

Liepājas Universitāte
Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte

**VĀRDS UN TĀ PĒTĪŠANAS
ASPEKTI**

Rakstu krājums

14 (2)

Valoda un vide
Terminoloģija
Tulkošanas problēmas

Liepāja 2010

Vārds un tā pētīšanas aspekti : rakstu krājums, 14 (2). Liepāja : LiePA, 2010.
349 lpp.

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA

Benita Laumane, Dr. habil. philol., Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta vadošā pētniece, profesore, redakcijas kolēģijas vadītāja

Linda Lauze, Dr. philol., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore, rakstu krājuma 14 (2) atbildīgā redaktore

REDAKCIJAS KOLĒĢIJAS LOCEKĻI

Aleksejs Andronovs, Dr. philol., Sanktpēterburgas Valsts universitātes Vispārīgās valodniecības katedras docents

Maija Brēde, Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore

Ilgā Brigzna, Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētā profesore

Trevors Gārts Fennels, Dr. philol., Flindersa universitāte, Austrālija

Audrone Kaukiene, Dr. habil. human., Klaipēdas universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore, Baltistikas centra vecākā zinātniskā līdzstrādniece

Diāna Laiveniece, Dr. paed., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore

Dzintra Lele-Rozentāle, Dr. philol., Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes asociētā profesore

Ieva Ozola, Dr. philol., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore

Jānis Sīlis, Dr. philol., Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors

Valentīna Skujiņa, Dr. habil. philol., Latvijas Universitātes aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošā pētniece

Gunta Smiltņiece, Dr. philol., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore

Kazimiers Župerka, Dr. habil. human., Šauļu universitātes profesors

Vāka mākslinieks Imants Liepiņš
Tehniskā redaktore Anita Helvīga

Redakcijas kolēģijas adrese:
Liepājas Universitāte
Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Kūrmājas prosp. 13 Liepāja LV 3401
Tāl. 63483781, e-pasts: balti@liepu.lv
Fakss: (371)63483779

© Liepājas Universitāte 2010

SATURS

Māris Baltiņš <i>JĒKABA DRAVNIĒKA REDIGĒTĀS KONVERSĀCIJAS VĀRDNĪCAS UN TO VIETA TERMINOLOĢIJAS VĒSTURĒ</i>	7
Tatjana Bicjutko <i>REPETITION AS A TEXTUAL PRINCIPLE IN THE DISCOURSE OF CONTEMPORARY LIFE WRITING</i>	18
Linda Bišofa <i>AUTONOMES LERNEN IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT</i>	25
Inga Bliska <i>FRANČU VALODAS MĀCĪBU PARADIGMAS MAIŅA 20. GADSIMTA 20.–30. GADU LATVIJĀ</i>	34
Sintija Blumberga <i>BURTISKUMS – HRONISKA TULKOŠANAS PROBLĒMA</i>	44
Yelena Doroshenko <i>THE IMPACT OF DISCOURSE AND CORPUS STUDIES ON ENGLISH EXPLANATORY DICTIONARIES</i>	51
Guntars Dreijers <i>BODLĒRA ATDZEJOTĀJU LĒMUMPIEŅEMŠANAS APSVĒRUMI PAR VĀRDU, IZTEIKSMI UN METODI</i>	59
Ina Druviete <i>LATVIEŠU VALODA ELEKTRONISKAJOS PLAŠSAZIŅAS LĪDZEKĻOS: KVANTITĀTE UN KVALITĀTE</i>	66
Agnese Dubova <i>POLITISKĀS JOMAS SVEŠVĀRDU SEMANTISKĀ STRUKTŪRA VĀCU UN LATVIEŠU 20. GADSIMTA LEKSIKOGRĀFISKAJOS AVOTOS</i>	76
Normunds Dzintars <i>FONĒTIKAS MĀCĪBU SATURA IZMAIŅAS LATVIEŠU VALODAS MĀCĪBU GRĀMATĀS PAMATSKOLAI 20. GADSIMTA 40. GADOS</i>	85
Ingars Gusāns <i>ROKGRUPU NOSAUKUMI LATIŅU VALODĀ</i>	98

Larisa Iljinska, Tatjana Smirnova <i>HYPONIMY IN TEXT ORGANISATION MODELS</i>	105
Anna Kalve <i>METAFORA DISKURSĀ: KOHĒZIJA UN KOHERENCE</i>	113
Laura Karpinska <i>TYPES OF GENERAL ENGLISH-LATVIAN DICTIONARIES</i>	120
Gunta Kļava, Kristīne Motivāne <i>MIGRĀCIJAS IETEKME UZ VALODAS VIDI LATVIJĀ</i>	131
Elīna Krasovska <i>VIZUĀLO TĒLU METONĪMISKS LIETOJUMS REKLĀMAS DISKURSĀ</i>	138
Ieva Kuplā <i>POLISĒMIJAS TERMINA UN JĒDZIENA IZPRATNE LINGVISTIKĀ</i>	149
Linda Kurmiņa <i>JĀŅA ILSTERA PUBLIKĀCIJĀS APKOPOTO BOTĀNIKAS NOSAUKUMU ĪPATNĪBAS</i>	158
Linda Lauze <i>LINGVISTISKĀ UN KOMUNIKATĪVĀ KOMPETENCE RADIO UN TELEVĪZIJAS ŽURNĀLISTU VĒRTĒJUMĀ</i>	165
Thomas Lewandowski <i>SPRACHENTWICKLUNG EINES BILINGUALEN KINDES. EINE ANALYSE</i>	174
Diāna Liepa <i>INTEGRĒTA MĀCĪBU SATURA JĒDZIENS UN STRUKTŪRA SVEŠVALODAS STUDIJĀS</i>	185
Dace Liepiņa <i>SOME NOTES ON ENGLISH TERMS AND THEIR LATVIAN EQUIVALENTS USED IN THE AREA OF RESTORATIVE JUSTICE</i>	191
Inta Līsmāne <i>SAPRAŠANA UN SAPRAŠANĀS STARPKULTŪRU DIALOGĀ</i>	197

Gunta Ločmele <i>TULKOTĀJA LOMA TŪRISMĀ NEATKARĪGAJĀ LATVIJĀ</i> <i>20. GADSIMTA 20.–30. GADOS</i>	209
Laimdota Ločmele <i>SEMIOTISKĀ PIEEJA MEDIJU KULTŪRAS PĒTNIECĪBĀ</i>	219
Наталья Малашёнок <i>АББРЕВИАТУРНЫЕ ВКРАПЛЕНИЯ: ЗАИМСТВОВАНИЯ</i> <i>ИЗ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ</i> <i>ПРЕССЕ ЛАТВИИ</i>	229
Agnija Platace <i>ANĢĻU VALODAS AIZGUVUMI SPORTA TERMINOLOĢIJĀ</i> <i>LATVIEŠU UN NORVĒĢU LAIKRAKSTOS</i>	236
Marina Platonova <i>SPECIAL VOCABULARY CLASSIFICATION IN THE</i> <i>ENVIRONMENT-RELATED TEXTS</i>	244
Kristīne Politere <i>SIEVIEŠU UN VĪRIEŠU SARUNVALODAS IZPĒTES SPECIFIKA</i> <i>UN PĒTĪJUMU AVOTI</i>	253
Svetlana Polkovņikova <i>KRIEVU UN LATVIEŠU RUNAS VERBU NACIONĀLĀ</i> <i>SPECIFIKA</i>	261
Vineta Porīņa <i>LATVIJAS VALODAS SITUĀCIJAS DINAMIKA</i> <i>KOPŠ 20. GADSIMTA 90. GADU BEIGĀM</i>	271
Iveta Pūtele <i>DAŽAS TENDENCES LATVIEŠU VALODAS</i> <i>SPĒKRATU TERMINOLOĢIJĀ</i>	284
Jānis Sīlis <i>„LATVIEŠU” UN „BRISELIEŠU” VALODA TULKOJUMOS –</i> <i>DIVI VALODAS ATTĪSTĪBAS CEĻI</i> <i>„TULKOJUMSPIEDIENA LAIKMETĀ”</i>	289
Inguna Skadiņa <i>VIENOTA VALODAS RESURSU UN TEHNOLOĢIJU</i> <i>INFRASTRUKTŪRA „CLARIN”</i>	299

Valentīna Skujiņa <i>AFIKSOĪDS TERMINU DARINĀŠANAS LĪDZEKĻA FUNKCIJĀ</i>	306
Tatjana Smirnova <i>SOUND SYMBOLISM IN PHONOSEMANTIC PERSPECTIVE</i>	312
Ineta Stadgale <i>EIROPAS SAVIENĪBAS DOKUMENTU VALODA MIGRĀCIJAS JOMĀ LATVIJĀ UN LIETUVĀ</i>	323
Danutē Valentienē <i>REPLIKU NUTRAUKIMAI DIALOGUOSE</i>	332
Jānis Veckrācis <i>DZEJAS TULKOJAMĪBA: KRUSTPUNKTI DZEJAS VALODĀ</i>	340
ZIŅAS PAR AUTORIEEM	348

Redaktores piezīme

Rakstu kopsavilkumi svešvalodā publicēti autoru iesniegtajā redakcijā.

Editor's note

Summaries in foreign languages are published in the versions submitted by the authors.

Māris Baltiņš (Valsts valodas centrs)

JĒKABA DRAVNIKA REDIĢĒTĀS KONVERSĀCIJAS VĀRDNĪCAS UN TO VIETA TERMINOLOĢIJAS VĒSTURĒ

Enciklopēdiskas vārdnīcas iznākšana ir zīmīgs notikums katras tautas kultūras vēsturē, bet īpašu lomu allaž iegūst pirmie savas (nevis burtiski pārtulkotas) enciklopēdijas izdošanas mēģinājumi, jo tie uzskatāmi apliecina gan nācijas intelektuālo potenciālu, gan valodas izteiksmes spējas. Viduseiropas nedominējošās tautas nacionālo atmodu jeb tā dēvēto tautu pavasari (franču un vācu vēsturnieku *printemps des nations* vai *Völkerfrühling*) pārdzīvoja XIX gadsimta otrajā pusē, un tām enciklopēdijas kopā ar grāmatniecību, nacionālo presi, muzejiem, teātriem un kultūras biedrībām kļuva par būtisku posmu attīstībā no etniskas grupas (Latvijā – „arāju kārtas”) par nāciju. Šī procesa likumsakarības ir aprakstījis čehu pētnieks Miroslavs Hrohs (Hroch 1998, 17–30), un tās var attiecināt arī uz latviešiem, tiesa, ņemot vērā politiskās brīvības un pašorganizēšanās iespēju atšķirības Austroungārijā un cariskajā Krievijā.

Ideju par enciklopēdisku vārdnīcu latviešu valodā pirmais izvirzīja Juris Alunāns, tomēr viņa laikā pat nebija domājams to īstenot. Ap 1880. gadu latviešiem kopumā labvēlīgais laikraksts „Zeitung für Stadt und Land” bez kāda pārmetuma apgalvoja, ka latviešiem nekad nebūšot sava konversācijas vārdnīca, jo neesot ne autoru, ne pircēju (Līgotņu Jēkabs 1926, 47–48). XIX gadsimta 80. gadu vidū Arturs Dīriķis Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijā (turpmāk – RLB ZK) atkārtoti par to atgādināja, bet neguva atbalstu (H. J. Dravnieks 1890). Noraidošu attieksmi varēja radīt grūtības ar RLB ZK rakstu krājumu publicēšanu, taču nevar izslēgt runas vīru pārliecību, ka tam vēl nav pienācis laiks. Šis pieņēmums izrādījās aplams, jo jau līdz 1918. gadam latviski bija iznākušas divas plaša profila enciklopēdiskas vārdnīcas.

Personība, kura ar šo darbu saistīta visciešāk, ir Jēkabs Dravnieks, jo viņš bija gan nepabeigtās paša izdotās „Konversācijas vārdnīcas” (1891–1898) idejiskais tēvs un galveno darbu veicējs, gan RLB ZK pilnībā pabeigtās „Konversācijas vārdnīcas” (1903–1921) darbvedis un tekstu caurlūkotājs. Jēkaba Dravnieka mūža gaitas savulaik apcerējis Alfrēds Goba (Goba 1926) un Līgotņu Jēkabs (Līgotņu Jēkabs 1926), bet pēdējos gados publikācijas viņam veltījusi Ina Druvieta (Druvieta 1989), Viesturs Zanders (Zanders 1999) un Andrejs Bankavs (Bankavs 1999), tāpēc minēsim tikai galvenos dzīves datus. Jēkabs Dravnieks (līdz 1922. gadam viņa uzvārds bija Draviņš (Valdības Vēstnesis 1922), tādēļ viņš lietojis arī dubultuzvārdu Draviņ-Dravnieks) dzimis 1858. gada 23. septembrī Pāpiņu (tagad – Bilskas) pagastā, bet miris 1927. gada 21. decembrī Rīgā. Vairāk nekā piecdesmit mūža gadus viņš veltījis grāmatniecībai, būdams dažu oriģinālstāstu autors, krievu valodas mācību grāmatu sagatavotājs, aktīvs daiļliteratūras tulkotājs, grāmatizdevējs

un žurnāla „Austrums” redaktors. Daļa viņa valodniecisko rakstu sakopota nepabeigtajā darbu izlasē (Dravnieks 1926). Ievēribu kā leksikogrāfs J. Dravnieks guva 1886. gadā ar „Svešu vārdu grāmatu: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem”. Arī jebkuras enciklopēdijas uzdevums ir svešvārdu un mazāk zināmu jēdzienu skaidrošana, tādēļ to var uzskatīt par pirmo konversācijas vārdnīcas sagatavošanās darbu. Svešvārdu skaidrojumi abās vārdnīcās lielā mērā pieder J. Dravnieka spalvai. Citi viņa leksikogrāfiskie darbi ir „Vācu-latviešu vārdnīca” (nesaiņinātais izdevums 1910. gadā ar 1352+VII lpp.), „Krievu-latviešu vārdnīca” (plašākais variants 1913. gadā ar 992 lpp.), „Latvju-krievu vārdnīca” (1923. gadā) un „Angļu-latviešu vārdnīca” (1924. gadā un tā ir pirmā angļu valodas vārdnīca latviešu leksikogrāfijā).

Tiklīdz J. Dravnieks bija nostiprinājis savu apgādu (Labrence 1984, 82), tā viņš 1890. gadā informēja presi par konversācijas vārdnīcas ieceri. Atbalstot vārdnīcas nepieciešamību, B. P. (B. P. 1890) rakstīja, ka noraidāma ideja par kādas īsākas vācu enciklopēdijas tulkošanu, jo tā nesniegs latviešu lasītājiem vajadzīgo informāciju un nekļūs par reģionālu enciklopēdiju. Par samērības principu viņa (B. P. 1890) ieteikumi bija šādi: „...vajadzētu .. vārdnīcu tādu, ka tanī būtu uzņemti tikai to vārdu izskaidrojumi, kuri mums tiešām dzīvē nāk priekšā. Uzņemt izskaidrojumu par kāduniecīgu upīti Āfrikā, par kādu grieķu pagānu dieva nepazīstamu palamu, par kāda vispārībai maz ievērojama karaļa, ģenerāļa vaj cita vīra dzīves gājumu u. t. t. būtu velta naudas tērēšana, jo .. latviešu konversācijas vārdnīcas nolūks nav vienīgi apmierināt, dažreiz pat lielu, ziņkārību, bet gan veicināt zināšanu izplatīšanos.”

J. Dravnieks (Dravnieks 1890a) izskaidroja, ka pēc apjoma vārdnīca būs kā mazais Meijera leksikons, bet šķirkļus pārstrādāšanai vairumā gadījumu ņems no lielā Meijera konversācijas leksikona. Šai rakstā paziņots arī galīgais lēmums, uz kuru viņu pamudinājuši ievērojamu tautiešu atbalsta apsolījumi, tādēļ „konversācijas leksikona izdošana nevien nodomāta, bet jau pilnīgi nolemta” (Dravnieks 1890a). Daži diskusijas dalībnieki nepauda tik lielu atbalstu, jo, piemēram, Upenieka kungam (Upenieks 1890) likās, ka pareizāka un tautai vērtīgāka būtu praktiska enciklopēdiska vārdnīca (kā Simonova „Словарь практических сведений”), kurā būšot ziņas gan par lampām, gan par to, ka neder kviešus smiltīs sēt. Atbildot Dravnieks (Dravnieks 1890b) skaidri norāda, kas būs viņa lasītāji: „Latviešu, kuru izglītība sniedz pāri par tautas skolu, ir jau tūkstošiem, un šiem tūkstošiem es izdošu savu konversācijas vārdnīcu, ar kuru, es ceru, tie varēs būt mierā.”

Pilnu vārdnīcas programmu, nodaļu redaktoru un galveno līdzstrādnieku sarakstu kopā ar iecerēto apjomu (ap 90 drukas loksnes 36 burtnīcās pa aptuveni trim loksniem katrā), Dravnieks abu apgāda īpašnieku, proti, sievas Hedvigas un savā vārdā, publiskoja 1890. gada 1. decembrī (H. J. Dravnieks 1890), bet jau 1891. gada 1. februārī iznāca pirmā burtnīca. Par vārdnīcas līdzstrādniekiem un tapšanu plašāk rakstījusi

L. Labrence (Labrence 1984, 83–87), turklāt par to sagatavots arī īpašs autora pētījums (Baltiņš 2010), tādēļ to plašāk neiztirzāsim.

Recenzējot „Konversācijas vārdnīcas” 1. burtnīcu, pārmaiņas latviešu sabiedrībā uzsvēra Rūdolfis Blaumanis (Blaumanis 2000 [1891], 7): „Šo darbu, kura pirmā burtnīca atrodas mūsu priekšā, varam sveikt kā visnozīmīgāko parādību, kas pēdējā laikā radusies latviešu literatūrā. Tas nav tikai skaidrs pierādījums latviešu valodas lielajam progresam, valodas, kas dzīvo tikai tautas mutē, laikrakstos un grāmatās un tātad iztiek bez pārējiem palīglīdzekļiem, kuri veicina citu valodu uzplaukumu, – bet arī *latviešu intelīgences lieluma mēraukla*. Tas, ka šāds darbs bija kļuvis par *nepieciešamību* – un bez īstas nepieciešamības ne izdevējs, ne viņa prāvais līdzstrādnieku pulks pasākumā nebūtu ieguldījuši spēku, pūles un naudu – , ir fakts, kas dod visspožāko liecību par latviešu tautas garīgās izaugsmes centieniem un latviešu valodas attīstības spējām.” Pamanāms, ka R. Blaumanis uzsvēris vārdnīcas svarīgumu valodas izteiksmes līdzekļu un terminoloģijas attīstīšanā laikā, kad skoloties varēja gandrīz tikai citās valodās.

Vārdnīcas nozīmību visiem Latvijas iedzīvotājiem apliecināja laikraksts „Libausche Zeitung” (Libausche Zeitung 1891): „Tas ir dzimtenes gaiss, tā ir tēvzemes smarža, kas mums vēsmo pretim no šīm lapām, tas ir mūsu līdzpilsoņu latviešu rosīgs, radīšanas prieka pilns darbs.. Mēs, kas neesam ar vajadzīgo uzmanību sekojuši latviešu valodas attīstībai, nekad nevarējām iedomāties, ka latviešu valodai ir tik daudzpusīga un saturā bagāta izteiksme, kā šinī izdevumā to vērojām dažādākās zinātņu nozarēs.”

Vārdnīcas izdošanas gaita iesākumā tikai nedaudz atpalika no iecerētā tempa (36 burtnīcas trijos gados), bet pakāpeniski tas mazinājās: 1891. gadā iznāca deviņas burtnīcas, 1892. gadā – septiņas, 1893. – sešas, bet 1894. gadā vairs tikai trīs (pavisam 25). Ar 18. burtnīcu 1893. gadā tika noslēgts vārdnīcas pirmais sējums (pabeidzot burtu „H” un sniedzot papildinājumus jau publicētajam). Tam sekoja darba apstāšanās J. Dravnieka apgāda maksātnespējas dēļ 1895. gada pavasarī. H. Alunāna apgāds pēc krietna pārtraukuma, 1897. un 1898. gadā, izdeva vēl divas jau agrāk sagatavotas burtnīcas, tomēr šo darbu turpināt viņš patstāvīgi nespēja. Šo izdevumu noslēdza 27. burtnīca un tās pēdējā – 986. – lappusē aizsāktais šķirklis „Kristjans”. Var pieņemt, ka pat visas 27 Dravnieka vārdnīcas burtnīcas aptver aptuveni divas piektdaļas no iecerētā apjoma (Baltiņš 2010).

Iesākumā burtnīcu aizkavēšanās biežāk bija saistīta ar novēlotu šķirklu iesūtīšanu. Izdevējs (H. J. Dravnieks 1891) minēja piemēru, ka nav bijis iespējams laikus sagatavot 5. burtnīcu, jo nokavējies raksts par kuģniecības sabiedrību „Austra”. Turpmākajos gados pieauga izdevēja nesaskaņas ar autoriem un nodaļu redaktoriem, kas apgrūtināja kopīgā darba veikšanu. Biogrāfiskās nodaļas vadītājs Aronu Matīss 1894. gadā paskaidroja domstarpību būtību (Aronu Matīss 1894). Viņš noraidīja Dravnieka pārmetumus presē par programmas trūkumu viņa nodaļā, jo skaidra darbības

plāna trūcis pašam izdevējam. Jau pirms darba sākšanas Aronu Matīss (Aronu Matīss 1894) ierosinājis noturēt sapulci, kurā jāvienojas par principiem, kā arī par uzņemamajiem rakstiem, to garumu un plašumu, bet tāda nav notikusi. Katrs tad veidojis savu darbības programmu, bet izdevējs brīžiem patvarīgi tajā kaut ko manījis, pievienojot vēl dažus šķirkļus.

Terminoloģijas lietojums Dravnieka vārdnīcā ir īpašu pētījumu vērts. Ilustrācijai var minēt dažas terminu grupas, kuras gandrīz 120 gados manījušās pavisam nedaudz (piemēram, šķirklī „Bankas” (Konversācijas vārdnīca 1891–1893, 186–187) pieminēti termini „pasīvs; aktīvs; komercbankas; hipotēka; emisijas bankas; depozītu bankas; diskonto-bankas; lombardi; pamata kapitāls; rezerves kapitāls; tekošs rēķins; kredīt biedrības; zemkopības bankas; tautas bankas; sk. krāj- un aizdevu-kases”). Citi šķirklī dod ieskatu par izvērstām, bet tagad novecojušām jēdzienu sistēmām. „Asins-laišana” ir „ārstībā mākslīgo asins-dzīslas (*phlebs, vena*) uzciršanu (*phlebotomia, venaesectio*), kura arvien tiek izdarīta pie miesas visai tuvu stāvošām asins-dzīslām. [...] Asins-laišanas rīki lopu ārstībā ir: *ķirtulis* (*Schnepper*), *knāblis* (*Fliete*) un *blietīte* (*Lanzette*). [...] *bankas* (*Schröpfkopf*) jeb *radziņš*.” (Konversācijas vārdnīca 1891–1893, 132). Reizumis var manīt pārliecīgu izmantotā avota ietekmi uz šķirklā autoru. Tā ielīme par cilvēka anatomisko uzbūvi ņemta no kādas krievu grāmatas un šķirklī „Anatomija” (Konversācijas vārdnīca 1891–1893, 76–77 un ielīme starp 40. un 41. lpp.), līdztekus citiem novecojušiem apzīmējumiem, piemēram, *ģiltene* ‘skelets’, *krūteža* ‘krūškauls’, *skaņu plēvītes* ‘balss saites’, *dzirdes arods* ‘bungdobums [vidusausī]’ un *muldiņa* ‘nieres bļodiņa’, lietoti daži tādi kā *tazs* ‘iegurnis’, *kauss* ‘galvaskauss’ un *priekšsirdis* ‘[sirds] priekškambaris’, kas darināti kā kalki no krievu valodas un citos avotos tikpat kā nav sastopami.

Pēc Dravnieka vārdnīcas galīgās apstāšanās presē atkārtoti tika pārrunāts jautājums par tās turpināšanu vai jaunas vārdnīcas veidošanu. R. Vidzemnieks (Reinis Kaudzīte) bija pret turpināšanu, uzsverot, ka tad vārdnīca būšot no trim nesaderīgām daļām salikta un ka esošie šķirklī par Latviju un latviešiem nemaz tik veiksmīgi neesot (Vidzemnieks 1898). Turklāt šis jautājums esot tik nozīmīgs, ka tas jāizšķir RLB ZK vasaras sapulcē, nevis ierobežotā runasvīru lokā. To atbalstīja arī Blaumanis (Blaumanis 2000 [1898], 51–52), kurš ierosināja nopietnāk apspriest arī Luda Bērziņa (Bērziņš 1897) ierosinājumu, ka „vairāk nekā konversācijas leksikona mums trūkst labas gramatikas un vārdnīcas, īpaši beidzamās”. Tādēļ Blaumanis (Blaumanis 2000 [1898], 51–52) aicināja apsvērt arī šīs vajadzības un pirms konversācijas vārdnīcas turpināšanas vai jaunizdošanas gūt pārliecību, ka tieši tās trūkums ir vismazāk pieciešams.

Argumentus pret turpināšanu izteica arī Augusts Bīlenšteins, kurš puda šaubas par šāda tipa vārdnīcas noderību, jo izglītotiem tā ir par vienkāršu, bet vienkāršiem ļaudīm – par sarežģītu. Turklāt esot arī daudzas objektīvas metodiska rakstura grūtības (Bīlenšteins 1898): „...jābaidās, ka neizaudzina puskokalēcējus (tādu mums jau diezgan), ka neizaudzina vēl

vairāk tādu, kas šķietas spriedēji būt, un tomēr caur tādu vārdnīcu īsteni spriedēji par augstām vaj svešām lietām nepaliks, es domāju, ka tāda konversācijas vārdnīca var gan ziņkārīgajam pasniegt dažas ziņas un izskaidrojumus, bet ar to neviena tauta nav nākusi un nevar nākt pie pamatīgas izglītības.. Konversācijas vārdnīca var cilvēkus pavedināt drīzāk uz paviršību, jo viņi domā tajā atronam visu zinību kopumu un visu dzīves gudrību.” A. Bīlenšteins (Bīlenšteins 1898) gan apliecina savas simpātijas šai idejai un noliedz, ka viņš principā būtu pret šīs grāmatas izdošanu latviešu valodā, tomēr uzskatot par pienākumu norādīt uz grūtībām tās tapšanā: „Izvēlēt pareizos rakstu gabalus un tos pareizi apstrādāt – tur vajag lielas saprašanas. Tam vajadzētu būt no sākuma līdz galam oriģināldarbam. Pasniegt pārtulkojumus vien iz tādām vācu vārdnīcām, kuras nolemtas priekš studētiem lasītājiem, būtu aplams darbs.”

Konversācijas vārdnīcas potenciālo lomu tautas attīstībā precīzi raksturoja statistiķis Kārlis Graudiņš 1899. gadā. Viņš (Graudiņš 1899), oponentējot A. Bīlenšteinam, norādīja, ka vārdnīcas sastādītājiem jāievēro divas būtiskas lietas: „(1) Vispirms ir izskaidrota mūsu pašu Latvijas un latviešu vēsture, ģeogrāfija, statistika, saimnieciskā dzīve, literatūra, māksla u. t. t. viss, kas uz mums attiecas; tad nāk (2) tālāk dažnedažādas zinības latviešu valodā izliktas nevis pašu šo zinību, bet valodas dēļ (tā saukto tehnisko terminu), pie kam šīs pašas zinības arī nava palikušas gluži neievērotas. (3) Pēc visa tā tikai nākušas vēl vajadzīgās un trūkstošās citas lietas, kas jau konversācijas vārdnīcai no vispārības puses pieder. Mūsu konversācijas vārdnīca tā tad visai daudz atšķiras no citu tautu konversācijas vārdnīcām un rauga daudz robus izpildīt.” Viņš arī izvērš domu par terminu popularizēšanu ar enciklopēdijas palīdzību (Graudiņš 1899): „Tālāk nevajaga aizmirst, ka daudzas zinības un mākslas tikai tagad sāk vairāk pie mums piekopt latviešu valodā un vajadzīgie termini tikai tagad nodibinājušies. Bet šos terminus pārzin tikai paši speciālisti un arī tiem dažreiz šīs tas trūkst, īpaši jauniem iesācējiem, kādēļ nepieciešami vajadzīgs viņus sakopot kādā rokas grāmatā nevien priekš pašiem speciālistiem, bet arī priekš vienkāršiem lasītājiem.”

No terminoloģijas viedokļa nav tik svarīgi, vai enciklopēdijas šķirkļus autori veidojuši patstāvīgi (par tādiem uzskatāmi tie, kuros aplūkota Latvijas ģeogrāfija un vēsture, kā arī citas Baltijas reālijas), vai arī tie ar nelieliem grozījumiem tulkoti no citām valodām. Pamatots ir Ata Jansona vērtējums (Jansons 1898, 10–11), ka no sākumā esošajiem šķirkļiem (no „A” līdz „Ādu ģērēšana”) 300 bija tulkojumi, bet tikai 31 – līdzstrādnieku jaunrade. Par lasītāju atsaucību pret J. Dravnieka izdevumu un tās sabiedrisko nozīmību, pat rēķinoties ar visai lielo cenu (pēc A. Jansona aplēsēm pabeigts izdevums būtu maksājis ne mazāk par 20 rubļiem, proti, 40 kapeikām burtnīcā, no kurām iznāca 27, bet būtu vajadzīgas vismaz 50), liecina fakts, ka tai visu laiku bija vismaz 1200 abonenti. Var droši apgalvot, ka pirmo konversācijas vārdnīcu būtu izdevies pabeigt, ja vien Dravnieka uzņēmums nebūtu kļuvis maksātnespējīgs. Turklāt, ja izmaksas būtu izdevies mazināt vismaz līdz

7 rubļiem, tad to varētu droši iespiest pat 5000 eksemplāru metienā (Jansons 1898, 12–15).

Līdz pat RLB ZK konceptuālajam lēmumam par jaunas konversācijas vārdnīcas izdošanu, latviešu presē ik pa laikam parādījās dažādi viedokļi par tās uzbūves principiem un darba organizāciju. Ir būtiskas J. Dravnieka atziņas, kas publicētas 1902. gadā. Vispirms viņš norāda, ka nebūtu mērķtiecīgi turpināt iesākto vārdnīcu, jo pagājis pārāk ilgs laiks un „daudz kas pa tam pārgrozījies un nepilnīgs tapis” (Dravnieks 1902). Atzīstot, ka „lielākais pārmetums, kuru manai vārdnīcai varētu izsacīt, būtu tas, ka tajā nav ieturēts vajadzīgais samērs, sevišķi zīmējoties uz latviešu lietām, un šis tas ir palicis gluži neievērots” (Dravnieks 1902), tomēr pēc viņa uzskata daudzus sākuma šķirkļus varētu pārņemt jaunajā vārdnīcā, tos tikai nedaudz parediģējot. Vērtējot paveikto, viņš rakstīja (Dravnieks 1898): „Lai gan mana vārdnīca nav tik slikta, ka tā uzskatāma par negatavu augli, kas grāvī iekritis, tomēr es pats to vairāk uzskatīju tikai kā priekšdarbu, vairāk kā materiālu krājumu, un tiklīdz pirmais izdevums būtu bijis gatavs, es tūliņ būtu uzsācis otru plašāku un visādā ziņā papildinātu.” J. Dravnieks neapriet arī finansiālo pusi, izsakot cerību, ka vārdnīcu varētu iespiest 6000 eksemplāros, jo Derīgu grāmatu nodaļai paredzami vismaz 3000–4000 noņēmēji (salīdzinājumā ar nepilniem 2000 viņam pašam). Tas ļautu gan panākt lielāku stabilitāti, gan samazināt izmaksas. Pārspīlēts optimisms viņam bija par izdošanas tempiem, iesakot laist klajā divas burtnīcas pa trim loksnēm katru mēnesi (resp. 72 loksnes vai prāvs sējums ar 1152 lappusēm gadā), kā arī nenovērtējot nepieciešamo apjomu (Dravnieks 1902). Tomēr biežuma pieaugums ir realitāte daudzām enciklopēdijām. Arī Anša Gulbja „Latviešu konversācijas vārdnīca” tika plānota četros sējumos 24–30 burtnīcās (Valdības Vēstnesis 1927) jeb nedaudz mazāk kā RLB ZK konversācijas vārdnīcai, bet tā izauga līdz 21 pabeigtam sējumam (līdz šķirklim „Tjepolo”).

Principiālo lēmumu par jaunu konversācijas vārdnīcu (pilnībā noraidot plānus par Dravnieka vārdnīcas turpināšanu) RLB ZK pieņēma 1902. gada 1. novembrī, atvēlot vienu gadu sagatavošanās darbiem (Rīgas Avīze 1902). Sākotnēji aplēstais apjoms bija 200 drukas loksnes jeb 70 burtnīcas, paredzot ik gadus izdot 12 burtnīcas. Vārdnīcas izdošana un virsredakcija tika uzticēta ZK „priekšniecībai kopā ar kooptētiem arodniekiem (kuriem ir pilna balss tiesība)”, kura sadalīs darbus un „pieņems algotu tehnisku vadoni, kas sastādīs pirmo vārdu listi, vedīs protokolus, korespondenci, manuskriptu reģistrus, virskorektūru, abonentu listes un visu ekspedīciju” (Rīgas Avīze 1902). Var pieņemt, ka tekstā anonīmi minētais cilvēks, kas šos pienākumus uzņēmas un veica gandrīz līdz 1921. gadam, jau pēc sākotnējās ieceres bija Jēkabs Dravnieks. Lēmumā tika arī uzsvērts, ka šai vārdnīcai būšot nedaudz citāds saturs nekā Dravnieka vārdnīcai, jo tajā „vairāk tikšot ievērotas latviešu lietas un citas mazāk” (Rīgas Avīze 1902).

Šo lēmumu atbalstīja „Dienas Lapa”, kura uzsvēra, ka tagad šī vārdnīca nebūs privāts uzņēmums, bet sabiedriska pasākums, par kura garīgo pusi

jāspriež visai sabiedrībai (-rs 1902). Tāpat tika apsveikts fakts, ka galīgi atmesta dažu (piemēram, Friča Kārkluvalka) joprojām lolotā ideja par Dravnieka vārdnīcas turpināšanu. Neatšifrētais šī raksta autors varbūt pārlietus bargi vērtēja Dravnieka vārdnīcu par neizdevušos literārisku darbu, tomēr viņam jāpiekrīt, ka tās turpināšana no praktiskā viedokļa bija neiespējama: „Paši turpinātāji, un kaut par tādu ieceltu Dravnieka kgu, it drīz piedzīvotu, ka turpinājums nedz saskan ar iesākumu nedz, gribēdams klibot līdzī iesākumam, arī pats var glābties no nesaskaņas. Vārdnīcu nemaz nevar lietot, ka nebūtu jāsalīdzina uz katra soļa viena daļa ar otru.. [...] ..termini ir maisīti juku jukām: lielākos oriģinālos dabas zinātniskos gabalos ir vieni termini, mazākos, no mazā Meijera tulkotos atkal pavisam citādi, vienā vietā ir krama skābe tas pats, kas otrā oļu skābe, trešā zvirgzdu skābe u. t. t.” (-rs 1902). Vēlams ievērot vidusceļu starp latviešu lietām, kas Dravnieka vārdnīcā nereti bija par plašu, it īpaši mitoloģija, un vispārīga rakstura ziņām, turklāt, lai lasītāji varētu vieglāk kaut ko iemācīties, būtu vēlams dot plašāku skaidrojumu galvenajiem jēdzieniem, nevis apmierināties ar īsiem šķirkļiem. Tas ļautu izvairīties no atkārtojumiem un aizņemt mazāk vietas.

Šaubas par ZK spējām vispusīgi atspoguļot tagadējo tautas stāvokli puda kāds F. A. (iespējams Fricis Adamovičs – M. B.), kurš kopumā ieceri atbalstīja: „Bet vaj nu Zinību Komisijas projektētā konversācijas vārdnīca būs Latviešu konversācijas vārdnīca, kurā bez ziņām par svešām tautām un zemēm, kā arī bez vēsturiskām, etnogrāfiskām un ziņām par Latviešu valodu un literatūru, būs arī ziņas par tagadējo Latviešu stāvokli dzīvē un darbos, jeb vaj pēdējā vietā būs tikai abstrakti prātojumi, sacerēti pēc svešiem paraugiem un galvenā vārdnīcas latvietība pastāvēs iekš tam, ka to saraksta Latviešu valodā. Man šķiet, ka vārdnīca draud iznākt pēdējā garā. Bet priekš tam nebūtu vietā tērēt nodomāto naudu un spēku.” (F. A. 1902). Lai no tā izvairītos, viņš ieteica vispirms izpētīt latviešu dzīvi un savākt statistiskus datus, kas, viņaprāt, arī ir RLB ZK uzdevums, un tikai tad uzsākt vārdnīcas izdošanu. Šāds darbs neizmaksātu pārāk dārgi (1000 vai 2000 rubļu), bet ar to „Zinību Komisija nostātos līdzās citām tamlīdzīgām iestādēm darbā uz zinātnes lauka” (F. A. 1902).

R. Vidzemnieks (Vidzemnieks 1902), kopumā slavēdams J. Dravnieka paveikto kā būtisku sagatavošanās darbu šim izdevumam, aicināja īpaši pārbaudīt visas ģeogrāfiskās ziņas ar Latviju, kuras daudzos avotos ir kļūdainas (piemēram, par Gaujas izteku). Liela vērība jāpiegriež rakstu samērībai (kā Dravnieka vārdnīcā, kurā par Abavu bija piecreiz garāks šķirklis nekā par Gauju). Viņš ierosināja plaši izsūtīt anketas, lai informācija būtu pēc iespējas viendabīga, par mazāko apraksta vienību ņemot draudzes, nevis muižas. Arī apzīmējums „konversācijas vārdnīca”, neesot pareizs, jo tā neesot pārtulkots viss virsraksts, tādēļ labāk runāt par „konversācijas leksikonu” (latviski līdz šim *vārdnīcai* bijusi nozīme ‘valodu vārdu grāmata’, nevis ‘enciklopēdija’).

Konversācijas vārdnīcas kulturālos mērķus aprakstīja Teodors Zeiferts (T. 1903), norādot, ka tai jāsniedz pats nepieciešamākais: „Latvietis savā dienas gaitā uzduras uz daudz priekšmetiem un parādībām, ko nevien interesanti, bet taisni vajadzīgs izprast. [...] visur viņam vajadzīgs zinātnisks padoms, ja viņš grib apzinīgi rīkoties. [...] svarīgi, lai par katru lietu, kas nāk priekšā, būtu pareizs nojēgums.” Viņš arī uzsver, ka vārdnīcas nozīmību nemazina tas, ka lasītājam pieder enciklopēdijas citās valodās, jo tur nav gluži nekā par latviešu vēsturi, attīstību, saimnieciskiem apstākļiem, pašizglītības un pašpalīdzības ierīkojumiem, rakstniecību un mākslu (T. 1903).

Lai ieinteresētu sabiedrību, ZK 1903. gada vasarā laida klajā vārdnīcas prospektu ar 14 stilistiski visai atšķirīgu šķirķļu paraugiem. Par to veiksmēm un neveiksmēm presē parādījās daudzas atsauksmes, jo katrs no vārdnīcas gaidīja kaut ko citu. Kāds A. (A. 1903) vēlējās katrā ziņā izcelt praktisko pusi, lai pie šķirķļa „stērķele” būtu arī īsi padomi, kas „ievērojams pie drānu stērķelēšanas”, bet, apcerot „trahomu”, vērstu uzmanību uz slimnieku izturēšanos, lai to sekmīgāk apkarotu. Izprotot, cik liela ietekme vārdnīcai būs uz terminoloģiju un valodas lietojuma standartiem, viņš iestājas arī par īpašu rūpību: „Valodas ziņā vēlētos vēl lielāku skaidrību un tīrību. Konversācijas vārdnīcas valodai būs būt citu grāmatu izdevējiem par paraugu. Tai vajag tecēt viegli un viscaur latviski, bez kādiem svešu valodu iespaidiem. Tagad šādi iespaidi vēl šur tur pamanāmi. Sevišķi daudz ir veltīgu „ir” (pēc vācu valodas parauga). Tad arī ikdienišķos, parastos vārdos, cik maz vien iespējams lietojami svešvārdi, bet labāk pašu; piem., „vertikālu” vaj „paralēlu” vārdu vietā lietojami allaž „stāvs”, „taisnstāvs” un „līdzteku”. To vajadzētu ņemt par principu. Tā konversācijas vārdnīca, zinātniskā ziņā būdama tikpat pilnīga un pareiza, kā kad lietotu svešos terminus, būs vairākiem saprotama un noderīga.” (A. 1903). Šķirķļus „Engures ezers” un „Kangari” R. Vidzemnieks (Vidzemnieks 1903) uzskatīja par liekvārdīgiem un deva savu variantu, par kuru garāki tie nebūtu vējami. Pirms darbu sākšanas noteikti jāvienojas, cik plaši dzimtenes apraksti ievietojami, cik sīki tie būs un kādas vispārīgas ziņas ievietot, lai nezustu samērs.

Pret konversācijas vārdnīcas ideju uzstājās vienīgi grafiķis Rihards Zariņš (Zariņš 1903), kurš uzskatīja, ka svarīgāka būtu mākslas amatniecības skola un muzejs, kā arī krāšņs albums par latvisku dzīves veidu. Tādēļ vajadzētu tādu vārdnīcu, kurā aplūkotas tikai latviešu lietas. Viņam iebilda J. Laimnieks (Laimnieks 1903), kurš uzskatīja, ka „konversācijas vārdnīca uzskatāma tieši kā augstskola tiem Latviešiem, kuriem nav iespējams mācīties augstākās skolās”, un no tās iegūs visa tauta. Grāmattirgotājs V. Altbergs (Altbergs 1903) no trim vārdnīcas variantiem (ziņām par tēvijas lietām, zinātniskas enciklopēdijas vai leksikona ar īsiem aprakstiem par daudzām lietām) par pareizāko atzina pēdējo, jo tās adresāti būs latviešu laikrakstu lasītāji, kas citas valodas pamatīgi neprot. Tad plānotie 3000 eksemplāru segs tikai pusi pieprasījuma, bet zinātniskus dzimtenes aprakstus ZK varēs izdot vēlāk, ja par to būs interese. Tāpat viņš (Altbergs 1903) ierosināja īsināt

vēsturisko personu sarakstu uz svešvārdu skaidrojumu rēķina un samērot šķirkļu garumu ar lielo Meijera leksikonu.

Plāns paredzēja vārdnīcu laist klajā 1904. gada sākumā, tomēr 1. burtnīca pie lasītājiem nonāca jau 1903. gada 12. decembrī. Rīcības komiteja mudināja visus izglītos latviešus to iegādāties, jo „tā saturēs līdz šim šur tur izkaisītus, vaj arī nekur neatrodamus materiālus par Latvijas lietām” un tajā „ievērojamu materiālu priekš latviešu lietu apstrādāšanas deva jautājumu loksnes, kuras Zinību Komisijas izsūtīja visām latviešu pagastu valdēm un daudzām personām” (Rīgas Avīze 1903).

Izdošanas tempus daudz lielākā mērā neierobežoja tipogrāfijas darbi, bet gan manuskriptu saņemšana un rediģēšana. Šai ziņā iekavējusies un vairāk laika prasījusi ikvienas latviski izdotas enciklopēdiskas vārdnīcas iznākšana. Zīmīgas ir Jāņa Endzelīna (Endzelīns 1904) piezīmes par vārdnīcas pirmajām burtnīcām, kurās, līdztekus citiem aizrādījumiem, minēts lielais iespiedkļūdu risks, ja šķirkļu autoriem nepiesūtīs sleju korektūras. Tomēr izdevēji no neskaitāmas saskaņošanas vairījās, jo tikai ar pūlēm spēja iekļauties noteiktajos termiņos. Tas ņemams vērā arī, vērtējot tajā atrodamos terminus, jo vismaz dažos gadījumos neierastāki vārdi var izrādīties pārpratuma vai iespiedkļūdas rezultāts.

RLB ZK konversācijas vārdnīcas tapšanas gaitu savā monogrāfijā plaši atspoguļojis V. Zanders (Zanders 2006, 104–113), tādēļ pie tās tapšanas niansēm plašāk varētu nepakavēties. Tās šķirkļu sagatavošanā bija iesaistītas tādas terminoloģijas attīstībā nozīmīgas personības kā F. Adamovičs, M. Arons, A. Bandrevičs, J. Endzelīns, K. Kasparsons, R. Krimbergs, V. Maldonis, J. Mazvērsītis, E. Paukuls, M. Siliņš un komponists J. Vītols, bet kopumā īsāku laiku tai bijuši vairāk nekā 100 līdzstrādnieku (Konversācijas vārdnīca IV 1921, III–VIII), kuri nodrošināja paveiktā pēctecību ar Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisiju un A. Gulbja „Latviešu konversācijas vārdnīcu”.

Noslēgumā gribētu piebilst, ka abas vecākās enciklopēdiskās vārdnīcas ļauj iegūt precīzāku priekšstatu par reālo terminoloģijas attīstību līdz valstiskās neatkarības pasludināšanai un ļauj apgāzt ne vienu vien iesakņojušos mītu par terminoloģijas neesamību (cits jautājums ir šīs terminoloģijas lietošanas iespējas, ja tā netiek izmantota ne skolās, ne praktiskā darbā). Tāpat jāuzsver, ka šo vārdnīcu šķirkļu vai, ideālā gadījumā, visu tajā lietoto terminu saraksti ir būtisks materiāls latviešu terminoloģijas vēstures izpētē. Domājams, ka tad mēs varēsim parādīt pienācīgu atzinību daudziem, pašlaik aizmirstiem dažādu nozaru lietpratējiem, kas daudz paveikuši latviešu terminu izstrādes jomā, kā arī veidot aptverošu terminoloģijas vēsturē nozīmīgu personu sarakstu.

Literatūra

- A. 1903** – A., Latviešu konversācijas vārdnīca. *Rīgas Avīze*, 1903, Nr. 132, 14. jūnijā.
- Altbergs 1903** – **Altbergs, V.** Kam īsti vajaga konversācijas vārdnīcas? *Rīgas Avīze*, 1903, Nr. 225, 3. oktobris.
- Aronu Matīss 1894** – **Aronu Matīss.** Konversācijas vārdnīcas lietā. *Dienas Lapa*, 1894, Nr. 11, 15. janvāris.
- Baltiņš 2010** – **Baltiņš, Māris.** Jēkaba Dravnieka *Konversācijas vārdnīcā* (1891–1898) lietotie termini: vecmodīgi vai mūsdienīgi? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 5. Rīga : SIA „Arona Baltic”, 2010, 65.–74. lpp.
- Bankavs 1999** – **Bankavs, Andrejs.** Jēkabs Dravnieks – leksikogrāfs. *Linguistica Lettica*, 1999, Nr. 5, 30.–35. lpp.
- Bērziņš 1897** – **Bērziņš, Ludis.** Par latviešu konversācijas vārdnīcu. *Latviešu Avīzes*, 1897, Nr. 50, 10. decembris.
- Bīlenšteins 1898** – **Bīlenšteins, Augusts.** Par latviešu konversācijas vārdnīcu [vēstule M. Aronam]. *Austrums*, 1898, Nr. 12, 472.–473. lpp.
- Blaumanis 2000 [1891]** – **Blaumanis, Rūdolfs.** Pirmā latviešu konversācijas vārdnīca. *Rūdolfs Blaumanis Kopoti Raksti deviņos sējumos. Septītais sējums. Raksti par kultūru, recenzijas, publicistika.* Rīga : Jumava, 2000. 7.–10. lpp.
- Blaumanis 2000 [1898]** – **Blaumanis, Rūdolfs.** Latviešu konversācijas vārdnīcas lietā. *Rūdolfs Blaumanis Kopoti Raksti deviņos sējumos. Septītais sējums. Raksti par kultūru, recenzijas, publicistika.* Rīga : Jumava, 2000. 51.–52. lpp.
- B. P. 1890** – **B. P.** Latviešu konversācijas vārdnīca un tās vajadzība. *Dienas Lapa*, 1890, Nr. 245, 26. oktobris.
- Dravnieks 1890a** – **Dravnieks, [Jēkabs].** Latviešu konversācijas leksikona lietā. *Dienas Lapa*, 1890, Nr. 247, 29. oktobris.
- Dravnieks 1890b** – **Dravnieks, [Jēkabs].** Vēl reiz par latviešu konversācijas vārdnīcu. *Dienas Lapa*, 1890, Nr. 254, 6. novembris.
- Dravnieks 1902** – **Dravnieks, Jēkabs.** Latviešu konversācijas vārdnīcas lietā. *Austrums*, 1902, Nr. 6, 573.–574. lpp.
- Dravnieks 1926** – **Dravnieks, Jēkabs.** *J. Dravnieka raksti. I. Biogrāfija un valodnieciski raksti.* Rīga : Valtera un Rapas izdevums, 1926.
- Druviete 1989** – **Druviete, Ina.** Valodnieks leksikogrāfs Jēkabs Dravnieks. *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 25. laidziens. Rīga : Avots, 1989, 22.–26. lpp.
- Endzelīns 1904** – **Endzelīns, Jānis.** Filologa piezīmes Konversācijas Vārdnīcas redakcijai. *Austrums*, 1904, Nr. 4, 270.–272. lpp.
- F. A. 1902** – **F. A.** Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijai. *Rīgas Avīze*, 1902, Nr. 89, 30. oktobris.
- Goba 1926** – **Goba, Alfrēds.** Jēkabs Dravnieks. Rakstnieka 50 gadu darbības piemiņai. *Latvju Grāmata*, 1926, Nr. 4, 248.–252. lpp.
- Graudiņš 1899** – **Graudiņš, Kārlis.** Vēl kāds vārds mūsu konversācijas vārdnīcas lietā. *Austrums*, 1899, Nr.1, 72.–73. lpp.
- H. J. Dravnieks 1890** – **Dravnieks, H. J.** Latviešu konversācijas vārdnīca. Uzaicinājums. *Dienas Lapa*, 1890, Nr. 275, 1. decembris.
- H. J. Dravnieks 1891** – **Dravnieks, H. J.** Kādēļ konversācijas vārdnīcas burtnīcā dažreiz jānokavējas? *Dienas Lapa*, 1891, Nr. 157, 15. jūlijs.
- Hroch 1998** – **Hroch, Mirosław.** Programme und Forderung nationaler Bewegungen. Ein europäischer Vergleich. *Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850 – 1914*, red. H. Timmermann, Berlin, 1998, S. 17.–30.
- Jansons 1898** – **Jansons, Atis.** *Mūsu grāmatu izdevēji un franču rakstnieki. Cik izmaksātu latviešu konversācijas vārdnīcas izdošana?* Rīga : Ata Jansona apgādība, 1898.

Konversācijas vārdnīca 1891–1893 – *Konversācijas vārdnīca. Ar daudz mācītu latviešu palīdzību J. Dravnieka izdota. Pirmais sējums. A–J ar papildinājumiem.* Jelgava : H. J. Draviņ-Dravnieka apgādība, 1891–1893.

Konversācijas vārdnīca IV 1921 – Beigu vārds priekšvārda vietā. *Konversācijas vārdnīca. Ceturtais sējums. Rigass – Cvinglijs.* Rīgā : Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa, 1921.

Labrence 1984 – **Labrence, Līvija.** *Jelgavas grāmata.* Rīga : Zinātne, 1984.

Laimnieks 1903 – **Laimnieks, J.** Konversācijas vārdnīcas aizstāvēšanai. *Rīgas Avīze*, 1903, Nr. 220, 27. septembris.

Libausche Zeitung 1891 – *Libausche Zeitung*, 1891, Nr. 45.

Līgotņu Jēkabs 1926 – **Līgotņu Jēkabs.** Jēkabs Dravnieks. Biogrāfisks apcerējums. *J. Dravnieka raksti I. Biogrāfija un valodnieciski raksti Līgotņu Jēkaba sakārtojumā.* Rīga : Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926, 5.–73. lpp.

Rīgas Avīze 1902 – Latviešu konversācijas vārdnīcas lietā. *Rīgas Avīze*, 1902, Nr. 92, 2. novembris.

Rīgas Avīze 1903 – Konversācijas Vārdnīca. *Rīgas Avīze*, 1903, Nr. 282, 15. decembris.

-rs. 1902 – **-rs.** Konversācijas vārdnīcas lietā. *Dienas Lapa*, 1902, Nr. 235, 11. novembris.

T. 1903 – **T. [Teodors]** Latviešu konversācijas vārdnīca. *Austrums*, 1903, Nr. 5, 321.–323. lpp.

Upenieks 1890 – **Upenieks.** Latviešu enciklopēdiskā vārdnīca. *Dienas Lapa*, 1890., Nr. 251., 2. novembris.

Valdības Vēstnesis 1922 – Iekšlietu ministrijas administratīvais departaments. *Valdības Vēstnesis*, 1922. gada 15. jūnijs.

Valdības Vēstnesis 1927 – Latviešu Konversācijas Vārdnīca. *Valdības Vēstnesis*, 1927, 2. decembris.

Vidzemnieks 1898 – **Vidzemnieks, R.** Par latviešu konversācijas vārdnīcu. *Baltijas Vēstnesis*, 1898, Nr. 70, 26. marts.

Vidzemnieks 1902 – **Vidzemnieks, R.** Latviešu konversācijas lietā. *Rīgas Avīze*, 1902, Nr. 131, 21. decembris.

Vidzemnieks 1903 – **Vidzemnieks, R.** „Konversācijas vārdnīcas prospekts”. *Rīgas Avīze*, 1903, Nr. 204, 9. septembris.

Zanders 1999 – **Zanders, Viesturs.** Kāds Jelgavas un Latvijas ideālists. Jēkabs Dravnieks *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 19. janvāris, Nr. 1473/1474.

Zanders 2006 – **Zanders, Viesturs.** *Rīgas Latviešu biedrība (1868–1940) kā nacionālās grāmatniecības centrs.* Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.

Zarriņš 1903 – **Zarriņš, Rihards.** Amatniecības mākslas lietā. *Rīgas Avīze*, 1903, Nr. 218, 25. septembris.

ENCYCLOPAEDIC DICTIONARIES EDITED BY J. DRAVNIKS AND THEIR ROLE IN THE HISTORY OF LATVIAN TERMINOLOGY

Summary

Encyclopaedic dictionaries are an important part of the spiritual development of any nation, but they have particular role in the history of non-dominant nations of Central and Eastern Europe at until the Word War I. In Latvian there are two important encyclopaedias: unfinished „Konversācijas vārdnīca” (1891–1894 and 1897–1898) edited by J. Dravnieks publishing house and completed „Konversācijas vārdnīca” (1903–1921) edited by Riga Latvian Society. Paper deals with conceptual discussions around these editions, their role in the development of terminology and with particular role of most experienced lexicographer Jēkabs Dravnieks in the editorial of both dictionaries.

REPETITION AS A TEXTUAL PRINCIPLE IN THE DISCOURSE OF CONTEMPORARY LIFE WRITING

Repetition is a multipurpose device, and its research has long been going on across all branches of linguistics. In traditional rhetoric repetition is a fundamental device used mostly for the sake of emphasis. The rhetorical tradition handed down the developed terminology for stylistics, and stylistics has further been elaborating classification ever since. However the modern history of the research on repetition started with R. Jakobson who emphasized the importance of repetition in verbal art and devoted much of his intellectual energy to the analysis of grammatical parallelism, i. e., of “the whole network of equivalence and contrast relations” (Tannen 2007, 57).

Regardless of its sanctified use in poetry, repetition has remained a suspect in public discourse. In the introduction to the special issue of the journal “Text” *Perspectives on Repetition* Barbara Johnstone ironically comments on “some odd discrepancies” between the strong dislike of this phenomenon by mainstream Americans and “the omnipresence of repetition” in all types of discourse (Johnstone 1987, 205–207). Despite all odds she claims that “[r]epetition is characteristic of poetry and prose literature, of adults’ everyday talk and of children’s talk and talk to children; it is a powerful persuasive strategy and an essential cohesive strategy.” (ibid, 210).

In her brief survey of the research on repetition, Johnstone makes reference to Ochs who having compared cohesion in planned and unplanned discourse proved that “repetition of lexical items, phonological echoing, and syntactic parallelism are all more common in unplanned talk” (ibid, 207). Additionally Johnstone singles out “Tannen with her papers on repetition as the source of emergent formulaicity in conversation, and ... Norrick, on types and functions of conversational repetition, both contribute to the study of repetition as a crucial cohesive device in talk” (ibid).

Within discourse analysis, the function and the frequency of repetition are contextually and generically bounded, i. e. directly relate to production and processing constraints, and the basic principle of a functional approach is that choice implies meaning (see Halliday 2004, Levinsohn 2009 etc.). “Yes, some linguistic features can only be explained with reference to extra-sentential factors. The textual use of others, though, follows naturally or by extension from a syntactic rule or semantic definition.” (Levinsohn 2009, 2) Further Levinsohn instructs: “Since stylistic variation between storytellers is a fact of life, this has implications for text analysts and translators. As far as possible, we should analyse narratives related by **accomplished** storytellers. We can then have some confidence in the validity of our conclusions.” (ibid, 3)

The textual repository for the present analysis is life writing, the notion often used as an umbrella term for different types of auto-biographical narratives. The model created by Augustin's "Confessions", then Rousseau's, Western autobiographical paradigm gained momentum, in course of time being supplemented with mixed, 'impure' kinds. At the present moment, life writing does not only span the most popular and versatile genres in today's literary production, it is one of the most difficult types in terms of generic attribution.

The choice of material is not accidental; autobiographical narratives often reproduce oral discourse, borrow extensively from its manner of expression and frequently have similar purposes. It would be rather complicated nevertheless to address all or even several genres belonging to the considerable bulk of life writing. As Bartsch humorously quipped (Bartsch 1997, 45), "Different genres have different features, and it is not helpful to compare oranges to apples." Thus, the specific subgenre of Irish childhood memoir was chosen for the analysis.

Frank McCourt's "Angela's Ashes" was written in 1996 by an Irish-American, whereas "The Speckled People" by Hugo Hamilton was published later, in 2003, and written by an Irishman of a mixed descent. Both of the memoirs received significant public acclaim, the recognition yields no ground for doubting the accomplishments of the young narrators.

Whatever advantages and challenges in using the language of a child, the narrative is a mediation of the spoken discourse. Referring to Halliday's idea on the spoken language as representing phenomena as processes, "the complexity of spoken language is its intricacy of movement, liquid like that of a rapidly running river. To use a behavioural analogy, the structure of spoken language is of a choreographic kind." (Halliday 1990, 87)

Why with such a wide range of choice is this particular device of all the linguistic phenomena chosen for the analysis? "Why repetition? Because that in effect is what we mean when we say stylistics looks for and identifies *patterns* in the text: a pattern, any pattern, is by definition an instance of some form of repetition." (Toolan 2008) In the same vein, it is possible to characterize many stylistic devices and even intertextuality itself as forms or repetition. The constraints of the paper do not allow to discuss all types, and the focus is on repetition verbatim or "synchronic repetition: the recurrence of words and collocations of words in the same discourse" (Tannen 2007, 2).

Finally, "[r]epetition is a resource by which conversationalists together create a discourse, a relationship, and a world. It is the central linguistic meaning-making strategy, a limitless resource for individual creativity and interpersonal involvement" (Tannen 2007, 101). Tannen's view echoes Jakobson's view of parallelism in poetry, for her repetition is "at the heart not only of how a particular discourse is created, but how discourse itself is created." (ibid, 49)

The chosen narratives consist of narration and dialogue, the former is a form of monologue and the latter amounts to conversation. Consequently, being close to conversational discourse, both could be analysed using the principles of conversation analysis. “It has been argued (for example, by analysts of conversational discourse such as Sinclair and Carter) that repetition between speakers often seems to foster empathy or affective convergence.” (Toolan 2008) The following analysis attempts to show the applicability of the principles of conversational analysis to the analysis of life writing as well as to suggest some necessary correctives. The most important question is to determine whether there is any linkage between repetition and the reader’s involvement and its degree. It is necessary to keep in mind though that “[r]epetition is never exact; it always involves some sort of similarity and some sort of difference, whether the difference be linguistic, as in alliteration or syntactic parallelism, or contextual, as when the same thing is said in different situations.” (Johnstone 1987, 211)

At this point let us turn to the first excerpt from “Angela’s Ashes”, the episode reproducing the conversation between father and small son on the latter’s first encounter with rural life.

...as the dawn came up we saw strange creatures in the fields, standing, looking at us Malachy said, What are they, Dad?

Cows, son.

What are cows, Dad?

Cows are cows, son.

We walked farther along the brightening road and there were other creatures in the fields, white furry creatures.

Malachy said, What are they, Dad?

Sheep, son.

What are sheep, Dad?

My father barked at him, Is there any end to your questions? Sheep are sheep, cows are cows, and that over there is a goat. A goat is a goat. The goat gives milk, the sheep gives wool, the cow gives everything. What else in God’s name do you want to know?

(McCourt 1997, 44)

At the surface of it, the example gives a clear understanding of repetition as functioning “on the interactional level of talk: accomplishing social goals, or simply managing the business of conversation” (Tannen 2007, 61). The interactional function mediated in the text adds to the verisimilitude of the narrative. On the other hand, contextually repetition is “a way of creating categories. New, unfamiliar items can be put into underlying linguistic and cultural categories with old, familiar ones by being used in repeated frames in discourse.” (Johnstone 1987, 211–212)

Addressing the father’s angry response at the end of the extract, identical repetition is patently used for emphasis. The tension grows with the accumulation of parallel constructions consisting of balanced sentences.

Malachy's insistent enquiry and the impatience of his father create a vivid and rather recognizable scene allowing the reader to identify with one of the parties.

In her "Talking Voices", Tannen remarks on habitual repetition in young children's response. She adds that "a glance at the child discourse literature reveals that nearly every study makes some reference to children's use of repetition" (Tannen 2007, 57), the examples are the proof to the observation. Any childhood memoir is clearly a mediation of a child discourse for primarily literary purposes. By casting himself in the role of a cameraman McCourt's narrator Frank can verbalize the misinterpretations that a child is likely to make, foregrounding inconsistencies and revealing otherwise hidden conflicts, making the reader grasp them in all complexity.

The monological storytelling of McCourt with its occasionally reported utterances not even marked graphically puts the reader in the position of the hearer. In the following excerpt from "The Speckled People" the formulaic repetition of practically nonsensical phrases acquires the property of a shamanistic ritual.

'Jaysus, what the Jaysus,' I said.

'Jaysus, what the Jaysus of a big huge belly,' Franz said, and then we laughed and ran along the shore waving our fists.

'Big bully waves,' I shouted, because they could never catch us and they knew it. I picked up a stone and hit one of the waves right in the under-belly, right there as he stood up and rushed in towards us with his big, green saucer belly and his fringe of white hair falling down over his eyes.

'Get down, you big bully belly,' we laughed...

(Hamilton 2004, 5)

Due to the brevity and purposefulness of the analysis, many contextual notes were underplayed and even suppressed in discussion. Some commentary is indispensable, though. By repeating words and phrases, the author highlights the musicality of the children's play. It is not just that alliteration is used extensively, the point is that this means is used repeatedly, accruing with each new reiteration. The effect is the magnetic attraction of the game, the link between children's immersion in the play, repetition visualizing the scene, and immersion of the reader.

Discussing how perceivers of situations, whether they are discourse hearers or readers, arrive at mental representations, Dooley and Levinsohn in their Manual (2000) describe two general strategies: bottom-up processing and top-down processing. The former "begins with 'unique perceptual events which will eventually occupy the lower levels of the hierarchy, and constructs successive generalizations to make sense of the data'" (Dooley, Levinsohn 2000, 26). Since it is rather "costly" to process information in this way, top-down processing often is used instead. "This involves bringing in an entire schema, with all of its ready-made, 'off-the-shelf' structure and unfilled slots,

and checking to see how well it fits the facts we are being given.” (ibid) Expectation structures involved in top-down processing come from two principal sources, namely, “experience (either personal or collective, which we call culture), and the discourse itself” (ibid). Thus, presented with incomplete data, the hearer/reader makes a “projection from the data”, whereas “[c]ertain types of discourse organization seem designed to generate such projections” (ibid), and repetition is one of them.

The following syntactic repetition in the episode “When Dad gets a job” (McCourt 1996, 15–17) is particularly interesting for analysis. The parallelism is set by the phrase “When Dad gets a job Mam is cheerful and she sings” and, after four lines of a couplet, three subsequent paragraphs all start with the same phrase “When Dad brings home the first week’s wages”. The last of the three paragraphs is different because it ends with a song of eleven lines, thus making a loop. The next passage destroys the established regularity, starting with a syntactically different sentence (“Malachy and I sing that song and...”). The suspense grows together with foreboding despite the happy content of the following paragraph, “When we go home...”, until the next paragraph together with a return to the formula, a changed one this time, destroys the idyll of the previous text: “When Dad’s job goes into the third week he does not bring home the wages.”

As it is seen, repetition performs quite a number of functions here, the parallel sentences initiating paragraphs create a rhythmical pattern, which is successfully destroyed by a slight change in the repeated clause. Accessing Gerard Genette’s analysis (1970) of the time-relations between story- and discourse-time with its three categories of order, duration and frequency, the current discussion could be enriched by consideration of the last category. Discussing frequency, Genette distinguishes among singularly, multiple-singularly, repetitive and iterative types. And whereas without the repetition the episode could have been classified as a form of singularity, the insistent reiteration of the “when Dad” phrase makes the reader believe that it is not a multiple discursive representation of a single story moment, but rather one discursive representation of a regularly repeated story moment. On the whole, requiring the bottom-up processing strategy of arriving at a mental representation, the repetition in the excerpt meticulously prompts the reader to pay attention to all facets of the story.

To compare, the longer excerpt from the first, expository chapter of Hamilton’s memoir (Hamilton 2004, 1–3) requires top-bottom processing strategy to be properly accessed. The first peculiarity is that the text starts with a statement of general truth presumably accepted by a common consensus and establishing common ground with the reader or at least inviting him to subscribe to it. “When you’re small you know nothing,” opts the narrator. The one line paragraph is followed by the parallel clause “When I was small”, and the narration changes together with the subject. The insistence on anaphoric ‘I’ in most of the sentences followed by the active

verb as a predicate does not leave any doubt about the narrative focus. “I thought” ends the segment in a desperate attempt of cognition.

The third paragraph starts with a question partially repeating the main clause of the initial sentence – “How do you know”, “How do you know” reiterates the second question, “And how do you know” revoices the third sentence. “You know” ascertains some things accessible to one’s senses, and the rest of the paragraph poetically enumerates things “You can see” vacillating on the border between the first and second person narration.

The next paragraph is only two sentences long, where the first repeats word for word the initial formula – “When you’re small you know nothing”, and, explaining the proposition, the second one establishes the link with the preceding paragraph too – “You don’t know where you are, or who you are, or what questions to ask.”

Paragraph five is different because of the significant absence of ‘you’; it is a place where his mother and father rule and where the narrator becomes a part of ‘we’ – the siblings’ community. No cognition, a straight account of events, it is interrupted in the next paragraph with so familiar a beginning added with a beautiful simile – “When you’re small you’re like a piece of white paper with nothing written on it”. After such an opening, the paragraph delineates the predicament of the narrator who is “special”; balanced sentences demonstrate the entanglement and the main forces in action – “My father writes down his name in Irish and my mother writes her name in German”, “My mother says... and my father says”, and “there’s a blank space left over for all the people outside who speak English”. The reader should be in no doubt about the value of “We’re special”, for the narrator bluntly states in the opening of the following paragraph: “But you don’t want to be special.”

The role of repetition in this concise, coherent and nevertheless poetic exposition cannot be overestimated. Credibility of the scene and narratorial position in the story world undeniably contributes to the feeling of immersion. But involvement generated by you-narration, the empathy created by the particularly evocative “when you’re small” and redirecting the reader to his gone childhood, feels much stronger than merely intellectual or cognitive engagement. Finally, the repetition in the text generates certain projections and then it “becomes a point of interest with the hearer to see whether his or her expectations are fulfilled” (Dooley, Levinsohn 2000, 26).

It goes without saying that top-bottom and bottom-up processing mostly occur simultaneously, and the analysis presented here is to some extent reductive. The simplification is necessary to exhibit how “repetition serves an over-arching purpose of creating interpersonal involvement” (Tannen 2007, 61). The involvement amounting to dialogism or discursivity of text, makes reading an active enterprise, with repetition being a means of facilitating, prompting, aiding reader-text dialogue.

“Documenting individual and cultural repeating strategies, like other aspects of individual and cultural styles, remains a relatively unexplored and

promising area of research.” (Tannen 2007, 86) And since people construct their identity with and through language and repetition is generically and contextually bounded, further research on repetition in life writing could bring new insight into cultural construction of subjectivity.

References

- Bartsch 1997** – **Bartsch, Carla**. Oral Style, Written Style, and Bible Translation. *Notes on Translation*. Vol. 11, No 3, SIL International, 1997, pp. 41–48.
- Dooley, Levinsohn 2000** – **Dooley, Robert, and Stephen H. Levinsohn**. *Analyzing Discourse: A Manual of Basic Concepts*. SIL International/University of North Dakota, 2000.
- Genette 1971** – **Genette, Gerard**. Time and Narrative in *A la recherche du temps perdu*. Hillis J. Miller, ed. *Aspects of Narrative, Selected papers from the English Institute with a foreword*. New York : Columbia UP, 1971, pp. 93–118.
- Halliday 1990** – **Halliday, M. A. K.** *Spoken and Written Language*. Oxford : Oxford University Press, 1990.
- Halliday 2004** – **Halliday, M. A. K.** *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd ed. London : Hodder Arnold, 2004.
- Hamilton 2004** – **Hamilton, Hugo**. *The Speckled People*. London, New York : Fourth Estate, 2004.
- Jakobson 1996** – **Jakobson, Roman**. 1960. Closing Statement: Linguistics and Poetics. Thomas A. Sebeok, ed., *Style In Language*. Cambridge MA : MIT Press, pp. 350–377. Reprinted in David Lodge, ed., *Modern Criticism and Theory. A Reader*. London : Arnold, 1996, 10–35.
- Johnstone 1987** – **Johnstone, Barbara**. An Introduction. *Perspectives on repetition*, Barbara Johnstone ed., special issue of *Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*. Vol. 7, No 3, Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1987, pp. 205–214.
- Levinsohn 2009** – **Levinsohn, Stephen H.** *Self-Instruction Materials on Narrative Discourse analysis*. SIL Internation, 2009. Available at <http://levinsohn.noadsfree.com>
- McCourt 1997** – **McCourt, Frank**. *Angela's Ashes*. London : Flamingo, 1997.
- Tannen 2007** – **Tannen, Deborah**. *Talking Voices*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2007.
- Toolan 2008** – **Toolan, Michael**. *Verbal Art: Through Repetition to Immersion*. The paper delivered on SISCC, Shanghai International Studies University, Shanghai, October 22–25, 2008. Available at <http://artsweb.bham.ac.uk/MToolan/>

ATKĀRTOJUMS KĀ TEKSTUĀLAIS PRINCIPS MŪSDIENU DZĪVESSTĀSTU DISKURSĀ

Kopsavilkums

Raksts veltīts dzīvesstāstu formas izpētei un aplūko dažādus verbālo atkārtojumu veidus to naratīvos. Saistība starp dzīvesstāstiem un sarunvalodas diskursu pieļauj izmantot sarunas analīzi. Tā kā jebkurš „personisks” vēstījums drīzāk ir pieredzes atveidojums naratīvā formā, ne pati pieredze, raksta uzmanības centrā atrodas specifiskas naratīva stratēģijas, ar kurām šādi atveidojumi tiek konstruēti. Tā kā atkārtojums palīdz lasītājiem „iegrimt” verbalizētajā situācijā, šīs analīzes mērķis ir atklāt atkārtojumu dzīvesstāstos kā tekstuālu avotu, kas rosina lasītāju gaidas un efektīvi iesaista tos vēstījumā.

AUTONOMES LERNEN IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT

Einleitung

In der heutigen modernen Welt sind Fremdsprachenkenntnisse eine der Qualifikationen geworden, ohne die man im Studium und im Arbeitsleben schwer auskommen kann. Diese Notwendigkeit haben die heutigen Handelsbeziehungen, die Veränderungen auf dem Arbeitsmarkt, die wachsende mit dem Wohlstand verbundene Menschenmobilität, die Entwicklung neuer Informationstechnologien und viele andere Faktoren verursacht, und lebenslanges Lernen ist für jeden Menschen notwendig geworden. Auch im „Gemeinsamen Europäischen Referenzrahmen“ wird besonders stark die Bedeutung der Mehrsprachigkeit und die Notwendigkeit den Fremdsprachenerwerb den Lernenden transparent zu machen hervorgehoben, indem man die Fähigkeit entwickelt, die eigenen Leistungen zu analysieren und die Selbstevaluation durchzuführen, um die Verantwortung über die Organisation des eigenen Lernprozesses zu übernehmen.

Chudak (Chudak 2007, 15) betont, dass es sehr wichtig ist sowohl jüngere, als auch ältere Lernende zum selbstständigen Lernen und zur Lernerautonomie vorzubereiten. Menschen, die autonom lernen können, sind fähig, Lerninhalte auszuwählen, die Progression zu bestimmen, Lernwege, die zu spezifischen Lernzielen führen, zu identifizieren und die eigenen Lernfortschritte zu bewerten. Es ist auch wichtig über Strategien und Techniken Bescheid zu wissen, die den Lernprozess auf allen Ebenen begleiten. Dabei können Lehrwerke helfen, die ein bedeutender Bestandteil des Lernprozesses sind.

Steinig (Steinig 1989, 32) kritisiert die gewöhnliche Praxis vom Fremdsprachenerwerb (besonders in der Schule), wo nur die Lehrer das bestimmende Wort haben. Das könne man sogar an der Einrichtung von Klassenräumen sehen, wo der Lehrer vorne wie auf der „Bühne“ steht. Es ist bewiesen, dass 2/3 der Zeit in der Stunde nur der Lehrer spricht.

In solchen Umständen kann nicht der Lernende seine Bedürfnisse ausdrücken, seinen Lernprozess selbst steuern und die neuen Informationen mit der existierenden Erfahrung verbinden. Solche Lernenden werden nur zu Konsumenten der ihnen angebotenen Lehrveranstaltungen (Chudak 2007, 22).

Das Ziel des vorliegenden Artikels ist – die Definition für autonomes Lernen zu finden, die Kriterien und Indikatoren auszuarbeiten.

1. Paradigmenwechsel – prozessorientierter Fremdsprachenerwerb und seine theoretische Begründung

Der traditionelle Unterricht war lange Zeit mehr produkt- als prozessorientiert. (Chudak 2007, 27). Das Hauptziel war die Aneignung bestimmter Kenntnisse und die Entwicklung bestimmter Fertigkeiten. Es

wurde angenommen, dass Wissen lehrbar sei, das bedeutet, dass ein Lernender ihm angebotene Kenntnisse aufnehmen kann. Das Hauptziel war sich bestimmte Kenntnisse zu erwerben und bestimmte Fertigkeiten zu entwickeln. Nur die Art und Weise hat sich geändert, wie man die Kenntnisse erwerben kann – mechanisch oder bewusst (kognitiv). Die kognitiven Lerntheorien (Bimmel, Rampillon 2000, 38) sehen den Lerner als einen aktiven Teilnehmer des Lern- oder Studienprozesses, der zielstrebig für ihn wichtige Informationen auswählen und bearbeiten kann. Die Hauptrollen spielen in der modernen kognitiven Psychologie nicht die Strategien und Prozesse zur Informationsbearbeitung, sondern die Art, die neuen Informationen so zu bearbeiten, dass sie mit der bestehenden Information verbunden werden. Rampillon (Rampillon 1997, 175) spricht von besonderer Rolle von „language awareness“ (d. h. bewusstes Lernen/kognitives Lernen). Gerade dieses kognitive Lernen fördert die Lernautonomie.

Die konstruktivistischen Lerntheorien betonen den individuellen Charakter des Lernens. Bimmel und Rampillon sind der Meinung (Bimmel, Rampillon 2000, 40), dass in diesen Theorien das menschliche Gehirn als „ein funktional abgeschlossenes System“ aufgefasst wird. Das Lernen geschieht auf eigene Verantwortung, und diesen Prozess kann man nur minimal von außen beeinflussen. Die konstruktivistischen Lerntheorien haben mit den kognitivistischen Lerntheorien gemeinsam, dass man nur das lernen kann, was mit dem vorher Bekannten verknüpft ist. Heyd (zit. nach Chudak 2007, 34) formuliert das folgende Grundprinzip:

Lernen=Wissenserwerb=Konstruktion und erklärt, dass Kenntnisse nur dann angeeignet sind, wenn der Mensch sie selbst konstruiert. Der Lerner konstruiert diese Kenntnisse für sich selbst persönlich, er stützt sich auf seine eigene Erfahrung und nicht auf eine objektive Realität.

Wolff (zit. nach Chudak 2007, 35) hat die wichtigsten Theorien von konstruktiv orientierten Pädagogen zusammengefasst:

1. Lernen ist ein aktiver Prozess der Konstruktion von Wissen.
2. Es kann nur etwas verstanden und gelernt werden, was sich mit den vorherigen Erfahrungen in Verbindung bringen lässt.
3. Unsere Erfahrungen sind subjektiv, deshalb sind die Lernergebnisse individuell verschieden.
4. Lernprozesse als Konstruktionsprozesse können nur dann gelingen, wenn der Lerner selbst die Verantwortung für seinen Lernprozess übernehmen kann.
5. Mit der Eigenverantwortung ist die Selbstorganisation verbunden.
6. Die Lernprozesse sollten in möglichst reichere Lernumgebung einbezogen werden. Nur dann kann man garantieren, dass der Lerner etwas an seine subjektive Erfahrung anbinden kann.

2. Lernerautonomie

Der Lernerautonomie liegen die Theorien von Kognitivisten und Konstruktivisten zu Grunde. Im Rahmen dieser Theorien werden solche

Prozesse geforscht und analysiert, die Lerner selbst initiieren, leiten und regeln. Seit Ende der 80er Jahre ist ein Versuch durchgeführt, die Konzeption des autonomen Lernens zu realisieren. Zum Ziel des Fremdspracherwerbs werden die Lernkompetenz und autonomes Lernen. Chudak (Chudak 2007, 42) hat auch festgestellt, dass die Lerner meistens passiv sind, sie übernehmen sehr selten die Initiative, um zu planen, zu strukturieren und den Lernprozess durchzuführen. Diesen Lernern sollte man selbst gesteuertes Lernen beibringen. Die Fähigkeit „Lernen zu lernen“ sollte zu einem untrennbaren Bestandteil der Fremdsprachenaneignung werden. (Chudak 2007, 48)

Der Begriff „Autonomes Lernen“ ist aus dem Griechischen entstanden, *auto* – ‘selbst’ und *nomos* – ‘Gesetz’, also selbstständiges Lernen. Ein großer Teil der Lehrer und Lerner verstehen darunter „selbst gesteuertes Lernen“, wenn der Lerner selbstständig ohne Hilfe und Kontrolle des Lehrers arbeitet (Chudak 2007, 46). Gleichzeitig wird auch darüber gesprochen, dass nicht immer die Lernerautonomie wünschenswert ist, z. B. in den Schulen ist es logisch, sie in bestimmten Situationen einzusetzen. Solches Modell nennt man „Halbautonomie“.

Wolff analysiert die Entstehungsgeschichte des autonomen Lernens und erwähnt, dass einige Prinzipien des autonomen Lernens schon in der Reformpädagogik vorhanden waren, wenn der Schüler Schritt für Schritt in Methoden und Techniken eingeführt wurde, um selbstständig zu lernen, und in der Freinet-Pädagogik (Frankreich), der seine Schüler für Initiatoren und Organisatoren des eigenen Lernprozesses ausbilden wollte (Wolff 2003 [1989], 323).

Liegeniece (Liegeniece 2002, 58) weist darauf hin, dass autonomes Lernen mehr für die Erwachsenenbildung charakteristisch ist. Sie ist der Auffassung, dass autonomes Lernen ein Prozess ist, in dem die Erwachsenen ihre persönliche Autonomie zeigen, indem sie ihr Lernen selbst organisieren. „Das Lernen von Erwachsenen und ihre Bedürfnisse im Lernprozess charakterisieren die Begriffe „Lernen zu lernen“ und „Lernstile“. Obwohl sie mit den kognitiven Aspekten des Denkens verbunden sind, hat ihre Behandlung die humanistische Psychologie und das Verständnis der Menschenentwicklung als Ganzen beeinflusst“ (Liegeniece 2002, 64).

E. Maslo (Maslo 2003, 116) hat solche Begriffe wie selbstständiges Lernen, selbst gesteuertes Lernen, selbst bestimmtes Lernen, selbst organisiertes Lernen, eigenständiges Lernen gleichgestellt. Wolff differenziert die Begriffe „autonomes Lernen“ und „selbst gesteuertes Lernen“ (Wolff 2003 [1989], 321). Er ist der Meinung; dass für „selbst gesteuertes Lernen“ ein besonderes Materialienangebot charakteristisch ist, damit die Lerner ohne Lehrerhilfe arbeiten könnten. Die Lernerautonomie betrifft die Formen des Lernens, dem Lerner wird die Verantwortung für seinen eigenen Lernprozess übertragen. Beide Begriffe stehen nicht in Opposition zueinander, sie äußern eher ein unterschiedliches Verständnis der Autonomie, selbst gesteuertes

Lernen wird eher technisch, autonomes Lernen – eher humanistisch aufgefasst.

Rampillon betont, dass man über autonomes Lernen dann sprechen kann, wenn die Lerner selbst die wichtigsten Entscheidungen über ihren Lernprozess treffen (Bimmel, Rampillon 2000, 3). Als Grundprinzipien des autonomen Lernens erwähnt Rampillon die Fähigkeit das eigene Lernen zu planen und darüber zu reflektieren. Eine wichtige Voraussetzung des autonomen Lernens ist die Kenntnis und die Beherrschung von Lernstrategien. Deshalb ist die Lernerautonomie eng mit den Lernstrategien verbunden. Bimmel und Rampillon differenzieren nicht autonomes und selbstständiges Lernen. Sie definieren das autonome Lernen wie folgt (Bimmel, Rampillon 2000, 196): „Lernen, wenn in wichtigsten Fragen die Schüler selbst Entscheidungen treffen können darüber, was sie lernen, lernen sie gemeinsam oder alleine und ob sie erfolgreich gelernt haben, welche Materialien und Hilfsmittel sie benutzen.“

Im Modell des autonomen Lernens wird viel über die Lehrerrolle gesprochen. Der Lehrer wird zum Mediator, Ratgeber, Vermittler, Helfer, Partner und Reiseleiter (Chudak 2007, 50). Nodari (Nodari 1995, 131) weist darauf hin, dass im traditionellen Unterrichtsprozess der Lehrer für den Schüler zu viel macht und den Schüler zu wenig für sich selbst machen lässt. Als Reiseleiter kann der Lehrer dem Schüler das Gefühl geben, dass er ein aktiver Teilnehmer des Lehr- und Lernprozesses ist, man müsste den Schüler verstehen lassen, dass das Lernen seine Sache ist.

Rampillon erwähnt die folgenden Merkmale des autonomen Lernens:

- Lust am Lernen,
- Grenzen eigener Lernmöglichkeiten wissen;
- eigene Lernprobleme formulieren können;
- die vorhandenen Kenntnisse an neue Kenntnisse anknüpfen;
- die Bedeutung des Lernfaches im Leben verstehen;
- das eigene Lernen organisieren können;
- die eigenen Bedürfnisse analysieren, selbst gesteuert lernen;
- verschiedene Lernstrategien und Techniken benutzen;
- mit Hilfe der Kommunikation lernen (zitiert nach Chudak 2007, 52).

Knowles hat 4 Stufen des autonomen Lernens eingeteilt:

1. Stufe – der Student ist abhängig (*dependent*), der Lehrer ist eine Autorität, für den Lernprozess ist *feed-back* charakteristisch, Drillübungen, informative Vorlesungen.
2. Stufe – der Student ist interessiert (*interested*), der Lehrer ist sein Motivator, Reiseleiter, für den Lernprozess sind inspirierte Vorlesungen mit gesteuerten Diskussionen und die Strategieaneignung charakteristisch.

3. Stufe – der Student ist einbezogen (*involved*), der Lehrer ist ein Helfer (*facilitator*), für den Lernprozess sind Diskussionen charakteristisch, in denen der Lehrer als Gleicher handelt.
4. Stufe – der Student lernt/studiert selbst gesteuert (*self – directed*), der Lehrer ist ein Berater, für diese Stufe ist individuelle oder Gruppenarbeit charakteristisch (Knowles, Holton, Swanson 1998 [1973], 139).

3. Die Definition, die Struktur, die Kriterien und die Indikatoren des autonomen Fremdsprachenlernens

Aufgrund der theoretischen Analyse kann man eine Definition des autonomen Lernens bilden:

Autonomes Lernen ist selbstständiges und kognitives Lernen, der Lerner kann eigenständig seinen Lernprozess organisieren und strukturieren, seinen Lernfortschritt einschätzen, verschiedene Lernstrategien und –techniken benutzen.

Die Analyse der theoretischen Literatur (Bimmel, Rampillon 2000; Chudak 2007; Knowles, Holton, Swanson 1998 [1973]; Wolff 2003 [1998]) lässt schlussfolgern, dass autonomes Lernen eine Dreieckstruktur hat.

Autonomes Lernen ist von allen 3 Komponenten abhängig, und alle 3 Komponenten wirken aufeinander.

Aufgrund der theoretischen Literatur (Bimmel, Rampillon 2000; Chudak 2007; Knowles, Holton, Swanson 1998 [1973]; Wolff 2003 [1998]) wurden die Kriterien des autonomen Lernens zusammengefasst, dann kritisch ausgewertet, in welchen von diesen 3 Ebenen: Lehrer, Lerner, Lehr- und Lernmaterialien sie erscheinen, dann die Indikatoren ausgearbeitet und analysiert, wie sie im Fremdsprachenunterricht vorkommen.

Da das Forschungsinteresse der Autorin mehr den Fremdsprachenlehrwerken und den Inhalten, die Lernerautonomie fördern können, gewidmet ist, stammen die Beispiele aus den Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache und aus der Arbeitspraxis der Autorin an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Lettlands. Man kann an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät Germanistik studieren, Deutsch als zweite Fremdsprache im Teil B als Pflichtwahlfach oder im Teil C – als Wahlfach studieren. Die Ziele und Methoden sind bei unterschiedlichen Zielgruppen verschieden. Auch die Lernmaterialien unterscheiden sich. Die

Germanistikstudierenden arbeiten mit anderen Lehrwerken, weil im Studium andere Ziele verfolgt werden. Deutsch wird nicht nur als Kommunikationsmittel angesehen, sondern auch als Grundlage für den künftigen Beruf (Lehrer, Dolmetscher, Übersetzer), deshalb entwickelt man nicht nur die Kommunikationsfähigkeit (die schriftliche und die mündliche), sondern sehr viel Bedeutung wird auch der Entwicklung von Teilfertigkeiten in der Grammatik und Phonetik, gewidmet. Diejenigen Studenten, die Deutsch als Fremdsprache lernen, arbeiten nach den Lehrwerken für Anfänger. Der Faktor Lernerautonomie ist jedoch von großer Bedeutung. Die Lernerautonomie kann auf unterschiedlichen Niveaustufen der Sprachenaneignung anders erreicht werden. Es hat z. B. keinen Sinn, den Anfängern in der deutschen Sprache die Projektarbeit in der Fremdsprache oder offene Übungen anzubieten, geeignet wäre hier aber eine Einführung in Lernstrategien und -techniken oder die Bestimmung des eigenen Lerntyps. Mit den Sprachkenntnissen wächst auch die Verantwortung über den eigenen Lernprozess und das Repertoire von Lernstrategien und -techniken. Man kann schon manchmal die Rolle des Lehrers übernehmen, die Projekte und die Ergebnisse der Gruppenarbeit in der Fremdsprache präsentieren. Der Studierende durchläuft die von Knowles charakterisierten Stufen der Autonomie (Knowles, Holton, Swanson 1998 [1973], 139). In der folgenden Tabelle wurden die Kriterien des autonomen Lernens zusammengefasst, die Indikatoren ausgearbeitet, die Beispiele aus dem Fremdsprachenunterricht präsentiert. Außerdem wird auch gezeigt, in welcher von den drei Strukturebenen: der Lehrer, der Lerner oder die Lernmaterialien sie vorkommen, welche Kriterien vom Lehrer, welche vom Lerner, welche durch Lernmaterialien beeinflusst und entwickelt werden können.

Tabelle 1

Kriterien und Indikatoren des autonomen Lernens mit Beispielen aus dem Fremdsprachenunterricht

Kriterien	Lehrer	Lerner	Lehr- und Lernmaterialien	Indikatoren	Beispiele aus dem Fremdsprachenunterricht
1. Selbstorganisation des Lernprozesses	x	x		Der Lerner trägt Verantwortung für den Lernprozess, hat Freiheit zu entscheiden, wann, mit wem und womit er arbeitet.	Projektarbeit, Tandem-Projekte, Präsentation der Gruppenarbeit mit Hilfe einer Collage
2. Einführung und Benutzung von	x	x	x	Der Lehrer macht die Lerner mit den	Strategien, wie und was man besser im Gedächtnis behält,

Lernstrategien und Lerntechniken				Lernstrategien bekannt; genügendes Angebot von Strategien und Techniken im Lehrwerk.	Memorisierungstechniken, Visualisierungen, Wörternetze
3. Änderung der Lehrerrolle	x			Der Lehrer bestimmt nicht alles im Unterricht, er ist nur ein Helfer.	Mehr offene Übungen im Lehrwerk, Auswahl zwischen unterschiedlichen Übungen und Projekten, Vokabeltaschenbücher, Lernerhandreichungen
4. Evaluationsmöglichkeiten		x	x	Der Lerner kann mit Fragen und Tests seinen Lernfortschritt bewerten.	Am Ende jeder Einheit Evaluationsübungen; der Lerner kann überprüfen, was und wie gut er gelernt hat.
5. Anknüpfung an vorherige Erfahrung der Lernenden		x	x	Im Unterricht wird darüber diskutiert, wie man früher lernte, was vom Thema schon bekannt ist, was man im Unterricht gebrauchen kann.	Vorher gelernte Wörter, Wendungen, Grammatikthemen, Lernstrategien werden aktualisiert.
6. Orientierung an den eigenen Lerntyp		x	x	Im Unterricht erklärt der Lehrer die Unterschiede zwischen den Lerntypen und Lernstilen, im Lehrwerk gibt es Übungen oder Tests, um den eigenen Lerntyp zu bestimmen.	Übungen zur Bestimmung des eigenen Lerntyps (visueller, auditiver, haptischer) und ein ausreichendes Übungsangebot für unterschiedliche Lerntypen

Zusammenfassend kann man schlussfolgern:

1. Autonomes Lernen ist selbstständiges und kognitives Lernen, wenn der Lerner fähig ist, selbstständig seinen Lernprozess zu organisieren und zu strukturieren, seinen Lernfortschritt richtig einzuschätzen und verschiedene Lernstrategien und Lerntechniken zu benutzen.
2. Im Modell des autonomen Lernens ändert sich die Lehrerrolle. Er ist nicht mehr ein instruierender Allwissender, sondern ein Mediator, Helfer, Reiseleiter.
3. Das Modell des autonomen Lernens wird mithilfe unterschiedlicher Lernstrategien und Lerntechniken durchgeführt, die der Lerner selbst auswählt, abhängig davon, welchen Lernstil er hat.
4. Das Modell des autonomen Lernens sollte auch in Lehrwerken für Studierende eingearbeitet werden. Ein gutes Deutschlehrwerk sollte Projektangebote, offene Aufgaben, den Verweis auf Internetseiten, die Empfehlungen, wie man das Lernen lernt, enthalten.
5. Der Prozess des autonomen Lernens besteht aus 3 Strukturkomponenten: des Lehrers, des Lerners, der Lehr- und Lernmaterialien. Alle 3 Komponenten sind voneinander abhängig und wirken aufeinander.
6. Die im Artikel ausgearbeiteten Indikatoren und präsentierten Beispiele aus dem Fremdsprachenunterricht verdeutlichen die Verbindung zwischen der Theorie und Praxis und erlauben den eigenen Unterrichtsprozess zu analysieren und die Lerner auf die Autonomie im Unterricht vorzubereiten.

Literatur

Bimmel, Rampillon 2000 – Bimmel, Peter, Rampillon, Ute. *Lernerautonomie und Lernstrategien*. München : Goethe-Institut, 2000.

Chudak 2007 – Chudak, Sebastian. *Lernerautonomie fördernde Inhalte in ausgewählten Lehrwerken DaF für Erwachsene. Überlegungen zur Gestaltung und zur Evaluation von Lehr- und Lernmaterialien. Posener Beiträge zur Germanistik. Band 12*. Frankfurt am Main : Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2007.

Knowles, Holton, Swanson 1998 [1973] – Knowles, Malcolm, S., Holton, Elwood, F., Swanson, Richard, A. *The Adult Learner*. Butterworth - Heinemann, Woburn M. A., fünfte Auflage, 1998.

Lieģeniece 2002 – Lieģeniece, Daina. *Ievads andragoģijā*. Rīga : RaKa, 2002.

Maslo 2003 – Maslo, Elīna. *Mācīšanās spēju pilnveide*. Rīga : RaKa, 2003.

Nodari 1995 – Nodari, Claudio. *Perspektiven einer neuen Lehrwerkskultur*. Aaran, Frankfurt am Main, Salzburg : Sauerländer, 1995.

Rampillon 1997 – Rampillon, Ute. Be aware of awareness-oder:Beware of awareness? Gedanken zur Metakognition im Fremdsprachenunterricht der Sekundarstufe I. *In:* Ute Rampillon & Günther Zimmermann (Hrsg.) *Strategien und Techniken beim Erwerb fremder Sprachen*. Ismaning : Max Hueber Verlag, 1997, S. 173–184.

Steinig 1989 – Steinig, Wolfgang. Kann man eine fremde Sprache autonom in der Schule lernen. Zur Quadratur des Kreises. *In:* Müller, Martin u. a (Hrsg.) *Autonomes und partnerschaftliches Lernen. Modelle und Beispiele aus dem Fremdsprachenunterricht*. Berlin, München : Langenscheidt, 1989, S. 31–49.

Wolff 2003 [1989] – Wolff, Dieter. Förderung selbst gesteuerten Fremdsprachenlernens.
In: Bausch, Karl-Ricard, Christ, Herbert, Hans-Jürgen Krumm (Hrsg.). *Handbuch
Fremdsprachenunterricht.* Tübingen und Basel : A. Francke UTB, 2003. S. 321–326.

AUTONOMĀ MĀCĪŠANĀS SVEŠVALODU APGUVĒ

Kopsavilkums

Rakstā „Autonomā mācīšanās svešvalodu apgūvē” aplūkotas teorijas par autonomās mācīšanās rašanos, struktūru, pazīmēm un līmeņiem. Pamatojoties uz šīm teorijām, konkretizēti autonomās mācīšanās kritēriji, izstrādāti rādītāji un savākti piemēri no prakses svešvalodu stundās. Rakstā minētie rādītāji un piemēri ļauj savienot teoriju ar praksi, analizēt mācību un studiju procesu un veicināt mācīšanās autonomiju.

FRANČU VALODAS MĀCĪBU PARADIGMAS MAIŅA 20. GADSIMTA 20.–30. GADU LATVIJĀ¹

Lai noteiktu franču valodas mācību attīstības virzību Latvijā, nepieciešams sākt ar vēsturisko izpēti, iepazīt iepriekšējo paaudžu veikumu un sasniegumus. Franču valodas mācību vēsture Latvijā aizsākas 20. gadsimta sākumā, un tās attīstība cieši saistāma ar Latvijas valsts vēsturi, pedagoģijas un valodniecības sasniegumiem.

Šī raksta nolūks ir noskaidrot, kā 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijā veiktās skolu reformas idejas atspoguļojas franču valodas kā svešvalodas (saukta arī par jauno valodu) mācību programmu saturā. Analizējot franču valodas mācību programmas un metodisko literatūru, iepazītas tā laika franču valodas mācīšanas vadlīnijas, atklāti mācību priekšmeta satura aspekti, skatīta franču valodas mācību attīstība Latvijā 20.–30. gadu Rietumeiropas pētījumu kontekstā, balstoties uz t. s. *vecās* un *jaunās skolas* pamatprincipiem. Pētījums aptver gandrīz gadsimtu senu franču valodas mācīšanas vēsturi, noskaidrojot reakcijas un pretreakcijas uz jaunām valodas mācīšanas metodēm un pieejām. Šajā publikācijā uzmanība vērsta uz pirmskara perioda divām desmitgadēm, jo vienā rakstā nav iespējams aptvert visu vēstures periodu. Jāatzīst, ka gandrīz pirms simts gadiem paustās idejas nav zaudējušas aktualitāti arī mūsdienās, kad valodu apguve tiek saistīta ar prasmi valodu lietot un pilnveidot darbībā, ietverot kritisko domāšanu un veicinot vispārējo valodas kompetenču attīstīšanu, kas toreiz tika sauktas par „eksperimentālajām” metodēm.

Izglītības reformas rodas valsts sociālekonomisku un sociālpolitisku pārmaiņu rezultātā, galvenokārt tās tiek veiktas izglītības kvalitātes nodrošināšanai. Latvijas pirmās neatkarības laikā (1918–1940) skolas uzdevums bija ieaudzināt jaunās valsts pilsoņos tautas nacionālo pašapziņu. Līdz ar to radās nepieciešamība pēc jaunām skolas grāmatām, jaunām mācību metodēm, skolotāju sagatavošanas un tālākizglītības. Pedagoģis Pauls Dreimanis atzinis, ka skola, kas izaudzinājusi paklausīgus pavalstniekus, vairs nav piemērota valstiskās dzīves vajadzībām (Dreimanis 1925, 36). Mācītājs, savulaik izglītības ministrs, Ludvigs Adamovičs, raksturodams tā laika skolu politiku, raksta, ka kādā sabiedrības un skolotāju daļā vēl valda revolūcijas laika ideoloģija, kas spilgti izpaužas radikālā agrākās skolas kritikā un jaunu, nepārbaudītu metožu un principu propagandā (Adamovičs 1925, 77).

Vecās un jaunās skolas pamatnostādnes

Vispirms aplūkojama vairāku teorētiķu un skolotāju praktiķu izpratne par *vecās* un *jaunās skolas* principiem. Teorētiskais skatījums uz šo jautājumu

---

¹ Raksts tapis ar Eiropas Sociālā Fonda atbalstu projektam „Doktora studiju attīstība Liepājas Universitātē” (vienošanās Nr. 2009/0127/1DP/1.1.2.1.2./09/IPIA/VIAA/018)

un iegūtās atziņas ļauj saskatīt izglītības paradigmas maiņu franču valodas mācību priekšmeta saturā.

Ar jēdzienu „paradigma” šajā pētījumā tiek saprasta konceptuāla mācību pamatnostādņu un uzskatu sistēma mācību organizēšanai, mērķu realizēšanai, to attiecinot arī uz mācību pieejām (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Mācību paradigmu raksturojums

Vecā skola – strukturāla valodas izpēte	Jaunā skola – Ovīda Dekroli (<i>Decroly</i>), Ādolfa Ferjēra (<i>Ferrière</i>) un Džona Djūija (<i>Dewey</i>) teorijas
<p>Būtība: izolēti izteikumi, galvenokārt, piemēri gramatikas apguvei (vērošanai, saprašanai, atdarināšanai), atsevišķu valodas vienību apguve, uzskates līdzekļi (piem.vācu mākslinieka Ādolfa Holcela (<i>Adolf Hölzel</i>) attēli), filozofiska satura teksti un to tulkošana, universālas kultūras vērtības</p>	<p>Būtība: uz darbību un izziņu vērsta pieeja, analīze, skaidrojums, secinājumi, valodas saikne ar kultūru (lasīšana un runa), valodas funkcijas, to saistība ar praktiskām dzīves vajadzībām, skolēna interese un radošais gars kā virzītājspēks vielas apguvē</p>

Vecās un *jaunās skolas* pamatnostādnes ir plaši skatīts jautājums pagājušā gadsimta 20.–30. gadu pedagoģiskajos mēnešrakstos „Audzinātājs”, „Mūsu Nākotne”, „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, tam pievērsušies Longīns Ausējs, Pauls Dreimanis, J. Gobziņš², Jānis Ģirupnieks, Antonija Melnalksne, J. Rabinovičs³, Cēzars Serģis u. c. Daudzviet metodiskajos rakstos vērojama diametrāli pretēja nostāja, proti, pilnīga *vecās skolas* noliegšana un *jaunās skolas* priekšrocību idealizēšana. Vieni tiek uzlūkoti par konservatīviem reakcionāriem, pat par „tumsoņiem”, otri – par progresīviem „gaismas nesējiem”.

Pedagogs Longīns Ausējs raksturojis *vecās* un *jaunās skolas* (sauktas arī par „mēmo” un „runājošo” skolu) dažādos aspektus, turklāt abos virzienos centies saskatīt gan priekšrocības, gan trūkumus. Autors uzskata, ka t. s. *vecā skola* par galveno mērķi izvirza kultūras vērtību piesavināšanos saistībā ar dažādām zinātņu nozarēm un ka tā gatavā veidā sniedz zināšanas, skolēna uzdevums tās tikai uzņemt. Mācību vielas sakārtojums ir sintētisks. Tas nozīmē, ka skolotājs izskaidro gatavas zināšanas vai kopā ar skolēniem jautājumu un atbilžu veidā rod gatavas atziņas. Tādā veidā skolēni apgūst tikai valodas faktus, likumus, zināmas prasmes. Taču skolēna uzdevums nav viegls, jo apgūstamā materiāla klāsts ir ļoti plašs un dažkārt skolēni nespēj ne apgūt zināšanas, ne tās izmantot. *Vecā skola* sauks arī par *Lernschule* jeb mācīšanās skolu, jo mācīšana un mācīšanās tajā ir galvenais faktors (Ausējs 1927, 78–79).

² Autora personvārdu pašreizējā pētījuma izstrādes stadijā nav izdevies noskaidrot

³ Autora personvārdu pašreizējā pētījuma izstrādes stadijā nav izdevies noskaidrot

Taču Longīns Ausējs arī attaisno *vecās skolas* pieeju, pierādot zināšanu nozīmi patstāvīgajā pētīšanas procesā, jo spriešanas spējas bez zināšanām ir tikai forma bez satura.

Tiek norādīts uz šādiem *vecās skolas* trūkumiem:

- 1) pārlietu pasīva, nedzīva metode,
- 2) tiešā novērošana neizsauc skolēna jūtu līdzdalību,
- 3) vispārējie jautājumi, likumi un principi tiek pasniegti sausu formulu veidā. (Rabinovičs 1930, 2, 33)

Pret *vecu* metožu izmantošanu svešvalodu stundās kritiski noskaņots ir arī pedagogs un metodīķis Jānis Ģirupnieks, atzīdams, ka „nepareizi nostādītā krievu valodas mācīšana cara laikos atstājusi iespaidu uz jauno valodu apguvi skolās, kas balstās uz principu „Lasi un tulko!”, kam seko slikti mācību rezultāti. *Vecās* priekšskara skolas ceļš ar vienaldzīgu faktu iekalšanu, klases režīmu, nekustīgo sēdēšanu, nosvērto mieru bija pretrunā tā laika sabiedrībā briesošajām pārmaiņām” (Ģirupnieks 1930, 708).

Šie un citi viedokļi skaidri parāda negatīvo nostāju pret *vecu skolu*, proti, tā tikai māca, bet neaudzina, sniedz virspusējas zināšanas, kas iegūtas receptīvi, gatavā veidā; skolēns ir pasīvs, mācību viela – skolēna attīstības līmenim nepiemērota. Tātad mācības ir nedzīvas, neinteresantas un neauglīgas, jo nesagādā skolēnam prieku un gandarījumu, kā arī nesniedz vēlamus rezultātus. *Jaunās skolas* teorētiski vērsas pret individualitāti nivelējošo klašu sistēmu, pārspīlēto autoritātes kultivēšanu, ignorējot bērna intereses.

Jaunās skolas, darba skolas jeb *aktīvās skolas* spilgtākie pārstāvji beļģu pedagogs un ārsts Ovīds Dekrolī (*Ovide Decroly*) un Šveices zinātnieks Ādolfs Ferjērs (*Adolphe Ferrière*) nosoda sava laika izglītības modeļa negatīvos aspektus. Pēc vairākām publikācijām presē nojaušams, ka *jaunās skolas* idejas izsauc īstu revolūciju, un starptautiskajai Helsingeras kongresa programmai bijusi liela nozīme šo ideju popularizēšanā. *Jaunās skolas* augstākais mērķis ir personības veidošana, balstoties uz modernās pedagoģiskās psiholoģijas atziņām. Helsingeras kongresā, kas norisinājās 1929. gada augustā, Glāzgovas universitātes docents Viljams Boids (*William Boyd*) norādījis, ka *jaunās skolas* uzdevums ir atrast līdzekļus un ceļus, kā pārveidot pastāvošo skolas disciplīnu un ka tas sasniedzams radošā darbā, eksperimentējot ar jauniem plāniem un metodēm (Sergīss 1929, 578). *Jaunās skolas* pamatnostādnes attiecībā uz mācību vielas organizāciju ir mūsdienīgas, t. i., vielai jābūt dinamiskai telpā un laikā, jaunā viela organizējama apvienotajā mācībā, izmantojama projektu metode, mācības saistot ar dzīvei noderīgu materiālu, tādējādi zinātnei un praksei vienai otru papildinot. Longīns Ausējs norāda, ka *jaunajai skolai* raksturīgs analītiskais vielas sakārtojums, kas nozīmē to, ka vispirms tiek rasta problēma, tad seko konstatējums problēmas risinājumam, darba plāna izveide un tā izpilde. Tai pašā laikā Ausējs norāda uz kādu *jaunās skolas* trūkumu, proti, pētījums ir tikai viens darba posms; ja to nenoslēdz kopsavilkums, iegaumējums, atkārtojums, tad nav panākumu (Ausējs 1927, 81). Būtībā *vecā*

un *jaunā skola* atšķiras ar to, cik daudz tiek izmantots analītiskais vielas sakārtojums bērna psihei piemērotā veidā.

Uz mācībām pamatskolas posmā attiecināma Ovīda Dekroli pedagoģiskā sistēma, kas balstās uz šādiem trim pamatprincipiem: *darboties* → *domāt* → *izteikt* jeb *novērošana*, *asociācija* un *izteiksme*. Tā ir jauna pieeja bērnam, viņa interešu pasaulei, aktivitātei, pašdarbībai un radošajam darbam. Raksturojot tuvāk šīs sistēmas pedagoģiskos posmus, skaidri saskatāmi katras pedagoģiskās darbības mērķi.

Pirmajā posmā novērošanas vingrinājumi ar mērķi dot bērnam iespēju nonākt tiešā kontaktā ar priekšmetiem, kam seko novērojuma padziļināšana, veicot pētījumus un eksperimentus, izmantojot bērna sajūtas.

Otrais posms ir asociācijas telpā un laikā ar mērķi radīt sakaru starp tiešajos novērojumos gūtajām zināšanām un tām zināšanām, kas ir bērna atmiņā vai tiek iegūtas no citiem avotiem – grāmatām, ilustrācijām, kino, muzejiem, skolotāja stāstījuma u. c. Tā bērnam veidojas noteikti priekšstati, viņa prāts darbojas, veidojot asociācijas par citas tautas kultūru; tas arī attīsta bērnu sadarbības spējas.

Trešais pedagoģiskā procesa posms – izteiksme jeb ekspresija tiek klasificēta divējādi, proti, konkrētā darbībā (rokdarbos) un abstraktā darbībā (lasīšanā, rakstīšanā, sarunās) (Rabinovičs 1930, 35). Šie principi pedagogam jāņem par pamatu, veidojot vai izstrādājot darba plānu pēc interešu centriem.

1927. gadā Ādolfs Ferjērs norāda uz nepieciešamību sākt pakāpenisku mācību priekšmetu programmu pārstrādāšanu ar mērķi pamatskolās ieviest *aktīvās skolas* praksi, par paraugu ņemot Rietumeiropas pieredzi, kā arī ievērojot pusaudžu psiholoģiskās īpatnības (Ferjērs 1927, 43). Šis process ilgst vairākus gadus, jo, kā secināms no kāda metodiska satura raksta par programmu pārveidi jeb revīziju jaunās skolas virzienā, Latvijā par pārmaiņām tiek spriests tikai 1932. gadā (Princis 1932, 25). Iespējams, ka svešvalodu mācībās jaunās attīstības tendences manāmas pat vēlāk nekā dzimtās valodas mācībās. Pēc pedagoga Gobziņa vērojumiem, 1932. gadā tikai šur tur konstatējama svešvalodu iekļaušana apvienotajā mācībā vai skolēnu pašdarbības ierosinājumi, vienlaicīgi atzīstot, ka šie pasākumi vēl ir tik mazi, ka neietekmē vēlamo rezultātu (Gobziņš 1932, 361). Jāsecina, ka *jaunā skola* ir *vecās skolas* noliegums, bet ne tradicionālo vērtību papildinājums vai tālāka attīstība, ne arī veco, uzkrāto kultūras vērtību sintēze ar jauno un revolucionāro.

Franču valodas vieta izglītības sistēmā un skolu tipi

Mācību programmas liecina, ka 20. gadsimta 20. gados Latvijā franču valodu kā svešvalodu varēja izvēlēties apgūt krievu valodas vietā. Pārsvārā franču valodai bijis otrās un trešās valodas statuss, izņemot klasiskās ģimnāzijas, kurās franču valoda mācīta kā pirmā svešvaloda, un Rīgas Franču liceju, kurā franču valoda bijusi arī mācību valoda speciālajos priekšmetos – tādos kā franču literatūra, vēsture, kā arī psiholoģija.

Lai labāk būtu izprotama valodu mācību vispārējā koncepcija, īsi raksturojami 20.–30. gadu skolu tipi, kas ar noteiktu izglītības mērķi un ideju noteic robežas mācību vielas izvēlē, veicinot virsmērķa sasniegšanu. Profesors Eduards Gēliņš nošķir zinātnisko un darba skolu. Pamatskola, ģimnāzija un reālskola uzskatāmas par zinātniskās skolas pirmo pakāpi. Pamatskolas uzdevums ir dot jaunajai paaudzei pamatjēdzienus svarīgākajās zinātnes nozarēs, izaudzināt apzinīgus pilsoņus un pieradināt skolēnus pie pašdarbības. Tai jādod noslēgts zināšanu cikls. Pie obligātām pasaules valodām pieskaitāmas vācu un angļu valoda. Bez tām fakultatīvi var pasniegt krievu, franču vai kādu no kaimiņu valodām. Ģimnāzijas uzdevums ir sagatavot loģiski domāspējīgus jauniešus un jaunietes, sniegt vispārējas zināšanas modernajās zinātnes nozarēs, iemācīt nopietni lasīt zinātniskas grāmatas un sagatavot universitātes studijām. Ģimnāzijā mācāmas divas pasaules valodas tā, lai skolu beidzēji vienā no tām varētu brīvi runāt, bet otrā – pareizi lasīt un saprast izlasīto tekstu. Ģimnāzija no reālskolas atšķiras ar to, ka tajā galvenā vērība tiek pievērsta humanitārajām zinātnēm. Ģimnāzijas un reālskolas kurss ir piecgadīgs. Savukārt darba skolas uzdevums ir sagatavot dzīvei derīgus un izglītotus aroda pratējus, tāpēc teorētiskās mācības tajās tiek saskaņotas ar darbam nepieciešamajām prasmēm (Gēliņš 1925, 436). Rīgā šajā laikā darbojas arī Franču valodas institūts (dibināts 1921. gadā), kas sagatavo franču valodas pedagogus un, pēc Eduarda Gēliņa klasifikācijas, pieskaitāms pie otrā līmeņa zinātniskās skolas tipa. Trīsgadīgajā kursā māca franču valodas fonētiku, gramatiku, franču valodas un literatūras vēsturi, Francijas vēsturi un tagadnes kultūru, Francijas ģeogrāfiju, mākslas vēsturi, pedagoģiju un loģiku. Programmā ietverts arī plašs latviešu literatūras un valodas kurss.

1934. gada 15. maija apvērsums radīja lielas pārmaiņas Latvijas skolu dzīvē. Pamatskolu programmās tika noteikta tikai viena svešvaloda – angļu valoda, ko skolās ieviesa pakāpeniski, radot jaunas grūtības, jo trūka šīs valodas tradīcijas (Kukainis 1939, 360). Latvijas skolās franču valoda kā pirmā svešvaloda palika tikai klasiskajās ģimnāzijās un kā otrā izvēles svešvaloda – humanitārajās ģimnāzijās. Franču valodu vairs nemācīja ne reālģimnāzijās, ne pamatskolās, tāpēc jāsecina, ka 1934. gada izglītības reforma ne tikai nelabvēlīgi ietekmēja franču valodas mācību situāciju Latvijā, bet pārtrauca arī iesāktos metodiskos meklējumus franču valodas kā jaunās valodas mācību saturā.

Jaunu pieeju meklējumi svešvalodu mācībās

Temata atklāsmē lietderīgi noskaidrot, kā ideju cīņa starp veco un jauno izglītības modeli atbalsojas svešvalodu mācībās. Divdesmito un trīsdesmito gadu metodiskajos rakstos vairākkārt tiek atzīmēts vadošo principu trūkums svešvalodu mācīšanā. 1925. gadā skolotāja, mācību grāmatu autore Antonija Melnalksne raksta, ka katram mērķi formulēti citādi: „Vecāki saka, ka valodas jā māca tā, lai tās dzīvē būtu noderīgas. Tātad galvenā kārtā jāprot runāt un rakstīt. Pedagoģija ar svešu valodu mācīšanu grib paplašināt skolēna redzes

aploku, darīt tam pieejamas tās tautas gara bagātības, kuras valodu skolēns mācās, padziļināt mātes valodas izpratni. Pašam jaunajam pilsonim, kas mācās pamatskolā, ir viens mērķis, t. i., pavadīt stundu cik iespējams patīkami un interesanti.” (Melnalksne 1925, 170) Skolotājam visi šie mērķi būtu jāapvieno. Arī tā laika Latvijas akadēmisko aprindu pārstāvis, pedagogs Kārlis Princis atzīst, ka par ģimnāziju izglītības mērķiem varēja tikai nojaust, jo oficiāli tie nekur netika deklarēti. Tāda pati nenoteiktība un idejiska neskaidrība vērojama programmās. Nav norāžu par atsevišķu mācību priekšmetu uzdevumiem un mērķiem, darba gaitu (Princis 1932, 25).

Kopumā mācību saturs svešvalodu programmās tiek organizēts, vadoties pēc apgūstamajām prasmēm – sarunas un lasāmvielas, gramatikas, rakstu darbiem. Valodas apguves materiālam raksturīgās pazīmes ir leksikas un gramatikas apguve, izmantojot pilnīgu vai daļēju tulkojumu. Jāatzīst, ka franču valodas mācību saturs, it īpaši ģimnāziju programmās, veidots pēc klasiskās latīņu valodas parauga, un līdz ar to valoda tika mācīta kā mirusi valoda. Franču valodas apguve notika, atsevišķi mācoties valodas sastāvdaļas: gramatiku, fonoloģiju, leksiku, kā arī izmantojot tulkošanu (Ģimnāziju programma 1935, Programmas projekts 1937). Nenoliedzami, šie tradicionālie lingvistikas elementi ir svarīgi valodas mācību saturā, jo tiem ir liela nozīme valodas lietojuma precizitātes un pareizības nodrošināšanā, tomēr jāraugās, lai, sākot apgūt jauno valodu, šie elementi neizvirzās priekšplānā. Kā norāda vācu valodas pedagogs Lūcija Gravelsin[a], „vispirms jāiegūst tā sauktā valodas nojauta un zināma tehnika valodas lietošanā, un tikai tad var mācīties gramatiku” (Gravelsin[a] 1925, 207).

Tradicionālās metodes būtība izpaužas franču klasiskās literatūras lasāmvielā, lai atklātu vispārcilvēciskās vērtības. Tie ir filozofiska rakstura teksti ar estētisku nozīmi, kas ietver arī mērķvalodas kultūras iezīmes. Teksta komentāri jeb paskaidrojumi attiecināmi uz leksiku un atsevišķām teksta daļām. Būtiski mācību satura komponenti ir dzejas un prozas fragmenti, kuru apguve notiek ar dzejoļu iegaumēšanu, lasītā teksta atstāstīšanu, idiomām. Nereti lasāmajai vielai franču valodas mācību programmās dotas konkrētas norādes par literatūras vēstures laikposmu, virzieniem, autoriem (Programmas projekts 1926). Minēti renesanses, klasicisma, apgaismības un romantisma laikmeta franču literatūras klasiķi Viktors Igo (*Hugo*, 1802–1885), Gijs de Mopasāns (*Maupassant* 1850–1893), Moljērs (*Molière* 1622–1673) un citi mazāk zināmi autori (*Ferdinand Brunot* (1860–1938), *Alphonse Daudet* (1840–1897), *Octave Feuillet* (1821–1890), *Adolphe Thiers* (1797–1877)). Gramatika aplūkota saistībā ar lasāmvielu, tā tiek skatīta teorētiski, valodas elementus nosaucot metavalodā. Turpretī tautskolu programmās franču mācību sākumposmā skolēni gramatiskās zināšanas apgūst praktiski (Tautskolu programma 1930).

1931. gadā franču valodas skolotāja Milda Grīnmane, atgriežoties no skolotāju kongresa Parīzē, jauno valodu skolotāju sapulcē pauž viedokli par skolēnu vārajām sekmēm jaunajā valodā, jo leksikas un gramatikas likumu

zināšanas nenozīmē arī saziņas prasmi (Jauno valodu skolotāju sapulce 1931, 581). Valodas vienību apguve notiek izolētā veidā, kas maz saistīta ar reālām dzīves situācijām. Mācību apstākļos situācija vispār netiek uztverta kā reāla, tā ir abstrakta, ne ar ko nesaistīta.

Vadlīnijas mācību programmu pilnveidei

Analizējot franču valodas mācību priekšmeta programmas, konstatējams, ka valodas praktiskais raksturs vairāk tiek uzsvērts tautskolu programmās, mācību vielu franču valodas stundās saistot ar dzīves prasībām. Nepieciešamās gramatikas zināšanas skolēni piesavinās praktiskā ceļā – sarunās, lasot vai izpildot rakstu darbus. Biežāk izmantotās sarunu tēmas ir *Klase, Cilvēks, Laiks, Skaitļi, Augļi, Ēdieni, Trauki, Istabas iekārtojums, Apkārtnē, Dzīvnieki, Putni, Amati, Darba rīki, Nauda, Satiksmes līdzekļi* u. c. Par mācību tekstiem tiek izmantotas franču tautas pasakas, oriģinālliteratūras fragmenti, Francijas ģeogrāfijas un vēstures apraksti (Tautskolu programma 1926).

Viens no būtiskākajiem jaunās skolas postulātiem svešvalodu mācībās ir ideju un formu koncentrācija. Ideju koncentrācija attiecas uz vārdu krājumu, kas sagrupēti ap kopējo interešu centru. Tā var būt skolēna dabiskā apkārtnē: skolas dzīve, ģeogrāfiskā vide vai sabiedrība, pilsētas un lauku dzīve. Tas var būt arī dabiski asociētu zināšanu kopums, piemēram, vēsturiskie notikumi. Formu koncentrācija attiecas uz gramatiku un netieši arī uz iegaumējamo vārdu krājumu. Gramatikas viela mācāma, ievērojot skolēna vecuma un attīstības pakāpes, lai viņš to spētu asimilēt un vēlāk pie tās atgriezties, papildināt ar jauniem elementiem, veidojot t. s. koncentriskos riņķus (Briod 1926, 28). Uzmanība veltīta arī izziņas procesu attīstībai, kas sekmē iegaumēšanu, uztveri, saprašanu, reproducēšanu. Svešvalodas mācībās aicina ievērot dabisko kārtību, ejot no percepcijas uz zināšanu asimilāciju, lai pārvērstu zināšanas prasmēs.

Metodiskajā literatūrā izvirzīti trīs skolu programmu uzbūves principi, kas būtu ņemami vērā programmu izveidē:

- 1) brīvās audzināšanas princips, kurā galvenais priekšnoteikums ir bērna darbība, ņemot vērā bērna intereses,
- 2) satura sistematizēšana, organizācija ciklos,
- 3) koncentrācija jeb viengabalainība – kompleksi un projekti (P. R. 1932, 241).

Ikvienu mācību programmu pretendē ietvert visus komponentus vai to lielāko daļu, kas nepieciešami valodas apguvei. No vienas puses, valodas apguvējam ir vajadzīgas pamatzināšanas par valodas leksiskajām un gramatiskajām formām, balstoties uz pieņēmumu, ka šīs zināšanas nodrošinās saziņas situācijai nepieciešamo bāzi. Bet, no otras puses, koncentrēšanās uz gramatiku nesniedz vēlamās svešvalodas prasmes rezultātus. Strukturāli (gramatiski) secīgi izstrādāta mācību programma ilgu laiku bijusi svešvalodas mācīšanas pamats, bet tendence uzsvērt gramatisko aspektu nomāc valodas

praktisko izmantojumu reālās situācijās. Lai gan strukturālajās programmās ir iespējams izmantot t. s. situatīvo pieeju, situācijas tiek veidotas tikai ar nolūku ilustrēt gramatiku, nevis lai gramatika ilustrētu valodas lietojuma funkciju saziņā.

Nobeigums

Kopumā secināms, ka daudzas *jaunās skolas* teorētiskās atziņas, lai arī skaidri izteiktas pedagoģiskajos un metodiskajos rakstos, franču valodas mācību programmu saturā 20. gadsimta 20.–30. gados netiek realizētas, izņemot tautskolu programmas. Ņemot vērā faktu, ka franču valodai bijis otrās vai trešās svešvalodas statuss, saskaņā ar ģimnāziju izvirzītajiem mērķiem, kas tika orientēti uz zinātniskām studijām un kas nozīmēja to, ka otrajā svešvalodā jāprot pareizi lasīt un saprast izlasīto tekstu, iespējams, mērķu sasniegšanai pietika ar *vecās skolas* balstītajām strukturālās valodas izpētes metodēm. Tomēr *jaunās skolas* teorētiku perspektīvie novērojumi noteica konkrētu posmu izglītības attīstībā, tas attiecināms arī uz valodu apguvi. Vēstures pārmaiņu laikos teorijas atkal atgriežas, tiek iedzīvinātas praksē – tikai nu jau citā laikmetā.

Avoti

Programmas projekts 1926 – *Latvijas vispārizglītojošo vidusskolu programmas (projekts) ģimnāzijām* Rīga : A. Gulbja apgādniecība, 1926.

Tautskolu programma 1926 – *Latvijas tautskolu programma*. Otrs papildinātais izdevums. Rīga : LETA, Armijas spiestuve, 1926.

Tautskolu programma 1930 – *Latvijas tautskolu programma*. Rīga : A. Gulbis, 1930.

Ģimnāziju programma 1935 – *Ģimnāziju programma*. Rīga : Izglītības ministrijas mācību līdzekļu nodaļa, 1935.

Programmas projekts 1937 – *Sieviešu ģimnāziju programmu projekts*. Rīga : Izglītības ministrijas mācību līdzekļu nodaļa, 1937.

Ģimnāziju programma 1939 – *Ģimnāziju programmas*. Rīga : Izglītības ministrijas mācību līdzekļu nodaļa, 1939.

Literatūra

Adamovičs 1925 – **Adamovičs, Ludvigs**. Skolu politika Latvijā 1919.–1925. *Skola un Zinātne* : Latvijas vidusskolas skolotāju biedrības I rakstu krājums, 1925, 73.–81. lpp.

Ausējs 1927 – **Ausējs, Longīns**. „Vecā” un „jaunā” skola. *Audzinātājs*, Nr. 3, 1927, 78.–82. lpp.

Ausējs 1928 – **Ausējs, Longīns**. No kādām kļūdām jāsgāgs, meklējot jaunus ceļus pedagoģijā. *Audzinātājs*, Nr. 1, 1928, 20.–24. lpp.

Briod 1926 – **Briod, Ernst**. *Dzīvās valodas pasniegšana*. Rīga : Rīts, 1926.

Dreimanis 1925 – **Dreimanis, Pauls**. Aktīvā uzskatāmība. *Skola un Zinātne* : Latvijas vidusskolas skolotāju biedrības I rakstu krājums, 1925, 36.–40. lpp.

Dreimanis 1927 – **Dreimanis, Pauls**. Mācības priekšmetu programmu saskaņošana. *Skola un Zinātne* : Latvijas vidusskolas skolotāju biedrības II rakstu krājums, 1927, 57.–60. lpp.

Ferjērs 1927 – **Ferjērs, Ādolfs**. Aktīvā skola. *Skola un Zinātne*: Latvijas vidusskolas skolotāju biedrības II rakstu krājums, 1927, 32.–44. lpp.

- Gēliņš 1925** – **Gēliņš, Eduards**. Zinātniskā skola un darba skola. *Mūsu Nākotne*, Nr.13/14, 1925, 430.–437. lpp.
- Gobziņš 1932** – **Gobziņš, J.** Jaunā skola un svešvalodas. *Mūsu Nākotne*, Nr.5/6, 1932, 360.–364. lpp.
- Gravelsin[a] 1925** – **Gravelsin[a], Lūcija**. Par jauno valodu mācīšanu. *Mūsu Nākotne*, 1925, Nr. 7, 204.–208. sl.
- Ģirupnieks 1930** – **Ģirupnieks, Jānis**. Ko grib jaunās skolas piekritēji. *Mūsu Nākotne*, Nr. 24, 1930, 708.–712. sl.
- Jauno valodu skolotāju sapulce 1931** – Jauno valodu skolotāju sapulce *Izglītības Ministrijas mēnešraksts*, 1931, 581. lpp.
- Kukainis 1939** – **Kukainis, H. R.** Daži jautājumi par jauno valodu mācīšanu pamatskolās. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1939, 354.–360. lpp.
- Melnalksne 1925** – **Melnalksne, Antonija**. Kāds vārds par svešu valodu mācīšanu. *Mūsu Nākotne*, Nr. 6, 1925, 169.–172. sl.
- P. R. 1932** – **P. R.** [Rozenfelds, Pēteris] Skolas programmas uzbūves principi. *Mūsu Nākotne*, Nr. 4, 1932, 241.–249. lpp.
- Princis 1932** – **Princis, Kārlis**. Ģimnāziju programmas. *Mūsu Nākotne*, Nr. 1, 1932, 24.–27. lpp.
- Rabinovičs 1929** – **Rabinovičs, J.** Pedagoģiskās domas jaunākie virzieni Vakareuropā un viņu praktiskie sasniegumi. *Mūsu Nākotne*, Nr. 22, 1929, 672.–674. sl.
- Rabinovičs 1930** – **Rabinovičs, J.** „Metodes” jautājumi Dekroli pedagoģiskā sistēmā. *Mūsu Nākotne*, Nr. 2, 1930, 33.–36. sl.
- Serģis 1929** – **Serģis, Cēzars**. Kā risinājās pedagoģiskā doma Helsingeras jaunās skolas kongresā. *Mūsu Nākotne*, Nr. 19, 1929, 576.–579. sl.

PARADIGM CHANGES IN TEACHING FRENCH IN THE 1920s–1930s IN LATVIA

Summary

The aim of the article is to define how the ideas of the education reform implemented in the 1920s–1930s in Latvia were reflected in the curricula of teaching French as a foreign language.

In our analysis of the French curricula, we seek to present the main tendencies of teaching French in those days, bringing out the study content and dealing with the development of French teaching in the context of West-European research of those days, basing our discussion on the fundamental principles of the *old* (traditional) and *new* (progressive) *school*.

Theoretical treatment of this issue and its ramifications affords an opportunity to see the education paradigm changes in the content of the French subject curricula.

The *old school* puts forward the cherishing of cultural values as the main aim, thereby building links with different branches of science. The school presents knowledge in a ready-made form; the learner's task is to acquire it. The arrangement of the study material is synthetic. Theoreticians of the *new school* turned against the teaching system neglecting the individual, exaggerating the role of authority, thus ignoring the child's interests. "The wrong approach to teaching Russian during the tsarist times has left its impact on the acquisition of new languages in schools, which was based on the principle – read and translate". This leads to bad achievements in learning.

With regard to teaching foreign languages, one of the postulates of the *new school* is the concentration of ideas and forms. Concentration of ideas refers to the vocabulary; the words

are grouped round the common centre of interests. Three structural principles for school curricula have been formulated:

1. Principle of free upbringing, when the main prerequisite is the child's interests,
2. Systematisation of the content, organisation in cycles,
3. Concentration or integration – sets and projects.

An appeal is made to follow the natural order in teaching foreign languages, starting with the perception and passing over to the assimilation of knowledge, transforming knowledge into skills.

One might conclude that the *new school* is the denial of the *old school*; however, it is neither a supplement to further development of the *old school*, nor a synthesis of the recognized values with the new and revolutionary. A considerable number of theoretical ideas voiced by *new school*, though they are clearly defined in articles on education and methodology, were not introduced into the syllabus or curricula of French teaching in the 1920s–30s, except in Folk-schools. Theories come back again in the ever changing course of the history, but their revival in practice must often await a different day and age.

BURTISKUMS – HRONISKA TULKOŠANAS PROBLĒMA

Tulkotājam darbā jāsaprotas ar dažādām tulkošanas problēmām, un nereti konkrēto problēmu vai problēmu kopu nav iespējams atrisināt ātri un vienkārši. Izglītošanās procesā un darba gaitu sākumposmā tulkotājs iepazīstas ar biežāk sastopamajām tulkošanas problēmām un to iedalījumu, tad mācās tās atpazīt citu tulkojumos, kā arī apzina informāciju par iespējamajiem šo problēmu risinājumiem. Tie, kas darbojas tulkošanas sfērā, noteikti būs ievērojuši, ka viena no biežāk minētajām un arī apspriestajām problēmām ir burtiska tulkošana, tomēr latviešu valodā nav veikti plašāki pētījumi, izvērtējot minētās problēmas cēloņus un meklējot labākos risinājumus. Līdz šim vairāk pētītas Latvijas padomju perioda tulkošanas teorijas un prakses norises laika posmā no 1944. līdz 1968. gadam (Blumberga 2008), apkopojot un analizējot minētajā laika periodā publicētos zinātniskos un populārzinātniskos rakstus, kas skar izplatītākās tulkošanas problēmas un runā par tulkojumu valodu. Materiāla apzināšanas un analīzes rezultātā atklāts, ka gandrīz ikkatrā rakstā tiek uzsvērtā tulkotāja „aizraušanās” ar burtisku tulkošanu. Taču šīs problēmas aktualitāte novērojama arī darbā ar studentiem, kā arī rediģējot latviešu valodā tulkotos tekstus. Lai gan mūsdienās tulkotājiem ir pieejama plaša teorētiskā literatūra par dažādām tulkošanas problēmām, kur atrodami visaptveroši tulkošanas teoriju iztirzājumi, kas sniedz ieteikumus šo problēmu risināšanai, burtiska tulkošana joprojām ir viena no galvenajām tulkošanas problēmām. Tas vedina ielūkoties vēl senākā minētās tulkošanas problēmas vēsturē, lai izzinātu burtiskuma saknes un atklātu iemeslus, kas sekmējuši burtiskas tulkošanas izplatību. Kaut arī 19. gadsimtā liela vērība tulkošanas problēmām, tajā skaitā burtiskumam, netika pievērsta, tomēr dažas nianšes mūsdienu cilvēkam ir diezgan pārsteidzošas.

Pēc Otrā pasaules kara, Latvijas PSR tulkošanai kļūstot par valsts finansētu un uzraudzītu nozari, kā arī attīstoties tulkojumzinātnei, par vienu no svarīgākajiem jautājumiem kļuva tulkojumu kvalitāte, tāpēc tulkotāji un valodnieki pastiprināti pievērsās tulkošanas problēmu analīzei un risinājumu meklēšanai. Viena no tulkošanas problēmām, kas biežāk sastopama publikācijās, ir burtiskums, piemēram, „Burtiskuma valgos” (1958), „Burtiskuma recidīvi” (1966), „Burtisku tulkojumu ieviešanās oriģināltekstos” (1968) – daudzos rakstos šī problēma skarta kopā ar citām aktuālām tulkošanas un ar tulkošanas kvalitāti saistītām problēmām, piemēram, stila kļūdām, terminoloģijas problēmām, kritikas lomu tulkojumu kvalitātes nodrošināšanā, tulkotāja un redaktora sadarbību utt. (pasvītrojumi mani – S. B.). Turklāt nereti ir skaidrs, ka vienu problēmu nevar pilnīgi atdalīt no kādas citas vai citām, bieži tās ir savstarpēji saistītas vai pastiprina cita citu.

Tulkotājs Jānis Ozols (Ozols 1951, 172) burtiskumu apzīmē kā velniņu, kas visu laiku sēž tulkotājam aiz muguras un gaida paviršības vai noguruma brīdi, lai pa visvieglāko ceļu iekļūtu tulkojumā. Pēc diviem gadiem viņš (Ozols 1953) sniedz plašāku skaidrojumu:

ja tulkotājam trūkst pieredzes un amata prasmes, ja viņa izteiksmes līdzekļi neizkopti, ja viņam nav dzirdīgas ausis pret tulkojamai valodai svešiem teicieniem un teikuma uzbūvi, ja viņš neprot allaž būt modrs pret pārmērīgu oriģināldarba ietekmi, ja viņa pietāte pret oriģināldarbu īstenībā ir verdziskums, tad tulkotājs ieslīd burtiskumā, norādot, ka tā ir gan jaunu tulkotāju problēma, gan jau pieredzējušu tulkotāju paviršība.

Rakstā „Burtiskuma valgos” tulkotāja Anna Bauga (Bauga 1958) uzsver, ka latviešu valodai ir sava gramatiskā struktūra, kas atšķiras no citu valodu gramatiskajām struktūrām; tādējādi kļūst skaidrs, ka burtiski tulkojumi vienā vai otrā virzienā nebūtu katras konkrētās valodas īpatnībām atbilstoši. Tomēr ir vērojams, ka cilvēki pamazām pierod pie burtiskiem tulkojumiem un sāk pārņemt citu valodu gramatiskās formas, kas rada bažas par valodas pamatu saglabāšanu. Burtiskums padomju periodā, kad galvenā kontaktvaloda bija krievu valoda, izpaudās ne vien kā burtiski tulkotas leksikas vienības (piemēram, vārdiem *kaut kāds* pievienojot *tur* – *kaut kādi tur iet kā tur pēdās* „какие-то там идут по чьим-то стопам”), bet arī aizguvumos no krievu valodas oriģināla: tiek aizgūts vārds *lieta* (piemēram, *Es jums pateikšu vienu lietu; Kas par lietu ar jums abiem?*; *Vientulība – nepatīkama lieta*, kas turklāt ir gan „вещь”, gan „дело”). Bieži nevietā tiek lietots vārds *mīlēt* (krievu valodā vārdu „любить” izmanto plašāk, tas nozīmē arī *patikt* un *garšot*, taču tulkotāji nereti raksta: *Es mīlu žāvētas reņģes; Mēs nemīlam strādāt citiem* utt.), tiek aizgūta nolieguma forma (piemēram, latviešu valodai raksturīgais *par to es nerunāju* tiek aizstāts ar *ne par to es runāju*), tāpat burtiski tiek tulkotas idiomas (piemēram, *es tūlīt saņemšu sevi rokās, gali jānoslēpj ūdenī* utt.), kas burtiskas tulkošanas rezultātā jau iedzīvojušās valodā. Tomēr kā burtiskas tulkošanas augstākā pakāpe tiek minētas situācijas, kad teikums nav veidots atbilstoši latviešu valodas gramatikas likumiem, bet burtiski pārtulkots no krievu valodas, piemēram, *Tai vietā, lai pateiktos, viņš izlamājās* (veiksmīgāks tulkojums – *Viņš nevis pateicās, bet izlamājās*). A. Bauga norāda, ka nav jābūt pūristiem, taču, atsaucoties uz krievu tulkošanas teorētiķiem, kas savos darbos brīdinājuši no pakļaušanās burtiskumam, viņa uzsver, ka katrai valodai ir sava gramatika un tā rīkojas ar vārdiem saskaņā ar saviem likumiem. Tulkotāja arī aizrāda, ka aiz pašu kūtruma tulkotāji nevēlas pārskatīt savu vārdu krājumu un tulko burtiski.

Tulkotājs un dzejnieks Valdis Grēviņš (Grēviņš 1948, 114) rakstā „Tulkošanas māksla” norāda, ka „burtiskums nonāvē tulkojamā darba garu, padara to kokainu, sausu, nebaudāmu”. Turpat viņš atgādina, ka „tulkotājs nav un nedrīkst būt mehānisks vārdu pārcēlētājs no vienas valodas otrā, burtisks satura atstāstītājs citā valodā” (ibid, 114).

Kā norāda Juris Baldunčiks (Baldunčiks 2008, 6), pastāv pārsteidzoša līdzība starp situāciju padomju Latvijā un mūsdienās. Padomju laikos „vieni cīnījās pret krievu valodas pārlieko ietekmi, citi to uzskatīja par normālu parādību. Šodien notiek tas pats, tikai krievu valodas vietā ir angļu valoda”. Tomēr, lai arī padomju laikos galvenā kontaktvaloda bija krievu valoda un tās ietekme uz latviešu valodu nebija noliedzama, gan valodnieku, gan pašu tulkotāju, redaktoru un kritiķu aktīvā darbība neļāva latviešu rakstu valodai nonākt vēl lielākā krievu valodas ietekmē. Tāpat svarīgs faktors latviešu literārās valodas tīrības saglabāšanā bija tālaika sabiedrības modelis – publiskajā telpā informācijas izplatīšanā darbojās tikai ierobežots skaits kvalificētu speciālistu (Baldunčiks 2006). Pēc neatkarības atgūšanas situācija ievērojami mainījās – Latvijā kā caur atvērtām slūžām sāka gāzties informācijas plūdi dažādās valodās. Par neapšaubāmi galveno kontaktvalodu kļuva angļu valoda, tai bija arī dominējošā loma publiskās informācijas telpā, kur notika radikālas pārmaiņas. Kā uzsver Juris Baldunčiks (Baldunčiks 2005, 56), „gandrīz ikvienam Latvijas iedzīvotājam neatkarīgi no izglītības, zināšanu un valodas prasmes līmeņa ir iespēja brīvi piedalīties vietējās informācijas telpas veidošanā”. Tas viss kopumā rada situāciju, kad aktuālas informācijas plūsmas nodrošināšanai tiek tulkoti, pārstāstīti un citādi apstrādāti visdažādākie angļu valodas teksti. Tulkoto tekstu apjoms strauji pieaug. Andrejs Veisbergs (Veisbergs 2005, 188) lēš, ka vairāk nekā divas trešdaļas no tekstiem, ko patērējam, ir tulkoti, kas nenoliedzami ietekmē latviešu valodas lietojumu un izjūtu. Minētā situācija saasina dažādu tulkošanas problēmu aktualitāti, un priekšplānā atkal izvirzās burtiskums, tikai šoreiz daudz plašākā tā izpausmju diapazonā.

Kādas ir raksturīgākās burtiskuma pazīmes? Piemēri ir ņemti no dažādiem rakstiem interneta vidē un citiem plašsaziņas līdzekļiem.

1) Svešas (angļu valodas) sintaktiskās konstrukcijas un interpunkcija.

Tomēr, tām nevajadzētu pastāvēt uz kaut kādu stereotipu vai citu lietu principiem.

*Zemnieki Šveicē **tiek** kontrolēti **no** organizācijām, kas rūpējas par vides aizsardzību.*

*Paku un mazgabarīta kravu piegāde **uz un no** Eiropas valstīm.*

Nereti cilvēki aklī seko angļu valodas piemēram, pilnībā aizmirstot latviešu valodas interpunkcijas likumus, aizraujas ar ciešām kārtas lietošanu, tādējādi padarot tekstu smagnēju, un vārdus teikumā virknē, kā tas ierasts angļu valodā.

2) Tulkotāja viltusdraugi – vārdu pāri divās valodās, kam ir līdzīga forma, bet pilnīgi vai daļēji atšķirīga semantika.

Vision → „vīzija” (ja domāta ‘nākotnes perspektīva, nākotnes aprises’, tad pareizāk – *redzējums*)

Carbon → „karbons” (ja domāts ķīmiskais elements vai tā savienojumi, tad pareizi – *ogleklis*)

Silicon Valley → „Silikona ieleja” (pareizi – *Silīcija ieleja*, jo angļu *silicon* ir *silīcijs*; nejaukt ar *silicone* - *silikons*)

Industry → „industrija” (ja domāts viens no rūpniecības sektoriem, tad pareizi – *nozare*)

Turklāt viltusdraugi sastopami visdažādākajos tekstu tipos:

PUBLICISTIKA → (..) *easyJet saņēmusi Labākās zemo cenu aviolīnijas godalgu*

[Vārds „aviolīnija” ir burtisks pārcēlums no angļu valodas (*airline*). Latviešu valodā vārda „aviolīnija” nozīme ir „lidaparātu regulārs maršruts starp divām vai vairākām apdzīvotām vietām”, taču *easyJet* nav maršruts, bet gan aviotransporta uzņēmums, tāpēc šajā gadījumā jāizvēlas starp vārdiem lidsabiedrība, aviosabiedrība vai aviokompānija. Sk. *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika red. 2. izlab. un papild. izd. Rīga : Jumava, 2002, 88. lpp. [aviolīnija]]

DOKUMENTI →

(..) *izstrādāta Latvijas pozīcija Nr. 1 Par Eiropas Komisijas komunikāciju „Kohēzijas politika kā atbalsts izaugsmei un nodarbinātībai”.*

[Vārds „komunikācija” šajā gadījumā ir burtisks pārcēlums no angļu valodas (*communication*), pareizais tulkojums – paziņojums. Sk. *Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata*. Rīga : Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2006, 81. lpp.]

Kontekstā ar vīziju ir izstrādāts dokuments „Rīgas pilsētas attīstības stratēģija”, kas gan vēl nav apstiprināts.

[Latviešu valodā vārds „vīzija” nozīmē iedomu vai sapņu tēlu, bet šajā gadījumā tekstā ir domāta nākotnes perspektīva.]

Uz stipendiju pētījumiem var pretendēt akadēmiki vai augstskolu mācībspēki, kas jau ieguvuši doktora grādu.

[Konkrētajā piemērā ir domāti akadēmisko aprindu pārstāvji, bet lietots vārds „akadēmiķi”, kas ir burtisks pārcēlums no angļu valodas (*academic*). Latviešu valodā „akadēmiķis” ir akadēmijas īstenais loceklis.]

REKLĀMA → *Ja tavš deguns ir blokēts..*

[Latviešu valodā tradicionāli tiek lietots izteiciens „deguns ir ciet”. Minētajā piemērā izmantots burtisks pārcēlums no angļu valodas „blocked nose”.]

Valodnieki un tulkojumzinātnes speciālisti ir vienisprātis (Baldunčiks 2006, 5; Ūdris 2005, 144), ka svešcilmes vārdu lietošana latviešu valodā nav vēlama, ja latviešu valodā jau ir atbilstošs apzīmējums. Citādi ir gadījumos, kad konkrētais semantiskais lauks nav aizpildīts. Tomēr satraucošākais ir tas, ka burtisko pārcēlumu līmenis strauji sasniedzis epidēmijas līmeni – cilvēki vairs neiedziļinās vārdu nozīmēs, bet pēc formas līdzīgās leksēmas vienkārši pārceļ no angļu valodas latviešu valodā un vairs nespēj novilkt stingras robežas starp abām valodām.

3) **Lielo burtu lietojums** (virsrakstos, nosaukumos) un **citas grafiskās īpatnības** (dubultiekavu, kola, defises, & u. c. lietojums)

Silti & Saldi

Pielikums 2

1980.-ie gadi

Austrum- un Centrāleiropa

Eiropas Investīciju Bbanka

Pieaugums 2.9% apmērā..

Jau 19. gadsimtā latviešu valodas attīstībai, pilnveidošanai un nostiprināšanai kā tautas garīgās izaugsmes pamatam tika pievērsta liela nozīme. Tādēļ jau tad novērojama aktīva vēršanās pret rakstniekiem un tulkotājiem, kuru dzimtās valodas lietojumā stipri manāma svešas valodas ietekme. Vācu mācītājs Vilhelms Pantēniuss (Pantēniuss 1835) atgādina par valodas savdabību un norāda, ka, mācoties svešvalodu, cilvēki sāk lietot savu dzimto valodu ar svešvalodas iezīmēm. Mācītājs aicina mācīties svešvalodas, taču latviešu valodā runāt kā latviešiem. Kaut gan minētajā laika periodā tulkošanas teorijai latviešu valodā vēl nav ielikti zinātniski pamati un tulkošanas problēmas netiek plaši analizētas un iztirzātas, tomēr jau tad valodnieki, tulkotāji un „mācīti vīri” norāda uz kļūdām, kādas sastopamas latviešu valodā, burtiski pārceļot tekstu no citas valodas. Literāts un tulkotājs Ansis Leitāns (Leitāns 1851) runā par tiem, kas grib rakstīt latviešu valodā, un norāda, ka ir gadījumi, kad teksts burtiski pārlikts no vācu valodas latviešu valodā, izmantojot latviešu vārdus, taču tas tik un tā izklausās vācisks, jo „kaut gan tāds raksts ir salikts ar latviskiem vārdiem, tad tomēr ir un paliek vācu raksts vien kā jau bijis un latvietis to ne būs nesaprot tā, kā vajadzētu saprast. Un tas nāk no tā, ka tie latviski vārdi tanī rakstā tāpat salikti cits pēc cita, kā tie stāvēja vācu valodā”. Šo secinājumu komentē laikraksta „Latviešu Avīzes” redaktors Rūdolfs Šulcs, norādot, ka ne vāciski skolots vīrs spēj labi rakstīt latviešu valodā, bet tāds, kas būs apguvis latviešu valodas gramatiku. Skolotājs un literāts Miķelis Klusiņš (Klusiņš 1888, 26) ir pārliecināts, ka rakstniekiem un tulkotājiem, kuru „galviņa bāztin piebāzta ar svešu tautu tēliem, domām un pat izteikumiem (frāzēm)”, nav tiesību uzrunāt latviešu tautu ar saviem darbiem (vai drīzāk – nedarbiem). Jāpiebilst, ka kopš 19. gadsimta beigām samērā daudzi tulkojumi no svešākām valodām tika veikti ar krievu valodas, respektīvi, tulkojumu starpniecību, kas sekmēja burtisku pārcēlumu iezagšanos latviešu valodā no krievu valodas.

Ilustrācijai var minēt dažus paviršības burtiskuma piemērus no Jēkaba Dravnieka jaunības dienu tulkojuma – Čārlza Dikensa romāna „Angļu džentelmena Nikolaja Niklbija piedzīvojumi” (Dikenss 1883), kas 1883. gadā izdots Jelgavā:

- 1) *Kantorī pie sienām starp taksēm un preču rādītājiem karājas glītos rāmjos slimnīcu un nabagnīcu plāni un fasādes; uz logiem puķu podi ar tulipaniem (..) (120. lpp., 1. daļa)*
- 2) *Pēc tam Nikolajs sāka atrast citas, vēl patīkamakas pārsteigšanas, kā logu aizkārtnes, mazu grīdsegu divana priekšā, čīžiku kapara būrītī (..) (121. lpp., 1. daļa)*

- 3) (...) *bet beidzot gorizonts aptumšojās caur veselu čupu loku, redisu un citu mazu dārza augu* (...) (22. lpp., 2. daļa)
- 4) (...) *un otrkārt, viņa ne par ko nevarēja bez žēluma atgādaties, ka viņai nav sudraba tējas servīza* (...) (27. lpp., 2. daļa)

Valodu savstarpējā ietekme nenoliedzami ir dabiska parādība. Mazākas valodas allaž izjūt lielo valodu spiedienu, tāpēc ikvienam, kurš runā latviešu valodā, vēl jo vairāk jā rūpējas par to un cītīgi jāievēro noteiktās gramatikas un pareizrakstības normas, tekstu veidošanā un tulkošanā jāizmanto vārdnīcas, bet galvenais – nepieļaut vienaldzību vai nolaidību pret savu valodu. Tas nenozīmē pārspīlētu vai slimīgu attieksmi pret katru svešu vārdu, tomēr nedrīkst vieglprātīgi noskatīties, kā latviešu valoda, runājot Andreja Veisberga vārdiem, kļūst par tulkojumvalodu. Ir jāvēršas pret galvenajiem burtiskuma iemesliem: a) nekompetenci, t. i., izpratnes trūkumu par tulkošanas metodikas ābeci, b) paviršību, c) nepietiekamām latviešu valodas zināšanām. Tāpēc, lai risinātu burtiskuma problēmu, resp., samazinātu burtiskus pārcēlumus sabiedriski svarīgākajos tekstu tipos līdz minimumam, gan profesionālus tulkotājus, gan iesācējus nepieciešams nodrošināt ar kvalifikācijas celšanas iespējām, speciālām mācību grāmatām, labām vārdnīcām un citiem palīglīdzekļiem. Paturēsim prātā Raiņa Remasa (Remass 1977, 28) vārdus: „Arī gailis katrā valodā dzied citādi, pat vējš šalc, ūdens plunkšķ, pērkons dārd, grāmata krīt citādi, un tulkotājam arī to jāprot pārtulkot savā valodā”.

Literatūra

- Baldunčiks 2006** – **Baldunčiks, J.** Angļu-latviešu tulkotāja viltusdraugi: teorija un prakse. *Latvijas Universitātes raksti.* 700. sēj. Pedagoģija un skolotāju izglītība. Rīga : Latvijas Universitāte, 2006, 260.–269. lpp.
- Baldunčiks 2005** – **Baldunčiks, J.** Tulkotāja viltusdraugu problēma: no vārdiem pie darbiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Nr. 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 56.–64. lpp.
- Baldunčiks 2008** – **Baldunčiks, J.** Priekšvārds. **No: Blumberga, S.** *Tulkošanas teorija un prakse Latvijā: 1944–1968* (zinātniskās un populārzinātniskās publikācijas, recenzijas un polemika presē). Liepāja : LiePA, 2008, 5.–7. lpp.
- Bauga 1958** – **Bauga, A.** Burtiskuma valgos. *Cīņa*, 1958, 22. nov., 4. lpp.
- Blumberga 2008** – **Blumberga, S.** *Tulkošanas teorija un prakse Latvijā: 1944–1968* (zinātniskās un populārzinātniskās publikācijas, recenzijas un polemika presē). Liepāja : LiePA, 2008.
- Dikenss 1883** – **Dikenss, Č.** *Angļu džentelmena Nikolaja Niklbija piedzīvojumi.* 1./2. daļa. Jelgava, 1883.
- Grēviņš 1948** – **Grēviņš, V.** Tulkošanas māksla. *Karogs*, Nr. 1. 1948, 111.–117. lpp.
- Klusiņš 1888** – **Klusiņš, M.** Par latviešu rakstniecības nākamību. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 4. rakstu krājums.* Rīga, 1888, 9.–33. lpp.
- Leitāns 1851** – **Leitāns, A.** Liec vērā! *Latviešu Avīzes*, 1851, Nr. 20, 81. lpp.
- Ozols 1951** – **Ozols, J.** Markss, Engels un Ņeņins par tulkošanu. *Karogs*, Nr. 2. 1951, 162.–172. lpp.
- Ozols 1953** – **Ozols, J.** Tulkojumu kritika. *Literatūra un Māksla*, 1953, 15. nov., 4. lpp.

Pantēniuss 1835 – **Pantēniuss, V.** Kāds vārds no svešām valodām. *Latviešu Avīzes*, 1835, Nr. 18.

Remass 1977 – **Remass, R.** Par vārdu *vārds* un citiem vārdiem tulkojumos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 13. laid. Rīga : Liesma, 1977, 23.–29. lpp.

Ūdris 2005 – **Ūdris, P.** Dažu tulkošanas ābece jautājumu aktualizēšana. *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Valsts valodas komisija. Raksti. 1. sēj. Rīga : Valsts valodas komisija, 2005, 143.–170. lpp.

Veisbergs 2005 – **Veisbergs, A.** Tulkojumspiediens – guvums vai apdraudējums? *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Valsts valodas komisija. Raksti. 1. sēj. Rīga : Valsts valodas komisija, 2005, 187.–201. lpp.

WORD-FOR-WORD TRANSLATION – A CHRONIC TRANSLATION PROBLEM

Summary

The article discusses one of the most common translation problems – word-for-word translation. In order to understand why the given translation problem is so widespread in translations into Latvian some attention has to be paid to the development of Latvian and its dominant contact languages (German, Russian, English) that have had (and still have) major influence on it.

It can be concluded that word-for-word or literal translation has deep roots in Latvian due to linguistic situation in Latvia since the time of earliest written texts because Latvian has been in close contact with some of the world's largest languages. This outside pressure has left some unacceptable footprints in Latvian, like strange sentence constructions, uncharacteristic graphical signs, punctuation errors, unusual use of capital letters and a plague of false friends of translator.

The fact that every language changes in the course of time is axiomatic. However, it does not mean that any new tendency or particular element that appears under outside influence should be carelessly accepted in the language and given the green light for general use. Since the middle of the 19th century, generations of the Latvian language experts have felt responsible for preserving and developing the core native lexicon and basic principles of standardization. We have to remember that every language is unique.

THE IMPACT OF DISCOURSE AND CORPUS STUDIES ON ENGLISH EXPLANATORY DICTIONARIES

The paper deals with the impact of discourse and corpus studies on English corpus-based explanatory dictionaries. Its aim is to show how the processing and especially presentation of data in modern lexicography have been affected by these studies. Namely, its purpose is to reveal how the set of context variables worked out in functionalist linguistics and discourse studies was employed by the *Cobuild* dictionary to systematize numerous contextual uses of words encountered in corpus data and how this influenced the concept of the standard of usage.

The perspectives of both discourse analysis and corpus linguistics differ from those of lexicography: they have other goals, they focus on other units of description, and the approach to the analysis of meaning in traditional lexicography used context, which is the key issue in discourse and corpus studies, very sparingly.

Traditionally the concern of lexicography has always been the individual word and its senses, arranged within each entry in a certain hierarchy. This is still partly true in spite of the fact that corpus data have shifted the focus of discovery procedures of meaning to collocations and to even broader contexts. Still, “looking up a word” remains, understandably, the primary and most frequent motive of the average dictionary user.

The concern of discourse analysis is the interpretation of a text or texts where meanings of individual words are viewed as context-bound or contextualized, i.e. shaped by the interplay of various contextual factors. It is the meaning of a text that is ultimately at stake, rather than the meaning of a particular word or phrase. As to word meaning, in this framework it is seen as a unique event rather than a common denominator of all possible occurrences of a word: “The meaning of any word or phrase is multiple and flexible, changing in different situations” (Gee 2006, 53). Moreover, it is often held that there is no meaning outside of a discourse. The dependence of meaning on discourse is emphasized by the terms ‘discourse object’ and ‘discourse construct’, sometimes used instead of ‘meaning’. Then saying what a lexical item means is the same as explaining a discourse object (Teubert 2007, 71), since every new instance of usage adds something to its meaning.

While for both discourse analysis and corpus linguistics meaning is flexible, lexicographers seek to generalize on the basis of a corpus which is viewed as a representative sample of the linguistic community’s discourse. Their aim is to formulate generalizations on word meanings and convey them to dictionary users: “...we attempt to discern and abstract the underlying order and regularity from what sometimes seems like the chaos of disparate individual instances of words in use” (Rundell 2002, 142).

In linguistic theory the tension between language system and actual usage had long ago (the Prague school) been described in terms of speech being the ‘realization’ of the language system.

With explanatory dictionaries now consistently relying on big corpus data, lexicographers have to find a way to bridge the gap between the concept of meaning as contextual, used in corpus linguistics, discourse analysis and pragmatics, and the needs of dictionary users who expect to be provided with a range of meanings of a word acknowledged by the language community and shared by its members.

In other words, lexicographers should be able to bridge the gap between the study of speech data and the representation of vocabulary as a system, using the data provided by discourse via the corpus, in order to produce generalized statements on word meanings, that present the semantic potential of a word or phrase.

This task requires having the strategy of systematization of a variety of contextual meanings, so it is worth considering whether linguistic theory provides any links between the two kinds of meaning, which lexicography could rely on.

Levels of generalization of meanings have been discussed in different terms. In the terminology of J. Sinclair and his followers, there is the ‘text meaning’ of a word and the ‘residual meaning’ of a word isolated from any textual context. In between these two poles is the concept of the lexical item, the meanings of which “are different from residual meanings in that contextual features around a core are taken into account” (Mahlberg 2007, 194). In another terminological framework, ‘situated meanings’ (meanings in actual contexts of use or discourses) and ‘more general meanings’ are distinguished (Gee 2006, 53), linked to discourse through the usage of social and cultural groups which is referred to as social language. These terminological differences can be explained by the difference in the focus of analysis in lexicography and discourse studies and should not be overestimated.

Irrespective of the terms employed, context is the key issue, and linguistic theories seek to establish parameters of context which are relevant in shaping the meanings of words or texts.

Context has no universally accepted definition, but it is possible to summarize the most important parameters of context, as discussed in discourse studies and in functionalist linguistics (genre and register theory).

The most common terms in discourse studies are:

- context, discourse situation or situation in which language is put to use;
- material setting (time, location, circumstances);
- discourse models: what the people present know and believe;

- ethnic, gender and other identities of speakers or writers: the kind of person one is seeking to be; in more general terms: participants and their communicative and social roles;
- relationships with the listener or reader, social relationships;
- intentions, goals, or purposes;
- cultural, historical and institutional factors;
- language that comes before and after a given utterance (Gee 2006, 22, 57, 97; van Dijk 1998, 19).

While exact matching is hardly possible, several of these parameters, namely, identities/roles, relationships, intentions, and discourse models are related to three contextual variables in the genre and register theory:

- mode: “the difference in the formality... related to the degree of feedback that was possible between the text-producer and his audience, the principal contrast being between spoken and written situations”;
- tenor: “the roles being played by each text-producer”, which determine “the presence/absence of attitudinal and evaluative choices”;
- field: „the degree of familiarity with the topic that each text-producer is assuming in his audience – technicality of lexis” (Eggins, Martin 1998, 232–233).

While theorists were trying to specify just which context variables have an impact on language usage, lexicographers using corpus data faced the task of translating these dimensions into the metalanguage of dictionary definitions (or of usage labels).

Surely, one cannot expect the metalanguage of a general-purpose explanatory dictionary to use consistently the terminological framework of theoretical linguistics: dictionaries have a different target readership. However, it is obvious that some of these parameters have found their way into dictionaries and changed the approaches to the presentation of word meanings.

Good evidence of this is the 1995 edition of the *Collins Cobuild English Dictionary* chosen for the reason that already in its first edition (1987) it provided the most consistent response to the challenges posed by text corpora and since then it has continued to be one of the most innovative dictionaries. The development of the Cobuild project in the 21st century, in spite of the refinement of some points, e. g., the introduction of seven ‘pragmatic’ labels, has not changed its overall approach to the processing of word meanings.

For the purposes of this research definitions of the first 30 pages for the letter C in *Cobuild* (Cobuild 1995, 225–255) have been analyzed in order to find out how the dictionary processed and presented corpus data, and to

determine their impact on two concepts important for any dictionary: the concept of meaning and the concept of the standard of usage.

The analysis is focused on the parameters of differentiation of usage in *Cobuild* definitions: it reveals which context variables are marked as levels of usage and which of them dominate in the sample. The results are discussed in terms of changing views on the standard of usage, in relation to the concept of frequency as the factor influencing the selection of senses included in the dictionary, and to the role of collocations in generating the meanings of a word.

The sample comprises 139 head entries in which definitions of 226 senses marked in *Cobuild* for various levels and domains of usage contain the relevant parameters. Thus, Table 1 below shows the amount of word senses, not of head entries. E. g., **call-up 3** is marked as “used in journalism” (“If someone receives a **call-up** to a sports team, such as the national football team, they are chosen to play for that team; used in journalism”), while for the first two senses of the word levels of usage are not specified; **cavity 1** (“a space or hole in something such as a solid object or a person’s body”) is described as “a rather formal word”, while **cavity 2** (“a hole in a tooth, caused by decay”) – as used in specifically dentistry. The verb **cease** is described as “a formal use” in all its three senses.

The left-hand column gives first the terms most commonly used in discourse studies and the genre and register theory, and below in italics the terms used in the *Introduction to Cobuild*. The middle column reflects the metalanguage used in definitions.

Table 1

Differentiation of usage in Cobuild definitions

degrees of formality	formal	42	70
<i>type of social situation</i>	informal	28	
type of discourse /field	technical use	35	62
<i>context of use</i>	literary	17	
	journalism/news	10	
role/identity	British English	28	45
<i>who uses the word</i>	American English	17	
attitude or evaluation	disapproval	16	17
<i>attitudes and feelings</i>	approval	1	
intention/goals	to emphasize, to make		17
<i>intention or goal;</i>	requests/offers, etc.		
<i>functional use</i>			
mode	written	12	15
<i>type of social situation</i>	spoken	3	
Total			226

The table shows that degrees of formality dominate in differentiation of usage: formal and informal uses comprise almost one third of the total number of 226 marked uses. Marked types of discourse (or “fields” in terms of genre and register theory) are second in amount and account for 62 instances. The prevailing “technical uses” (35) split into a wide variety of occupational fields: unspecified “technical use” – 5, medicine – 5, law – 4, chemistry – 3, biology – 2, dentistry – 2, architecture – 2, music – 2, business – 2, sports – 2. “Science”, economics, geography, electronics, sailing and anthropology appear in one definition each. “Literary use” varies in meaning across dictionaries, being close to “formal” in some of them, but in *Cobuild* it means words „used mainly in novels, poetry and other forms of literature” (*Introduction, xxi*), thus explicitly referring to a particular type of discourse.

“Journalism” refers to the senses used commonly in mass media. British and American varieties of English account for 45 uses, and relate to roles or identities. In the “attitude/evaluation” section negative attitudes prevail overwhelmingly: 16 words are marked as showing disapproval, the only exception is **can-do**: “If you say that someone has a **can-do** attitude, you are expressing approval of them because they are confident and willing to deal with problems or new tasks, rather than complaining and giving up.”

Intentions or goals specified in *Cobuild* definitions cover a range of pragmatic functions: emphasis (8), offers, polite requests, advice, apologies, reprimands, saying good-bye, introducing or adding statements (discourse organizers). E. g., **care 11** You can use **for all I care** to emphasize that it does not matter at all what someone does; **care 15** You can say “**Take care**” when saying good-bye to someone. 15 senses are marked for mode, the written mode prevailing.

The table makes it possible to draw the conclusion that the change of lexicographic database has indeed resulted in a shift in the concept of the standard of usage and the concept of meaning.

Historically, dictionaries and grammars were associated with the prescriptive view of language, which implied a highly uniform standard of usage based on the notion of correctness. The first move against the view came when linguistics turned to the description of actual language usage as opposed to desirable or ‘correct’. Terms like ‘vulgar speech’, ‘proper usage’ became unfashionable as early as in American descriptivism. This was later followed by a shift of focus on “the form of language which occupies most of the time and attention of most language users everywhere in the world: everyday talk in interaction. While other discourse styles and genres... are still considered relevant, interactive talk is seen as having a privileged position as a source of explanation for language structure and change” (Cumming, Ono 1998, 115). Thus, changes in terminology went hand in hand with changes in the hierarchy of texts serving as the sources of data. Frequency of usage has become the decisive factor when deciding which words (and which of their senses) should be included in a dictionary. The

concept of frequency therefore serves as a link between language system and usage: “If a pattern becomes very frequent in use across very large quantities of text, then it becomes ‘entrenched’ as part of the system. Frequency in text becomes probability in the system” (Stubbs 2007, 127). At the same time, since functionalism had developed the concept of variation in language as a legitimate feature of standard usage, language came to be viewed as a network of options where markedness, not correctness, is the main criterion. But the concept which seems to have gained the widest currency in modern lexicography is appropriateness. Initially a rhetorical notion, in its current use it implies, according to the *Longman Guide to English Usage*, that a form is “acceptable at the relevant period, in the relevant place, and on the relevant occasion” (Greenbaum, Whitcut 1988, vii). The table shows that *Cobuild*, apart from providing as much of ‘context’ as possible in corpus-based examples (preferring them to invented ones), also includes context variables in its definitions, splitting the standard of usage into levels of usage, the most important ones being degrees of formality, types of discourse and roles or identities. One of the ideas emphasized in corpus studies was the importance of collocations in generating the meanings of the word. A distinctive feature of *Cobuild’s* definitions is that the number and ordering of word senses in an entry is determined by particular collocations which are present not only in corpus-based examples, but also ‘invade’ definitions. Eight of eleven senses of **calm** are defined in this way, for example:

5 If someone or something **calms** a situation, they reduce the amount of trouble...

6 If a sea or lake is **calm**, the water is not moving...

7 **Calm** weather is pleasant weather with little or no wind.

10 To **calm** a pain or an itch means to reduce it or to get rid of it.

Thus, **calm** as a verb both in senses 5 and 10 is defined by “reduce”, the difference being in the object it takes; senses 6 and 7 of **calm** as an adjective are also practically identical, but collocations with nouns differ. Since collocations have become the decisive factor determining both the number and ordering of word senses in the entry, context is now considered by many lexicographers to be methodologically primary to word meanings. The borderline between words and phrases becomes blurred, in the sense that word meanings are viewed as derivative from collocations which the word enters. Moreover, judging by the role performed by collocations in staking out word senses, collocations in *Cobuild* dictionary increasingly become units of lexicographic description. This makes the concept of the “word” as the traditional focus of lexicographic description somewhat vague, and the borderline between lexis and syntax less clear-cut.

Conclusions

Levels of usage differentiated by the corpus-based *Cobuild* reflect certain parametres of context postulated by both discourse studies and

functionalist linguistics, but reformulate them in terms relevant for a lexicographic description. These parameters include the type of social situation: degrees of formality and mode (written or spoken), types of discourse (or field), the identity of the speaker / writer and their intentions, regional linguistic identities, the expression of attitudes or feelings and other communicative goals.

Systematization of contextual meanings uses frequency as the main criterion of word meanings' relevance for the dictionary. The standard of usage is therefore no longer seen as uniform, it is split into levels of usage. Appropriateness to the level of usage or the context comes to the fore, rather than the formerly uniform correctness. The concept of meaning seen as generated by context explains the increased presence of collocations which gradually seem to acquire the status of one of the units of lexicographic description.

References

Cumming, Ono 1998 – **Cumming, S., Ono, T.** Discourse and Grammar. *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Ed. by T. A. van Dijk. Vol. I. SAGE Publications, 1998, pp.112–137.

Cobuild 1995 – *Collins Cobuild English Dictionary*. Ed. by J. Sinclair. Harper Collins Publishers, 1995.

van Dijk 1998 – **van Dijk, T. A.** The Study of Discourse. *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Ed. by T. A. van Dijk. Vol. I. SAGE publications, 1998, pp.1–34.

Eggins, Martin 1998 – **Eggins, S., Martin, J. R.** Genres and Registers of Discourse. *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Ed. by T. A. van Dijk. Vol. I, SAGE Publications, 1998, pp. 230–256.

Gee 2006 – **Gee, J. P.** *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. Routledge : New York and London, 2006.

Greenbaum, Whitcut 1988 – **Greenbaum, S., Whitcut, J.** *Longman Guide to English Usage*. Harlow, Essex, England : Longman, 1988.

Mahlberg 2007 – **Mahlberg, M.** Lexical Items in Discourse: Identifying Local Textual Functions of sustainable development. *Text, Discourse and Corpora. Theory and Analysis*. Ed. by M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs, W. Teubert. Continuum, 2007, pp. 191–218.

Rundell 2002 – **Rundell, M.** Good Old-fashioned Lexicography: Human Judgment and the Limits of Automation. *Lexicography and Natural Language Processing. A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*. Ed. by M.-H. Correard, Euralex, 2002, pp. 138–155.

Stubbs 2007 – **Stubbs, M.** On Texts, Corpora and Models of Language. *Text, Discourse and Corpora. Theory and Analysis*. Ed. by M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs, W. Teubert. Continuum, 2007, pp. 127–161.

Teubert 2007 – **Teubert, W.** *Parole* Linguistics and the Diachronic Dimension of the Discourse. *Text, Discourse and Corpora. Theory and Analysis*. Ed. by M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs, W. Teubert. Continuum, 2007, pp. 57–87.

DISKURSA UN KORPUSA STUDIJU IETEKME UZ ANĢĻU VALODAS SKAIDROJOŠAJĀM VĀRDNĪCĀM

Kopsavilkums

Raksts veltīts diskursa un korpusa studiju (kur vārdu nozīmes skatītas kontekstā) ietekmei uz skaidrojošajām vārdnīcām, kas veidotas uz korpusa bāzes. Rakstā aplūkota konteksta nozīmju sistematizācijas stratēģija, kas izmantota vārdnīcā *Collins Cobuild English Dictionary* (1995). Lai noteiktu korpusa datu ietekmi uz diviem jēdzieniem, kas nozīmīgi ikvienai vārdnīcai, – nozīmes jēdzienu un lietojuma standarta jēdzienu, tika analizētas burta C pirmo 30 lappušu vārdu definīcijas. Nozīmju dalījumu nosaka konteksts, kas tiek uzlūkots par metodoloģiski primāro faktoru. Lietojuma standarts, ko agrāk uzskatīja par unitāru un kas balstījās uz „pareizību”, tagad tiek dalīts, ņemot vērā reģistrus un diskursa veidus, un balstās uz jēdzienu „piemērotība”.

BODLĒRA ATDZEJOTĀJU LĒMUMPIEŅEMŠANAS APSVĒRUMI PAR VĀRDU, IZTEIKSMI UN METODI

Lēmumpieņemšana ir būtiska tulkošanas prakses satāvdaļa, jo pieņemt lēmumu tulkojot nozīmē izvēles iespējas. Rakstā aplūkota Bodlēra atdzejotāju lēmumpieņemšana par tādiem valodas un tulkošanas prakses aspektiem kā vārds, izteiksme un metode. Bodlēra dzeja gan angļiski runājošās valstīs, gan Latvijā atdzejota vairākkārt, tāpēc rakstā skatīti populārāko šo zemju tulkotāju lēmumpieņemšanas apsvērumi. Izvēles iespējas norāda, ka atdzeju vērtē kā rezultātu, kas atbilstoši tulkotāju iecerēm nekad nav ideāls, jo lēmumpieņemšanā darbojas ne tikai lingvistiskie faktori, bet arī cilvēka, kultūras un *skoposa* (< gr. *skopos* – ‘mērķis’) faktori. Lēmumpieņemšana atklāj to, kā atdzejotājs uztvēris oriģināltekstu, kādus paņēmienus un izteiksmes līdzekļus nācies izmantot, lai adresātam mērķteksts būtu gan estētisks, gan izzinošs materiāls. No angļiski runājošo zemju atdzejotājiem rakstā aplūkoti Voltera Mārtina (*Walter Martin*), Kerolas Klārkas (*Carol Clark*), Frensisa Skārfa (*Francis Scarfe*), Klaiva Skota (*Clive Scott*) lēmumpieņemšanas apsvērumi, bet no latviešu atdzejotājiem aplūkoti Ēvalda Valtera, Klāva Elsberga, Dagnijas Dreikas, Augusta Štrausa, Gitas Grīnbergas lēmumpieņemšanas apsvērumi. Iepazīstot un salīdzinot tulkotāju uzskatus un mērķtekstus, iespējams secināt, ka viena autora daiļradi var tulkot un interpretēt dažādi. Raksta mērķis ir parādīt to, ka dažādi tulkojumi spēj atklāt lasītājam lingvistiskās un kultūras nianšes, ko nespēj atspoguļot viens vienīgs tulkojums.

Lēmumpieņemšana atdzejā

Atdzeja tāpat kā cita veida tulkojumi saistīta ar deklaratīvām un procedurālām zināšanām. Deklaratīvās zināšanas ir priekšnosacījums, lai vispār uzsāktu tulkošanu; tās veido pieredzē uzkrātās zināšanas, resp., valodas prasmes, kultūrizpratne, fona zināšanas. Procedurālās zināšanas ir saistītas ar paņēmieniem un metodēm, resp., kā avottekstu pārtulkot mērķtekstā. Tulkojumzinātniece Mona Beikere (*Mona Baker*) uzsver piecus faktorus, kas būtu jāņem vērā tulkojot: tie ir semantiskie, funkcionālie, pragmatiskie, stilistiskie faktori un mērķauditorija (Baker 1998, 57). Šos faktorus var attiecināt uz racionālu darbību makrostrukturālā un mikrostrukturālā līmenī. Makrostrukturālā līmenī tulkotājs identificē paņēmienus, kas izmantojami attiecībā uz visu tekstu, resp., kāds būs tulkojuma komunikatīvais nolūks, kādi lingvistiskie līdzekļi tiks izmantoti. Praktiski laikietilpīgāki ir makrostrukturālā līmeņa risinājumi: semantiskā neskaidrība (vārds kā leksikas vienība un kā tēls dzejā ir saturiski ietilpīgs), avotteksta sintakses gramatiskā un semantiskā dekodēšana un iekodēšana mērķtekstā; jānosaka autora retoriskie paņēmieni, centrālā un perifērā informācija, kultūras lakūnas u. c.

aspekti. Lēmumpieņemšanas teorijas bieži vien ir vēlamais prakses nosacījums, un ne vienmēr atdzejotāji praktiski ņem vērā visus iespējamus aspektus. Ir aktuāls arī jautājums, vai tulkotājs vispār piedalās lēmumpieņemšanas procesā un vai apjomīga izanalizētā informācija radīs labākus dzejas tulkojumus (Baker 1998, 59–60). Bieži vien dzejas avotteksta analīze apstiprina, ka ekvivalentu mērķtekstu nemaz nav iespējams sasniegt un iegūtie analīzes rezultāti var pat likt tulkotājam atteikties no ieceres atdzejot. Taču Bodlēra atdzeja ir notikusi un joprojām notiek. Parasti atdzejotāji pamato savu atšķirīgo izvēli un lēmumus, un viņu apsvērumi bieži vien kļūst par pamatu tulkošanas teorijām.

Apsvērumi par vārdu atdzejā

Vārds literatūrā ir simbols, t. i., literārs simbols, kurā tēls apvienots ar kādu jēdzienu (PDLTLT 1991, 939). Dažādās kultūrās simboli var būt līdzīgi vai arī atšķirīgi. Angļu valodā vēsturisku apstākļu dēļ dzejniekiem un tulkotājiem jāpieņem lēmumi par trīs līmeņu vārdu sinonīmiem – vārdiem populārā lietojumā (anglosakšu cilmes vārdiem), literāriem vārdiem (franču cilmes vārdiem) un terminoloģiskiem vārdiem (latīņu cilmes vārdiem). Iespējams, nosaukums *terminoloģiski* vārdi angļu valodā mūsdienās nav precīzs apzīmējums, taču sākotnēji par tādiem tos uzskatīja. Terminoloģisks apzīmējums trešā līmeņa vārdiem ir augstā stila vārdi (angliski *aureate words*; *aureate* < lat. ‘apzeltīts’, ‘(par stilu) krāšņš, bagāts’) (Baugh, Cable 1993, 181). Piemēram, augstā stila vārdi bija sevišķi populāri Anglijas renesanses dzejā, taču arī turpmākajos gadsimtos tos bieži izmantoja poētisku tekstu stilistikai marķēšanai. Tātad atdzejotāji, tulkojot no franču valodas angļu valodā, izvēlas vārdus no trīs līmeņu sinonīmu rindas, un tos šķir minimāla nozīmes nianse ar atšķirīgu stilistisku marķējumu, piem.: *ask – question – interrogate*; *fear – terror*; *fire – flame – conflagration*. Konsekvents franču cilmes vārdu lietojums nav vērojams. Bodlēra atdzejā pārstāvēti visu triju līmeņu vārdi.

Viena no Bodlēra dzejas īpatnībām ir tāda, ka abstrakti jēdzieni bieži vien ir sieviešu dzimtē – *la nature, la beauté, la mort*; angļu atdzejojumos šiem vārdiem gramatiskās dzimtes nav, tāpēc morfoloģiskā ekvivalence nav iespējama. Kā atzīst atdzejotāja Kerola Klārka (Clark 1995, 31), grūtības sagādā virkne vienzilbīgu vārdu – *âme, ange, charme*, kas Bodlēra dzejā beidzas ar vaļējo zilbi. Dažkārt, neraugoties uz sinonīmu bagātību angļu valodā, grūti izvēlēties franču leksēmai jēdzieniski atbilstošu angļu vārdu. Piemēram, franču *beau* var tulkot kā *fair, fine, beautiful*; *grand* kā *great, grand, large*; *doux* – kā *sweet, soft, gentle, quiet*. Dzejas tulkošanas teorijā vārda nozīmei ir pievērsta īpaša uzmanība. Tā tulkošanas teorētiķe un praktiķe Zinaīda Ļvovska (Зинаида Львовская) atzīst, ka vārda nozīmes ekvivalences meklējumi mērķvalodā ir saistīti ar vārda vēsturiski sociālā rakstura noskaidrošanu, jo nozīme (un tā attiecas arī uz pašu tekstu) ir sociāli kodificēta sabiedrības pieredzes forma, kas avotkultūrā un mērķkultūrā var

atšķirties (Львовская 2008, 48). Bodlēra atdzejotāji kompetenti risinājuši vārda semantiskās un stilistiskās atšķirības, taču atdzejošanā svarīgs ir arī *jēgas* jēdziens (ibid, 52). Vārdu *jēgas* skaidrojumi Bodlēra atdzejotājus nodarbinājuši visvairāk. Zinaīda L̄vovska *jēgu* dēvē par ekstralingvistisku un subjektīvu kategoriju, tā ir motīvu un mērķu rezultāts (ibid, 52), un to veido semantiskā, pragmatiskā un komunikatīvā situācija. Klaivs Skots *jēgu* saista ar lēmumpieņemšanas grūtībām atdzejā – „grūtības ir interesantākas par pašu tekstu” (Scott 2000, 1), tā norādot, ka atdzeja ir kompromisu meklējumi starp *jēgu* un nozīmi. Piemēram, Klāvs Elsbergs dzejolī „Joku mīļotāji” vārda *chaos* *jēgu* pilsētas ielu kontekstā saista ar riteņu graizītu ceļu. Vārda *ivresse* nozīme ir *dzērums*, taču tā *jēga* ir *reibums* Gitas Grīnbergas atdzejojumā „Pūlis” un Frensisa Skārfa atdzejojumā „Crowds” – *uplift*, nevis *intoxication*, *drunkenness*. Kerola Klārka skaidro Bodlēra tekstos sastopamo vietniekvārdu *tu / vous* *jēgu* 19. gs. reliģijas kontekstā. Franču katoļi 19. gs. *vous* izmantoja, uzrunājot Dievu, *tu* – Jēzu Kristu un Sātānu (Clark 1995, 28). Tāpēc tulkotos dzejoļos angļu valodā 20. gs. dažkārt turpina izmantot vietniekvārdu formas *thee / thou* līdzās vietniekvārdam *you*. Frensis Skārfs dažkārt lietojis vārdus angļu valodā ar tādas pašas cilmes (latīņu) sakni: *chantent les transports* – *chant the ecstasies*. No latviešu atdzejotājiem tuvas formālās atbilstes meklējis Ēvalds Valters. Ņemot vērā, ka 19. gs. franču dzejā bieži vien vienzilbīgi vārdi netika uzskatīti par literāru meistarību, Bodlērs dzejas rindas beigās lietojis vārdus ar divām un vairākām zilbēm. Ēvaldam Valteram bieži vien izdevies atveidot šo formālo skanisko atbilstmi, turklāt ņemot vērā, vai beigu zilbe ir vaļēja vai slēgta, piemēram, *nesi / esi*, *riecienā / triecienā*. Divdesmitā gadsimta atdzejotāji dažkārt oriģinālteksta nozīmes sašaurina vai vispārina. Angļu atdzejotāji uzsver, ka ne visi mūsdienu lasītāji varētu būt pazīstami ar klasisko literatūru (kas Bodlēram bija bagātīgs tēlu avots), tāpēc leksiskajā atdzejošanas līmenī parādās tādi paņēmieni kā vienkāršošana, parindeņu tulkojumi vai glosāriji, kas pievienoti atdzejojumiem. Piemēram, *Borées* atveidots kā *ziemeļvēji*, *vieilles capitales* – kā *Parīze*, *quels camarades* – kā *cronies* (angliski) un *vecenītes* (latviski), *ces monstres disloqués* – kā *šie ērmi*. No vienas puses, vienkāršošanas paņēmiens noraida autora iecerēto dzejas adresātu – vidussšķiras vai augstākās šķiras vīriešus ar liceja izglītību klasiskajā literatūrā un kultūrā (Clark 1995, 28); no otras puses, mūsdienās nebūtu korekti (vismaz Latvijas kontekstā) lasītāju šķirot pēc piederības vienam vai otram sabiedrības slānim, jo atdzejojumi var būt interesanti plašam lasītāju lokam.

Apsvērumi par izteiksmi atdzejā

Atbilstošu vārdu meklējumi saistīti ar izteiksmi. *Latviešu valodas vārdnīcā* izteiksme definēta kā domu formulējuma veids, stils (LVV 1998, 333). Ar mimētisko (‘atdarināšanas’) paņēmieni atdzejotājs cenšas saglabāt oriģināla formu (piemēram, to centies darīt Ēvalds Valters), ar analogisko (‘pēc līdzības’) paņēmieni izmanto mērķkultūrā atbilstošas formas.

Analoģisko paņēmienu izmantojuši vairums atdzejotāju. Jāņem vērā, ka atdzejojumus no oriģināla šķir vairāk nekā simt gadu, un 20. gs. versifikācija iezīmējas ar jaunām un radošām dzejas teksta formām. Atdzejošanas teorijā var diskutēt par formas nozīmi. Iespējams, ka forma nevar kļūt par dominējošo faktoru, ja vien tā nav autora iecere, turklāt, ja atdzejotājs pakļauj savu izvēli konceptuālām avotteksta iezīmēm, rezultāts var būt avotteksta formālo dzejas elementu (piem., atskaņu sistēmas, pantmēra, dalījuma strofās u. c.) pārņemšana un / vai adaptācija mērķtekstā. Jautājums par formas un satura vienotību atdzejošanā un tulkošanas teorijā nav atrisināts, jo ir pārstāvēti pretrunīgi viedokļi (skatīt, piem., Romāna Jākobsona formāli saturisko analīzi par Bodlēra dzejoli „Kaķi” (Jakobson 1987, 180)). Dzejas lingvistikā Mihails Gasparovs (*Михаил Гаспаров*) un Tatjana Skulačeva (*Татьяна Скулачева*) sniedz trīs izteiksmes aksiomas, kuras viņi dēvē par vienvirziena strukturālajām izmaiņām (t. i., paaugstinātu ritmisko sarežģītību pavada sintaktiskā un semantiskā sarežģītība), kompensējošās izmaiņas (paaugstinātu ritmisko sarežģītību pavada minimāla sintaktiskā vai semantiskā sarežģītība, piem., avangarda dzeja ir semantiski sarežģīta, tāpēc izmantota vienkārša dzejas forma verlibrs) un neatkarīgās izmaiņas (paaugstināta ritmiskā sarežģītība neatsaucas uz fonoloģiju un strofiku) (Гаспаров, Скулачева 2004, 13). Ēvalda Valtera, Dagnijas Dreikas, Klāva Elsberga, Augusta Štrausa, Gitas Grīnbergas un Klaiva Skota „Parīzes splīna” atdzejojumos vērojamas vienvirziena strukturālās izmaiņas. Kompensējošās izmaiņas vērojamas Voltera Mārtina atdzejojumos un latviešu atdzejotāju veidotajā Bodlēra dzejas krājumā „Bertas acis”. Nereti kompensējošās izmaiņas neatbilst Bodlēra uzskatam par strukturāli ritmiskajām dzejas pazīmēm (Baudelaire 2008, 103). Volters Mārtins stilizējis Bodlēra dzeju kā smagnēju, sniedzot lasītājam arhaisku noskaņojumu, tāpēc īpaši daudz izmantoti latīņu cilmes vārdi – *sensualist, intellectual, potentates, cultivate, coruscate*. Dažkārt angļu izteiksmi smagnēju padara trešā līmeņa augstā stila latīņu cilmes vārdi. Šī iemesla dēļ Voltera Mārtina atdzejojuma apsvērumus kritizējuši citi angļu tulkotāji. Jau Aristotelis darbā „Poētika” rakstījis: „Ja nu kādam ienāktu prātā dzejot vienīgi cienīgā un no ikdienišķuma brīvā valodā, tad viņa sacerējums būs vai nu mīkla, vai barbarisms.” (Aristotelis 2008, 97) Konsekvence latviešu atdzejojumos vērojama, atveidojot franču vārdkopas ar daļinieka artikulu *du / de* – latviešu izteiksmē lietota inversija, piem., *la rate du vulgaire* – *pūlim vulgārajam*. Augusta Štrausa atdzejojumā vērojama avotteksta vārdu vidējās un pakalējās rindas patskaņu atveide – *mīl kaķus lūnkanos, kaš mājas gods un prieks*.

Apsvērumi par metodi atdzejā

Metode ir noteikts paņēmiens vai paņēmienu sistēma, ko izmanto kādas darbības un uzdevuma veikšanā (LVV 1998, 478). Angļu atdzejojumos izmantota heiristiskā metode; gan angļu, gan latviešu atdzejojumos lietota filoloģiskā metode, parindeņu paņēmiens un eksotizējošā tulkošanas metode.

Heiristisko metodi izmantojusi Kerola Klārka, un tās būtība ir tekstu pārrakstīšanas paņēmiens kā pedagoģisks līdzeklis. Viņas mērķteksti ir poētiskā teksta parafrāze prozas formā, lai franču valodas apguvēji varētu saprast, kādā veidā teksts kaut ko nozīmē, nevis tikai to, ko tas nozīmē. Heiristiskajā metodē izmantots parafrāzes paņēmiens, t. i., maksimāli atveidotas avotvalodas morfoloģiskās, leksiskās un sintaktiskās sistēmas pazīmes, mērķteksta rezultāts ir faktiski lingvistisks vingrinājums, kurā trūkst tādu oriģinālu iezīmju kā dzejas ritma, melodiskuma un pantmēra formas. Heiristiskās metodes parindeņu paņēmienu atbalsta funkcionālā tulkošanas teorija. Tās pārstāve Kristiāne Norda (*Christiane Nord*) apgalvo, atsaucoties uz Hansu Fermēru, ka avotteksts vairs nav vienīgais kritērijs, kas nosaka tulkotāja lēmumu, tas ir tikai viens no dažādiem informācijas avotiem, ko izmanto tulkotājs (Nord 2001, 25). Volters Mārtins par atdzeju vispār izsakās skeptiski: „Atdzeja ir tas, uz ko varam cerēt, bet nekad nerasniegt.” (Martin 2006, 470) Genādija Mirama literatūras teksta komunikatīvajā shēmā atspoguļots, ka tulkošanas teorijas analīzei visgrūtāk pakļaujas pārnese mehānisms, bet tieši tajā vērojamas atdzejotāju individuālās atšķirības (Мирам 2000, 74). Volters Mārtins atdzejotāju uzskata par starpnieku, kas meklē kompromisu starp valodu un kultūru (Martin 2006, 441). Frensis Skārfs tulkojis Bodlēra pantmēra formas prozā, pamatodams savu pieeju, ka savulaik arī Bodlērs tulkojis Edgara Alana Po dzeju prozā (Scarfe 2006, 46). Šāda pieeja var iedvesmot citus atdzejotājus izmantot radoši filoloģisko metodi (avotteksta formas un satura atveidi) un eksotizējošo metodi (avotteksta formas, satura un situācijas atveidi). Atdzejotājs Klaivs Skots uzskata, ka heiristisks parindenis ir tulkotāja pazemojums (Scott 2000, 2), viņš uzstāj, ka atdzejot nozīmē pētīt kultūras un lingvistiskās lakūnas, tādas izteiksmes iespējas, kas nav zināmas mērķvalodā, tāpēc svešādošanas (angliski – *foreignization*) paņēmiens ir pat vēlams atdzejot. Klaiva Skota atdzejojumus pavada ekstralingvistiskā informācija – norādes uz uzsvāru, cezurām un zilbēm. Atdzejotājs tiecies lasītājam parādīt, kā teksts būtu jālasa, un tulkojumi var atgādināt tekstu ar nošu rakstu. Latviešu atdzejotāji apstiprina pieņēmumu, ka katrai paaudzei vajag savus klasiķu tulkojumus, ka nav viena iespējamā metode Bodlēra dzejas tulkošanā. Tulkojumos vērojamas gan homologā tulkojuma formas iezīmes, t. i., tulkošanas procesa uzmanības lokā ir avotteksta oriģinalitātes pakāpe (lingvistiskās struktūras, leksiskie līdzekļi, dzejas formas maksimāla pietuvināšana oriģinālam), gan filoloģiskā tulkošanas metode. Kā atzīmē Kristiāne Norda, runājot par metodi attiecībā uz lēmumpieņemšanu, ir būtiska teksta interpretācija, tāpēc nav iespējams radīt dzejai ekvivalentu mērķtekstu (Nord 2001, 89). Arī tad, ja atdzejotājam ir literārs talants un prakse, ir iespējams radīt tādu literāru darbu, kādi ir Bodlēra atdzejojumi: izņēmums ir tie, kuri pretendē uz parindeņu statusu, taču šādā gadījumā kāds ir paša tulkojuma statuss – literārs darbs, tulkojums, adaptācija, imitācija vai tulkošanas vingrinājums? Atdzejojumu statuss literāro tekstu sistēmā paliek atklāts jautājums (Nord 2001, 91).

Secinājumi

Lēmumpieņemšana atdzejā attiecas uz vairākiem līmeņiem – leksisko, stilistisko, metodisko un tekstuālo (makrostrukturālo) līmeni.

Atdzejotāji leksiski turpina aktualizēt apsvērumus par vārda semantisko saturu un tā ekvivalences iespējām atdzejā. Angļu atdzejotāji īpaši pievērs uzmanību vārdu sinonīmu rindām, to komponentos saskatot niansētas saturiskas atšķirības. Latviešu atdzejotāji maksimāli centušies atveidot vārda zilbisko struktūru dzejoļa rindas beigās. Atbilstoši atdzejotāju izpratnei par iespējamo mērķauditoriju leksikas atveidē izmantota parafrāze, tiešās atbilstmes, glosāriju pievienošana mērķtekstiem. Gan latviešu, gan angļu atdzejotājiem ir svarīga ne tikai vārdu nozīme, bet arī to jēga.

Mērķtekstu izteiksme norāda uz atdzejotāju ieceri, kā tekstu strukturēt, kāda ir atbilstme starp formu un saturu. Izteiksmes aktualitāti norāda pētījumi dzejas lingvistikā par t. s. vienvirziena strukturālajām izmaiņām, kas raksturo vairumu Bodlēra atdzejotāju darbu; kompensējošām izmaiņām un neatkarīgajām izmaiņām.

Bodlēra atdzejojumos vērojams dažādu metožu izmantojums. Angļu tulkotāji atdzejojumu krājumu priekšvārdos pamato metožu izvēli; latviešu tulkojumos var saskatīt izmantotās metodes, taču nepieciešami padziļinātāki pētījumi par latviešu atdzejotāju metodiskajiem lēmumpieņemšanas apsvērumiem. Atdzejotāju formālās un saturiskās atšķirības nosaka t. s. pārneses mehānismi.

Avoti

Baudelaire 1995 – Baudelaire, C. *Selected Poems*. London : Penguin Books, 1995.

Bodlērs 2007 – Bodlērs, Š. *Bertas acis*. Rīga : Apgāds Daugava, 2007.

Martin 2006 – Martin, W. *Charles Baudelaire. Complete Poems*. Manchester : FyfieldBooks, 2006.

Scarfe 2006 – Scarfe, F. *Baudelaire. The Complete Verse*. London : Anvil, 2006

Literatūra

Aristotelis 2008 – Aristotelis. *Poētika*. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2008.

Baker 1998 – Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York : Routledge, 1998.

Baudelaire 2008 – Baudelaire, C. Further Notes on Edgar Poe. *The Painter of Modern Life and Other Essays*. London, New York : Phaidon Press Limited, 2008, pp. 93–110.

Baugh, Cable 1993 – Baugh, A. C., Cable, T. *A History of the English Language*. New Jersey : Prentice Hall, 1993.

Clark 1995 – Clark, C. *Baudelaire, C. Selected Poems*. London : Penguin Books, 1995.

Jakobson 1987 – Jakobson, R. *Language and Literature*. The Belknap Press of Harvard University Press, 1987.

LVV 1998 – *Latviešu valodas vārdnīca*. 2. izd. Rīga : Avots, 1998.

Nord 2001 – Nord, C. *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome, 2001

PDLTLT 1991 – *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. 3rd ed. London : Penguin Books, 1991.

- Scott 2000** – **Scott, C.** *Translating Baudelaire*. Exeter : University of Exeter Press, 2000.
- Гаспаров, Скулачева 2004** – **Гаспаров, М. Л., Скулачева, Т. В.** *Статьи о лингвистике стиха*. Москва : Языки славянской культуры, 2004.
- Львовская 2008** – **Львовская, З. Д.** *Современные проблемы перевода*. Москва : Издательство ЛКИ, 2008.
- Мирам 2000** – **Мирам, Г.** *Профессия переводчик*. Киев : Никка-Центр, 2000.

DECISION-MAKING CONSIDERATIONS ON WORDS, MODE AND METHODS IN TRANSLATIONS OF BAUDELAIRE'S POETRY

Summary

Decision-making is a deliberate and purposeful activity in any act of translation. Being individual and unique in character, decision-making can result in different target texts of the same source text. The paper deals with decision-making considerations in the translations of Baudelaire's poetry by English translators (Walter Martin, Carol Clark, Francis Scarfe, Clive Scott), and by Latvian translators (Ēvalds Valters, Klāvs Elsbergs, Dagnija Dreika, Augusts Štrauss, Gita Grīnberga). Three aspects of the target texts have been discussed in the paper – variations in wording, the mode, and poetry translation methods. The comparison of target texts shows that translators have deliberated on synonymous possibilities of words, the sonority of words, the application of translation strategies and methods (from paraphrase of the source text to communicative translation by trying to evoke a similar poetic effect in the intended target audience). Differences in the poetic form and even the content are determined by the so-called transfer mechanisms which have so far been insufficiently studied in translation theory and should be complemented with recent studies in poetry linguistics.

LATVIEŠU VALODA ELEKTRONISKAJOS PLAŠSAZIŅAS LĪDZEKĻOS: KVANTITĀTE UN KVALITĀTE

Pirms divdesmit gadiem, izstrādājot atjaunotās Latvijas Republikas valodas politikas pamatnostādnes, tika izvirzīti šādi uzdevumi: 1) mērķtiecīgi stiprināt latviešu valodu visās sabiedrības dzīves jomās, īstenojot valsts programmas latviešu valodas lietojuma nodrošināšanā, aizsardzībā un attīstībā, 2) nodrošināt latviešu lingvistiskās cilvēktiesības saņemt informāciju un pakalpojumus latviešu valodā, 3) motivēt sabiedrību aktīvi uzturēt latviešu valodas vidi, tādējādi palīdzot citiem Latvijas iedzīvotājiem valodas apguvē (Latviešu valoda 2007; Valsts valodas likums 2008). Kaut latviešu valodas situācija kopš pagājušā gadsimta beigām ir jūtami uzlabojusies, tomēr jāatzīst, ka tā vēl nav kļuvusi par Latvijas sabiedrības vienotāju. Kāpēc gan tā? Ir taču panākts daudz – pieņemti nepieciešamie likumi un noteikumi, labi strādā valodas politikas institūcijas, veikti radikāli pārkārtojumi izglītības sistēmā. Iespējamā atbilde uz šo jautājumu ir – latviešu valodas nostiprināšanos lielā mērā kavē tieši sabiedrības, tostarp pašu latviešu, izpratne un attieksme pret valodu. Šoreiz tuvāk aplūkosim latviešu valodas kvantitātes (lietojuma īpatsvara) un kvalitātes problēmas svarīgā apziņas industrijas jomā – elektronisko plašsaziņas līdzekļu darbībā.

Kā norāda B. Spolskis (*Bernard Spolsky*), noteiktas valodas vai valodas elementu izvēli konkrētā sabiedrībā nosaka trīs komponenti: ideoloģiskā pārliecība (arī pieņēmumu vai paradumu līmenī), ierastā prakse un valsts rīcībpolitika (programmatiski vai juridiski instrumenti valodas situācijas saglabāšanai vai mainīšanai) (Spolsky 2009, 4–6). Plašsaziņas līdzekļi – gan papīra, gan elektroniskajā formātā – veido nozīmīgu publisko (sabiedrisko) sociolingvistisko jomu segmentu, kurā notiek izšķirīga valodu konkurences cīņa (Druviete 2008).

Valsts rīcībpolitikas pamatdokuments mūsu valstī ir „Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums”, kas 2010. gadā nomainījis „Radio un televīzijas likumu” (1995). Jāpiemin, ka sākotnējā variantā jaunā likuma nosaukums bija „Elektronisko mediju likums”, un tikai pēc asām debatēm Saeimā gan likuma virsrakstā, gan tekstā parādījās termins *plašsaziņas līdzekļi*, kas jau nostiprinājies gan sadzīvē, gan oficiālajā saziņā, arī Eiropas Savienības dokumentu tulkojumos.

Šī likuma uzdevums, mūsaprāt, ir ne tikai noteikt LR jurisdikcijā esošo elektronisko plašsaziņas līdzekļu veidošanas, reģistrācijas, darbības un uzraudzības kārtību, bet arī nodrošināt latviešu valodas noturību un attīstību, nosakot sabiedrības interesēm atbilstošu valsts valodas lietošanu raidlaikā. Radio un televīzijai ir neaizstājama loma sabiedrības vienošanā uz valsts valodas pamata, tāpēc likumā būtu jānosaka vispārējās prasības valsts valodas

izmantojumam gan sabiedriskajos, gan komerciālajos elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos.

Tomēr arī jaunajā likumā latviešu valodas aizsardzībai veltīta neliela un formāla uzmanība. Atzinīgi vērtējams fakts, ka likuma 2. pantā noteikts, ka viens no šī likuma uzdevumiem ir „integrēt sabiedrību uz valsts valodas pamata, īstenojot Valsts valodas likumu”.

Tomēr šis uzdevums pilnībā nodrošināts netiek. Kā konstatējusi A. Cālīte-Dulevska, „Latvija ir vienīgā valsts visā ES, kur kāda cita, nevis valsts valoda dominē publiskajā mediju vidē, un runātās latviešu valodas apjoms sarucis līdz minimumam. Mūsu valstī reģistrēts daudz vairāk TV kanālu ar krievu, nevis ar latviešu pārraides valodu. Arī t. s. latviešu valodā raidošie kanāli latviešu valodas lietojumu arvien biežāk nodrošina formāli – tikai ar subtitriem krievu filmām. Galvenais izskaidrojums ir īpašnieku komerciālās intereses, jo tādā veidā gan TV produkts izmaksā lētāk, gan tiek sasniegta lielāka auditorija, jo liela daļa latviešu krievu valodu saprot, turklāt tiek sasniegti arī kaimiņvalstu krievvalodīgie skatītāji. NRTP par savu labāko sasniegumu uzskata minoritāšu tiesību nodrošināšanu. Bet aiz šīs izkārtnes faktiski notiek krievu valodas un vienlaikus arī Krievijas ietekmes palielināšanās. Nevienai citai etniskajai minoritātei šādu privilēģiju nav” (Cālīte-Dulevska 2008, 3).

„Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma” 25. pantā „Raidījuma valoda” ir punkts, kas formāli pieprasa latviešu subtitrus citās valodās veidotajiem raidījumiem. Toties no likuma ir pazudis ļoti svarīgs pants par to, ka noteiktam īpatsvaram ir jābūt tieši latviešu valodā veidotiem raidījumiem, un tas ir aizstāts ar frāzi: „Latvijā veidotiem raidījumiem”, kas tāpat var būt arī citās valodās. Tā atkal mēs saskaramies ar Latvijas valodas politikai tik bīstamo tirgus principu. Konkurence radio un televīzijas jomā ir ārkārtīgi asa, un, zinot, ka latviešu auditorijas vairumam nav nekādu iebildumu skatīties filmas un klausīties raidījumus arī krievu valodā, automātiski tiek pieņemts, ka līdz ar to raidījumiem krievu valodā vai ar krievu subtitriem, vai virskadra tekstu būs daudz augstāka tirgus vērtība. To spilgti ilustrē Latvijas raidorganizāciju asociācijas izpilddirektore G. Līdakas attieksme: „Vēlamies, lai likumā būtu skaidra attieksme pret pašmāju ražotajiem raidījumiem. Bet valodas lietojumu varētu regulēt tirgus.” (Arāja 2009) Telekompānijas LNT administratīvā direktore A. Sīkstule-Talarova apstiprina, ka kompānija ir pret valsts valodas kvotām, kas līdz šim noteiktas likumā: „Mēs esam pret jebkādiem ierobežojumiem, kas piemērojami tikai ētera TV kanāliem, tādējādi nostādot mūs nevienlīdzīgā situācijā, piemēram, ar kabeļu tīklos izplatītiem TV kanāliem. Tā ir tirgus kropļošana.” (Arāja 2009) Viņa uzsver, ka LNT esot visas Latvijas iedzīvotāju televīzija, tāpēc kanāls raida ne tikai latviešu valodā. LNT pārstāve uzskata, ka par latviešu valodas lietojuma regulējumu varot runāt tikai attiecībā uz sabiedriskajiem plašsaziņas līdzekļiem, kurus finansē valsts (Arāja 2009).

Mediju holdinga „Baltic Media Alliance” (tam pieder „Pirmais Baltijas kanāls”) izpilddirektors I. Belte uzskata, ka valsts valodas jautājumā skaidri nodalāmas sabiedriskās televīzijas un komerciālo televīziju funkcijas: „Latviešu valodas tiesības valstī, protams, ir jāaizstāv, un tas ir primārs sabiedriskās televīzijas uzdevums. Komerciālo televīzijas kanālu situācija ir būtiski atšķirīga: tie ir maksas kanāli, kuriem jāatbilst savas specifiskās mērķauditorijas vēlmēm un prasībām. Īpaši tas attiecināms uz kanāliem, kuri raida tikai ar kabeļu / satelīta starpniecību.” (Arāja 2009) Speciālisti kritizē arī likumprojektā paredzēto latviešu valodas pozīciju vājināšanu valsts finansētajos sabiedriskajos medijos, atsakoties no principa, ka sabiedrisko mediju otrā programma pamatā raida latviski. „Ievērojot televīzijas un radio milzīgo ietekmi, kā arī to, ka šie mediji varētu kļūt par vienīgajiem, kas pilnībā nodrošinās informācijas pieejamību visiem sabiedrības slāņiem, būtu vieglprātīgi atteikties no līdzšinējās normas, ka abi sabiedrisko mediju kanāli lielākoties raida valsts valodā” (A. Rožukalne, cit. no Arāja 2009).

Te ļoti skaidri atklājas nacionālās identitātes un ekonomikas principu sadursme. Turklāt, zinot, ka tiem, kuri uz valodu skatās kā uz tirgus instrumentu, parasti ir skaļākas balsis un lielāka teikšana sabiedrībā, saprotams, kāpēc spēkā esošajā likumā nav izmantotas visas juridiskās iespējas latviešu valodas stiprināšanai. Taču ir jāsaprot, vai mēs esam gatavi aizstāvēt valodu kā vērtību, vai nē. Mums kopīgiem spēkiem juridiski ir jāpanāk, ka arī privātie plašsaziņas līdzekļi nodrošina latviešu valodas pienācīgu pārstāvniecību informatīvajā telpā, ja pagaidām nav izdevies panākt tās dominēšanu.

Likums nosaka, ka sabiedriskās televīzijas 1. kanāls (LTV 1) raida tikai valsts valodā. Šī panta ideja ir nodrošināt ekskluzīvu latviešu valodas vidi – tātad vismaz vienu kanālu, kurā ir iespējams saprast katru vārdu, un ļaut šajā latviešu valodas garīgajā telpā uzturēties tiem, kuri to vēlas. Tagad diemžēl jāteic, ka šis LTV 1. kanāls, piemēram, runājot par interviju valodu, šo iespēju nenodrošina. Nav gandrīz neviena ziņu izlaiduma, kur par kādu sadzīvisku tematu vismaz viens cilvēks neizteiktos krievu valodā. Bieži ir arī spontāni koda maiņas gadījumi, kas rāda raksturīgu lingvistisko attieksmi (Gardner-Chloros 2009, 78–79). Pat sabiedriskās televīzijas, ne tikai komerciālo televīziju ziņu izlaidumos latviešu valodā tiek izvēlēti intervējamie cilvēki, kas nelieto valsts valodu, kaut gan atbilstīgi viņu amatam un vecumam valsts valodu tie, visticamāk, prot vai tiem tā būtu jāprot. Piemēram, Saeimas Saskaņas centra frakcijas deputāts M. Zemļinskis, kaut no tribīnes zvērējis stiprināt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, LNT latviešu ziņām 2010. gada 26. februārī sniedz interviju krievu valodā. Raidījuma veidotāji pievieno subtitrus vai aizkadra tulkojumu, tātad formāli likums nav pārkāpts. Tomēr tā ir pārprasta sabiedrības integrācijas izpratne. Tas arī nav jautājums par valodas kvalitāti, bet gan par attieksmi pret latviešu valodu. Neviens nekritizēs intervējamo, ja viņa valoda būs kļūdaina, bet kāpēc mums regulāri tiek demonstrēts, ka Latvijā ir pilnīgi normāli izvairīties no runāšanas latviešu

valodā, un žurnālists to pieņem kā pašu par sevi saprotamu? Šādi sabiedrībai tiek raidīti kļūdaini signāli par valsts valodas lietošanas nozīmi, kavējot sabiedrības integrāciju uz latviešu valodas pamata.

Savukārt LTV 7. kanālā ir ziņas krievu valodā, un intervētie latvieši vairumā gadījumu arī runā krieviski. Jau vairākkārt pausts stingrs viedoklis, ka vismaz valsts amatpersonām tā nevajadzētu darīt, jo viņi pilda valsts reprezentācijas funkcijas. Valsts amatpersonai, sākot ar prezidentu un beidzot ar jebkuru ierēdni, sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos būtu jārunā tikai un vienīgi latviešu valodā (Druviete 2007). Žurnālistu attieksme pret šādu aicinājumu ir visai noliedzīga: „Jaungada cirks. Kad politiķiem nav ko piedāvāt saviem vēlētājiem, izņemot konfrontāciju, viņi mēģina spēlēt uz patriotiskām jūtām” (Vladislavs Andrejevs, žurnālists, TV5, cit. no Diena, 19. 12. 2008). Pašas amatpersonas izsakās: „Kā gribu, tā runāju” vai „Ir nepieciešams šo informāciju sniegt tādā valodā, kā man ir ērtāk.” Taču visbiežāk dzirdams arguments: „Bet es gribu, lai mani pareizi saprot!” Tad jāteic, ka šādi tiek pausta nelojāla attieksme pret latviešu valodu un arī neuzticēšanās šo plašsaziņas līdzekļu žurnālistiem. Kāpēc šoreiz netiek izmantoti subtitri vai aizkadra tulkojums? Tulkojums krievu valodā būs kvalitatīvāks par amatpersonas runu krievu valodā, līdz ar to saturs tiks atspoguļots pat precīzāk. Taču pašreiz notiekošais liecina, ka valda neizpratne par to, cik ļoti lielā mērā valsts amatpersonām ir jābūt paraugam valodas lietojumā, vai arī tiešām absolūts nacionālais nihilisms un vienaldzība pret to, kāds psiholoģiskais efekts šajā gadījumā tiek panākts. Tāpēc vietā ir jautājums: ja jebkurš iedzīvotājs, intervēts latviešu ziņu raidījumam, var atbildēt krievu valodā, bet, intervēts krievu raidījumam, latvietis runā krievu valodā, tad kura ir faktiskā valsts valoda? Jānonāk pie secinājuma, ka latviešu valodas izplatība plašsaziņas līdzekļos kā nozīmīgā publiskās telpas segmentā ir nepietiekama – latviešu valodas kvantitatīvais īpatsvars informatīvajā telpā valsts valodas statusam neatbilst.

Latviešu valodas noturībai tās lietojums elektronisko plašsaziņas līdzekļu vidē esošajā valodu konkurences situācijā būs izšķirīgs. Tomēr valodas kvalitāte arī ir nozīmīgs valodas konkurētspējas elements, un ir ļoti svarīga plašsaziņas līdzekļu darbinieku attieksme pret valodu. Televīzijas un radio žurnālistu lingvistiskā attieksme un informētība par procesiem valodas politikā tika izziņāta Lietuvas Zinātnes un pētniecības fonda finansētajā komparatīvajā pētījumā par lingvistisko attieksmi, informētību un valdošo noskaņojumu Latvijā un Lietuvā (*Baltic Sociolinguistics: linguistic awareness and orientation in Lithuania and Latvia*) (sk. arī Lauze 2009). Izpētes mērķgrupa katrā valstī bija divdesmit četri 35–45 gadus veci televīzijas un radio žurnālisti – gan profesionāli žurnālisti, gan t. s. „ētera personības”. Tika intervēti gan tie žurnālisti, kas strādā plašai auditorijai, gan tie, kas darbojas specializētai (piem., jaunatnes) auditorijai domātās programmās.

Latviešu valodas kvalitātes un apdraudējuma vērtējums bija atšķirīgs. Citēsim dažus atzinumus:

- *Būtu labi, ja tā kvalitāte uzlabotos, ja cilvēki piedomātu par to, ko viņi saka, žurnālistiem galvenais, lai cilvēki viņus labāk saprastu un lai tā domā būtu skaidrāka.*
- *Es domāju, ka mēs tomēr drusciņ zaudējam savu.. to es, kas mums ir – valoda, tradīcijas un viss tamlīdzīgs.*
- *Es domāju, ka situācija diemžēl paliek sliktāka. Tas lielākais iemesls laikam būs tas, ka mēs nemākam rīkoties ar demokrātiju.*
- *Tā pasliktinās. Viennozīmīgi pasliktinās. Man grūti teikt, tur ir vesels kopums iemeslu. Pirmkārt, jaunieši aizvien mazāk lasa.*
- *Es domāju, ka tas ir pat kaut kur normāli, nu valoda nevar stāvēt kaut kādā rezervātā... iekš stikla kolbas. Un, protams, ka jācīnās par viņas kaut kādu.. jābūt valodas politikai, kas viņu drusciņ paravē, bet kopumā bažas nepastāv, kamēr ir cilvēki, kas runā tajā valodā.*

Attieksme pret valodas aizsardzības pasākumu nepieciešamību pārsvarā bija pozitīva:

- *Es domāju, mēs to varam aizsargāt ar savām tradīcijām un ar savu to patriotismu, kas nu vēl mums ir palicis.*
- *Nu nē, nu viņai ir jābūt... Bet jāmēģina izvairīties no pretreakcijas. Jo tāda ļoti stingra valodas aizstāvēšana var radīt nevēlamas sekas.*

Pētījumā tika konstatēts, ka lingvistiskās attieksmes un informētības ziņā nepastāv jūtamas atšķirības ne starp sabiedrisko un komerciālo elektronisko plašsaziņas līdzekļu žurnālistiem, ne starp profesionālu žurnālista izglītību ieguvušajiem un citu nozaru speciālistiem, ne starp akadēmisko un izklaidējošo programmu vadītājiem un reportieriem. Visu kategoriju žurnālisti novērtē valodas kā profesionālās darbības instrumenta lomu un ir apzināti centušies to izkopt un bagātināt.

Īpaši lielu uzmanību respondenti negaidīti veltīja sarunvalodas elementu un necenzētās leksikas īpatsvaram ēterā. Tas liecina, ka sabiedrības apziņā valodas kvalitāte lielā mērā saistās ar attieksmi pret standarta elementiem. Zinātniskajā literatūrā šādu elementu ekspansiju saista ar verbālo agresiju, kuras izpausmes Latvijas elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos vērts analizēt sīkāk.

Beidzamajos gados gan kognitīvās lingvistikas, gan sociolingvistikas speciālisti pastiprināti pievērsušies verbālās agresijas izpētei, padziļinot jau komunikatīvās kompetences teorijas ietvaros aizsākto ekspresīvo valodas elementu producēšanas un uztveres analīzi (Džozefs 2008; Pinker 2008; Spolsky 2009 u. c.). Runātājs, izvēloties noteiktas leksēmas un prosodiskos elementus (galvenokārt runas skaļumu, tembru un intonāciju), vai nu pielāgojas sabiedrības kopīgajiem komunikatīvās stratēģijas pamatlikumiem, vai arī tos apzināti vai neapzināti pārkāpj. Citi runas situācijas dalībnieki savukārt spēj atšifrēt sociālo nozīmi, ko ietver alternatīvais komunikācijas veids, un uztver to kā savas pašcieņas vai tiesību aizskārums. Verbālā agresija gan kā fiziskās agresijas substitūts, gan kā autonoma indivīdu vai grupu

mijiedarbības forma prosodisko elementu līmenī ir attīstījusies evolūcijas gaitā un līdz ar verbālās valodas rašanos atspoguļojusies arī leksēmu līmenī. Tā ir universāla, vispārcilvēciska parādība, kuras izpausme konkrētās valodās un kultūrās atkarīga no dažādu ekstralingvistisku faktoru kopuma. Tikpat universāli ir arī dažādu tipu sabiedrību centieni kontrolēt indivīdu uzvedību, arī verbālo uzvedību (tabu, etiķete, pedagoģiskais pūrisms, cenzūra u. tml.), noteiktu komunikācijas veidu pasludinot par sodāmu vai vismaz sociāli nepieņemamu. Sociālā kontrole papildu nozīmi ieguvusi līdz ar iespiesto tekstu parādīšanos, bet it īpaši aktivizējusies līdz ar audiovizuālo plašsaziņas līdzekļu rašanos.

Universāla verbālās agresijas tipoloģija pagaidām nav izstrādāta, tomēr ir iespējams izdalīt noteiktus tās izpausmju tipus: 1) odiozas semantikas leksikas lietošana (t. s. tabu vārdi, leksiskie vulgārismi, necenzētie vārdi, „rupjības” u. tml.), 2) konkrētas personas vai situācijas raksturošanai izmantotas uzrunas formas, kas aptver pirmās grupas vārdus vai arī t.s. stilistiskos vulgārismus (*cūka!*), 3) noteiktas cilmes un semantikas interjekcijas kā situācijas raksturotājus vai parazītvārdus (arī to fonētiskos eifēmismus (*bļin!*). Negatīvas semantikas leksēmas bez tabuēta konotāta, kā *slepkava, nogalināt, izvarot*, netiek uzskatītas par verbālās agresijas elementu, tāpat kā arī citas leksēmas (*žurkas, utis, tārpi*), kas izraisa negatīvas emocijas.

Īpaši būtu jāanalizē t. s. suprasedimentālā verbālā agresija, kas izpaužas nevis leksikā, bet izteikuma formā (paaugstināts balss skaļums, neiecietīga intonācija u. tml. – kopā ar attiecīgu neverbālu uzvedību), kas bieži rada vēl smagāku psiholoģisku efektu nekā leksika.

Padziļināti pētījumi semantikas teorijā ir pierādījuši, ka visās valodās ir emocionāli uzlādēti vārdi, kas sabiedriskajā domā saistās ar aizliegumu tos lietot publiski. Lingvistiskie tabu pastāvējuši, jau sākot no pirmajiem mutvārdu folkloras tekstiem, bet īpaši nostiprinājušies, attīstoties rakstībai. Vairumā kultūru tabuētās jomas arī ir identiskas – sekss, atsevišķas ķermeņa daļas vai fizioloģiskās funkcijas un to rezultātā radītie produkti. Attiecīgo leksēmu ietekme ir tieši emocijās, ko tie izraisa, un šīs emocijas ir saistītas ar vispārzināmo šo leksēmu lietošanas aizliegumu. Leksēmu sociālā uztvere ir vēsturiski mainīga. Arī latviešu valodas vēsturē tam ir ne mazums piemēru; pašlaik tabuētie vārdi *pupi, mīzali, mauka* kādreiz bija vienīgie un neitrālie reāliju apzīmējumi. Pieaugot šo vārdu lietošanas biežumam, var notikt atgriezeniska parādība – t. s. semantiskā piesātinātība, līdz ar to mazinot motivāciju šo vārdu lietošanai šoka terapijas funkcijā. Ja vārds tiek pārāk daudz un bieži lietots, sabiedrības uztvere notrulinās un tai vairs nav lingvistiskā instrumenta, kas kādreiz noder ārkārtas situācijās. Savulaik pastāvējusi arī teorija, ka tabu noņemšana leksikas vienībām mainīs arī cilvēku negatīvo attieksmi, piemēram, pret seksualitāti kā tādu.

Kognitīvās lingvistikas speciālisti ir mēģinājuši pamatot universālo tieksmi uz verbālo agresiju. Konstatēts, ka spēja lamāties vairumā gadījumu saglabājas pat smagu smadzeņu bojājumu un afāzijas gadījumā. S. Pinkers

(Steven Pinker) savā grāmatā ar zīmīgu apakšvirsrakstu „Valoda ir logs uz cilvēka dabu” (Pinker 2008) izvirza hipotēzi, ka leksēmas denotāts un konotāts koncentrējas dažādās smadzeņu daļās – denotāts neokorteksā, īpaši kreisajā smadzeņu puslodē, bet to konotāti atrodas starp neokorteksu un limbisko sistēmu, īpaši labajā puslodē. Skenējot smadzenes, parādās lielāka metaboliskā aktivitāte mandeļveida kodolos, ja redz niknu seju vai dzird tabu vārdu. Arī uz pirksta novietotie elektrodi uzrāda pārmaiņas reakcijā. Šāda instinktīva reakcija izriet no valodas sistēmas pamata – vārda nozīmes izpratne ir automātiska. Tas attiecas gan uz audiālu, gan vizuālu tabu vārda uztveri (S. Pinkera piemērs – *FCUK* ‘French Connection UK’). Tāpēc daži cilvēki instinktīvi pat izvairās lietot vārdus, kas ir fonētiski līdzīgi un varētu tikt uztverti kā tabu vārdi.

No lingvistiskā viedokļa secinājums ir viens: tabu vārdi un lamāšanās demonstrē valodas ekspresīvo spēku vairāk nekā jebkura cita valodas forma. „Lai gan lamāšanās padara kopā būšanu ar jums nepatīkamu dažiem cilvēkiem, mūsdienās, šķiet, vairumam cilvēku tā pat sagādā prieku. Citādi cilvēki nemaksātu, lai redzētu labākos komiķus, kas regulāri lieto pašus aizliegtākos tabu vārdus, vai arī sagaida šo vārdu lietojumu filmās kinoteātrī vai Lielbritānijā TV raidījumos, kurus tie skatās pēc deviņiem vakarā. Viņi tad arī neizvēlētos tādus draugus, kas lieto tādu pašu valodu, un vēl neatbalstītu ar smiekliem viņu rupjos jokus, un kopā ar viņiem nepārkāptu lingvistiskos tabu. Lamāšanās proporcionāli vienām apdraudētām attiecībām nostiprina divdesmit citas” (Džozefs 2008, 127–128).

Bet vai, Dž. Džozefa vārdiem runājot, televīzijas skatītājiem ir „tiesības nedzirdēt ļaunu”? Audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos, it īpaši televīzijā, plašai auditorijai pieejamais dokumentālais dzīves atspoguļojums vai tās imitācija mākslas darbos rada plašas diskusijas par pārraižu satura un formas ietekmi uz sabiedrības, īpaši bērnu un jauniešu, vērtību sistēmu. Līdztekus diskusijām par virtuālās vardarbības, pornogrāfijas u. tml. ietekmi tiek vērtēta arī ekrānā dzirdamā valoda. Tieši tāpat kā attiecībā uz fizisko agresiju pamatjautājums ir viens: ciktāl dzīves patiesībai jāklūst par mākslas patiesību. Lai kā sabiedrības vairums to vēlētos, mēs nedzīvojam ideālā pasaulē. Reālā dzīve ir piesātināta ar vardarbību un fizisku un verbālu agresiju, un tās atspoguļojums televīzijā noteiktu mērķu vārdā var būt pat nepieciešams. Turklāt jāreķinās ar faktu, ka tabuētie vārdi vairumā gadījumu skatītājos neizraisa šoku vai nepatiku, bet smieklus un uzjautrinājumu, kas nereti ir arī to lietotāju mērķis.

Vārda brīvība ir garantēta starptautiskos pamattiesību dokumentos, kā *Vispārējā Cilvēktiesību deklarācijā*, *Eiropas Cilvēktiesību konvencijā* un arī *Latvijas Republikas Satversmē* (100. pants!). Tomēr vārda brīvība nenozīmē pilnīgu visatļautību ne dzīvē, ne plašsaziņas līdzekļos, un joprojām risinās diskusijas, vai šis jēdziens attiecināms ne tikai uz saturu, bet arī uz formu. Lai sabiedrība gūtu iespēju novērst vai mazināt verbālās agresijas demonstrēšanu audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos, parasti tiek izmantoti valstiskas

iedarbības instrumenti. Vairumā valstu ir noteikti zināmi ierobežojumi vārda brīvībai. Piemēram, ASV Augstākā tiesa atzīst četrus gadījumus, kad tomēr vārda brīvība ierobežojama, tie ir – krāpšana, apmelojumi, naida runa, kā arī rupjības. Plašsaziņas līdzekļos aizliegumi ir vēl stingrāki un skar galvenokārt seksuāla un skatoloģiska rakstura izteicienus. Plašu ievēribu izpelnījies slavenais 1973. gada kāzuss, kad Federālā komunikāciju komisija sodīja raidorganizāciju par Dž. Karlina (*Carlin*) monologa „Septiņi vārdi, ko nekad nedrīkst teikt televīzijā” pārraidīšanu. Kopš tā laika raidorganizāciju politika pasaulē īpaši nav mainījies attiecībā uz tabu vārdu lietošanu ētera personību runā, tomēr spēlfilmās vērojama gandrīz pilnīga tabu noārdīšana – „tie netiek lietoti neķītriem mērķiem, bet emociju izrādīšanai” (Spolsky 2009, 80), ko mēģina neitralizēt ar filmu pieejamības ierobežošanu.

Arī Latvija saskaras ar visām verbālās agresijas izpausmēm audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos, un arī mūsu valstī ir aktuāls jautājums par nepieciešamību un iespējām ierobežot tās izplatību gan sabiedriskās domas veidošanas, gan likumdošanas ceļā.

„Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma” 22. pants „Programmas veidošanas vispārējie noteikumi” nosaka:

„(5) Elektroniskie plašsaziņas līdzekļi izstrādā savu publiski pieejamu rīcības kodeksu, kurā norāda savas darbības pamatprincipus, akceptētos ētiskas darbības nosacījumus, noteikumus par nepieņemamiem audio un audiovizuāliem komerciāliem paziņojumiem, tai skaitā tādiem, kuru mērķauditorija ir nepilngadīgie un kuri var negatīvi ietekmēt nepilngadīgo psiholoģisko vai fizisko attīstību, kā arī citus nosacījumus, kurus elektroniskie plašsaziņas līdzekļi uzskata par nepieciešamiem norādīt.

(8) Laikā no pulksten 7.00 līdz 22.00 aizliegts izplatīt audio un audiovizuālus darbus, kuros tiek atainota fiziska vai psiholoģiska vardarbība, rādītas asiņainas vai šausmu ainas, ar narkotiku lietošanu un seksuālām darbībām saistītas ainas vai kuros lietoti rupji vai nepieklājīgi izteicieni.

(9) Elektroniskie plašsaziņas līdzekļi neizplata tāda satura audio un audiovizuālus darbus, kuri var kaitēt nepilngadīgo fiziskajai, garīgajai un tikumiskajai attīstībai, izņemot gadījumus, kad tiem ir izraudzīts šā panta astotajā daļā minētais raidlaiks vai elektroniskie plašsaziņas līdzekļi izmanto ierobežotas piekļuves kontroli. Ja ierobežotas piekļuves kontrole netiek izmantota, pirms šādiem audiovizuāliem darbiem jānodrošina akustisks brīdinājuma signāls un tiem jābūt speciāli atzīmētiem ar vizuālu simbolu.”

Līdzīgi formulējumi sastopami vairumā pasaules valstu televīzijas likumos, un kopīga arī ir un būs problēma, kā nodrošināt likuma izpildi. Praksē būs grūti izvērtēt negatīvas ekspresijas elementu izmantojuma mērķniecību, un katrā konkrētā gadījumā var izvērsties plašas diskusijas puritānisma vai vārda brīvības kontekstā. No sociolingvistikas viedokļa vissvarīgākais šķīstu veidot sabiedrības izpratni par valodu – nav valodas vienību, kas pilnībā būtu pasludināmas ārpus likuma, bet stingri jāšķir, kur un kā tās lietojamas. Dž. Džozefs pieņem, ka „sākas jaunas lingvistiskas ētikas

attīstības process, kad katram indivīdam ir neapšaubāmas tiesības uz aizsargātību pret agresīviem apvainojumiem no citu puses, – ne tikai fiziskiem, bet arī verbāliem. Šo tiesību kontekstā valstij ir pienākums iesaistīties notiekošajā valodas attīstības procesā, novēršot gadījumus, kad bērni tiek pakļauti rasistiskai valodai, vai, plašākā nozīmē, valodai, kas aizskar kādas raksturīgas atšķirības starp cilvēkiem, vai vēl plašākā – saistībā ar visu, ko sociālpolitiskā vienprātībā uzskata par kaitīgu” (Op. cit. 141. lpp.). Latvijā šāda „sociālpolitiska vienprātība” par verbālās agresijas ierobežošanu vēl nav sasniegta, bet jāspēj uz to tiekties.

Elektroniskajiem plašsaziņas līdzekļiem ir izšķirīga loma sabiedrības informēšanā un izglītošanā, bet vienlaikus arī lingvistisko mītu un stereotipu uzturēšanā. Sabiedrības lingvistisko attieksmi žurnālists veido gan ar vārdiem, gan saturu, gan neverbālo komunikāciju. Tāpēc latviešu valodas nostiprināšanai plašsaziņas līdzekļos ir tieša ietekme uz sabiedrības integrāciju – „par optimālu sabiedrības saliedētību valstī liecina aktīva informācijas telpas valsts valodā izmantošana” (Poriņa 2009, 99). Elektronisko plašsaziņas līdzekļu loma sabiedrības pieņemumu un prakses veidošanā ir daudz nozīmīgāka par iespīestās preses lomu gan audiālās, gan vizuālās uztveres kombinācijas un tiešās saskarsmes ilūzijas dēļ. Vēl neesam izmantojuši visas iespējas ne likumdošanā, ne sabiedriskās domas veidošanā, lai Latvijas informatīvās telpas forma un saturs atbilstu valsts valodas statusam neatkarīgā valstī.

Literatūra

Arāja 2009 – **Arāja, Dita**. Radio un TV traucē valodas barjera. *Diena*, 2009, 22. nov., 5. lpp.

Cālīte-Dulevska 2008 – **Cālīte-Dulevska, Aija**. Intereses un vara jeb Ko slēpj jaunais radio un TV likumprojekts. *Latvijas Avīze*, 2008, 22. sept., 3. lpp.

Druviete 2007 – **Druviete, Ina**. Lielā latviešu valoda. Intervēja A. Terzens. *Kabinets*, 2007, Nr. 50, 4.–11. lpp.

Druviete 2008 – **Druviete, Ina**. Latviešu valodas sociolingvistisko funkciju dinamika kontaktvalodu ietekmē. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti-2. Sast. V. Skujiņa*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 2008, 224.–234. lpp.

Džozefs 2008 – **Džozefs, Ē. Džons**. *Valoda un politika*. Rīga : Zinātne, 2008.

Gardner-Chloros 2009 – **Gardner-Chloros, Penelope**. *Code-switching*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009.

Latviešu valoda 2007 – *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga : Zinātne.

Lauze 2009 – **Lauze, Linda**. Functions and Spheres of the Use of Latvian Language Varieties: Radio and Television Journalists' Opinion. 17-oji Jono Jablonskio konferencija. *Kalbos variantiškumas ir kalbinės nuostatos*. Pranešimų tezės. 2009 m. spalio 9 d. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2009, 14 p. (http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Naujienos/jablonskio%20konferencijos%20tezės%202009.pdf).

Pinker 2008 – **Pinker, Steven**. *Stuff of Thought. Language as a Window into Human Nature*. Penguin Books, 2008.

Poriņa 2009 – Poriņa, Vineta. *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā.* Rīga : LU Latviešu valodas institūts.

Spolsky 2009 – Spolsky, Bernard. *Language management.* Cambridge : Cambridge University Press.

Valsts valodas likums 2008 – Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte. Rīga : Zinātne, 2008.

THE LATVIAN LANGUAGE IN ELECTRONIC MASS MEDIA: QUANTITY AND QUALITY

Summary

The exclusive role of mass media, audiovisual mass media in particular, in sustainability and development of the language, cannot be underevaluated. Therefore the State laws on radio and TV have to include not only technological and commercial provisions, but also determine the general requirements for language use. In almost all countries the laws on audiovisual mass media include certain provisions for language distribution, at least for public mass media. These provisions have to balance between identity protection and market economy principles, as well as between official language and minority language rights, and this is not an easy task. However, there are domains and situations of language use beyond regulations by law, including the language choice by State officials.

The analysis of the language use in the two public TV channels in Latvia revealed the fact that most of Latvian politicians and State officials interviewed for the news release for Russian audience used Russian. At the same time during news releases in Latvian in the first national – supposedly exclusive Latvian language channel – most interviewed persons representing minorities used Russian – even in the cases when their age or occupation clearly demonstrated that they should have Latvian language skills. The subtitles or translation in Latvian have been added, so formally the law has not been violated. Nevertheless, these seem to be false public signals that this is entirely normal to avoid speaking Latvian in Latvia and controversial understanding of society integration.

The paper reflects active discussions about language use and attitudes in mass media among general public and experts in Latvia including attitudes towards verbal aggression. The conclusions are based on the analysis of empirical research of data collected within the framework of the Lithuanian State Science and Studies Foundation project “Baltic sociolinguistics: linguistic awareness and orientation in Lithuania and Latvia” and on the discussions about the “Law on Electronic Mass Media”.

Agnese Dubova (Ventspils Augstskola)

POLITISKĀS JOMAS SVEŠVĀRDU SEMANTISKĀ STRUKTŪRA VĀCU UN LATVIEŠU 20. GADSIMTA LEKSIKOGRAFISKAJOS AVOTOS

Vārda nozīme ir raksturojama kā mainīga un dinamiska, kas izriet no valodas dabas. Pētījumā par politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūru 20. gadsimta leksikogrāfijas avotos tiek atspoguļots nozīmes mainīgums vācu un latviešu valodā. Leksikogrāfijas avoti pilnībā neatbaidina vārdu leksiski semantisko nozīmi, bet tiem piemīt normējoša, izglītojoša un noteiktos apstākļos arī politiska funkcija. Tos var uzskatīt par sabiedrības spoguļi noteiktā laika posmā, tādēļ semantiskās struktūras analīze balstās uz leksikogrāfiskajiem avotiem.

Pētījumā tiek aplūkotas leksiski semantiskās analīzes pamatvienības sēma un semēma, kā arī to loma nozīmes apraksta izveidē leksikogrāfiskajos avotos. Rakstā ir veikta politiskās jomas svešvārdu semantiskās struktūras analīze vācu un latviešu valodā, noskaidroti semantisko struktūru izmaiņu veidi minētajā jomā, kā arī atspoguļotas vispārlietojamās un nozaru valodā lietotās semēmas, kas sastopamas svešvārdu nozīmes struktūrā.

Semantikā vārda nozīme tiek strukturēta kā „atsevišķu nozīmju kopums”. Strukturālajā semantikā, izmantojot fonoloģijas metodes paraugu, vārda nozīme tiek pētīta pēc diferencējošām pazīmēm, kuras veido opozīciju (Fanselow 1991, 64). Džerolds Kacs (*Jerrold Katz*) un Džerijs Fodors (*Jerry Fodor*) uzskata, ka semantiskās saiknes starp vienas leksēmas dažādām nozīmēm tiek izteiktas ar formālajām saiknēm starp īpašībām un diferencējošām pazīmēm (Katz, Fodor 1970, 230). Semantiskās pazīmes viņi definē kā sastāvdaļas, ar kuru palīdzību teorētiski var raksturot semantiskās saiknes, bet diferencējošās pazīmes saistītas ar leksisko vienību un atspoguļo vārda nozīmi (Katz, Fodor 1970, 231). Gisberts Fanselovs (*Gisbert Fanselow*) Džerolda Kaca un Džerija Fodora izveidoto sistēmu novērtē kā universāli izmantojamu instrumentu vārda nozīmes pētījumos (Fanselow 1991, 64).

Diferencējošās pazīmes valodniecībā tiek apzīmētas dažādi. Tea Šipana (*Thea Schippan*) apkopojusi šo pazīmju nosaukumus dažādu valodnieku darbos (Schippan 1992, 183):

- *semantische Merkmale*, latv. val. semantiskās pazīmes;
- *semantische Komponenten*, latv. val. semantiskie komponenti;
- *Bedeutungselemente*, latv. val. nozīmes elementi;
- *Seme*, latv. val. sēmas;
- angļu val. *semantic marker*, latv. val. *semantiskais marķieris*.

Rakstā turpmāk tiek lietots termins *sēma*, jo to savos darbos izmanto vairākums autoru. Sēma ir semantiskās analīzes pamatvienība, t. i., sīkākā diferencējošā pazīme, ar kuras palīdzību tiek aprakstīta valodas vienību

nozīme vārdnīcā (Bußmann 2002, 590). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* sēma definēta kā „vismazākā, sīkāk nedalāmā nozīmes vienība” (VPSV 2007, 347). No šīm definīcijām izriet, ka valodas vienības nozīme tiek aprakstīta ar sēmas palīdzību, kuru Tea Šipana raksturo kā metavalodas vienību, kas piesaistīta konkrētai valodai un kas veido vismazāko semantisko zināšanu vienību (Schippan 1992, 183). Arī Hiltraude Dupuja-Engelhartā (*Hiltraud Dupuy-Engelhardt*) sēmai piešķir metavalodas, bet ne kognitīvi universālu un ne pirmsleksikalizēšanās statusu (Dupuy-Engelhardt 1995, 151–152). Dīters Fīvēgers (*Dieter Viehweger*) uzskata, ka sēma attiecībā uz vārda nozīmi valodā veic ne tikai diferencēšanas, bet arī sistematizēšanas funkciju (Viehweger 1977, 113–114). Rezumējot jāsecina, ka sēma ir metavalodas vienība, kas diferencē, sistematizē un apraksta valodas vienības nozīmi.

Strukturālajā semantikā tiek lietots arī termins *semēma*, kas atbilst semantiskajai pamatvienībai vārdnīcā vai leksikonā un kas tiek aprakstīta ar sēmu palīdzību (Bußmann 2002, 595). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* semēma skaidrota kā „strukturēts sēmu kopums, kas veido atsevišķu vārda nozīmi, resp., leksiski semantisko variantu” (VPSV 2007, 351). Pēc Pētera Šifko (*Peter Schifko*) uzskatiem, semēma vārdnīcā ir nozīmes apraksta sākumpunkts, turklāt ir svarīgas arī daudzas pragmatiskās un enciklopēdiskās pazīmes. Šķirkļa vārdu nozīmes apraksta izveidošanai vārdnīcā Pēters Šifko izvirza šādus komponentu analīzes priekšnosacījumus (Schifko 1974, 60–61):

- pirmkārt, semēmas ir veidojamas, lai tās vismaz ar vienu sēmu atšķirtos no citām kādas konkrētas valodas semēmām;
- otrkārt, semēmas noteikti atspoguļo valodas vārdu paradigmatiskās un sintagmātiskās saiknes, piemēram, sinonīmiju, parafrāzes, nozīmes līdzības, hiponīmiju un hiperonīmiju, antonīmiju u. c.;
- treškārt, semēmas veic apzīmēšanas funkciju valodā tik lielā mērā, lai parādītu jēdzieniskās norādes par denotāta iespējamajām kategorijām;
- ceturtkārt, semēmas atbilst valodas konvencijām konkrētas valodas kopienā.

Savukārt Gerhards Votjaks (*Gerd Wotjak*) uzsver, ka semēmas jeb semantiskās mikrostruktūras ir vārda nozīmes abstrakcijas, kas ir saistītas ar socializētām un tradicionāli lietotām reālijām un kas apvieno pazīmes ar sinhroni relatīvi nemainīgu kvantitāti un kvalitāti (Wotjak 2006, 71).

Pēc Gerharda Votjaka uzskatiem, semēma atspoguļo ne tikai vārda nozīmes struktūru, bet arī vārda paradigmatisko un sintagmātisko lietojumu, kā arī zināšanas par lietu (Wotjak 2006, 71). Gerhards Votjaks vēl atzīmē, ka semēma funkcionē kā nemainīgs kodols individuāli subjektīvu konceptu veidošanā, t. i., katra atsevišķa valodas lietotāja pasaules uzskatu atspoguļošanā. Attiecībā uz semēmas nozīmi šķirkļa vārdu nozīmes aprakstā Dīters Fīvēgers un Ilze Karla (*Ilse Karl*) uzsver arī faktu, ka semēma organizē

leksikona jeb vārdnīcas šķirkļu semantisko struktūru (Viehweger 1977, 17; Karl 1987, 17). Vienu un to pašu formatīvu semēmu jeb semantisko mikrostruktūru kopums noteiktā kārtībā parasti veido leksikona jeb vārdnīcas vienības struktūru (Karl 1987, 16).

Pētījums par politiskās jomas svešvārdu nozīmi balstīts uz sēmu analīzi, jo arī leksikogrāfijas praksē šķirkļa vārda nozīmes skaidrojums balstīts uz vārda nozīmes semantisko pazīmju analīzi. Semēmu analīze uzrāda gan paradigmātisko un sintagmātisko lietojumu, gan enciklopēdiskās zināšanas par vārdu (Schifko 1974; Wotjak 2006). Vienvalodas un divvalodu vārdnīcās, kā liecina Gerharda Votjaka pētījumi, par šķirkļa vārdu var iekļaut šādu informāciju (Wotjak 1986, 93):

- atsevišķu semantisko mikrostruktūru jeb semēmu aprakstu;
- semantiskā lauka jeb nozīmes ekstensitātes aprakstu;
- konotatīvās nozīmes;
- formāli gramatiskās un morfosintaktiskās norādes;
- semantiski taktiskās norādes, t. i., parasti lietojamo kombināciju regularitātes;
- stereotipiskā lietojuma norādes.

Gerharda Votjaka sniegtā informācija balstās uz sēmu analīzi, kas ietver gan norādes par valodas paradigmātisko un sintagmātisko lietojumu, gan enciklopēdiskās zināšanas.

Pētījumam izveidotais politiskās jomas svešvārdu korpuss sastāv no 110 vācu leksēmām un tām atbilstošām 110 latviešu leksēmām, tātad kopā 220 leksēmas. Par pētījuma galvenajiem avotiem izvēlētas 20. gadsimta trīs periodu, t. i., 30. gadu, 60. gadu un 90. gadu svešvārdu vārdnīcas vācu un latviešu valodā: VSV 1938, VSV 1966a, VSV 1966b, VSV 1999, LSV 1934, LSV 1969, LSV 1999, kā arī attiecīgā laika periodam atbilstošās enciklopēdijas un vienvalodas skaidrojošās vārdnīcas.

Pētījuma korpusā iekļauto vācu valodas svešvārdu nozīmes struktūras lielākoties satur politiskās jomas semēmas, t. i., 83 gadījumos (75 %) 30. gadu avotos, 109 gadījumos (99 %) 60. un 90. gadu avotos. Salīdzinoši mazāks skaits svešvārdu ar politisko semēmu 30. gados ir skaidrojams ar to, ka korpusā uzņemtie svešvārdi tikai 20. gadsimta vēlākajos posmos ir ieguvuši politisko semēmu, piemēram, leksēmas *Diversions* politiskā semēma ‘valstij naidīgu organizāciju darbība’ parādās pētījuma 60. gadu avotos. Atsevišķi svešvārdi ir uzrādīti tikai pētījuma 60. gadu avotos, piemēram, *Apartheid*. Šajā ziņā līdzīga situācija ir arī ar latviešu valodas korpusā iekļautajiem svešvārdiem. 30. gadu avotos ir minēti 84 svešvārdi (76 %), 60. gadu avotos – 108 (98 %) un 90. gadu avotos – 104 (96 %) svešvārdi no pētījuma korpusa. Arī latviešu valodā atsevišķiem svešvārdiem nav minēta politiskā nozīme, piemēram, leksēma *integrācija* ar politiskās jomas semēmu ‘iekļaušana kādā organizācijā vai grupā’ ir fiksēta tikai 90. gadu avotā (LSV 1999).

Izvērtējot politiskās nozīmes struktūras mainīgumu pētījuma korpusā, var secināt, ka lielākā daļa vācu leksēmu 20. gadsimtā nav mainījusi savu politisko sēmu vai semēmu un tikai aptuveni viena ceturtdaļa ir bijusi pakļauta politiskās nozīmes struktūras izmaiņām sēmu/semēmu līmenī. Galvenie izmaiņu veidi ir saistīti, pirmkārt, ar 30. gadu semēmu pilnīgu izzušanu no 60. un 90. gadu avotiem, piemēram, *Internationalismus* semēma ‘nacionālo jūtu trūkums’ ir konstatējama tikai 30. gadu avotos (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Lemmas *Imperialismus* semantiskā struktūra

Semēma	VML 1924–1933	VSV 1966a	VSV 1966b	VSV 1999
tiekšanās uz sadarbību starp tautām un nācijām	+	-	+	+
nacionālo jūtu trūkums	+	-	-	-
marksisma -ļeņinisma princips – visu darbaļaužu solidaritāte cīņā par komunistiskas iekārtas izveidošanu	-	+	-	+
aizguvums ar vienu pamatnozīmi vairākās valodā un līdzīgu skanisko un/vai grafisko formu (<i>lingvistika</i>)	-	-	-	+

Otrkārt, izmaiņas nozīmes struktūrā notiek ar jaunu politiskās jomas sēmu vai semēmu iekļaušanu svešvārdu nozīmes struktūrā, piemēram, *Demokrat* tikai 90. gadu avotos ir iekļauta semēma ‘tāds, kas apliecina savu demokrātisko nostāju’ (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Lemmas *Demokrat* semantiskā struktūra

Semēma	VSV 1938	VSV 1966a	VSV 1966b	VSV 1999
demokrātijas piekritējs	+	+	+	+
tāds, kas apliecina savu demokrātisko nostāju	-	-	-	+

Treškārt, VDR izdevumos 30. gadu semēmas aizstāj ar citu semēmu, piemēram, *Agitation* tikai 1966. gada Leipcigā izdotajā vārdnīcā VSV (VSV 1966a) iegūst jaunu semēmu ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’, kas aizstāj iepriekšējā posma avotos atspoguļoto semēmu ‘vervēšana, agresīva

propaganda, kūdīšana' (sk. 3. tabulu).

3. tabula

Lemmas *Agitation* semantiskā struktūra

Semēma	VSV 1938	VSV 1966a	VSV 1966b	VSV 1999
vervēšana, agresīva propaganda, kūdīšana	+	-	+	+
politiska darbība plašu masu ietekmēšanai	-	+	-	-
audzinoša, politiska izskaidrošana	-	-	-	+

Latviešu valodas svešvārdu korpusā situācija ir līdzīga. Lielākā daļa svešvārdu nav mainījuši nozīmes struktūru, bet aptuveni vienai trešdaļai latviešu lemmu nozīmes struktūrās ir vērojamas izmaiņas politiskajā jomā. Galvenie izmaiņu veidi ir saistīti, pirmkārt, ar 30. gadu semēmu pilnīgu izzušanu no 60. un 90. gadu avotiem, piemēram, lemmas *ideologs* semēma 'fantazētājs, sapņotājs' ir sastopama tikai 30. gadu avotos (sk. 4. tabulu).

4. tabula

Lemmas *ideologs* semantiskā struktūra

Semēma	LSV 1934	LSV 1969	LSV 1999
kādas ideoloģijas radītājs, paudējs	+	+	+
fantazētājs, sapņotājs	+	-	-

Otrkārt, vērojams lemmas semantiskās struktūras paplašināšanās 60. un 90. gados, piemēram, lemmas *nacionālisms* semēma 'nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti' ir konstatējama tikai 90. gadu avotos (sk. 5. tabulu).

5. tabula

Lemmas *nacionālisms* semantiskā struktūra

Semēma	LSV 1934	LSV 1969	LSV 1999
pārspīlēta nacionālā apziņa, pārāk augsti novērtējot savu nāciju salīdzinot ar citām nācijām	+	+	+
nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti	-	-	+

Treškārt, 30. gadu semēmas nomaina citas 60. gadu avotos, kuras saglabājas arī 90. gadu avotos, piemēram, lemmas *aģitācija* 30. gadu semēma 'vervēšana, kūdīšana' izzūd un to nomaina 60. gadu avotos fiksētā semēma

‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’, kura ir pārņemta arī 90. gadu avotā (sk. 6. tabulu).

6. tabula

Lemmas *agītācija* semantiskā struktūra

Semēma	LSV 1934	LSV 1969	LSV 1999
vervēšana, kūdīšana	+	-	-
politiska darbība plašu masu ietekmēšanai	-	+	+
pierunāšana, pārliecināšana	-	+	+

Nozīmes izmaiņas galvenie veidi vācu un latviešu valodā ir līdzīgi, bet latviešu svešvārdu korpusā ir konstatējami gadījumi, kad 60. gadu avotā uzrādītās semēmas ir atrodamas arī 90. gadu avotā, kas nav vērojams vācu vārdnīcā (VSV 1999).

Balstoties uz pētījumu, var konstatēt, ka analīzei izvēlēto vācu svešvārdu nozīmes struktūra lielākoties sastāv tikai no politiskās jomas semēmām, jo 67 leksēmām (77 %) 30. gados, 77 leksēmām (70 %) 60. gados un 73 leksēmām (66 %) 90. gados ir tikai politiskās jomas semēmas. Papildus politiskās jomas semēmai svešvārdu nozīmes struktūrā konstatējamas arī vispārlietojamās un nozaru valodas semēmas, piemēram, leksēmas *konservatīv* šķirklīm tika konstatēta gan politiskās jomas semēma ‘tāds, kas ir saistīts ar konservatīvismu un iestājas par līdzšinējā saglabāšanu’, gan vispārlietojama semēma ‘tāds, kas ir naidīgs pret jauninājumiem’, gan arī medicīnas un fizikas nozarē lietojamās semēmas (sk. 7. tabulu).

7. tabula

Lemmas *konservatīv* semantiskā struktūra

Semēma	VSV 1938	VSV 1966a	VSV 1966b	VSV 1999
tāds, kas ir saistīts ar konservatīvismu un iestājas par līdzšinējā saglabāšanu	+	+	+	+
tāds, kas ir naidīgs pret jauninājumiem	-	+	-	+
tāds, ko ārstē, neizmantojot operatīvas metodes (<i>medicīna</i>)	-	+	-	+
piesardzīgs, drīzāk zems, niecīgs (vērtējums, prognoze) (<i>fizika, tehnika</i>)	-	-	-	+

No politiskās jomas atšķirīgas semēmas tika konstatētas 30. gadu avotos 20 gadījumos (23 %), 60. gadu avotos – 33 gadījumos (30 %), bet 90. gadu avotos – 37 gadījumos (34 %). Pētīto vārdu nozīmes struktūras iekļauj arī vispārlietojamās valodas semēmas, piemēram, šķirklīem *Ideologe*, *Kapitalist*, *souverän* u. c., nozaru valodā lietotas semēmas, piemēram,

šķirkļiem *aggressiv, Internationalismus, kolonial* u. c., kā arī vispārlietojamās un nozaru valodas semēmas, piemēram, šķirkļiem *Assozierung, Integration, konservativ* u. c. Latviešu valodā situācija ir līdzīga. Lielākā daļa analīzei izvēlēto svešvārdu saistīti tikai ar politisko jomu. 70 leksēmas (80 %) 30. gados, 81 leksēma (74 %) 60. gados, 68 leksēmas (64 %) 90. gados uzrāda tikai politiskās jomas semēmu, bet attiecīgi 17 svešvārdi (20 %) 30. gadu izdevumos, 28 svešvārdi (26 %) 60. gadu izdevumos un 38 svešvārdi (36 %) 90. gadu izdevumos uzrāda vispārlietojamās un nozaru valodas semēmas. To atspoguļo leksēmas šķirkļi *diktāts*, kura semantiskajā struktūrā ir fiksēta gan politiskās jomas semēma ‘prasību, noteikumu uzspiešana’, gan vispārlietojamās nozīmes semēma ‘diktēta teksta pierakstīšana’, gan arī mūzikas nozarē lietota semēma ‘nošu pierakstīšana pēc dzirdes’ (sk. 8. tabulu).

8. tabula

Lemmas *diktāts* semantiskā struktūra

Semēma	LSV 1934	LKV 1927–1939	LSV 1969	LSV 1999
diktēta teksta pierakstīšana	+	+	+	+
prasību, noteikumu uzspiešana (<i>politikā</i>)	-	+	+	+
nošu pierakstīšana pēc dzirdes (<i>mūzikā</i>)	-	-	-	+

Tāpat kā vācu valodā, arī atbilstošajiem latviešu valodas svešvārdiem ir vispārlietojamās valodas semēmas, piemēram, šķirkļiem *anarhija, diktators, konformisms* u. c., nozaru valodas semēmas, piemēram, šķirkļiem *diversija, internacionālisms, koloniāls* u. c., kā arī vispārlietojamās un nozaru valodas semēmas, piemēram, šķirkļiem *diktāts, intervencija, kolonija* u. c.

Nobeigumā var secināt, ka lielākā daļa vācu un latviešu svešvārdu no pētījuma korpusa nav mainījuši savu politiskās jomas nozīmes struktūru. Aptuveni viena ceturtda daļa vācu un trešā daļa latviešu politiskās jomas svešvārdu ir mainījuši savu nozīmi minētajā jomā. Izmaiņas leksiski semantiskajā struktūrā ir radušās līdz ar kādas semēmas izžušanu vai pievienošanu, kā arī kādas semēmas nomaiņu ar citu. Tās ir skaidrojamas ar nozīmes aktualitātes zaudēšanu, kontaktvalodas un politiskā režīma ietekmi. Pētījumā var arī konstatēt, ka lielākā daļa politiskās jomas svešvārdu vācu un latviešu valodā uzrāda tikai politiskās jomas semēmu vai semēmas, tomēr aptuveni viena trešdaļa svešvārdu semēmu vācu un latviešu valodā tiek lietotas arī vispārlietojamā un nozaru valodā.

Avoti

dtv-L 1999 – *dtv-Lexikon*. Mannheim; München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999.

Duden 1996 – *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. 3. völlig neu bearb. u. erw. Aufl. Mannheim u. a. : Dudenverlag, 1996.

Duden 2001 – *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. 4. neu bearb. u. erw. Aufl. Mannheim u. a. : Dudenverlag, 2001.

- Duden SV 1994** – *Duden. Das große Fremdwörterbuch*. Mannheim u. a.: Dudenverl, 1994.
- LKV 1927–1939** – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlers (Red.). Rīga : A. Gulbja apgādība, 1927–1939, faksimilzd., 2000.
- LLVV 1972–1996** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts (Latvijas Zinātņu akadēmija. Latviešu valodas institūts). 8 sējumos. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
- LME 1932–1936** – *Latvju mazā enciklopēdija*. Alfreds Bīlmanis (virsred.), Sigurds Melnalksnis (red.). 20 sējumos. Rīga : Grāmatu draugs, 1932–1936.
- LPE 1981–1987** – *Latvijas Padomju enciklopēdija*. Pēteris Jērāns, S. Ziemeļis (galv. red.). 10 sējumos. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1981–1987.
- LSV 1934** – *Svešvārdu vārdnīca*. Eduards Ozoliņš (red.). Rīga : Valters un Rapa, 1934.
- LSV 1951** – *Svešvārdu vārdnīca*. L. Žukovs (red.) : tulk. no “Краткий словарь иностранных слов”. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
- LSV 1969** – *Svešvārdu vārdnīca*. F. Petrovs (red.) : ap 16 500 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku savienojumu. Rīga : Liesma, 1969.
- LSV 1978** – *Svešvārdu vārdnīca*. F. Petrovs (red.) : ap 16 500 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku savienojumu. 2. pārlab.un papild. izd. Rīga : Liesma, 1978.
- LSV 1999** – *Svešvārdu vārdnīca*. Juris Baldunčiks (red.). Rīga : Jumava, 1999.
- VDDG 1980–1982** – *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Ruth Klappenbach, Helene Malige-Klappenbach (Red.). In 6 Bd. Berlin : Akademie-Verlag, 1980–1982.
- VDUDENB 1970** – *Duden. Bedeutungswörterbuch*. Duden Bd. 10. Mannheim; Wien; Zürich : Bibliographisches Institut, 1970.
- VGD 1930** – *Der große Duden : Rechtschreibung der deutschen Sprache und der Fremdwörter*. Theodor Mathias (Red.). 10. neubearb. u. erw. Aufl. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1930.
- Vidiņš 1933** – *Svešvārdu grāmata*. Jānis Vidiņš (Red.). 2. papild. iesp. pārstr. Juris Vidiņš. Rīga : Valters un Rapa, 1933.
- VML 1924–1933** – *Meyers Lexikon*. 7. Aufl. in vollständig neuer Bearbeitung. In 15 Bd. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1924–1933.
- VSV 1933** – *Das Deutsche Wort : Rechtschreibung und Erklärung des deutschen Wortschatzes sowie der Fremdwörter*. Richard Pekrun (Red.). Leipzig : Dollheimer, 1933.
- VSV 1938** – *Deutsches Wörterbuch und Fremdwörterbuch : unter Berücksichtigung der amtlichen Regeln, der Zeichensetzung und der Silbentrennung*. W. Hardt, J. U. Frederich (Red.). Berlin : Soll und Haben, 1938.
- VSV 1999** – *Das Große Fremdwörterbuch*. Friedhelm Hübner (Red.). Berlin : Humboldt, 1999.
- VSV 1966a** – *Fremdwörterbuch*. Horst Klien (Red.). Leipzig : VEB Bibliogr. Inst, 1966.
- VSV 1966b** – *Duden. Fremdwörterbuch*. Karl Heinz Ahlheim (Red.). Bd. 5. Mannheim : Dudenverlag, 1966.

Literatūra

- Bußmann 2002** – **Bußmann, Hadumod**. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 3. aktual. u. erw. Aufl. Stuttgart : Kröner, 2002.
- Dupuy-Engelhardt 1995** – **Dupuy-Engelhardt, Hiltraud**. Zur Beschreibung der lexikalischen Bedeutung. Ulrich Hoinkes (Red.). *Panorama der lexikalischen Semantik : thematische Festschrift aus Anlaß des 60. Geburtstages von Horst Geckeler* : [Tübinger Beiträge zur Linguistik, 412]. Tübingen : Narr, 1995, S. 151–158.
- Fanselow 1991** – **Fanselow, Gisbert**. Wortsemantik. Armin von Stechow, Dietrich Wunderlich (Red.). *Semantik : ein internationales Handbuch der zeitgenössischen*

Forschung : [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft , 6]. Berlin; New York : de Gruyter, 1991, S. 53–70.

Katz, Fodor 1970 – Katz, Jerrold J., Fodor, Jerry A. Die Struktur einer semantischen Theorie. Hugo Steger (Red.). *Vorschläge für eine strukturelle Grammatik*. Darmstadt : Wiss. Buchgesellschaft, 1970, S. 202–268.

Karl 1987 – Karl, Ilse. Ermittlung und Darstellung semantischer Mikro- und Mediostrukturen von lexikalischen Einheiten. Erhard Agricola (Red.). *Studien zu einem Komplexwörterbuch der lexikalischen Mikro-, Medio- und Makrostrukturen*. Berlin : Zentralinst. f. Sprachwiss. d. Akad. d. Wiss., 1987, S. 5–45.

Schifko 1974 – Schifko, Peter. Plädoyer für die Komponentenanalyse. *Vox Romanica*, Nr. 33, 1974, S. 56–69.

Schippan 1992 – Schippan, Thea. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen : Niemeyer, 1992.

Viehweger 1977 – Viehweger, Dieter. *Probleme der semantischen Analyse* : [Studia Grammatica, 15]. Berlin : Akademie Verlag, 1977.

VPSV 2007 – LU Latviešu valodas institūts. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolekt. Valentīnas Skujiņas vad. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007.

Wotjak 1986 – Wotjak, Gerd. Zu den Interrelationen von Bedeutung, Mitteilungsgehalt, kommunikativem Sinn und kommunikativem Wert. Gert Jäger, Albrecht Neubert (Red.). *Bedeutung und Translation* : [Übersetzungswissenschaftliche Beiträge, 9]. Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1986, S. 72–125.

Wotjak 2006 – Wotjak, Gerd. Zur Beschreibung der Inhaltsebene sprachlicher Zeichen: im Spannungsfeld zwischen Sprachverwendung und Sprachbesitz : Rede (Text-, Norm-, und Systembedeutungen). Wolf Dietrich, Ulrich Hoinkes, Bárbara Roviró, Matthias Warnecke (Red.). *Lexikalische Semantik und Korpuslinguistik* : [Tübinger Beiträge der Linguistik, 490]. Tübingen : Narr, 2006, S. 67–94.

DIE SEMANTISCHE STRUKTUR DER DEUTSCHEN UND LETTISCHEN FREMDWÖRTER ANHAND DER LEXIKOGRAPHISCHEN QUELLEN DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag wird ein Versuch unternommen, die semantische Struktur der deutschen und lettischen politischen Fremdwörter anhand der lexikographischen Quellen des 20. Jahrhunderts zu analysieren. Zuerst setzt man sich mit den Komponenten der lexikalisch-semantischen Analyse wie Sem und Semem auseinander und stellt deren Rolle bei der Gestaltung der Bedeutungsangabe in den lexikographischen Quellen dar. Danach erfolgt die Widerspiegelung der Ergebnisse zur semantischen Struktur, indem man die Sememe sowohl aus dem politischen Bereich als auch die Sememe aus der Gemeinsprache und aus der Fachsprache untersucht. Es lässt sich schlussfolgern, dass die meisten deutschen und lettischen politischen Fremdwörter keinen Bedeutungswandel bezüglich der Sememe aus dem politischen Bereich erlebt haben. Doch etwa ein Viertel der politischen Fremdwörter weisen die Unterschiede in der semantischen Struktur sowohl im Deutschen als auch im Lettischen auf, die durch den Bedeutungsverlust, Bedeutungserweiterung oder Bedeutungsänderung vollzogen sind. Die Bedeutungsstruktur der meisten deutschen und lettischen politischen Fremdwörter sind nur mit den Sememen aus dem politischen Bereich verknüpft. Etwa ein Drittel der deutschen und lettischen politischen Fremdwörter weisen in ihrer Bedeutungsstruktur Sememe sowohl aus der Gemeinsprache als auch aus der Fachsprache auf.

**FONĒTIKAS MĀCĪBU SATURA IZMAIŅAS
LATVIEŠU VALODAS MĀCĪBU GRĀMATĀS PAMATSKOLAI
20. GADSIMTA 40. GADOS**

Pēc 2. pasaules kara latviešu valodas mācību grāmatas un to saturs piedzīvo pakāpeniskas pārmaiņas, kādas pieprasa padomju skolas tradīcijas. Mācību procesā līdztekus grāmatu teorētiskajai koncepcijai ienāk arī padomju ideoloģijas slavināšana, kas atklājas mācību programmās un tām atbilstošajās mācību grāmatās. Mācību saturs tiek reglamentēts latviešu valodas mācību programmās, kas nosaka gan tematisko sadalījumu, gan mācību saturam paredzēto laiku, kam ir parauga raksturs, tas ir, skolotājs var norādīto stundu skaitu pārkārtot pēc saviem ieskatiem. Jau pirmajā pēckara mācību programmā tiek rakstīts, ka dzimtā valoda skolas izglītības sistēmā ieņem izcilu vietu, ka valodas mācība ir zinātne un ka šo zinātne pilnībā skolā iemācīt nevar (Programma 1945, 10). Uzsvars tiek likts uz valodas sistemātisku apguvi, uzsverot, ka galvenā uzmanība pievēršama vārda un teikuma izpratnei, sevišķu uzmanību veltot pareizrakstībai. Netiek piemirsts atgādināt, ka valodas fakti jāpētī ne tikai no tagadnes pozīcijām, bet arī vēsturiskās attīstības aspektā. Tāpat programmā pieminēts, ka, mācot valodu, jāsaista gramatikas viela ar literatūras lasāmvielu. Latvijas brīvvalsts laikā izvirzītie mērķi ir konceptuāli līdzīgi 1940. gada programmā (Programma 1940) izvirzītajiem mērķiem (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Mācību mērķi latviešu valodas programmās

1930. gads	1940. gads	1945. gads	1950. gads
Latviešu valodas mācības mērķis pamatskolās ir pakāpeniski, klasi pa klasei, attīstīt bērna domāšanu, spriešanas spējas un veselīgu fantāziju, modināt un nostiprināt viņos mīlestību un cienību pret savu valodu, iemācīt izteikt vārdos un rakstos savas domas un spriedumus. Vingrinot bērnus klases darbā apskatītos likumos	Latviešu valodas tiešais uzdevums pamatskolā – iemācīt skolēnus runāt un rakstīt pareizā, noteiktā un tīrā valodā. Šī mērķa sasniegšanai kalpo: 1) priekšzīmīga lasāmā viela; 2) gramatika; 3) valodas kultūra; 4) paša skolotāja valoda. Latviešu valodu mācot, bez tiešā uzdevuma jāievēro arī citi svarīgi mērķi: 1) izvēloties vielu ar estētisku un	Dzimtā valoda skolas izglītības sistēmā ieņem izcilu vietu. Valodas mācība ir zinātne. Pilnīgi iemācīt skolā šo zinātne, protams, nav iespējams. Tomēr pamatlikumiem un faktiem jābalstās uz zinātniskas bāzes, uz pareiziem un pārbaudītiem datiem par valodu. Tiem jābūt noteikti formulētiem, skaidri un pēc zināmas, stingri noteiktas sistēmas apgūtiem. Valoda nav	Valodas mācība ir zinātne. Tās pamatlikumiem un faktiem jābalstās uz zinātniskas bāzes, uz pareiziem un noteikti formulētiem datiem un jābūt ietvertiem skaidrā noteiktā sistēmā. Valoda cieši saistās ar domāšanu, ar cilvēka prāta darbību. Valoda ir vissvarīgākais cilvēku sazināšanās līdzeklis. Visā valodas mācīšanas darbā tāpēc jāseko atziņai, ka valodas

<p>un tos nostiprinot, galvenā vērība piegriežama valodas garam, valodas izjūtai un apzinīgai izpratnei.</p>	<p>sabiedrisku saturu un to rūpīgi apstrādājot, jāvingrina skolēnu prāta spējas, jāizkopj viņu jūtas, jānostiprina viņos mīlestība un cieņa pret savu valodu, jāmodina griba būt par krietniem un derīgiem sabiedrības un tautas locekļiem;</p> <p>2) visiem līdzekļiem jācenšas panākt, lai skolēns iemīļotu grāmatu.</p>	<p>sastingusi. Tā ir ilgas vēsturiskas attīstības rezultāts. Tādēļ valodas faktiem jāpieiet sistemātiski, jāpētī tie ne tikai tagadnes stāvoklī, bet arī to vēsturiskajā attīstībā. Tāda pieeja, mācot valodu, palīdzēs tikt pāri plaisai, kas dažkārt rodas gramatikas un dzīvās valodas starpā.</p>	<p>parādības radušās cilvēku savstarpējās sazināšanās vajadzību dēļ un tām jāpilda noteiktas funkcijas. Valodas skaidrību, noteiktību, izteiksmes asumu un spēku skolēni izpratīs tikai tad, ja viņi iemācīsies analizēt valodas formas sakarībā ar saturu un zinās, ka valodas formas nav atdalāmas no satura.</p>
--	--	---	---

Lai gan ir zināma līdzība sasniedzamo mērķu formulējumos, 1940. gada programmas ievads atklāj neiecietību pret visu, kas radies Latvijas brīvvalsts laikā. Izskan aicinājums cīnīties pret visu veco (tiesa, tas ir programmas ievadā, nevis mērķos, kas sasniedzami latviešu valodas mācībā). 1941. gada 3. un 4. janvārī notiek skolotāju konferences, kurās tiek analizēti trūkumi dažādu mācību priekšmetu mācīšanā, kā arī sniegti ieteikumi, kas būtu darāms, lai uzlabotu darba rezultātus. Iepazīstoties ar skolotāju konferenču protokoliem (Latvijas Valsts arhīva 700. fonda 1. apraksta 426. lieta), redzams, kā mainījusies attieksme pret dzimtās valodas mācīšanas mērķiem un uzdevumiem. Cēsu apriņķa skolotāju konferencē izteiktas šādas tēzes:

1. Latviešu valodas šaurākais uzdevums – iemācīt skolēnus runāt un rakstīt pareizā un noteiktā rakstu valodā.
2. Šim nolūkam kalpo priekšzīmīga lasāmā viela, gramatika un skolotāja valodas kultūra.
3. Bez tiešā, šaurākā uzdevuma, latviešu valodas stundām ir arī vēl citi mērķi: jāvingrina skolēnu prāta spējas, jāizkopj viņu jūtas, jāmodina griba un fantāzija.
4. Izcila loma komunistiskās audzināšanas darbā ir daiļliteratūrai.
5. Latviešu valodas stundām viela jāizvēlas ar estētisku un sabiedriski audzinošu raksturu.
6. Latviešu valoda ir pamats latviešu pilsoņa garīgās personības tapšanai un izaugšanai mājā un skolā, pamats citu priekšmetu mācīšanai. [..]
12. Gramatiskā terminoloģijā jāietur vienveidības princips.
13. Latviešu valoda mācāma kompetentiem latviešu valodas skolotājiem.
14. Labs literatūras paraugs ir Viļa Lāča Zvejnieka dēls. Šinī darbā ir neizsmeļami darba ļaužu dzīves, kopdarbības, neatlaidīgas gribas un citi labi paraugi (LVA, 700. f., 1. apr., 426. l., 56. lp.). Tēzēs ir vērojamas divas tendences: mācīt latviešu valodu (šajā laikā latviešu valodas un literatūras

stundas netiek dalītas) atbilstoši „padomju skolas” prasībām, kā arī konstatēt, kādi trūkumi mācību darbā un kas būtu darāms, lai mācību procesu uzlabotu.

Par padomju principu ieviešanu dzimtās valodas mācīšanās liecina arī Rēzeknes skolotāju konferences tēzes:

1. Sociālistiskā sabiedrībā ikvienam loceklim – arī skolotājam – jābūt augsti kvalificētam darbiniekam, jāzina skolas uzdevumi un jāpārvalda mācīšanas un audzināšanas metodes un paņēmieni.

2. Lai iemācītu skolēniem pareizas un pamatotas zināšanas latviešu valodā, lai ieaudzinātu tajos komunistisku morāli, sociālistiskās tēvijas mīlestību, patriotismu, drošsirdību, naidu pret tautas ienaidniekiem, nostiprinātu komunistisko pasaules uzskatu un komunistiskās uzvešanās paradumus, attīstītu sabiedrisko pašdarbību, izaudzināt antireliģiozā garā, skolotājam jāstrādā pēc programmas, darba plāna un konspekta.

3. Darbā ievērojami audzinošās mācīšanas principi: sistematiskums, viela pēc bērna vecuma un attīstības, uzskatamība, zināšanu nostiprināšana bērna apziņā, zināšanu un māku pielietošana praktiskā darbā, sociālistiskā sacensība un izņemtās vielas atkārtošana, visur uzturot ciešu saistību ar dialektisko materiālismu, šo vadītāja motīvu skolotāja darbā (LVA, 700. f., 1. apr., 426. l., 173. lp.). Šajās tēzēs jūtami citi mērķi, salīdzinot ar 1930. gada programmu – uzsvērts tiek naidis pret citādi domājošajiem, valoda kļūst par ieroci mērķu sasniegšanai. Arī skolotāja darbs kļūst stingri reglamentēts. Latviešu valodas stundu vērtība tiek noteikta pēc ideoloģiskiem kritērijiem, par ko var spriest, lasot Rīgas apriņķa skolotāju konferences protokolu: „Daudz mainījies skolotājs. Nu pienākusi īstā un galīgā maiņa uz augšu. Latviešu valodas stundu darbs būs auglīgs tikai dziļi pārlicināta komūnista rokās. Latviešu valodas stundām ir skolā galvenā loma bērna gara vēlamajā izveidošanā [..]” (LVA, 700. f., 1. apr., 426. l., 192. lp.).

Līdz 1945. gada mācību programmas iznākšanai vairāk dominē valodas praktiskā lietojuma apguve. Skolēni aicināti ieklausīties valodā, saistīt zināšanas ar to izmantojumu. Sākot ar 1945. gada programmu, valoda tiek mācīta kā zinātne, lielāku uzmanību veltot gramatiskajai sistēmpieejai valodas mācīšanās. Valodas apguves mērķos vairs netiek pieminēta cieņpilnas attieksmes veidošana pret savu valodu.

20. gadsimta 40. gados (ieskaitot 1950. gada izdevumu) pamatskolā latviešu valodu apgūst, izmantojot Zigrīdas Deglavas un Annas Tirzmalas mācību grāmatu „Latviešu valodas gramatika V–VII klasei” (pirmizdevums 1945. gadā, 2. izdevums 1947. gadā, 3. izdevums 1950. gadā).

Raksta mērķis ir analizēt pārmaiņas fonētikas mācību saturā, pievēršot uzmanību tam, kādas izmaiņas ir notikušas mācību vielas izklāstā, teorētiskajās nostādnēs. Rakstā aplūkotas arī atsauksmes par mācību grāmatām presē, jo grāmatu veidotāji ieklausījās recenziju autoru domās, cenšoties pilnveidot atkārtotos izdevumus. Tāpat svarīgi ir apzināties, kāds ir mācību programmu mērķis, kas nosaka prioritātes mācību satura izvēlē.

Grāmatas ievads

Priekšvārds ir tikai 1945. gada izdevumam, kurā autore min, ka balstījusās uz Jāņa Endzelīna, Kārļa Mīlenbaha, Ernesta Bleses pētījumiem, kā arī Ivana Meščaninova „Vispārīgās valodniecības” atziņām un Latviešu valodas pareizrakstības jautājumiem 1941. gadā (Tirzmalā, Deglava 1945, 3). Ievadā tiek dots ieskats latviešu valodas attīstības vēsturē, pieminot gan veclatviešu, gan jaunlatviešu devumu latviešu valodas pētīšanā. Ievadā, līdzīgi kā Jāņa Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas mācībā” (Endzelīns, Mīlenbahs 1939), iekļautas ziņas par latviešu valodas radniecību un aizguvumiem no citām valodām. Mācību grāmatas autore nedod salīdzinājumu ar lietuviešu valodas skaņām, to atbilstmēm. Ir neliels ieskats rakstnieku (Raiņa, Andreja Upīša) devumā jaunu vārdu darināšanā. Šāda ievada nav nevienā no atkārtotajiem mācību grāmatas izdevumiem, kas visticamāk skaidrojams ar to, ka atsaukšanās uz Latvijas Republikas laikā tapušiem pētījumiem 1947. un 1950. gadā nav bijusi ideoloģiski pieļaujama, lai gan grāmatas priekšvārdā pieminēts arī padomju zinātnieka darbs, kas izdots 1938. gadā.

Fonētikas mācību satura izkārtojums un lielo sākuma burtu lietošana

Fonētikas vielas izklāstam paredzēts atšķirīgs paragrāfu skaits: 1945. gada izdevumā – 16, 1947. gada izdevumā – 11, bet 1950. gada mācību grāmatā – 9 paragrāfi. Fonētikai mācību programmā atvēlētas 25 stundas, kurās skolēniem apgūstama latviešu valodas skaņu sistēma (patskaņi, divskaņi, līdzskaņu iedalījums), alfabēts. Ir vērojamas nelielas atšķirības starp dažādiem Annas Tirzmalas un Zigrīdas Deglavas mācību grāmatu izdevumiem. 1945. gada izdevumā termins *fonētika* skaidrots šādi: „Valodas skaņu mācību sauc par fonētiku”, pamatojot arī skaņas veidošanās fizioloģiskos procesus (Tirzmalā, Deglava 1945, 8). 1947. un 1950. gada izdevumā jēdziens interpretēts mazliet citādi: „Skaņu mācība jeb fonētika apskata valodas skaņas” (Tirzmalā, Deglava 1947, 3; Tirzmalā, Deglava 1950, 3). Jāsaka, ka pēdējais termina skaidrojams sastopams pamatskolas mācību grāmatās visos piecdesmito gadu izdevumos (Grabis, Ārensone, Niedra 1952; Grabis, Ārensone, Niedra 1953; Grabis, Ārensone, Niedra 1959). Aplūkojot skaņas un burtus, visos 40. gadu izdevumos tiek runāts par lielo sākumburtu lietošanu, turklāt mācību saturā vērojama tendence paplašināt mācāmās vielas apjomu (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Lielo sākumburtu lietojums

1945. gads	1947. gads	1950. gads
Visi cilvēku vārdi, valstu, zemju, jūru, kalnu u. c. vietu nosaukumi ir īpašvārdi, piem.: <i>Pēteris, Latvijas PSR, Talsi</i> . Īpašvārdi vienmēr rakstāmi ar lielo burtu.	Ar lielo sākuma burtu rakstāmi: <ul style="list-style-type: none"> • personu vārdi un uzvārdi (<i>Jānis Akmentiņš, Elza Zaķīte</i>); • valstu, zemju, apgabalu, pilsētu, ciemu, ielu, laukumu, upju, ezeru, jūru,	Ar lielo sākuma burtu rakstāmi īpašvārdi: <ul style="list-style-type: none"> • personu vārdi un uzvārdi (<i>Jānis Akmentiņš, Elza Zaķīte</i>); • dzīvnieku vārdi [izcēlums mans – N. Dz.] (<i>Duksis, Sirmis,</i>

	<p>kalnu nosaukumi (<i>Latvijas Padomju Socialistiskā Republika, Rīga, Maskava, Urali, Gaiziņš, Gauja</i>);</p> <ul style="list-style-type: none"> • iestāžu, organizāciju, rūpnīcu, avižu, žurnālu, grāmatu nosaukumi (<i>Mākslas akadēmija, Cīņa, Tālas noskaņas zilā vakarā</i>); • svētku nosaukumi (<i>Oktobra Socialistiskās revolūcijas svētki, Pirmā Maija svētki</i>). 	<p><i>Brūnaļa</i>);</p> <ul style="list-style-type: none"> • valstu, zemju, apgabalu, pilsētu, ciemu, kolchozu, padomju saimniecību, ielu, laukumu, upju, ezeru, jūru, kalnu nosaukumi (<i>Latvijas Padomju Socialistiskā Republika, Rīga, Maskava, Urali, Gaiziņš, Gauja, Jaunais ceļš</i>); • iestāžu, organizāciju, rūpnīcu, avižu, žurnālu, grāmatu nosaukumi (<i>Mākslas akadēmija, Cīņa, Tālas noskaņas zilā vakarā</i>); • svētku nosaukumi (<i>Oktobra Socialistiskās revolūcijas svētki, Pirmā Maija svētki</i>).
--	---	--

1947. un 1950. gada mācību grāmatas izdevumos papildus skaidrots, kurus īpašvārdus vairākvārdu nosaukumos raksta ar lielo burtu. Redzams, ka mācību saturu ietekmē vēsturiskie notikumi – 1950. gadā (2. tabulā izcelts tas, ar ko paplašināts mācību saturs) tiek atsevišķi mācīts, ka kolhozu un padomju saimniecību nosaukumus raksta ar lielo burtu. Arī piemēros vērojama tendence blakus Latvijas reālijām minēt PSRS vietu nosaukumus, nepieminot citu valstu nosaukumus. Uzdevumu tekstos padomju reālijas un ideoloģija ienāk pakāpeniski. Pirmajā un otrajā mācību grāmatas izdevumā padomju reālijas ir tikai piemēros, bet 3. izdevuma tekstā ir Andreja Upīša darba fragments, kur rakstīts par Staļina Konstitūciju un tās lielo lomu jauniešu dzīvē, tādējādi gan rādot lielo sākumburtu lietojumu, gan sniedzot skolēniem „idejiski pareizu” informāciju. Par latvisko tradīciju apzinātu aizmiršanu liecina piemēri svētku nosaukumu rakstībā, kur pieminēti padomju laikā ienākušie svētki. Nevienā no izdevumiem nav pieminēta vārda *dzimtene* rakstība, lai gan Zenta Anspoka norādījusi, ka pēc 1940. gada tiek izsludināta internacionālā audzināšana un ka lielās un mazās dzimtenes jēdziena izpratnes radīšanai ievieš likumu: vārdu *Dzimtene* ar lielo sākumburtu raksta tad, ja ar to saprotama PSRS, bet ar mazo sākumburtu, ja domāta Latvija (Anspoka 2008, 48). Analizējot mācību grāmatu saturu, tika secināts, ka šis likums formulēts 1959. gada latviešu valodas mācību grāmatā pamatskolai (Grabis, Ārensone, Niedra 1959, 60), kas arī kalpo kā laikmeta liecība, kad tika iznīcināta piederības sajūta Latvijai, ieviešot lielās un mazās dzimtenes jēdzienu. Vēlākajās gramatikās lielo sākumburtu lietošanas norādījumi ievietoti morfoloģijai veltītajos paragrāfos. Piemēram, 50. gados par lielo burtu lietojumu vien teikts, ka lielos sākumburtus raksta, sākot jaunu

teikumu; īpašvārdu rakstībā, kā arī dzejas rindu pirmo vārdu rakstībā (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 5–6).

Mūsdienās jautājums par lielo sākumburtu lietošanu pārsvarā ir skatīts morfoloģijas kursā, kad tiek mācīts par lietvārdu, respektīvi, īpašvārdu rakstību. 2001. gadā izdotajā latviešu valodas mācību grāmatā īpašvārdi ievietoti nodaļā *Vārdu krājums*, kas attiecas uz leksikoloģijas mācīšanu (Suhanova, Gabrāne 2001, 95).

Skaņu sistēmas apskats

Visos mācībgrāmatas izdevumos rakstīts, kā veidoti patskaņi, divskaņi un līdzskaņi. 1945. gada izdevumā blakus latviskajiem terminiem *patskanis*, *divskanis un līdzskanis* minēti latīniskie nosaukumi *vokālis*, *diftongs* un *konsonants*. Nodaļā par patskaņiem iekļauti arī divskaņi, kas vēlākajos izdevumos atrodami atsevišķos paragrāfos. Otomārs Vilāns autorēm pārmet, ka 1947. gada izdevumā skaidrots, kādos gadījumos rakstāms latīņu un grieķu divskanis *eu* un *ai*, jo tas septiņgadīgās skolas audzēkņiem nebūtu jāzina; neesot arī pieminēti saliktie patskaņi *ie*, *uo* (Vilāns 1950, 4). Jāsaka, ka Otomāra Vilāna pārmetums veltīts tikai 1947. gada izdevumam, jo par citvalodu diftongu atbilstmi latviešu valodai nav minēts ne 1945., ne 1950. gada izdevumā. Visos izdevumos runāts par patskaņu garuma apzīmēšanu svešvārdu saknēs un nelatviskajos piedēkļos.

Tāpat ir ar gala zilbju vokālisma pārmaiņu skaidrojumu, kurā pieminēts, ka īsie patskaņi gala zilbēs zuduši, garie patskaņi un divskaņi šādā pozīcijā saīsinājušies, – šāda skaidrojuma nav pārējos šo autoru mācību grāmatu izdevumos. Mācību satura sašaurināšanu, iespējams, nosaka vēlme atteikties no vēsturiskā skatījuma uz valodu. Protams, arī no vecuma īpatnību viedokļa V klases skolēnam zināšanas par gala zilbju likumībām var nebūt visai labi uztveramas.

Līdzskaņu aprakstā ļoti detalizēts konsonantu iedalījums piedāvāts 1945. gada izdevumā, kur līdzskaņi iedalīti pēc izrunas vietas un veida, tas ir, pēc vietas „lūpu līdzskaņi jeb lūpeņi *b, p, m, v, f*; zobu līdzskaņi jeb zobeņi *d, t, n, ņ, s, z, r, r̄, l, l̄*; aukslēju līdzskaņi jeb aukslējeņi *j, k, ch, g, ģ, k*; tālāk izšķir berzeņus *j, v, s, z, š, ž, ch, f*; slēdzeņus *b, d, g, k, p, t, ģ, k*; nāseņus *m, n, ņ*; plūdeņus *l, l̄, r, r̄*” (Tirzmalā, Deglava 1945, 13). Mācību grāmatas autores tālāk skaidro, ka nāseņus un plūdeņus kopā sauc par sonoriem līdzskaņiem [skaneņiem – N. Dz.], slēdzeņus un berzeņus sauc par troksneņiem, kas tiek iedalīti balsīgajos un nebalsīgajos troksneņos. Nodaļas beigās tiek skaidrots, ka „latviešu valodā vārda beigās palikuši tikai līdzskaņi *s* un *r*” (Tirzmalā, Deglava 1945, 14). 1947. un 1950. gada mācību grāmatu izdevumos līdzskaņu iedalījums vienkāršots, lai gan vērojamas atšķirības klasifikācijā. 1947. gada izdevumā 8. un 9. lapaspusē piedāvāts šāds dalījums:

- 1) vienkāršie līdzskaņi *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z*;
- 2) mīkstinātie līdzskaņi *ģ, k, l, ņ, š, ž*;
- 3) saliktie līdzskaņi *c (no ts), dz, č (no tš), dž*.

Līdzskaņus iedala arī balsīgajos (*j, v, z, ž, b, d, g, ģ*) un nebalsīgajos (*ch, f, s, š, p, t, k, ķ*).

Kā nepareizu šo iedalījumu noraida Otomārs Vilāns, minot, ka „būtu jāizšķir cietie un mīkstinātie, vienkāršie un saliktie, slēdzeņi un berzeņi. Līdzskaņu iedalījumā pavisam nav minēts *h*” (Vilāns 1950, 4). Par *h* rakstīts 1945. gada izdevumā, kur teikts, ka ar šo burtu apzīmē nebalsīgu izdvesumu, visu mācību grāmatu izdevumu līdzskaņu klasifikācijā ir burts *ch*, par *h* tiešām nekas vairāk nav skaidrots līdz 1950. gada izdevumam, kurā arī novērsta neprecizitāte apgalvojumā, ka „katram balsīgajam līdzskanī atbilst savs nebalsīgais līdzskanis” (Tirzmalā, Deglava 1945, Tirzmalā, Deglava 1947). Tas precizēts, mainot formulējumu, ka „parasti balsīgajam līdzskanī atbilst savs nebalsīgais līdzskanis” (Tirzmalā, Deglava 1950, 8). 1950. gada izdevumā piedāvāta arī vienkāršāka līdzskaņu klasifikācija:

- 1) vienkārši līdzskaņi *b, d, ch, f, g, ģ, h, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, p, r, s, š, t, v, z, ž*;
- 2) salikti līdzskaņi *c (no ts), dz, č (no tš), dž*.

Pēc izrunas līdzskaņus iedala balsīgos un nebalsīgos. Arī te jāpiebilst, ka nebalsīgo līdzskaņu uzskaitījumā ir *ch*, bet *h* pie nebalsīgajiem līdzskaņiem nav minēts. Skolēniem pamatskolā vairāk būtu piemērots dalījums pēc balsīguma, kā tas darīts 50. gadu latviešu valodas mācību grāmatās, jo saliktie līdzskaņi, kas tiek piedāvāti 1947. un 1950. gada izdevumā, šī vecuma skolēniem ir skaidroti visai abstrakti. 1945. gada izdevumā piedāvātais līdzskaņu iedalījums sastopams arī Jāņa Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas mācībā” (Endzelīns, Mīlenbahs 1939, 16), bet vēlākajos izdevumos tas netiek izmantots. Jāpiemin, ka 1947. gada izdevumā līdzskaņu klasifikācijā vairs nav skaņas *r*. Skolotāja Anita Ķauķe mācību grāmatas izvērtējumā raksta, ka „līdzskaņu iedalījums, manuprāt, ir par sīku. Daudzi skolēni V klasē to nemaz nevar iemācīties. Tie, kuriem ir laba atmiņa, iekāļ gan, tomēr pēc kāda laika ir pavisam aizmirsuši. Rodas jautājums, kāpēc V klases skolēniem vajadzētu zināt šo sīko līdzskaņu iedalījumu. Pareizrakstībai pietiek, ja skolēni zina, ka līdzskaņus iedala balsīgos un nebalsīgos un kādas pārmaiņas izrunā notiek, ja tie stāv viens otra priekšā” (Ķauķe 1948, 6). Aizrādījumam var piekrist arī no mūsdienu viedokļa, jo V klases skolēnam nav nepieciešams zināt tik detalizētu skaņu klasifikāciju. Līdzīga pieeja, kā iesaka Anita Ķauķe, vērojama arī mūsdienu mācībgrāmatās, kurās tiek šķirti skaneņi.

1945. gada izdevumā plaši izklāstīta mācību viela par līdzskaņu vēsturiskajām pārmaiņām, pamatojot to ar valodas vēstures faktiem, piemēram, līdzskaņa [d] noteiktās mijas rašanās nosacījumiem, palatālo patskaņu miju un tās trūkumu formās, kur *i<ai* (*augi*, kur nenotiek līdzskaņu mija, jo forma radusies no *augai*), netiek aplūkots vēsturiskais līdzskaņa zudums. Piemēram, detalizēti skaidroti līdzskaņu savienojumi ar [j], rādot ne tikai pierastos pārveidojumus, bet arī tos pārveidojumus, kur *pj>pļ*, *bj>bļ* un ko parasti skolu gramatikas kursā neaplūko: *pļaut<pjauti* (Tirzmalā, Deglava 1945, 15). Tā kā rakstu valodā vēl lietoja *r*, tad skaidroti arī tā lietošanas gadījumi. Šajā izdevumā runāts arī par tādiem fonētiskajiem procesiem kā asimilācija un disimilācija.

1947. un 1950. gadā izdotajās mācību grāmatās vēsturiskās līdzskaņu pārmaiņas netiek aplūkotas. Tā vietā tiek mācīts par balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu izrunu un rakstību, pievēršot uzmanību pareizai līdzskaņu rakstībai, mācot, kā lietojamas vārdu pārbaudes formas. Mācību grāmatas autores atvieglo mācību saturu, pievēršot lielāku vērību ortogrāfijas normu apguvei. Domājams, ka no mācību satura pakāpeniski tiek izņemts vēsturiskais skats uz valodas sistēmas attīstību, jo tas atzīts par grūtu un nepiemērotu pamatskolas skolēniem, atstājot šos tematus vidusskolas kursā.

Mācību grāmatās skaņu sistēmas apguvei atvēlēts ļoti maz uzdevumu: pirmajā un otrajā ir 2 uzdevumi, kur jānosaka skaņu iedalījums, jāieraksta nepieciešamais burts vai jāuzliek nepieciešamās garumzīmes. 2. un 3. izdevumā uzdevumu tekstos parādās padomju dzīvi slavinoši teksti (respektīvi, par sociālistisko reālismu). Tiek mainīti teksti, salīdzinot ar pirmo izdevumu. Mācot par līdzskaņiem 1. un 2. izdevumā, tiek izmantots Annas Brigaderes teksts, bet 3. izdevumā tas tiek aizstāts ar Andreja Upīša darba fragmentu (Tirzmalā, Deglava 1950, 9).

Šaurā un platā [e, ē] lietojuma skaidrojums

1945. gada izdevumā vērojams plašāks mācību vielas izklāsts par šaurā un platā [e, ē] lietojumu nekā 2. un 3. mācību grāmatas izdevumā. Vēl netiek runāts par šo patskaņu lietojuma pozicionālajiem un nepozicionālajiem nosacījumiem. Tiek norādīts vēsturiskais pamatojums, kāpēc skaņa izrunājama šauri vai plati, piemēram: „Šaurs patskanis izrunājams vārdā *ēst*, jo vārda beigās zudis [i]; šaurs [e] ir darbības vārdu pagātnes formās, kur galotnes senākā [e] vietā iestāties [a], piem.: *ēda* – no vecākā *ēde.” (Tirzmalā, Deglava 1945, 11) Līdzīgi valodas vēstures fakti minēti par platā [ɤ] lietojumu, norādot arī tos vīriešu dzimtes daudzskaitļa locījumus, kuros platā skaņa lietojama analogijas likuma iespaidā (*tēvi, tēviem*). Mācību grāmatā (Tirzmalā, Deglava 1945, 11) doti nosacījumi, kad [e] izrunā šauri un kad – plati (sk. 3. tabulu).

3. tabula

Šaurā un platā e, ē lietojuma nosacījumi

Rakstu valodā patskani [e] izrunā šauri:	Rakstu valodā patskani [ɛ] izrunā plati:
1) svešvārdos, piemēram, <i>elements, metalls</i> ;	ja nākamajā zilbē stāv vai senāk stāvējis patskanis [a], platais [ɤ], [u], divskanis [o], [ai], [au], piemēram, <i>vɤcais, tɤrauds, Cɤsu</i>
2) zilbēs, kas atrodas vārda beigās, piemēram, <i>es, mēs, māte</i> ;	(nominatīvā ar šauro [e]), <i>tɤvs</i> (lietuviešu valodā vēl tagad <i>tēvas</i>), <i>rɤs</i> (liet. val. – <i>retas</i>), <i>vɤl</i> (liet. val. – <i>veda</i>).
3) ja nākamā zilbe sākas ar līdzskani [j], kāda cita līdzskaņa savienojumu ar [j] vai mīkstināto līdzskani, piemēram, <i>leja, strebju, dzeņu, sēņu</i> ;	Izņēmumi. Saliktenos vārda pirmā daļa vienmēr patur savu šauro [e], ja saliktena priedēkļi ir: <i>ne-, bez-, pēc-, pret-</i> , piemēram, <i>nevaru, nekaunīgs, pēcpusdiena</i> .
4) ja patskanim [e] tai pašā zilbē seko [i], [j] vai mīkstinātais līdzskanis, piemēram, <i>meita</i> [izcēlums mans – N. Dz.], <i>vējš, ceļš</i> ;	
5) ja nākamajā zilbē atrodas patskanis [i], šaurais [e], divskanis [ei], [ie], piemēram, <i>krekliņš, ēdiniet, bēdīgs, dvēsele</i> .	
Izņēmumi. Patskanis [e] plati izrunājams	

<p>vīriešu kārtas daudzskaitļa nominatīvā (<i>t/vi</i>), datīvā (<i>t/viem</i>), vienskaitļa vokatīvā (<i>t/v!</i>) tāpēc, ka blakus stāv citas locījumu formas ar plato <i>e</i> (<i>t/vs</i>, <i>t/vam</i>). Tāpat arī no īpašības vārdiem atvasinātajos apstākļu vārdos, piemēram, <i>r #i</i>, <i>l #ni</i>, <i>l #ti</i> (<i>i</i> no <i>ai</i>).</p>	
--	--

Mācību satura izklāstā redzams, ka autore ir skaidrojušas patskaņa izrunu, nešķirot pozicionālos vai nepozicionālos nosacījumus. Šaurā [*e*] skaidrojumā acīmredzama kļūme 4. nosacījumā, jo vārdā *meita* nav patskaņa [*e*] (sk. izcēlumu 3. tabulā). Gan šaurā, gan platā patskaņa [*e*] skaidrojumā autore nav vairījušās no vēsturiskās pieejas, minot lietuviešu valodas formas, kā arī norādot uz analogijas likuma iespaidu [*e*], [*ē*] izrunā.

Temata apguvei skolēniem piedāvāts viens uzdevums: tekstā jāaskata vārdi, kuros ir šaurais vai platais [*e*], tādējādi skolēni mācību saturu apgūst reprodutīvi – izlasot tekstu un sameklējot vārdus, kuros ir norādītā valodas vienība.

Patskaņa [*e*] izruna ļoti minimāli pieminēta mācību grāmatas 1947. gada izdevumā, kur teikts, ka „patskanis [*e*] var būt gan plats, gan šaurs atkarā no nākamās zilbes. [...] Patskaņu platumu un šaurumu mēs ievērojam runā, bet ne rakstos” (Tirzmalā, Deglava 1947, 7). Mācību grāmatā ir daži piemēri, kad lietojams šaurais, kad platais [*e*], [*ē*], piemēram, „vārdos *kreklīnš*, *vecene*, *Cēsis* patskanis [*e*] ir šaurs, jo nākamajā zilbē ir [*i*] vai [*e*], bet vārdos: *v #cais*, *t #rauds*, *v #sture*, *Z #ngale*, *C #su* patskanis [*e*] ir plats, jo nākamajā zilbē ir divskaņi [*ai*] un [*au*] vai patskaņi [*u*] un [*a*” (Tirzmalā, Deglava 1947, 7). Nav plašāku skaidrojumu, kuras skaņas nosaka šaurās vai platās skaņas lietojumu, tāpat [*e*], [*ē*] izruna netiek skaidrota, pamatojoties uz pozicionālajiem un nepozicionālajiem nosacījumiem. Par šaurā un platā [*e*], [*ē*] lietojumu nekas nav pieminēts 1950. gada izdevumā. Tādējādi var uzskatīt, ka mācību grāmatās četrdesmitajos gados visai maza vērība pievērsta šaurā un platā [*e*], [*ē*] lietošanas nosacījumiem, sašaurinot mācību saturu, kā arī izvairoties no vēsturiskās pieejas [*e*], [*ē*] izrunas skaidrošanā. Mūsdienu skolu mācību grāmatās [*e*], [*ē*] izrunas nosacījumi tiek dalīti pozicionālajos un nepozicionālajos. Mūsdienās vairs nav prasības, ka skolēnam jāzina visi nosacījumi, kā tas vērojams 60.–90. gadu mācību grāmatās.

Zilbe

Mācību saturs par zilbi izkārtots dažādi – tas ievietots gan fonētikas, gan morfoloģijas satura izklāstā. Mācību grāmatas 1. izdevumā par zilbi tiek mācīts fonētikai veltītajā nodaļā, toties 2. un 3. izdevumā šī tēma iekļauta morfoloģijas tematu apskatā. Grūti izskaidrot, kas motivējis šādu satura izkārtojuma nekonsekvenci, jo gan agrākā, gan vēlākā laika mācību grāmatās zilbe stabili tikusi iekļauta fonētikas apskatā. Visos mācību grāmatas izdevumos tiek rakstīts

par to, kā vārdi dalāmi zilbēs (terminoloģiski ir dažādi nosaukumi – *vārdu dalīšana zilbēs* 1. un 3. izdevumā, *vārdu šķiršana* 2. izdevumā), lai vārdu rakstos pārnestu jaunā rindā. Salīdzinot temata izklāstu visos 3 izdevumos, secināms, ka 1. izdevumā ievērota skaidrāka klasifikācija, noteikumus numurējot. Temata sākumā tiek norādīti tie 2 gadījumi, kad vārdus pārņemšanai jaunā rindā nedala (vienzilbes vārdi; ja pirmajā zilbē viens patskanis vai divskanis [uo]). Vārdu dalīšanā jaunā rindā ievērots princips: līdzskaņu skaits starp patskaņiem. Visos izdevumos ir minēts: ja divu patskaņu starpā atrodas trīs līdzskaņi, tad parasti pirmais līdzskanis pievienojams iepriekšējai zilbei, bet pārējie divi – nākamajai, bet 1. izdevumā šis likums papildināts ar teikumu, ka „jauna rinda var sākties tikai ar tādu līdzskaņu savienojumu, ar kādu latviešu valodā var sākties kāds vārds: *vald-nieks* un nevis *val-dnieks*” (Tirzmalā, Deglava 1945, 18). 2. un 3. izdevumā tiek pieļauts citāds līdzskaņu dalījums tad, ja aiz līdzskaņiem [l], [r], [m], [n] atrodas līdzskaņi [p], [b], [t], [d], tādā gadījumā šis savienojums pievienojams iepriekšējai zilbei, piemēram, *celt-ne*, *veld-re* (Tirzmalā, Deglava 1947, 14; Tirzmalā, Deglava 1950, 15). Mūsdienu skolu mācību grāmatās vārdu pārnesumpārdalē ievērots līdzskaņu skaits starp patskaņiem: 1+2 vai 2+1. Minētajā pirmā izdevuma piemērā (*valdnieks*) tas gan nebūtu izmantojams, jo šeit ievērojams cits dalījuma princips, atdalot izskaņu, par ko mācību grāmatās divos izdevumos (1. un 3. izdevumā) netiek rakstīts. 2. izdevumā ir minēts, ka vienmēr atdalāmas izskaņas *-nieks*, *-šana*, *-dams* (Tirzmalā, Deglava 1947, 14). Par vārda sastāvdaļu atdalīšanu ir minēts salikteņu pārnesumpārdalē, bet šis princips netiek attiecināts uz vārda sastāvdaļu atdalīšanu atvasinājumos. Par izskaņu atdalīšanu tiek rakstīts mācību grāmatās, kas iznāk 1952. gadā (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 14).

Secinājumi

1. Pārmaiņas fonētikas mācību saturā liecina, ka 40. gados pamatskolā pakāpeniski tiek sašaurināts fonētikas kursā apgūstamās mācību vielas apjoms – tas tiek vienkāršots, izvairoties no svešvārdu lietojuma terminos, pakāpeniski atsakoties no lingvistiskiem skaidrojumiem, kas saistīti ar valodas vēsturiskajiem attīstības procesiem: gala zilbju patskaņu pārveidojumiem, skaņu mijas rašanās skaidrojumiem, intonācijas raksturojuma, tādējādi piemērojot mācību saturu skolēnu vecuma īpatnībām.

2. Mācību saturs (atšķirībā no kopējās tendences) tiek paplašināts, mācot par lielā sākumburta lietojumu. Ja pirmajā izdevumā vien vispārīgi nosaukti galvenie gadījumi, kad lietojams lielais sākumburts, tad nākamajos izdevumos nosacījumi strukturēti, tiek rādīti, kā pareizi rakstāmi padomju iestāžu nosaukumi, padomju svētku nosaukumi. Atsevišķi vēl netiek uzsvērtā vārda *dzimtene* rakstība, lai gan mācību grāmatas tekstos ir sastopams rakstījums ar lielo sākumburtu.

3. Skaņu sistēmas raksturojumā mācību grāmatas autores, ņemot vērā recenzijās paustos ieteikumus, atteikušās no sarežģītā līdzskaņu iedalījuma pēc artikulācijas vietas, klasificējot līdzskaņus pēc uzbūves (vienkāršos un saliktos)

un pēc izrunas (balsīgos un nebalsīgos). Mūsdienu latviešu valodas gramatikās pamatskolai vairs nav dalījuma pēc līdzskaņu uzbūves, toties saglabāts iedalījums pēc balsīguma. Atsevišķās mācību grāmatās līdzskaņi iedalīti troksneņos un skaneņos.

4. Mācību grāmatas izdevumos pakāpeniski samazināts vielas apjoms par šaurā un platā [e], [ē] lietojumu. Pirmajā izdevumā šo skaņu lietojums skaidrots arī no vēsturiskā viedokļa, taču nākamajos izdevumos tiek konstatēts, ka ir skaņas, kas nosaka šauru vai platu izrunu.

5. Zigrīdas Deglavas un Annas Tīrzmalas latviešu valodas mācību grāmatas atsevišķajos izdevumos notiek svārstīšanās par dažu tematu piederību, piemēram, mācot par zilbi un akcentu, temats tiek iekļauts te morfoloģijas, te fonētikas mācību saturā. Iespējams, ka tas ir tādēļ, ka, mācoties par vārdu dalīšanu zilbēs, jāievēro vārda sastāvdaļas, tādēļ tāda nekonsekvenca.

6. Četrdesmito gadu mācību grāmatām raksturīgs mazs uzdevumu skaits, pie kam tie ir reproduktīvi, kas domāti analītisko spēju attīstībai, kas atbilst tā laika mācību programmu mērķim.

7. Kopumā jāsecina, ka latviešu valodas mācību saturs 20. gadsimta 40. gados, mainoties valsts iekārtai, piedzīvo pārmaiņas, kas saistītas ne tikai ar valodnieciskās domas attīstību, bet arī ar politikas iejaukšanos izglītības jomā. Četrdesmito gadu beigās presē tiek aktualizēta prasība pēc jaunas mācību grāmatas, kurā būtu iekļautas arī padomju valodniecības atziņas, tādēļ Annas Tīrzmalas un Zigrīdas Deglavas mācību grāmata vairs nepiedzīvo 4. izdevumu, jo nākamo mācību grāmatu pamatskolai raksta cits autoru kolektīvs, un šajā mācību grāmatā tiek ietverta leksikoloģija un Staļina atzinumi par valodu, kas vēlāk nosaukti par „vispārīgiem atzinumiem par valodu”, kas līdz tam nav iekļauti latviešu valodas mācību grāmatās pamatskolai.

Avoti

Tīrzmalā, Deglava 1945 – Tīrzmalā, Anna, Deglava, Zigrīda. *Latviešu valodas mācība (V–VII klasei)*. Rīga : VAPP Grāmatu apgāds, 1945.

Tīrzmalā, Deglava 1947 – Tīrzmalā, Anna, Deglava, Zigrīda. *Latviešu valodas gramatika (V–VII klasei)* : 2. izdevums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1947.

Tīrzmalā, Deglava 1950 – Tīrzmalā, Anna, Deglava, Zigrīda. *Latviešu valodas gramatika (V–VII klasei)*: 3. izdevums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.

LVA 700. f., 1. apr., 426. l. 56. lp. – *Cēsu apriņķa skolotāju konferences materiāli. Tēzes*. Latvijas Valsts arhīvs, 700. f., 1. apr., 426. l., 56. lp.

LVA 700. f., 1. apr., 426. l., 173. lp. – *Rēzeknes pilsētas un apriņķa nepilno vidusskolu un pamatskolu skolotāju konference 1941. gada 3. un 4. janvārī. Tēzes*. Latvijas Valsts arhīvs, 700. f., 1. apr., 426. l., 173. lp.

LVA 700. f., 1. apr., 426. l., 192. lp. – *Rīgas apriņķa skolotāju 1941. gada 3. un 4. janvāra konferences latviešu valodas sekcijas protokols*. Latvijas Valsts arhīvs, 700. f., 1. apr., 426. l., 192. lp.

Literatūra

- Anspoka 2008** – Anspoka, Zenta. *Latviešu valodas didaktika*. 1.–4. klase. Rīga : RaKa, 2008.
- Endzelīns, Mīlenbahs 1939** – Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas mācība*. 13. izdevums. Rīga : Valters un Rapa, 1939.
- Grabis, Ārensone, Niedra 1952** – Grabis, Rūdolfs, Ārensone, G., Niedra, Vera. *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1952.
- Grabis, Ārensone, Niedra 1953** – Grabis, Rūdolfs, Ārensone, G., Niedra, Vera. *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. 2. izdevums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1953.
- Grabis, Ārensone, Niedra 1959** – Grabis, Rūdolfs, Ārensone, G., Niedra, Vera. *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. 4. izdevums. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
- Ķauķe 1948** – Ķauķe, Anita. Kāds vārds par A. Tīrzmālas un A. Deglavas mācību grāmatu „Latviešu valodas mācība” 7-gadīgo skolu V, VI un VII klasei. *Skolotāju Avīze*, 1948, 1. janv., 6. lpp.
- Programma 1940** – *Latviešu valodas programma pirmskolām, pamatskolām, vidusskolām un nelatviešu skolām*. Rīga : VAPP Pedagoģisko rakstu apgādniecība, 1940.
- Programma 1945** – *Latviešu valoda un literatūra. Pamatskolu programma (1. – 7. klasei)*. Rīga : VAPP grāmatu apgāds, 1945.
- Programma 1950** – *Latviešu valodas programma V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.
- Suhanova, Gabrāne 2001** – *Latviešu valoda 5. klasei*. Autores Gunta Suhanova, Anna Gabrāne, Irēna Pārupe, Ināra Pilskunga, Alija Uzuliņa. Rīga : RaKa, 2001.
- Vilāns 1950** – Vilāns, Otomārs. Jaunu latviešu gramatiku septiņgadīgajām skolām! *Skolotāju Avīze*, 1950, 28. apr., 4. lpp.

CHANGES OF THE PHONETICS SYLLABUS IN TEXT BOOKS FOR THE BASIC SCHOOL IN THE 1940s

Summary

After the Second World War textbooks of the Latvian language underwent gradual changes required by the traditions of the Soviet school. In the study process alongside with theoretical conceptions in the textbooks there appeared glorification of Soviet ideology revealed in the syllabus and text books. The syllabus for the Latvian language was regulated determining both the themes and the time allocated for them which the teacher could change according to the situation. In the very first post-war text book it was stated that the native language occupies a unique place in the school education system that language study theory cannot be fully taught at school. Systemic acquisition was stressed and the main attention was paid to understanding the word and the sentence, especially important was spelling. It was also pointed out that language facts have to be investigated not only from the present perspective, but also taking into consideration their historical development.

In the 1940s (including the edition of 1950) the language in the basic school was taught from the text book “Latviešu valodas mācība (V–VII klasei)” (“The Latvian Language for Forms V–VII”) by Zigrīda Deglava and Anna Tīrzmāla (first published in 1945, the second edition appeared in 1947, the third edition – in 1950).

Only the 1945 edition of the text book has a preface in which the authors mention that they have based their textbook on the research done by J. Endzelīns, K. Mīlenbahs, E. Blese. The introduction provides information about the development of the Latvian

language and its relationship with other languages, as well as borrowings from other languages. Short information is provided about the formation of new words (Rainis, A. Upīts). The absence of this introduction in the following editions of 1947 and 1950 can be explained by the fact that it was not acceptable to mention the research done during the time of the independent Republic of Latvia.

Changes in the phonetics syllabus show that the amount of historic facts has been diminished. In the examples of the theoretical part we can see gradual change towards Soviet terms and notions.

The first addition provides much wider theoretical material in comparison with the second and the third edition. The reason for this is that the political situation had changed and text books by Anna Tirzmalā and Zigrīda Deglava were not appropriate for that time – they did not meet the new demands (even after the changes made), they did not mention any Soviet linguists. Therefore there was a need for a new text book appropriate for the existing situation.

ROKGRUPU NOSAUKUMI LATIŅU VALODĀ

Aplūkojot virsrakstu, rokmūzikas nepārzinātājam var šķist, ka tēma nemaz nav aktuāla, tai pašā laikā tam, kurš kaut nedaudz orientējas mūzikas pasaulē, tā noteikti šķitīs pārāk plaša un nekonkrēta. Jāatzīst, ka tā tas arī ir. Tāpēc sākotnēji tiek mēģināts konkretizēt pētāmo priekšmetu un galvenās problēmas, ar kurām ir saskare pētījuma gaitā.

Pirmkārt, pats pētniecības virziens, kas aptver antīkās tradīcijas transformāciju mūzikas kultūrā, filoloģijā praktiski vispār nekādā veidā nav formulēts, ne definēts. Muzikoloģijā šādu pētījumu noteikti ir vairāk, taču tur svarīgāka ir mūzikas stila attīstība, nevis tas, kādēļ noteiktas latīņu valodas frāzes, plašākā nozīmē antīkās kultūras simboli, kultūrzīmes tiek lietotas mūsdienu modernajā mūzikā. Te gan jāatzīst, ka arī muzikologu uzmanības lokā nonāk galvenokārt akadēmiskā mūzika, un zinātniskie pētījumi par *underground* mākslu joprojām ir reta parādība. Otrkārt, kā, jau minēts sākumā, nezinātājam var likties, ka šajā nozarē nav pētāmā materiāla. Taču izrādās, ka tieši pētāmā materiāla daudzuma dēļ tēmai ir vajadzīgs strikts ierobežojums. Treškārt, šķiet, šāds pētniecības aspekts varētu piesaistīt jauniešu uzmanību antīkajām vērtībām, jo fakts, ka antīkie elementi ir bagātīgi pārstāvēti tieši rokmūzikā, liecina par apzinātu tiekšanos uz gara dzīlēm. Iespējams, daudziem neizprotamu un neapzinātu, tāpēc šādi pētījumi var vērst uzmanību uz pamatvērtībām, kas joprojām tiek meklētas: „Antīkie rakstnieki aprakstīja sirēnu balsis kā saldkaislas un baisas vienlaikus, ko nosaka priekšstati par to maģisko skanējumu un antīkās mūzikas specifika vispār. Jāatzīst, ka antīkā mūzika nebija tik melodiska kā romantisma laikos. Mūsdienās auss ir jau sabojāta vai nu tikai ar melodiskumu, vai arī tikai ar popmūziku un vairs neuztver tautas mūziku. (..) Antīkā mūzika deva cerību un padarīja klausītājus vienotus, vīrišķīgus. Heroiskā tonalitāte sarūk ikdienas dzīvē.” (Марков 2008, 260)

Galvenā problēma ir šāda: ar ko sākt? Jo izrādās, ka iespējas pētījuma objekta izvēlei ir samērā daudzveidīgas: grupu nosaukumi, albumu nosaukumi, albumu noformējumi un, protams, dziesmu teksti. Šajos visos iespējamajos pētījuma objektos ir sastopami antīkās kultūras elementi, reminiscences, tiešas atsauces, citāti utt. Ar antīkās kultūras elementiem tiek domāts gan grieķu, gan latīņu valodas leksikas, frazeoloģijas, kultūrzīmju lietojums. Apzinoties pētāmā materiāla daudzumu, kā visvienkāršākais un visvieglākais pētījuma objekts tika izvēlēts latīņu valodas izmantojums grupu nosaukumos.

Arī šeit uzreiz radās vairākas problēmas, kuras daļēji izdevās novērst, ierobežojot pētāmo materiālu. Pirmkārt, runājot par moderno mūziku, atklājas, ka latīņu leksika vairāk tiek izmantota tieši *heavy metal* jeb *smagā*

roka stila un tā apakšstilu – *trash, death, black, doom, gothic, power metal* – mūzikā, kas varbūt nav tik plaši tendēta uz masu kultūru kā popmūzika, tomēr arī šim mūzikas stilam pasaulē ir miljoniem piekritēju. Tāpēc kā pētāmais priekšmets ir izvēlēts tieši smagā roka grupu nosaukumi.

Savā būtībā *heavy metal* stils ir vērst uz arhetipisko dzīļu uzjundīšanu, instinktu sadzirdēšanu. Stilu neapšaubāmi raksturo radikālisms uzskatos, rīcībā, tekstu, arī nosaukumu izvēlē, taču katram no tiem ir savs kopjamais kults. Daži piemēri, *black* metāls ir ekstrēms metāla apakšžanrs, kas saistās ar pirmatnējo, ar aicinājumu atgriezties pie dabiskā, arī pie pagāniskām vērtībām. *Doom* metāls – te gan mūzika, gan dziesmu teksti cenšas izraisīt izmisuma, baiļu, gaidāmās pasaules un indivīda bojā ejas sajūtas. *Death* metālu raksturo stipri izkropļota ģitāru skaņa, griezīgs vokāls, kas ir zems un rūcošs, bieži arī patoloģiska lirika. Bet kopumā mūsdienās ir izteikts gan apakšstilu, gan lirikas tēmu sajaukums, tieši tādā veidā cenšoties panākt oriģinalitāti. Tā kā teorētiskās literatūras par rokmūziku kā tādas nav, tad to aizvieto dažāda veida enciklopēdijas, no kurienes arī ir sniegta aprakstoša informācija par metāla apakšžanriem (sk., piemēram, Энциклопедия Рока).

Otrkārt, apzinot grupu latīniskos nosaukumus, tika atrastas vairākas enciklopēdijas, kur tiek apkopota informācija par mūzikas aktualitātēm, grupām, to albumiem, sastāviem utt. Ņemot vērā arī šādas informācijas pārpilnību, tika izvēlēta biežāk apmeklētā un pasaulē par vienu no ietilpīgākajām uzskatāmā *Encyclopaedia Metallum* (*Encyclopaedia Metallum*), kur ir iespēja aplūkot grupas gan pēc apakšstiliem, gan pēc nosaukumiem, gan pēc valstīm. Kā materiāla atlases princips tika ņemts grupu nosaukumu iedalījums pēc alfabēta. Arī šajā aspektā bija zināmi pārsteigumi, jo, apskatot tikai burtu A, izrādījās, ka pasaulē pastāv vai ir pastāvējušas vismaz 5793 *heavy metal* stila grupas, no kurām latīniskie nosaukumi ir apmēram 250. Tā kā nav iepriekšējas pieredzes šādu pētījumu veikšanā un nav izdevies atrast arī jau aprobētu metodoloģiju, tad šajā rakstā tiek aplūkoti grupu nosaukumi, kas sākas ar burtu A, netiekot pat līdz disku nosaukumiem un tekstu analīzei.

Arī grupu nosaukumu analīzei ir nepieciešama metodoloģija, ko pirmajā pētījumā vēl ir grūti piedāvāt. Ir skaidrs, ka palīgā ir ņemamas kā datorlingvistikas metodes, rīki, lai saīsinātu materiālu atlases laiku, tā arī psiholingvistikas, psihoanalīzes, semiotikas pieredze, lai analizētu atlasīto materiālu. Konkrētajam materiālam varētu būt vairāki analīzes aspekti. Sākumā tiek piedāvāti vienkāršākie:

- 1) latīnisko nosaukumu gramatiskais aspekts: raksturīgākās formas, vārdšķiras, semantika, tipiskākās kļūdas nosaukumos,
- 2) latīnisko nosaukumu simbolika, tās saikne (atbilstība / nesaderība) ar grupas prezentēto mūzikas stilu, ietekme uz adresātu u. c.

Aplūkojot latīniskos nosaukumus gramatiskajā aspektā, var izdalīt vairākas grupas, kas norāda uz izmantoto vārdšķiru vai vārdformu, vārdu savienojuma veidu:

- 1) visbiežāk ir satopami lietvārdi un īpašības vārdi nominatīvā, piemēram, *Acerbus* (*Rūgts*⁴), *Acies* (*Asmens*), *Anima* (*Elpa*), *Animus* (*Dvēsele*), *Asper* (*Nelīdzens*), *Absurdus* (*Aplams*), *Ater* (*Tumšs*), *Atrox* (*Briesmīgs*), *Avarus* (*Alkatīgs*), *Aquila* (*Ērglis*), *Aevum* (*Mūžība*);
- 2) ir sastopamas divdabja formas – *Adeptus* (*Iegūts*, *Dabūts*), *Actum est* (*Ir darīts*), *Absolutus* (*Atbrīvots*);
- 3) ir ļoti daudz vārdu savienojumu:
  - prievārds + lietvārds, piemēram, *A Limine* (*No sliekšņa*), *Ante Lucem* (*Pirms gaismas*), *Ante Meridiem* (*Pirms pusdienas*), bet vispopulārākais prievārds neapšaubāmi ir **ad**, ar to ir sastopami vismaz 50 grupu nosaukumi, piemēram, *Ad Gloriam* (*Slavai*), *Ad Hominem* (*(Pie cilvēka; Pret cilvēku)* precīzu nozīmi varētu pateikt paši grupas dalībnieki), *Ad astra* (*Pie (uz) zvaigznēm*), *Ad infinitum* (*Līdz bezgalībai*), *Ad lunam* (*Uz mēnesi*), *Ad noctem* (*Līdz naktij*);
  - lietvārds + lietvārds – *Agnus Dei* (*Dieva jērs*), *Ars Mortis* (*Nāves māksla*), *Anima Poetae* (*Dzejnieka dvēsele*), *Animus Mortis* (*Nāves dvēsele*), *Amoris Umbra* (*Mīlestības ēna*);
  - lietvārds + īpašības vārds – *Ars Antiqua* (*Senā māksla*), *Aetas Obscura* (*Tumšais laikmets*), *Ars Occulta* (*Slepenā māksla*), *Atrox Animus* (*Briesmīgā dvēsele*);
  - latīņu vārds + angļu vārds, piemēram, *Art malefica* (*Ļaunā māksla*), *Art of nox* (*Nakts māksla*), *Ancient Malus* (*Senais ļaunums*), *Ardent Flames* (*Liesmas deg*). Te var runāt par sava veida jaunradi grupu nosaukumu veidošanā, rādot konkrētu antīkās tradīcijas pārņemšanu mūsdienu kultūras izpausmēs. Tas ir krietni produktīvāks un arī korektāks variants, nekā, iespējams, nepārzinot latīņu valodu, izmantot šādus neveiklus vārdsavienojumus kā *Atra Mustum* (*Tumšs vīnogu sula*), *Ater Tenebrae* (*Tumšs tumsa*), *Arcanus Nox* (*Kluss nakts*), *Arcanus Tenebrae* (*Kluss tumsa*), *Aequitas a Noctem* (*Vienādība no nakti*). Tas, protams, apliecina tikai to, ka klasiskajai filoloģijai vēl joprojām ir daudz jāstrādā, lai izglītotu cilvēkus latīņu valodas gramatikā.

Noteikti ir atzīmējami nosaukumi, kur grupas dalībniekiem ir bijušas pietiekamas zināšanas, lai izveidotu gramatiski pareizu vārdformu vai vārdu savienojumus: piemēram, *Absum* (*Esmu prom*), *Adorior* (*Es uzbrūku*), *Animam Trahere* (*Vilkt (skubināt) dvēseles*), ir pat pāris ģerundija (substantivizēta verba) formas – *Ars amandi* (*Māksla mīlēt*), *Ars moriendi* (*Māksla mirt*). Ir skaidrs, ka pamatformu dominējums (lietvārds, īpašības vārds nominatīvā) vistiešākajā veidā pilda nosaucošo funkciju, tādēļ arī

⁴ Šeit un turpmāk doti raksta autora tulkojumi

parādās kā grupas vizītkarte. Gramatiskajā grupu nosaukumu pārskatā, šķiet, interesantāks ir tieši tipisko kļūdu apskats.

Jāatzīst, ka tādu nav daudz, kas liecina vai nu par pārbaudītu vērtību izvēli, vai arī par kāda grupas dalībnieka (konsultanta) zināšanām klasiskās filoloģijas jomā. Jāpiezīmē, ka ir grūti kļūdīties nosaukuma rakstībā, ja tiek ņemts viens vārds vai izteiciens no vārdnīcas. Jo neapšaubāmi, ka daļa nosaukumu ir meklēti, vienkārši šķirstot vārdnīcu un meklējot nosaukumu, lai grupai piešķirtu kādu intrigas, noslēpumainības, neskaidruma, senuma jēgu, simbolu.

Protams, noteikt to, vai kļūda nosaukumā ir apzināta vai nejauša, varētu noskaidrot sarakstē ar pašiem mūziķiem vai mūzikas recenziju studēšanā, taču kā svarīgāks tika izvēlēts pētījuma uzdevums paskatīties, kādu papildus efektu vai defektu tas radījis nosaukuma uztverē. Piemēram, *Abutor Ensis* (*Es izmantoju zobenu*), *abuti* pieprasa ablatīvu (senu locījumu, kas ietver instrumentāļa, lokatīva funkcijas) un var tikt izmantots arī dažreiz ar akuzatīvu, bet *ensis* var būt vai nu nominatīvs, vai ģenitīvs, līdz ar to šis nosaukums no efekta kļūst par defektu. Vēl kāds piemērs, *Ad Mortis Nostrae*, ir labi zināms, ka gramatiski korektā veidā *ad* pieprasa akuzatīvu, līdz ar to šis vārdu salikums arī ir grūti tulkojams un kādu jēgu, domu nes tikai grupas dalībnieku domās, jo *Mortis Nostrae* ir ģenitīvā.

Tipiska kļūda grupu nosaukumos ir dzimšu nesaskaņošana, kas atkal liecina par paviršību vai dziļāku latīņu valodas zināšanu trūkumu, piemēram, *Aetherius Obscuritas* (*ēterisks – m, tumsa – f*); *Aeternus Obscuritas* (*mūžīgs – m, tumsa – f*); *Aeternus Odium* (*mūžīgs – m, naidis – f*); *Atra Universum* (*tumša – f, visums – n*). Tāpat grupu nosaukumos ir redzama vārdformu nesaskaņošana, kas neļauj ziņošanā klausītājam viegli saprast tik svarīgo, jau grupas nosaukumā ietvertu ideju, jo nosaukumā ir latīņu vārdi, taču kopējā doma paliek neskaidra, piemēram, *Altus Mortem* (*altus (augsts) nominatīvā, mortem (nāvi) akuzatīvā*), *Animas Belli* (*animas (dvēseles) – akuzatīvs, belli (kara) – ģenitīvs*). Arī nosaukums *Arbor Ira* (*koks, dusmas*) ir diskutabls, jo nav zināms, vai ir domāts – *dusmīgais koks* vai *koks dusmās*, vai *koka dusmas*, vai *dusmu koks*. Bet, protams, var pieļaut, ka tās ir pamatasociācijas, kas piedāvā asociāciju spēli, ļaujot klausītājam meklēt šo atbildi dziesmu tekstos. *Absonus Noctis* (*nedaiļskanīgs – m, nakts – f – ģenitīvā*), *Adorarum Lunae* (neskaidra forma, kas varētu būt no *adorāre – pielūgt, lunae – mēness – ģenitīvā* vai *datīvā*) arī šie nosaukumi nav gramatiski korekti, bet varbūt grupas mūziķi ir domājuši tikai par fonētisko labskaņu, taču vienmēr atradīsies kāds, kuram interesē arī nosaukuma būtība, jēga.

Krietni sarežģītāks ir otrs pētījuma aspekts – grupas nosaukuma saistība ar izpildīto mūzikas stilu, simbolika, tās apjēgsme/izpratne izmantotā antīkā materiāla sakarā. Pētījumā uzmanība nedaudz ir pievērsta tikai nosaukumu asociatīvi saistītajiem blokiem (asociāciju ligzdām pēc psiholingvistikas) (Ульянов 1999), ieskicējot populārākos vai arī interesantākos, kas varētu kļūt par sava veida modeļiem tālākajos pētījumos.

Pārskatot šos pāri par 250 nosaukumiem, var secināt, ka ir izmatoti visi iespējamie tematu loki, sākot ar kristietiskajiem un beidzot ar sātāniskajiem, mēģinot izcelties gan ar oriģinālidejām, gan vienkārši atspoguļojot grupas domas, uzskatus par pasauli un spēlējot grupas nosaukumam atbilstošu mūziku. Var piekrist krievu kulturologam B. Markovam, kurš raksta, ka „mūzikas radītāji zina, ka mūzika nav ne tēls, ne vēstījums, ka dziesmas vārdu nozīme ir krietni niecīgāka par melodiju. Dziedošs cilvēks nerada tēlus, bet dzied dziesmu, kas sola tikšanos ar savu patieso Es; viņš izpilda savu himnu” (Марков 2008, 259).

Smagais metāls kā mūzikas stils vienmēr ir bijis izaicinošs un gan ar izpildījuma tehniku, gan tekstiem ir nostājies ārpus ierastās uzvedības, dažkārt arī domāšanas normām, bet jāatceras, ka viens no tās pamatmērķiem – radīt pirmpārdzīvojumu, mūziku, kas revitalizē pagātnes noskaņas un varoņus. Pie „klasiskiem” metāla grupu nosaukumiem var pieskaitīt tādus, kuros jau ir iekļauts izaicinājuma moments. Ņemot par pamatu psiholingvistikas asociatīvo lauku analīzes principus, vārdu dominanšu izdalīšanu, apskatītos nosaukumus ir mēģināts grupēt pēc dominantēm:

- 1) dominante *ass*: tiek piedāvāti tādi nosaukumi, kas, dominanti *ass* ietver jēdzienos, kuru forma ir *asa* vai *spica*, piemēram, *Ad arma* (*Pie ieročiem*), *Ad astra* (*Uz zvaigznēm*). *Ass* pēc uzvedības, piemēram, *Adorior* (*Es uzbrūku*), *Acriter* (*Asi, griezīgi*);
- 2) dominante *atsvešināšanās, būšana citā realitātē*: *Absentia* (*Prombūtne*) – 3 grupas ar šādu nosaukumu. *Abortus* (*Aborts*), *Amentes* (*Neprātīgie*), *Amentia* (*Neprāts*), *Alter ego* (*Otrs es*), *Ad Astra* (*Uz zvaigznēm*) – 4⁵ grupas, *Ad Lunam* (*Uz mēnesi*), *Ad lustrum* (*Uz meitu māju, Uz šķīstīšanos*), *Ad Inferna* (*Uz pazemi*) *Ad Infernum* (*Uz pazemi*), *Ad Inferos* (*Pie pazemes dieviem*) – 2 grupas. Grupām, kas spēlē metālu, noteikti ir raksturīgi dzīves un eksistences jēgas meklējumi, nosaucot konkrētus stāvokļus un vietas, kur to meklēt, kas, kā redzams, atklājas arī nosaukumos;
- 3) dominante *dvēsele – Animus*: tāds nosaukums tiek pārstāvēts kā dažādos metāla stilos, tā arī, protams, tas tiek niansēts semantiski kā
  - vispārinātā, nekonkretizētā dvēsel *Anima* (5 grupas) vai *Animus* (5 grupas), kas neapšaubāmi saistās ar tendenci aptvert, uzjundīt dzīles – cilvēkā, pasaulē;
  - naidīgā, postošā anima – *Anima Adversa* (*Naidīgā dvēsele*), *Animus Necandi* (*Nogalināšanas dvēsele*), *Animus Mortis* (*Nāves dvēsele*);
  - notiesātā, noniecinātā – *Anima Damnata* (*Notiesātā dvēsele*), *Anima Vilis* (*Mazvērtīgā dvēsele*);
  - ambivalenci ietverošais nosaukums – *Trahere Animas* (*Vilkt dvēseles – vilkt ārā (iznīcināt); vilkt dvēseles (glābt)*);

⁵ Šeit un turpmāk cipars norāda, cik grupu ir ar to pašu nosaukumu.

- radošā – *Poetae Anima (Dzejnieka dvēsele), Anima Sementis (Sēšanas (sējas) dvēsele)*;
  - nemirstīgā – *Anima Immortalis (Nemirstīgā dvēsele)*, kurai opozīcijā ir *Anima Sola (Vienīgā dvēsele)* – vienīgā, kas atkal, no vienas puses, uzsver galīgumu, no otras, izceļ vienreizīgumu;
- 4) dominante – *mūžība, bezgalība*: nepārprotami ietver cilvēka tieksmi pēc kaut kā pārlaicīga – *Ad Infinitum (Līdz bezgalībai, bezgalīgi)* – 3 grupas; *Ad Vitam Aeternam (Mūžīgai dzīvei), Aeternitās (Mūžība), Aevum (Mūžība), Aeternus, Aetern, Aeternum (Mūžīgs visās trijās dzimtēs)*;
- 5) dominante – *māksla*: arī šajā gadījumā tā tiek niansēta atkarībā no cilvēka dabas:
- radošā – *Ars Amandi (Māksla mīlēt), Ars Amatoria – (Mīlas māksla)*;
  - destruktīvā, kas, ņemot vērā smagā roka vēlmi rādīt sevi nevēlamā gaismā, ir daudz biežāk sastopama – *Ars Mortis (Nāves māksla), Ars Nefanda (Noziedzīgā māksla), Artefix Fraudis (krāpšanas meistars ar metatēzi vārdā Artefix), Ars Irae (dusmu māksla), Ars Tenebrae (tumsas māksla)*;
  - harmonizējošā, ar ambivalences pieskaņu – *Ars Antiqua (Senā māksla), Ars Occulta (Slepenā māksla), Ars Orbis (Riņķa māksla)*.

Ir arī profesiju nosaukumi – *Arbiter (Tiesnesis), Augur (Pareģis)* – 2 grupas, arī vielu nosaukumi *Argentum (Sudrabs), Aurum (Zelts)*, kas neapšaubāmi ir populārākie ķīmiskie elementi no skolas sola laikiem. Ņemot vērā *black metal* saistību ar pagānisma ideju paušanu, neizbēgami ir arī tādi nosaukumi kā *Adytum (Vissvētākā vieta templī), Aequinoctium (Saulgrieži), Ars Occulta (Slepenā māksla), Ars Antiqua (Senā māksla)*.

Pārskatot grupu nosaukumus, nevar izdarīt secinājumus par to, ka grupas vārds vienmēr atspoguļo izpildītās mūzikas stilu, tā, piemēram, *Aegrimonia (Skumjas)* vedinātu domāt, ka grupa spēlē emocionālu un lēnu mūziku, kas atbilstu *doom metal* stilam, taču izrādās, ka abas grupas ar šādu nosaukumu spēlē *black metal* mūziku, kas, protams, neizslēdz emocionalitāti un lēnos momentus viņu mūzikā, taču šie elementi noteikti nav pārsvarā viņu repertuārā, jo *black* metāls biežāk izmanto ātru tempu, spalgu vokālu, ģitāras ar ļoti sakropļotu skaņu, kas spēlē tremolo un netradicionālu dziesmu struktūru. Un tā izrādās ir ļoti bieži, ka grupas nosaukums tomēr neatspoguļo kādu noteiktu mūzikas virzienu.

Ņemot vērā to, ka metāla grupas savos uzskatos bieži konfrontē ar sabiedrības normām, tad arī to nosaukumi pauž viņu nostāju, piemēram, *Ave Lucifer (Esi sveicināts, Lucifer!)*, *Ave Satanas (Esi sveicināts, Sātan!)*, *Ave Tenebrae (Esi sveicināta, tumsa!)*, *Anus Mundi (Pasaules tūplis)*, *Advocatus Diaboli (Velna advokāts)*, *Ars Moriendī (Māksla mirt)*. Nobeigumā var secināt, ka latīņu valodas leksēmas ieņem stabilu vietu mūsdienu modernās

(šajā gadījumā *heavy metal*) mūzikas pasaulē. Tās ne vienmēr atspoguļo grupas repertuāra skanējumu, bet jebkurā gadījumā mēģina atainot grupas dalībnieku idejas attiecībā vai nu uz savu pasaules uzskatu, vai nu uz papildus noslēpumainības, simbolisma radīšanu ar grupas nosaukumu, vai arī atklāj muzikantu paviršību, neuzmanību, latīņu valodas gramatikas nezināšanu, vai arī apzinātu kļūdīšanos un postmodernismam raksturīgu sajauktu nosaukumu veidošanu.

Literatūra

Encyclopaedia Metallum – Encyclopaedia Metallum. [skatīts 2009. g. 10. sept.]. Pieejams: <http://www.metal-archives.com>

Latīņu-latviešu vārdnīca – *Latīņu-latviešu vārdnīca*. Sast. K. Veitmane, L. Čerfase, H. Novackis, A. Arīnis. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1955.

Латинско-русский словарь – *Латинско-русский словарь*. Сост. Дворецкий И. Х. Москва : «Русский язык», 1976.

Марков 2008 – **Марков, Б. В.** Голос и мелодия. **Марков Б. В.** *Культура повседневности*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. с. 255–260.

Ульянов 1999 – **Ульянов, Ю. Е.** *Психолингвистика*. Рига : Улей, 1999.

Энциклопедия Рока – Энциклопедия Рока. [skatīts 2009. g. 11. sept.]. Pieejams: <http://rockarchive.ru>

NAMES OF ROCKBANDS IN LATIN LANGUAGE

Summary

The title *Names of Rockbands in Latin Language* suggests a very vast and undefined theme. *Firstly*, the area of research which covers the realization of the antiquity tradition in musical culture, in philology has not been formulated or defined. *Secondly*, a neophyte may think that there is not enough material for study. Still it turns out that exactly the amount of material for study requires strict defining of the theme.

Group name analysis also requires a certain methodology which in the first paper on this theme is not absolutely clear. It is clear that methods and tools of computer linguistics, as well as the experience of psycholinguistics, psychoanalysis and semiotics has to be applied. There could be several aspects of analysis. The simplest ones are:

- 1) The grammatical aspect of Latin group names: the most characteristic forms, parts of speech, semantics, the most typical mistakes in group names.
- 2) Symbolism of Latin group names, connection (compatibility/ incompatibility) with the music style of the group, impact on target audience etc.

A survey of more than 250 group names shows that all the possible thematic lines have been made use of, from religious to Satanist with an attempt at originality or simply displaying the ideas of the group, world perception and playing music compatible with the name of the group.

It is clear that Latin vocabulary has a stable place in the world of modern music, in this case heavy metal. Latin lexemes not always reflect the repertoire of the group, but in any case they try to illustrate the ideas of the group, world vision, or create additional secrecy and symbolism or disclose the carelessness of the musicians and ignorance of Latin grammar or deliberate mistakes and coinage of mixed names characteristic of post-modernism.

HYPONYMY IN TEXT ORGANISATION MODELS

Introduction

The majority of texts that belong to the technical discourse are organised according to definite conventions and possess a relatively rigid structure that facilitates the transmission and interpretation of information. Loose structure may block comprehension and hinder the performance of the primary informative function of the text. In technical text analysis it is very important to be aware of the main principles of text organisation. Understanding the structure of a technical text is of particular importance taking into account contemporary tendencies in the development of corpus and text linguistics. Apart from other functions corpora are used as a lexicographic source. Scientists compiling WordNets and field specific databases use different models to arrange concepts in certain semantic and thematic fields in order to establish clear relationships between these concepts and thus facilitate data processing.

Hierarchical taxonomy is one of the main models of text organisation which is widely applied in computational linguistics and at the same time it is of considerable relevance in translation studies.

The study of hierarchical taxonomy helps define subclasses of different words and distinguish subordinate words from their hypernyms. Hypernymy is a relation of class to subclass. Thus a hypernym usually has a number of hyponyms. A hyponym is a word that belongs to and is equally ranked in a generic class. Hyponymy is considered to be one of the key mechanisms organizing the main semantic networks in the text.

The phenomenon of hyponymy is treated differently depending on the discipline and/or the focus of the analysis. In linguistics hierarchical relationships among lexical items are studied based on hypernym-hyponym dichotomy, in cognitive linguistics concepts are considered to be organised into a three level taxonomy – superordinate, basic level and subordinate. Terminology studies hyponymy in terms of ISA relationships of concepts.

In the paper different models of representation of hyponymy are discussed and exemplified considering technical terminology as the medium for analysis in translation perspective.

Lexical Relationships in Translation

The tendency for globalization in the contemporary multilingual environment and the advance in science and technology impose additional demands on translator competence. In order to produce an *acceptable translation* (Toury 1995) the translator has to be particularly aware of the semantic relationships among lexical items. Making translation decision while dealing with the problem of non-equivalence or one-to-part equivalence the

translator should perform *semantic componential analysis* (Lyons 1968) of the lexical item in question in order to identify the definite semantic component that may serve as the basis for rendition.

Lyons argues that the vocabulary of a language contains a number of lexical systems described in terms of *paradigmatic* and *syntagmatic* sense relations (Lyons 1968, 443). He maintains that the sense of a lexical item depends on the set of relations between this item and other items in the same lexical system. It means that every linguistic item has its place in a system and its meaning derives from the relations that distinguish it from the other units in the system.

Depending on the discipline, taxonomic relationships of words are studied in terms of either *hyponym-hyperonym dichotomy* in general linguistics (Cruse 2000; Taylor 2002), or three level hierarchy as in cognitive linguistics: *superordinate, basic level, subordinate* (Ungerer and Schmid 1996). K. Brown considers the hyponym-hypernym relation central to many theories of lexical organization (Brown 2006).

Considering the phenomenon of hyponymy within the framework of translation theory and practice it appears feasible to treat it in terms of the traditional linguistic hypernym-hyponym dichotomy, considering each following level separately. The interest translation studies take in the phenomenon is conditioned by the fact that languages are not fully compatible (Newmark 2003) and it is not always possible to achieve one-to-one correspondence in translation. When the target language lacks a hypernym, the translator is forced to replace the non-equivalent term by a more specific, i. e. by a potential hyponym. However, this method of translation called specification is used not as frequently as its counterpart – generalisation, which implies the substitution of a more specific term by a more general.

In technical translation generalisation may lead to a certain loss of meaning that is why it is not always considered the most adequate strategy. When the translator opts for this translation method, they consider certain compensation mechanism such as lexical addition or explanatory translation to counter the effect of the loss. However, compensation is not always possible, both due to space restrictions and language incompatibility.

For example, the words *mansion, lodge, manor* and *hall* when used as common nouns cannot be translated by four different words into Latvian and Russian. In Latvian the possible translation variants are *muiža* and *savrupmāja*, whereas in Russian the only possible translation for all four words is *особняк*. At the same time when the four words under discussion are used as a part of a title, i. e. as a proper noun, they are not translated properly into Russian but transcribed in the target language, e. g. *Blackthorn Hall* – *Блекторн Холл*.

Words that belong to all open word classes can enter hyponym-hypernym relations. These relations are often exposed in the form of synonymy. It should be kept in mind that synonymy is one of the means of

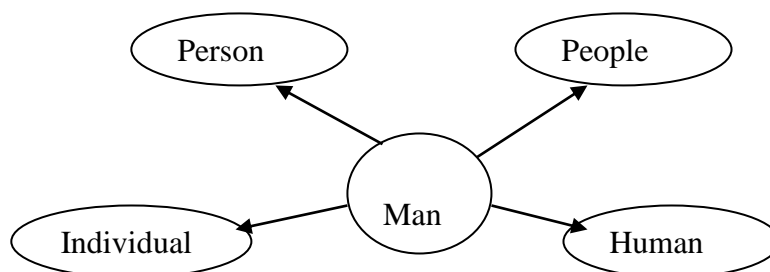
lexical cohesion (Halliday, Hasan 1976), so the usage of synonyms may be intentional although undesirable in a technical text. Hypernyms and hyponyms can also be used in the same text as stylistic synonyms.

In the process of rendition the translator frequently has to consider a number of synsets, i.e. sets of one or more synonyms (Miller 1990). For example,

- **organization** – society – group – club – corporation – company – agency;
- **house** – home – lodging – residence – dwelling – domicile – quarters – mansion – hall;
- **maintain** – sustain – examine – repair – overhaul – check;
- **efficient** – well-organized – competent – resourceful – proficient – capable – able.

Each synset should be assigned a hypernym. In the examples presented above these are **organization**, **house**, **maintain** and **efficient** respectively. Items in synsets enter hyponymic relations with the head of the synset. However, it should be noted that apart from hierarchical taxonomy, concepts may be organised into a non-taxonomic model, e. g. some types of *concept maps* (Novak, Cañas 2008) when the core or the central concept is not a hypernym in its true sense. The concepts at the nodes of such models are partial hyponyms, because the core concept comprises the meaning of the radiating concepts and can be used to substitute or define any of them (man – people – individuals, etc).

Figure 1

Concepts organised in such a way are called spider concept maps (ibid). They have a central or unifying theme in the center of the map and outwardly radiating sub-themes surrounding the main theme. The core concept is not superordinate to the radiating concepts, i. e. the relationships between the core and the nodes are not of ISA or KINDOF type, however, in semantic sense the core concept is more general.

It should be kept in mind that polysemic words may have several synsets depending on a particular sub-variant of meaning they take in the context. For example, in civil engineering the synset for the term **beam** could comprise the following items: *balk, girder, timber, dean, joist, rafter, summer, carrier, piece*, whereas in physics the synset for **beam** includes *ray*,

gleam, shaft, not taking into account other meanings of **beam** such as *wide smile*.

The word also *pier* displays diversity of meanings in the domain of civil engineering depending on whether it is used as the term denoting a construction element (**pier** as *post, column, or pillar*) or as the term denoting a marine construction (**pier** as *dock, wharf, or berth*). However, taking into account that absolute synonyms are rare, synonyms cannot always be replaced by the items in the same synset either in the same text or in translation.

When lexical items under discussion are polysemic, the analysis of hierarchical relations such items enter becomes extremely complicated.

The term *performance* is a good example of a potential translation problem not only because it is polysemic, but also because it is semantically complex considering its particular sub-meanings. In the following article only entries associated with scientific technical vocabulary are going to be considered, namely, associated with the field of civil engineering and computer science. The interpretation of the meaning of the term *performance* may be either facilitated or hindered by collocational relationships the term enters, i. e. the meaning of the term in compounds may be more or less specific than the meaning of a single unit lexical item.

Table 1

Meaning	English	Latvian	Russian
performance 1	the act of performing; execution, accomplishment, fulfillment, etc.	izpilde, izpildījums, izpildīšana, veikšana	Работа, выполнение, операции, действие, деятельность
performance 2	operation or functioning, usually with regard to effectiveness, as of a machine efficiency; the manner in which a mechanism performs	raksturojums, tehniekie raksturojumi, veiktspēja	Технические характеристики, мощность, производительность
performance 3	something done or performed; deed, accomplishment or feat	sniegums, veikums, priekšnesums, darbības rezultāti	Выполнение, результат, отдача, выход

It should be noted that there are many polysemic terms in technical language in different domains, for example, *truss, plane, blanket, aisle, tile, maintenance*, etc. In some cases it is difficult to draw a fine line between polysemy and homonymy, as in case with such words as **beam** (see above) and **bay** (bay as *cove*, and bay as *span*).

Another phenomenon to be discussed in the article is *ad hoc* taxonomic relations between words that are realized only in certain contexts. Lyons (Lyons 1968, 455) suggests that “although a *superordinate* term does not

generally imply its *hyponym*, it is frequently the case that the situational context or the syntagmatic modification of the *superordinate* term will determine the sense of one of its hyponyms.” In this case meaning is generated not only by linguistic system, but also by the situational and individual context. For example:

Lead countries have the most developed technological capabilities and are best places to profit from new technological developments. [...] India lagged behind the Asian tigers. (Szimrai, “The Dynamics of Socio-Economic Development” p. 125)

The metaphor “Asian tigers” is a synonym and at the same time a hyponym to the compound “lead countries”; these terms may be interpreted accurately only in context. Thus chains of synonyms can be organized at the level of hyponyms.

Table 2

English	Latvian	Russian
Lead countries	Attīstītas (developed) valstis	ведущие, передовые, развитые страны
	Vadošas (leading) valstis	правлящие (ruling) страны

The lexical items in question pose a potential translation problem when translating the text into Russian. The translator has to make a decision which of the potential translation variants to select, the distinction between *developed* and *ruling* country will be apparent only in context. In translation into Latvian the problem does not persist as the terms *lead* and *vadoša* are fully compatible and cover both components of the meaning, i. e. **lead** means both *developed* and *leading*.

The translation decision has a considerable impact on the end product, the translator bias may be transmitted to the target audience and thus the meaning implied by the author of the original text will be distorted. The translator should possess both linguistic and technical domain competence to interpret and render the precise meaning of a polysemic or not fully equivalent term. The more polysemic the word in the SL is, the more detailed semantic analysis should be. Moreover, the particular meaning of the word in each particular case would be determined by the context, so pragmatic analysis should also be undertaken.

In the process of analysis of lexical relations between the items in the text computer translation tools can be of particular use, however, computers are not yet capable of distinguishing shades of meaning in context, or establishing exact lexical relations between the items in the text. At present a profound lexical and pragmatic analysis can be performed only by a human translator, respectively, only a human translator can produce a coherent and accurate translation. Precise interpretation of the meaning of polysemic items is still beyond the competence of the computer.

Shifts between Levels in Hierarchical Taxonomies

The model to be discussed in this section, namely shifts between levels in hierarchical taxonomies, may be associated with such mechanisms of lexical meaning change as generalization and specification. Lexical taxonomic relationships can be analysed for different purposes. Computer lexicons and machine translation tools use taxonomies to build semantic webs and organise word meanings formally. In computerised lexical databases, hyponyms are classified as being either taxonomic or orthogonal to the hierarchical taxonomy (see Pedersen, Sørensen 2006, for discussion). For example, if computers distinguish *birch*, *oak*, *pine* as taxonomic hyponyms of the concept TREE, i. e. as belonging to a certain taxonomy, such lexical items as *roadside tree* or *winter tree* are not identified as elements in the hierarchical taxonomy, that is, they are non-taxonomic hyponyms.

As it has been mentioned above, upward shift in a hierarchical taxonomy, i. e. generalisation, is a more common translation method than the downward shift, i. e. specification. The more interesting are the cases when the translator has to use a more specific term in translation than in the source text. The term **earth** as used in the field of civil engineering and building materials in particular is a good example to illustrate the issues to be considered by the translator rendering semantically complex lexical items.

Table 3

English	Latvian	Russian
Earthen plaster	māla apmetums	глиняная штукатурка
Adamic earth	sarkanie māli	красная глина

Earthen plaster is composed of clay, aggregate and fibre, where clay serves as a binding agent and does not constitute more than a third of the total amount of the mixture. However, in the Latvian language the notion of ‘plaster made of earth’ does not exist. In the Russian language the term *земляная штукатурка* is rarely used and only as a calque for the English term, whereas *глиняная штукатурка* is a commonly accepted term. Thus rendering the term into Latvian and Russian a more specific term is chosen, where only a constituent of the whole is used as the basis for nomination.

Adamic earth is another term that requires the study of parallel texts to be rendered accurately. The basis of nomination in this case is not a constituent part of the whole, the term is explicitly metaphoric. *Adamic earth* is a name given to common red clay, from a notion that Adam means red earth (Webster's Revised Unabridged Dictionary 1913). The translator does not have to conduct etymological analysis, however, they should be aware of certain incompatibility in terms in the source and the target languages.

The processes of meaning shift can affect the meaning of lexical items, which normally do not enter hierarchical meaning relations. The term *water* is the key element in numerous concept maps, however, until recently it

could not be considered an element of a hierarchical taxonomy. The development of technology sets new demands on the meaning of terms in use, and thus the meaning of existing terms is extended to cover new concepts. The relatively new term *liquid water* is a vivid example of that tendency. At first glance *liquid water* seems to be a tautology as the property **liquid** is an integral semantic component of the meaning of the concept WATER. Other aggregate states of water are denoted by *vapour* and *ice* respectively. Example:

To achieve good water content equilibrium with the atmosphere, and therefore a 'healthy' wall (whether straw bale or wood) it is highly desirable for the plaster to be permeable to water vapour and also desirable that liquid water cannot enter the wall. [...] Liquid water will also permeate into most plasters to some degree, and some will act like blotting paper and wick liquid water into the wall. (Hollis, Practical Straw Bale Building, 2005)

The example illustrates an apparent tendency to treat **water** as the superordinate in a hierarchical taxonomy. *Liquid water*, *vapour* and *moisture* would be the hyponyms in this taxonomy. Although such terms as *liquid water* have not been standardized and their usage may be considered occasional, they demonstrate the tendency for vocabulary extension in technical language by shifts in hierarchical taxonomies.

Conclusion

Hierarchical taxonomies in different languages are not fully compatible. Terms at one level in hierarchy in the source language may appear on another level of the taxonomy in the target language. Such translation methods as specification and generalization are extensively used by translators of technical literature. However, they should be aware of certain inevitable loss of meaning, and therefore it is necessary to master compensation mechanisms to account for this loss.

By performing different types of text analysis the human translator makes a final decision concerning the optimal, most acceptable translation variant. Thus, the knowledge of lexical relationships should be an integral element of the translator's competence. Hyponymic and synonymic relationships as means of lexical cohesion should be carefully accounted for.

At present translators use resources and opportunities offered by machine aided translation tools and computer corpora and databases, but they also use strategies and methods of text analysis and message interpretation that cannot yet be used by machines. At present computers are not capable of distinguishing and interpreting shades of meaning in context, or establishing exact lexical relations between the items in the text.

Due to background knowledge, analytical skills and intuition human translators can interpret the meaning of words, establish their relations and interconnections. Besides formal knowledge they should be able to take into

account pragmatic aspects of the text environment, that is, social, field-specific, situational, cultural and individual contexts.

References

- Brown 2006** – **Brown, Keith**. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. UK : Elsevier Ltd, 2006.
- Cruse 2000** – **Cruse, D. Alan**. Aspects of the micro-structure of word meanings. Y. Ravin & C. Leacock, eds. *Polysemy: Theoretical and Computational Approaches*. Oxford : Oxford University Press, 2000, pp. 30–51.
- Halliday, Hasan 1976** – **Halliday, M. A. K., Hasan, Ruquaja**. *Cohesion in English*. London : Longman, 1976.
- Lyons 1968** – **Lyons, John**. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1968.
- Miller 1990** – **Miller, George et al**. WordNet: An online lexical database. *Int. J. Lexicograph.* 3, 4, 1990.
- Newmark 2003** – **Newmark, Peter**. *A Textbook of Translation*. New York/London : Prentice Hall, 2003.
- Novak, Cañas 2008** – **Novak, Joseph, D., Cañas, Alberto**. *The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct and Use Them*. Technical Report IHMC CmapTools 2006-01 Rev 01-2008, Florida Institute for Human and Machine Cognition, 2008.
- Pedersen, Sørensen 2006** – **Pedersen, B. S., and Sørensen, N. H**. Towards sounder taxonomies in wordnets. *In: A. Oltramari Chu-Ren Huang, A. Lenci, P. Buuitelaar, and C. Fellbaum* (Eds.). *Ontolex 2006 at 5th international conference on language resources and evaluation*. Genova, Italy, 2006, pp. 9–16.
- Taylor 2002** – **Taylor, John**. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. (2nd ed.). Oxford : Clarendon Press, 2002.
- Toury 1995** – **Toury, Gideon**. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins Publishing Company, 1995.
- Ungerer and Schmid 1996** – **Ungerer, Friedrich and Schmid, Hans-Jörg**. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London; New York : Longman, 1996.

Dictionaries

- Oxford English Reference Dictionary*. USA : OUP, 2003.
- Webster's Third New International Dictionary, Unabridged*. Merriam Webster, 2002.
- Webster's Revised Unabridged Dictionary*, 1913 at <http://dictionary.die.net>

HIPONĪMIJA TEKSTA ORGANIZĀCIJAS MODEĻOS

Kopsavilkums

Hierarhiskā taksonomija ir viens no galvenajiem teksta organizācijas modeļiem, kuru mūsdienās plaši lieto datorlingvistikā. Hierarhiskās taksonomijas problēmām ir īpaša loma tulkošanas studijās. Rakstā apskatīti dažādi hiponīmijas reprezentācijas modeļi, analizējot tehnisko terminoloģiju no tulkošanas viedokļa. Lai atrisinātu nesaderības problēmas starp hierarhisko taksonomiju struktūrām dažādās valodās, tiek plaši lietotas tādas tulkošanas metodes kā specififikācija un vispārināšana.

METAFORA DISKURSĀ: KOHĒZIJA UN KOHERENCE

Divdesmitā gadsimta domātāju atzinumos par metaforu nozīmīga loma piešķirta domāšanai, kultūrai un valodai. Mūsdienās metafora vairs nav vien lingvistisks pētīšanas objekts, tā kļuvusi par starpnozaru pētīšanas objektu. Kognitīvā zinātne piedāvā jaunus metaforas pētīšanas apvārsņus. Viens no lūzuma punktiem ir teorija, ka metafora nav tikai valodas aspekts, tā atspoguļo cilvēku domāšanu (sk. Lakoff, Johnson 2003 [1980]; Gibbs 1994; Kövecses 2002; Kövecses 2005). Kognitīvo zinātnieku izvirzītā teorija par konceptuālo metaforu norāda, ka doma par sarežģītām lietām valodā projicējas metaforas veidā (sk. Lakoff, Johnson 2003 [1980]).

Pēdējo gadu iespaidīgais metaforas pētījumu daudzums vairākās zinātnes nozarēs pierāda metaforas visuresamību (*ubiquity*) valodā (Gibbs 1994). Metaforas pētījumi pievērš lielāku vērību metaforas lomai cilvēka pieredzes interpretācijā un pasaules konceptualizācijā. Tie pierāda, ka mūsu domāšana ir metaforiska (*conceptual metaphor theory*). Konceptuālās metaforas struktūras pamatā ir divu konceptuālo jomu – avotjomas un mērķjomas – (*source domain, target domain*) projekcija jeb pārnese (*mapping*), kas nav patvaļīgs, bet gan to motivē mūsu zināšanas un ķermeņa pieredze (*embodied experience*) (sk. Lakoff, Johnson 2003 [1980]; Gibbs 1994; Kövecses 2002; Kövecses 2005). Piemēram: „Nevajadzētu nolaist rokas un ieslīgt pesimismā, jācīnās ar pašreizējām krīzes sekām” (Prikulis 2009) norāda prāta asociāciju par pašreizējo ekonomisko situāciju. Mēs verbāli izpaužam mūsu ķermenisko izpratni (*embodied understanding*): *Nolaist rokas* un *ieslīgt pesimismā*. Mūsu ikdienas pieredze un pārdomas par notiekošajiem procesiem ir ķermeniskas. Ja metafora ir prāta spēja, tad iespējamās ir arī neverbālās metaforas, kas izpaužas attēlos, filmās, skaņās un žestos (Forceville 2008).

Tomēr atsevišķi izklāstītie lingvistisko metaforu piemēri tikai daļēji norāda uz tās būtisko lomu domāšanā un visuresamību. Mēs varam pētīt un identificēt metaforu. Tiklīdz tā ir identificēta noteiktā diskursā, ir jāuzdod jautājums, kāda ir tās loma diskursā? Vai ir kohezīvs spēks? Vai pastāv noteikts metaforu tīklojums? Vai abstraktiem konceptiem, kas projicējas valodā metaforas veidā, ir nozīme diskursa koherencē?

Kohēzija un koherence

Jēdzienu „kohēzija” izvirzīja M. Halidejs (*M. Halliday*) un R. Hasana (*R. Hasan*) darbā „Cohesion in English” (sk. Halliday, Hassan 1976). Autori, uzdodot jautājumu, kas tekstu padara par tekstu, uzsver, ka viens no būtiskākajiem diskursa analīzes aspektiem ir kohēzija. Diskurss neveidojas, ja starp diviem teikumiem nav vienojošu elementu. „Kohēzija notiek, kad viena elementa interpretācija diskursā atkarīga no otra, un to starpā veidojas

sasaiste.” (Halliday, Hassan 1976, 4–5) Autori savā pētījumā analizē piecus kohēzijas veidus: referenci (*reference*), elipsi (*ellipsis*), aizstāšanu (*substitution*), saikļus (*conjunction*) un leksisko kohēziju (*lexical cohesion*) (sk. Halliday, Hassan 1976). Pētot teikumu pēc teikuma, atklājas to kohezīvās saites (*cohesive ties*), kas satur kopā veselu diskursu. Analīzes rezultātā var iegūt vērtīgus atzinumus par diskursa gramatisko un leksisko struktūru. Diskursu veido ne tikai to saistoši gramatiski elementi, liela nozīme ir koherencei – diskursa semantiskai sakarībai (van Dijk 1979, 146). Kohēzija atrisina jautājumu par diskursa veidošanos. Pēdējo gadu pētījumi kognitīvajā lingvistikā norāda, ka koherencei arī ir kognitīva loma. Diskursa koherence aptver gan semantiskos, gan domāšanas aspektus. Van Dejks (*van Dijk*) uzsver, ka viens no diskursa interpretācijas posmiem ir atklāt globālo koherenci – viena elementa saistību ar kopējo diskursa mērķi (van Dijk 1979, 147). Tādējādi koherence iegūst plašāku nozīmi. Tātad diskursu satur kopā mūsu zināšanas, sociālā un kultūras vide. Sarežģīti kognitīvi procesi nosaka veselu un jēgpilnu diskursu.

„Pūšļi plīst”

Tomēr kohēzija ir arī stilistiska kategorija. Arī tēlainiem izteiksmes līdzekļiem ir teksta un tā nozīmes veidojoša funkcija. „Izturīgs, ilgstošs frazeoloģisks tēls nodrošina teksta semantisko un stilistisko kohēziju” (Naciscione 2001, 48). Gan gramatiskās saites, gan frazeoloģiskie tēli veido teksta nedalāmību. Raksta autore uzskata, ka arī metaforai ir būtiska loma diskursa attīstībā. Interpretējot metaforu diskursā un tās kohezīvo spēku, vispirms ir jāveic metaforas identifikācija. Vairums kognitīvās zinātnes pētnieku ir sadūrušies ar metaforas pētīšanas metodes problēmām. Atrauti no kopējā diskursa konteksta metaforu piemēri var novest pie maldīgiem apgalvojumiem. Tāpēc šķiet ļoti svarīgi metaforas izpētes jauninājumi (Steen 1999; Naciscione 2001, 33–45). G. Steins (*G. Steen*) piedāvā piecu soļu metodi, kas palīdz rast saikni starp lingvistisko metaforu un tās konceptuālo struktūru (sk. Steen 1999, 57–78; Steen 2007, 297). Metaforas identifikācijas procedūra paredz piecus soļus un atbild uz šādiem jautājumiem: „kāds ir metaforas fokuss, kāda ir metaforas ideja, kāda ir metaforas līdzība, kāda ir metaforas analogija, kāds ir metaforiskais pārnesums?” (Steen 2007, 297). Piedāvātā metode pēta metaforu neatrauti no diskursa, ņemot vērā tās sakarību ar kontekstu. Šī metode rāda globālo koherenci, kas pastāv starp diskursu un domāšanu. Kā pirmais piemērs izvēlēts laikrakstā „Diena” publicētais Paula Raudsepa raksts „Pūšļi plīst” (Raudseps 2009). Rakstā autors komentē nesenos notikumus, kas saistīti ar *Lehman Brothers* un citu finanšu institūciju krahu. Izlasot visu rakstu un izprotot galveno ideju, veikta lingvistisko metaforu identifikācija:

- 1) fokuss → pūšļi – nav lietots burtiskajā nozīmē;
- 2) metaforas ideja → finanšu institūcija ir saplīsis pūslis;

- 3) līdzības identifikācija → finanšu institūcijas krahs līdzinās pārplīsušam burbulim;
- 4) analogija → finanšu burbulis ir analogisks uzpūstam pūslim;
- 5) pārnesums → INSTITŪCIJA IR TILPNE.

Kognitīvā zinātne uzsver, ka konceptuālā metafora ir prāta spēja, ar kuras palīdzību mēs sakārtojam un sistematizējam savu pieredzi un zināšanas par pasauli (Gibbs 1994, 1). Metafora ir sava veida noteiktu universālu zināšanu tēlaina projekcija, kas vienkāršo ceļu uz izpratni un komunikāciju. Mēs varam domāt par noteiktu institūciju kā ļoti trauslu, uzpūstu tilpni, kas vienā brīdī var saplīst. Turpmāk tekstā ir identificētas šādas metaforas:

uz burbuļiem celtas sapņu pilis sabrūk;
tas sagrauj kapitālistiskās sistēmas simbolus;
izraisīja ģeopolitisko zemestrīci;
sabrūka finanšu institūcijas;
universālais uzticības sabrukums finanšu sistēmā;
uz burbuļiem celtas sapņu pilis sabrūk, un dzīvot ar galvu mākoņos nozīmē kādu rītu atmosties dziļā bedrē. (Raudseps 2009)

Teksta gaitā attīstās viena metaforiska doma par finanšu institūciju krahu, un tā satur kopā diskursu. Tēlainie izteiksmes līdzekļi palīdz lasītājam skaidrāk un precīzāk izprast attiecīgās situācijas kopainu. Sabrukšana, graušana, zemestrīce, dziļā bedre saskan ar mūsu zināšanām par pasauli un pieredzi. Mēs domājam par kādas sistēmas krīzi kā celtnes sabrukšanu, zemestrīci ar tās izrietošajām sekām. Raksta ievadā minētā 11. septembra traģēdija padara spēcīgākas asociācijas par finanšu institūciju krahu. Pārdzīvotā fiziskā un garīgā pieredze radījusi ļoti spēcīgas, noturīgas asociācijas, kas pamatīgi iesakņojušās cilvēku apziņā. Izceltās metaforas nevar analizēt atrauti vienu no otras. Kopumā tām piemīt kohezīvs spēks. Vienas metaforiskās domas izvērsums veido loģisku diskursa attīstību, un lingvistisko metaforu koherences rezultātā veidojas diskursa vienotais tēls. Izskatot iegūto materiālu un veicot piecu soļu metodi, mēs vairs nevaram runāt par institūciju kā tilpni, bet gan par celtni. Šajā gadījumā atklājas divi konceptuālie lauki – institūcija vai sistēma kā mērķjoma (*target domain*) un celtnes kā avotjoma (*source domain*). Var pieņemt, ka analizētā raksta pamatā ir konceptuālā metafora ABSTRACT COMPLEX SYSTEMS ARE BUILDINGS (ABSTRAKTAS KOMPLEKSAS SISTĒMAS IR CELTNES) (Kövecses 2002, 110). Z. Kevešess (Z. Kövecses) piedāvā pārnesumus, kas veido šo metaforu:

pamati → sistēmas pamats;
 uzbūve, karkass → sistēmu veidojošs elementu kopums;
 celšanas process → sistēmas veidošanās struktūra;
 krišana, sabrukums → bankrots. (Kövecses 2002, 111)

Var secināt, ka koherence metaforiskās domas izvērsumā norāda uz metaforas konceptuālo dimensiju. Lai atklātu diskursa daudzslāņainību, liela nozīme ir kontekstam, tas ir, sociālajam, politiskajam un kultūras fonam

(Ponterotto 2003, 284; van Dijk 2006). Pētot diskursu, kontekstu un izziņu diskursa analīzes laikā, ir būtiski atklāt saikni starp diskursu un izziņu (*cognition*), domāšanu un konceptuālajām sistēmām (Ponterotto 2003, 284; van Dijk 2006). Savukārt, konteksts ietekmē noteikta diskursa rašanos vai otrādi, diskurss var ietekmēt noteiktas situācijas. Konteksts iespaido, ko cilvēki saka un kā to saka, apzināti vai neapzināti, atkarīgi no situācijas. Diskursa veidošanās un izpratne ietver sevī prāta modeļu aktivizēšanu un aktualizēšanu kā epizodiskās atmiņas reprezentāciju. Prāta modelis ir diskursā ietvertu notikumu vai situāciju subjektīva reprezentācija (van Dijk 2006, 169). Prāta modeļi ataino cilvēku pieredzi, un tā ir saistīta ar personīgo vai kolektīvo atmiņu. Mēs izprotam diskursu, ja izveidojam prāta modeļi par to. Tātad runa ir par noteiktām struktūrām mūsu apziņā, kas atviegļina mūsu ceļu diskursa izpratnē. Šī kognitīvā teorija ļoti labi atklāj saikni starp diskursu, vidi un cilvēku domāšanu. Attiecīgi izprotot un analizējot noteiktu tekstu, ir jāņem vērā šī mijiedarbība. Noteikta diskursa veidošanos ietekmē gan sociālais un kultūras aspekts, gan konteksts, gan prāta modeļi.

„Grāvis uz labklājību”

Ne tikai vienas konceptuālās metaforas daudzveidīgā izpausme diskursā, bet arī vienas metaforas izvērsums un atkārtošāns var pastiprināt diskursa efektivitāti. Izvērstajai metaforai diskursā ir kohezīvs spēks. Tā paplašina un aktualizē vienu metaforisko domu un pilnveido diskursu. Žurnāla „Rīgas Laiks” 2008. gada februāra numurā publicēta intervija ar bijušo premjerministru Ivaru Godmani. Tā ir atklāta saruna par dzīvi, iespaidiem, svarīgām politiskām norisēm valstī. Uzmanību piesaista un rosina ziņkārī jau pats nosaukums „Grāvis uz labklājību”. Izlasot interviju, var secināt, ka *grāvis* nav lietots burtiskajā nozīmē; tam ir tēlaina nozīme. Vārdu savienojums iegūst pārnestu nozīmi. Ja mēs dzīvotu atrauti no mūsdienu realitātes un nebūtu lietas kursā par pēdējo gadu situāciju, tad *grāvis uz labklājību* raisītu pavisam citādākas asociācijas. Mūsu zināšanas un pieredze bieži piedēvē grāvim negatīvu konotāciju. Tas sasaistās ar nobraukšanu no ceļa, pakļupšanu un iekrišanu. Tomēr jāņem vērā, ka runātājs valodā pauž savas idejas, lai veidotu dialogu ar sarunas biedru vai veselu auditoriju. Rodas mijiedarbība, kuras pamatā var būt kopējas zināšanas par noteiktiem procesiem. Tādējādi grāvis uz labklājību rosina pārdomas nevis par destruktīvu spēku, bet gan – par virzību uz priekšu, par smagu darbu, kā rezultātā var nonākt pie pozitīva rezultāta.

„Mēs rokam grāvi uz labklājību, visi rokam (..) Smags darbs, visi rokam (..) Mēs esam izrakuši procentus septiņdesmit, pie astoņdesmit (..) Mēs rokam, un pa to laiku kāds nozadzis lāpstu, aizstiepis uz savu grāvi, uzracis savu labklājību. „Mēs dabūsim tādas, kas raks mūsu vietā!” Bet jārok ir mums, neviens cits neraks, pēdējais ekskavators atbrauca 2004. gadā (..). Citu ekskavatoru nebūs, ar esošo tehniku būs jārok grāvis līdz galam. Un tad tie racēji sāk skatīties, ka ārpus tā

grāvja staigā citu nāciju pārstāvji, kas galīgi neko nerok (..). Varbūt var kaut kā savādāk nokļūt līdz tā grāvja galam? (..) ja tu gribi tajā grāvī ar lāpstu darboties, tad arī parādi (..). Cilvēkiem ir grūti iestāstīt, ka visi, kas tur staigā apkārt un nestrādā, savus grāvjus savulaik ir izrakuši.” (Zandere, Tīrons 2008, 33)

Intervijā izteikti pamanāma atkārtotāšanās (*reiteration*), kas ir viens no kohēzijas veidiem (Halliday, Hassan 1975, 278–279; Naciscione 2001, 112–121). Nepārtrauktā saistība ar pamatdomu veido kohezīvās saites. Metaforas rakt grāvi uz labklājību izvērsums visa diskursa garumā norāda uz runātāja vēlmi padarīt diskursu spēcīgāku un emocionālāku, atgādināt par pamatdomu. Kohēzijas rezultātā izveidojas koptēls, kas diskursa gaitā rada jaunus, tam pakārtotus tēlus (*sub-image*) (Naciscione 2001, 78). Šādā gadījumā var runāt par vienas figuratīvas domas ilgtspējīgu attīstību (*sustainability*) (Naciscione 2006, 44), kas nodrošina diskursa dinamiskumu. Konceptuālajā plānā varam secināt, ka fiziska darba veikšana ir metaforisks pārnesums sabiedrības centieniem sasniegt labklājību. Rakšanas pieredze un sasniegtais rezultāts salīdzināms ar mūsu pieredzi iesaistīties sabiedriski politiskajos pasākumos un veicināt savu un valsts labklājību. Kognitīvajā lingvistikā un psiholoģijā pēdējos gados ievērojama uzmanība ir pievērsta ne tikai metaforai, bet arī metonīmijai, uzsverot, ka tai ir tikpat nozīmīga loma mūsu konceptuālajā sistēmā kā metaforai (Gibbs 1994, 319). Pētījumi kognitīvajā lingvistikā norāda, ka metonīmija mijiedarbojas ar metaforu gan lingvistiskajā, gan konceptuālajā līmenī (Goosens 2003, 350). Visbiežāk var sastapt metonīmiju vienas izvērstas metaforas ietvarā:

„(1) Mēs esam izrakuši procentus septiņdesmit, pie astoņdesmit (..) Mēs rokam, un (2) pa to laiku kāds nozadzis lāpstu, aizstiepis uz savu grāvi, uzracis savu labklājību” (Zandere, Tīrons 2008, 33).

Minētajos piemēros skaidri redzam metonīmijas klātbūtni. *Procenti septiņdesmit, pie astoņdesmit* ir daļa no visa izraktā grāvja. Metonīmija ir ne tikai stilistiskais elements, tā arī motivē metaforu un padara diskursu konkrētāku un reālāku, iesaista fizisku un cēlonisku asociāciju. Šīs mijiedarbības rezultātā kohezīvās saites starp teikumiem kļūst ciešākas.

Nobeigums

Gan lingvistiskās, gan konceptuālās metaforas rodas noteiktās sabiedrības vērtību sistēmās, un tās tiek lietotas neapzināti. Konceptuālās metaforas pamatā ir cilvēka uztvere, ikdienas pieredze un redzesloks; tā ir izziņas telpa, kurā cilvēks uztver apkārtējo pasauli caur savu personīgo prizmu, to ietekmē arī sabiedrība, kurā cilvēks dzīvo. Tieši kolektīvā kultūras identitāte bieži ietekmē koncepta rašanos, kas valodā parasti nostiprinās metaforas veidā. Konceptuālās metaforas attīstība ir kognitīvs process, kā to norāda sniegtie piemēri. Liela nozīme diskursa pētīšanā ir izziņai, zināšanu kopumam par pasauli, ķermeņa pieredzei, kā arī noteiktam vēsturiskam kontekstam.

Diskursa analīze atklāj kohēziju, ko veido metaforiskais tīklojums. Analīzes rezultātā ir iespējams iegūt informāciju par faktisko metaforas lietojumu un saskatīt attīstības iezīmes diskursā, kas tās rada. Sakarība metaforiskās nozīmes izvērsumā norāda uz metaforas dinamisko raksturu un konceptuālo dimensiju, kā arī atspoguļo sarežģītus domāšanas procesus. Metafora, no vienas puses, ir īsa un kodolīga, bet, no otras puses, izvērstās metaforas kohezīvās saiknes liecina par tās elastīgumu un brīvību.

Avoti

Prikulis 2009 – Prikulis, Oskars. *Nevajadzētu nolaist rokas un ieslīgt pesimismā, jācīnās ar pašreizējām krīzes sekām.* [skatīts 2009. g. 2. nov.]. Pieejams: http://www.db.lv/a/2009/11/02/Saukans_Nevajadzetu_nola.

Raudseps 2009 – Raudseps, Pauls. *Pūšļi plīst.* [skatīts 2009. g. 14. sept.]. Pieejams: http://www.diena.lv/lat/politics/dienas_komentari/pauls-raudseps-pusli-plist.

Zandere, Tīrons 2008 – Zandere, Inese, Tīrons, Uldis. Grāvis uz labklājību. LR premjerministru Ivaru Godmani intervē Inese Zandere un Uldis Tīrons. *Rīgas Laiks*, februāris, 2008, 26.–33. lpp.

Literatūra

Forceville 2008 – Forceville, Charles. Metaphor in Pictures and Multimodal Prepresentation. *In: Gibbs, Raymond W., editor, The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge : Cambridge University Press, 2008, pp. 462–481.

Gibbs 1994 – Gibbs, Raymond W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding.* Cambridge : Cambridge University Press, 1994.

Goosens 2003 – Goosens, Louis. Metaphonymy: The Intercation of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Actions. *In: Dirven, Renè, editor, Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast.* Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2003, pp. 249–377.

Halliday, Hasan 1976 – Halliday, Michael, Alexander, Kirkwood, Hasan, Ruquaiya. *Cohesion in English.* London : Longman, 1976.

Kövecses 2002 – Kövecses, Zoltan. *Metaphor: A Practical Introduction.* Oxford University Press, Oxford, 2002.

Kövecses 2005 – Kövecses, Zoltan. *Metaphor in Culture: Universality and Variation.* Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Lakoff, Johnson 2003 [1980] – Lakoff, George, Johnson Mark. *Metaphors We Live By.* The University of Chicago Press, Chicago and London : 2003.

Naciscione 2001 – Naciscione, Anita. *Phraseological Units in Discourse: Towards Applied Stylistics.* Riga : Latvian Academy of Culture, 2001.

Naciscione 2006 – Naciscione, Anita. Sustainability of Phraseological Image in Discourse. *International Journal of English Studies.* Vol. 6 (1), 2006, pp. 43–56.

Ponterotto 2003 – Ponterotto, Diane. The Cohesive Role of Cognitive Metaphor in Discourse and Conversation. *In: Barcelona, Antonio, editor, Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective.* Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2003, pp. 283–298.

Steen 1999 – Steen, Gerard J. From Linguistic to Conceptual Metaphor in Five Steps. *In: Gibbs, Raymond W. and Steen, J. Gerard, editors, Metaphor in Cognitive Linguistics.* Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1999, pp. 57–77.

Steen 2007 – **Steen, Gerard J.** *Finding Metaphor in Grammar and Usage*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2007.

van Dijk 1979 – **van Dijk, Teun A.** Cognitive Processing of Literary Discourse. *Poetics Today*, 1, 1979, pp. 143–160.

van Dijk 2006 – **van Dijk, Teun A.** Discourse, Context and Cognition. *Discourse Studies*, 8, 2006, pp. 159–177.

METAPHOR IN DISCOURSE: COHESIVE AND COHERENCE

Summary

Research on metaphor has increased in recent years, and more attention is paid to the role of metaphor in interpretation of human experience and conceptualization of the world.

Research in cognitive linguistics reveals that conceptual metaphors contain a wide range of information about human psychology, culture and collective memory. Metaphor is the most essential phenomenon that motivates language use. If researchers set out to analyse separate linguistic metaphors outside discourse, they stand a chance of losing an important thread in the course of metaphor interpretation. For that reason the aim of the present paper is to analyse the extension and network of metaphor in discourse and the essential role of metaphor in discourse formation and development.

Discourse analysis reveals cohesion sustained by metaphorical network. As a result of analysis it is possible to obtain information about the actual use of metaphor and discern its creative features in discourse. Coherence in the extension of metaphorical meaning denotes the dynamic character and conceptual dimension of metaphor. It also reflects complex thinking processes.

Metaphor is concise on the one hand; however, on the other hand cohesive ties in extended metaphor indicate flexibility and freedom.

TYPES OF GENERAL ENGLISH-LATVIAN DICTIONARIES

It is traditional in Latvian lexicography to compile two general bilingual dictionaries for each language pair (e. g. English-Latvian, Latvian-English). However metalexigraphic research on the so called active-passive dichotomy reveals that four bilingual dictionaries are necessary to meet the various decoding and encoding needs of both speech communities. Thus the aim of the present paper is to review the bilingual dictionary typologies and identify the type(s) of the major contemporary general English-Latvian dictionaries (ELDs). The first part of the paper presents a review of dictionary typologies proposed by Ščerba (Ščerba 2003 [1940]), Zgusta (Zgusta 1971) and Al-Kasimi (Al-Kasimi 1977). Special attention is paid to the active-passive dichotomy of bilingual dictionaries which is firmly established (though not yet explicitly defined) in these comparatively early studies of bilingual lexicography and then further developed by such contemporary metalexigraphers as Cop (Cop 1991), Marello (Marello 2003), Adamska-Sałaciak (Adamska-Sałaciak 2006), et al.

Studies on Types of Bilingual Dictionaries

The review of dictionary typologies should be started by examining Ščerba's typology presented in his study "Towards a General Theory of Lexicography" (Ščerba 2003 [1940]) which is often viewed as the first serious attempt to establish dictionary typology based on structural characteristics of dictionary types (Adamska-Sałaciak 2006, 27; Al-Kasimi 1977, 12). In his typology Ščerba covers a wide range of dictionaries, suggesting six pairs of binary oppositions: *academic vs. informative*, *encyclopaedic vs. general*, *concordance vs. ordinary*, *ordinary vs. ideological*, *defining (explanatory) vs. translating*, *non-historical vs. historical* (Ščerba 2003 [1940]). The distinction between defining and translating dictionaries is obviously the most relevant for the context of bilingual lexicography and as such will be discussed in more detail.

Having criticized the lack of full interlingual equivalence between any pair of languages, Ščerba (Ščerba 2003 [1940], 40–41) draws a conclusion that "ordinary translation dictionaries do not give the real meaning of foreign words, but only help one to guess at their sense in context" which can often lead the user to wrong assumptions. In this context his suggestion is to start using explanatory dictionaries of L2 as soon as possible thus leaving faulty translational dictionary only for the initial levels of language acquisition. Much more radical is his suggestion to create an explanatory L2-L1 dictionary which includes translation equivalents only in the cases when it could contribute to "a full understanding of the foreign word's true nature" (ibid, 41). He views this type of dictionary as an "ideal" one because in his

view it is supposed to give the users the most accurate picture of the foreign language. Ščerba (*ibid*, 41–42) rounds up his discussion of types of general bilingual dictionaries by claiming that for any pair of languages there is a need for four dictionaries, and namely:

- two L2-L1 explanatory dictionaries where the explanations are provided in L1 (admitting that L1 translations could be added if necessary),
- two L1-L2 translation dictionaries (which are still indispensable for the purpose of translation into L2 for less proficient users).

Another typology of general bilingual dictionaries is presented by Zgusta in his “Manual of Lexicography” (Zgusta 1971) where he pays due attention to the treatment of the “native language” and “foreign language” in a bilingual dictionary, claiming that the dictionary meant for the native speakers of a certain language should not contain some “covert facts” about this language and culture which are obvious for the native speakers and therefore unnecessary. In this context he refers to the pair of bilingual dictionaries A-B, B-A which can be intended either for the speakers of language A or B, but definitely not for both groups simultaneously because their needs differ significantly (Zgusta 1971, 299). Still as the most relevant criterion for the typology of the bilingual dictionaries Zgusta (*ibid*, 299–300) mentions their intention – they can be targeted either at the comprehension (or description) of texts in the source language (SL), or generation of texts in the target language (TL). The following set of bilingual dictionaries is proposed for each pair of languages (*ibid*, 300–301):

- two (or four if comprehension and description purposes are treated separately) L2-L1 dictionaries: if the dictionary is compiled for comprehension purposes – only translation equivalents are required, but if the dictionary is meant for description of the source language – typical contexts and sense disambiguation is necessary,
- two L1-L2 dictionaries for production purposes: if the entry word is polysemous, its various meanings have to be disambiguated, besides the glosses have to be provided in L1.

Zgusta acknowledges that dictionaries meant for mere comprehension are very seldom compiled and can be quite easily combined with the ones aimed at description because these tasks can be viewed as interdependent (*ibid*, 303–304). This leaves the bilingual dictionaries aimed at production purposes as a separate group – uncombinable with the ones meant for description-comprehension purposes. Accordingly, Zgusta also proposes a set of four bilingual dictionaries, only in his classification both types of dictionaries provide translation equivalents (in contrast with the explanatory L2-L1 dictionary suggested by Ščerba).

Al-Kasimi claims that his classification of bilingual dictionaries is not based on the survey of existing dictionaries but rather a quest for better types of bilingual dictionaries (Al-Kasimi 1977, 17). In his typology Al-Kasimi

concentrates on the differences in the source, scope and purpose of bilingual dictionaries promising to pay special attention exactly to their purpose. He offers (ibid. 20) seven sets of binary oppositions to describe various types of bilingual dictionaries: 1) for the speakers of the SL vs. speakers of the TL, 2) of the literary language vs. the spoken language, 3) for production vs. comprehension, 4) for the human user vs. machine translation, 5) historical vs. descriptive, 6) lexical vs. encyclopaedic, 7) general vs. special.

First of all it should be noted that not all of these distinctions are relevant, at least equally relevant for the present discussion of general bilingual dictionaries. Distinctions number four and seven can be discarded at once; number two, five and six might be of some importance (these distinctions can be applied equally to monolingual and bilingual dictionaries); but the first and the third appear to be the most important distinctions and obviously resemble the types of general bilingual dictionaries already offered by Ščerba (Ščerba 1940) and Zgusta (Zgusta 1971). Although Al-Kasimi (Al-Kasimi 1977, 22–26) does not deny the possibility of compiling bilingual dictionaries which could serve the needs of both speech communities, he restricts such possibility only to dictionaries of limited lexical coverage which are meant for users of lower proficiency levels.

This review reveals that these typologies of general bilingual dictionaries concentrate primarily on the user aspect – for which user group the dictionary is compiled. Although the typologies offered by Ščerba (Ščerba 1940), Zgusta (Zgusta 1971) and Al-Kasimi (Al-Kasimi 1977) differ in detail (the dictionary meant for comprehension of L2 offered by Ščerba differs from an ordinary L2-L1 bilingual dictionary and Zgusta initially splits the comprehension and description purposes), still they all come to an overall conclusion that four general bilingual dictionaries are necessary for each language pair in order to meet the needs of both speech communities when reading and producing texts in L2. These authors concentrate on dictionaries compiled to meet the production/encoding vs. reception/decoding needs of the users but do not apply the terms *active* vs. *passive* dictionary (coined later and now frequently encountered in metalexigraphic literature). The distinction based on the intended purpose of the dictionaries, has served as the starting point for the further research on types of bilingual dictionaries and, accordingly, active-passive dichotomy.

Contemporary Studies on Active-Passive Dichotomy

The authors of the contemporary studies normally do not propose any new types of bilingual dictionaries, but rather concentrate on the distinctive structural features of active (production-oriented) vs. passive (decoding-oriented) dictionaries.

Cop (Cop 1991, 2776–2777), Marellò (Marellò 2003, 336–337), Honselaar (Honselaar 2003, 324) touch upon the presentation of metalinguistic vs. linguistic information in the active and passive dictionaries.

It is stressed that when the information is of metalinguistic character (e. g. abbreviations, labels, glosses), it should be given in L1 of the intended user, while linguistic information (e. g. equivalents) should appear in the TL of the dictionary (in the case of the active dictionary it is L2 while in the passive – L1 of the user). Deuter (Deuter 2004, 245) rightly points to the fact that if an attempt is made to meet the needs of both speech communities, whichever language is used as metalanguage (probably only one is chosen), it will be the “wrong” one for the other user group.

Kromann et al. (Kromann et al. 1991, 2720), Hannay (Hannay 2003, 147), Adamska-Sałaciak (Adamska-Sałaciak 2006, 31) stress that in the case of an active dictionary the information is provided primarily on the foreign equivalents since they will be used to produce a text in L2, while in the case of a passive dictionary the information is provided primarily on the lemmas (the lexical units of the foreign language which have to be understood or translated in L1). For instance, grammatical information in both types of dictionaries has to be provided only for L2 part since, if provided for L1, it will appear to be superfluous for the users.

Kromann et al. (Kromann et al. 1991, 2720f.), Honselaar (Honselaar 2003, 323–324) and Hannay (Hannay 2003, 146–148) concentrate on the impact the active-passive dichotomy has on the dictionary entries. According to Kromann et al. (Kromann et al. 1991, 2720), it determines the following comments of linguistic character: on equivalence, semantics, style, grammar and phonetic features, as well as comments of a non-linguistic nature: the division of lexical units in subject fields, encyclopaedic and culture-specific information. Hannay (Hannay 2003, 146–148) provides a more detailed account of what information types the entries of active and passive dictionaries should contain. The entry of an active production-oriented dictionary should provide abundant information about translation equivalents: meaning discrimination for polysemous entry words (it can be achieved by grammatical information, meaning discrimination notes, semantic paraphrases, field labels); information which helps to choose the right translation option (connotational information, style and other usage labels can be helpful here); examples illustrating the use of headword. The entry of a passive or comprehension-oriented dictionary, on the other hand, concentrates on the L2 lemma: its phonetic description (usually indicated with the help of IPA), semantic, grammatical and stylistic features. It can be achieved by providing style, field, regional, etc. labels, various grammatical labels, culture-specific and encyclopaedic information. Apart from this, it is suggested that regional varieties, alternative forms, old-fashioned forms, marked grammatical forms (plurals, past tenses and participles) should be provided because might be encountered in a foreign language text.

Even though it seems to be self evident that because of the various needs of the potential user groups four general bilingual dictionaries should be compiled for each language pair, several authors (Kromann et al. (1991),

Marello (2003), Deuter (2004), Adamska-Sałaciak (2006), Atkins and Rundell (2008)) pay attention to the fact that it is still far from standard practice. According to Adamska-Sałaciak, although publishers often claim that a certain dictionary meets the needs of both speech communities, it is simply not possible “even at the cost of greatly increased volume and substantial redundancy of information” (Adamska-Sałaciak 2006, 38). With some well-chosen examples Atkins and Rundell (Atkins and Rundell 2008, 43) clearly demonstrate the superabundance of redundant information in a dictionary which pretends to be two in one (targeted at both speech communities).

Kromann et al. (Kromann et al. 1991, 2713) observe that the target user groups of bilingual dictionaries are often not clearly identified which can mislead the possible users into thinking that these dictionaries are meant for everybody, however, it is not the case – they usually cater only for one group of users. Also the mere fact that the preface is provided in two languages should not be viewed as relevant because only a closer analysis of some relevant microstructural features helps to detect the type of the dictionary (Marello 2003, 336). Deuter (Deuter 2004, 245) acknowledges that it is not a good solution that the potential users are misinformed but also mentions the possible reasons why such situation might occur – commercial restrictions or simply not enough attention is paid to the users’ needs. Though it is often stressed (Marello (2003), Hannay (Hannay 2003), Deuter (Deuter 2004), Adamska-Sałaciak (Adamska-Sałaciak 2006), Atkins and Rundell (Atkins and Rundell 2008)) that in actual fact only two of the four bilingual dictionaries are compiled and attempts are made to combine their tasks to various degrees, Berkov (Berkov 1996, 548–550) comes up with a more radical idea, claiming that a consistent implementing of the passive-active dichotomy is neither possible, nor practical for compiling large bilingual dictionaries. He argues that a passive bilingual dictionary in its pure form is just a translation tool but a user often wishes to acquire some additional knowledge of the foreign language which is usually absent in this kind of dictionary. He holds that completely active or passive dictionaries should be compiled only for beginners while large advanced bilingual dictionaries must be directional (trying to meet the needs for both speech communities). Although noteworthy, Berkov’s argument might have been more convincing if supported by concrete entry samples illustrating the approach.

The distinctive features of active vs. passive dictionaries identified in this review of studies performed by various metalexigraphers, will be applied when attempting to detect the type(s) of general English-Latvian dictionaries.

The Structure of Analysis

Two major general purpose English-Latvian dictionaries (ELDs) compiled in the past ten years ELD (2004) – the former “Jāņa sēta” dictionary

compiled by Z. Belzēja et al., updated and edited by J. Baldunčiks) and ELD (2007) – published by “Avots”, compiled by Dzintra Kalniņa et al., edited by E. Roze) were selected for the present analysis as typical representatives of the contemporary English-Latvian lexicography. Since the review of literature demonstrates that the active-passive dichotomy reveals primarily in the microstructure of the dictionaries, in order to define the type(s) of these dictionaries, apart from a short insight into the front matters, it was decided to focus mostly on the microstructural analysis of these dictionaries.

It should be remarked that although the two ELDs demonstrate some macro- and megastructural differences (ELD (2007) claims to contain 175 000, but ELD (2004) 42 000 “translated lexical items”), their microstructure is practically identical (differences can be spotted only in the amount of senses of polysemous words and translated multiword units). This factor already seems to indicate to the possible absence of typological difference between the two dictionaries.

The analysis aimed at detecting the type(s) of general ELDs is structured in the following way: firstly, the front matters of the ELDs are analysed in order to spot some direct or indirect indications to the type(s) of the dictionaries; secondly, some entry samples of the two ELDs are scrutinized in order to determine the type(s) of these dictionaries according to their microstructural peculiarities. The following questions have been posed:

- 1) which language is used for metalinguistic information?
- 2) is information provided primarily on the equivalents or the lemmas?
- 3) which specific information types are provided?

Analysis of the Front Matters

The front matters of both ELDs contain the following basic elements: *Preface*, the *English alphabet*, a list of *Phonetic symbols*, *Abbreviations (labels) used in the dictionary* and a *Guide to the structure of dictionary entry*. However the length of the separate parts and the choice of metalanguage often differs. The front matter of ELD (2007) is almost exclusively presented in Latvian (apart from the title of the section *English alphabet* which is given in both languages), while ELD (2004) demonstrates a greater tendency towards bilingual presentation (*Preface* and the section titles (*English alphabet*, *Abbreviations*) are given in Latvian and English). It is important to note that in both dictionaries the section *Guide to the structure of dictionary entry* is provided only in Latvian.

If the *Preface* of ELD (2007) is extremely short and does not give a single clue about the intended target audience of the dictionary, the one of ELD (2004) is considerably longer and more informative, it also defines the potential user group, saying that the dictionary is “intended primarily for university students and teachers, interpreters and translators, government employees and journalists, and others who read in English” (ELD 2004, 6). This description, especially the last phrase “who read in English” indicates to

the decoding needs of the intended users and, accordingly, to a passive dictionary, however the fact that the preface is given in both languages – Latvian and English – might imply that the present dictionary could also be used for encoding purposes. Here reference should be made to Marelló's (Marelló 2003, 336) observations about the possible insignificance of the preface being provided in both languages. Although only one of the prefaces (ELD 2004) defines the intended user group (more or less) explicitly, the analysis of the front matters of the two dictionaries enables to conclude that both are intended primarily for Latvian users.

Analysis of Microstructure

The first question to be clarified concerns the metalanguage applied in the entries of ELDs. The following entries from both ELDs demonstrate the leading tendencies in the choice of the metalanguage in both dictionaries.

dean^a [dri:n] *n* **1.** (*fakultātes*) dekāns; d.'s office – dekanāts; **2.** (*diplomātiskā korpusa*) vecākais; **3.** (*baznīcas*) dekāns (*augstāks garīdznieks*) (ELD 2004)

dean^a [dri:n] *n* **1.** (*fakultātes*) dekāns; (*Oksfordas un Kembridžas universitātē*) pasniedzējs audzinātājs, d.'s office – dekanāts; **2.** (*diplomātiskā korpusa*) vecākais; **3.** (*baznīcas*) dekāns (*augstāks garīdznieks, nākamais pēc bīskapa katoļu un anglikāņu baznīcā*); rural d. – prāvests; **4.** *bazn.* klostera priekšnieks; vecākais mācītājs; *baznīcas pārzinis*; **5.** *kompānijas vai grupas vadonis (galva)*; **6.** (*D.*) *jur.* priekšsēdis; priekšsēdētājs; *D. of Faculty* – advokātu kameras priekšsēdētājs (*Skotijā*) (ELD 2007)

stalking-horse ['stɔ:kɪŋhɔ:s] *n* **1.** iegansts; **2.** *amer. pol.* fiktīva kandidatūra (*ko izvirza, lai sakautu opozicionāru partiju*) (ELD 2004; ELD 2007)

than (*uzsvērtā forma* [ðæn]; *neuzsvērtā forma* [ðən, ðn]) *conj* nekā (..) (ELD 2004; ELD 2007)

thesaurus [θɪ'sɔ:rəs] *n* (*pl* thesauri [θɪ'sɔ:raɪ], thesauruses [θɪ'sɔ:rəsɪz]) **1.** (*zināšanu u.tml.*) krātuve; **2.** enciklopēdija; **3.** tēzauris (*vārdnīca*); **4.** *inform.* tēzauris (ELD 2004; ELD 2007, only the last sense is not included in ELD 2007)

write [raɪt] *v* (*p.* wrote [rəʊt], *novēc.* writ [rɪt]; *p.p.* written ['rɪtn], *novēc.* writ [rɪt]) rakstīt (..) (ELD 2004; ELD 2007)

Although the entries **dean** and **thesaurus** differ in length (the number of senses included varies), it is obvious that the above quoted entries present identical approach to the choice of the metalanguage:

- wordclass markers (e. g. *n*, *v*, etc.), and all the other grammar labels (e. g. *pl*, *p.*, *p.p.*, etc.) are given in English;
- domain labels (e. g. *bazn.*, *jur. pol.*), regional labels (e. g. *amer.*) and temporality labels (e. g. *novēc.*); such sense indicators as collocators

(e. g. *fakultātes, baznīcas*) and specifiers (e. g. *Oksfordas un Kembridžas universitātē, augstāks garīdznieks, nākamais pēc bīskapa katoļu un anglikāņu baznīcā*), and metalinguistic comments (e. g. *uzsvērtā forma, neuzsvērtā forma*) are given in Latvian.

It can be concluded that in both ELDs all the information of metalinguistic character (apart from grammar labels), is provided in Latvian. This choice clearly indicates to Latvian users as the intended target audience of these dictionaries. Apparently no attempt has been made by the compilers of these dictionaries to cater for the needs of both speech communities. The fact that grammar labels are given in English is more likely the result of a well established tradition than an attempt to make these dictionaries suitable for the needs of English speech community.

In order to answer the questions – whether the information in ELDs is primarily provided on the equivalents or the lemmas and which specific types of information are provided – the above quoted entry samples have to be subdued to a closer scrutiny. We can see that the entries provide the following information on the lemma:

- phonetic description with the help of IPA and comments on phonetic features of the lemma are indicated (e. g. [dɪ:n], ['stɔ:kɪŋhɔ:s], *uzsvērtā forma* [ðæŋ]),
- grammatical information - the part of speech labels as well as parallel plural forms (e. g. *pl* thesauri, thesauruses) and principal forms of verbs (e. g. *p.* wrote, *p.p.* written) are provided,
- old-fashioned forms are included (e. g. *novec.* writ),
- domain labels (e. g. *bazn.*, *jur.*, *pol.*, *inform.*) and regional labels (e. g. *amer.*) are added,
- encyclopaedic and culture-specific information (e. g. *Oksfordas un Kembridžas universitātē, Skotijā*) appears in sense indicators.

Even though some of these information types appear in the left-core formal comment part of the entry in close vicinity of the lemma (e. g. phonetic description, grammatical information), while others (e. g. domain, regional, etc. labels as well as encyclopaedic and culture-specific information) can be found in the right-core semantic comment part, it is obvious that this information is targeted at clarifying the meaning of the SL lemma, not the Latvian equivalents. It can also be noticed that the entries of both ELDs do not provide phonetic or grammatical information on the TL equivalents. These microstructural peculiarities reveal that both ELDs are passive-decoding dictionaries compiled for the speakers of the Latvian language.

Although the major task of the present paper was to detect the type(s) of the existing ELDs, a sample entry of the possible active English-Latvian dictionary intended for English audience, will be provided. ELDs (ELD 2004; ELD 2007) as well as several English and Latvian monolingual dictionaries were consulted in the process of compiling this entry. The entry **branch** has

been selected to present the relevant microstructural features of such a dictionary:

branch **I** *n* **1.** (*of a tree*) zars *m*; **2.** (*of a business, shop, company etc.*) filiāle *f*, nodaļa *f*; **b. office** – filiāle **3.** (*of government*) departaments *m*; **4.** (*of knowledge*) nozare *f*; **5.** (*of river*) atteka *f*; (*of road*) atzarojums *m*; (*of railway*) atzars *m*; **6.** (*of family*) zars *m*, līnija *f*; **7. computing** zars *m*; **b. and bound algorithm** – zaru un robežu algoritms; **II** *v* sazarot[ies] ([*3rd pers. pres.*] -ojas; [*past*] -ojās); ♦ **to branch off:** 1) (*of road*) nogriezties (-žas; -ās); 2) novirzīties (-os, -ies, -ās; -ījos) (*from the topic of the conversation*); **to branch out** 1) (*about a company*) paplašināties (-inās; -inājās); 2) (*about a person*) **she decided to branch out on her own** – viņa nolēma uzsākt patstāvīgu darbību.

- metalanguage (in this entry various sense indicators, grammar labels and field labels (e. g. *computing*)) is English,
- grammatical information is provided for the TL equivalents: the gender of nouns (*m*, *f*); verb inflections. It could be further clarified which forms definitely have to be included and which are less relevant but in this entry the following strategy has been applied: if the verb is normally used in the 3rd person, only the 3rd person present and past forms are provided (e. g. *-ojas*; *-ojās*), otherwise the 1st, 2nd and 3rd person forms as well as the past tense of the 1st person are given (e. g. *-os*, *-ies*, *-ās*; *-ījos*).

This sample entry illustrates only some of the microstructural peculiarities of the possible active ELD targeted at English audience but the most relevant distinguishing factors can be noticed immediately: the metalanguage is English and grammatical information is provided only for the TL equivalents.

Conclusions

It remains to be concluded that the analysis of the front matters, the metalanguage and, most importantly, the microstructural peculiarities of the two major general ELDs leaves no doubt about the type of these bilingual dictionaries, and namely, they have been compiled to meet the reception/decoding needs of Latvian users and can be viewed as passive dictionaries targeted at this user group. So far only such dictionaries have been compiled in Latvia for English-Latvian language pair. In order to meet the demands of English users, an active ELD would have to be compiled, however, such lexicographic project is quite unlikely to be carried out in the nearest future because of the high costs and comparatively low demand for this kind of dictionary.

References

- Adamska-Salaciak 2006** – **Adamska-Salaciak, A.** *Meaning and the Bilingual Dictionary*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2006.
- Al-Kasimi 2008** – **Al-Kasimi, A. M.** *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden : E. J.Brill, 1977.
- Atkins and Rundell 2008** – **Atkins, B. T. S, Rundell, M.** *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford : Oxford University Press, 2008.
- Berkov 1996** – **Berkov, V.** Passive vs. Active Dictionary. A Revision. *Euralex 1996 Proceedings I-II*. ed. by Gellerstam, et al. Gothenburg : Gothenburg University, Department of Swedish, 1996, pp. 547–550.
- Cop 1991** – **Cop, M.** Collocations in the bilingual dictionary. *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires*. ed. by Hausmann, F. J. et al. Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 1991, vol. 3, pp. 2775–2778.
- Deuter 2004** – **Deuter, M.** A Tale of Two Halves: Writing a Bilingual Dictionary for Students of English. *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress*, ed. by Williams, G., Vassier S. Lorient : EURALEX, 2004, pp. 245–254.
- ELD 2004** – **Baldunčiks, J.** (ed.) *English-Latvian Dictionary*. (Fifth updated edition) Rīga : Design and Printing Services, 2004.
- ELD 2007** – **Roze, E.**, (ed.) *English-Latvian Dictionary*. Rīga : Avots, 2007.
- Hannay 2003** – **Hannay, M.** Types of Bilingual Dictionaries. *A Practical Guide to Lexicography*, ed. by Sterkenburg, Piet van. Philadelphia : John Benjamins, 2003, pp. 145–153.
- Honselaar 2003** – **Honselaar, W.** Examples of Design and Production Criteria for Bilingual Dictionaries. *A Practical Guide to Lexicography*, ed. by Sterkenburg, Piet van. Philadelphia : John Benjamins, 2003, pp. 323–332.
- Kromann 1991** – **Kromann, H. P.**, et al. Principles of Bilingual Lexicography. *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires*, ed. by Hausmann, F. J. et al. Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 1991, vol. 3, pp. 2711–2728.
- Marello 2003** – **Marello, C.** The Bilingual Dictionary: Definition, History, Bidirectionality. *Lexicography. Critical Concepts*, ed. by Hartmann, R. R. K. London; New York : Routledge, 2003, vol. 2, pp. 325–342.
- Ščerba 2003 [1940]** – **Ščerba, Lev V.** Towards a General Theory of Lexicography. *Lexicography. Critical Concepts*, ed. by Hartmann, R. R. K. London; New York : Routledge, 2003, vol. 3, pp. 11–50.
- Zgusta 1971** – **Zgusta, L.** *Manual of Lexicography*. The Hague; Paris : Mouton, 1971.

VISPĀRĪGO ANĢĻU-LATVIEŠU VĀRDNĪCU VEIDI

Kopsavilkums

Latviešu divvalodu leksikogrāfijā tradicionāli katram valodu pārim tiek sastādītas divas vārdnīcas. Ņemot vērā tā dēvēto divvalodu vārdnīcu aktīvo-pasīvo dihotomiju, angļu-latviešu valodu pārim būtu nepieciešams sastādīt četras divvalodu vārdnīcas – divas angļu-latviešu un divas latviešu-angļu, jo šo valodu nesēju vajadzības ievērojami atšķiras. Aktīvā divvalodu vārdnīca tiek izmantota jauna teksta radīšanai svešvalodā, tādēļ tai jāsniedz iespējami pilnīga informācija par mērķvalodas ekvivalentiem (latviešu auditorijai tā būs latviešu-angļu vārdnīca, bet angļu auditorijai angļu-latviešu). Pasīvā divvalodu vārdnīca ir orientēta uz teksta izpratni – tās uzdevums ir sniegt iespējami pilnīgu

informāciju par šķirkļa vārdu svešvalodā (latviešu auditorijai to nodrošina angļu-latviešu vārdnīca, bet angļu auditorijai – latviešu-angļu).

Pētījumā tiek izvērtētas tādu leksikogrāfu kā Ļ. Ščerbas (Ščerba 1940), L. Zgustas (Zgusta 1971) un A. Al-Kasimi (Al-Kasimi 1977) piedāvātās vispārīgo divvalodu vārdnīcu klasifikācijas, kā arī mūsdienu pētījumi par mikrostrukturālajām iezīmēm, kas raksturīgas šiem divvalodu vārdnīcu veidiem. Pētījuma mērķis ir apzināt svarīgākās angļu un latviešu valodu pārim sastādītās angļu-latviešu vārdnīcas, izanalizēt tajās lietoto metavalodu un raksturīgākās mikrostrukturālās iezīmes, lai noteiktu šo vārdnīcu veidu(s), pamatojoties uz divvalodu vārdnīcu aktīvo-pasīvo dihotomiju. Pētījums ļauj secināt, ka mūsdienu lielākās vispārīgās angļu-latviešu vārdnīcas ir orientētas uz latviešu auditoriju un pieder pie pasīvo vārdnīcu kategorijas. Tiek piedāvāts arī aktīvās angļu-latviešu vārdnīcas šķirkļa modelis.

MIGRĀCIJAS IETEKME UZ VALODAS VIDI LATVIJĀ

Migrācijas un valodu sasaistes problēma modernajā pasaulē, pieaugot migrācijas apjomiem, kļūst arvien aktuālāka. Migrācijas un valodas aspektā būtiski ir daži faktori:

- imigrantiem izvirzītās lingvistiskās kompetences prasības – mītnes zemes valsts valodas prasme;
- imigrantu attieksme pret mītnes valsts valodu un sabiedrības attieksme pret imigrantiem;
- dzimtās valodas un kultūras saglabāšanas iespējas iebraucējiem to jaunajās mītnes zemēs.

Mūsdienu pasaulē, kad dažādu tautību, valodu un valsts piederību pārstāvji dzīvo cits citam līdzās ciešāk kā jebkad, vienotas un mierīgas līdzaspastāvēšanas priekšnoteikums ir veiksmīga saziņa un savstarpējā sapratne. Arī mūsdienu civilizētā sabiedrībā valoda ir galvenais sazināšanās līdzeklis. Šajā aspektā valsts oficiālās valodas zināšanas ir nepieciešams instruments integrācijas procesā (Batelāns 2002, 23). Tradīcijas, paradumus, ieražas un attieksmi pret savas mītnes valsts un tautas vērtībām arī migranti var apgūt tikai ar valodas palīdzību.

Pieaugošā iedzīvotāju migrācija un mobilitāte rada jaunus pārbaudījumus katrai valstij, tās ideoloģijai, arī valodas un migrācijas politikai, izraisot izmaiņas valodas situācijā un valsts sociolingvistiskajos procesos. Kā definēts *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā*, **valodas situācija** ir valodas funkcionēšanas apstākļu kopums, kas raksturo kādā sabiedrībā konkrētā brīdī runāto valodu pozīcijas: cik un kādas valodas attiecīgajā areālā lieto, cik cilvēku noteiktu apstākļu ietekmē tajās runā, kāda ir kolektīva locekļu attieksme pret šīm valodām u. c. (VPSV 2007, 423) [Pasvītrojumi mūsu – G. K. un K. M.]. Tomēr jāuzsver, ka valodas situācijas specifiku nosaka lingvistiski, vēsturiski, demogrāfiski, ekonomiski, politiski un kultūras faktori (Druvieta 1998, 15).

Ir vairāki būtiski iemesli, kas mudina pievērsties migrācijas ietekmes uz valodas situāciju izpētei:

1) šobrīd apmēram 192 miljoni jeb 3 procenti cilvēku dzīvo ārpus valsts, kurā dzimuši. Tas nozīmē, ka katrs 35. cilvēks pasaulē ir migrants;

2) ES iedzīvotāju skaits no 1960. gada regulāri pieaug; 80 % no iedzīvotāju pieauguma 2007. gadā veido migranti (Eurostat 2007), kas daudzās Rietumeiropas valstīs līdzsvaro iedzīvotāju negatīvo dabīgo pieaugumu;

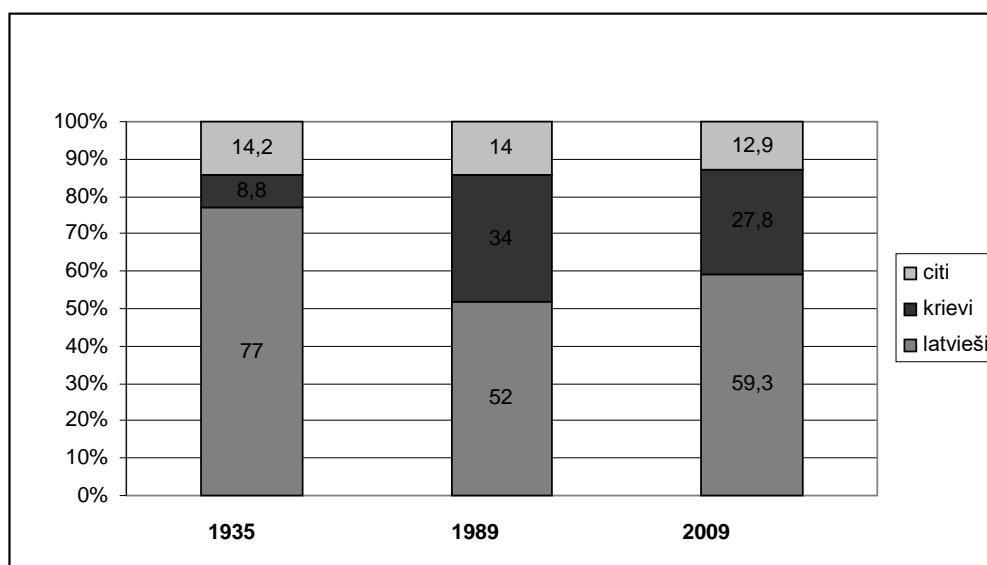
3) problēmas, kuras jārisina dažādās valstīs atbilstoši to konkrētajai valodas situācijai un sociālajai videi un kas radušās aktīvas darbaspēka migrācijas rezultātā (geto, noslēgtās kopienas, imigrantu nabadzība un tās radītā noziedzība u. tml.) (LVA 2009, 29);

4) šīs jomas speciālistu pētījumos publicētie secinājumi, ka ES trūkst vispārēju nacionāla līmeņa pasākumu migrantu piemērotības darba tirgum sekmēšanai, vispirms jau valodas apguves jomā. Cerība, ka šīs problēmas nokārtosies pašas par sevi, nav attaisnojusies (LVA 2009, 34);

5) ņemot vērā Latvijas nelabvēlīgo demogrāfisko situāciju (iedzīvotāju novecošanos, nepietiekamo dzimstību, jo īpaši pieaugošo emigrāciju), jau tuvākajā nākotnē Latvijā imigrācija neizbēgami būs aktuāls jautājums.

Valodas situācijas pārmaiņas migrācijas procesu ietekmē

Iedzīvotāju kustība starp dažādiem reģioniem rada valodu kontaktus un pastāvīgi un regulāri ietekmē arī valodas uzvedību un noturību. Valodas vidi (plašākā nozīmē), resp., to apstākļu kopumu, kurā funkcionē noteiktā sabiedrībā runātās valodas, daudzu citu faktoru vidū būtiski ietekmē arī lietoto valodu dažādība, valodu lietotāju skaits, demogrāfiskie rādītāji u. c. faktori. Tāpēc ir būtiski paraudzīties uz Latvijas iedzīvotāju nacionālā sastāva pārmaiņām (sk. 1. attēlu), ņemot vērā Latvijas vēsturiskos un politiskos notikumus, kur dažādi motivēti migrācijas procesi (gan emigrācija, gan imigrācija) ietekmējuši Latvijas valodas situāciju, kā arī izraisījuši šobrīd aktuālas problēmas, kas saistītas ar minoritāšu valsts valodas prasmi, iedzīvotāju lingvistisko uzvedību u. tml.

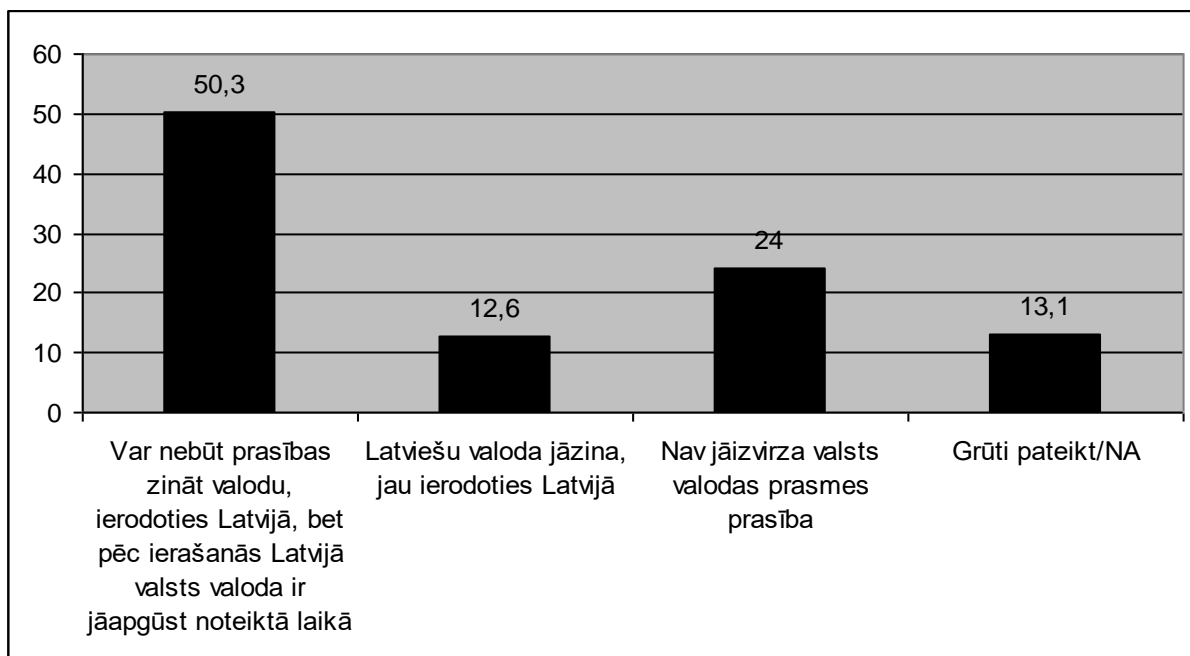
1. attēls. Latvijas iedzīvotāju nacionālā sastāva pārmaiņas. LR Centrālās statistikas pārvaldes dati.

Intensīvie migrācijas procesi, kas risinājušies pēdējā gadsimta laikā, lielu cittautiešu kopienu rašanās un dažādu valodas kolektīvu ilgstošā komunikācija noteiktā teritorijā izraisa gan valodas vides, gan pašas valodas pārmaiņas, kuras rodas dažādu avotu ietekmē, atspoguļojot konkrētā valodas kolektīva locekļu kultūras un lingvistisko kontaktu diapazonu (Deumert 2006, 2141). Valodu kontaktu izraisīto pārmaiņu veidi zināmā mērā ir atkarīgi arī no

dažādiem sociāliem faktoriem (Heine, Kuteva 2006, 13). Būtiski valodu kontaktu radīto valodas pārmaiņu t. s. sociālie priekšnoteikumi ir šo valodu mijiedarbības intensitāte, t. i., kontaktu ilgums, runātāju skaits, valodu prestižs u. tml. Vispirms šie valodu kontaktu rezultāti parādās tieši valodas situācijas un vides izmaiņās.

Kā jau minēts, līdz ar migrācijas aktivitātes regulāru pieaugumu radušies arī dažādi cēloņi būtiskām sociolingvistiskās situācijas pārmaiņām. Veidojot vai pārskatot valsts migrācijas politiku, ir svarīga imigrācijas un integrācijas jautājumu sabalansēšana tā, lai, no vienas puses, tas veicinātu ekonomisko attīstību, no otras puses, lai tas neradītu iekšpolitisko spriedzi. Galvenā integrācijas problēma ir valodas barjera, kas kļūst arvien aktuālāka mūsdienās, kad ekonomika ir balstīta uz pakalpojumiem un zināšanām (OECD 2006). Pieaugošas mobilitātes un migrācijas kontekstā ir svarīgi, lai cilvēki apgūtu savas mītnes valsts valodu, tādējādi spējot sekmīgi integrēties sabiedrībā un kļūstot par aktīvu sabiedrības daļu.

Būtisks valodas situācijas komponents ir lingvistiskās attieksmes (Druviete 1998, 18). Migrācijas ietekmes uz valodas situāciju kontekstā ir svarīgi analizēt gan Latvijas iedzīvotāju, gan pašu imigrantu lingvistiskās attieksmes. 2008. gadā Valsts valodas aģentūra sadarbībā ar SKDS veica aptauju „Attieksme pret viesstrādniekiem Latvijā” (VVA 2008, I), kuras dati parāda (sk. 2. attēlu) lielas daļas Latvijas iedzīvotāju uzskatu, ka imigrantiem būtu izvirzāma prasība prast valsts valodu.

2. attēls. Latvijas iedzīvotāju atbildes uz jautājumu „Vai, Jūsprāt, cilvēkiem, kuri pēc 1991. gada Latvijā ir ieradušies ar mērķi strādāt, ir jāprot latviešu valoda?”

Migrācija un valodas politika Eiropas valstīs

Mūsdienu Eiropā liela nozīme ir daudzveidīgām politiskām, sociālām, ekonomiskām, kultūras un valodas pārvērtībām. Kopējās tendences Eiropā pēdējā desmitgadē, pretstatā 20. gadsimta 90. gadiem, kad valdīja multikulturālisma atskaņas, ir nostiprināt valsts valodu, prasīt tās prasmi no iebraucējiem jau pirms ierašanās mītnes zemē vai neilgi pēc tās. Vienlaikus jāuzsver daudzvalodības loma ES, īpaši pievēršot uzmanību indivīda valodu prasmēm (LVA 2009, 45). Eiropas politikas veidotāji, no vienas puses, mēģina sasniegt ekonomisko un politisko integrāciju, bet, no otras puses, ir aktuāli mēģinājumi aizsargāt un veicināt kultūras un lingvistisko daudzveidību (Extra, Yagmur 2002, 13). Taču migrācijas radītās tendences un problēmas dažādās pasaules valstī apliecina vēlmi nostiprināt valsts valodas pozīcijas, pieprasot imigrantiem valsts valodas prasmi.

Pētot lingvistisko situāciju Latvijā, jāizvērtē arī citās valstīs imigrantiem izvirzītās lingvistiskās kompetences prasības, imigrantu attieksme pret mītnes valsts valodu un dzimtās valodas saglabāšanas iespējas iebraucējiem to jaunajās mītnes zemēs. Tieši nacionālās valodas prasme ir kā identifikators noteiktai integrācijas stadijai, piemēram, Francijā, kā nevienā citā Eiropas valstī, neraugoties uz izcelsmi, ir svarīgi runāt nacionālajā valodā, lai tiktu pieņemts kā nācijai piederīgais. Kopējās tendences Eiropas Savienības dalībvalstīs liecina par sabiedrības radikalizācijas riskiem un imigrācijas pārbaudījumiem, kuri lielā mērā veicinājuši to, ka Rietumeiropas valstis arvien vairāk vēlas imigrantiem izvirzīt valsts valodas prasmes nosacījumus, tādējādi sekmējot integrācijas procesu. Šobrīd tā ir realitāte Vācijā, Nīderlandē, Francijā, Norvēģijā, Somijā u. c., un ir pamats uzskatīt, ka sabiedrības integrācijas eksāmeni un testi imigrantiem kļūst par standarta procedūru Eiropā (LVA 2009, 96). Lielākajā daļā ES dalībvalstu ir izveidotas nacionālas institūcijas imigrācijas un integrācijas jautājumos. Šo valstu institūciju loma ir nodrošināt imigrantu integrācijas iespējas, piedāvājot integrācijas kursus, valodas apguvi un kultūras vērtību izzināšanu.

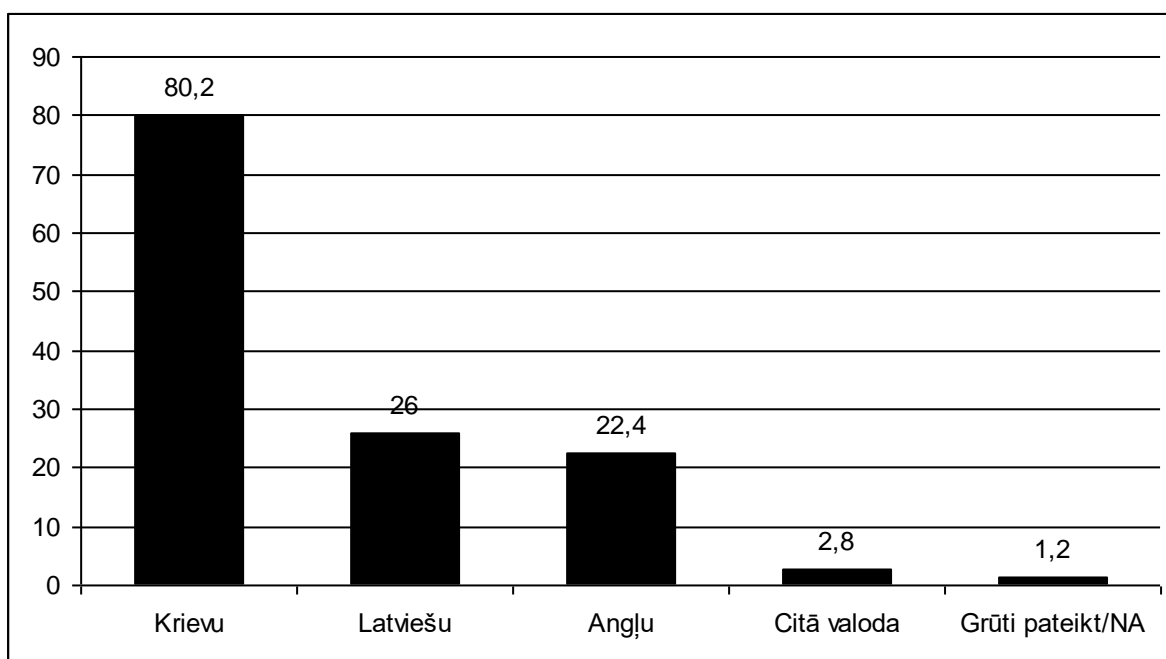
Veiksmīga integrācija iespējama, ja katra valsts pilnīgi nodrošinās imigrantu iekļaušanos sabiedrībā, nekādā mērā nepārkāpjot savas valsts pamatiedzīvotāju tiesības. T. s. vienlīdzības princips nozīmē, ka imigrantiem un pamatiedzīvotājiem ir jābūt ne tikai vienlīdzīgām tiesībām, bet arī – vienlīdzīgiem pienākumiem (Zagorskis 2006). Faktori, kuriem ir izšķiroša nozīme, lai imigrants veiksmīgi iekļautos mītnes valsts kultūras, sociālajā un ekonomiskajā vidē, ir tās kultūras normu un tradīciju izpratne un valsts valodas prasme. Var apgalvot, ka laba mītnes valsts valodas prasme migrantam ir galvenā atslēga viņa integrācijai (Didier 2008, 7).

Būtiski aspekti Latvijas migrācijas politikā

Latvijas migrācijas politikas veidošanā, ņemot vērā īpašo valodas stāvokli nacionālajā politikā, būtiski jautājumi ir imigrantu integrācija un valsts valodas prasme, ar ko saistītas valodas apguves iespējas. Ir skaidrs, ka

nevar pieprasīt un uzskatīt par pašsaprotamu, ka imigrants jau ierodas konkrētajā valstī ar perfektām šīs valsts valodas, kultūras un ieražu zināšanām. Sagatavot imigrantus veiksmīgai iekļaušanai mītnes zemes sabiedrībā iespējams ar nosacījumu, ka imigrantiem tiek nodrošināta un piedāvāta iespēja apgūt valsts valodu un nacionālās vērtības. Neapšaubāmi ļoti svarīgs faktors ir arī pašu imigrantu vēlme būt par sabiedrības locekļiem, kas balstīta cieņā pret mītnes zemes kultūru, valodu un tradīcijām (LVA 2009, 106).

Latvijā imigranti pārsvarā ierodas no bijušajām Padomju Savienības valstīm, tāpēc latviešu valoda nonāk konfliktā ar krievu valodas plašo izplatību un lietošanu. Valsts valodas aģentūras sadarbībā ar SKDS veiktajās dziļajās intervijās ar viesstrādniekiem (VVA 2008, II) tiek pausts viedoklis, ka tieši iespēja saprasties krievu valodā ir viens no priekšnoteikumiem, kāpēc intervētie viesstrādnieki izvēlējušies strādāt Latvijā. Viesstrādnieki uzsvēra, ka Latvijā atšķirībā no citām valstīm viņiem nerodas dabiska motivācija apgūt valsts valodu, jo, pat dzīvojot Latvijā vairākus gadus, nav radušās problēmas valsts valodas nezināšanas dēļ. Nozīmīga loma šeit ir Latvijas iedzīvotāju lingvistiskajai uzvedībai, proti, komunikācijā ar cittautiešiem (galvenokārt krievvalodīgajiem) par saziņas valodu izvēlēties krievu valodu. To apliecina arī Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Latvijas iedzīvotāju atbildes uz jautājumu „Kādā valodā Jūs galvenokārt sazināties ar cilvēkiem, kuri ar mērķi strādāt ir pārcēlušies uz Latviju pēc 1991. gada?”

* Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt vairāk nekā vienu atbildi, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

** Kategorijā „Cita valoda” respondenti minējuši vācu, lietuviešu un ukraiņu valodu.

Secinājumi

Globalizācijai un tās radītajai migrācijai, kosmopolītismam, robežu paplašināšanai u. tml. ir cieša saistība ar valodas un identitātes pārmaiņām dažādos veidos. Nozīmīgākās sociolingvistiskās funkcijas Latvijā šobrīd pilda latviešu valoda, krievu valoda, un arvien pieaug arī angļu valodas loma. Šo valodu nozīmi Latvijas valodas situācijā nosaka vairāki savstarpēji saistīti faktori – valodu prasme iedzīvotāju vidū, valodu faktiskās sociolingvistiskās funkcijas, lingvistiskās attieksmes un valodu oficiālais statuss (Druviete 1998, 85). Domājot par latviešu valodas vides paplašināšanu nākotnē, ievērojot arī migrācijas radītos izaicinājumus, jāņem vērā fakts, ka Latvijas imigranti pārsvarā nāk no bijušajām Padomju Savienības republikām un, tā kā viņiem ir ļoti laba krievu valodas prasme, šī imigrantu grupa paplašina krievu valodas vidi. Latvijas demogrāfiskie rādītāji un tendences, etniskais sastāvs, emigrācijas straujš pieaugums un iepriekšējais imigrācijas pamatvirziens – galvenokārt no bijušās Padomju Savienības republikām – apgrūtina valodas situācijas stabilizēšanu un sabiedrības integrāciju. Lai no tā izvairītos, būtu nepieciešams izstrādāt prasības un radīt iespēju imigrantiem apgūt latviešu valodu, kultūru un tradīcijas, tādā veidā ne tikai nodrošinot vienotu sabiedrību, bet arī garantējot imigrantiem viņu tiesības.

Avoti

VVA 2008, I – *Attieksme pret viesstrādniekiem Latvijā*. Latvijas iedzīvotāju aptauja. Rīga : Valsts valodas aģentūra : SKDS, 2008.

VVA 2008, II – *Viesstrādnieku attieksme pret valsts valodu Latvijā*. Dziļās intervijas ar viesstrādniekiem. Rīga : Valsts valodas aģentūra : SKDS, 2008.

Literatūra

Batelāns 2002 – **Batelāns, P.** Bilingvālā izglītība: Latvijas situācijas salīdzinošā analīze. *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rakstu krājums. Rīga : Sorosa fonds Latvija, 2002, 14.–39. lpp.

Deumert 2006 – **Deumert, A.** The Relationship between Linguistic and Social Change. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Volume 3, Berlin, 2006, pp. 2138–2146.

Didier 2008 – *Migrations et plurilinguisme en France*. Cahiers de l'Observatoire des pratiques linguistiques, N 2. Éditions Didier, septembre 2008.

Druviete 1998 – **Druviete, I.** *Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā*. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 1998.

Eurostat 2007 – *Europe in Figure: Eurostat Yearbook 2006–2007*. Eurostat, 2007.

Extra, Yagmur 2002 – **Extra, G., Yagmur, K.** *Language diversity in multicultural Europe. Comparative perspective on immigrant minority languages at home and at school. Management of Social Transformations*. UNESCO, 2002.

Heine, Kuteva 2006 – **Heine, B., Kuteva, T.** *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006.

LVA 2009 – *Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā*. R. Apinis, M. Baltiņš, Dz. Hirša u. c. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, Zinātne, 2009.

OECD 2006 – *From Immigration to Integration*. OECD, 2006. [skatīts 2009. g. 21. aug.]
Pieejams: www.oecd.org/dataoecd/5/55/37726512.pdf.
VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU LVI, 2007.
Zagorskis 2006 – **Zagorskis, V.** *Imigrantu integrācijas sociālie aspekti ES* : [ref. konferencē „Migrācijas ietekme uz Eiropas politisko domu un lēmumu pieņemšanas procesu” 2006. g. 8. dec.] [skatīts 2008. g. 15. dec.] Pieejams: www.va.lv/files/migrantu%20integracija_valdis_zagorskis-1.pdf.

THE IMPACT OF THE MIGRATION ON THE LINGUISTIC ENVIRONMENT OF LATVIA

Summary

Although throughout the global history people have moved from place to place this movement of people or migration of people has never been so extensive and diverse as it is currently. In the last half century rapidly increasing international migration has created well-grounded concerns about the traditions of a national country and about the identity of titular nation in its country, thus posing a new challenge for the social integration policies.

The authors of the article consider that due to expected recovery of economics and due to the unfavourable demographic indicators Latvia will expect new immigration flows in the nearest future. Realizing it, especially with regard to the potential influence of the immigration on social integration processes the aim of the article is to pay attention to the role of the official language skills of immigrants in the migration and integration policy of Latvia as namely the language factor plays very significant role in shaping the integration policy.

The article provides brief insight in the interlinking between language and migration policy within the context of Europe as well as emphasizes the significant aspects of migration and language policy of Latvia.

Main conclusions involve the recognition that successful social integration of immigrants can occur on the basis of respect of national values of the host country which in case of Latvia is the respect towards the official language and is expressed by acquiring and using it in communication.

VIZUĀLO TĒLU METONĪMISKS LIETOJUMS REKLĀMAS DISKURSĀ

Metonīmijas raksturojums un definīcija

Vārds **metonīmija** atvasināts no grieķu vārda μετωνομία, kas burtiski nozīmē ‘vārda maiņa’ (μετά – ‘aiz, pēc’ -ωνομία – piedēklis, stilistisku figūru nosaukšanai, ὄνομα vai ὄνομα – vārds, nomens, kas apzīmē priekšmetu, īpašību vai daudzumu; tas var būt lietvārds, īpašības vārds vai skaitļa vārds (sk. Schur 1987, 270; Panther and Thornburg 2007, 237)).

Metonīmijas jautājums aktualizējās iepriekšējā gadsimta 90. gadu beigās kognitīvās lingvistikas satvarā. Lai gan metonīmija ir būtiska domāšanas un konceptuālās sistēmas daļa, pasaules vadošie valodnieki vēl joprojām nav nonākuši pie skaidras un vienotas metonīmijas definīcijas. Patiesībā tiek atzīts, ka jau kopš Aristoteļa laikiem vienprātība metonīmijas jautājumā nav pastāvējusi (sk. Lakoff and Johnson 2003 [1980], 40; Gibbs 2002 [1994], 321).

Pats Aristotelis nemaz īsti nerunā par metonīmiju, bet gan par metaforu, kuru uzskata par vārda nozīmes pārnesešu „no sugas uz pasugu” vai „no pasugas uz sugu, vai arī uz līdzības pamata” (Aristotelis 2008 [1949], 93). Šajā definīcijā saskatāmas gan metaforas, gan metonīmijas pazīmes.

Viena no senākajām metonīmijas definīcijām atrodama *Rhetorica ad Herennium*, kā raksta metonīmijas pētnieki kognitīvajā lingvistikā Panters un Tornburga (sk. Panther and Thornburg 2007, 237). *Rhetorica ad Herennium* metonīmija definēta kā trops, kas apzīmē tuvu vai radniecīgu lietu, uz to norādot, taču pašu lietu nenosaucot. To panāk, aizstājot lielākas lietas nosaukumu ar mazākas lietas nosaukumu vai arī formai apzīmējot saturu (sk. *Rhetorica ad Herennium* 32, 43).

Valodniecībā metonīmija tiek raksturota kā „tropu veids, nosaukuma pārnesešu uz attiecīgo jēdzienu savstarpējās sakarības pamata, resp., kādas reālijas nosaukuma izmantojums citas reālijas nosaukšanai, kam ar pirmo ir kāds jēdzienisks sakars” (Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca 2007, 229).

Kognitīvajā lingvistikā metonīmija nav tikai stilistisks paņēmieni, kā to tradicionāli uzskatīja, bet gan domāšanas veids un viens no valodas instrumentiem. Metafora, metonīmija, ironija un citi tropi nav lingvistiskas novirzes no vārdu burtiskās nozīmes. Tie ir pamatelementi, ar kuriem cilvēki konceptualizē savu pieredzi un ār pasauli. Valodas figuratīvie aspekti atklāj prāta poētisko struktūru. Metonīmijā viena valodas vienība atsaucas uz otru vai pārstāv, vai arī aizstāj valodas vienību, ar kuru tai ir konceptuālā lauka saskare (*contiguity of conceptual domain*) (sk. Gibbs 2002 [1994], 324).

„Konceptuālie lauki ir relatīvi sarežģītas zināšanu struktūras, kas attiecas uz saistītiem pieredzes aspektiem. Piemēram, konceptuālais lauks

CEĻOJUMS hipotētiski ietver ceļotāja, transportlīdzekļa, maršruta, galamērķa, ceļā radušos šķēršļu un citas reprezentācijas” (Evans 2007, 61–62).

Galvenā atšķirība starp metaforu un metonīmiju konceptuālās metaforas teorijas satvarā slēpjas iesaistīto konceptuālo lauku skaitā. Metaforas gadījumā jāiesaista divi konceptuālie lauki, kad projekcija (*mapping*) notiek no viena konceptuālā lauka uz otru, no avotjomas (*source domain*) uz mērķjomu (*target domain*) uz līdzības pamata (*Dzīve ir ceļojums. Mīlestība ir uguns*). Metonīmijas gadījumā ir ieskaitīts tikai viens konceptuālais lauks, projekcija notiek uz cieša sakara pamata, bet tai nav nepieciešama līdzība starp nosaukto un domāto lietu vai vienību.

Metonīmijas modeļi

Apkopojot pieejamos literatūras avotus, var izšķirt dažādus metonīmijas veidus vai modeļus:

daļa – veselais (*Sniegt palīdzīgu roku. Mūsu organizācija vajadzīgas jaunas asinis*);

veselais – daļa (*Skaistuma pasaule. Reklāma Rīgas ielās 2009. gada septembrī*);

produkts – ražotājs (*Viņš nopirka fordu.*);

autors – darbs (*Man patīk Hemingvejs, bet universitātē jālasa Šekspīrs. Viņam guļamistabā ir Pikaso.*);

vieta – iestāde (*Maskava ir neizpratnē. Vašingtona nesniedz komentārus.*);

vieta – notikums (*Neļausim Irākai kļūst par otru Vjetnamu.*);

trauks – saturs vai **saturs – trauks (forma)** (*izdzert divas tases; izdzert divas kafijas; apēst divus šķīvjus*);

objekts – objekta lietotājs (*Autobusi šodien streiko.*);

cilvēka apģērbs – cilvēks, kas to pastāvīgi nēsā (*Durvis atvērās, un ienāca dzeltenais kreklis.*);

vadītājs – vadāmais (*Bušs bombardēja Irāku.*).

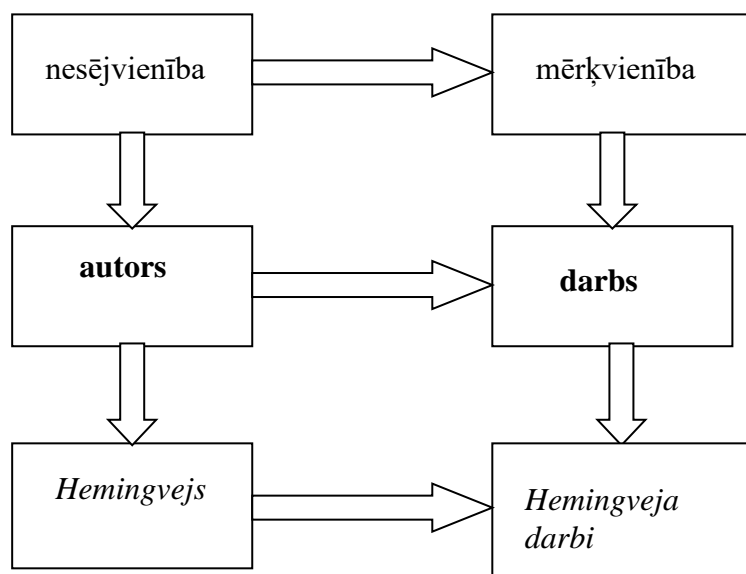
Kognitīvajā stilistikā metonīmiju, sinekdohu un antonomāzi izšķir tikai stilistikas vārdnīcās, jo to definīcijas sakrīt galvenajā jautājumā: daļa pārstāv veselo vai otrādi.

Galvenie **metonīmijas modeļi** ir šādi:

- 1) daļa pārstāv veselo;
- 2) veselais pārstāv daļu;
- 3) daļa pārstāv daļu.

Kā raksta kognitīvās lingvistikas pētnieks Z. Kevešess (Z. Kövecses) (sk. Kövecses 2002, 148), minētie metonīmijas modeļi darbojas no nesējvienības (*vehicle entity*) uz mērķvienību (*target entity*). Tas apkopo šo metonīmijas modeļu īpašības. Piemēram, modelī autors – darbs, autors ir nesējvienība, bet darbs ir mērķvienība. Ja kāds saka, *man patīk Hemingvejs*,

tad šai piemērā Hemingvejs ir autors – nesējvienība, bet domāti ir Hemingveja darbi, tā ir mērķvienība. To var attēlot šādā shēmā (sk. 1. attēlu):

1. attēls. Nesējvienības un mērķvienības shēma (mans zīmējums – E. K.)

Reklāmas diskurss un multimodālais diskurss

Vārda ‘reklāma’ izcelsme saistīta ar franču vārdu *réclame* un latīņu vārdu *reclamare*, kuru nozīme ir ‘skaļi saukt, izkliegt’. Lielākā daļa reklāmas pētnieku un vārdnīcu definē reklāmu kā pasākumu, kura nolūks ir piesaistīt uzmanību un popularizēt kādu produktu, lai palielinātu pieprasījumu pēc tā un gūtu peļņu (sk. Svešvārdu vārdnīca 2008, 740).

Šodien reklāma kļuvusi par neatņemamu dzīves sastāvdaļu, un to pat mēdz uzskatīt par modernās sabiedrības sērgu. Izvairīties no reklāmas mūsdienās ir praktiski neiespējami. Šī raksta mērķis nav runāt par reklāmas morālajiem vai merkantilajiem aspektiem, to slavējot vai peļot, bet gan par stilistiskajiem aspektiem, tos analizējot. Stilistiskie izteiksmes līdzekļi tiek plaši izmantoti reklāmas diskursā, radot jaunus tēlus un projicējot radošas asociācijas.

Jebkurš diskurss var eksistēt tikai mijiedarbībā, piemēram, ja uz galda stāv grāmata un neviens to nelasa, diskurss nav iespējams. Tikai tad, kad kāds to atver, lasa un interpretē uzrakstīto, sākas diskursīvas attiecības. To pašu var teikt par reklāmu, ja reklāma nespēj pievērst mūsu uzmanību, nevar runāt par reklāmas diskursu. Tomēr, ja aizsākam diskusiju, nav svarīgi, pozitīvu vai negatīvu, vai pētniecisku, mēs sākam diskursīvu izrādi. „Reklāmas valoda neeksistē atsevišķi no konteksta, tā mijiedarbojas ar mūziku, attēliem un galvenokārt cilvēkiem, kuri to rada un piedzīvo” (Cook 1994 [1992], xi).

Multimodālā diskursa teorētiku domas dalās par to, cik semiotisko kodu ir nepieciešams, lai varētu runāt par multimodālu diskursu. Š. Gudmena (*S. Goodman*) apskata multimodalitāti kā modernu terminu, kurš parādījās 90. gados; viņas interpretācijā ir nepieciešami vismaz divi semiotiskie kodi,

kas tiek izmantoti vienlaikus (Goodman 1996, 39). G. Kress (*G. Kress*) un T. Van Lēvens (*T. Van Leeuwen*) definē un iztirzā multimodālos konceptus, vērsot uzmanību uz arvien pieaugušo vajadzību pēc multimodāla komunikācijas veida pretstatā pagātnē dominējušajai monomodālai komunikācijai, kurai Rietumu kultūra deva priekšroku (sk. Kress and Van Leeuwen 2001). Turpretim H. Šteklis (*H. Stöckl*) apgalvo, ka multimodalitāte ir novēlojies acīmredzamā atklājums, jo cilvēku komunikācija bijusi multimodāla kopš laika gala (sk. Stöckl 2004, 10). Komunikācijā tiek izmantoti gan vizuālie, gan verbālie kodi, kā arī žesti, krāsas, skaņas un pat smarža, tauste un garša. Piemēru analīzē tiks apskatīta verbālā un vizuālā mijiedarbība konkrētā reklāmas materiālā.

Reklāmas piemēru analīze

Vizuāls tēls (*visual image*) 21. gadsimtā ir ieguvis jaunu, paplašinātu nozīmi. Tas neattiecas vien uz attēlu vai zīmējumu, bet arī uz tropu vai stilistisku figūru, kurā vārds vai frāze ir lietota pārnestā jeb metaforiskā nozīmē (sk. Colman 2001, 366).

Reklāmas diskursā var novērot, kā dažādi metonīmijas aspekti atspoguļojas konkrētā materiālā gan tā verbālajā, gan vizuālajā reprezentācijā.

2. attēls. **Lētākas cenas** (reklāma saglabāta interneta vietnē: <http://www.ss.lv/>, 2009. gada 30. septembrī)

Šajā vizuālās metonīmijas piemērā (sk. 2. attēlu), kura ideja ir – mēs veicam lētu mēbeļu pārvadāšanu, varam vērot divus metonīmijas veidus, kurus iespējams klasificēt šādi:

- 1) *mikroautobusu* kā **daļu** no *mēbeļu pārvadāšanas* konceptuālā domēna, attēlotu vizuāli;
- 2) *lētākas cenas* kā **daļu** no *mēbeļu pārvadāšanas* pakalpojuma konceptuālā domēna verbālā reprezentācijā.

Ja atsevišķi apskata *lētākas cenas*, var runāt arī par metonīmijas modeli *forma satura vietā*, jo ne jau pašas cenas ir lētas, bet piedāvātais pakalpojums.

Nākamajā piemērā (sk. 3. attēlu) SEB bankas reklāmas lapā izmantota sākotnēji angļu studentu un profesoru iecienītā, bet tagad jau lielu popularitāti

visā pasaulē ieguvusī cepure ar četrstūrīgu virsmu, kura tiek izmantota daudzu augstskolu ceremonijās.

3. attēls. **Uzkrājums bērna nākotnei** (reklāma skanēta no SEB bankas reklāmas lapas, 2009. gada 22. jūlijā)

Cepure pārstāv izglītības konceptuālo lauku. Metonīmijas modelis, kurš atbilst šai reklāmai, ir **forma – saturs**, jo pat burtiski var runāt par īpašu augstskolas beigšanas formu, kur cepure ir tās **daļa**, bet šo formu cilvēki gērbj, kad ir ieguvuši augstāko izglītību – **saturu**. Reklāmas vēstījums, mijiedarbojoties vizuālajam aspektam (cepurei) un verbālajam (uzkrājumam bērna nākotnei), pauž domu, ka bērna nākotne ir laba izglītība.

Augstskolas cepure ir iekarojusi arī Latviju, kā redzam nākošajā piemērā (sk. 4. attēlu):

Top scores	
Dace Rinkine (170)	pirms 9 stundām
Matīss Remess (145)	pirms 4 stundām
Janis Salms (160)	pirms 13 stundām
Raimonds Markuss (155)	pirms 25 stundām
Judīte Kalpina (165)	pirms 32 stundām
Dzefis Svistins (140)	pirms 28 stundām
Linda Zandere (165)	pirms 14 stundām

4. attēls. **IQ tests** (reklāma saglabāta interneta vietnē <http://www.draugiem.lv> 2009. gada 2. novembrī)

Te cepure automātiski nenozīmē, ka tās lietotājam ir augstākā izglītība kā angļu kultūras kontekstā. Šajā piemērā izmantota tā pati cepure, bet

šoreiz – intelīģences konceptuālajā laukā. Tiek uzsvērts fakts, ka šīs cepures lietotājiem piemīt gudrība. Izmantojot vizuāli attēloto cepuri, tiek panākts metonīmijas modelis *forma – saturs*, bet verbālais vēstījums liecina par citu konceptuālo lauku, kur iesaistīta gudrība vai tās trūkums.

5. attēls. Autocentrs (reklāma fotografēta Rīgā 2009. gada 9. septembrī)

Vizuāli attēlotā uzgriežņu atslēga, uz kuras rakstīts AUTOCENTRS, pārstāv vienu konceptuālo lauku – automašīnu remontu un tehnisko apkopi (sk. 5. attēlu). Zem vizuāli reprezentētās uzgriežņu atslēgas seko verbāls uzskaitījums: *autoserviss*, *kompjūter-diagnostika* (latviski gan pareizi būtu *datordiagnotiska*), *auto mazgāšana*, *riteņu ģeometrija* un *autoveikals*. Izmantotais metonīmijas modelis ir *daļa – veselais*. Te jāpiebilst, ka ‘riteņu ģeometrija’ ir metafora, kas apzīmē automašīnas riteņu savērsuma regulēšanu. Reklāmas veidotāji visticamāk ir cilvēki, kuri nav tehniski izglītoti, jo uzgriežņu atslēga uzzīmēta nepareizi – tās galiem vajadzētu būt dažādu izmēru.

Nākamā reklāma saglabāta divu atsevišķu attēlu veidā⁶:

1:

Laimē profesionālu fotosesiju!

2:

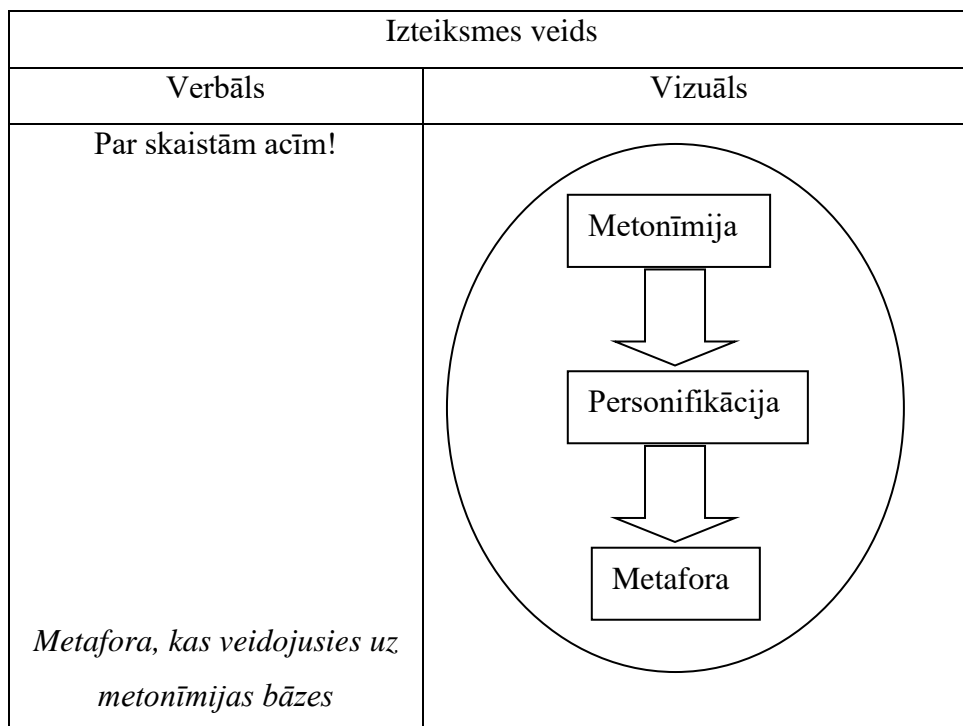
Par skaistām acīm!

6. attēls. Par skaistām acīm (reklāma saglabāta interneta vietnē <http://www.draugiem.lv> 2009. gada 2. novembrī)

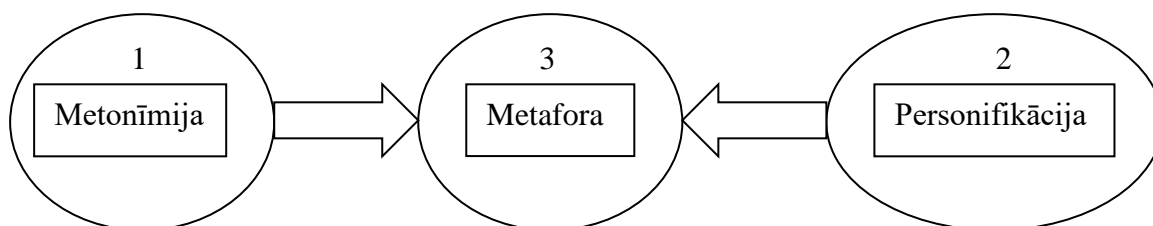
⁶ Oriģinālā tā veidota kā reklāmkarogs un to plāknē citādāk nav iespējams attēlot. 1 un 2 norāda attēlu parādīšanās secību.

Šajā piemērā metonīmiskais tēls lietots mijiedarbībā ar metaforisku tekstu. Acs ir izmantota kā **daļa** no cilvēka, jo fotosesija tiek piedāvāta cilvēkam, nevis cilvēka acīm. Metaforiskā frazeoloģiskā vienība *par skaistām acīm* nozīmē iegūt kaut ko par brīvu, bez maksas. Metonīmiskais tēls mijiedarbojas ar vēl vienu stilistikās izteiksmes līdzekli – vizuālo personifikāciju, jo aciņai ir piezīmēts stilizēts ķermenis, it kā tā varētu eksistēt atsevišķi no cilvēka. Rezultātā rodas metaforas **vizuāls attēls** – skaistās acis dzīvo pašas savu dzīvi un tiek par to atalgotas. Verbāla teksta un vizuāla tēla mijiedarbības rezultātā rodas jauns, pārsteidzošs tēls, kas piesaista uzmanību (sk. 7. attēlu):

7. attēls. **Tabula metonīmija-personifikācija-metafora** (mana tabula un zīmējums – E. K.)

Izmantojot Ž. Fokonjē (*G. Fauconnier*) un M. Tērnera (*M. Turner*) saplūsmes teoriju (*blending theory*) (sk. Fauconnier and Turner 2003, 46), var iegūt šādu attēlu, kur ievadlaukums (*input space*) 1 ir metonīmija, bet ievadlaukums 2 ir personifikācija, un, saplūstot metonīmijai un personifikācijai, rodas metafora – 3 – saplūsmes laukums (*blended space*) (sk. 8. attēlu):

8. attēls. **Saplūsme metonīmija-metafora-personifikācija** (mans zīmējums – E. K.)

Figuratīvā doma ir attēlota vizuāli, bet tās attīstība notiek verbālo un vizuālo aspektu mijiedarbībā, jo šeit parādās vēl viens trops – vizuālais kalambūrs – acis ir attēlotas vizuāli, bet frazeoloģiskajā vienībā *par skaistām acīm* to nozīme ir metaforiska.

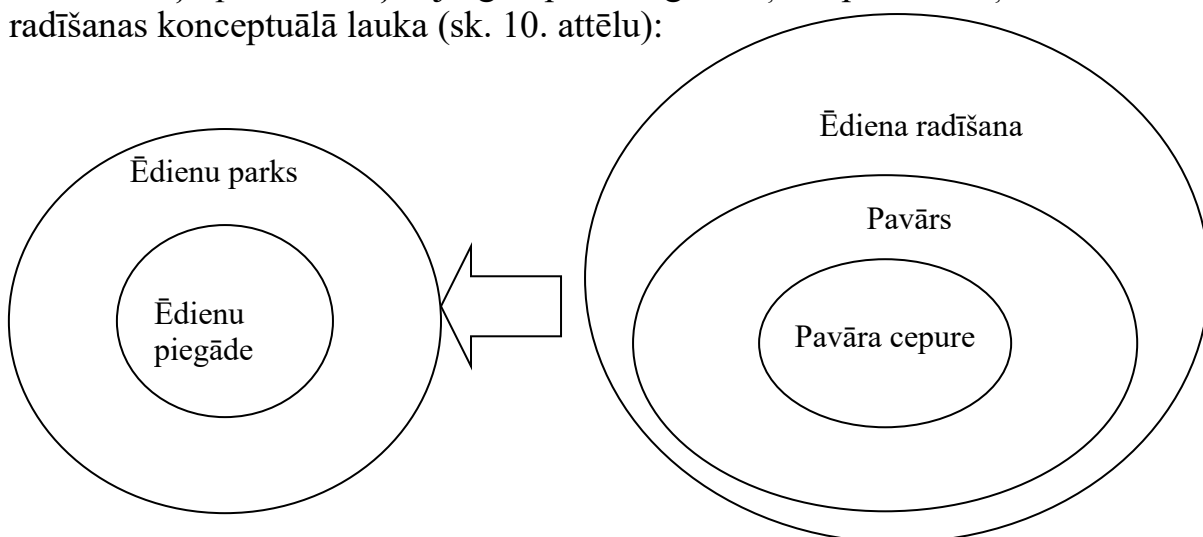

9. attēls. **Ēdienu parks** (reklāma fotografēta Rīgā 2009. gada 7. septembrī)

Šajā piemērā (sk. 9. attēlu) novērojami divi metonīmijas modeļi un reprezentācijas veidi.

1. Metonīmija – ēdienu parks rūpējas par to, lai jūsu uzņēmumam nepietrūktu ēdiena, piedāvājot jaunu ēdienkarti katru dienu, – ir verbāla. Izmantots metonīmijas modelis *veselais pārstāv daļu* (ēdienu parks nozīmē ēdienu piegādātājus).

2. Vizuāli attēlots metonīmijas modelis *daļa pārstāv veselo*. Pavāra cepure pārstāv pašu pavāru, bet visas reklāmas kontekstā rodas metonīmijas modelis *daļa pārstāv daļu*, jo gan pavārs, gan viņa cepure ir daļa no ēdiena radīšanas konceptuālā lauka (sk. 10. attēlu):

10. attēls. **Ēdiena radīšanas konceptuālais lauks** (mans zīmējums – E. K.)

Nākamajā vizuālās metonīmijas piemēra pamatidejā (sk. 11. attēlu) ir alkohola lietošanas konceptuālais domēns, kur pudele ir tā **daļa**. Jāatzīmē, ka

šeit izmantoti tikai vizuāli stilistiskās izteiksmes līdzekļi, tāpēc ir plašākas interpretācijas iespējas.

11. attēls. **Mašīna pudelē** (reklāma fotografēta Vidzemes šosejas malā 2009. gada 31. augustā).

Reklāma ir domāta kā brīdinājums – ja brauksiet ar mašīnu alkohola reibumā, cietīsiet avārijā. Tomēr šis vizuālais tēls ir sarežģītāks, atklājot skatītājiem arī vizuālo **alūziju** par kuģi pudelē vai tā saukto neiespējamo pudeli. Neiespējamā pudele ir viena no mehānisko mīklu veidiem, kuras pamatprincips ir tajā ielikt kādu objektu, kuru nevar dabūt pudelē caur tās kakliņu. Reklāma izsaka domu par to, ka alkohola lietošana un automašīnas vadīšana vienlaicīgi nav iespējama un var novest tikai pie avārijas. Kuģītis pudelē parasti ir suvenīrs, ko var nopirkt atmiņai par kādas zemes apmeklējumu, turpretim šeit mēs varam teikt – tava dzīvība nav suvenīrs, tā ir vērtība. Alūzija ir saistīta arī ar zīmīti pudelē, ko sūta kāds nelaimīgais, lūdzot glābšanu. Zīmīte pudelē var glābt dzīvības, kas arī būtu šīs reklāmas sūtība. Reklāmas veidotāju mērķis izvirzīt cilvēka dzīvību par augstāko vērtību postmodernā veidā sasaucas ar mūsdienās piemirsto traģēdijas mākslu. Balstoties uz konceptuālās metaforas teoriju, iespējams izvirzīt konceptuālo metaforu – *trauks* ir *iemesls*, jo pudele ir trauks, un tās saturs ir iemesls tam, ka notikusi avārija. Vārds ‘trauks’ metonīmiski tiek izmantots, lai apzīmētu alkoholu (sk. 12. attēlu).

Metonīmija	Kopīgais vizuālais tēls	Alūzija
Alkohola lietošana	Pudele	Kuģis pudelē
Braukšana + dzeršana	Sasista mašīna	Zīmīte pudelē
Rezultāts:		
Metafora		
<i>TRAUKS IR IEMESLS</i>		

12. attēls. **Tabula „Mašīna pudelē”** (mana tabula – E. K.)

Nobeigums

Metonīmija reklāmā tiek plaši izmantota gan tīrā veidā, gan mijiedarbībā ar citiem stilistiskās izteiksmes līdzekļiem. Atziņa, kuru uzsver kognitīvie lingvisti, ka daudzām metaforām ir metonīmisks pamats un nereti

metaforu un metonīmiju nevar pilnībā atdalīt vienu no otras, ir pamatota. Metonīmija kā būtiska cilvēku domāšanas un konceptuālās sistēmas daļa kalpo par nozīmīgu figuratīvās valodas aktualizēšanas līdzekli, mijiedarbojoties verbālajiem un vizuālajiem metonīmijas reprezentācijas paņēmieniem.

Pamatojoties uz analizētajās reklāmās izmantotajiem metonīmijas elementiem, var izdarīt šādus secinājumus:

- metonīmiski tēli tiek bieži izmantoti reklāmā;
- metonīmija nereti saplūst ar citiem stilistiskās izteiksmes līdzekļiem, visbiežāk ar metaforām;
- mijiedarbojoties verbālajai un vizuālajai reprezentācijai, rodas jaunas, negaidītas interpretācijas.

Empīriskā materiāla analīze atklāj metonīmijas svarīgo lomu cilvēku domāšanā un konceptualizācijā.

Literatūra

Aristotelis 2008 [1959] – **Aristotelis**. *Poētika*. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2008.

Colman 2001 – **Colman, Andrew M.** *Oxford Dictionary of Psychology*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2001.

Cook 2009 [1994] – **Cook, Guy**. *Discourse of Advertising*. London; New York : Routledge, 2009.

Evans 2007 – **Evans, Vyvyan**. *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Salt Lake City : The University of Utah Press, 2007.

Fauconnier and Turner 2003 – **Fauconnier, Gilles, Turner, Mark**. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York : Basic Books. [2002] 2003.

Gibbs 2002 [1994] – **Gibbs, Raymond W. Jr.** *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.

Goodman 1996 – **Goodman, Sharon**. *Visual English*. **Goodman, Sharon, Graddol, David**, editors. *Redesigning English: New Texts, New Identities*. London; New York : Routledge, 1996, pp. 38–72.

Kövecses 2002 – **Kövecses, Zoltán**. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2002.

Kress and Van Leeuwen 2001 – **Kress, Gunther, Van Leeuwen, Theo**. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London : Hodder Education, 2001.

Lakoff and Johnson 2003 [1980] – **Lakoff, George, Johnson, Mark**. *Metaphors We Live By*. Chicago; London : The University of Chicago Press, 2003.

Panther and Thornburg 2007 – **Panther, Klaus-Uwe, Thornburg, Linda. L.** Metonymy. **Geeraerts, Dirk, Cuyckens, Hubert**, editors. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2007, pp. 236–263.

Rhetorica ad Herennium – *Rhetorica ad Herennium*. [tiešsaiste] [skatīts 2010. g. 18. februārī]. IV grāmata. Pieejams: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Rhetorica_ad_Herennium/home.html.

Schur 1987 – **Schur, Norman W.** *Dictionary of Challenging Words*. New York : Penguin Books, 1987.

Stöckl 2004 – **Stöckl, Hartmunt**. In between Modes: Language and Image in Printed Media. **Ventola, Eija, Charles, Cassily, Kaltenbacher, Martin**, editors. *Perspectives on*

Multimodality. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004, pp. 9–30.

Svešvārdu vārdnīca 2008 – *Svešvārdu vārdnīca: 25 000 vārdu un terminu*. Sastādītājas Indra Andersone, Ilze Čerņevska, Inta Kalniņa, Dina Nātiņa, Ruta Puriņa, Larisa Vjaterē. Rīga : Avots, 2008.

Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs Valentīnas Skujiņas vadībā. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

METONYMIC USE OF IMAGES IN THE DISCOURSE OF ADVERTISING

Summary

The issue of metonymy became topical in the 1990s within the framework of cognitive linguistics. However, there has never been agreement on the issue of metonymy since Aristotle. Aristotle himself does not really speak about metonymy. He gives the definition of metaphor: “the application to a thing of a name that belongs to something else, the transference taking place from genus to species, from species to species, or proportionally.” In fact, the definition comprises features of both – metaphor and metonymy.

In classical stylistics metonymy (Gr. μετωνομία, *metōnymia* = name change) is defined as the denomination of a subject or phenomenon by the name of another subject or phenomenon on the basis of their contiguity, whereas in cognitive stylistics it is complemented by the fact that the source and the target share the same conceptual domain, thus metonymy is understood as a conceptual projection.

There are a number of metonymic types or models, which have been arranged and classified in different ways, depending on the scholar. The leading idea concerning metonymic models is the necessity for *vehicle entity* and *target entity*, working either *a part for the whole* or *the whole for the part*, or *a part for a part*, operating within *one* conceptual domain.

The expression of figurative thought in metonymy is viewed from a cognitive perspective in its verbal and visual representation, focusing on the role of metonymy in the stylistic representation of figurative thought in multimodal discourse. In the cognitive linguistic framework metonymy is seen as an essential part of human thinking and conceptual system. Metonymy is another figurative mode of thought by which people conceptualise their experience and the external world.

Advertising is an integral part of the world today. Sometimes it is referred to as the plague of the 21st century because it is unavoidable, it has conquered the world and obsessed the minds of human beings. Advertising employs all possible means to attract our attention, not only by effective and creative use of figurative language, but also by creating strong images and projecting unforgettable associations.

Therefore metonymy plays a prominent role in the discourse of advertising both as a single stylistic pattern and in interaction with other stylistic techniques.

The following conclusions can be drawn:

- Metonymic images are extensively used in advertising;
- Metonymic images merge with other figures of speech, often with metaphors;
- In the verbal and visual interaction new and surprising interpretations can be revealed.

Metonymy, thus, is an essential part of human thinking and conceptualisation.

POLISĒMIJAS TERMINA UN JĒDZIENA IZPRATNE LINGVISTIKĀ

Vēsturiski interese par polisēmiju jeb vārda nozīmju daudzveidību saistāma ar valodas filozofiju, valodniecību, psiholoģiju un literatūru. Pirmie kompleksos sakarus starp vārdiem un nozīmēm pētījuši stoīķi, kuri atzina, ka vienkāršu jēdzienu var izteikt ar dažādiem atšķirīgiem vārdiem (sinonīmija) un pretēji – viens vārds var ietvert dažādas nozīmes (polisēmija) (Ravin, Leacock 2000, 1). Nozīmju daudzveidība pirms termina *polisēmija* rašanās pētīta gan literatūrā, gan leksikogrāfijā, ko apstiprina fakts, ka nozīmīgākais ceļš polisēmijas nozīmju paplašināšanā saistāms ar metaforu, metonīmijas pētījumiem (Nerlich 2003, 49). Tā, piemēram, Aristotelis darbā „Poētika”, rakstot par dzejnieka valodas pareizību, uzsver, ka to nosaka arī vārdu divējādā nozīme – „ja liekas, ka zināmā izteicienā kādam vārdam ir pretrunīga nozīme, tad nepieciešams apsvērt to, cik nozīmju šim vārdam var būt šai izteikumā” (Aristotelis 2008, 113), turklāt šādus nozīmes pārneseumus var uzskatīt arī par metaforām.

Konkrēti pētījumi par nozīmju daudzveidību radās tikai 18. gadsimta sākumā un turpinājās 19. gadsimtā, kad valodnieki interesējās par nozīmēm etimoloģiskā, vēsturiski leksikogrāfiskā un vēsturiski semantiskā aspektā (Nerlick, Clarke 1997, 351). Daudznozīmības pētījumi sinhroniskā skatījumā aizsākti 19. gadsimta beigās, kad franču semantiķis Mišels Breāls (*Michel Bréal*) atzina, ka polisēmiju vienmēr sinhroni veido vārdu nozīmes, kuras ir semantisko pārmaiņu rezultāts (Nerlick, Clarke 1997, 378), un, ņemot vērā savus pētījumus, ieviesa terminu *polisēmija*. Tātad *polisēmija* ir salikts grieķu cilmes vārds, kur *polys* – ‘daudz’, *sēma* – ‘zīme’ (Laua 1981, 29). Latviešu valodniecībā dažkārt šim terminam sinonīmiski lieto terminu *daudznozīmība* ‘vairāku savstarpēji saistītu nozīmju piemītība vienai valodas vienībai’ – morfēmai, vārdam, vārdformai, frazeoloģismam, teikumam (VPSV 2007, 78).

20. gadsimta valodnieciskajās tradīcijās interese par polisēmiju bija nevienmērīga. Valodnieki, pētot vārdu nozīmes, 20. gadsimta sākumā polisēmijai īpašu uzmanību nepievērsa. Tā, piemēram, strukturālismā, pētot sinhroniskās semantikas struktūras, izmantoja diahroniskās semantikas pētīšanas metodiku, taču polisēmiju aktīvi nepētīja. Savukārt ģeneratīvajā gramatikā praktiski tika noliegta polisēmijas esība, atzīstot, ka vairāku nozīmju piemītība vienai formai nav pamatojama. Tātad uzskatīja, ka, piemēram, vārds katrā savā nozīmē ir atsevišķa valodas vienība (Lewandowska-Tomaszcyk 2007, 139).

Polisēmijas pētījumu aktualizēšanās vērojama 20. gadsimta 80. gados, kad radās kognitīvā lingvistika, kurā galveno nozīmi ieņem semantika, bet vārda nozīme tiek aplūkota kā pētījumu pamatobjekts (Кроуґрыз 2001, 313).

Latviešu valodniecībā leksiskās polisēmijas pētījumu ir salīdzinoši maz. Tajos leksiskā polisēmija raksturota dažādos aspektos, tā, piemēram,

valodnieces Alise Laua, Ruta Veidemane un Inta Freimane analizējušas vārdu nozīmes, to klasifikāciju un struktūru, pievērsušās polisēmijas un homonīmijas norobežošanas problēmām (Laua 1964; Laua 1981; Veidemane 1970a; Freimane 1993). Ruta Veidemane aplūkojusi polisēmiju sinonīmijas problemātikas aspektā, analizējot sinonīmijas un polisēmijas attieksmes (Veidemane 1970b). Savukārt Inta Freimane polisēmiju raksturojusi verbu semantiskās saistāmības aspektā (Freimane 1975; 1976; 1983; 1984). Laimdota Oldere pievērsusies adjektīva *labs* polisēmijas raksturošanai, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi, un aplūkojusi polisēmisku adjektīvu leksiski semantiskos sakarus sinonīmiskā un antonīmiskā aspektā (Oldere 1997, 7; Oldere 2008). Rita Bāliņa aplūkojusi verbu *atspīdēt* un *apvīt* polisēmijas pētīšanas iespējas, leksiski semantisko variantu noteikšanai izmantojot kontekstu (Bāliņa 1972). Šā raksta autore ieskicējusi verbu daudznozīmības pētīšanas iespējas prototipiskā skatījumā (Kuplā 2008).

Šā raksta mērķis ir aplūkot leksiskās polisēmijas pētīšanas iespējas, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi, saistāmības analīzi un prototipu teoriju, kā arī, minēto polisēmijas pētīšanas pieeju raksturošanai lietojot verba *celt* nozīmju skaidrojumus latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, izveidot verba *celt* nozīmju sistēmu.

1. tabula

Verba *celt* nozīmju skaidrojumi latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās

LLVV	LVV
1. <u>Pārvietot augstāk, uz augšu.</u> Celt krēslu. Celt saiņus. // <u>Virzīt uz augšu, lai noliktu (kur).</u> Celt plecos nastu. // <u>Virzīt uz augšu (locekļus, ķermeņa daļas).</u> Celt sveicienam roku. // <u>Savienojumā ar „galdā” vai „priekšā”:</u> sniegt, pasniegt (ēdienu, dzērienu).	1. <u>Virzīt uz augšu; virzot uz augšu, pārvietot.</u> Celt roku. Celt akmeni.
2. <u>Pārvietot, vest (no viena krasta uz otru ar ūdens transportlīdzekļiem).</u> Celt tūristus pāri upei ar plostu.	2. <u>Veidot (celtni, būvi).</u> Celt skolu. Celt tiltu.
3. <u>Uzlabot, palielināt (piemēram, prasmi, zināšanas).</u> Celt savu kvalifikāciju. // <u>Būt par cēloni tam, ka palielinās (cilvēka) autoritāte, cieņa.</u> // <u>Cildināt, slavēt.</u>	3. <u>Paaugstināt, palielināt, uzlabot.</u> Celt darba ražīgumu. Celt kvalifikāciju, meistarību.
4. <u>Modināt.</u> Celt no rīta bērnu augšā. // <u>Rosināt.</u>	4. <u>Panākt, būt par cēloni, ka (kāds) mostas, ceļas; modināt.</u> Ceļ bērnus agri augšā.
5. <u>Veidot (celtni, būvi).</u> Celt namu.	5. <u>Vest (ar ūdens transportlīdzekli)</u>

Celt pieminekli.	<u>no viena krasta uz otru</u> . Celt pāri upei.
6. <u>Organizēt, veidot (ko sabiedrības dzīvē)</u> . Celt jauno dzīvi.	6. <u>Darīt godu: cildināt, slavināt</u> . Vīru ceļ darbi.
7. <u>Izvirzīt un likt darboties (atbildīgā amatā)</u> . „Kas tad šos par ministriem cels, ja ne mēs paši .. ?”	7. <u>Radīt, izraisīt (piemēram, troksni, naidu)</u> . Celt traci. Celt paniku.
8. <u>Radīt (piemēram, troksni) // Izraisīt, radīt (piemēram, paniku, naidu)</u> . Celt traci. Celt kādam neslavu.	8. <u>Uzdot, atlaut, ienemt (kādu amatu), apstiprināt amatā</u> . Celt par priekšnieku.
9. <u>Izvirzīt (sūdzību, prasību, parasti tiesvedībā) // Izteikt iebildumus</u> .	

Lai vieglāk būtu analizēt un precizēt verba *celt* nozīmes, tās nozīmes, kas abās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās pēc jēdzieniskā satura ir līdzīgas, tabulā ir pasvītrotas vienādi.

Daudznozīmības analizē izmantojamas trīs pieejas.

Semantisko komponentu analīze

Viena no leksisko nozīmju pētīšanas pamatmetodēm ir semantisko komponentu analīze. Tajā ir būtisks „pieņēmums, ka vārda nozīme sastāv no semantisko komponentu kopuma” (Кобозева 2000, 110). Latviešu valodniecībā nozīmes jēdzieniskā satura sastāvdaļu nosaukšanai terminu *semantiskais komponents* aizstāj ar Intas Freimanis ieteikto terminu *semantiskais elements*, jo „tas ir pietiekami konkrēts, atbilst attiecīgās vienības jēgai un nerada nevēlamas terminoloģiskas asociācijas ar blakus parādībām vai citām nozarēm” (Freimane 1983, 9)⁷. Daudznozīmības pētīšanā šo metodi var izmantot, salīdzinot vārda nozīmju semantiskos elementus, tādējādi apvienojot un vispārinot vārda atvasinātās nozīmes.

Aplūkojot verba *celt* nozīmju skaidrojumus latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, jāatzīst, ka, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi, iespējams samazināt verba *celt* nozīmju skaitu, izvairoties no sinonīmiskiem nozīmju skaidrojumiem. Tādējādi verba *celt* nozīmju skaidrojumus, lietojot šo metodi, var veidot šādi:

Verba *celt* pamatnozīmi raksturo semantiskie elementi: ‘pārvietot’, ‘uz augšu’, kas apvieno abās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētās pamatnozīmes – ‘pārvietot augstāk, uz augšu’ (LLVV), ‘virzīt uz augšu; virzot uz augšu, pārvietot’ (LVV), piem.:

*Kamēr Eleonora gudroja, celt kārti vai necelt, Bitā stāstīja .. (K)*⁸

⁷ Metodes nosaukšanai latviešu valodniecībā nostiprinājies termins *semantisko komponentu analīzes metode*.

⁸ Rakstā lietotie verba *celt* nozīmju atspoguļošanas piemēri ņemti no mūsdienu latviešu valodas korpusa (<http://www.korpuss.lv>), kura nosaukums tekstā ērtības labad saīsināts ar burtu „K”.

Savukārt verba *celt* atvasinātās nozīmes iespējams veidot, apvienojot tās pēc nozīmēs ietvertajiem vienādajiem semantiskajiem elementiem. Tātad, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi, verbam *celt* var definēt šādas atvasinātās nozīmes:

- *Vest, izmantojot ūdens transportlīdzekli*, piem.:

Pieaugušos ar laivu cēla pāri lielai upei, Jeņisejas pietekai Kanai, lai viņi tur cirstu mūžamežus un celtu ēkas. (K)

Šajā nozīmē iekļaujamas abās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētās verba *celt* atvasinātās nozīmes, kuru semantiskie elementi ir ‘pārvietot’, ‘ar līdzekli’.

- *Būt par cēloni kāda*:

- *fiziskā stāvokļa maiņai*, ko raksturo LLVV un LVV minētās nozīmes, kuru semantiskie elementi ir ‘pārvietot’, ‘uz augšu’, ‘modināt’, piem.:

Kā krītu, tā aizmiegu. Kā norunāts, pēc stundas mani ceļ augšā, bet īsti atmesties nejaudāju. (K)

- *stāvokļa maiņai sabiedrībā*, ko raksturo LLVV un LVV minētās nozīmes, kuru semantiskie elementi ir ‘uz augšu’, ‘cildināt’, ‘slavināt’, ‘izvirzīt’, ‘uzdot’, ‘atļaut’, ieņemt’ u. c., piem.:

.. kas tie par nacionālpatriotiem, kas ceļ debesīs nodevēju .. (K)

- *prasmju, zināšanu uzlabošanai*, ko raksturo LLVV un LVV minētās nozīmes, kuru semantiskie elementi ir ‘uz augšu’, ‘uzlabot’, ‘palielināt’, ‘paaugstināt’, piem.:

Atjaunināt akadēmisko personālu un palīdzēt celt kvalifikāciju esošajam personālam .. (K)

Aplūkojot šos verba *celt* atvasināto nozīmju semantiskos elementus, kas minēti latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, jāatzīst, ka tos var apvienot. Tātad šo nozīmi kopumā raksturo semantiskie elementi ‘pārvietot’, ‘uz augšu’, ‘ietekmēt’, kas raksturo būtiskākās šīs nozīmes pazīmes.

- *Rīkoties tā, lai sasniegtu kādu konkrētu vai abstraktu mērķi*, piem.:

Protams, kompānijai celt paniku ir par ātru, tomēr ir īstais laiks sākt domāt, kā nostiprināt savas pozīcijas. (K)

Šajā verba *celt* nozīmē iespējams iekļaut LLVV un LVV minētās nozīmes, kuru semantiskie elementi ir ‘būvēt’, ‘radīt’, kā arī LLVV nosauktās nozīmes, kuras raksturo semantiskie elementi ‘organizēt’, ‘izvirzīt’. Tātad šajā nozīmē iekļaujamas verba *celt* atvasinātās nozīmes, kuru semantiskie elementi ir ‘uz augšu’, ‘veidot’.

Semantiskās saistāmības analīze

Vārda nozīmi nosaka ne tikai pēc tā semantiskajiem elementiem, bet arī pēc saistāmības ar citiem vārdiem. Aplūkojot verba *celt* nozīmju skaidrojumus latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās saistāmības aspektā, jāatzīst, ka tā galvenais saistījums ir ar subjektu. Verba *celt* nosauktā darbība nevar risināties pati no sevis, tāpēc tās centrālais iniciators ir darbības

subjekts, parasti cilvēks. Analizējot daudznazīmību saistāmības aspektā, nozīmju diferencēšanai iespējams izmantot objekta jēdzienu, uz ko verba nosauktā darbība vērsta. Lietojot saistāmības metodi, verba *celt* nozīmes iespējams klasificēt šādi:

- verba *celt* pamatnozīmi ‘pārvietot *augstāk, uz augšu*’ (LLVV, LVV) raksturo tā saistījums **ar tēmas objektu**, piem.:

Šajā mēnesī Juliata pamazām iemācās brīvāk kustēties, četrpāpus esot, celt rociņu, ar to ņemt priekšmetus, spēlēties. (K)

Verba *celt* atvasinātās nozīmes var grupēt pēc to saistāmības ar tā objekta saturu, uz ko darbība vērsta:

- saistījumā **ar līdzekļa objektu** iekļaujama verba *celt* nozīme ‘pārvietot, vest (no viena krasta uz otru ar ūdens transportlīdzekļiem)’ (LLVV, LVV), piem.:

Prāmis, kas Dunavā ceļ pāri Daugavai pasažierus un transportu, saglabājies vēl no seniem laikiem. (K)

- saistījumā **ar ietekmes objektu** iekļaujamas verba *celt* nozīmes: ‘modināt’ // ‘rosināt’; ‘uzlabot, palielināt (prasmi, zināšanas)’, ‘cildināt, slavīnāt’; ‘izvirzīt un likt darboties (atbildīgā amatā)’ u. c. (LLVV, LVV) verba *celt* minētās atvasinātās nozīmes, piem.:

.. apzināties Baltijas jauniešu lomu uz Savienības jauniešu fona, kā arī celt Baltijas jauniešu pašapziņu, atgādinot viņu unikalitāti .. (K)

- saistījumā **ar mērķa objektu** iekļaujamas verba *celt* nozīmes ‘veidot (celtni, būvi)’; ‘radīt (troksni)’ // ‘izraisīt, radīt (paniku, naidu)’ (LLVV, LVV); ‘organizēt, veidot (ko sabiedrības dzīvē)’; ‘izvirzīt (sūdzību, prasību, parasti tiesvedībā)’ // ‘izteikt iebildumus’ (LLVV), piem.:

Darbiniekiem ir iespēja celt savu kvalifikāciju un iegūt jaunas zināšanas, mācoties dažādos semināros .. (K)

Tātad, izmantojot verbu saistāmību, verbam *celt* iespējams konstatēt atvasinātās nozīmes, kas raksturo verba *celt* saistījumu ar līdzekļa objektu, ietekmes un mērķa objektu. Salīdzinot šīs verba *celt* diferencētās atvasinātās nozīmes ar iepriekš aplūkoto verba *celt* nozīmju dalījumu, izmantojot semantisko komponentu metodi, jāatzīst, ka tās ir līdzīgas. Turklāt atvasināto nozīmju skaits ir vienāds.

Prototipiskā pieeja

Līdzās iepriekš aplūkotajām polisēmijas pētīšanas iespējām mūsdienās lingvistikā izmanto arī amerikāņu valodnieces Eleonoras Rošas (*Eleonor Rosch*) izveidoto prototipisko pieeju. Tās pamatā ir atzinums, ka jebkurai kategorijai ir iekšējā struktūra, kuru veido centrs (prototips) un perifērija. Katrai kategorijai ir iespējams noteikt raksturīgākās tās pazīmes (Кроурайз 2001, 141).

Kognitīvās lingvistikas pārstāvju uzskati par prototipu izpratni ir atšķirīgi. Daļa pētnieku atzīst, ka prototips ir priekšstats par konkrētu situāciju, citi to uztver kā prototipisko situāciju, kas ir ļoti vispārīga un ietver

tikai tos elementus, kas īstenojas visos vārda lietojumos. Šajā pētījumā par prototipu uzskatīts konkrētas situācijas modelis – verba *celt* pamatnozīme jeb prototipiskā nozīme.

Lai noteiktu verba *celt* daudznozīmību, jāsalīdzina tā prototipiskā nozīme ar perifērajām jeb atvasinātajām nozīmēm, kuras raksturo situāciju kognitīvajos modeļos ietvertā informācija, jāaplūko verba *celt* situatīvo lietojumu saistāmība.

Analizējot verba *celt* nozīmes prototipiskā skatījumā, vispirms jānoskaidro, kas veido prototipisko situāciju. Ņemot vērā verba *celt* saistāmību, jāsecina, ka prototipiskajā situācijā ietilpst subjekts, kas ir dzīva būtne, kurš kustoties pārvieto kādu konkrētu vai abstraktu objektu.

Izmantojot prototipisko pieeju verba *celt* nozīmju diferencēšanā, iespējams vispārināt un apvienot latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās dotos atvasināto nozīmju skaidrojumus, nozīmes dalot pēc to saistības ar prototipiskajā situācijā iekļautajiem subjektiem un objektiem. Tātad verba *celt* atvasinātās nozīmes var klasificēt šādi:

- dzīvs subjekts un konkrēts līdzeklis – nozīme ‘pārvietot, vest (no viena krasta uz otru ar ūdens transportlīdzekļiem)’ (LLVV, LVV), piem.:

Vasaras sezonā mašīnas pāri upei ceļ prāmis. (K)

- dzīvs subjekts un dzīva subjekta ietekmēšana – nozīmes ‘panākt, būt par cēloni, ka (kāds) mostas, ceļas; modināt’ (LLVV, LVV), ‘uzdot, atļaut, ieņemt (kādu amatu), apstiprināt amatā’ (LLVV, LVV), piem.:

Vienkārši, kad viņu cēla amatā, bija sacelts tāds neliels šums, ka viņš esot pārāk nacionāls. (K)

- dzīvs subjekts un ‘veidot (celtni, būvi)’ (LLVV, LVV), ‘izvirzīt (sūdzību, prasību, parasti tiesvedībā)’ // ‘izteikt iebildumus’ (LLVV), piem.: konkrēts objekts, kas rodas procesā, – nozīmes

Ikvienam dzīvokļa īpašniekam ir tiesības celt prasību tiesā par vainīgās personas dzīvokļa īpašuma atsavināšanu tiesas ceļā. (K)

- dzīvs subjekts un abstrakts objekts, kas rodas procesā, – nozīmes ‘uzlabot, palielināt prasmi’, ‘radīt, izraisīt (troksni)’ // ‘izraisīt, radīt (paniku, naidu)’ (LLVV, LVV), ‘organizēt, veidot (ko sabiedrības dzīvē)’ (LLVV), piem.:

Tā kā situācija tika kontrolēta, nebija nepieciešams nevajadzīgi celt paniku, iedarbinot sirēnas. (K)

Izmantojot iepriekš aplūkotās polisēmijas pētīšanas iespējas, raksta autore uzskata, ka iespējamā verba *celt* nozīmju sistēma latviešu valodā ir šāda:

1. Pārvietot, virzot uz augšu konkrētu objektu, piem.:

Individuālās sacensībās būs pārbaudījumi iestāžu vadītājiem un darbinieku bērniem, citi varēs mest pudeles un zābakus, celt svaru bumbas. (K)

2. Panākt, lai subjekts tiktu rosināts uzlabot, mainīt savu pašreizējo stāvokli, piem.:

Tomēr, pamazām pildot misijas, ir iespējams celt savu kvalifikāciju un tikt pie atļaujām vadīt dažādus braucamrīkus .. (K)

3. Panākt, lai subjekts rīkotos, izvirzot sev konkrētus vai vispārīgus mērķus, un censtos tos īstenot, piem.:

.. Sinodes prasībā pret Rīgas domi ar visām atbildētājam likumā noteiktajām tiesībām, tai skaitā. .., celt iebildumus pret prasību vai celt pretprasību .. (K)

4. Panākt, lai subjekts, izmantojot transportlīdzekli, pārvietotu objektu vai subjektu, piem.:

Skolēnus cēla pāri upei ar laivām. (K)

Salīdzinot raksta autore veidoto verba *celt* nozīmju sistēmu ar latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētajām, jāatzīst, ka pamata jeb prototipiskās nozīmes skaidrojumi sakrīt. Atvasinātā nozīme ‘*panākt objekta vai subjekta pārvietošanu, izmantojot transportlīdzekli*’ (LLVV, LVV) ir minēta visās verba *celt* daudznozīmības pētīšanas pieejās. Aplūkojot mūsdienu valodas materiālu Latviešu valodas tekstu korpusā, jāatzīst, ka šī nozīme ir novecojusi, tāpēc, pēc raksta autore domām, minama kā pēdējā. Pārējās abās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētās verba *celt* atvasinātās nozīmes ir vispārināmas un apvienojamas, piemēram, atvasinātās nozīmes ‘*uzlabot, palielināt prasmi*’, ‘*panākt, būt par cēloni, ka (kāds) mostas, ceļas; modināt*’, ‘*uzdot, atļaut, ieņemt (kādu amatu), apstiprināt amatā*’ u. c. raksturojamas ar nozīmi ‘*panākt, lai subjekts tiktu rosināts uzlabot, mainīt savu pašreizējo stāvokli*’.

Aplūkojot leksiskās polisēmijas pētīšanas iespējas un autore izveidoto verba *celt* nozīmju sistēmu, jāatzīst, ka precīzākas un nozīmju ziņā diferencētākas nozīmju sistēmas analizēšanai un veidošanai jāizmanto visas iepriekš raksturotās pieejas. Semantisko komponentu analīzes metode ļauj vieglāk konstatēt verba raksturotā procesa īpatnības, izvairoties no sinonīmiskiem skaidrojumiem, noteikt atvasināto nozīmju robežas. Semantiskā saistāmība palīdz noteikt iespējamo nozīmju skaitu, aplūkojot verba saistāmību ar objektu. Prototipiskā pieeja konkretizē ar verbu izteikto nozīmju raksturīgākās situācijas dalībniekus (dzīvs vai nedzīvs subjekts) un to darbības veidu, līdzekļus, sasniedzamo rezultātu, kas dod vispārīgu priekšstatu par verba atvasināto nozīmju lietošanu.

Literatūra

Aristotelis 2008 – Aristotelis. *Poētika*. Rīga : „Jāņa Rozes apgāds”, 2008.

Bāliņa 1972 – Bāliņa, Rita. Konteksta izmantošana verba leksiski semantisko variantu noteikšanā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga : Zinātne, 1972, 255.–273. lpp.

Freimane 1975 – Freimane, Inta. Verbu tematiskā klasifikācija un saistāmība. *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga : Latvijas Valsts Universitāte, 1975, 3.–56. lpp.

Freimane 1976 – Freimane, Inta. Runāšanas verbu saistāmības īpašības. *Valodas sistēma*. Zinātniskie raksti LVU 259. sēj. Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts Universitāte, 1976, 81.–106. lpp.

- Freimane 1983 – Freimane, Inta.** *Latviešu valodas skaņu verbi*. Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts Universitāte, 1983.
- Freimane 1984 – Freimane, Inta.** *Latviešu valodas skaņu verbi. Distributīvs raksturojums*. Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts Universitāte, 1984.
- Freimane 1993 – Freimane, Inta.** *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
- K – Mūsdienu latviešu valodas korpuss** (www.korpuss.lv)
- Kuplā 2008 – Kuplā, Ieva.** Latviešu valodas verba *nest* daudznozīmība prototipiskā skatījumā. *Дни балтов и белые ночи. Тезисы докладов*. Санкт-Петербург : Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета, 2008, с. 30–31.
- Laua 1981 – Laua, Alise.** *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1981.
- Laua 1964 – Laua, Alise.** *Daži leksikoloģijas jautājumi*. Rīga : P. Stučkas Latvijas Valsts Universitāte, 1964.
- Lewandowska-Tomaszczyk 2007 – Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara.** Polysemy, prototypes, and radial categories. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford : Oxford University press, 2007, pp. 139–169.
- LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca**. 2. sēj. Rīga : Zinātne, 1973.
- LVV – Latviešu valodas vārdnīca**. Rīga : Avots, 2006.
- Nerlich 2003 – Nerlich, Brigitte.** Polysemy: past and present. *Trends in Linguistics, Polysemy: Flexible Patterns of Meanings in Mind and Language*. Mouton, 2003, pp. 49–77.
- Nerlich, Clarke 1997 – Nerlich, Brigitte, Clarke, David D.** Polysemy: Patterns in meaning and patterns in history. *Historiographia Linguistica* 24 (3). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1997, pp. 349–385.
- Oldere 2008 – Oldere, Laimdota.** Polisēmisku adjektīvu leksiski semantiskie sakari sinonīmiskā un antonīmiskā aspektā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 1*. Rīga : LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, 2008, 223.–230. lpp.
- Oldere 1997 – Oldere, Laimdota.** Adjektīva *labs* semantiskā struktūra latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja : LPA, 1997, 74.–81. lpp.
- Ravin, Leacock 2000 – Ravin, Yael, Leacock, Claudia.** Polysemy: Theoretical and Computational Approaches. *Polysemy: An Overview*. Oxford : Oxford University press, 2000, pp. 1–29.
- Veidemane 1970a – Veidemane, Ruta.** Vārda nozīmes struktūra un daži leksikostilistikas jautājumi. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Rīga : Zvaigzne, 1970, 67.–74. lpp.
- Veidemane 1970b – Veidemane, Ruta.** *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga : Zinātne, 1970.
- VPSV 2007 – Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca**. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- Кобозева 2000 – Кобозева, И. М.** *Лингвистическая семантика*. Москва : Едиторал УРСС, 2000.
- Кронгауз 2001 – Кронгауз, М. А.** *Семантика*. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2001.

CONCEPT OF POLYSEMY IN LINGUISTICS

Summary

The aim of the article is to explore the history, development and problems of research in the field of polysemy both in Latvian and world linguistics. The article also contains description of current trends in polysemy research in Latvian linguistics.

The research article analyses the following methods: component analysis, distributional analysis and prototype theory. The author has chosen the verb *celt* (to build) as a means for reflecting the application of the above mentioned methods and has developed a system of meanings of the verb *celt* (to build). The meanings described in the dictionaries of Modern Latvian, are compared as well.

In conclusion the author claims that with the help of these methods, it is possible to define word meanings by more precise and to abridge them in a more precise meaning system: compared to 8 or 9 meanings of the word *celt* (to build) in dictionaries of Modern Latvian, it is possible to form a description consisting only of 4 meanings.

JĀŅA ILSTERA PUBLIKĀCIJĀS APKOPOTO BOTĀNIKAS NOSAUKUMU ĪPATNĪBAS

Latviešu terminoloģijas aizsākumus mēdz datēt ar 16. gadsimta tekstiem latviešu valodā, kad var runāt par latviešu reliģijas terminoloģijas attīstības sākumu, bet dažādu citu nozaru latviskās terminoloģijas aizsākumus datē galvenokārt ar 18. gadsimta pirmajām laicīga satura publikācijām. Laikā no 18. gadsimta vidus līdz 19. gadsimta beigām veidojas un attīstās lauksaimniecības, veterinārijas, astronomijas, meteoroloģijas, klimatoloģijas, zooloģijas, aritmētikas, ģeometrijas, fizikas un citu nozaru terminoloģija (Grabis 1976, 114; Grabis 1978, 70; Skujiņa 2002, 14–15). Kā zināms, 19. gadsimta vidū un otrajā pusē latviešu tautas kultūras līmeņa celšanā un latviešu valodas un zinātniskās terminoloģijas izkopšanā liela nozīme ir Jurim Alunānam, Atim Kronvaldam, Krišjānim Valdemāram, Krišjānim Baronam un citiem jaunlatviešiem. Tas ir laiks, kad jau tapušas un praksē lietotas mācību grāmatas latviešu valodā dažādās nozarēs, īpaši matemātikā, dabas zinībās, valodas mācībā un citur, piemēram, 1881. gadā Krišjāņa Valdemāra publicētā „Jūrniecības vārdnīca”, kas tiek uzskatīta par pirmo tipogrāfiski iespiesto latviešu valodas terminu vārdnīcu (Vimba 2001, 225). Šajā laikā aizsākas arī botānikas terminu publicēšana, kurā būtisku devumu sniedzis Jānis Ilsters, savācot, sakārtojot un publicējot botāniskos nosaukumus.

Šī raksta mērķis ir raksturot pirmajos, galvenokārt 1884. un 1885. gadā publicētajos, Jāņa Ilstera augu nosaukumu sarakstos iekļautos terminus, to īpatnības, līdzīgo un atšķirīgo salīdzinājumā ar vēlāka laika terminiem, kā arī to, kādi ir terminu skaidrojumi un autora ieteikumi augu nosaukumu veidošanā.

Jānis Ilsters, kuru pamatoti var uzskatīt par pirmo botānikas terminu apkopotāju, 1883. gadā izdod pirmo botānikas grāmatu latviešu valodā „Botānika tautas skolām un pašmācībai”. Šajā grāmatā autors īsteno nodomu, ko jau 1881. gadā rakstītajā vēstulē izklāstīja Āronu Matīsam, proti, ka „būtu no stādiem jāuzzīmē, kādām zālēm viņus ņēma, kādām puķēšanām [iespējams, domāta *rotāšanās* – L. K.], burvībām un laimes paredzēšanām, kuras par ģiftīgām tur, kā viņi cēlušies utt.” (Vīksna 2002, 10). Šajā grāmatā ir apkopoti 30 augu nosaukumi kopā ar to aprakstiem. Minēti arī iespējamie augu nosaukuma varianti, ja tādi ir, piemēram, *meža veronika* – „dzird saucam šo puķi arī par *zemes apini* jeb *zemteku*” (Ilsters 1883, 30), *blīgzna* – „blīgzna ir vītolu suga, ko dažos vidos arī par *šķetru* un *purva vītolu* sauc” (Ilsters 1883, 33). Turpmākajā aprakstā iekļauts konkrētā auga vizuālais raksturojums, kā arī norādīts uz tā iespējamo lietošanu. Katram augam ir dots latviskais un latīniskais nosaukums, savukārt satura rādītājā blakus latviskajam augu nosaukumam ir nosaukums vācu un krievu valodā. Grāmatas

beigās ir pievienots vispārīgs pārskats, kurā aprakstītas tādas augu daļas kā sakne, stumbrs, lapas, ziedi un augļi. Tiek uzskatīts, ka ar grāmatu „Botānika tautas skolām un pašmācībai” autors licis pamatus latviešu botānikas terminoloģijai (Piete 2008, 47). Šajā grāmatā iekļautie termini ir arī mūsdienās zināmie latviskie augu nosaukumi, piemēram, *ābele*, *egle*, *vēršumēle*, *saulespuķe*, *skarainā auza*, *melnā paparde*, *raibā dzegužpuķe*, *parastā asinszāle*.

Apjomīgāki botānikas terminu saraksti publicēti 1884. un 1885. gadā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumos. Šos terminus no dažādu cilvēku iesūtījumiem un tautā saklausītiem materiāliem apkopojis Jānis Ilsters, un tie tiek uzskatīti par pirmajiem publicētajiem botānikas terminu sarakstiem.

1884. gadā iznākušā saraksta „Latviešu botāniski nosaukumi” ievadā autors min, ka jau Stendera vārdnīcā ir „pulks vien tādu nosaukumu, bet tie par maz sijāti. (..) Te apakšstāvošā sastatā ievērodams to, ko literatūra jau sniedz, pielikšu arī dažus no manis tautā saklausītus nosaukumus un lūkošu tad visus pēc iespējas kārtot un sijāt” (Ilsters I, 63). Dažiem augu nosaukumiem pievienoti autoram zināmie nosaukumu skaidrojumi, etimoloģija. Tiem latīņu valodas augu nosaukumiem, kam latviešu valodā vēl nav atbilstoša apzīmējuma, autors min ieteicamos terminus. Bez tam Jānis Ilsters ievieša arī jaunus botānikas terminus, piemēram, termina *generis* vietā ieteica un lietoja terminu *dzimta*. Raksta ievadā autors uzsver, ka latviešiem bieži nav tādu nosaukumu, kas atbilstu latīņu terminiem, piemēram, lat. *species* un *regnum*. To vietā viņš iesaka tādus terminus, kas saglabājušies līdz mūsdienām, – *suga* un *valsts*.

Abi Jāņa Ilstera terminu saraksti sakārtoti alfabētiskā secībā pēc latīniskajiem augu nosaukumiem, kas lietoti kā pirmie. Tad minēti latīnisko augu nosaukumu ekvivalenti latviešu un vācu valodā.

Atsevišķiem augu nosaukumiem Jānis Ilsters piedāvā skaidrojumus, kas sniedz gana izsmeļošu informāciju par to, kādam nolūkam un kā šo augu ikdienā izmanto vai arī kāda ir šī auga nosaukuma izcelšanās resp. etimoloģija. Konstatēti vairāki šādi piemēri⁹: *apdziruzāle* (*Lycopodium selago*) – šāds nosaukums dots, jo augu lieto pret „iedzirdīšanu” jeb „apdzirdīšanu” (Ilsters I, 73); *ēdeja zāle* (*Linaria vulgaris*) – šo augu lieto pret ēdēja vainu (Ilsters II, 71); *elšuzāle* (*Stratiotes aloides*) – tādēļ, ka to „dod govīm pret elšanas kaiti” (Ilsters II, 73); *kašķene* (*Chrysosplenium alternifolium*) – „kad šo puķi rokā ņemot, kašķis metoties” (Ilsters II, 69), savukārt šī auga otrs nosaukums *pakrēslite* liecina par to, ka tas aug pakrēslī (Ilsters II, 69); *krustenes* (*Hypericum*) – „... nosaukums tādēļ, ka šī puķe apakš Kristus krusta stāvējusi un uz viņas Kristus asins pilējis” (Ilsters I, 72); *miķielnicas* (*Aster salicifolius*) – tādēļ, ka zied rudenī ap Miķeļiem (Ilsters II,

⁹ Šeit un turpmāk piemēros un citātos galvenokārt paturēta Jāņa Ilstera apkopotajos augu nosaukumu sarakstos fiksētā rakstība, tostarp arī fiksēto nosaukumu skaitlis. Bez tam, kur tas nepieciešams, aiz piemēriem latviešu valodā iekavās norādīts auga latīniskais nosaukums.

69); *Poļu ķēniņa puķe* (*Campanula glomerata*) – „pie Rīgas ieņemšanas esot Poļu ķēniņš šo puķi rokā turējis” (Ilsters I, 69); *žultszālite* (*Scleranthus*) – nosaukums dots auga rūgto īpašību dēļ (Ilsters I, 78).

Jāņa Ilstera skaidrojumos labi saskatāma augu nosaukumu daudzveidīgā semantika. Izvēloties auga nosaukumu, par kritēriju izmantotas dažādas pazīmes: paša auga ārējais izskats – krāsa, forma vai citas īpašības –, auga augšanas vieta vai laiks, auga izmantošana dažādu slimību ārstēšanā vai citā nolūkā, auga vai tā daļu līdzība citai reālijai vai tās daļai, asociācijas ar dzīvnieku pasauli, saistība ar dabas parādībām, asociācija ar dievībām vai mitoloģiskiem tēliem u. c., piemēram:

- auga vai tā daļu krāsa – *baltā puķe* (Ilsters I, 66), *dzeltenājs* (JI I, 70), *dzeltenās kumeles* (Ilsters I, 66), *pelēkais zirnīs* (Ilsters I, 75), *sarkanes* (Ilsters I, 75), *zeltstarīte* (Ilsters I, 71), *zilā puķīte* (Ilsters I, 66), *zīlenes* (Ilsters I, 80);
- citas auga īpašības – *drudzenes* (jo šis augs trīs kā drudzī) (Ilsters II, 69), *rūktā zāle* (tādēļ, ka tā ir rūgta) (Ilsters I, 73), *svētās nātres* („svēti sāp, kad iedzeļ”) (Ilsters II, 73), *žultszālite* (auga rūgto īpašību dēļ) (Ilsters I, 78);
- auga augšanas vieta vai laiks – *ezerastiebri* (Ilsters I, 78), *noartnes* (jo tās aug noartā zemē) (Ilsters I, 75), *pakrēslītes* (aug pakrēslī) (Ilsters II, 69), *rudenspuķe* (aug rudenī) (Ilsters I, 75), *samazāles* (jo tās aug Daugavā, kur sami dzīvo; lai gan šajā auga nosaukumā ietverts dzīvnieka, proti, zivs, nosaukums, tomēr tas norāda uz attiecīgā auga atrašanās vietu) (Ilsters II, 72), *vasaraskvieši* (Ilsters I, 79), *ziemaskvieši* (Ilsters I, 79);
- auga izmantošana dažādos nolūkos – slimību ārstēšanā, auduma krāsošanā u. c. – *apdziruzāle* (jo augu lieto pret „iedzirdīšanu” jeb „apdzirdīšanu”) (Ilsters I, 73), *dzīparu kārkls* (ar tā mizām krāso dzīparus dzeltenus) (Ilsters II, 72), *ēdeja zāle* (augu lieto pret ēdēja vainu) (Ilsters II, 71), *elšuzāle* („dod govīm pret elšanas kaiti”) (Ilsters II, 73), *laimespuķe* (tiek lietota laimes paredzēšanai) (Ilsters I, 71), *miegazālite* („ņem to pie bērnu mazgāšanas, ja tie mierīgi neguļ”) (Ilsters II, 72), *naktenes* (tajās mazgā nemierīgus bērnus, lai viņi naktī labāk guļ) (Ilsters II, 72);
- analogija ar kādām cilvēka ķermeņa daļas pazīmēm vai īpašībām – *acu plakstiņi* (Ilsters I, 70), *veca vīra bārzdiņa* (Ilsters I, 79), *vecmātes ausis* (Ilsters I, 72);
- asociācija ar dzīvnieku pasauli – *aunagalviņa* (Ilsters I, 79), *briežusūna* (Ilsters I, 69), *dzeguzes sietavas* (Ilsters II, 72), *gaiļapieši* (Ilsters I, 70), *kaķumētra* (Ilsters I, 74), *kumelupēdas* (Ilsters I, 67), *suņusēnes* (Ilsters I, 65), *vārndeguns* (Ilsters II, 70), *vēršumēle* (Ilsters I, 66), *vilkuābele* (Ilsters I, 70), *vistupuķe* (Ilsters II, 69), *zaķauzas* (Ilsters I, 67), *žagatiņa* (Ilsters II, 71);
- saistība ar dabas parādībām – *apsarmas* (Ilsters I, 71), *pērkoņāboliņš*

(Ilsters II, 69), *rasenes* (Ilsters I, 70), *saulespuķe* (Ilsters I, 74), *vējapupa* (Ilsters I, 71), *zvaigznīte* (Ilsters II, 73);

- asociācija ar dievībām vai mitoloģiskiem tēliem – *Dieva krēsliņš* (Ilsters I, 71), *raganas-vēmekļi* (Ilsters I, 71), *vella ķepa* (Ilsters II, 71), *vella roze* (Ilsters II, 70).

Jāņa Ilstera savāktajā latviešu valodas augu nosaukumu materiālā ir ļoti maz eponīmisko augu nosaukumu resp. tādu augu nosaukumu, kas veidoti no īpašvārda – personvārda vai vietvārda (VPSV 108). Starp aptuveni 500 augu nosaukumiem pirmajā krājumā konstatēti divdesmit divi eponīmiski augu nosaukumi, bet otrajā – desmit. Biežāk lietotie personvārdi augu nosaukumos ir *Jānis*, *Māra* un *Pēteris*, piemēram, *Jāņa paparde* (*Pteris aquilina*) (Ilsters I, 76), *Jāņa rociņa* (*Orchis maculata*) (Ilsters I, 75), *Jāņazāle* (*Melampyrum*) (Ilsters I, 74), *Jāņa ziedi* (*Pyrola rotundifolia*) (Ilsters II, 72), *baltā Jāņa zāle* (*Galium mollugo*) (Ilsters II, 70), *dzeltenā Jāņa zāle* (*Galium verum*) (Ilsters II, 70), *Māras dadži* (*Carduus crispus*) (Ilsters I, 69), *Māras puķītes* (*Bellis perennis*) (Ilsters I, 67), *Māras sils* (*Thymus serpyllum*) (Ilsters I, 79), *Pētera āboliņš* // *Jāņa āboliņš* (*Trifolium spadiceum*) (Ilsters I, 79). Mazāk, bet ir atrodami arī no citiem personvārdiem darināti augu nosaukumi – no vārdiem *Ancis*, *Ilze*, *Lauma*, *Veronika*, piemēram, *ancīši* (*Agrimonia eupatoria*) (Ilsters I, 65), *ilzīte* (*Chrysanthemum inodorum*) (Ilsters II, 69), *laumas-slota* (*Asparagus officinalis*) (Ilsters I, 67), *veronika* (*Veronica*) (Ilsters I, 80). Abos sarakstos konstatēti arī divi eponīmiski augu nosaukumi, kas darināti no vietvārdiem *Daugava* un *Vācija* (*Vāczeme*): *Daugavas purenī* (*Anemone hepatica*) (Ilsters II, 69), *Vāczemes apse* (*Populus tremula*) (Ilsters I, 76), *Vāczemes mētras* (*Tanacetum vulgare*) (Ilsters I, 79).

Ja kāda auga latīņu valodas nosaukumam nav atbilstoša termina latviešu valodā, autors iesaka viņaprāt piemērotākos nosaukumus, kā arī pēc iespējas pamato savu izvēli, piemēram, augu, kam latīniskais nosaukums ir *Agaricus*, latviski „var saukt par *lapusēnem*, tādēļ ka viņām cepures apakšā lapiņas (plātnītes)” (Ilsters I, 64); latīņu auga nosaukums *Lappa* latviešu valodā ir *dadžulapji*, bet „varbūt apzīmīgāk [precīzāk – L. K.]: *lipdadži*” (Ilsters I, 73); *Trientalis europaea* latviešu valodā sauc par *bezbēniti* [iespējams, tāda, kas ir bez bērniem – L. K.], bet autors iesaka – „varētu dēvēt *septiņstarīte*” (Ilsters I, 79); *Senecio* varētu saukt par *krustlapjiem* (Ilsters I, 78); savukārt latīņu nosaukumam *Veronica* latviešu valodā Jānis Ilsters iesaka lietot ģints nosaukumu no latīņu valodas *veronika* vai arī tautā saklausīto nosaukumu – *zemesapiņi* (Ilsters I, 80).

Daļa no augu nosaukumiem, kas iekļauti abos Jāņa Ilstera „Latviešu botānisko nosaukumu” sarakstos, tiek lietoti arī mūsdienās un botānikas terminu avotos atrodami kā oficiāli termini. Tādi ir, piemēram, *baltais vizbulis* (*Anemone nemorosa*) (Ilsters I, 66), *pulkstenītes* (*Campanula*) (Ilsters I, 68), *suniši* (*Bidens*) (Ilsters I, 68), *vērmele* (*Artemisia absinthium*) (Ilsters I, 67), *veronika* (*Veronica*) (Ilsters I, 80), *vizbuļi* (*Anemone*) (Ilsters I, 66), *zilais vizbulis* (*Anemone hepatica*) (Ilsters I, 66). Ir liela daļa nosaukumu,

kas Jāņa Ilstera sarakstā iekļauti kā sugas nosaukumi, bet mūsdienās tie apzīmē veselu ģinti, piemēram, *egle* Jāņa Ilstera sarakstā atbilst latīņu *Abies excelsa* (tagad – *parastā egle*), bet mūsdienās šis nosaukums atbilst latīņu *Abies*; *kļava* Jāņa Ilstera materiālā apzīmē *Acer platanooides* (tagad – *parastā kļava*), bet mūsdienās ar šo nosaukumu apzīmē ģinti *Acer*. Tomēr mūsdienu terminu avotos vairums Jāņa Ilstera apkopoto nosaukumu vai nu nav iekļauti, vai minēti kā terminu varianti vai tikai izloksnēs lietoti nosaukumi, piemēram, *Daugavas pureni* (latv. *meža vizbulis*, lat. *Anemone silvestris*) (Ilsters II, 69), *kokaļi*, *kaukoļi* (latv. *lauka kokalis*, lat. *Agrostemma githago*) (Ilsters I, 65), *velna-grābekliši* (latv. *vārpainā krauklene*, lat. *Actaca spicata*) (Ilsters I, 64), *zilactiņas* (latv. *vijolītes*, lat. *Viola*) (Ilsters II, 73).

Augu nosaukumu darināšanā izmantoti dažādi vārddarināšanas paņēmieni – atvasināšana ar piedēkļiem, salikteņu darināšana un vārdkopnosaukumu veidošana.

Saraksta ievadā Jānis Ilsters skaidro augu nosaukumu atvasināšanā izmantoto piedēkļu lietojumu un, piemēram, piedēkļa *-aj-* lietojumā konstatē, ka izskaņas *-ajs*, *-aji* nereti tiek izmantotas krūmu (arī ceriņu) nosaukumu darināšanā: *avenaji* (Ilsters I, 77), *ērķšķogaji* (Ilsters I, 77), *kazenaji* (Ilsters I, 77), *irbenajs* (Ilsters I, 80), *brūklenajs* (Ilsters I, 80). Bez tam bieži tiek izmantots arī piedēklis *-it-*, piemēram, *bārenite* (Ilsters II, 73), *cepurites* (Ilsters I, 68), *kumelites* (Ilsters I, 74), *pulkstenites* (Ilsters I, 68), *rozites* (Ilsters I, 67), un *-en-*, piemēram, *elksnene* (Ilsters I, 65), *kaulenes* (Ilsters I, 77), *lipene* (Ilsters II, 71), *naktenes* (Ilsters I, 72), *zīdene* (Ilsters I, 69).

Konstatēti vairāki augu nosaukumi, kas Jāņa Ilstera pierakstos bieži sastopami kā salikteņi, kuros pirmais komponents saglabājis galotni, piemēram, *ceļaāboliņš* (*Melilotus tournef*) (Ilsters I, 74), *dziparukarkls* (*Salise acutifolia*) (Ilsters I, 72), *gaiļugriķes* (*Convolvulus*) (Ilsters I, 70), *mežarozite* (*Geranium*) (Ilsters I, 70). Salīdzinot ar mūsdienu avotiem, konkrēti ar Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas vārdnīcu „Latviešu valodas augu nosaukumi” (turpmāk LVAN), konstatēts, ka šādi salikteņi vai nu zaudējuši pirmā komponenta galotni, vai arī pārtapuši par vārdkopnosaukumiem:

lat. <i>Alchemilla vulgaris</i>	– latv. <i>kroķulapas</i> (Ilsters I, 65)	→ <i>kroķu lapas</i> (LVAN 312)
lat. <i>Berberis vulgaris</i>	– latv. <i>aluspuķe</i> (Ilsters I, 67)	→ <i>alus puķe</i> (LVAN 41)
lat. <i>Convallaria majalis</i>	– latv. <i>zīdalapas</i> (Ilsters I, 67)	→ <i>zīdlapas</i> (LVAN 159)
lat. <i>Epilobium</i>	– latv. <i>kazurozes</i> (Ilsters I, 70)	→ <i>kazrozes</i> (LVAN 148)
lat. <i>Mentha crispa</i>	– latv. <i>krūzumētra</i> (Ilsters I, 74)	→ <i>krūzmētra</i> (LVAN 219)

„Latviešu botānisko nosaukumu” sarakstos atrodamas ne tikai divkomponentu, piemēram, *dzeltenās kumeles* (*Anthemis tictoria*) (Ilsters I, 66), *dzeguzes sietavas* (*Pinguicula vulgaris*) (Ilsters II, 72), *pelēkais zirnis* (*Pisum arvense*) (Ilsters I, 75), bet arī trīskomponentu vārdkopas, piemēram, *dzeltenā Jāņa zāle* (*Galium verum*) (Ilsters II, 70), *veca vīra bārdziņa* (Ilsters I, 79). Konstatēti arī vārdkopnosaukumi, kuru komponentus savieno

defise, piemēram, *buku-vītols* (*Salix viminalis*) (Ilsters I, 77), *laumas-slota* (*Asparagus officinalis*) (Ilsters I, 67), *slotiņu-ciesa* (*Calamagrostis epigeios*) (Ilsters I, 68). Mūsdienu avotos šajos nosaukumos defise nav lietota.

Jāsecina, ka Jāņa Ilstera savāktais un sakārtotais augu nosaukumu materiāls ir nozīmīgs un daudzveidīgs augu nosaukumu avots un paraugs tālākai terminu izstrādei. Viņa devums ir ne tikai salīdzinoši lielais apkopoto augu nosaukumu klāsts, bet arī jaunu terminu piedāvājumi nelabskanīgu nosaukumu vietā vai augiem, kam vēl nebija latviskā nosaukuma.

Literatūra un avoti

Grabis 1976 – Grabis, Rūdolfs. Ieskats latviešu zinātnes valodas veidošanās sākumos. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Rīga : 1976, Nr. 6, 114.–131. lpp.

Grabis 1978 – Grabis, Rūdolfs. Savējā un aizgūtā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Rīga : 1978, Nr.12., 70.–88. lpp.

Ilsters 1883 – Ilsters, Jānis. *Botānika tautas skolām un pašmācībai*. Rīga : Pūcīšu Ģederta un biedra apgāds, 1883.

Ilsters I – Ilsters, Jānis. Latviešu botāniski nosaukumi. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 2. krājums*. Jelgava, 1884, 63.–81. lpp.

Ilsters II – Ilsters, Jānis. Latviešu botāniski nosaukumi. Otrais salasījums. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 3. krājums*. Rīga, 1885, 68.–74. lpp.

LVAN – Ēdelmane, Inese, Ozola, Ārija. *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Rīga : Augsburgas institūts, 2003.

Piete 2008 – Piete, Linda. Pārmaiņas botānikas terminu darināšanā 19. gs. beigās un 20. gs. publikācijās. *Letonika. Otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 46.–55. lpp.

Skujiņa 2002 – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : LVI, 2002.

Vīksna 2002 – Vīksna, M. Ar sava novada stāju tautasdziesmā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161 (2736), 2002, 10. lpp.

Vimba 2001 – Vimba, Edgars. Botāniķim Jānim Ilsteram — 150. *Dabas un vēstures kalendārs 2001*. Rīga : Zinātne, 2001, 223.–228. lpp.

VPSV – Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga : LU LVI, 2007.

PECULIARITIES OF BOTANICAL NAMES SUMMARIZED IN PUBLICATIONS OF JĀNIS ILSTERS

Summary

The purpose of this article is to characterize the peculiarities of the terms listed in glossaries of botanical names prepared by Jānis Ilsters and published mainly in 1884 and 1885, as well as to characterize similarities and differences of these names in comparison with later-formed terms. Another purpose of this article is to characterize the explanations of the terms and the suggestions given by the author on forming botanical terms.

The first botanical book in Latvian “Botany for folk schools and self-education” was published in 1883 by Jānis Ilsters, yet more comprehensive glossaries on botanical names

were published in 1884 and 1885; these were included in the issue of publications of Riga Latvian Society' Commission of the Science. The source for Jānis Ilsters' term summarization was information sent in by various people and ordinary conversations, and these are considered to be the first glossaries of botanical names that were published. The material of botanical names that Jānis Ilsters gathered and classified is an important source for botanical terms and an example for term forming. The glossaries include also botanical names with multiform semantics, pointing out the similarities of the plant's visual appearance or some other of its characteristics with the realia incorporated in its name. In both glossaries, the summarization of the botanical names is based on associations, e. g. with colour (*pelēkais zirnis* – grey pea, *zilā puķīte* – blue flower, *baltā puķe* – white flower), with animals (*žagatiņa* – May Lily, *briežusūna* – reindeer lichen, *vilkuābele* – hawthorn), with characteristics of the plant (*drudzenes* – gentian, *svētās nātres* – Saint nettles), etc.

The contribution of Jānis Ilsters is not only a relatively wide range of summarized botanical names, but also new terms that have been offered instead of dis euphonic Latvian terms or Latin botanical terms that do not have a Latvian equivalent, yet.

Part of the botanical terms given in both Jānis Ilsters' glossaries "Latvian Botanical Terms" is used also nowadays and can be found as approved terms in botanical terms' sources, e. g., *baltais vizbulis* (*Anemone nemorosa*), *pulkstenītes* (*Campanula*), *veronika* (*Veronica*).

LINGVISTISKĀ UN KOMUNIKATĪVĀ KOMPETENCE RADIO UN TELEVĪZIJAS ŽURNĀLISTU VĒRTĒJUMĀ

Saistībā ar pārmaiņām izglītības nostādņēs 21. gadsimta sākumā jāatzīst, ka kompetences jēdziens ir kļuvis pazīstams plašai sabiedrības daļai. Var pievienoties Diānas Laivenieces skaidrojumam, ka „kompetence ir kvalitatīvs valodas, komunikatīvo, sociokultūras, mācīšanās prasmju un spēju izmantojuma līmenis, kura būtību varētu arī izteikt kā gatavību darbībai. To raksturo, no vienas puses, iegūtās zināšanas, pieredze, vērtības, attieksmes, bet, no otras puses, darbības subjekta vajadzības, intereses un motīvi” (Laiveniece 2002, 231). Radio un televīzijas žurnālistu kompetence izpaužas viņu profesionālajā darbībā, taču plašsaziņas līdzekļos lietotie mutvārdu teksti netiešā veidā ietekmē daudzu radioklausītāju un televīzijas skatītāju kompetenci. Atkarībā no pārraides specifikas raidījumu vadītāji rada monologus vai arī dialogus, kur daļu teksta veido uzaicinātie intervijas dalībnieki, un tos vienlaikus uztver milzīga auditorija. Kā norāda Daina Nītiņa, Larisa Iljinska, Marina Platonova, „agrāk, sākot no skolas sola, galvenokārt runāja par rakstnieku lielo lomu valodas izkopšanā. Tagad valodu būtiski iespaido ne vien rakstnieku jaunrade, bet arī presē rakstītais, radio un televīzijas pārraidēs dzirdētais. Ir ļoti palielinājusies žurnālistu un masu mediju jeb plašsaziņas līdzekļu loma un nozīme” (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008, 128).

Raksta **mērķis** ir analizēt intervēto radio un televīzijas žurnālistu lingvistiskās un komunikatīvās kompetences pašvērtējumu, kā arī viņu vērtējumu par sabiedrībā pazīstamu cilvēku lingvistisko kompetenci. Praktiskais materiāls ir 24 intervijas (883 min) ar radio un televīzijas žurnālistiem un raidījumu vadītājiem Latvijā 2009. gadā, kas iegūts starptautiskajā Lietuvas un Latvijas sociolingvistu pētniecības projektā “Baltic Sociolinguistics (BalSoc): Linguistic Awareness and Orientation in Lithuania and Latvia” (vad. Dr. Loreta Vaicekauskienė), kuru finansēja Lietuvas Zinātnes un pētniecības fonds. Respondentu izlasi veidoja 35–45 (+/-3) gadus veci vīrieši, jo pēc diskusijām un situācijas analīzes projekta priekšizpētes posmā tika atzīts, ka šīs vecuma un dzimuma grupas pārstāvji ir atzīstami par tipiskiem radio un televīzijas žurnālistiem un raidījumu vadītājiem abās valstīs. Papildus tika ņemta vērā respondenta izglītība, darba vieta – sabiedriskā vai komerciālā raidorganizācija –, raidījuma specifika un auditorija. Pētījumā piedalījās „Latvijas radio 1”, „Latvijas radio 2”, „Radio SWH”, „Rietumu radio”, „Skonto”, „Klasika”, LTV1, LNT un TV3 pārstāvji (par pētījuma rezultātiem Latvijā sk. šajā krājumā Inas Druvietes rakstā „Latviešu valoda elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos: kvantitāte un kvalitāte” 66.–75. lpp.; Lauze 2009; Nevinskaitė 2009; Vaicekauskienė, Švežaitė 2009).

Jautājumā par lingvistiskās kompetences pašvērtējumu respondentiem tika lūgts novērtēt savu valodu gan runā, gan rakstos, izmantojot šādu gradāciju: *izcila, laba, vidusmēra, nabadzīga*. Vairums intervēto žurnālistu un raidījumu vadītāju atzina, ka viņu valodas prasme ir laba. Neliela daļa respondentu savas valodas pašvērtējumam ir izvēlējušies apzīmējumu *vidusmēra*, to pamatojot, piemēram, ar atbilstošas akadēmiskas izglītības trūkumu. Jāuzsver, ka radio un televīzijas pārstāvjiem runātā valoda ir galvenais ikdienas darba instruments, ko iespējams pastāvīgi pilnveidot. Diviem respondentiem ir atšķirīgs lingvistiskās kompetences pašvērtējums runā un rakstos. Domāšanas īpatnību dēļ vienam rakstos veicas labāk, jo uzrakstīto tekstu ir iespējams pārskatīt un pilnveidot, ja nepieciešams, bet runa, pēc paša domām, atbilst viduvējam vērtējumam, taču citam ir otrādi – rakstītprasmes pašvērtējums ir vidusmēra, jo „domas lidojums ir ātrāks”, bet runa ir laba. Neviena pētījuma dalībnieka valodas pašvērtējumam neatbilst apzīmējums *nabadzīga*.

Ja raidījuma vadītājs savas lingvistiskās kompetences pašvērtējumam nebija izmantojis augstāko piedāvātās gradācijas pakāpi (tikai viens respondents ir norādījis, ka viņa valodas prasme reizēm ir izcila), viņam tika uzdots papildjautājums: *Ja atzīstat, ka Jūsu valodas prasme nav izcila, kāpēc Jūs tā domājat?* Šajās atbildēs dominēja divi viedokļi, kas apliecina žurnālistu un raidījumu vadītāju profesionalitāti. Pirmkārt, pētījuma dalībnieki uzsver nepieciešamību pilnveidot savu lingvistisko kompetenci. Otrkārt, tika pausta izpratne par runas darbības specifiku un iespējamiem negludumiem, ko var radīt runātāja psihoemocionālais stāvoklis. Piemēram, dažas respondentu atbildes.

- K¹⁰: *Es domāju, ka mana valodas prasme nav izcila, un domāju es tikai tādēļ vien, ka man vienmēr gribas atstāt, gribas atstāt iespēju augt un pilnveidoties arī šajā jomā, tāpat kā daudzās, daudzās citās. Ir lietas, kuras es noteikti varu darīt labāk, kurām vienkārši dažkārt pievērš pārāk maz uzmanības, vai elementāra paviršība un nekoncentrēšanās dažkārt, ko var nodarīt ļoti daudz posta, ja ir runa par tādu darbu kā, kā, piemēram, ziņu veidošana, teikumu konstruēšana un nu apzināta vēstījumu rakstīšana, tur vienmēr var izdarīt kaut ko labāk, tāpēc es par izcilu to es nekādi nevaru nosaukt, es domāju, ka man, teiksim, laba. (vīr., 33 g., komerciālais radio, izklaidējošas programmas vadītājs)*
- N: *Man liekas, laba valoda ir lieta, ar ko neviens nekad nevar lielīties, jo nākamajā brīdī nu var iznākt kaut kas tāds, ja, kad pēkšņi lūpas neklausā smadzenēm vai otrādāk un iznāk kaut kas, tā kā... (vīr., 44 g., sabiedriskā televīzija, izglītojoša raidījuma veidotājs)*

---

¹⁰ Lai saglabātu konfidencialitāti, respondentu identitāte ir šifrēta, izmantojot lielo sākuma burtu, kas neatbilst nevienam no viņa iniciāļiem. Interviju teksti nav rediģēti.

Jāpiebilst, ka, transkribējot runātu tekstu rakstveida formā, spilgti ir redzamas tā īpašības. Tā kā intervijas lielākoties notika brīvā un draudzīgā atmosfērā, minētajos citātos konstatējamas arī neformālas sarunvalodas iezīmes, jo atbildes uz jautājumiem tika veidotas spontāni. Maija Brēde, kas ir pētījusi intervijas kā sarunas žanru plašsaziņas līdzekļos (Brēde 2006), pamatoti norāda: „Protams, lasot sarunas pierakstu, nevar nepamanīt paviršību, neprecizitāti, arī izteiksmes neatbilstību pieņemtajām gramatiskajām normām, taču reālā sarunā to visu kompensē runātāja balss tembrs, intonācija, atsevišķu vārdu izcēlums, ritmiskais zīmējums, kā arī runas temps. Nereti pavīd liekvārdība, taču, ja sarunas temps nepalēninās, to var nepamanīt, jo klausītājs tiecas uztvert tikai galveno domu.” (Brēde 2007, 130) Latviešiem jēdziens „laba valoda” parasti saistās ar augstu valodas kultūras līmeni. Pēc raksta autores domām, interviju citātos nevajadzētu vispirms saskatīt runas veidojuma nepilnības. Ilze Lokmane, analizējot liekvārdību plašsaziņas līdzekļos, ir raksturojusi sarunvalodas ietekmi uz literāro valodu publiskās runas formā, kas „izpaužas ne tikai kā sarunvalodas vārdu lietojums, bet arī kā domas un izteiksmes nesakārtotība. Sarunvalodā mēdz būt daudz kā vajadzīgu, tā nevajadzīgu atkārtojumu – gan tāpēc, ka reizē runājam un domājam, gan pastiprinājuma nolūkā, lai klausītājam kas svarīgs nepaslīdētu garām” (Lokmane 2005, 37). Var pievienoties Daces Strelēvicas-Ošiņas atzinumam, kas ir izteikts promocijas darba „Valodas pareizības izpratne un preskriptīvisma cēloņi un sekas: Latvijas un pasaules pieredze” kopsavilkumā, ka „Latvijā būtu svarīgi izglītēt sabiedrību un jo īpaši jauno paaudzi par valodu, tās pārmaiņām un arī preskriptīvismu¹¹” (Strelēvica-Ošiņa 2010a, 23). Ir nepieciešams plašāk skaidrot arī rakstveida un mutvārdu teksta atšķirības, bet tas būtu citas publikācijas uzdevums.

Intervijās tika arī noskaidrots, kā ir veidojusies pētījuma dalībnieku lingvistiskā kompetence, uzdodot jautājumu *Kad un kā jūs apguvāt literārās valodas normas?* un piedāvājot atbilžu variantus *mājās, uz ielas, skolā, universitātē, lasot* u. tml. Vairums respondentu ir atzinuši, ka vislielāko ietekmi uz literārās valodas normu apguvi ir atstājušas gan latviešu valodas mācību stundas (tiek minēti arī pateicības vārdi labām šī mācību priekšmeta skolotājām), gan grāmatu lasīšana. Maz akcentēta universitātes nozīme, iespējams, tāpēc, ka daļai aptaujāto žurnālistu ir augstākā izglītība citā specialitātē. Piemēram:

- M: *Īstenībā lasot, jā. Es esmu daudz lasījis, bet pamatā skolā. Tiešām jāatzīst – laba latviešu valodas skolotāja.* (vīr., 38 g., sabiedriskais radio, analītiska raidījuma vadītājs, žurnālists)

¹¹ Preskriptīvisms ir uzskatu kopums, kas, pirmkārt, tiecas sasniegt vai saglabāt valodas pareizību (un/vai „tīrību”); apstāties, nokļūt vai atgriezties kādā šķietami ideālā valodas attīstības posmā; otrkārt, nereti izmantojot kādu ideoloģisku pamatojumu, šī mērķa sasniegšanai atbalsta apzinātu iejaukšanos valodas procesos, iesakot vai aizliedzot kādas valodas parādības vai elementus (Strelēvica-Ošiņa 2010a, 4).

- I: *Skolā un lasot.* (vīr., 40 g., komerciālais radio, speciālai auditorijai paredzēta raidījuma vadītājs)
- T: *Nu droši vien, ka lasot bērņībā mājās. Ģimenē droši vien, ka arīdzan, kā runā un ko runā, – tas būtiski iespaīdo cilvēku attīstību. Un arī skolā. Universitātē mazāk, jo es nemācījos ar literatūru un valodniecību zinātnēs, nē, bet specialitātēs.* (vīr., 36 g., komerciālais radio, informatīva raidījuma vadītājs)

Gandrīz trešdaļa intervēto žurnālistu un raidījumu vadītāju atzinīgi ir novērtējuši valodas vīdi ģimenē, kas bērņībā ir atstājusi pozitīvu iespaīdu uz viņu lingvistiskās kompetences veidošanos. Tādējādi tiek uzsvērts vecāku inteliģences nopelns. Vīnā intervijā minētās kompetences veidotājfaktori ir papildināti ar šādu formulējumu: *tas viss kaut kā dabiski nāk* (N, vīr., 44 g., sabiedriskā televīzija, izglītojoša raidījuma veidotājs). Lingvistiskās kompetences veidošanās ir pakāpenisks un komplekss process, kurā ir svarīga nozīme gan valodas apguvei, gan tās lietojumam kā formālos, tā neformālos apstākļos.

Dzīmtās valodas prasmju pilnveīde neīzbēgami ir saīstīta ar kontroli – gan iekšējo, gan ārējo – un iespējamo kļūdu vai stīla negludumu konstatēšanu. Pētījuma respondenti apzīnās, ka, runājot radio vai televīzijas ēterā, ir nepīciešama valodiskās īzteīksmes paškontrolē. Runājot par radio un televīzijā lietotās valodas uzraudzību, ārējā kontrolē šēit domāta visplaškajā nozīmē – žurnālistu un raidījumu vadītāju runu uzmana gan tuvinīeki, paziņas un darba kolēģi, gan raidorganizācijas vadības pārstāvji un valodas konsultanti (ja tāda štata vīeta ir īzveīdota un saglabāta), gan radioklausītāji vai televīzijas skatītāji. Līdz ar to vairāki intervījas jautājumi tīka veltīti lingvistiskā preskriptīvīisma praktīskajām īzpausmēm, kas ir raksturīgas kā Latvījas, tā Lietuvas sabīedrībai, – norādīšanai uz kļūdām un to labošanai. Intervījas rezultāti rāda, ka katram respondentam ir gadījies, ka kāds ir labojis vīņa valodu (agrāk vai pašlaīk) mājās, skolā, universitātē, darbavīetā. Kā zīnāms kurīozs tiek mīnēts fakts, ka daļa raidījuma auditorījas pārstāvju, kas zvana vai raksta uz radio vai televīziju, lai aīzrādītu uz žurnālistu kļūdām, pašī pieļauj citas valodas kļūdas. Atbīdīt uz jautājumu, kas tieši tīka labots vai par ko aīzrādīts, tiek nosaukti tipīski valodas kultūras pārkāpumu gadījumi, proti, parazītvārdu īzmantojums, aīzpīldītās pauzes, nevajadzīga atkārtošānās, leksīkas, morfologījas un sīntakses kļūdas, piemēram, saīkļa *ka* un apstākļa vārda *kad* jaukšana, darbības vārda īstenības īzteīksmes daudzskaitļa 2. personas formas lietojums pavēles īzteīksmes vīetā, lietvārda locījuma īzvēlē blakus vīrbam vajadzības īzteīksmē u. tml. Ilustrācijai dažu žurnālistu pārdomas.

- C: *Kad pieķerts esmu, es saku – taisnība. Es ne tuvu neesmu īzcīls, kā mēs te runājām, bet es cenšos labot. Man joprojām kolēģi katrā raidījumā ķer klāt manus parazītvārdus. No tīem.. nu tas ir garš stāsts, kas tur notīek ar mani, bet man vīņi ir, no vīņiem ir drausmīgi grūti tīkt vaļā. Un es pieņemu to, ka vīņi man to pasaka.*

Jā, piekrītu un cenšos no tiem tikt vaļā. Bet tas nav iespējams tik vienkārši. (vīr., 46 g., komerciālā televīzija, informatīva raidījuma veidotājs)

- I: *Nu, nu vienkārši nu dažkārt pašam liekas, ka varēju varbūt tur par kaut kādu tēmu izteikties labāk, nu tad pašam tāda paškritiska attieksme..* (vīr., 40 g., komerciālais radio, specializētai auditorijai paredzēta raidījuma vadītājs)
- G: *Tas strādā automātiski. Kad cilvēki runā nepareizi, tu jau domā līdzī. Klausoties viņos, tu centies sev atgādināt, ka pareizi ir tā. Un tā labošana drīzāk ir paškontrolē, nevis vēlēšanās kontrolēt.* (vīr., 38 g., komerciālais radio, informatīva raidījuma vadītājs)

Vairums intervēto žurnālistu un raidījumu vadītāju ir bijuši arī pretējā lomā – paši kādreiz ir labojuši kāda cilvēka valodu vai izteikuši kādu aizrādījumu. Tas liecina ne vien par augstu lingvistiskās, bet arī komunikatīvās kompetences līmeni, jo, vērtējot kādas valodas vienības lietojumu, ir jāpievērš uzmanība arī tās iederībai kontekstā un runas situācijā. Sociālajā komunikācijā ir būtiski atcerēties Džona Džozefa brīdinājumu, ka „labot kāda cita jums teikto ir riskanti, jo to varētu interpretēt kā mēģinājumu kritizēt un manipulēt ar šo cilvēku vai arī kā vēlmi demonstrēt savas pārākās zināšanas, pat ja no jūsu puses apzināti šāda nolūka nebija” (Džozefs 2008, 18). Tas skar saziņas psiholoģisko pusi. Iespējams, ka tāpēc divi respondenti ir snieguši negatīvu atbildi uz jautājumu *Vai pats kādreiz esat labojis kāda cilvēka valodu vai izteicis kādu aizrādījumu?* Tomēr teorētiski ir svarīgi pētīt valodas kļūdu labošanas fenomenu ārpus mācību vides. Dace Strelēvica-Ošiņa ir secinājusi, ka „tikai kopš 20. gadsimta 80. gadiem Rietumu sociolingvisti sāka iedziļināties preskriptīvismā un pamazām nonāca pie uzskata, ka rūpes par valodas lietojuma pareizību ir dabiska parādība un ieņem nozīmīgu vietu gan cilvēka komunikatīvajā kompetencē un lingvistiskajās attieksmēs, gan arī attiecīgās valodas un tās standartizācijas vēsturē” (Strelēvica-Ošiņa 2010b, 174). Pētījuma laikā respondenti apstiprināja, ka viņi cenšas pilnveidot savu lingvistisko kompetenci. Piemēram, minami raksturīgākie veidi, kā tas tiek darīts.

- A: *Es nu – tikko ir kaut kāda iespēja uzzināt kādu informāciju vai kaut kur pārbaudīt to, kā es lietoju valodu vai, vai kur es kaut kur esmu kļūdījies, es cenšos to izlabot savā, savā valodā tā kā, bet tā es tā cenšos piestrādāt. Nav gan, protams, daudz, kur raut šo te informāciju, es kādreiz nopērku kādu grāmatu par latviešu valodu tur gramatiku, pareizrakstību vai pareizrunu, un nekas daudz jau tur iekšā nav, izņemot kaut kādus locījumus, un tad es tā jūtos vīlies, bet, bet tāda tendence un centība ir.* (vīr., 41 g., sabiedriskā televīzija, speciālai auditorijai paredzēta raidījuma vadītājs)
- F: *Es starp citu, sekoju līdz grāmatās pamanītām konstrukcijām, televīzijas un radio debatēm. Es sekoju līdzī politiķiem, jo tur var*

mācīties daudz ko. Ir daži vīri, kuru valoda un pārlicināšanas prasme, nezinot varbūt, ka tas konteksts nav tik labs.. Bet Šķēle agrāk ļoti pārlicinoši varēja runāt visu kaut ko, un arī tagad. Ir cilvēki, pārsvarā harizmātiski līderi, kuri labi māk konstruēt, prot pietiekami īsi runāt, un es no daudziem cilvēkiem smeļos gan atsevišķas konstrukcijas, gan stilu, gan intonācijas. Ta ka tā nu ir tāda dzīva lieta.. (vīr., 48 g., sabiedriskā televīzija, analītiska raidījuma vadītājs)

- *V: Es vēlētos pilnīgi noteikti vairāk lasīt, vēl pēc iespējas vairāk, jo tas, manuprāt, ir tas pirmais veids, kā savu valodu bagātināt, bet es mēģinu laiku pa laikam vismaz savā valodā ieviest kādas izmaiņas un iedzīvināt vismaz kādu vārdu, kas ir piemirsts, bet kurš ir gana labs. (vīr., 36 g., sabiedriskā televīzija, informatīva raidījuma veidotājs)*

Intervētie radio un televīzijas pārstāvji ir norādījuši, ka ir ļoti svarīgi vēlreiz noklausīties ierakstu, lai varētu uzlabot mutvārdu teksta kvalitāti. Arī tad, ja pārraide notiek tiešajā ēterā, ir vērts otrreiz atgriezties pie norunātā teksta, lai analizētu pieļautās valodiskās izteiksmes nepilnības un turpmāk censtos tās novērst. Nepieciešamības gadījumā notiek konsultācijas ar valodas speciālistiem.

Kā jau iepriekš ir minēts raksta mērķa formulējumā, radio un televīzijas žurnālistiem tika lūgts paust viedokli par sabiedrībā pazīstamu cilvēku lingvistisko kompetenci, respektīvi, vai Latvijā ir kādi cilvēki, kuru izteiksmes veida kvalitāte tiek vērtēta tik augstu, ka pārējie runātāji viņu valodu uztver kā atdarināšanas cienīgu paraugu. Jāpiebilst, ka daži raidījumu vadītāji akcentē, ka cilvēka individualitāte izpaužas arī runas manierē, un iebilst pret apzinātu atdarināšanu. Analizējot respondentu uzskatus, kas izteikti par šo jautājumu, ir iespējams nošķirt šādas sabiedrībā pazīstamu personu grupas:

- 1) pazīstami radio un televīzijas raidījumu vadītāji, žurnālisti, diktori, piemēram, Jānis Domburs, Andris Freidenfelds, Eduards Liniņš, Valdis Melders, Kārlis Streips, Artis Volfs;
- 2) akadēmiķi, profesori, valodnieki (to vidū valodnieki, kas ir deputāti, un profesori, kas ir politiķi), piemēram, Ina Druviete, Dzintra Hirša, Janīna Kursīte, Maija Kūle, Ilmārs Lazovskis, Jānis Stradiņš, eksprezidente Vaira Vīķe-Freiberga;
- 3) aktieri, piemēram, Vija Artmane, Uldis Dumpis, Ģirts Jakovļevs, Elza Radziņa;
- 4) rakstnieki, dzejnieki, publicisti, literatūras klasiķi, piemēram, Viktors Avotiņš, Jānis Jaunsudrabiņš, Imants Ziedonis;
- 5) mācītāji, piemēram, Ints Cālītis, Juris Rubenis, Jānis Vanags.

Daļa respondentu sabiedrībā pazīstamu personu lingvistisko kompetenci novērtējuši retrospektīvi, tāpēc minēti arī miruši cilvēki. Dažkārt ir sniegta vispārīga atbilde, ka daudzu inteliģences pārstāvju, kultūras un mākslas cilvēku, valoda atbilst atdarināšanas cienīgam paraugam. Atsevišķi pētījuma dalībnieki nenosauc nevienu konkrētu personu.

Vairāki intervijas jautājumi paredzēti radio un televīzijas žurnālistu komunikatīvās kompetences raksturojumam. Praktiskā materiāla izpēte rāda, ka visi respondenti ir kompetenti sociālās komunikācijas dalībnieki, jo pielāgo runu konkrētai situācijai un saziņas partnerim, nošķir valodas līdzekļu izmantojumu publiskajā telpā un ikdienas sarunās ar kolēģiem, draugiem, ģimenes locekļiem, saskata atšķirību starp „labas valodas” jēdzienu publiskajā un privātajā sfērā, kā arī izprot latviešu valodas paveidu – literārās valodas, sarunvalodas, slenga un izloksnes – funkcijas un lietojuma sfēras (žurnālistu viedokli par latviešu valodas paveidu funkcijām un lietojuma sfērām plašāk sk. Lauze 2009) un cenšas ievērot šīs atšķirības praksē. Ilustrācijai dažu pētījuma dalībnieku atziņas.

- J: *Īpaši, kad ir intervijas ar dažādām sociālām grupām, tad es esmu ļoti izteikti mēģinājis [pielāgot savu valodu konkrētai situācijai], varbūt tas smieklīgi izskatās, ka onkulītis mēģina ar tīņiem runāt ar kaut kādiem tīņu izteicieniem un, jo es no maniem tīņu laikiem, es zinu „čoini”, „kolosāli” un „kipitāli”, un viņi skatās uz mani un brīnās, kas tas tāds par muļķi, ko viņš tur izliekas, jo viņiem pilnīgi cita valoda, ja, jā, arī, teiksim, runājot ar kaut kādu tādu it kā vienkāršāku profesiju pārstāvjiem, es arī cenšos lietot vienkāršākus vārdus, un otrs, ka žurnālistam ir tāda lieta, ka dažkārt ir jāieliekas lomā, kur faktiski tu neko nepārzini nu, piemēram, lauksamniecībā, ja, kaut kas par augu seku vai kultūraugu kaut kādām tur lietām, un tad tu centies uzdot tādas vispārīgākus jautājumus. (vīr., 33 g., sabiedriskais radio, izklaidējošas programmas vadītājs)*
- P: *Protams, ir atšķirība, kā tu runā publiski un kā tu runā privāti. Privāti jau var atļauties daudz vairāk kaut ko teikt nekā publiski.. (vīr., 34 g., komerciālā televīzija, informatīva raidījuma veidotājs)*
- A: *Tu aizej uz operu, tev ir tas uzvalks, un tu tad, ka tu uzstājies publiski, tu lieto tādu valodu, kā ir pieņemts, un, un, un, ja tu esi mājās dārza svētkos, nu tu vari iznākt arī kaut kādās apakšbiksēs un varbūt daži smiesies, un daži teiks – ir labi. Nu un tad, kad es runājos ar draugiem, es varu arī rupji lamāties, ja man tas ienāk prātā, un viņi sapratīs, par ko es to lieku šo akcentu un kam tas vajadzīgs. (vīr., 41 g., sabiedriskā televīzija, speciālai auditorijai paredzēta raidījuma vadītājs)*

Raksta nobeigumā jāsecina, ka atbildēs uz intervijas jautājumiem bieži vien saskaras vai pat pārklājas lingvistiskās un komunikatīvās kompetences saturs. Pētījuma rezultāti atspoguļo radio un televīzijas žurnālistu lingvistisko attieksmi pret savas valodas prasmī un lietojumu, un, bez šaubām, abu minēto kompetenču pašvērtējumā dominē subjektīvais faktors, kam ir svarīga nozīme sociolingvistiskajos procesos. Kā uzsver Ina Druviete, starptautiskajā sociolingvistu vidē joprojām nav vienota viedokļa par objektīvo un subjektīvo faktoru proporcijām valodas noturībā (Druviete 2010, 50). Salīdzinot respondentu viedokļus pēc izglītības, raidorganizācijas veida un raidījuma tipa, būtisku atšķirību nav, tikai lingvistiskās kompetences pašvērtējumā

kritiskāku attieksmi ir izrādījuši tie pētījuma dalībnieki, kuri nav studējuši žurnālistiku vai filoloģiju augstskolā. „Mūsdienu pasaulē plašsaziņas līdzekļi ir kļuvuši par realitāti – vienīgo, kas mums ir” (Griffin 2009, 310), tāpēc ir vērts pievērst uzmanību tam, kas ir šīs realitātes veidotāji un kāda ir viņu lingvistiskā un komunikatīvā kompetence.

Izmantotā literatūra

Brēde 2006 – Brēde, Maija. Intervijas kā sarunas žanra lingvistiskais raksturojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. [laid.]. Liepāja : LiePA, 2006, 151.–160. lpp.

Brēde 2007 – Brēde, Maija. Daži sarunas struktūras elementi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. [laid.]. Liepāja : LiePA, 2007, 128.–137. lpp.

Druviete 2010 – Druviete, Ina. Baltu valodas mūsdienās: latviešu un lietuviešu valodas situācijas komparatīva analīze. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” referātu tēzes 2010. gada 27.–30. septembrī*. Rīga : Latvijas Universitāte un Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2010, 50.–51. lpp.

Džozefs 2008 – Džozefs, Ē. Džons. *Valoda un politika*. Rīga : Zinātne, 2008.

Griffin 2009 – Griffin, Em. *A First Look at Communication Theory*. Seventh Edition. Singapore : McGrawHill, 2009.

Laiveniece 2002 – Laiveniece, Diāna. Lingvokomunikatīvā pieeja: kompetences jēdziena saturs dzimtās valodas mācībās pamatskolā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 6. [laid.]. Liepāja : LiePA, 2002, 230.–239. lpp.

Lauze 2009 – Lauze, Linda. Functions and Spheres of Use of Latvian Language Varieties: Radio and Television Journalists’ Opinion. *Kalbos kultūra*. T. 82. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2009, pp.190.–201.

Lokmane 2005 – Lokmane, Ilze. Liekvārdība plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 31.–38. lpp.

Nevinskaitē 2009 – Nevinskaitē, Laima. Grēsmēs kalbai ir kalbos priežiūra: žurnālistu požiūris. *Kalbos kultūra*. T. 82. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2009, 173.–189. p.

Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008 – Nītiņa, Daina, Iljinska, Larisa, Platonova, Marina. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Mācību grāmata. Rīga : RTU izdevniecība, 2008.

Strelēvica-Ošiņa 2010a – Strelēvica-Ošiņa, Dace. *Valodas pareizības izpratne un preskriptīvisma cēloņi un sekas: Latvijas un pasaules pieredze*. Promocijas darba kopsavilkums. Izstrādāts filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē vispārīgās valodniecības apakšnozarē. Rīga : Latvijas Universitāte, 2010.

Strelēvica-Ošiņa 2010b – Strelēvica-Ošiņa, Dace. Valodas pareizība Latvijā: preskriptīvismā loma latviešu valodas un lingvistiskās domas attīstībā. *XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” referātu tēzes 2010. gada 27.–30. septembrī*. Rīga : Latvijas Universitāte un Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2010, 174.–175. lpp.

Vaicekauskienē, Švežaitē 2009 – Vaicekauskienē, Loreta, Švežaitē, Vaida. Kalbos taisymai ir kalbinis pasitikējimas: sociolingvistiniai nuostātų tyrimai. *Kalbos kultūra*. T. 82. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2009, 235.–252. lpp.

LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCES EVALUATED BY RADIO AND TELEVISION JOURNALISTS

Summary

The aim of the present paper is to analyze radio and television journalists' self-esteem of linguistic and communicative competences as well as their estimate for the linguistic competence of well-known personalities in society. The recorded interviews (total length – 883 min) on which the study is based were done with 24 Latvian radio and television journalists and programme leaders in the project “Baltic Sociolinguistics (BalSoc): Linguistic Awareness and Orientation in Lithuania and Latvia” (project leader Dr. Loreta Vaicekauskienė) in 2009 which was submitted to the Lithuanian State Science and Studies Foundation by the Institute of the Lithuanian Language.

The greatest part of the respondents evaluated their written and spoken language as good. Nobody had the lowest self-esteem ‘poor’. The given answers show journalists' professional attitude. First, the necessity to perfect their linguistic competence is emphasized. Secondly, the respondents have comprehension of the specific character of speech activity and the possible unevenness caused by one's psycho-emotional status. When evaluating the linguistic competence of well-known personalities, one can separate the following groups:

- famous radio and television programme leaders, journalists, announcers;
- academicians, professors, linguists (including linguists who are members of the Parliament and professors who are politicians);
- actors;
- writers, poets, publicists, literature classics;
- priests.

All respondents were of the same opinion that there is a difference between what is considered good language in public speech and what is good language on informal occasions. For instance, one programme leader A (41, male, working for a national television, developing a popular programme) said, “It is the same as to answer the following question – what are good clothes? When being in one place it is a suit, but in another place it is an anorak.”

In journalists' answers the content of linguistic and communicative competence often comes into contact with each other or even overlaps. Without doubt, the subjective factor dominates in the estimate of the above-mentioned competences, but it demonstrates journalists' linguistic attitude towards their language skills and use that has an important role in the sociolinguistic processes.

SPRACHENTWICKLUNG EINES BILINGUALEN KINDES. EINE ANALYSE

Mehrsprachigkeit bzw. Bilingualismus ist eine Kompetenz, welche im interdisziplinären und internationalen Forschungsaustausch immer noch umstritten angesehen wird. Einerseits wird sie als positive – individuell und sozial nützliche Kompetenz bewertet. Andererseits hegt man nach wie vor Vorurteile ihr gegenüber und es finden sich unterschiedliche Bewertungen (siehe zur Problematik des Streitfalls Bilingualismus Gogolin, Neumann 2009). Die sprachliche Entwicklung der Kinder, die in einem bilingualen Umfeld groß werden, ist ein vielseitiges und fruchtbares Untersuchungsgebiet. Allerdings dominiert in der heutigen europäischen Gesellschaft die Tendenz, dass das Beherrschen von mehr als einer Sprache ein bedeutender Vorteil ist. Nur weniger als ein Drittel der Staaten der Welt sind einsprachig (Lefevre 2010) und viele von uns leben in mehrsprachigen Familien, die selbstverständlich einen mehrsprachigen Alltag haben.

Für die Sprachwissenschaft ist es interessant zu beobachten, wie Kinder, die in bilingualen Familien aufwachsen, sprachlich auf verschiedene Situationen reagieren, wie sich ihre Sprache semantisch, morpho-syntaktisch und phonologisch entwickelt, aber auch, welche pragmatischen Fähigkeiten vorhanden sind. Dabei liegt es nahe, die Entwicklung in einen Referenzrahmen einzuordnen, um Aussagen über Entsprechungen aber auch eventuelle Abweichungen machen zu können.¹² Der vorliegende Aufsatz beschäftigt sich mit der Sprachentwicklung eines bilingualen Kindes. Unter die Lupe werden zwei Gesprächsaufnahmen genommen, wobei sprachliche Aspekte untersucht werden. Die Ergebnisse lassen Aussagen über die verschiedenen Spracherwerbsstufen zu. Der Ausblick soll zur Untersuchung weiterführender Fragen anregen.

Einblick in den Forschungsrahmen

Die Basis der methodischen Herangehensweise bildet eine qualitative empirische Langzeitstudie. Diese ermöglicht eine Analyse des synchronen Zweisprachenerwerbs zweier Kinder im Vorschulalter, die in einer bilingualen Umgebung aufwachsen: Die Familiensprache ist Deutsch, die Umgebungssprache ist Lettisch. Die Kinder sind zurzeit 1,4 und 3,2 Jahre alt, wobei in diesem Aufsatz exemplarisch die Sprachentwicklung des ältesten Kindes analysiert wird.

Das Kind hat alltäglichen Kontakt mit den im Haus wohnenden Großeltern, die ausschließlich Lettisch reden. Das Kind besucht einen

---

¹² Für die deutsche Sprache gibt es den Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung (BMBF 2008).

Kindergarten, in dem nur Lettisch gesprochen wird. Die Mutter und der Vater sprechen mit dem Kind grundsätzlich Deutsch. In deutscher Sprache sind auch das Kinderfernsehen, Kinderhörbücher, wie auch Skype-Gespräche mit den in Deutschland lebenden Großeltern. Prägend sind auch die Aufenthalte in Deutschland gewesen: mit zweieinhalb Jahren im Sommer zwei Monate lang, wie auch über die Weihnachtszeit drei Wochen lang.

Die modernen technischen Errungenschaften wie Audio-Videoaufnahmen und der Einsatz von spezieller Software erleichtern die Datensammlung und Auswertung. Es werden Audio-Videoaufnahmen in verschiedenen Situationen im Alltag gemacht, wie z. B. das Kind in der Kommunikation mit einem Elternteil, das Kind in der Kommunikation mit einem der Großeltern, Kinder kommunizieren miteinander, Kind kommuniziert mit anderen Kindern. Die Transkripte dieser Aufnahmen (mithilfe des in der Sprachwissenschaft verwendeten HIAT-Programms) und die Handlungsprotokolle bilden das Forschungsmaterial, das in Verbindung mit den theoretischen Grundlagen der sprachwissenschaftlichen Teildisziplinen analysiert wird.

Das Programm HIAT

HIAT-DOS ist ein Textverarbeitungssystem, das zielgerichtet für das Erstellen der Transkripte von den beiden deutschen Sprachwissenschaftlern Konrad Ehlich und Jochen Rehbein entwickelt worden ist. Dieses System gibt die Möglichkeit in Partitur zu schreiben, was in den üblichen Datenverarbeitungsprogrammen nicht ohne Weiteres möglich ist. Vorteil ist ein leicht nachzuvollziehender Verlauf des Gesprächs, in dem auch gleichzeitiges Reden von bis zu neun unterschiedlichen Sprechern berücksichtigt werden kann (vgl. Handbuch 1994, 4).

Im Gegensatz zu Abschriften von Gesprächen wie beispielsweise Interviews in Zeitungen wird bei einer linguistischen Transkription keine „schriftliche Korrektur“ vorgenommen, sondern an den Besonderheiten einer mündlichen Kommunikation mithilfe der literarischen Umschrift festgehalten. Dazu zählen die relativ präzise lautliche Darstellung des Gesprochenen, was gerade bei Kleinkindern aufgrund der frühen Stadien des Spracherwerbs relevant zu sein scheint (vgl. Garlin 2008, 55; 59), wie auch Merkmale der gesprochenen Sprache: Satzabbrüche, Versprecher, Unterbrechungen und Hörerrückmeldungen (hm). Durch so ein Verfahren können Redegeschwindigkeit, Gleichzeitigkeit, nonverbales Verhalten und Laute festgehalten werden.

Das Transkript ermöglicht, in Ruhe den Korpus zu untersuchen, um so auch Besonderheiten aufzuspüren, die sonst vielleicht verborgen bleiben würden. Die Partiturschreibweise lässt es zu, den dynamischen Verlauf eines natürlichen Gesprächs nachzuverfolgen, aber auch ggf. einen Sprecher isoliert zu betrachten. Die literarische Umschrift erlaubt Aufschlüsse über Phonetik, Flexion und Umgangssprache.

Die Gesprächsanalyse

Das Ziel der vorliegenden Gesprächsanalyse ist die Untersuchung von Mikrophänomenen: linguistische Formen der Sprachentwicklung eines deutsch-lettischen Kindes. Die kontextuelle Spezifizierung bezieht sich in der Erforschung zweier Gespräche des bilingualen Kindes auf die Spracherwerbsstufen und die jeweiligen auftretenden Merkmale der Sprachanwendung. Bei einer Gesprächsanalyse werden nicht von vornherein Ziele festgesetzt, sondern es kann flexibel auf auftretende Phänomene eingegangen werden. Dieses Vorgehen verhindert vor allem das Problem, dass „Vorannahmen als Ergebnisse reproduziert werden“ (Deppermann 2008, 19).

Nichtsdestotrotz werden im Vorfeld Ziele festgelegt. Schon allein durch die Auswahl der Gespräche, aber auch durch die Beeinflussung der Gespräche durch Fragen und Aussagen. Allerdings obliegt der eigentliche Ab- und Verlauf des Gesprächs und damit das der Analyse zugrunde liegende Material dem sprachlichem Output des agierenden Kindes bzw. der agierenden Kinder. Untersucht wird also der Output, der aber auch Rückschlüsse auf den zuvor erfolgten Input und die Diskrepanz dazwischen erlaubt.

Beim Spracherwerb wird im Bezug auf die sprachlichen Basisqualifikationen (vgl. Ehlich, Bredel, Reich 2008, 19f.) von einer ‚Erwerbsreihenfolge‘ gesprochen. Die nächste Stufe kann demnach erst erreicht werden, wenn gewisse Fähigkeiten vorhanden sind. Beeinflussende Faktoren sind dabei vor allem Qualität und Quantität der Sprachkontakte (vgl. Reich 2009, 13).

Ausgehend von den Analysegesichtspunkten einer umfangreichen Gesprächsanalyse (vgl. Deppermann 2008) wird in der vorliegenden Untersuchung der Fokus auf die phonologisch/phonetischen, semantischen, morpho-syntaktischen und pragmatischen Basisqualifikationen gerichtet.

Erstes Gespräch vom 27. 05. 2009

Handlungsrahmen

Das transkribierte Gespräch fand am 27. Mai 2009 statt. Zugegen waren: Niklas (N) (2:5), Anete (A) (2:2), Oma Antra (OA), Niklas' Vater (PA) und Niklas' Bruder Luiss (L) (0:7). Niklas und Anete sitzen auf dem Fußboden des Arbeitszimmers des Wohnhauses und beschäftigen sich mit Spielzeug. N sagt auf Deutsch zu A „elfe“ (wahrscheinlich Imperativ von ‚helfen‘), besinnt sich aber und schaltet auf Lettisch um: „palīgā“ (‘Hilfe’). Diese reagiert nicht in der gewünschten Form. N nimmt ihr ein Spielzeug weg und kommentiert den Vorgang mit „adod“ (‘gib zurück’). Das gefällt A scheinbar nicht, sie wirft etwas auf N. Beide werfen. Dann blicken sie in Richtung PA und A weist auf den „Verstoß“ von N hin. N beendet das Thema damit, dass er sagt, das Streitobjekt „vilciens“ (‘Zug’) sei „kaputt“, was er mit einer abschließenden Geste unterstützt (klatschen). A initiiert ein neues

Thema und weist auf Spielzeugeier „oliņas” hin, die sie Luiss zuweist. N ist neugierig geworden und fordert direkt die Eier zu bekommen, was A ablehnt. Neuerliches kabbeln, was OA zu unterbinden versucht. N – immer noch ohne Eier – fleht weinend, dass er sie bekommt. OA und PA weisen N darauf hin, dass man fragen muss, was dieser mit einem „nei” ablehnt. Auch dem wiederholten Appell, er solle „bitte” sagen, kommt er nicht nach. Stattdessen wechselt er die Strategie erneut und fordert auf Deutsch, dass man Anete die Eier wegnehmen soll. Da nur OA darauf reagiert, versucht er es erneut auf Lettisch: „adod” (‘gib zurück’). Die Eier sind inzwischen auf den Boden gefallen und unter das Sofa gerollt, was PA auch verbal kommentiert. N äußert seinen Unmut. Während der Suche nach dem Ei und den längeren Redebeiträgen der Erwachsenen beruhigt sich N langsam wieder, auch er verwendet längere Satzstrukturen. Die Aufforderung, das Ei unter dem Sofa herauszuholen, versucht er zu befolgen. Die Fragephrase „nenāk?” beantwortet er durch Aufgreifung des Inhalts „nenāk”. Auch die Animierung zur Befolgung einer gesellschaftlichen Konvention (dem Bedanken), kommt er nach. Im Weiteren verneint N Aufforderungen und Fragen, bis sich wieder ein Streit zwischen den Kindern hochschaukelt. Das rigorose Eingreifen PAs verändert die Situation, da N jetzt weint. Ein neuerlicher Strategiewechsel ist zu verzeichnen. Jetzt fleht N PA auf Deutsch an. Während der Belehrungen beider Erwachsenen weint N und versucht einen Satz zu bilden, was sich durch Wortabbrüche und Neuversuche zeigt.

Analyse

Phonetisch neigen beide Kinder (N und A) dazu die schwieriger artikulierenden Phone „h” („aben”), „r” („gibu”) und A noch dazu das „l” („Nikas”) wegzulassen, was mit der auf dem Entwicklungsweg befindenden Artikulationsbasis zusammenhängt. N benutzt mal das „ü” als „i” aber auch andersrum „nükim”. Andererseits wird der Laut „r” mit dem Laut „j” ersetzt.

Bei der Flexion zeigt sich kein Gebrauch des lettischen Personalpronomens „es”, aber bei der Konjugation ist die Verwendung der 1. Person Singular im Lettischen zu finden („gibu”). Im Deutschen macht sich das „ich” in der Phrase „aben wollt ich” und „meins” bemerkbar. Die lettischen Imperativformen werden gebraucht – „adod”, „paņem”¹³, deutsche sind nicht zu finden. Es kommen deutsche Infinitive vor – „wegnehmen”, „aben wollt ich”. Bei der Deklination gibt es im Lettischen den Dativ – „Anetei”¹⁴, im Deutschen ebenfalls den Dativ „Nükim” und den Nominativ „Niks”. Für das Deutsche sind hier die Beiträge zu kurz, um darüber Aussagen treffen zu können.

Eine für den bilingualen Spracherwerb typische Strategie der Sprachanwendung ist das sog. Code-Switching: „Wechsel zwischen

¹³ Wobei kontextuell wahrscheinlich „gib zurück” und nicht die wörtliche Bedeutung „nimm” gemeint ist.

¹⁴ Kurze Zeit vorher zeigte sich noch die männliche Endung „anetem”.

verschiedenen Sprachvarietäten bei bilingualen bzw. multilingualen Sprechern je nach Erfordernissen der Kommunikationssituationen.“ (Bußmann 1990, 151) Code-Switching verwendet N in mehreren Fällen, was meistens adressatenorientiert erfolgt. Das bedeutet: wenn er mit PA spricht, wechselt er auf Deutsch. Gelegentlich funktioniert dieser Wechsel nicht, was aber auch durch Selbstkorrektur ausgeglichen wird. Ausschlaggebend für die Sprachwahl ist also der Gesprächspartner oder bestimmte „Themen, die eng mit einer bestimmten Sprache verbunden sind“ (Leist-Villis 2004, 104). Unangebrachtes bzw. adressatenverkehrtes Code-Switching¹⁵ wird selbst korrigiert („elfe. palīgā”) oder tritt bei Wörtern ein, die im Haushalt als eine Art „Internationalismen“¹⁶ gebraucht werden (wie beispielsweise das Wort „kaputt”).

Der folgende Auszug aus dem Transkript soll den Kontext dieser Beispiele veranschaulichen. Die Angaben in doppelten Klammern geben außersprachliche Handlungen wieder.

- 1 N [elfe. . palīgā gibu. Niks palīgā Anetei vajag..palīgā
A [t
- 2 N [adod! ((beide werfen mit Spielz
A [ur ne. tā vajag. ((dudeln))
- 3 N [eug))) ((dudeln)) nau vaijāk
A [((guckt oma an)) ko daļ Nikas?
- 4 N [vilciens. kaputt!((klatscht))..nevaj daļīt..nevaj da
- 5 N [jīt.. kaputt tuj. kaputt!
OA[vēl viens jau ir.
PA[vēl vien?

Ferner werden Holophrasen, die für die Altersspanne von 10 bis 20 Monaten typisch sind (vgl. Kemp, Bredel 2009, 87) – immer noch verwendet: „palīgā”, „kaputt”. Daneben gibt es aber auch längere Passagen wie „nevaj daļīt”, „aben wollt ich”, die meines Erachtens in diesem Entwicklungsstadium nicht selbst gebildet und modelliert werden, sondern als komplette Phrasen übernommen und imitiert werden. Durch das Anwenden der Strategie der Imitation bzw. Nachahmung (vgl. Butzkamm, Butzkamm 2008, 74; Oksaar 2003, 57) kommt es auch zu einer starken Nutzung von der grammatischen Norm abweichenden Formulierungen (Bsp. „aben wollt ich”).

¹⁵ Auf die Unterschiede der Konzepte Code-Switching, Sprachmischung und Interferenz wird hier nicht eingegangen.

¹⁶ Einige Wörter (sowohl aus dem Lettischen wie auch aus dem Deutschen) kommen im Haushalt so oft vor, dass alle Haushaltsmitglieder sie verstehen und auch gebrauchen, ohne dass normalerweise korrigiert, Unverständnis ausgedrückt oder die Kommunikation auf ähnlichem Wege beeinflusst wird.

Das Weglassen von Endungen und das Variieren von Lauten sind gerade für die gesprochene Sprache typisch, wird aber auch von Dia- und Idiolekten beeinflusst. Es handelt sich also um Bereiche, die im vorschulischen Spracherwerb von wesentlicher Bedeutung sind. Im Verlauf der weiteren Entwicklung wird sich zeigen, ob diese starren Formen verschwinden – das wäre normal im Erstspracherwerb – oder ob eventuell Fossilisierungen¹⁷ bestehen bleiben.

Von der Strategie der Selbstkorrektur wird auch Gebrauch gemacht (Bsp. „papa, meine, nein, bitte nicht, meins ist das“). Diese erfordert, wie die Strategie der Paraphrase, viel Geduld von den Gesprächspartnern, gehört aber zu den effektivsten Lernstrategien (Apeltauer 1997, 100).

Sätze und Aussagen werden verneint durch den Universalnegator „ne“, der sich meistens in der Satzendstellung befindet. Allerdings kommen auch schon Verneinung wie „negibu“, „nav vajāk“ und eine kreative Schöpfung „nei“ vor. Letztere könnte eine Mischform aus den Negationswörtern „nē“ (lettisch) und „nein“ (deutsch) sein.

Insgesamt passen alle aufgetretenen Phänomene in das vom deutschen Referenzrahmen beschriebene Profil eines Zweieinhalbjährigen, es gibt also keine Bedenken hinsichtlich einer gestörten Sprachentwicklung.

Zweites Gespräch vom 16. 01. 2010

Handlungsrahmen

Die vorliegende Situation ergibt sich am 16. Januar 2010. Niklas (N), zu diesem Zeitpunkt 3 Jahre alt, bekommt Besuch von Anete (2,9) und möchte alleine mit ihr spielen. Niklas Vater (PA) steht hinter dem Geländer und sieht den Kindern zu. Niklas Bruder Luiss spielt später neben den Kindern, beeinflusst die Szene aber nicht sonderlich.

Während des Gesprächs der Kinder auf Lettisch entdeckt N seinen Vater und sagt: „na, na, komm nich hoch!“, kümmert sich dann wieder um A, bindet aber in der Folgezeit immer wieder seinen Vater mit ein. PA hält sich anfangs zurück, greift aber später besonders durch Fragen – in einem Fall auch auf Lettisch – intensiver ein.

Thematisch geht es in der vorliegenden Szene in chronologischer Reihenfolge um folgende Spielzeuge, einen Plüschwolf, eine Spieluhr, eine Kasse, eine Sonnenblume, bunte Bausteine und ein Prospekt „avīze“, was N erst in einen Eimer stecken und dann sitzend lesen möchte.

Analyse

Phonetisch haben sich im Vergleich zum Gespräch vom Mai 2009 einige Besonderheiten erhalten. Dazu zählen Wörter wie „tuj“, „kuj“ und „ij“ statt „tur“, „kur“ und „ir“, „gibu“ statt „gribu“. Eine Unfähigkeit der

---

¹⁷ „Erstarren einer Lernersprache, bevor das zielsprachliche Niveau erreicht wird.“ (Tracy 2008, 219)

Lautaussprache ist auszuschließen, da an anderen Stellen die Phone richtig eingesetzt („er“) werden oder beides verwendet wird („tuj ir tas. tuj ij ciet“). Vielmehr ist wahrscheinlich, dass bestimmte Begriffe sich in der ursprünglich angewendeten Form eingepflegt haben, es sich also um Fossilisierung (s. o.) handelt.

Substantive, die mit einem Vokal beginnen, bereichert N im Anlaut mit einen „h“-Laut („Heimer“, „Hanete“). Allerdings nicht „avīze“ und auch nicht Wörter wie „ich“, „ir“ und „ārā“. Bei den Wörter „hier“ und „Hände“ ist keine Abweichung zur Standardtsprache festzustellen.

Morpho-syntaktisch gibt es Abweichungen zur Standardtsprache. So bei der Wortstellung „viņš gib tev buču iedot!“ (vgl. „er will dir Kussi geben!“), was im Lettischen nicht den akademischen grammatischen Regeln entspricht, aber in der Umgangssprache durchaus vorkommt. Die wörtliche Wiederholung des Satzes auf Deutsch ist aber – abgesehen von fehlenden Artikel – zulässig.

Bei der Flexion werden sämtliche Fälle benutzt, allerdings nicht immer richtig und auch nach Selbstkorrektur „man gribas avīzu [Ak. Sg.] avīzas“. Er korrigiert sich von der Singular- auf die Pluralendung, benutzt aber statt der V. die IV. Deklinationsklasse. An Tempora finden sich im Deutschen Plusquamperfekt, Perfekt, Präsens, sowie Zukunfts konstruktion mit dem Verb „wollen“ und im Lettischen Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft.

Unterordnende Konjunktionen gibt es im Transkript nicht, im Gegensatz zu Proformen (Bsp. „das hatte ich doch Geschenk gekommen“, „es to gribi“) und Lokaladverbien „da“, „tuj“ („dort“). Es zeigt sich ein breites Spektrum an Wortarten. Unter anderem Adjektive wie „tumšs“ („dunkel“), Partizipien wie „gekommen“ und „gegeben“, die Modalverben „gib“ („wollen“), „möchte“ und „will“, sowie Modalpartikel „ich hab doch irgendwas im heimer“. Auffällig ist die Verwendung des deutschen Universalverbs ‚machen‘ in „draufgemacht“, „ich mach das runter“. Der kreative und experimentierfreudige Umgang mit Sprache zeigt sich besonders an dem Satz: „tev būs puķīts, saulīts tev“ („du bekommst Blümchen, Söhnchen dir“). Neben dem für das Lettische häufig verwendeten Deminutiv scheint der Versuch einer eigenständigen Kompositabildung wahrscheinlich, wobei N wohl eine Sonnenblume („saulespuķe“) meinte. Außerdem gibt es Fragen, auf die er nicht antwortet. Hierfür kann der Grund Desinteresse oder Unverständnis sein, es kann sich aber auch um eine Wortschatzlücke handeln, die eine angebrachte Antwort verhindert.

An Negationen finden sich Satznegationen in beiden Sprachen „komm nich hoch“ und „ne, es to aj gribu“ und die Negation eines Nomens mit dem unbestimmten Artikel „das ist keine Zeitung“. Beim Gebrauch der deutschen Artikel differenziert N zwischen unbestimmten und bestimmten „ein Stuhl“ (eigentlich einen Stuhl), „die Zeitung“, bei „er will dir Kussi geben“ fehlt der unbestimmte Artikel.

Der folgende Auszug aus dem Transkript soll verschiedene Phänomene illustrieren. So zeigt sich, dass N spontan zunächst PA auf Lettisch anspricht, allerdings durch Nachfragen des Vaters verschiedene Strategien einsetzt, um sich verständlich zu machen:

21	N[man šitā brille ija. es paskatišos avīzi. man gribas avī
22	PA [eh? ich versteh nicht. was brauchst du? N [zus avīzas! avīzas!
23	PA [was ist das denn? was ist das? achso! N [avīzas! eine Zeitung!
24	PA [du kannst doch da auch n Buch nehmen N [ich möchte die Zeitung.

So antwortet N auf die Frage: „Was brauchst du?“ nach einer Selbstkorrektur mit der Wiederholung des lettischen Lexems „avīzas“. Nach erneutem Nachfragen betont N das Wort deutlicher und lauter. Da PA immer noch nicht Verständnis signalisiert, verwendet N das deutsche Wort „Zeitung“, was letztlich zum Erfolg führt. Es zeigen sich gleich mehrere Strategien, die auch angewendet werden, um Wortschatzlücken auszugleichen. Gerade das Code-Switching ist als Besonderheit hervorzuheben, also die Strategie, die zum Erfolg führt und von monolingualen Sprechern nicht beherrscht wird.

Pragmatisch zeigen sich verschiedene sprachliche Handlungsfähigkeiten. So fordert N A auf „iesim tuj“ („gehen wir dorthin“), fragt nach einfachen Sachverhalten „vai tu to?“ und „kas tas ij?“ („was ist das?“), sowie nach dem „warum“ (Bsp. „warum sind die draufgemacht?“). N bezieht sowohl die fast gleichaltrige A in sein Spiel mit ein, als auch Spielzeug. Mit dem Plüschwolf in der Hand sagt er „es tev gib apest“ („ich will dich aufessen“) und beim Spiel mit der ‚Zeitung‘ scheint er seinen Großvater nachahmen zu wollen. Dieses sog. „Requisitenspiel“ und auch die auftretenden Formen des Rollenspiels sind für Dreijährige typisch (vgl. Trautmann 2008, 40) sowie auch das, dass das sog. „Parallelspiel“ nicht mehr dominiert. Dieses Verhalten im Spiel entspricht – genau wie die anderen hier beschriebenen Phänomene – den Entwicklungsstufen des deutschen Referenzrahmens.

Vergleich der Transkripte

Beim Vergleich der beiden Transkripte zeigt sich, dass die Sinneinheiten umfangreicher und auch komplexer geworden sind. Es gibt weniger Holophrasen und mehr Flexionen. N verlässt sich mehr auf die

Sprache anstatt auf Gestik und emotionale Ausbrüche (z. B. werfen, schreien und weinen), um sich auszudrücken.

Während N im Mai 2009 die Konsonanten „r“ und „h“ noch nicht aussprechen konnte, so verwendet er diese Phone ein halbes Jahr später mehrfach. Allerdings wendet er diese Fähigkeit nicht an allen Stellen passend an. So gibt es nach wie vor Wörter „tuj“ usw. (s. o.), bei denen sich die ursprüngliche Form erhalten hat, bei diesen Fällen kann man von Fossilisierungen sprechen. In anderen Fällen benutzt N Laute an Stellen, an denen sie eigentlich nicht hingehören (vgl. „Hanete“). Ursache könnte einem verstärkten Problembewusstsein mit anschließender Experimentierfreude des Kindes auch in Folge vermehrter Fremdkorrekturen seitens der Eltern gestundet sein.¹⁸

Schon allein die Analyse zweier Transkripte gibt Aufschluss über den Entwicklungsverlauf des Spracherwerbs. So entsprechen die vorliegenden Ergebnisse den Annahmen der Spracherwerbsforschung, dass die verschiedenen Basisqualifikationen in aufeinanderfolgenden Stufen angeeignet und genutzt werden. Außerdem treten sowohl phrasenhafte Imitationen des zuvor gehörten Inputs als Output zu Tage, als auch kreative Schöpfungen und ein experimentierfreudiger Umgang nach (teilweise übergeneralisierten) bestimmten Regeln. Bei den Basisqualifikationen zeigt sich kein Nachholbedarf im Vergleich zu einsprachigen Kindern. Das Spektrum an Kommunikationsstrategien, besonders hervortretend bei Wortschatzlücken, ist größer und der Einsatz erfolgt bewusster und mit weniger Unsicherheiten.

Ausblick

Die hier analysierten Gespräche verdeutlichen, wie vielschichtig das Thema ist. Neben üblichen Aspekten des Erstspracherwerbs (Holophrase, Generalisierung, kreative Schöpfung) finden sich auch Besonderheiten der Zweitspracherwerbsforschung (Fossilisierung, Code-Switching, Imitation). Das untersuchte Kind lässt sich – anhand seiner Redebeiträge – Entwicklungsstadien zuordnen, welche dem Referenzrahmen für einsprachige deutsche Kinder entsprechen.

Darüber hinaus soll diese Arbeit aber einen Einblick in ein Thema geben, welches sehr facettenreich und fruchtbar ist. Während schon die einsprachige Spracherwerbsforschung sehr umfangreich und bei Weitem nicht annähernd erforscht ist, bietet die mehrsprachige Spracherwerbsforschung darüber hinaus Aspekte, die in einer zunehmend globaler werdenden Welt immer mehr in den Vordergrund drängen. So sind weitere empirische Langzeitstudien zu mehrsprachig aufwachsenden Kindern – auch anderer Sprachkombinationen ebenso wünschenswert wie das Erforschen einzelner

---

¹⁸ Diese Experimentierphase durch die Nutzung eines zusätzlichen Konsonaten „h“ im Anlaut dauerte nur wenige Wochen.

Aspekte wie Strategien (Bsp. Code-Switching), der Einfluss von äußeren Faktoren (Bsp. Prestige einer Sprache in der jeweiligen Gesellschaft) als auch übergreifende Arbeiten (Bsp. Rückschlüsse für das Bildungssystem).

Literatur

Apeltauer 1997 – **Apeltauer, Ernst**. *Grundlagen des Erst- und Fremdsprachenerwerbs: eine Einführung*. Berlin : Langenscheidt, 1997.

BMBF 2008 – **Bundesministerium für Bildung und Forschung (Hg.)**. *Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung. Forschungsgrundlagen*. Bd. 29/I, II. Bonn, Berlin, 2008.

Bußmann 1990 – **Bußmann, Hadumod**. *Lexikon der Sprachwissenschaften*. Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1990.

Butzkamm, Butzkamm 2008 – **Butzkamm, Wolfgang, Butzkamm Jürgen**. *Wie Kinder sprechen lernen. Kindliche Entwicklung und die Sprachlichkeit des Menschen*. 3. Aufl. Tübingen : Francke Verlag, 2008.

Deppermann 2008 – **Deppermann, Arnulf**. *Gespräche analysieren. Eine Einführung*. 4. Aufl. Wiesbaden : Verlag für Sozialwissenschaften, 2008.

Ehlich, Bredel, Reich 2008 – **Ehlich, Konrad, Bredel, Ursula, Reich, Hans H.** Sprachaneignung – Prozesse und Modelle. In: *Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung. Forschungsgrundlagen*. Hg. vom Bundesministerium für Bildung und Forschung. Bd. 29/I. Bonn, Berlin, 2008. S. 9–34.

Garlin 2008 – **Garlin, Edgardis**. *Bilingualer Erstspracherwerb. Sprachlich handeln – Sprachprobieren – Sprachreflexion. Eine Langzeitstudie eines deutsch-spanisch aufwachsenden Geschwisterpaares*. Bd. 19: Mehrsprachigkeit (Hg. von W. Gießhaber und J. Rehbein). Münster u. a. : Waxmann, 2008.

Gogolin, Neumann 2009 – **Gogolin, Ingrid, Neumann, Ursula (Hg.)**. *Streitfall Zweisprachigkeit – The Bilingualism Controversy*. Wiesbaden : Verlag für Sozialwissenschaften, 2009.

Handbuch 1994 – *Handbuch zum HIAT-DOS Textverarbeitungsprogramm für Transkriptionstexte*. München, 1994.

Lefevre 2010 – **Lefevre, Jacques**. http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/langues/1div_recens.htm, eingesehen am 20. 02. 2010.

Kemp, Bredel 2008 – **Kemp, Robert F., Bredel, Ursula**. Morphologisch-syntaktische Basisqualifikationen. In: *Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung. Forschungsgrundlagen*. Hg. vom Bundesministerium für Bildung und Forschung. Bd. 29/II. Bonn, Berlin, 2008. S. 77–102.

Leist-Villis 2004 – **Leist-Villis, Anja**. *Zweisprachigkeit im Kontext sozialer Netzwerke. Unterstützende Rahmenbedingungen zweisprachiger Entwicklung und Erziehung am Beispiel griechisch-deutsch*. Bd. 15 : Mehrsprachigkeit (Hg. von W. Gießhaber, J. Rehbein). Münster u. a. : Waxmann, 2004.

Oksaar 2003 – **Oksaar, Els**. *Zweitspracherwerb. Wege zur Mehrsprachigkeit und zur interkulturellen Verständigung*. Stuttgart : Verlag W. Kohlhammer, 2003.

Reich 2009 – **Reich, Hans H.** *Zweisprachige Kinder. Sprachaneignung und sprachliche Fortschritte im Kindergartenalter*. Münster u. a. : Waxmann, 2009.

Tracy 2008 – **Tracy, Rosemarie**. *Wie Kinder Sprachen lernen. Und wie wir sie dabei unterstützen können*. 2. Aufl. Tübingen : Francke Verlag, 2008.

Trautmann 2008 – **Trautmann, Caroline**. Pragmatische Basisqualifikationen I und II. In: *Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung. Forschungsgrundlagen*. Hg. vom Bundesministerium für Bildung und Forschung. Bd. 29/II. Bonn, Berlin, 2008. S. 31–50.

BILINGVĀLA BĒRNA VALODAS ATTĪSTĪBA. ANALĪZE

Kopsavilkums

Daudzvalodība un bilingvisms sniedz plašu spektru valodnieciskiem pētījumiem. No lingvistikas viedokļa ir interesanti novērot, kā uzaug divvalodīgi bērni, kā tie uzvedas divvalodīgā situācijā un kā bilingvāla bērna valodā attīstās semantiskie, morfoloģiskie, sintaktiskie un fonoloģiskie aspekti. Pētījuma fokuss virzīts uz divvalodīga bērna valodas attīstību, pētot divu ar HIAT-DOS programmas palīdzību transkribētu sarunu ierakstus. Pētījuma rezultāti apstiprina, ka divvalodīga bērna valodas apguve un attīstība neatšķiras no vienvalodīga bērna valodas apguves un attīstības, jo divvalodīga bērna valodas attīstība iekļauj visas vienu otrai sekojošas bāzes kvalifikācijas (pēc Ēliha u. c.). Svarīga šķiet arī divvalodīga bērna valodas lingvistiskā izvērtēšana, kā arī valodas lietošanas stratēģiju (piem., kodu maiņa, imitācija) izpēte. Darbs pie šīs aktuālās problēmas var sniegt impulsus tālākai ar daudzvalodību saistītu aspektu izpētei.

INTEGRĒTA MĀCĪBU SATURA JĒDZIENS UN STRUKTŪRA SVEŠVALODAS STUDIJĀS

Saturs ir līdzeklis saskarsmei, sevis un apkārtējās pasaules izzināšanai, savas personības attīstīšanai, pašrealizācijai. Saturs nosaka studiju procesa organizāciju: mērķa, uzdevumu, darbības veidu, līdzekļu izvēli un rezultātu pārbaudi. Mūsdienu pedagoģijā tiek aktualizēts integrācijas jēdziens, tādēļ raksta mērķis ir teorētiski izpētīt un pamatot *integrēta svešvalodas studiju satura struktūru*. Rakstā analizēti jēdzieni *izglītības saturs, mācību saturs, studiju saturs*, definēts jēdziens *integrēts svešvalodas studiju saturs*, izveidots tā strukturālais modelis, analizēti augstskolu studiju kursu apraksti.

Svešvalodu studiju saturs ir daļa no augstskolas studiju programmas, kuras sastāvdaļas ir mērķi un uzdevumi, iepriekš iegūtās izglītības prasības, izglītības saturs, organizācija, metodes, programmas īstenošanas plāns laikā un telpā, prasības izglītības novērtēšanai. Izglītības saturu nosaka izglītības mērķis, uzdevumi un to konkretizācija attiecīgajā izglītības veidā un pakāpē.

Analizējot latviešu, krievu un Rietumeiropas pedagoģu skaidrojumu, var secināt, ka izglītības saturs tiek izprasts kā noteikts zināšanu, prasmju, iemaņu daudzums un kvalitātes līmenis. Izglītības saturā dominējošais ir rezultāts. Mācību saturs ir daļa no izglītības satura.

Z. Anspoka izglītības satura jēdziena skaidrojumā norāda, ka pedagoģisko vērtību veidošanā svarīga ir izglītības satura atbilstība personības veidošanās vajadzībām, tautas interesēm un izglītības mērķim – radīt apstākļus izglītotas, brīvas, radošas un kulturālas, uz tālāku izglītību orientētas personības attīstībai, veicināt tāda demokrātiskas sabiedrības locekļa veidošanos, kas prot ne tikai risināt savas problēmas, bet arī tās, kas svarīgas visas sabiedrības attīstībai (Anspoka 1999, 32). Z. Čehlova, definējot izglītības saturu, norāda, ka tajā ietilpst četri galvenie komponenti: zināšanas, prasmes, darbība un vērtības.

Z. Čehlova skaidro jaunas metodoloģiskas pieejas izveidošanos, kuras pamatā ir mācību integrācija. Jaunā pieeja orientējas uz personības radošu darbību mācību procesā, mācoties patstāvīgi iegūt jaunas zināšanas un prasmes, izmantot tās jaunās situācijās. Pastāvošajai izglītības sistēmai raksturīga šaura orientācija uz mācību priekšmetiem, skolēnu/studentu individuālo īpašību nenovērtēšana, pedagoģu nepietiekama sagatavotība šo uzdevumu risināšanā (Čehlova, Grinpauks 2003, 8).

Integrēšana ir process, kurā atsevišķi elementi, apakšsistēmas, daļas tiek sasaistīti vienā sistēmiskā veselumā. Tādējādi izglītības saturu var saprast kā savstarpēji saistītu zināšanu, prasmju un attieksmju sistēmu, kas tiek apgūta radošā darbībā un ir priekšnoteikums katras personas vērtību sistēmas izveidei un aktīvai un rezultatīvai darbībai dažādās dzīves situācijās.

Mūsdienu pedagogijā tiek aktualizēts integrācijas jēdziens. „Teorētiskie pedagogijas pētījumi un praktiskā interdisciplināras, problēmorientētas un interaktīvas izglītības veidošana (projekti, mācību plāni, programmas, apmācību kursi, informatīvie un izziņas materiāli) sevišķi formālajā izglītības sistēmā, rada nepieciešamo bāzi problēmu novēršanai un atrisināšanai. Starppriekšmetu saiknes attīstība, paralēli izveidojot interdisciplinārus, integrētus priekšmetus, prasa veikt dziļas izmaiņas programmu izveidošanā, mācību materiālu sagatavošanā, pedagogu pārkvalifikācijā un visbeidzot – izglītības vadošo darbinieku uzskatu un darbības maiņu.” (Ernšteins 1999, 189). Analizējot dažādu pedagogu uzskatus var secināt, ka integrēts studiju saturs sekmē vispārinātu redzējumu par apkārtējo pasauli, veido saikni starp dažādiem studiju kursiem, rosina izziņas un radošo darbību, rada apstākļus brīvas, radošas, aktīvas un sekmīgas personības attīstībai.

Integrēts studiju kurss. Uz atsevišķu studiju kursu (ideju, problēmu, prakses) vienotības pamata izveidots komplekss studiju kurss, kas pielāgots studentu pasaules kopveseluma redzējumam, atbilst izglītības pakāpei un veidam.

Mācību satura integrēšana ir starppriekšmetu augstākā pakāpe. Diemžēl līdzšinējais saturs nav sakārtots pat tā, lai veidotos starppriekšmetu sakari (Albrehta 2001, 62). Starpdisciplīnu saikne ir vienā studiju kursā apgūto zināšanu un prasmju izmantošana cita studiju kursa apgūvē, saglabājot katra priekšmeta loģiku. Tā veidojas dažādos līmeņos:

- studiju kursu līmenī, kas pieder dažādiem cikliem (starpciklu sakari);
- viena studiju kursa iekšienē esošie sakari (priekšmeta iekšējie sakari).

Svešvalodu studijās tiek integrēts apgūstamās valodas saturs (gramatika, leksika, fonētika, apgūstamās prasmes u. c.) un kāda cita studiju kursa vai temata, atsevišķa jautājuma, problēmas u. c. saturs. To nosaka profesionālās darbības un lietošanas vajadzības.

Tematu izvēlē ir būtiski ievērot studentu vajadzības un intereses. Svarīga nozīme ir leksikas un valodas gramatikas formu saskaņošanai ar izzināmā temata saturu. Abas puses ir vienlīdz nozīmīgas. Svešvaloda tiek apgūta nepiespiesti, dabiski un pakāpeniski, vienlaicīgi apgūstot studentiem nozīmīgu un interesantu saturu. Svešvalodas studijas var tikt apvienotas ar kāda cita studiju kursa pilnu vai daļēju apguvi.

Integrācijas princips nozīmē apvienot dažādas sastāvdaļas, lai tās darbotos kā veselums, un pamatojas uz pasaules viengabalainu, holistisku uztveri. Pedagoģiskajā literatūrā tiek analizēta dažādu mācību procesa sastāvdaļu savstarpējā mijiedarbība: mērķu un uzdevumu atbilstība, to orientācija uz personības attīstību veselumā, mācību satura, mācību līdzekļu, metožu u. c. komponentu saistība.

„Normatīvus mērķus, lineāru satura sakārtojumu un priekšmetu savstarpēju norobežošanu, standartizētus testus un zināšanu nodošanas metodes nomaina konceptuāla domāšana un mācību satura integrēšana,

refleksija un dialogs, attieksmes un spēju attīstība, pašvērtējums un pašnovērtēšanas pieredzes attīstība.” (Žogla 2006, 41)

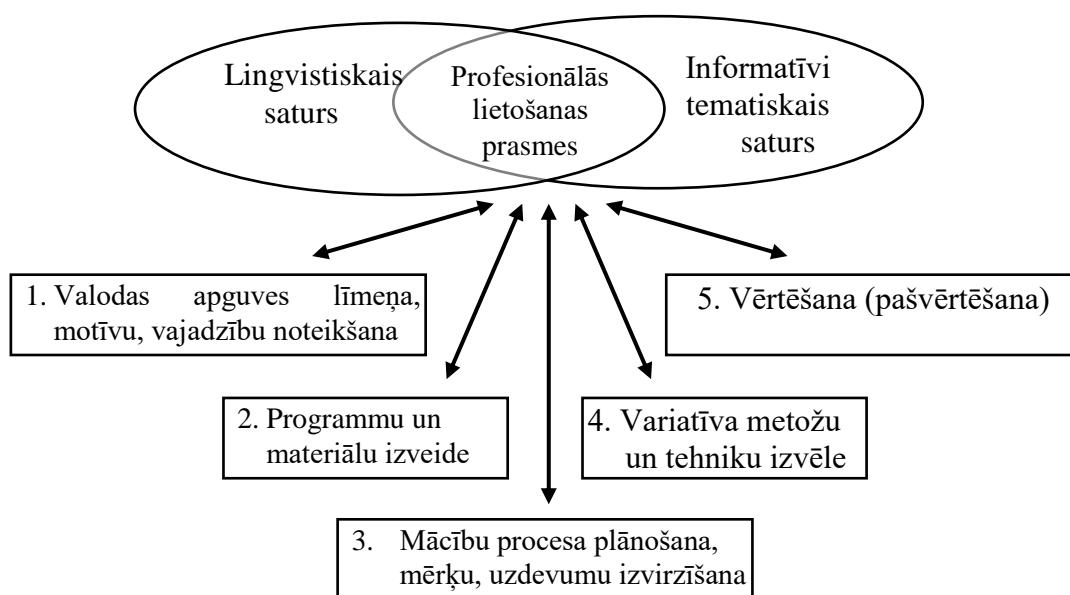
Svešvalodas studiju saturs atbilst svešvalodas apguves vajadzībām, ko nosaka **pamatmērķis**: valodas un profesionālo kompetenču (zināšanu, prasmju, attieksmju, pieredzes, izpratnes, vērtību kopuma) apguvi, kas nodrošinātu svešvalodas kompetentu lietošanu saziņā, mūžizglītībā, kultūru mijiedarbībā mūsdienu sabiedrībā, profesionālajā darbībā u. c. dzīves situācijās. Svešvalodas apguve arī sekmē valodas apguvēja kā personības pilnveidošanu.

Integrēts svešvalodas studiju saturs ir studentu interesēm un valodas lietošanas vajadzībām atbilstošs, studiju programmās, plānos, kursu aprakstos ietvertais paredzamo studiju kursu saturs, kas sekmē:

- kompetenču veidošanos;
- attieksmju, vērtību un interešu veidošanos un attīstību;
- paredzamo mērķu un rezultātu sasniegšanu;
- pozitīvu attiecību veidošanos;
- aktīvu un rezultatīvu darbību dažādās dzīves situācijās.

Integrēts svešvalodas studiju saturs kā veselums ietver gan lingvistisko un informatīvi tematisko saturu, gan satura apguves organizācijas daļu.

Satura apguves organizācija – secīga uz noteiktām likumībām balstīta darbība (pedagoģiskais process, studiju process). Svešvalodas studiju satura apguve notiek, integrējot lingvistisko, informatīvi tematisko saturu un satura apguves organizāciju vienotā veselumā (sk. 1. attēlu). Saturs saskaņojams ar studiju programmu un attiecīgajiem studiju kursiem (svešvalodas, specializācijas). Integrēta svešvalodas studiju satura izmantošana studiju procesā veicina studentu svešvalodas profesionālo prasmju veidošanos un attīstību.

1. attēls. Integrēts svešvalodas apguves saturs un tā apguves organizācija

Svešvalodu studiju efektivitāti nosaka studiju kursa mērķa, uzdevumu, satura, metožu, vērtēšanas studiju organizatorisko priekšnosacījumu vienotība, kas pamatojas uz

- veseluma pieeju valodas apguvē;
- starpdisciplināro studiju pieeju;
- interaktivitātes mijsakarībām satura un formas vienotībā;
- studiju kursu aprakstos izvirzīto mērķu un satura vienības ievērošanu;
- attieksmi pret studentu kā aktīvu studiju procesa subjektu; katra studenta vajadzību, mērķu, valodas prasmju apguves līmeņa, interešu, studentu esošās mācīšanās un dzīves pieredzes apzināšanu;
- studentiem piemērota un nozīmīga satura izvēli;
- vērtēšanu (paša un citu vērtējums), kas nodrošina savas izaugsmes salīdzināšanu;
- sadarbības un līdzdalības ievērošanu visos studiju kursa plānošanas un realizēšanas posmos.

Pētījuma rezultāti iegūti, veicot kvalitatīvo pētījumu, dokumentu analīzi. Pētījumā tiek analizēti Latvijas Universitātes, Daugavpils Universitātes, Rēzeknes Augstskolas studiju kursu apraksti. Pētījuma avots – „Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centra” (www.aiknc.lv) datu bāzē atrodamie pašnovērtējumu ziņojumu dokumenti.

Analizētajos studiju kursu aprakstos temati ir saistīti vai nu ar informatīvi tematisko saturu, vai nu ar valodas lingvistisko saturu. Piemēram, Latvijas Universitātes studiju kursa aprakstā „Mutvārdu komunikācija” minētie temati (neformālas sarunas, lasīšanas prasmju attīstība, klausīšanās informācijas ieguvei, klausīšanās informācijas pierakstīšanai, lasīšanas un rakstīšanas prasmju pilnveide, darbs ar specialitātes terminu vārdnīcu, specialitātes tekstu prezentēšana) atspoguļo atsevišķu valodas prasmju pilnveidi (www.aiknc.lv, *LUSocPedPB05L.doc*).

Latvijas Universitātes svešvalodu studiju kursa aprakstā „Praktiskā svešvaloda” iekļautie temati (modālie darbības vārdi, artikuli, prievārdi) attiecas uz lingvistisko saturu (www.aiknc.lv, *LUPirmSK05.doc*). Rēzeknes Augstskolas angļu valodas studiju kursa aprakstā minētie temati (darbs, nauda, kino, cilvēku attiecības, ģimene, mēs un sabiedrība) attiecas uz informatīvi tematisko saturu bez saistības ar apgūstamajām profesionālajām kompetencēm (www.aiknc.lv, *RaSocPedPBO6Lv.doc*).

Daugavpils Universitātes svešvalodu studiju kursu aprakstos, kas domāti dažādu pedagoģijas specialitāšu studentiem, izvēlētie temati (fonētika, gramatika, leksika, angļu valodas mācīšanas metodes) attiecas uz lingvistisko saturu (www.aiknc.lv, *DuPirmssko05.doc*).

Svešvalodu studiju kursu aprakstos netiek ietverts integrēts saturs kā veselums. Studiju kursu apraksti atspoguļo tikai vienu satura daļu – informatīvi tematisko vai lingvistisko. Darbā ar satura atlasīti netiek ievērota

satura atbilstība studentu valodas prasmju apguves līmenim, programmai un studentu individuālajiem mērķiem. Studentiem netiek piedāvāta iespēja izvēlēties savam valodas prasmju apguves līmenim atbilstošu, nozīmīgu un interesantu svešvalodas saturu. Studentiem piedāvājamas grāmatas ar dažādām grūtības pakāpēm, dažādiem valodas apguves prasmju līmeņiem. Analizētie svešvalodu studiju kursu apraksti neatspoguļo studenta kā subjekta kompetenci veidojošus studiju principus. Studiju kursa aprakstos attēlotā studiju organizācija norāda uz subjekta objekta attiecībām studiju procesā, netiek radītas iespējas studentu mācīšanās pieredzes paškonstruēšanai. Studiju kursu formulējumos tiek ierobežotas svešvalodas lietošanas iespējas, reducējot tās ar formālo mācīšanos, netiek atspoguļota veseluma pieeja valodas apgūvē, valodas integrētā satura apguve un saziņa kā dzīves darbības formas. Analizētajos studiju kursu aprakstos visiem studentiem tiek izvirzītas vienādas prasības valodas prasmju apgūvē studiju kursa sākumā un arī beigās, kas neatbilst reālajai situācijai un izslēdz iespēju ievērot studiju procesā individualizācijas principu. Katra studenta vajadzību un interešu apzināšana dotu lielāku iespēju nodrošināt studenta kā subjekta perspektīvu.

Esošās pieredzes analīze liecina, ka svešvalodu studijās tiek izmantotas dažādas valodas apguves pieejas, metodes un tehnikas. Svešvalodu docētāju izpratne par valodas apguvi, studijās izmantoto jēdzienu nozīmi, studentu mācīšanas un mācīšanās principiem ir ļoti atšķirīga. Vienotas koncepcijas trūkums kavē studentu radošas pašpieredzes veidošanos svešvalodu studijās. Tādēļ svešvalodu studiju kursu plānošanā un organizēšanā svarīgi ievērot vienotus nosacījumus valodas apgūvē, integrēta satura veidošanā, studiju pedagoģisko nosacījumu un principu izmantošanā, rezultātu analīzē.

Analizējot augstskolu pašnovērtējumu ziņojumos ievietotos svešvalodu studiju kursu aprakstus, var secināt, ka svešvalodu studiju plānošanā un organizēšanā vērojamas pretrunas, kuras kavē studiju procesa pilnveidošanu:

- studiju kursa izstrāde ir kolektīvs darbs, jo studiju kurss ir būtiska programmas sastāvdaļa, taču studiju kursu aprakstu saturs liecina par to, ka nenotiek sadarbība starp studiju kursiem, netiek ievērota valodas apguves kopveseluma pieeja, netiek iesaistīti studenti;
- izglītības programmās vērojama uz atsevišķu kursu centrēta pieeja, kas kavē izmaiņas studiju procesa virzībā, metožu izvēlē un vērtēšanas sistēmas izveidē;
- neviennozīmīga terminu (prasmju, zināšanas, kompetences u. c.) izpratne un lietošana.

Secinājumi

1. Integrēts svešvalodas studiju saturs kā veselums ietver gan lingvistisko un informatīvi tematisko saturu, gan satura apguves organizācijas daļu.
2. Svešvalodu studiju procesā dažādās augstākajās mācību iestādēs tiek uzsvērtas un izmantotas dažādas pieejas (integrētā, strukturālā, funkcionālā, interaktīvā, uz saturu vērsta u. c.).

3. Analizēto studiju kursu aprakstu saturs neatspoguļo starpdisciplinārās studiju pieejas izmantošanu, interaktivitātes mijsakarību satura un formas vienotībā, studiju kursu aprakstos piedāvātie temati ir saistīti ar lingvistisko vai informatīvi tematisko saturu.
4. Svešvalodu studijās veidojama vienota koncepcija (vienas augstskolas mērogā, starp augstskolām, starptautiskā sadarbībā), kas pamatots uz valodas apguves nosacījumiem, studiju pedagoģiskajiem principiem, starpdisciplināro pieeju.

Literatūra

Albrehta 2001 – **Albrehta, Dzidra**. *Didaktika*. Rīga : RaKa, 2001.

Anspoka 1999 – **Anspoka, Zenta**. *Integrēts latviešu valodas mācību saturs un tā metodika sākumskolā*. Rīga : LU, 1999.

Čehlova, Grinpauks 2003 – **Čehlova, Zoja, Grinpauks, Zigfrīds**. *Skolēnu integratīvo prasmju veidošanās*. Rīga : RaKa, 2003.

Ernšteins 1999 – **Ernšteins, Raimonds**. *Videszinātniskās izglītības attīstība*. Rīga : Vide, 1999.

Žogla 2001 – **Žogla, Irēna**. *Didaktikas teorētiskie pamati*. Rīga : RaKa, 2001.

Žogla 2006 – **Žogla, Irēna**. Curriculum jēdziens definīcijās un salīdzinājumā. *Pedagoģija un skolotāju izglītība: LU Raksti*. 700. sējums. Galv. red. I. Žogla. Rīga : Latvijas Universitāte, 2006, 32.–42. lpp.

THE CONCEPT AND STRUCTURE OF THE INTEGRATED STUDY CONTENT IN FOREIGN LANGUAGE STUDIES

Summary

The teaching of language through content is not so much a method as a reorientation to what is meant by content in language teaching. The teachers have to resolve some of tensions between gaining access to the curriculum and language acquisition. There is interdependence of language and content of learning. The study process has to provide integrated planning for both language inputs and output, which explicit language and curriculum outcomes. The author's point of view is: There is not emphasis on one of the side. Both: language and content are important and improve students' professional development. Content and language integration can be both challenging and demanding for the teacher and the student. The degree to which is adopted this approach depends on the willingness of students, the institution and resources. Each course depends on the necessary conditions. Planning content and study process has to help students to learn language which is appropriate from the point of language and content. Students can use language to fulfil a real purpose, which can make students more independent.

**SOME NOTES ON ENGLISH TERMS
AND THEIR LATVIAN EQUIVALENTS USED IN THE AREA OF
RESTORATIVE JUSTICE**

The society of people is a phenomenon complex in its manifestations and diverse in its aspects, however, to live together people must have a certain set of rules chosen and followed by general consent, including among the recognised principles the understanding that crime must be punished and virtue rewarded. An efficient protection of the rights and interests of the society and the individual is one of the basic functions of the state. The state establishes and develops criminal justice – a system that is constituted by legal norms and public institutions endowed with the supra-task to protect the society against the most detrimental offences that jeopardize the fundamental rights of individuals and incur considerable damage to the interests of individuals and the society at large.

Initially criminal justice formed and developed as a repressive system. For many years retribution and the restoration of “justice” were at the basis of the criminal justice system, using such instruments as causing pain to the offender and incurring damage to his health, the physical elimination of criminals, the intimidation of offenders and other penalization-oriented concepts. It was repression-oriented and punitive by character.

In the course of its evolution and in particular during the second half of the 20th century criminal justice acquired new traits, the old concepts were subjected to critical analysis and reconsideration. The existing system, in which crime was considered an act against the state, operated on a premise that largely ignored the victim and the community that were hurt most by crime. Instead, it focused on punishing offenders without forcing them to face the impact of their crimes. A new understanding of criminal justice evolved about putting victims’ needs at the centre of the criminal justice system and finding positive solutions to crime by encouraging offenders to face up to their actions. There was a growing awareness that the new criminal justice should be oriented towards providing assistance but not repression.

One of such comparatively new concepts was restorative justice proposing another/different view on criminal offences that emerged in the 1970s as an effort to correct some of the weaknesses of the western legal system while building on its strengths. Where ‘traditional justice’ is about punishing offenders for committing offences against the state, restorative justice is about offenders making amends directly to the people or organisations they have harmed. Pilot studies indicate that restorative justice approaches can reduce post-traumatic stress disorder in victims and, in some cases, motivate offenders to turn away from a life of crime.

In 2009 at the 12th World Conference of the International Institute for Restorative Practices Howard Zehr, one of the leading scientists in the area of restorative justice, summarized the essence of restorative justice as follows: “Recognizing that punishment is often ineffective, restorative justice aims at helping offenders to recognize the harm they have caused and encouraging them to repair the harm, to the extent it is possible... Rather than obsessing about whether offenders get what they deserve, restorative justice focuses on repairing the harm of crime and engaging individuals and community members in the process.” (Zehr 2009, Online).

Thus, restorative justice as a comparatively new legal concept proposes another / different view on criminal offences and reaction to them. Over the recent years ideas of restorative justice have undergone a rapid development, they have gained considerable support in all over the world, becoming the cornerstone of the new legal thinking also in Europe. Restorative justice has become part of the legal system of EU member states and subsequently in 2002 work started on the incorporation of restorative justice in the legal system of Latvia. These developments presented new challenges not only in purely legal terms as well as in terms of terminology. Restorative justice as a legal concept opens way to several interpretations: it is viewed as an alternative to criminal justice; it is an element of criminal justice, an “internal” alternative and it is considered to be the spirit of new criminal justice. Several concepts are in the foreground of the new approach, they are at the same time the key elements of restorative justice: justice – restoring justice – victim – offender – community.

At the time of the pilot project on implementing restorative justice practices in 2002–2003, supported by the Canadian government and managed by an expert team from the Community Corrections Department of British Columbia, a designation for the new concept was to be found. The working term used by the team group was “restorative justice” – “atjaunojošais taisnīgums”. In 31 August 2004 the Terminological Commission of the Academy of Sciences of Latvia approved by Decision No. 35 the official equivalent term in Latvian for “restorative justice” – “atjaunotais taisnīgums” (Terminoloģijas Jaunumi 2004, Online). In 30 August 2005 the Terminological Commission of the Academy of Sciences of Latvia approved by Decision No. 46 the official equivalent terms in Latvian for the English term “justice” – “1) tiesiskums; 2) taisnīgums” (Terminoloģijas Jaunumi 2005, Online). Other meanings listed in English – Latvian bilingual dictionaries “justīcija, tiesa” (Angļu-latviešu vārdnīca 1997, 590) have not been included although the term “justīcija” has a legitimate existence being recorded in dictionaries in Latvian legal language (Juridisko terminu vārdnīca 1998, 102). Most dictionary sources – printed and online – provide the following definitions of the term “justice”: “the maintenance or administration of what is just especially by the impartial adjustment of conflicting claims or the assignment of merited rewards or punishments”

(Webster's Third New International Dictionary 1961, 1228), "the system of laws in a country that judges and punishes people" (Cambridge Dictionary 2009, Online), "the administration of law according to agreed principles". Black's Law Dictionary, a definitive source for lawyers and law students in the USA, defines "justice" as "proper administration of laws. In jurisprudence, the constant and perpetual disposition of legal matters of disputes to render every man his due" (Black's Law Dictionary 1997, 599). In the term "restorative justice" the word "justice" implies the administration of law, an area of law prescribing certain rules to be followed and complied with subsequent penalties in the event of their violation. In the equivalent Latvian term "atjaunotais taisnīgums" the implication of the area of law is non-existent.

Another term that is listed as an equivalent for "restorative justice" is "atjaunots taisnīgums", included in the glossary of terms provided on the website of the Directorate General Justice, Freedom and Security of the European Commission (Glossary of terms, Online) where it is listed as a court procedure potentially creating further confusion as the given term is used instead of the officially approved equivalent "atjaunotais taisnīgums".

In actual practice two equivalents in Latvian are used: the term "atjaunotais taisnīgums" as the official term approved by Decision No. 35 of the Terminological Commission of the Academy of Sciences of Latvia and the term "atjaunojošs taisnīgums" which seems to be favoured by legal professionals, for example at the International conference organized by the Providus in November 2009 "Restorative Justice in the Context of Juvenile Delinquency : Baltic States in European Dimension" (the title in Latvian "Atjaunojošais taisnīgums nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā"). However, they are not synonymous – "atjaunotais taisnīgums" denotes a condition achieved as a result of measures and activities applied while "atjaunojošais taisnīgums" implies the actual process through which justice is restored. It is interesting to note that in practice legal professionals use the term "atjaunojošais taisnīgums", however, not infrequently they slip into using the word "atjaunojošā justīcija" instead – Andrejs Judins, an expert on restorative justice and the author of the research study "Restorative Justice in the Context of Juvenile Delinquency : Baltic States in European Dimension" is consistent in using the term "atjaunojošā justīcija" in the Latvian version of the final report (Judins 2010, Online).

It might be, in part, explained by the influence of the source language that has been the primary source of information, negligence in the use of terminology, and perhaps by the fact that in the case of criminal justice the term is used in Latvian in "kriminālā justīcija". There might be a necessity to reconsider the use of "justīcija" in Latvian as some other terms can be found in research and educational literature that sooner or later may require an equivalent in Latvian, e.g., traditional adversarial models of justice - punitive,

rehabilitative and corrective (Bruce 2004, Online), transitional justice (Haldemann 2008, 675–737).

It might be worthwhile considering the reinstatement of the term “justīcija” to emphasize the aspect of a branch of law in the case of the following terms: “restorative justice” – “atjaunojošā justīcija”; “retributive justice” – “atmaksas justīcija”; “transformative justice” – “pārveidojošā justīcija”; “punitive justice” – “sodošā justīcija”; “correctional justice” – “pāraudzinošā justīcija”; “transitional justice” – “pārejas justīcija” .

As concerns other key elements of restorative justice: victim – offender – community, it is the term “community” that seems to give rise to most ambiguity in the interpretation of the term. It can be found in several other restorative justice – related terms: “community justice system”, “community rehabilitation order”, “community corrections”, “community measures” and “community sanctions”, “community service”. What makes finding an appropriate equivalent all the more relevant is the fact that community service is one of the sanctions imposed on the offender by court and this penalty is listed among types of penalties in Article 36 of the Criminal Law of the Republic of Latvia. Black’s Law Dictionary defines as “neighbourhood, vicinity; synonymous with locality. People who reside in a locality in more or less proximity. A society or body of people living in the same place, under the same laws and regulations, who have common rights, privileges or interests” (Black’s Law Dictionary 1997, 192). The Latvian equivalent for “community” is “kopiiena, savienība, sociācija” (Letonika 2009, Online), the same meanings are given also in the Eurotermbank (EuroTermBank Consortium 2009, Online).

The meaning “sabiedrība” for “community” is not given in any of the sources, moreover, the Latvian equivalent for the term “community service” cannot be found in any terminological source, and it may account for the diversity of Latvian equivalents – even though the official term designating a penalty prescribed by the Criminal Law of Latvia is “piespiedu darbs”, in practice several variants are used: “piespiedu darbi” or “piespiedu darbs”; “piespiedu sabiedriskie darbi”. The emphasis on the coercive nature of work in the target language goes against the philosophy that lies at the basis of community justice, community corrections that by performing certain tasks imposed by court the offender serves the community to make amends for violations and offences that have been committed by the individual that have harmed the community and have been detrimental to its interests and values.

Rather than obsessing about whether offenders get what they deserve, restorative justice focuses on repairing the harm of crime and engaging individuals and community members in the process. The idea of a “different kind of justice”, that is less vindictive and state-centred and is more caring and responsive to human suffering has taken root in the judicial theory and practice all over the world and its influence is expected to grow as it relies on the concept of justice as giving due recognition to the pain and humiliation

experienced by victims and encouraging those who incurred the harm to understand the damage and accept his or her obligation to make right the wrong. In this respect it can be assumed that the development of terminology pertaining to restorative justice will continue and will potentially present new terminological challenges to address.

Literature

- Angļu-latviešu vārdnīca 1997** – *Angļu-latviešu vārdnīca*. Rīga : Jāņa sēta, 1997.
- Angļu-latviešu vārdnīca 2009** – *Angļu-latviešu vārdnīca*. [Accessed 23 November 2009]. Available: <http://letonika.lv/>
- Black's Law Dictionary 1997** – *Black's Law Dictionary*. St. Paul, Minn.: West Publishing Co, 1997.
- Bruce – Bruce, Achibald**. *Co-ordinating Canada's Restorative and Inclusionary Models of Criminal Justice: The Legal Profession and the Exercise of Discretion under a Reflexive Rule of Law*. [Accessed 15 November 2009]. Available: www.lsuc.on.ca/news/pdf/archibald_models_criminal_justice_mar0504.pdf
- Cambridge Dictionary 2009** – *Cambridge Dictionary*. [Accessed 23 November 2009]. Available: <http://www.dictionary.cambridge.org/>
- Criminal Law of the Republic of Latvia 2009** – Criminal Law of the Republic of Latvia. [Accessed 23 November 2009]. Available: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966>
- Dictionary of Law 1994** – *Dictionary of Law*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- EuroTermBank Consortium 2009** – *EuroTermBank Consortium*. [Accessed 23 November 2009]. Available: <http://www.eurotermbank.com/>
- Glossary of terms 2009** – *Glossary of terms*. [Accessed 23 November 2009]. Available: http://www.ec.europa.eu/justice_home/glossary/wai/glossary
- Haldeman 2008** – **Haldeman, Frank**. Another Kind of Justice: Transitional Justice as Recognition. *Cornell International Law Journal* 41 (2). New York : 2008, pp. 675–737.
- Judins 2010** – **Judins, Andrejs**. *Restorative Justice in the Context of Juvenile Delinquency : Baltic States in European Dimension*. [Accessed 20 November 2010]. Available: http://www.politika.lv/temas/tiesiska_valsts_un_korupcija/18129/
- Juridisko terminu vārdnīca 1998** – *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga : Nordik, 1998.
- Terminoloģijas jaunumi 2004** – *Terminoloģijas jaunumi 2004* (9). [Accessed 23 November 2009]. Available: <http://termini.lza.lv/index.php?category=15>
- Terminoloģijas jaunumi 2005** – *Terminoloģijas jaunumi 2005* (11). [Accessed 23 November 2009]. Available: <http://termini.lza.lv/index.php?category=15>
- Zehr 2009** – **Zehr, Howard**. *Restorative Justice? What's That?* 12th World Conference of the International Institute for Restorative Practices. Bethlehem, 2009: pp. 21–23. [Accessed 23 November 2009]. Available: http://www.iirp.org/article_detail.php?article_id=NjMx
- Webster's Third New International Dictionary 1961** – *Webster's Third New International Dictionary*. New York : Merriam-Webster Inc. Publishers, 1961.

DAŽAS PIEZĪMES PAR ATJAUNOTĀ TAISNĪGUMA JOMĀ LIETOTAJIEM ANĢĻU VALODAS TERMIEM UN TO EKVIVALENTIEM LATVIEŠU VALODĀ

Kopsavilkums

Probācijas sistēma Latvijā 2003. gadā tika veidota, ievērojot Kanādas, Norvēģijas un Lielbritānijas pieredzi probācijas darbā. Līdz ar darba teorētisko pamatu un praktiskajām metodēm tika pārņemta virkne jaunu jēdzienu un terminu, kam bija jārod ekvivalenti latviešu valodā. To vidū ir arī jēdziens „restorative justice”, kura detalizētāka analīze atklāj dažādas interpretācijas iespējamību, kas var apgrūtināt jēdziena pareizu izpratni un atbilstīga ekvivalenta izvēli latviešu valodā. Praksē vienlaikus tiek lietoti trīs termini – *atjaunots taisnīgums*, *atjaunojošais taisnīgums*, *atjaunojošā justīcija*. Diemžēl uzskatu daudzveidība, kas novērojama atbilstīgu ekvivalentu veidošanas jomā mērķvalodā, neveicina terminoloģijas lietojuma stabilitāti, un nekoncekvences terminoloģijas lietojumā var radīt problēmas profesionālajā saziņā un informācijas apmaiņas procesā.

Inta Līsmane (Latvijas Universitāte)

SAPRAŠANA UN SAPRAŠANĀS STARPKULTŪRU DIALOGĀ

Attiecību kultūras veidošanās

Ievērojams skaits to cilvēku, kuri mainījuši tradicionālo kultūras vidi, dzīvo jaunā sabiedrībā, nonākuši saskarsmē ar citu kultūru un sociālo vidi, apgūst prasmi ar to kontaktēties. Lai izvairītos no konfliktiem un veicinātu sapratni saskarsmē ar citu vidi un citu kultūru, nepieciešamas refleksijas par savas un citas valsts valodu, vēsturi, sabiedrību, kultūru, tās savdabību, dzīves stilu.

Antropologi Klifords Gīrcs (*Geertz*), Edvards Holls (*Hall*), Edmunds Līčs (*Leach*) uzsver saikni starp kultūru un komunikāciju: ja kultūra sastāv no „jēdzienu tīmekļiem, ko cilvēki auž ap sevi, tad komunikācija – valoda, māksla, mūzika, deja u. c. – ir līdzekļi, ko cilvēki izmanto, lai izskaidrotu, atveidotu, saglabātu un transformētu šos vērtību tīmekļus” (Gīrcs 1998, 86). Tāpēc „būt cilvēkam nozīmē būt saskarsmē ar kādu no cilvēces kultūras un piederēt pie kādas kultūras nozīmē redzēt un pazīt pasauli”, atgādinot, ka „komunikācija ir kultūras būtība un patiesībā arī pašas dzīves būtība” (Griffin 1991, 125).

Postmodernajā pasaulē notiek sociālo attiecību kultūras veidošanās. Eiropā izplatīto valodu „vienotās daudzveidības” ideju, daudzveidīgā un sarežģītā vienību, kas savieno pretstatus, raksturo franču sociologa Edgara Morēna (*Morin*) izteiktā atziņa: „Dialoga princips nozīmē divu vai vairāku atšķirīgu *loģiku* savienojumu vienā veselā sarežģītā veidā (papildu, konkurējošā vai antagoniskā), dualitātei neizzūd kopumā” (Morēns 1990, 77), bet valodas apgūšana nozīmē citu – tolerantu un dialogisku – attiecību veidošanos.

Dzīve bez komunikācijas nav iespējama, bet cilvēka dabai neatbilst pilnīgi vienāda, unificēta saprašana. Tā ir pretrunā ar apziņas kulturvēsturisko nosacītību, katra cilvēka unikalitāti. „Ja sabiedrība pārāk intensīvi cenšas visu vienādot, rodas pretējs process – nevis izpratne, bet nemotivēts protests, nevis kopība, bet atsvešinātība” (Kūle 2006, 409), tāpēc 21. gadsimts liek apzināties daudz kultūru paradigmas nepieciešamību izglītībā.

Saskaroties atšķirīgām kultūrām, rodas nepieciešamība risināt vissarežģītākās komunikācijas problēmas, izprast universālās vērtības, kultūru dažādību un saskarsmes daudzveidību.

Saprašanās norit valodā. Valoda atver pasauli. Hanss Georgs Gadamers (*Gadamer*) atzīst, ka bez valodas mēs esam kā zivis bez ūdens, eksistēt nespējīgi un domāt nevarīgi (Gadamers 1999, 356).

Pieaugot dzīves telpu un dzīvesveidu daudzpusībai un veidojoties plurālās domāšanas pieredzei, aktualizējas jēdziens *starpkultūru mācīšanās*, turpina risināties diskusijas par kultūru dialoga dimensiju mācībās, saziņā un sadarbībā, tiek aktualizēts dialogs, komunikācija.

Valoda ir atslēga uz vērtību izpratni, jo tieši ar valodas palīdzību mēs atklājam savas domas un jūtas. Psihologs Viljams Bergkvists (*Bergqvist*) uzskata, ka valoda ir „galvenā mūsu ikdienas dzīves realitāte” (Rifkins 2004, 126, 204) mūsdienu sarežģītajā pasaulē, kur plašā informācijas telpa un zināšanu paplašināšanās nosaka Eiropas vispārējās kultūras koncepcijas saturu. Saskaņā ar šo koncepciju mūsdienu vispārējo kultūru raksturo atvērtība un plašums, šī kultūra ir individuālās identitātes attīstības, pasaules izpratnes un līdzdalības pamats.

Ludvigs Vitgenšteins (*Wittgenstein*) uzskatīja, ka iedomāties kādu valodu nozīmē iedomāties kādu dzīves formu. Tas, ka pasaule ir mana pasaule, izpaužas tādējādi, ka „manas valodas robežas nozīmē manas pasaules robežas” (Vitgenšteins 2006, 17). Arī Volfganga Velša (*Welsch*) transkultūru ideja mēģina nojaukt robežas, jo ar jaunu valodu nāk jauna pasaules aina. Cilvēks pārnes svešajā valodā savas paša valodas skatījumu. Ar valodas apgūšanu rodas jaunas nianse pasaules ainā. Ar valodu nāk tajā atzītā vērtību sistēma.

Filozofe Maija Kūle uzsver „dzīves formu un valodas ciešo saistību, kas attiecas gan uz tautām, uz kultūru kopumā, gan uz individuālo cilvēka eksistenci” (Kūle 2006, 279, 297).

Saprašanas un saprašanās filozofiskais aspekts

Jau padājušajā gadsimtā nozīmīgākie hermeneitikas pārstāvji Martins Heidegers (*Heideger*), Hanss Georgs Gadamers un Pols Rikērs (*Riker*) sniedz atbildes uz jautājumiem: 1) kas no filozofiskā viedokļa ir saprašana? 2) kā saprašana izpaužas cilvēka esamībā, valodā, kultūrā un vēsturē? 3) kā savienot mācību par interpretācijām ar domu par patiesību?

Gadamers izstrādā filozofisko hermeneitiku jeb „valodas ontoloģiju”. Hermeneitikas uzmanības centrā ir ne tikai tekstu interpretācijas jautājums, bet arī komunikācija kā tāda. Hermeneitika vēlas „attīrīt” un sakārtot mūsdienu civilizācijas vērtības, likt cilvēkam atkal dziļāk un pamatīgāk novērtēt savas iespējas. Cilvēka eksistences pamats ir „saprašana” un jebkuras saprašanas ietvarus veido kāda tradīcija (Griffin 1991, 356, 358). Līdzīgi Vitgenšteinam viņš atzīst, ka domāšanas robežas un pasaules ainu nosaka valodā izteiktā pieredze. Lingvistiskā pasaules aina (viss, ko mēs zinām un izprotam, pateicoties valodai) sakrīt ar to pasaules modeli cilvēka apziņā, kurš ir iegūts pieredzē. Pieredze ir valodiska. Valodiskais pasaules modelis ir vienīgais iespējamais. Bez valodas mēs nespējam ne dzīvot, ne domāt kā cilvēki. Tāpēc mūsu esamība ir valodiska esamība. Valoda ir esamība (šī tēze atklāj Gadamera valodas ontoloģijas būtību). Saprašanas līmenī nekādas citas

esamības nav. Saprašana ir viens no cilvēka dzīves rezultatīvās darbības pamatiem. Saprašanas procesa rezultāts ir izpratne.

Komunikācijas mērķis ir *sapratnes* robežu paplašināšana konkrētā situācijā, lai notiktu efektīva saziņa atbilstoši dalībnieku mērķiem. Nepieciešamība sazināties izvirza prasību pārvarēt saziņas barjeru.

Realizēt sevi kultūru dialogā, t. i., starpkultūru komunikācijas apstākļos, ir spēja, kuru augstu vērtē mūsdienu sabiedrībā. Tā ir starpkultūru kompetence. Tās izveidošanās tiek īstenota saistībā ar citvalodu koda apgūšanu un cilvēka kultūras pieredzes attīstīšanos, kurā var noteikt cilvēka attieksmi pret sevi, pret pasauli, kā arī radošās darbības pieredzi.

Starpkultūru kompetences veidošanās ir jāapskata saistībā ar studenta personības attīstību, viņa spējām un gatavību sadarbībai kultūru dialogā, balstoties uz kooperācijas principiem, savstarpējo cieņu, iecietību attiecībā pret atšķirībām kultūrā un kultūras barjeru pārvarēšanu.

Katram saskarsmes dalībniekam piemītošās „personīgās bagāžas” klātbūtne apziņā jeb sava personīgā kultūra (individuālā pasaules aina) un tā vai citādi citas pasaules (sveša apziņas veidojuma) pretstatījums rada personības dialogitāti. Tieši personības dialogitāte ir svarīgs faktors personības attīstībā, kas padara to spējīgu piedalīties kultūru dialogā. Kultūru dialogs reāli notiek konkrētās kultūras pārstāvja apziņā.

Iejušanās starpkultūru dialogā balstās uz savas kultūras izzināšanā izmantoto līdzekļu un paņēmienu lietošanu, tiecoties uz jaunajām zināšanām par svešo kultūru, kas tiek iegūtas saskarsmē ar šo svešo kultūru (Gīrcs 1998; Kūle 2006), kā arī attiecībā uz sekundārās valodas apziņas veidošanās spēju adekvāti justies starpkultūras saskarsmē.

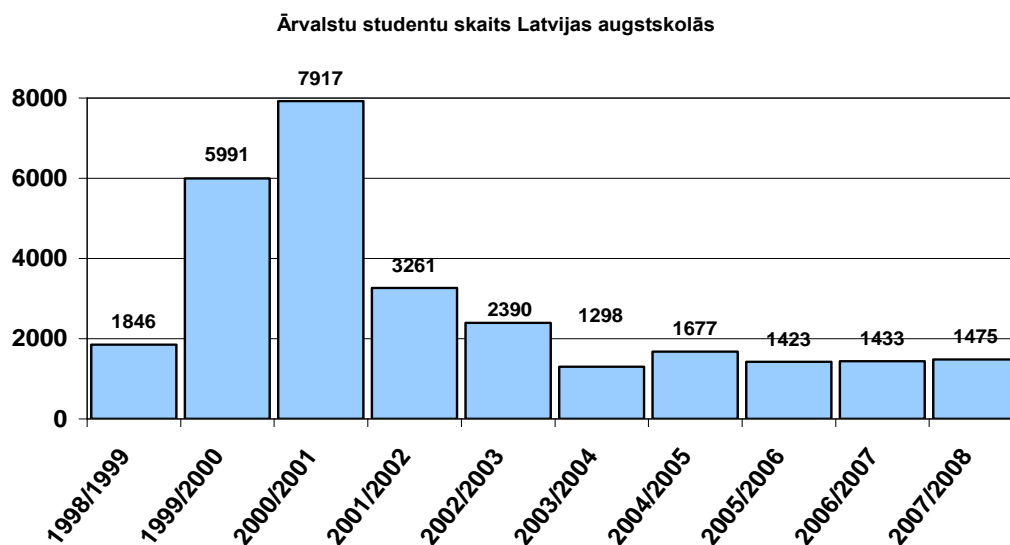
Starpkultūru kompetence tiek traktēta kā dažāda dzimuma un vecuma cilvēku spēja mierīgi un bez savstarpējas diskriminācijas sadzīvot vienā sabiedrībā; kā spēja iejusties svešā kultūrā; kā identitāte, kas integrē zināšanas un uzvedības veidus, kuru pamatā ir domāšanas plurālisma principi un vēsturisko kultūras procesu apzināšanās.

Ārvalstu studenti Latvijā: situācijas raksturojums

Jau 20. gadsimta 90. gados, attīstoties starptautiskajai sadarbībai un paplašinoties kontaktiem ne tikai ekonomikas, bet arī izglītības jomā, Latvijā pieauga studentu akadēmiskā mobilitāte. Latvijas Universitātei ir senas starptautiskās sadarbības tradīcijas un ir izstrādāta starptautiskās sadarbības stratēģija. Vispārējā statistika liecina, ka Latvijas augstskolās 1998./1999. mācību gadā studijas uzsāka 1847 ārvalstu studenti. Diagrammā (sk. 1. attēlu) norādīts Latvijas augstskolās imatrikulēto studentu skaits laika posmā no 1998. līdz 2008. gadam.

Ārvalstu studentu skaita (samazināšanās/palielināšanās) dinamika nav prognozējama, bet pēdējo gadu laikā tai ir tendence saglabāties 2005.–2008. gada līmenī. Arī 2009. un 2010. gadā ārzemju studentu skaits nav būtiski palielinājies. Sākotnēji (no 1998. līdz 2004. gadam) grupas veidoja

galvenokārt studenti no Šrilankas, Libānas, Sīrijas, bet pēdējo gadu laikā (no 2006. līdz 2009. gadam) grupās pārsvarā ir studenti no ES valstīm (Vācijas, Lielbritānijas, Norvēģijas u. c.).

1. attēls. Ārzemju studentu skaits Latvijā no 1998. gada līdz 2008. gadam (LR CSP dati)

Latvijas Universitātes atjaunotajā Medicīnas fakultātē ārvalstu studentiem no Šrilankas, Sīrijas, Libānas, Indijas, Japānas, Turcijas, Irānas u. c. valstīm 1998./1999. studiju gadā sāka piedāvāt ārstniecības programmas apguvi angļu valodā, jo parasti šo valstu studenti izvēlas medicīnas studijas. Pēdējo divu gadu laikā ir pieaudzis to studentu skaits, kuri diplomu ieguvuši savā mītnes zemē vai citā valstī, bet Latvijā vēlas turpināt studijas rezidentūrā (tie ir 2, 4 vai 6 gadi). Lai iestātos rezidentūrā, studentiem nepieciešama latviešu valodas prasme (vidējais līmenis), tāpēc studiju programmā tika iekļauta latviešu valodas apguve. Tādējādi notiek studējošā personības pašattīstības, profesionālās saskarsmes prasmju un socializācijas veicināšana, kā arī starpnozaru zināšanu integrēšana profesionālajā attīstībā (Ivaškins, Lismane 2006, 249; Lismane 2008, 277–286).

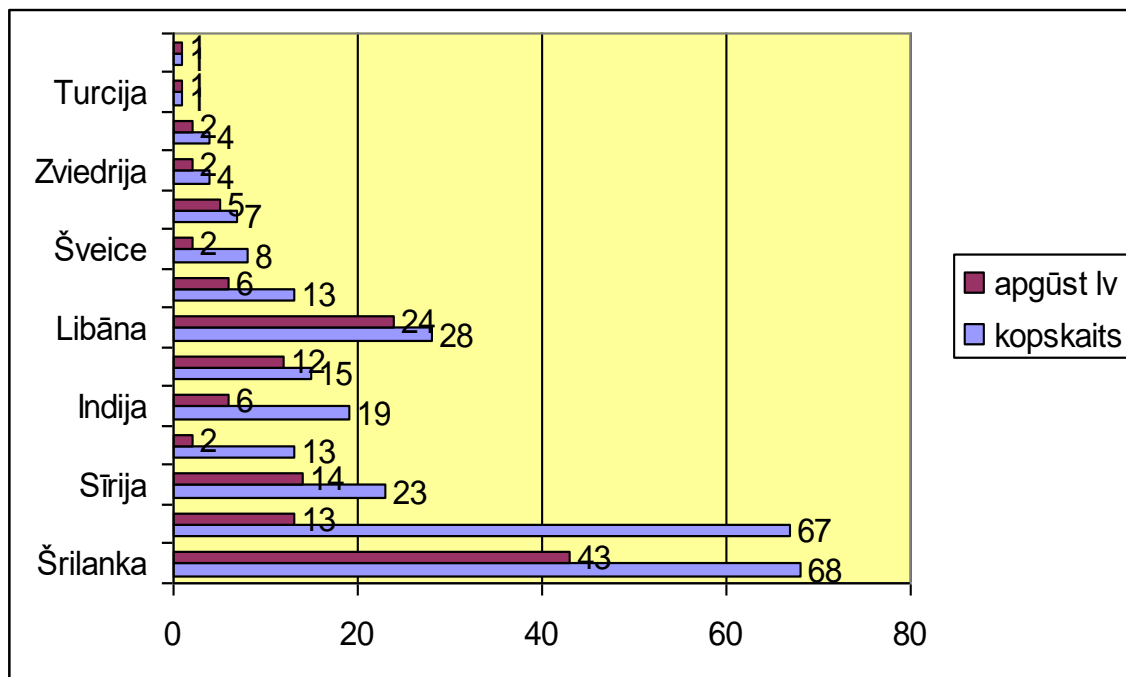
Ārzemju studentu latviešu valodas apguves pieredzes un komunikatīvo vajadzību izpēte

Lai izzinātu studentu mācīšanās pieredzi, iejušanās grūtības citā kultūrvidē, vērtību izpratni, kultūru atšķirības, starpkultūru pieredzi, problēmas valodas lietošanā, pētījuma konstatējošajā un veidojošajā eksperimentā iesaistīti studijas Latvijā uzsākušie ārvalstu studenti (galvenokārt ārstniecības/apmaiņas/tālākizglītības programmās) (sk. 2. attēlu).

Tika veikta latviešu valodas kā profesionālās svešvalodas studiju procesa (īpaši runas prasmes veidošanās un saskarsmes īpatnības mediķa

profesionālajā darbībā) pieredzes analīze (sasniegumu un trūkumu izvērtēšana), nonākot saskarsmes situācijās ar atšķirīgas izglītības sistēmas, kultūras un reliģijas pārstāvjiem.

Valodas apguves procesa izpēte, ņemot vērā objektīvās grūtības, ar kurām studiju procesa subjekti saskaras svešā/atšķirīgā valodas, sociālajā un kultūras vidē, tiek aktualizētas kompetences, kuru pilnveidošana nepieciešama visiem studentiem.

2. attēls. Latviešu valodas apguves procesā un pētījumā iesaistītie studenti

Pētījumā (2004.–2009. gads) piedalījās Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes ārvalstu studenti, Latvijas Universitātes apmaiņas studenti un rezidentūras studenti. Daļa studentu un docētāju iesaistīti dažādos pētījuma posmos:

- studēšanas biogrāfiju, interešu un vajadzību, valodas apguves motivācijas, pirmās svešvalodas un otrās svešvalodas apguves pieredzes izpētē,
- profesionālo, tikumisko un kultūras vērtību izpētē,
- valodas barjeru izpētē.

Konstatētas būtiskākās problēmas latviešu valodas apgūvē:

- 1) vairumam ārzemju studentu trūkst pieredzes un atbalsta iekļauties atšķirīgā sociālajā un kultūrvidē, kas traucē pilnvērtīgi iesaistīties produktīvā studiju procesā, kura atkarībā no valodas apgūvēja mācībām veltītā laika notiek vispārējo un speciālo kompetenču veidošanās gan sinhronā (t. i., noteiktā mācību posmā), gan diahronā (t. i., dažādos mācību posmos) studiju procesā;

- 2) daudziem studentiem trūkst motivācijas aktīvāk, patstāvīgāk iesaistīties jaunas valodas apguves procesā, trūkst prasmes un mērķtiecības attīstīt un pilnveidot runas un rakstu valodas līmeni;
- 3) profesionālās latviešu valodas kompetence ir integratīvs veidojums, kas ietver valodas komunikatīvo kompetenci profesionālajā darbībā un starpkultūru kompetenci Latvijas kultūrvidē;
- 4) profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās procesu ietekmē šādi faktori:
  - studentu lingvistiskās spējas, motivācija, attieksme, vērtību sistēma, citas valodas pašpietiekamība u. c.;
  - valodas koncepcija un programmu stratēģija netiek realizēta vienotā studiju sistēmā, jo pastāv teorētiskā nodrošinājuma (latviešu valodas kā svešvalodas apguvei ārstniecības jomā trūkst teorētiski pamatotu, praksē pārbaudītu mūsdienīgu studiju modeļu un atbilstošu mācību līdzekļu) un reālās lingvistiskās vides neatbilstība (valodas apguve notiek reizi nedēļā; valodas vide, nepastāvot komunikācijas iespējām ārpus mācību laika, nerada iespēju valodas lietošanai, studijas notiek angļu valodā, turpretī komunikācija ar pacientu Latvijas slimnīcās studiju prakses un rezidentūras laikā var norisināties latviešu/krievu valodā), kā rezultātā savu profesionālo kompetenci latviešu valodas vidē var apliecināt tikai 15–20 % topošo speciālistu;
  - tādējādi rodas pretruna starp studentu profesionālās latviešu valodas kompetences teorētisko līmeni un spēju lietot valodu profesionālās saskarsmes situācijās Latvijas vidē, kur ārvalstu studenti izjūt diskomfortu, nespējot pilnībā apliecināt sevi kā speciālistu.

Efektīvu saziņu ietekmē komunikācijas sociālie un valodas apgūvēja personiskie aspekti: starpkultūru un profesionālās vides nepārtrauktā maiņa; tolerantu un dialogisku attiecību veidošanās nepieciešamība; saskarsmes kultūru dažādības pieņemšana; adekvāts reālās situācijas novērtējums; nepaļaušanās uz unificētu saprašanu. Studiju procesā iesaistīto subjektu virzība uz saprašanos un attiecību harmonizāciju ir „robežu” nojaukšana, jaunu dzīves formu un valodu pieņemšana (Vitgenšteins 2006).

Latviešu valodas kā svešvalodas apguve mūsdienu daudz kultūru paradigmā ir jauna un maz pētīta joma, it īpaši, ja latviešu valodas kā svešvalodas apguve ir profesionāli orientēta. Ārsta, kā arī citu speciālistu profesionālā darbība ietver „sociāli orientētu un uz personību virzītu saskarsmi” (Гальскова 2004, 64; Rifkins 2004, 6).

Profesionālā saskarsme latviešu valodā ietver ne tikai praksi slimnīcā studiju laikā, bet arī rezidentūras posmu un iespēju piedāvāt sevi darba tirgū, ja students izvēlas palikt Latvijā. Studenti, attīstot valodas komunikatīvo kompetenci, izjūt nepieciešamību pilnveidot arī sociālkultūras kompetenci (Выготский 2003) un starpkultūru kompetenci (Гальскова, Гез 2004), kas ietver saprašanas un saprašanās robežu paplašināšanu: iecietību/toleranci,

citas kultūras izpratni un pieņemšanu (to pilnveido visi šajā procesā iesaistītie darbības subjekti) un pieredzes bagātināšanu.

Profesionālās latviešu valodas kompetences saturiskais aspekts

Pētījumā tiek analizētas ārvalstu studentu vajadzības un latviešu valodas kā svešvalodas kompetences veidošanās nosacījumi, lai izstrādātu ārvalstu studentu profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās un attīstības saturisko un procesuālo aspektu. Profesionālās latviešu valodas kompetences komponentu struktūra (sk. 1. tabulu) izveidota, izanalizējot kompetences kā zinātniskas kategorijas izpratni dažādās valstīs (Hans Dīters Hubers (*Huber*), Roberts Vaits (*White*), Jirgens Hābermass (*Habermas*), Vilhems Humbolts (*Humbolt*), Noems Čomskis (*Chomsky*), Dells Haimzs (*Hymes*), Ļevs Vigotskis (*Визомский*), Lils Bahmans (*Bachman*), Irina Maslo, Diāna Laiveniece, Elīna Maslo, Inta Tiļļa, Maija Dirba, Ineta Lūka u. c.). Dažādās pieejas kompetenču klasifikācijā (OECD, ES Komisijas u. c.) piedāvā daudzveidīgus kompetenču veidus (EP 2006, 94).

1. tabula

Būtiski valodas komunikatīvās un starpkultūru kompetences komponenti studiju un profesionālajā vidē

Valodas un komunikatīvā kompetence profesionālajā darbībā:
latviešu valodas sistēma un normas
vispārlietojamā leksika un medicīnas terminoloģija
latviešu valoda kā informācijas ieguves un izziņas līdzeklis
latviešu valoda kā informācijas līdzeklis profesionālās saziņas procesā
saziņas kultūra studiju procesā un ārsta darbībā
latviešu valoda specialitātes teorētisko un praktisko zināšanu izmantošanā
verbālās un neverbālās saziņas stratēģijas, stratēģiskā domāšana un problēmu risināšanas stratēģijas
Starpkultūru kompetence studiju un profesionālajā vidē:
latviešu valoda kā izziņas līdzeklis un sociālās un profesionālās sadarbības līdzeklis
latviešu valoda kā vērtība un kultūras sastāvdaļa
latviešu valoda kā saskarsmes līdzeklis kultūru dialogā
latviešu valodas lietošanas īpatnības daudz kultūru vidē
starpkultūru saziņas process un modeļi
atbildība un individuālais ieguldījums profesionālās latviešu valodas kompetences veidošanās procesā

Katrs valodas lietošanas akts notiek konkrētā situācijā kādā sociālās dzīves jomā un valodas vidē (darbības laukā vai interešu sfērā):

- personiskā joma, kuras centrā ir attiecīgā persona kā indivīds (*vieta*: studentu kopmītne, īrēts dzīvoklis; *personas*: radi, draugi, paziņas);
- sabiedriskā joma, kurā persona darbojas (*sabiedriskās vietas*: institūcijas, varas iestādes; *personas*: ierēdņi, darbinieki u. c.);

- izglītības joma, kurā persona iesaistās organizētā mācību procesā (*vieta*: universitātes auditorijas, laboratorijas; *personas*: docētāji, grupas biedri, administrācijas darbinieki u. c.);
- profesionālā joma, kurā persona strādā kādu darbu, praktizējas (*vieta*: slimnīca, laboratorija; *personas*: medicīniskais personāls, ārsti, medicīnas māsas, praktikanti) (Sosāre 1995; Lismane 2010, 477).

Svešvalodu apguves hipotēžu (kontrastu hipotēzes/hipotēzes/starptulodu hipotēzes) analīze rāda, ka visefektīvākā ir tā hipotēze, kura balstās uz daudzskultūru paradigmu starpkultūru situācijā. Viens no svarīgākajiem šīs hipotēzes postulātiem ir tas, ka svešvalodas apguves procesā students veido savu individuālu, viņam atbilstošu, patstāvīgu valodas sistēmu, kurai piemīt gan dzimtās valodas un svešvalodas galvenās iezīmes („jauktais kods”), gan arī specifiskās īpatnības, kas nav atkarīgas no pirmajām divām valodām (Гальскова, Гез 2004).

Students, balstoties uz savu lingvokulturālo pieredzi, pakāpeniski, soli pa solim, virzās uz svešas valodas un svešas kultūras sistēmas izpratni un apguvi; protams, šis process ir pietiekami sarežģīts, apgūt valodu un kultūru pilnībā izdodas ne visiem.

Profesionālās kompetences veidošanos nosaka speciālo zināšanu apguve un šo zināšanu socializācija, prasme lietot zināšanas profesionālās darbības jomā (Garleja 2006 20, 28; Lūka 2008, 31), humāna vērtību orientācija, radoša pieeja, iecietība, aktivitāte, ko ietekmē personības līdzšinējā sociālā, izglītības un kultūras pieredze, tāpēc medicīnas darbinieku profesionālās kompetences struktūrā ietilpst:

- kognitīvā kompetence, kas ietver medicīnas nozares teorētiskās un praktiskās zināšanas;
- personīgā kompetence, kas ir personības individuālās spējas un sociālās prasmes raksturojoša kompetence: komunikācijas spējas, iecietība/tolerance, empātija, prasme pilnveidot zināšanas mūžizglītības piedāvājumā;
- profesionālo stratēģiju kompetence, ko raksturo stratēģiskā domāšana un plānošana, profesionālā dialoga prasmes, mūsdienīga tehniskā nodrošinājuma izmantošanas iemaņas;
- starpkultūru kompetence, ko veido valodas komunikatīvā kompetence, plurilingvāla pieredze, spēja darboties dažādās kultūrvidēs (Lismane 2010, 475–479).

Izpētītie profesionālās svešvalodas kompetences veidošanās nosacījumi atšķirīgā valodas, sociālajā un kultūras vidē, balstoties uz ārzemju studentu interešu un komunikatīvo vajadzību, kultūras īpatnību, sociālās un kultūras pieredzes, latviešu valodas apguves motivācijas, iepriekšējo svešvalodas mācīšanās un valodas lietojuma pieredzi Latvijas kultūrvidē, radīja pamatu profesionālās latviešu valodas kā svešvalodas kompetences struktūras izveidei. Pamatojoties uz citvalstu un Latvijas zinātnieku izveidotajām

valodas komunikatīvās un profesionālās kompetences shēmām, tika izstrādāta latviešu valodas kā svešvalodas kompetences struktūra (Lismane 2010, 478).

Profesionālās latviešu valodas kompetence ir integratīvs veidojums. Tās saturā ietilpst valodas komunikatīvā un starpkultūru kompetence. Šīs kompetences būtiski ietekmē studiju un profesionālās darbības efektivitāti un kvalitāti. Valodas komunikatīvās kompetences struktūru (sk. 2. tabulu un 3. attēlu) veido ne tikai lingvistiskā, pragmatiskā un diskursa kompetence, bet arī profesionālā un stratēģiskā kompetence.

2. tabula

Valodas komunikatīvās kompetences komponenti

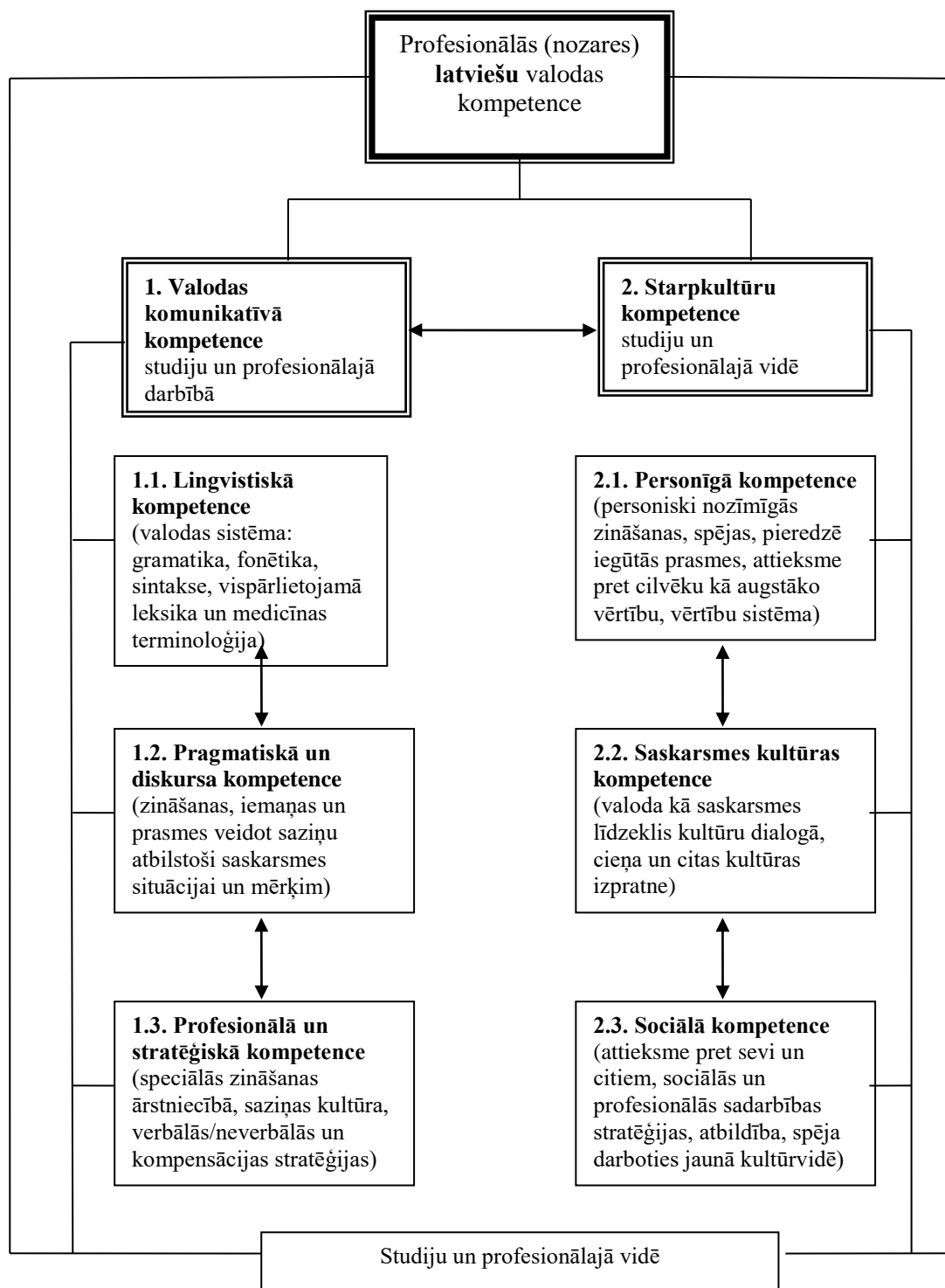
1.1. Lingvistiskā kompetence:
1.1.1. Valodas sistēmas izpratne (gramatika, fonētika)
1.1.2. Vispārlietojamā leksika (vārdu krājums)
1.1.3. Specialitātes (medicīnas) terminoloģija
1.2. Pragmatiskā un diskursa kompetence:
1.2.1. Runas prasme saziņā
1.2.2. Rakstītprasme
1.2.3. Teksta izpratne
1.3. Profesionālā un stratēģiskā kompetence:
1.3.1. Ārsta profesionālās darbības
1.3.2. Profesionālās stratēģijas
1.3.3. Profesionālā dialoga prasme (saziņas kultūra)

Rodoties izpratnei par latviešu valodas sistēmu (fonētiku, gramatiku utt.), apgūstot vispārlietojamo leksiku un specialitātes terminoloģiju, latviešu valoda sāk funkcionēt ne tikai kā informācijas ieguves un izziņas līdzeklis, bet arī kā saziņas nodrošināšanas līdzeklis studiju un profesionālajā darbībā.

3. tabula

Starpkultūru kompetences komponenti

2.1. Personīgā kompetence:
2.1.1. Valodu un kultūru pieredzes bagātināšanās
2.1.2. Vērtību sistēma
2.1.3. Profesionālā ētika
2.2. Saskarsmes kultūra
2.2.1. Saskarsmes kultūras normas
2.2.2. Atšķirīgā izpratne, pieņemšana
2.2.3. Valodas lietošanas īpatnības daudz kultūru komunikācijā
2.3. Sociālā kompetence
2.3.1. Sociālās un profesionālās sadarbības stratēģijas

3. attēls. Profesionālās latviešu valodas kompetences saturiskā struktūra (I. Līsmane)

Valodas (dzimtās/otrās/svešvalodas) situācija un vieta dažādās Eiropas Savienības valstu izglītības sistēmās var būt atšķirīga, jo nepastāv vienota lingvistiskā tradīcija. Attieksmei pret valodu nevajadzētu būt ne vienaldzīgai, ne agresīvai, bet gan atvērtai, ieinteresētai un atbildīgai.

Profesionālās latviešu valodas kompetences struktūrkomponenti veido profesionālās latviešu valodas kompetences rādītāju un kritēriju sistēmu, kas atbilst studentu profesionālās latviešu valodas kompetences satura specifikai slimnīcas praksē un saskarsmes īpatnībām ārsta profesionālajā darbībā.

Starpkultūru kompetence ir pasaules izpratnes un līdzdalības pamats, saprašanas un saprašanās robežu paplašināšana.

Literatūra

EP 2006 – *Eiropas Padome. Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, novērtēšana*. Rīga : VVA, 2006.

Gadamers 1999 – **Gadamers, Hanss Georgs**. *Patiesība un metode: hermeneitikas ontoloģiskais pagrieziena punkts uz valodas vadību*. Rīga : Jumava, 1999.

Garleja 2006 – **Garleja, Rasma**. *Cilvēkpotenciāls sociālajā vidē*. Rīga : RaKa, 2006.

Griffin 1991 – **Griffin, Endry**. *A first look at communication Theory*. New York : McGraw-Hill Inc., 1991.

Gīrcs 1998 – **Gīrcs, Klifords**. *Kultūru interpretācija*. Rīga : AGB, 1998.

Ivashkins, Lismane 2006 – **Ivashkins, Igors, Lismane Inta**. Language learning and Cultural Diversity in the Educational System. *Citizenship Education: Europe and the World*. Proceedings of the eighth Conference of the Children's Identity and Citizenship in Europe, Thematic Network. Riga, a CiCe publication, London, 2006, pp. 249–265.

Lismane 2006 – **Lismane, Inta**. Cultural Diversity and the Significance of Students Responsibility to the Development of Communicative Competence. *Nation and Language: Aspects of Socio-Linguistic development*. Kaunas : Kaunas University of Technology, 2006, pp. 143–146.

Lismane 2008 – **Lismane, Inta**. Cultural Diversity in the Learning Society: Knowledge and Skills for Life. *Reflecting on Identities: Research, Practice & Innovation*. Proceedings of the tenth Conference of the Children's Identity and Citizenship in Europe, Thematic Network. Ed. Ross A. and Cunningham P., published by CiCe. London : Metropolitan University, pp. 277–285.

Lismane 2010 – **Lismane, Inta**. Higher Education, the Learning Society and the Labor Market. *Lifelong Education: Continuous Education for Sustainable Development*. UNESCO. Vol. 8. Scientific editors N. A. Lobanov, V. N. Skvortsov. Saint-Peterburg, 2010, pp. 475–479.

Lūka 2008 – **Lūka, Ineta**. *Profesionālās angļu valodas kompetences veidošanās augstskolā*. Rīga : Turība, 2008.

Kūle 2006 – **Kūle, Maija**. *Eirodzīve*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006.

Morēns 1990 – **Morēns, Edgars**. *Domājot par Eiropu*. Rīga : SIA Omnia Mea, 1990.

Rifkins 2004 – **Rifkins, Džeremijs**. *Jaunās ekonomikas laikmets*. Rīga : Jumava, 2004.

Sosāre 1995 – **Sosāre, Maija**. *English for Doctors and Nurses*. Rīga : Zvaigzne, 1995.

Vitgenšteins 2006 – **Vitgenšteins, Ludvigs**. *Loģiski filozofiskais traktāts*. Rīga : Liepnieks un Rītups, 2006.

Выготский 2003 – **Выготский, Лев**. *Психология развития человека*. Москва : Смысл, 2003.

Гальскова, Гез 2004 – **Гальскова, Надежда, Гез, Надежда**. *Теория обучения иностранным языкам*. Москва : Академия, 2004.

COMPREHENSION AND MUTUAL UNDERSTANDING IN THE CROSS CULTURAL DIALOG

Summary

As a result of the diversity of living forms and pluralistic thinking the notion of intercultural learning has become topical. In the course of these changes there has been a discussion of cultural dialogue in education, communication, and cooperation. The ability to participate in a dialogue and to communicate has to be consolidated through learning experience.

When different cultures meet, it becomes necessary to solve communication problems, to understand universal values, as well as various languages and cultures and ways of communication.

The doctoral thesis reveals the contradiction between the theoretical level of foreign students' professional Latvian language competence and their ability to use the language in professional communication.

The author renders the theoretical basis of the development of the professional Latvian language competence and deals with the communication features and overcoming of language barriers. She analyzes the students' language acquisition experience and motivation for the language acquisition and use and presents the organizational principles of the studies of Latvian as a foreign language.

The author puts forward a discussion on the process of language learning and cross cultural communication, respect to different identity, ways of pedagogical solutions. Analysis is based on the survey (2005–2009) of students and professors because students opinions about knowledge and the ways to get it can differ from professors points of view.

TULKOTĀJA LOMA TŪRISMĀ NEATKARĪGAJĀ LATVIJĀ 20. GADSIMTA 20.–30. GADOS

Tūrisms kā jauna reklāmas joma parādījās Latvijas Republikas pirmās neatkarības laikā 1921.–1940. gadā, jo tūrisma nozare varēja pastāvēt tikai neatkarīgā valstī. Tūrisms ir cieši saistīts ar valsts kultūras attīstību.

Tūrisma reklāmā savijas valodas un ārpusvalodas līdzekļi, kas veic gan informatīvo, gan apelatīvo funkciju. Tūrisma ir svarīgs viss, par ko cilvēki interesējas ikdienā – laika apstākļi, naktsmītnes iespējas, veselības aprūpe, izklaide, tradicionālā virtuve un, protams, arī valoda (sk. Ogilvy 1985, 135). Turklāt tam visam jābūt pasniegtam tik pievilcīgā veidā, lai cilvēki šo precī vai pakalpojumu vēlētos pirkt. Tādējādi tūrisma reklāmai piemīt gan reklāmas teksta iezīmes (manipulācija, auditorijas vajadzību apmierināšana īpašā komunikācijas situācijā, kurā adresāts ne vienmēr ir gatavs uztvert viņam piedāvāto informāciju), gan arī tādas īpašības, kas raksturīgas tikai tūrisma nozares reklāmtekstiem. Pirmkārt, tūrisma, reklamējot precī, bieži tiek reklamētas vietas un reizē arī valsts tēls. Tāpēc tūrisma reklāmas īpatnības ir kādas vietas šarma izcelšana, tās atšķirību pasvīturošana, vārdiskās un vizuālās informācijas saistība, kā arī tūristu baiļu mazināšana (tūristiem mēdz būt bailes no nezināmām vietām gan pārtikas un naudas atšķirību, gan arī valodas nezināšanas dēļ). Otrkārt, cilvēki, izvēloties apskatāmās vietas, pakļaujas modei. Tūrisma reklāma var ietekmēt modes tendences (par tūristu bailēm un modes tendencēm sk. Ogilvy 1985, 135).

Lielākā daļa tūristiem paredzēto tekstu ir tulkojumi. Tiem būtu jābūt pietiekami adaptētiem, lai novērstu šķēršļus komunikācijā un varētu manipulēt ar adresāta vēlmēm.

Latvijas Republikas pirmās neatkarības laikā Latvija tiek reklamēta ārzemniekiem. Tas tiek darīts svešvalodā, citu faktū vidū ietverot arī informāciju par latviešu valodu.

The Latvians are not Russians, not even Slavs, but constitute, together with the closely related Lithuanians, a separate branch of Aryan or Indo-European family of nations, to which the old Prussians, Jadwingers, Galinders, Sudavs and Herulers also belonged. One of the chief Latvian symbols is the Swastika, with which Latvian aeroplanes are marked.

The Latvians, whose language, for the reason mentioned above, has many characteristics in common with old Sanskrit, belong to the oldest nations of Europe. (Bihlman¹⁹)

(Tulk. Latvieši nav krievi, nav pat slāvi, bet kopā ar cieši radniecīgajiem lietuviešiem veido atsevišķu āriešu jeb indoeiropiešu tautu saimes zaru, kuram piederējuši arī senprūši, jātvingi, galindi, sudāvi un

---

¹⁹ Domājams, ka šis darbs ir izdots 20. gadsimta 30. gados.

heruli. Viens no galvenajiem latviešu simboliem ir svastika, kas attēlota uz latviešu lidaparātiem.

*Latvieši, kuru valodai iepriekš minēto iemeslu dēļ daudz kopīgu iezīmju ar sanskritu, pieder Eiropas vecākajām tautām.)*²⁰

Tekstā slavināta arī tautas pagātne un tagadne, turklāt teksts pasniegts tā, ka veido jau koriģētu ārzemnieka skatījumu, kas iepriekš, pēc teksta veidotāja domām, bijis kļūdainš.

Šajā laikā tomēr vēl līdz galam nav pārvarēts tautas mazvērtības komplekss, ko reklāmas teksti mēģina mazināt:

.. so far as culture is concerned, the ancient Latvians were not inferior to the other nations of Europe. (Bihlman)

(Tulk. .. kultūras ziņā senie lavieši nebija sliktāki par pārējām Eiropas tautām.)

Pirmās Latvijas Republikas laikā latvieši vēl arvien apzinās, ka ārzemnieki varētu jaukt ģeogrāfiskos nosaukumus, piemēram, Baltiju un Balkānus. Tādiem cilvēkiem domāts nākamais teksta fragments:

WHAT AND WHERE IS LATVIA? Nine people out of ten, when hearing the name of Latvia mentioned, ask: "What is Latvia?", or if not, then at least: "Where is Latvia?"— Latvia is one of the Baltic States (not the Balkan States!) which regained its independence in 1918. Latvia is not in Russia, it is entirely independent country, and its government is in no way similar to that of Russia. (Bihlman)

(Tulk. KAS IR LATVIJA, UN KUR TĀ ATRODAS? Dzirdot pieminam Latviju, deviņi no desmit cilvēkiem jautā: "Kas ir Latvija?" Ja viņi nejautā to, tad vismaz – "Kur ir Latvija?" – jautā noteikti. Latvija ir viena no Baltijas valstīm (nevis Balkānu valstīm!), kas atguva neatkarību 1918. gadā. Latvija neatrodas Krievijā, tā ir pilnīgi neatkarīga valsts, un tās valdība nekādā ziņā nav līdzīga Krievijas valdībai.)

20. gadsimta 20. un 30. gados latvieši mēģina parādīt savas valsts atšķirību no Krievijas, kā arī vēlas atrasties un pat izcelties attīstīto Eiropas valstu vidū. Latvijas parlaments ir līdzīgs Francijas un Somijas parlamentam, valsts – lielāka nekā Šveice, Holande vai Beļģija (Bihlman).

20. gadsimta 30. gadu tūrisma brošūras ņem vērā tūristu vēlēšanos arī svešā zemē justies kā mājās un, staigājot pa šīs zemes pilsētu ielām, spēt saprast to nosaukumus:

.. the British Legation is at the corner of Juris-Alunans (one of the nation's famous men) and Andrējs-Pumpurs (poet) streets; the American Legation is situated near the Viesturs (King of Zemgale, XIII century) Park in Washington Square and Auseklis (a Latvian poet) street; the German Legation in Rainis (famous poet) boulevard 13; the French Legation at the corner of Pulkvedis-Briedis (famous officer in the War of Independence) and Strēlnieku streets .. (Bihlman)

---

²⁰ Visi piemēru tulkojumi ir autore veikti.

(Tulk. .. *Lielbritānijas vēstniecība atrodas Jura Alunāna (viens no tautas slavenajiem vīriem) un Andreja Pumpura (dzejnieks) ielas stūrī; Amerikas vēstniecība atrodas Viestura (Zemgales valdnieks XIII gs.) dārza tuvumā Vašingtona laukumā un Ausekļa (latviešu dzejnieks) ielā; Vācijas vēstniecība – Raiņa (slavens dzejnieks) bulvārī 13; Francijas vēstniecība – Pulkveža Brieža (slavens virsnieks Latvijas Neatkarības karā) un Strēlnieku ielas stūrī..)*

Lai arī informācija sniegta diezgan sarežģīti un ir visai virspusēja, tomēr tajā jūtams lepnums par slavenajiem tautiešiem.

Tūristiem piedāvā gūt dziļāku izpratni par kultūru, iesakot iepazīt izcilu valodnieku atstāto mantojumu:

Kandava may be reached from Riga by car via Jelgava (Mitau) and Dobeles (Doblen), and one passes en route some old ruins and the parsonage of Dr. Bielenstein, celebrated for his knowledge of folklore. (Bihlman)

(Tulk. *No Rīgas uz Kandavu var aizbraukt ar automobili caur Jelgavu (Mitau) un Dobeli (Doblen), ceļā redzot senas drupas un mācītāja māju, kurā dzīvojis Dr. Bīlenšteins, kas ir guvis slavu ar savām folkloras zināšanām.*)

Pilsētu vācu nosaukumi palīdzēja šīs pilsētas atrast kartēs, kurās vēl arvien bija sastopami vācu cilmes vietvārdi.

Reklamējot pakalpojumus – naktsmītnes un maltītes –, tiek uzsvērtā to nelielā cena:

Clean and cheap hotels or inns are found in every townlet, and the countryside provides charming material for the photographer and the lover of nature. (Bihlman)

(Tulk. *Tīras un lētas viesnīcas jeb iebraucamās vietas ir katrā mazpilsētiņā, un lauku ainava ir apburošs materiāls fotogrāfam un dabas mīļotājam.*)

Bulduru Kazino viesnīcas reklāmā, kas veidota 20. gadsimta 30. gados, ir šāds teksts:

The only large hotel at the Riga Seaside. Cheap, well-furnished, sunny rooms with verandas. Modern restaurant, café and dining hall.

(Mikelsons²¹)

(Tulk. *Vienīgā lielā viesnīca blakus Rīgas pludmalei. Lētas, labi mēbelētas, saulainas istabas ar verandām. Moderns restorāns, kafejnīca un ēdamzāle.*)

Cita 20. gadsimta 30. gadu reklāmas iezīme – tās godīgums: aprakstot Latgali, Alfreds Bīlmanis raksta:

The roads in the province, although not paved, will be found passable in summer by car. (Bihlman)

(Tulk. *Ceļi provincē, lai arī nav bruģēti, vasarā ir izbraucami ar mašīnu.*)

---

²¹ Domājams, ka šis darbs izdots 20. gadsimta 30. gados.

Tomēr nākamā nodaļa *Back to Riga* (tulk. *Atceļā uz Rīgu*), kas iecerēta ciemiņu iedrošināšanai, var lasītājā sēt šaubas par Latgales ceļu izbraucamību, jo tā sākas ar vārdiem:

After having visited Latgale, you may turn westward to the Daugava, along a good highway leading from Rēzekne (14,000 inhabitants) to Daugavpils (45,000 inhabitants), and back to Riga, via Krustpils .. (Bihlman).

(Tulk. *Pēc Latgales apmeklējuma Jūs varat pagriezties uz rietumiem Daugavas virzienā, braucot pa labu ceļu no Rēzeknes (14 000 iedzīvotāju) uz Daugavpili (45 000 iedzīvotāju) un caur Krustpili atpakaļ uz Rīgu ..*)

Bailes no valodas nezināšanas un saprašanās grūtībām tiek efektīvi novērstas, jo tekstā skaidri minēts, ka Rīgā latvieši gan runā angļiski, gan padziļināti studē šo valodu (sk. 1. attēlu). Tomēr angļu vārdā „interest” (*‘interese’*) ir kļūda – patskaņa izlaidums (*“intres”*), kas nedaudz mazina rakstītā ticamību. 20. gadsimta 30. gadu tūrisma brošūrās ir daudz kļūdu.

English visitors to Riga will find English extensively spoken and will be surprised at the extraordinary intrest taken in their language. The Institute of English, a unique institution founded nearly thirteen years ago and controlled directly by the Latvian Ministry of Education, is a training-college for teachers of English in secondary schools. There is also a commercial department. There are approximately 350 students. All the subjects — literary, educational, and commercial — are taught in the English language. There are four lessons daily. The staff consists almost entirely of graduates of British universities.

1. attēls. (Bihlman)

Kopumā 20. gadsimta 20. un 30. gados ārzemniekiem domātā reklāma veiksmīgi veido valsts tēlu, lai to saglabātu cilvēku prātos uz ilgu laiku. Šķiet, ka A. Bīlmaņa brošūra ir apzināti pārsātināta ar informāciju – faktiem, izklaidējošiem nostāstiem, lai pārliecinātu ārzemnieku par to, ka šajā valstī ir daudz, ko redzēt. Domājams, ka nav ticis veikts pētījums par to, ko ārzemnieki Latvijā vēlētos apskatīt, tāpēc tiek piedāvāts viss, atstājot izvēli viesu ziņā. Tā laika reklāma efektīvi mazina bailes no nezināmas valsts. Tulkotājs ir vidutājs starp kultūrām, kurš vairākumā gadījumu sniedz informāciju no ārzemnieka skatpunkta.

Tā laika statistiskie pārskati nemin Latviju apmeklējušo tūristu skaitu, kas būtu labākais rādītājs reklāmas efektivitātes noteikšanai. Tomēr daži dati ir atrodamī. Žurnālā *Pasaules apceļotājs. Dzimtenes un ārzemju apceļotāju raksti* (Pasaules apceļotājs 1930, 14), runājot par tūristu kustību Latvijā, P. Akmens-Asmens norāda, ka 1930. gada augustā 7865 ārzemnieki

iebraukuši Latvijā pa dzelzceļu, 12 338 ārzemnieki izbraukuši no Latvijas un 1618 ārzemnieki šķērsojuši Latviju ceļā uz kādu citu galamērķi. Citā izdevumā *Jaunais „Pasauls Ceļotājs” Dzimtenes un ārzemju apceļotāju raksti zem P. Asmeņa redakcijas* (Jaunais Pasauls Ceļotājs 1929, 13) tas pats autors apgalvo, ka Latvija gūst ievērību un interesi ārzemnieku vidū, diplomātu un biznesmeņu vizītēm seko pārējo šo valstu pilsoņu plašāki ceļojumi pa Latviju.

Tūrisms ir politisks jautājums. *„Tūrisms ir laba lieta!” – tā teica Vadonis pag. vasarā Liepājā* (Vanags 1935, 3). Tādi ir Kārļa Ulmaņa Latvijas iedzīvotājiem domātie vārdi. Liela daļa tūristu ir paši latvieši. Tas ir saprotams, jo tūrismu plaši atbalsta un reklamē valdība:

.. *Tūrisms taču ir jauna un „pašu audzēta” kustība, mums nekur nekā nav ko patapināt vai noskatīties, viss „jādara pašiem”.* (Vanags 1935, 4)

Latviešiem domātie plakāti ir mākslas darbi. Par to publicēšanu ziņo presē. Šādu reklāmu mērķis ir vairot latviešu lepnumu par savu valsti (sk. 2. attēlu).

2. attēls. (Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs)

Tūrisma reklāmas, kuras tiek veidotas, lietojot tā laika terminu, kā propogandas materiāls, veicina arī citu preču reklāmu rašanos. Tā, piemēram, cukura reklāma tiek saistīta ar tūrista vajadzību atjaunot enerģiju (sk. 3. attēlu).

Tūristu ceļa somā lai
nekad neiztrūktu

c u k u r s

Cukurs baro — cukurs spēcina.
Apmeklējiet mūsu stendu.

Valsts cukura monopola pārvalde.

3. attēls. (Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs, 13)

Cits tūristiem domāts produkts ir šokolāde. Arī tā stiprina, ātri apmierina izsalkumu un nerada slāpes (sk. 4. attēlu):

**Tūristam
„tūristu”
šokolādi!**

Labāk par visu citu ceļā noderēs mūsu fabrikas „Tūristu” šokolāde.
Ražota tieši tūristu vajadzībām: — ļoti spēcinoša, — ātri apmierina ēstgribu,
— nerada slāpes, — garšīga, bet ne salkana.

Ceļā posdamies, liekat somā „Tūristu” šokolādi (ir divējāda: — ar riekstiem un bez), — tā atviegļina soļus un papildinās ceļojuma priekus.

Akc. Sab. V. Kuze
Šokolāde — Kori fektes — Biskvīti — Vafeles — Kafeja.
Fabr. noliktavas: Brīvības ielā 13 un Raiņa bulvārī 25.

4. attēls. (Ekskursants 1935, Nr.12, 2)

Jāpiezīmē, ka reklāmas sludinājumi Latvijā tika publicēti krietni agrāk par 20. gadsimta 20.–30. gadiem, bet minētā gadsimta sākumā sludinājumi

tika tulkoti no vācu valodas, savukārt 30. gados to latviešu valodas kvalitāte būtiski uzlabojās. Tā A./S. A. Ratfelders (sk. 5. attēlu) reklamējusi savas preces jau gadsimta sākumā, taču 30. gados tā saista savas preces ar tūrismu.

Viss tūristu, sportistu un ceļotāju vajadzībām!

Dāmu rokas somiņas	Visi formas tērpu piederumi: kā
Naudas maki, portfeli	zīmotnes,
Koferi un t. t.	pogas,
Jāšanas sporta piederumi	nozīmes.
Biedribu un organizāciju karogi, drukāti. Mugursomas.	Šoferiem ādas cimdi, jakas.
Suņu uzpurņi u. t. t.	Sporta kurpes.

Piemīņas lietišas: bloki, piezīm. grāmatīņas ar Rīgas skatiem un tautiskiem ornām.

A./S. A. RATFELDERS RĪGĀ, Kaļķu ielā 11.

5. attēls. (Ekskursants 1937, Nr. 21)

Arī nākamā atspirdzinošu dzērienu reklāma veidota tūrisma reklāmas kampaņai (sk. 6. attēlu): „Malt-Poter” lieto visi, kam rūp spēks un veselība:

Oskara Krūmiņa „Malt-Poter” lieto ikviens, kurš gādā par savu spēku un veselību.

„Malt-Poter” ir vienīgais bezalkohola iesala dzēriens Latvijā, kurš ieteikts no ārstiem lietot: mazasinīgiem, vājiem un sevišķi sportisti, tūristi un ceļotāji lieto kā spēcinošu, veselīgu, garšīgu un atspirdzinošu dzērienu.

„Malt-Poter” tiek pagatavots no labākā miežu iesala, kurš nesatur nekādas esences, nedz arī krāsas, kā tas mēdz būt pie dažādiem mākslīgiem bezalkohola dzērieniem.

„Malt-Poter” lai katram būtu sasniedzams, piegādā uz pasūtījumu mājā, no 10 pudelītēm sākot Rīgā.

Pasūtījumus pieņem: Rīgā, Kr. Barona ielā Nr. 82. Tālrunis 92078

6. attēls. (Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs, 19)

Tūristiem tiek reklamētas arī optikas preces (sk. 7. attēlu).

Kas tūristam vajadzīgs?

Labs **barometrs,**
kompas,
binoklis,
foto aparāts

PRINDULL

1. Grēcinieku ielā 12
tālr. 22991.

Kaļķu ielā 13
tālr. 22348

7. attēls. (Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs, 18)

Kā redzams nākamajā piemērā (sk. 8. attēlu), arī radiouztvērēja reklāma piemērota tūrisma kampaņai – reklāmas autors izmanto salīdzinājuma palīgteikumus, velkot paralēles starp ceļojumiem reālajā un skaņu pasaulē:

Ar tūristu vilcienu Latvijas ārēs, ar VEF uztvērēju plašā pasaulē!

Kā vilciens aizved Jūs krāšņās Latvijas ārēs, tā VEF uztvērējs aizved Jūs burvīgā skaņu pasaulē!

Kā lētais dzelzceļa tarifs atļauj katram ceļot, tā VEF uztvērēju cenas un izdevīgie nomaksas noteikumi atļauj katram kļūt par radio abonentu!

Mūsu cenas:

RMK	Ls 75.—
Vefar 2 BM/35	„ 95.—
Vefar 2 MD/35	„ 125.—
Veftrio 3 BD/35	„ 219.—
Vefsuper 3 MD/35	„ 249.—
Vefsuper 4 MD/35	„ 321.—
Vefsuper 7 MD/35	„ 421.—
Radio uztvērēji ar stāvlampu no Ls 237.— līdz Ls 416.—	

Pārliecināties!

Pieprasiet VEF uztvērēja nesaistošu demonstrāciju pie Jūsu tuvākā radio tirgotāja.

Apmeklējiet mūsu stendu.

VEF Rīgā

8. attēls. (Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs, 24)

Lina virskreklu reklāma ir interesanta ar to, ka tajā izcelta lina krāsa, kas palīdz slēpt putekļus, ceļojot pa smilšainajiem lielceļiem. Cita šī teksta iezīme – termina „siltuma vadīšanas spēja” lietojums, lai aprakstītu auduma priekšrocības:

Lina virskrekls – latviskais virskrekls

(Latvijas lins; latviešu roku darbs).

Neatvietojams apģērba gabals katram tūristam, jo pateicoties savai lielai siltuma vadīšanas spējai nekarsē un nesviedrē ķermeni. Lina dabīgā krāsa labi piestāv vasaras iedegumam un slēpj ceļa putekļus.

(Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs, 15)

20. gadsimta 30. gados tiek reklamētas dažādas preces. Nākamajā tekstā, kas veidots kā uzņēmuma vadītāja sniegta rekomendācija, reklamēti Baldones sēravoti. Tiek piedāvātas dažādas brīvā laika pavadīšanas iespējas, ieskaitot tenisu, kas reklāmā lietots kā neadaptēts aizgūvums no angļu valodas, latviešu galotni pievienojot lietvārdam pēc apostrofa *lawn tennis'a*.

Tādā neadaptētā formā aizguvums „lawn tennis” tika lietots latviešu valodā daudzus gadus:

Ko saka Baldones sēravotu direktors?

..Peldu viesiem, kas nespēj tālāk iziet, bagātīgu atpūtu sagādā parks. Ir ierīkoti spēļu laukumi parkā. Turpat arī Baldones sēravotu labierīcības biedrības, pēc visām tehniskām prasībām ierīkotais „lawn tennis'a” laukums. Liels dejas laukums. (Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs, 14)

Kopumā 20. gadsimta 30. gados reklāmas, kas domātas vietējiem iedzīvotājiem, satur visus reklāmas sludinājumu elementus (virsrakstu, attēlu, saukli), tām piemīt visas reklāmas valodas iezīmes (sintaktiskās, leksiskās, semantiskās un stilistiskās), kā arī tās paredzētas dažādām mērķauditorijas vajadzībām, piedāvājot lasītājam plašu pakalpojumu un preču klāstu.

Tulkotājs šajās reklāmās ir vidutājs starp dažādām kultūrām, vietējiem iedzīvotājiem paredzētajās reklāmās piedāvājot informāciju no Latvijas iedzīvotāja skatpunkta. Reklāmas veidotāji un tulkotāji paplašina kultūru, attīstot latviešu terminoloģiju un valodu kopumā.

Literatūra un avoti

Bihlman – Bihlman, Alfred. *The Baltic Riviera Latvia. June, July, and August on the Baltic Riviera.* Rīga, [b. g.].

Ekskursants 1935, Nr. 11 – *Ekskursants. Ekskursiju, tūrisma, ceļojumu, mākslas, vēstures, ģeogrāfijas un dabas zinību mēnešraksts.* Rīga, Nr. 11, 1935.

Ekskursants 1935, Nr. 12 – *Ekskursants. Ekskursiju, tūrisma, ceļojumu, mākslas, vēstures, ģeogrāfijas un dabas zinību mēnešraksts.* Rīga, Nr. 12, 1935.

Ekskursants 1935, Bezmaksas speciālnumurs – *Ekskursants. Ekskursiju, tūrisma, ceļojumu, mākslas, vēstures, ģeogrāfijas un dabas zinību mēnešraksts.* Bezmaksas speciālnumurs. Rīga, 1935.

Guide 1928 – *Guide to the Health Resorts of Latvia.* Gratis Supplement to the „Vilcienu saraksts”. Rīga : Leta, 1928.

Jaunais Pasaules Ceļotājs 1929 – *Jaunais „Pasaules Ceļotājs” Dzimtenes un ārzemju apceļotāju raksti zem P. Asmeņa redakcijas.* Redaktors P. Akmens-Asmens. Rīga, 1929.

Mikelsons – Mikelsons, Ch. (ed.) *June, July, and August on the Baltic Riviera, Latvia.* Riga : Latvian Tourist Society “Latvija”, [b. g.].

Ogilvy 1985 – Ogilvy, David. *Ogilvy on Advertising.* New York : Vintage Books, 1985.

Pasaules apceļotājs 1930 – *Pasaules apceļotājs. Dzimtenes un ārzemju apceļotāju raksti.* Redaktors P. Akmens-Asmens. Rīga, 1930.

Vanags 1935 – Vanags, K. L. 1. tūrisma propagandas izstāde „Apceļo dzimto zemi!” *Ekskursants. Ekskursiju, tūrisma, ceļojumu, mākslas, vēstures, ģeogrāfijas un dabas zinību mēnešraksts.* Bezmaksas speciālnumurs. Rīga, 1935, 3.–4. lpp.

THE TRANSLATOR'S ROLE IN TOURISM IN INDEPENDENT LATVIA IN 1920s AND 1930s

Summary

In Latvia, tourism appeared as a new field of advertising during the First Independence (1921–1940) as travellers could be invited to and real tourism could exist only in an independent country. Advertising for tourism is a medium where informative and vocative elements intersect. Tourist advertising has both similar features characteristic to the vocative texts in general and its own specific features. Major part of texts for foreign tourists are translations, this is why the paper considers the translator's role in tourism. Advertising of the 1920s and 1930s to foreigners is good at planting a long-term image of the country. Brochures seem to be deliberately cluttered with information to make a foreigner feel that there is much to see in Latvia. Translator was a cultural mediator who provided information from the outsider's point in most of the instances. Advertisements of 1930s for the local people have all the elements (headlines, pictures, slogans), all the features of advertising language (syntactic, lexical, semantic, and stylistic) and serve the variety of needs of the target audience – offer the whole spectrum of services and products. Translators were cultural mediators providing the information from the insider's point of view. In the context of cultural vulnerability, translators were expanding culture, developing the Latvian language, including its terminology.

SEMIOTISKĀ PIEEJA MEDIJU KULTŪRAS PĒTNIECĪBĀ

Semiotika aplūko pasauli kā attiecību sistēmu, kuras pamatvienība ir zīme. Šī zinātne pēta reprezentācijas dabu, nozīmes rašanos valodā un citās zīmju sistēmās. Semiotika ir universāla zinātne, kuras viena sastāvdaļa ir lingvistika, bet kuru var izmantot, pētot citas zīmju sistēmas. Pēdējā laikā semiotika ir kļuvusi par ļoti modernu un efektīvu teorētisko instrumentu mediju kultūras analīzē (Kellner 1995, 1–2). Līdz šim pie mums runāts par masu kultūru jeb popkultūru; šie jēdzieni saistās ar masu produkciju, zemu cenu un kvalitāti, vieglu pieejamību, dzelteno presi, lētiem romāniem, seriāliem, izklaidi un ikdienas dzīves estetizāciju, virspusējību pretstatā klasiskai māksliniecisko vērtību izpratnei. Rakstā tiek piedāvāts arī pie mums lietot terminu ‘mediju kultūra’, kas ir precīzāks apzīmējums, jo ietver komunikācijas jēdzienu. Starp sūtītāju un lasītāju notiek saziņa, kur aktīvi iesaistās abas puses. Protams, mediju kultūra ir domāta masām, un tāpēc tā ir arī socializēšanās sfēra, kurā veidojas mūsu identitāte. Mūsdienās vairs nav izvēles – iesaistīties kultūras procesos vai nē, jo dzīvojam nemitīgā informācijas klātbūtnē, nepārtraukti uztveram un interpretējam ziņojumus, un tos sūtām citiem gan apzināti, gan neapzināti. Tiešu cilvēcisku kontaktu kļūst mazāk, toties ik uz soļa mūs uzrunā reklāma, televīzijas, datoru un citi ekrāni ziņo par jaunumiem, muzikālais fons iepirkšanās vietās un kafejnīcās veido mūsu postmodernās dzīves noformējumu. Rolāns Barts (*Roland Barthes*) pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados aprakstīja buržuāzisko kultūrvidi šādi:

“The development of publicity, of a national press, of radio, of illustrated news, not to speak of the survival of a myriad rites of communication which rule social appearances make the development of a semiological science more urgent than ever. In a single day, how many really non-signifying fields do we cross? Very few, sometimes none. Here I am, before the sea; it is true that it bears no message. But on the beach, what material for semiology! Flags, slogans, signals, sign-boards, clothes, suntan even, which are so many messages to me.”
(Barthes 2009, 135)

Arī mūsdienās sacītais ir spēkā, jo tagad mēs dzīvojam kapitālistiski orientētā pasaulē, kas ir cilvēka veidota un piesātināta ar ziņojumiem. Mediju kultūra ir jauna, radusies pēc otrā pasaules kara līdz ar televīzijas parādīšanos, īsā laikā tā ir kļuvusi par ievērojamu spēku kultūras, politikajā un sabiedrības dzīvē. Tā ir industriāla un komerciāla, darbojas pēc masu ražošanas principa, un tās gala produkts ir prece, kas tiek pārdota, lai gūtu peļņu. Šī kultūra ir orientēta uz plašu auditoriju, tāpēc tai jāatsaucas uz aktuāliem notikumiem un jāaptver visas mūsdienu sociālās dzīves puses. Mediju kultūra ir pašreflektējoša tādā nozīmē, ka tā ne tikai rada savu pasauli, bet to arī nepārtraukti atjauno, tā runā

pati par sevi. Kultūra šādā nozīmē iesaista pēc iespējas vairāk sabiedrības locekļu, jo tikai tā veidojas kultūras patērētāju sabiedrība, kas tik ļoti nepieciešama, lai pati mediju kultūra pastāvētu, tā veido kaut ko līdzīgu ziņojumu asinsritei – tikmēr, kamēr šī asinsrite darbojas, mēs zinām, kādā pasaulē dzīvojam un kā ir jādzīvo. Skaidrs, ka šeit tiek parādīts, kuram pieder vara un kuram tās nav. Piemēram, biežāk raksta par ASV un lielāko ES valstu, kā arī Ķīnas un Krievijas aktivitātēm nekā par teritoriāli mazām, ekonomiski ne pārāk izcilām un militāri vājām valstīm. Izņēmums ir sensācija, sliktās ziņas, piemēram, Haiti zemestrīce. Citādi Haiti vārds ir reti sastopams laikrakstu virsrakstos. Arī mums kā mazai valstij daudz kam jāpiekrīt, jo pretējā gadījumā tiksim izolēti un tad sava likteņa veidošanā varēsim piedalīties ļoti nelielā mērā vai gandrīz nemaz. Par to liecina avīzēs cildinātās ES un NATO un mūsu valsts dalība tajās. SVF arī regulāri tiek pieminēts mūsu avīzēs, finansiāli esam no tā atkarīgi. Mēs esam daudz lielākā mērā saistīti nekā domājam ikdienas steigā. Šādu secinājumu varam izdarīt, ja apskatām ne tikai šodienas avīzes, bet ielūkojamies arī vecajās, pirms izmest tās ārā vai kaut ko tajās ietīt.

Mediju kultūra pārstāv tās sabiedrības šķiras intereses, kam tā pieder, kas to kontrolē un pārvalda. Mūsu dienās prese pārstāv dažādu politisko partiju intereses, tos, kuri ir varas pozīcijās, augstos amatos, arī tos, kam pieder harizmātiskā vara – šovu varoņi, prinči un princeses, tie, kas dejujuši vai dziedājuši ar zvaigzni, zvaigznes pašas, aktieri, dziedātāji un citi, kuriem ir ievērojami sasniegumi savā profesijā, bet kuri, žurnālistu intervēti, stāsta par savu dārzu, virtuvi, garderobi vai vasarnīcas iekārtojumu. Šie personāži uzrunā mūs no laikrakstu lappusēm, jo viņiem ir dots vārds. Prese ir iesaistīta sociālos un politiskos strīda jautājumos starp grupām, politiskiem spēkiem, kuri sacenšas savā starpā. Runājot par diskursu plašākā nozīmē, Mišels Fuko (*Michel Foucault*) izceļ tā nemierīgo raksturu un zināmu draudīgumu. Šos vārdus var pilnā mērā attiecināt uz mediju kultūru kopumā un uz drukātajiem dienas laikrakstiem īpaši.

“... anxiety as to just what discourse is, when it is manifested materially, as a written or spoken object; but also uncertainty faced with a transitory existence, destined for oblivion – at any rate, not belonging to us; uncertainty at the suggestion of barely imaginable powers and dangers behind this activity, however humdrum and grey it may seem; uncertainty when we suspect the conflicts, triumphs, injuries, dominations and enslavements that lie behind these words, even when long use has chipped away their rough edge.” (Foucault 1982, 216)

Umberto Eko (*Umberto Eco*) izsaka atšķirīgu viedokli – tā kā ziņojuma sūtītāja un adresāta attiecības ir dibinātas uz simboliskiem, nevis reāliem pamatiem, tad tās ir atgriezeniskas (Eco 1983, 248). Mediju kultūrā ir saredzamas iespējas, kā ieņemt aktīvu dzīves pozīciju, nepaļauties smadzeņu skalošanai, bet kritiski interpretēt to, ko avīze raksta, kā arī ņemt vārdu

pašam, komentēt rakstus internetā, piezvanīt vai nosūtīt avīzei vēstuli. Iezīmējas būtiska īpašība – mazinās distance starp rakstošo un lasošo lasītāju un rakstītāju. Mūsdienās vērojams arvien vairāk rakstošu lasītāju, jo šādu iespēju ir devis internets, bet lasītājs ir ticis iesaistīts jau agrāk.

„Līdz ar augošo preses izplatību, kas piedāvāja lasītājam ikreiz jaunus politiskus, reliģiozus, zinātniskus, profesionālus un vietējus izdevumus, arvien lielāka lasītāju daļa ... nokļuva starp rakstošajiem. Viss sākās, kad dienas izdevumi atvēra „vēstulu kastītes”. Tādējādi autora un publikas nošķirums grasās zaudēt noteicošo raksturu, tas kļūst funkcionāls un mainīgs no reizes uz reizi.” (Benjamins 2005, 172)

Kaut arī drukātie plašsaziņas līdzekļi, it īpaši dienas prese, kas ir šī pētījuma centrā, šobrīd strauji mainās un to ietekme mazinās, tie ir galvenā vai pat vienīgā lasāmviela ļoti daudziem. Šobrīd laikraksti pārdzīvo grūtu periodu augsto nodokļu un zemās lasītāju pirktspējas dēļ. Tomēr maz ticams, ka avīzes varētu iet bojā pavisam; drīzāk vienlaikus pastāvēs iespējas lasīt dienas presi gan internetā, gan tās būs nopērkamas papīra formātā. Iespējams, ka laikrakstu popularitāti vairo arī tāds apstāklis kā analogās televīzijas nomaiņa pret digitālo. Jācer, ka jauno apstākļu dēļ auditorijai neizdīs interese par to, kas notiek pie mums un pasaulē.

Semiotika ir labākais ietvars ne tikai literāra teksta, bet arī jebkuras kultūras parādības pētīšanā. Mediju kultūra paredz, ka saziņas procesā ir iesaistīti iespējami daudzi dalībnieki, kā arī puses ir aktīvas – rakstītāji un lasītāji vienlaikus ir ziņojumu sūtītāji un interpretētāji. Pēdējā laikā ar semiotisko metodi tiek skaidrotas ļoti daudzas kultūras parādības to komunikatīvā rakstura dēļ. Zīmju teoriju var efektīvi izmantot, kad visiem žanriem industriālajā sabiedrībā ir kopējas īpašības, kad detektīvromānus, komiksus, ziņu rakstus avīzē, TV ziņu izlaidumus un citus žanrus vieno tiem visiem kopējais komunikatīvais raksturs. Semiotisko pieeju var īstenot, kad industriālajā sabiedrībā aiz šķietamā viendabīguma slēpjas dažādas atšķirības un kontrasti, kad saziņas līdzekļi ir pietiekami attīstīti, lai sasniegtu nevis atsevišķas adresātu grupas, bet to nenoteiktu skaitu, kuri savukārt pārstāv dažādus sociālos slāņus un arī apstākļos, kad ir ziņojumu radītāji – grupas, kas rada un izplata ziņojumus ar industriālām metodēm. Minētos apstākļos dažādu saziņas līdzekļu daba un to radītais efekts vienādojas, atšķirībām kļūstot aizvien mazāk izteiktām un izkristalizējoties kopējai struktūrai un efektiem. Tā skaidro Umberto Eko. Pastāv uzskats, ka plašsaziņas industrializācija ne tikai maina ziņojuma apstākļus, bet arī tā nozīmi (Eco 1976, 13).

Semiotikas aizsācēji šveiciešu valodnieks Ferdinands de Sosīrs (*Ferdinand de Saussure*) un amerikāņu filozofs Čārlzs Sanderss Pērss (*Charles Sanders Peirce*) neatkarīgi viens no otra apmēram vienā un tajā pašā laikā uzrakstīja darbus, kas veido mūsdienu semiotikas pamatus. Gan Sosīrs, gan Pērss pētīja jautājumu par to, kā mūsdienu pasaules izpratne un zināšanas ir atkarīgas no valodas – organizētas zīmju sistēmas. Sosīrs analizēja valodu no komunikatīvā viedokļa, bet Pērsu interesēja valoda kā instruments

zināšanu gūšanā un uzkrāšanā. Pērsa semiotika iedibina citus pamatus kultūras analīzei nekā Sosīra teorija, kuras tradīcijā radušies postmodernisma kritiskie darbi un arī dekonstruktīvisma kritika. Sosīra izpratnē valoda ir vissvarīgākā zīmju sistēma, jo lingvistika ir visattīstītākā no visām semiotiskajām zinātnēm. Zīme ir divpusēja vienība, kas sastāv no *signifié* (*concept signified/apzīmētais*) un *signifiant* (*signifier/apzīmētājs*). Sosīra semiotika darbojas striktās zīmju sistēmas robežās, jo tikai semiotiska sistēma piešķir struktūru citādi amorfajai un neorganizētajai pasaulei. Objekts, uz kuru zīme attiecas, ir no semiotikas izslēgts.

“Le signe linguistique unit non une chose et un nom, mais un concept et une image acoustique.” (Saussure 2005, 98)

Sosīrs uzskata, ka pirms vārdiem nekā nav, doma neeksistē, pirms tā nav formulēta vārdos.

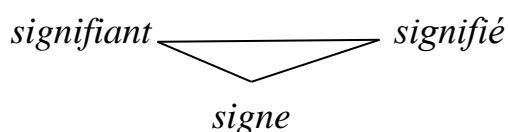
“... la pensée est comme une nébuleuse où rien n’est nécessairement délimité. Il n’y a pas d’idées préétablies, et rien n’est distinct avant l’apparition de la langue.” (Saussure 2005, 155)

Tādējādi varam apgalvot, ka Sosīram semiotika ir zinātne par formām, nevis par substanci. Nozīme veidojas tikai strukturālajās attiecībās, kur ir svarīgas atšķirības starp jēdzieniem un to kopsakars, nevis paši jēdzieni. Savukārt Pērsa skatījumā viss ir semiotisks, arī cilvēks pats. Trīsdaļīgais zīmes modelis ir tuvāks lietu pasaulei, bet arī paliek no tās šķirts. Tomēr Pērsam realitāte pastāv neatkarīgi no valodas vai citām zīmēm.

“A sign, or representamen, is something which stands to somebody for something in some respect or capacity. It addresses somebody, that is, creates in the mind of that person an equivalent sign, or perhaps a more developed sign. That sign which it creates I call the interpretant of the first sign. The sign stands for something, its object. It stands for that object, not in all respects, but in reference to a sort of idea, which I have sometimes called the ground of the representamen.” (Peirce 2002, 99)

No šī redzam, ka objekts jeb referents ir iekļauts zīmes modelī, bet ar noteikumu, ka zīme pārstāv referentu kādā noteiktā veidā, bet ne visos veidos, vai arī tā pārstāv referentu saistībā ar noteiktu ideju, bet nevis vispārīgi. Līdz ar to objekts, lieta vai parādība, kas pastāv dabā, nav tas pats, kas object Pērsa zīmes trihotomijā.

Rolāns Barts pētījumā *Mythologies* valodu kā semiotisku sistēmu attiecina uz kultūru un papildina Sosīra divdaļīgo zīmes modeli ar vēl vienu terminu – zīme (*signe*) – apzīmējamā un apzīmētāja asociatīvā vienība (sk. 1. attēlu).

1. attēls. Rolāna Barta zīmes modelis (Barthes 2009)

Šāds modelis attiecas uz valodu. Tālāk Barts skaidro, kādā veidā zīmes modeli var piemērot kultūrai kopumā. Pirmā līmeņa semiotika ir valoda pati, kur apzīmētājs ir tukša forma, tam atbilst jēdziens, un zīme ir abu iepriekšminēto asociatīva vienība. Valoda plašākā nozīmē – Barts to sauc par mītu vai par metavalodu (jo otrā līmeņa semiotikā runā par pirmo semiotiku) – ir veidota no pirmā semiotikas līmeņa trešā elementa, kurš jaunajā – otrā līmeņa semiotikā – ir pirmais elements, otrais ir koncepts un trešais – signifikācija. Otrā līmeņa semiotika ir veidota līdzīgi kā pirmā līmeņa semiotika, tāpēc pret to mēdz izturēties kā pret valodu. Tomēr tās nav identiskas zīmju sistēmas. Atšķirība ir saistīta ar pirmā līmeņa trešo elementu, kurš vienlaicīgi ir otrā līmeņa pirmais elements – tātad tukša zīme, ja to apskatām otrajā līmenī, un zīme kā asociatīvs veselums pirmā līmeņa ietvaros; šis elements ir forma un saturs vienlaikus (Barthes 2009, 138).

1. apzīmētājs	2. jēdziens
3. zīme	
I. FORMA	II. KONCEPTS
III. SIGNIFIKĀCIJA	

2. attēls. Metavalodas semiotiskais modelis (Barthes 2009)

Obligāts komunikācijas noteikums ir tas, ka avotam un adresātam ir jābūt kopīgam kodam – sistēmai, lai atkodētu signālu – ar nolūku, lai ziņojumu varētu saprast un atdalīt no trokšņa (Eco 1976, 33). Eko definē kodu kā sakarību, kas vieno izteiksmes līmeņa elementus ar satura līmeņa elementiem, sintezē šo modeli ar strukturālo pieeju un Pērsa interpretācijas teoriju un rezultātā formulē divus galvenos semiozes (*semiosis*) jeb zīmju veidošanas aspektus (Sebeok 1998, 2312). No vienas puses, Eko rūpīgi apskata denotācijas un konotācijas jēdzienus, īpaši uzsverot konotācijas atgriezenisko raksturu. Semiotika, kuras izteiksmes līmenis ir cita semiotika, ir konotatīvā semiotika. No otras puses, Eko atzīmē, ka šādā otrā līmeņa semiotikā zīme (*a single sign-vehicle*) atklāj daudzas nozīmes un tādējādi ziņojums īstenībā ir teksts, kura satura līmenis ir daudzslāņains diskurss. Ar šo divu aspektu palīdzību Eko demonstrē jebkura signifikācijas modeļa sarežģītību. Eko izstrādājis kodu teoriju, balstoties uz Luisa Jelmsleva (*Louis Hjelmslev*) semiotisko sistēmu modeli. Saskaņā ar šo modeli valoda vai cita semiotiska sistēma izpaužas divos līmeņos – izteiksmes līmenī (*expression plane*) un satura līmenī (*contents plane*). Katrs līmenis sastāv no plūduma (*purport*), substances un formas (*continuum, substance, form*) (Eco 1995, 20). Izteiksmes plūdums sastāv no visām valodas skaņām pretstatā visam

iespējamajam skaņu plūdumam. Izteiksmes substance ir vārdi, kurus izrunājam, vai teksts, kuru lasām. Savukārt fonoloģija, vārdu krājums un sintakse (valodas sistēma un likumi) veido izteiksmes formas līmeni. Satura plūdums ir viss, par ko kāds varētu runāt. Satura substance ir jēga, kuru runātājs piešķir izteikumiem, kurus pārstāv izteiksmes substance. Visbeidzot satura forma ietver veidu, kādā katra atsevišķa valoda runā un domā par materiālo pasauli.

izteiksme	plūdums substance forma
saturs	forma substance plūdums

3. attēls. Luisa Jelmsleva semiotisko sistēmu modelis (Eco 1995)

Abu minēto līmeņu attiecības ir patvaļīgas, un izmaiņas izteiksmes līmenī neizraisa attiecīgās izmaiņas satura līmenī. Šādas nesakritības ir nozīmes neskaidrību, daudznazīmīguma avots, jo, pateicoties tām, vārdi iegūst jaunas nozīmes, rodas metaforas. Eko atzīmē, ka Jelmsleva modelis ir pārāk sarežģīts, lai to precīzi izmantotu kultūras analizē. Tāpēc parasti runā tikai par izteiksmes un satura līmeņa attiecībām, kas atbilst Sosīra formulējumiem *signifié* un *signifiant*.

Saskaņā ar šo teorētisko modeli teksta pētniekam ir saskatāmi divi principi – universālais (*universality*) un perfekcijas (*perfection*). Universālais princips ietver tiekšanos pēc nozīmes skaidrības, pēc saskaņas starp izteiksmes un satura līmeņiem, kur saturs precīzi atbilst katrai valodas skaņai. Savukārt valodas spēja izteikt visu, ko vien cilvēks var domāt, kur izteiksmes līdzekļu pārpilnība balstās uz daudznazīmīgumu un citiem iepriekšminēto līmeņu nesakritības gadījumiem, izsaka perfekcijas principu. Universālais princips ir svarīgs, uzrunājot pēc iespējas vairāk lasītāju, saskaņā ar to dienas laikrakstos rodam tēmu dažādību, plaša vienota lasītāju loka piesaistīšanu. Savukārt perfekcijas princips darbojas tur, kur notiek individualizācija – precīzāku mērķauditoriju veidošana ar avīžu pielikumu palīdzību – jauniešiem, mājsaimniecēm, auto mīļotājiem, rokdarbniecēm utt. Abi principi viens otru neizslēdz, bet darbojas vienlaikus kā centrālās un centrālās spēki.

Pēc Eko domām, no visām semiotiskajām sistēmām valoda ir visprecīzākā no perfekcijas viedokļa.

“A natural language is supposedly capable of rendering the totality of our experience – mental and physical – and consequently, able to express all our sensations, perceptions, abstractions up to the question of why is there Something instead of Nothing. It is true that no purely

verbal language ever entirely achieves total effability: think of having to describe, in words alone, the smell of rosemary. We are always required to supplement language with ostensions, expressive gestures and so-called 'tonemic' features. Nevertheless, of all semiotic systems, nothing rivals language in its effability. This is why almost all projects for a perfect language start with natural, verbal language as their model." (Eco 1995, 23–24)

Tāpēc kultūra ir strukturēta, tāpat kā valoda, lai varētu notikt sazināšanās pēc iespējas precīzāk un efektīvāk. Valoda un kultūra ir arī universālas, lai komunikācijas aprītē iekļautu pēc iespējas vairāk dalībnieku, kas mediju kultūrā ir ļoti svarīgi, jo katrs adresāts ir kultūras patērētāju sabiedrības loceklis un kur labumu gūst ne tikai tie, kuri pārvalda mediju kultūru, bet arī katrs dalībnieks. Semiotika apskata kultūras procesus kā reālu informācijas pārraidi ar informācijas kanāla starpniecību. Par kultūras procesiem kā komunikāciju sāka runāt strukturālisti. Romans Jakobsons (*Roman Jakobson*) to apraksta darbā *Linguistics and Communication Theory* (Jakobson 1971, 571–579). Ja adresāts ir cilvēciska būtne, tad notiek signifikācijas process, tas ir, adresāts interpretē saņemto ziņojumu. Tādējādi kultūrai raksturīgi divi procesi – komunikācija un signifikācija.

Eko pieņem Pērsa interpretantu teoriju, tas ir, neierobežotas semiozes (zīmju jeb atbilstību veidošanās starp satura un izteiksmes līmeņiem) procesu. Interpretācija šīnī teorijā ir dinamisks reprezentācijas process, kas notiek interpretētāja prātā. Katra reprezentācija vai interpretants kļūst atkal par zīmi, un process turpinās bezgalīgi. Tāpēc definēt zīmi ierobežotā vidē ir nolemt to neveiksmei. Eko uzskata, ka semioze izskaidro sevi ar sevi pašu, un šī nepārtrauktā zīmju cirkulēšana ļauj lietot zīmes komunikācijas procesā, lai ar to palīdzību apzīmētu lietas.

Semiozes bezgalīgums aktualizē jautājumu par interpretācijas robežām. Eko aizstāv bezgalīgas semiozes pozīcijas, bet norobežojas no dekonstrukcionistu izvirzītās nekontrolētās semiozes idejas. Kaut arī jēdziens 'bezgalīgā semioze' vārdos atceļ semiozes robežas, tomēr Eko noliedz domu, ka jebkura interpretācija ir pieņemama. Eko izvirza divējādas robežas: viens ierobežojums balstās diskursa pasaulē, jo parastā diskursā vienai zīmei mēs nepieļaujam bezgalīgu skaitu nozīmju. Otrs saistās ar vēl trim ierobežojumiem, kas aizgūti no Pērsa teorijas. Pirmkārt, sabiedrība ir realitātes tēla veidotāja un sargātāja, kas notiek ar interpretācijas palīdzību. Otrkārt, teksts jāinterpretē, balstoties uz kompetenci, kura aktualizē šo tekstu, ņemot vērā tā rašanās apstākļus. Treškārt, interpretācijas hipotēzei, kas attiecināta uz daļu no teksta, ir jābūt spēkā visa teksta interpretācijā (Sebeok 1998, 2315). Savu viedokli interpretācijas jautājumā Eko izsaka šādi:

“... the notion of unlimited semiosis does not lead to the conclusion that interpretation has no criteria. To say that interpretation (as the basic feature of semiosis) is potentially unlimited does not mean that

interpretation has no object and that it ‘riverruns’ merely for its own sake.” (Eco 1992, 23)

Interpretācijas īstais raksturs izpaužas bezgalīgās semiozes tendencē apvienot gan universālo principu, gan semantiskā procesa brīvību. Nepastāv loģisks likums, kas ierobežotu interpretāciju, ir tikai principi, kas ļauj interpretācijai notikt tā, kā mūsu pieredze māca. Lasījums var būt novirzīts no tā, ko sagaida sūtītājs. Avīžu numurus ļoti bieži var interpretēt citādi, jo ir grūti prognozēt, kādu iespaidu radīs atsevišķo rakstu salikums vienā numurā. Domājams, ka no lasītāja tiek gaidīts, lai katrs raksts paustu atsevišķu domu. Tomēr praktiski notiek citādāk – avīze tiek pārskatīta ātri un daudz biežāk viss numurs tiek interpretēts kopumā. Piemēram, 2009. gada 14. janvāra laikrakstā *Diena* uzzinām par 13. janvāra mītiņu Vecrīgā ar prasību atlaist Saeimu un grautiņu, kas tam sekoja. Avīzes vidū rakstīts par Saeimas deputātu, kurš naktis pavada medījot, bet sēžu laikā guļ vai izklaidīgi vēro notiekošo. Lasām, ka viņš un citi deputāti medī pagastos, kur par pagastvečiem ir viņa partijas biedri; deputāts noliedz, ka neformālos apstākļos risinātu valstiski svarīgas lietas, bet pievienotais vēsturnieku komentārs liek domāt par pretējo. Jādomā, ka šī no padomju laika mantotā tradīcija ir dzīva joprojām. Ja patiešām svarīgi lēmumi tiek pieņemti medībās, slepenībā un starp savējiem un ja Saeimā tikai guļ vai izliekas, ka strādā, tad šādu Saeimu patiešām vajadzētu atlaist, kā prasīja mītiņa dalībnieki un vismaz daļa no agresīvajiem nemierniekiem. Šāda materiāla iekļaušana vienā numurā ar ziņām par protestiem pie Saeimas nama var tikt iztulkota kā atbalsts visu veidu protestētājiem, kā aicinājums, iespējams, pat lietojot rupju spēku. Var rasties cita interpretācija – deputāti Saeimā guļ, nevis strādā, lemj par valstiskām lietām slepenībā, dziesmotie mītiņi ir bezspēcīgi, bet akmeņu sviedējus tiesās – ko te var mainīt? Tad jau mēs paši strādāsim tā, kā maksā, svarīgus lēmumus pieņemsim starp savējiem un par labu savējiem un uz vēlēšanām neiesim, jo nav vērts. Diemžēl šī diezgan izplatītā interpretācija, spriežot pēc lasītāju komentāriem dažādos forumos, arī ved pie neapmierinošas darbības – tālākas un dziļākas savstarpējas ignorēšanas un netaisnības. Bez tam lasītājs var šādu tekstu iztulkot kā uzbrukumu tai partijai, no kuras nāk aprakstītais deputāts, un sajūst aicinājumu aizstāvēt šo partiju. Maz ticams, ka laikraksts ir gribējis aicināt lasītājus būt agresīviem vai ņemt piemēru no aprakstītā deputāta, vai arī atbalstīt politisko partiju, kuru pārstāv avīzraksta varonis. Trīs minētās interpretācijas ir novirzītas, bet nekādā ziņā nav aplamas. Saskaņā ar Eko ir pieņemami un pareizi lasīt pēc sūtītāja koda vai arī to aizstāt ar savu individuālo vai grupas apakš kodu. Ja tā nenotiek, tad ziņojums pārvēršas par troksni un adresāts nekādu ziņojumu neuztver. Semiotiski runājot, notiek komunikācija, bet nenotiek signifikācija gadījumos, kad tiek sūtīti ziņojumi no komunikācijas centriem uz attālu perifēriju, kur ir neiespējami sūtītājam un adresātam lietot vienu un to pašu kodu. Vēl mazāk ir iespēju mazlasošiem un nelasošiem apakšproletāriešu līmeņa adresātiem lasīt citādi. Tas var notikt pie mums sliktajā ekonomiskajā situācijā, kad presei paliek aizvien mazāk

lasītāju, it sevišķi laukos. Bažas rada arī ar citiem plašsaziņas līdzekļiem saistītās pārmaiņas. Rodas jautājums, vai nesamazināsies sabiedriskās televīzijas skatītāju skaits ar digitalizāciju, kura dažiem var būt par dārgu. Ja pierobežas ļaudis skatīsies citu valstu televīziju vai neskatīsies to vispār un nelasīs avīzes, tas būs zaudējums, jo viņi būs izslēgti no komunikācijas procesa, kas raksturīgs mūsdienu pasaules kultūras un attīstības līmenim.

Varam secināt, ka semiotiska dienas laikrakstu analīze tos apskata vienotā mediju kultūras kontekstā, uzsverot mūsu laika kultūrvides komunikatīvo raksturu. Dienas laikrakstu diskurss veido savu teksta pasauli, kuru ar fizisko realitāti vieno kompetents lasītājs, kurš interpretē avīzes ziņojumu atbilstoši savam izglītības un kultūras līmenim, pieredzei, piederībai pie noteiktas sociālas grupas, ādas krāsai utt. Zīmes un to interpretācijas ir aktīvi sociāli spēki, un komunikācija šī iemesla dēļ var būt ne tikai efektīva, patīkama, veiksmīga, bet var arī kļūt par pārpratumu avotu vai ierobežot adresāta brīvību, iebiedēt vai manipulēt ar to. Šādos apstākļos semiotiskā prakse kļūst par adresāta spēju paaugstinātāju, lai varētu labāk orientēties teksta labirintā, no jauna atklāt un formulēt cilvēku sabiedrības pamatvērtības. Tāpat tā ir iespēja izteikt cilvēka brīvību un radošumu, sastopoties ar dominējošajiem ideoloģiskajiem spēkiem. Tomēr šā brīža situācijā pats svarīgākais varētu būt, lai adresāts mediju kultūras komunikatīvajā darbībā nepaliek ārpusē, lai pēc iespējas vairāk lasītāju ir iesaistīti komunikācijas un signifikācijas procesā, kas veido mūsdienu kultūras realitāti.

Literatūra

- Barthes 2009** – Barthes, Roland. *Mythologies*. London : Vintage Books, 2009.
- Benjamins 2005** – Benjamins, Valters. *Illuminācijas*. Rīga : Latvijas Laikmetīgās mākslas centrs, 2005.
- Eco 1976** – Eco, Umberto. *A Theory of Semiotics*. Bloomington : Indiana University Press, 1976.
- Eco 1983** – Eco, Umberto. *Faith in Fakes. Travels in Hyperreality*. London : Vintage, 1983.
- Eco 1992** – Eco, Umberto. *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
- Eco 1995** – Eco, Umberto. *The Search for the Perfect Language*. London : Fontana Press, 1995.
- Foucault 1982** – Foucault, Michel. *Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York : Pantheon Books, 1982.
- Jakobson 1971** – Jakobson, Roman. *Selected Writings*. Vol. II. The Hague, Paris : Mouton, 1971.
- Kellner 1995** – Kellner, Douglas. *Media culture: Cultural Studies, Identity, and Politics between the Modern and the Postmodern*. London : Routledge, 1995.
- Peirce 2002** – Peirce, Charles Sanders. *The Philosophy of Peirce*. London : Routledge, 2002.
- Saussure 2005** – Saussure, Ferdinand. *Cours de Linguistique Générale*. Paris : Payot, 2005.
- Sebeok 1998** – *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. Ed. by Th. A. Sebeok, vol. III. Berlin : Walter de Gruyter, 1998.

SEMIOTIC METHOD IN MEDIA CULTURE STUDIES

Summary

Semiotics treats media culture as a system of signs which like language is used for communication. Media culture – press, television, radio, comics, serials, musical background of many public places, etc. – is present everywhere and creates a ceaseless circulation of messages and everyone is involved both as a sender and as an addressee. The communicative character of our contemporary cultural environment is the reason why any of the genres of media culture should be studied in a broader context. In this report the author argues that semiotics is a means to understand better the character of the communication between dailies and their readers. Semiotic approach makes clear how meaning originates, it does away with stereotypes concerning the power relationships between texts and readers. This method also emphasizes the importance of potential addressees to be involved as active participants, as well as the benefits gained from such communication.

АББРЕВИАТУРНЫЕ ВКРАПЛЕНИЯ: ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ ЛАТВИИ

Объектом данного исследования стало распространение в языке русских жителей Латвии заимствований из латышского языка вследствие изменения политического, экономического и общественного строя в стране после возвращения ей независимости в 1991 году. До этого интерференционное влияние чаще наблюдалось в обратном рассматриваемому в статье направлении: в стране доминировал русский язык, оказывающий влияние на латышский язык, особенно разговорный. После 1991 года социолингвистическая ситуация кардинально изменилась: русский язык утратил свой статус, в связи с чем его перестали использовать в важных общественных сферах и коммуникационном пространстве. Как следствие, при большем объёме латышского языка русскоязычные жители Латвии стали более подвержены интерференции, особенно на лексическом уровне. Сначала влияние государственного языка начало проявляться в русской разговорной речи, а потом и в письменной, в т.ч. языке СМИ. В разговорах русских жителей Латвии всё чаще можно слышать заимствования из латышского языка, а в письменные тексты начали проникать и вкрапления на латинице.

Цель данного исследования – выявление аббревиатурных вкраплений в русскоязычной прессе Латвии. Задачи, поставленные автором, заключаются в следующем: рассмотреть основные теоретические аспекты языковых контактов и интерференции, после чего на практических примерах выявить и проанализировать аббревиатурные вкрапления-заимствования из латышского языка в русской прессе Латвии. Актуальность исследования доказывается тем, что, во-первых, влияние латышского языка на русский пока изучено мало, а во-вторых, несмотря на обширный список работ по изучению языковых контактов и интерференции в целом (Вайнрайх 1972; Хауген 1972; Серебренников 1970; Holm 2004; Матрас 2009; Диманте и многие другие), ряд вопросов до сих пор не имеет однозначного решения. Поэтому, прежде чем перейти к практическому анализу примеров, следует определить наиболее существенные для этого исследования термины: «языковые контакты», «интерференция» и «вкрапление».

Под термином «языковые контакты» здесь понимается соприкосновение (в силу географических, исторических, социальных и политико-экономических факторов) систем звуковых и грамматических средств, служащих для выражения мыслей разных народов, в результате которого два языка (или более) взаимодействуют и подвергаются

взаимному влиянию на одном или, чаще, нескольких уровнях языковой системы (фонетическом, грамматическом, синтаксическом, лексическом и пр.), что способствует проникновению заимствований и новых, иногда ошибочных, форм. Следствием языковых контактов может стать интерференционное влияние языка-донора на язык-реципиент.

Интерференция в данной статье рассматривается как взаимодействие двух языковых систем по причине языковых контактов, в результате чего сознательно или бессознательно, постоянно или occasionally нарушаются определённые нормы родного языка. Лексическая интерференция может проявляться в виде заимствований, калек, вкраплений (модифицированных и не модифицированных, адаптированных и не адаптированных, гибридных). В рамках данной статьи рассматриваются только аббревиатурные вкрапления, заимствованные из латышского языка как в оригинальной, не адаптированной форме, так и морфологически адаптированные.

Главные причины использования аббревиатурных вкраплений, рассматриваемых в данной статье, – интерференционное влияние латышского языка (напр., неосознанное, ошибочное приравнивание элементов латышского языка к элементам русского языка), политическая ситуация (определение государством статуса латышского как государственного языка и утрата русским языком определённых функций, напр., в сфере образования, вследствие чего русские жители погружены и активно вовлечены в латышскую среду общения), социально-экономическая ситуация (использование латышской аббревиатуры как более распространённой и понятной, напр., в связи с ведением делопроизводства на латышском языке), ассоциация употребляемого понятия с языком-донором, а также массовый билингвизм и, в некоторых случаях, языковая игра, применяемая журналистами в разных целях (проявление креативности, маркировка латышской культуры и пр.). Причинами использования вкраплений в русскоязычном тексте могут послужить и неумение (нежелание) журналистов, использующих в качестве рабочего материала информацию на латышском языке, подобрать истинно русский эквивалент некоторых лексических единиц, а также другие факторы.

В качестве практического исследуемого материала использовались три латвийские русскоязычные газеты – «Час», «Вести сегодня» и «Телеграф». Это общественно-политические печатные издания, освещающие новости политики, предпринимательства, образования, культуры и пр. В нижеследующих примерах не приводятся личные данные – имена, адреса и т. п. В рамках данного исследования рассматривались номера газет с февраля 2006 г. по январь 2010 г.

Довольно распространённая в русской прессе аббревиатура, заимствованная из латышского языка – это SIA, русским эквивалентом которой является ООО (общество с ограниченной ответственностью):

Процесс начат по заявлению компаний SIA Sakret, SIA Paroc, SIA Maxit, SIA MS Tehnologijas. («Телеграф», 19. 06. 09)

В приведённом примере мы видим названия четырёх компаний (на латинице) и четыре аббревиатуры SIA. Согласно требованиям русского языка аббревиатуру следовало перевести (Гиляревский, Старостин 1985, 295–300; Дупленский 2004, 21), поскольку она является не частью названия, а определением типа компании. Стоит заметить, что иногда сокращённые названия транскрибируются, в зависимости от сложившихся традиций, но не рекомендуются к написанию на латинице, тем более аббревиатуры, имеющие русские эквиваленты (Гиляревский, Старостин 1985, 296). Несмотря на это, в русскоязычной прессе Латвии сравнительно часто встречаются аббревиатурные сокращения и других типов предприятий, напр., AS, эквивалентом которого является аббревиатура АО (акционерное общество), и VAS, или ГАО (государственное акционерное общество):

Конкретно его подозревают в разграблении магазина AS Latvijas Balzams во время беспорядков 13 января в «Старушке». («Вести сегодня», 17. 01. 09)

И именно он, [..], в течение двух лет с мая 2004 по апрель 2006 года был членом совета VAS Latvenergo от партии «Новое время». («Вести Сегодня», 22. 10. 2009)

Можно предположить, что подобного рода вкрапления появляются в русском тексте вследствие ассоциации употребляемого понятия с языком-донором, возможно, журналисты считают, что аббревиатуры являются частью названия предприятия (хотя и названия компаний рекомендуется транскрибировать) (Мильчин, Чельцова 1999, 66).

Другая распространённая аббревиатура – PVN, т. е., НДС (налог на добавленную стоимость):

Зачем эта чехарда с процентами: PVN снижать, подходящий увеличивать, да ещё и необлагаемый минимум срезать? («Час», 12. 12. 08)

Аббревиатура PVN употребляется в русском тексте не только вследствие вызванной интерференцией ошибки. Одним из объяснений использования этого вкрапления может стать его распространённость в повседневной жизни русских жителей Латвии (напр., вся бухгалтерская документация составляется и заполняется на латышском языке). По этой же причине в русской прессе появляются такие слова как *аплицециба, алга, атликумс, иззиня, ирес максса, сода науда* и пр.

Зачастую в прессе используются и гибридные вкрапления, совмещающие написание как на кириллице, так и на латинице, например:

Партия ЛПП/ЛС хочет получить контроль над половиной комитетов Рижской думы. («Вести сегодня», 24. 06. 09)

Здесь мы видим в первой части русскую аббревиатуру ЛПП (Латвийская Первая партия), которая в большинстве случаев встречается в переводе, и аббревиатурное иноязычное вкрапление LC, обозначающее название «Латвийский путь» (по-латышски – *Latvijas Ceļš*). Считается, что сокращение следует оставлять на языке оригинала только в случае невозможности его расшифровать (Мильчин, Чельцова 1999, 67; Гиляревский, Старостин 1985, 29; Дупленский 2004, 21–22), в данном же примере в результате лингвистически-культурной интерференции журналист использовал такую аббревиатуру-гибрид, которая нарушает нормы русского языка. Более приемлемый вариант аббревиатуры на русском языке – ЛПП/«ЛП».

Примеры аббревиатурных вкраплений, названий других политических партий:

В свою очередь, лидер JL [...] подтвердила, что партии могут работать вместе, однако пока рано говорить о формировании «ядра». («Вести Сегодня», 22. 02. 2009)

А также установить и наказать заказчиков этого преступления, которое представители ZZS сочли целенаправленным нападением с целью запугивания редакции газеты. («Вести Сегодня», 05. 01. 2010)

В итоге за предложение PS проголосовали только 15 депутатов. («Вести Сегодня», 07. 11. 2009)

Все эти аббревиатуры имеют русские эквиваленты (Новое время – НВ, Союз зеленых и крестьян – СЗК, Гражданский союз – ГС); использование вкраплений объясняется преобладанием в политическом пространстве латышского языка. Стоит заметить, что в русскоязычной прессе появляются не только аббревиатурные вкрапления, но и полные названия партий, напр.: *Visu Latvijai*, на кириллице – *Вису Латвияй*, и даже словообразование *висулатвияйцы* (члены партии *Всё – Латвии*). Несмотря на непривычность для слуха, последний дериватив – морфологически адаптированное слияние двух слов в одно, фонологически и графически вписывается в текст на кириллице. Имеются и деривативы от латышских аббревиатур, например, *тэбэшник* (от партии ТБ – *Тевземей ун Бривибай*, или «Отчизне и свободе»).

Следующая интересная аббревиатура – это КНАВ, которая в прессе появляется и в качестве вкрапления на латышском языке, и в качестве заимствования на кириллице (КНАБ), и в разных переводных вариантах (БПБК – Бюро по предупреждению и борьбе с коррупцией – или ББПК – Бюро по борьбе и предотвращению коррупции), например:

Начальники отдела в КНАВ получают в районе 700–800 латов. («Час», 11. 02. 06)

КНАВ – это латвийское бюро, у которого в России точного аналога не имеется, чем и объясняется широкое использование данной аббревиатуры в русских текстах на латышском языке. Подобное

заимствование реалии, заполняющей пустую нишу в языке, можно считать осознанным заимствованием. Эта аббревиатура столь прочно укрепилась в речи русскоязычных латвийцев, что многим довольно сложно вспомнить её русский эквивалент, поэтому в прессе отдаётся предпочтение латышскому варианту.

В обратном рассматриваемому в данной статье направлении интерференции (русско-латышской) тоже есть один похожий пример – аббревиатура ОБХСС (Отдел по борьбе с хищениями социалистической собственности). Подобно аббревиатуре КНАВ, ныне используемой русскими жителями Латвии, во времена Советской Латвии латыши пользовались русским вариантом сокращения ОБХСС (OBHSS), также в большинстве не зная, как именно его можно расшифровать и передать на латышском языке (SĪLAF – Sociālistiskā īpašuma laupīšanas apkarošanas formējums).

От аббревиатуры-вкрапления КНАВ журналисты образуют и морфологически адаптированные вкрапления:

***КНАВовец:** Когда я сдал взяточника, он спросил: У тебя совесть-то есть? В 20-х числах января на [...] как работника **КНАВовского** «оперативного» блока по борьбе с коррупцией (руководитель – [...]) вышел предприниматель, обвиняемый по уголовному делу о контрабанде. («Час», 11. 02. 06)*

КНАВовец и *КНАВовский* – морфологически адаптированные вкрапления, существительное и прилагательное, образованные по формуле *латышская аббревиатура + русский суффикс и окончание*. Другой пример подобного словообразования:

*Пока же **NSSовцы** не определились. («Час», 27. 04. 06)*

NSS (Nacionālā spēka savienība) – это СНГ (Союз национальной силы). Подобного рода окказиональных гибридов, сочетающих латышскую аббревиатуру и русские морфологические единицы, немного, чаще встречаются заимствованные морфологически адаптированные аббревиатуры на кириллице, например, *ЦСДДэшник* – сотрудник ДБДД, хотя, напр., в интернет-форумах встречается и форма *CSDDшник*. А не модифицированное вкрапление *CSDD* в русской прессе появляется нередко, например:

***CSDD** провело исследование, основной целью которого было нарисовать типический портрет пьяного за рулём. («Час», 25. 06. 09)*

Данное языковое вкрапление используется вследствие ассоциации учреждения именно с латвийской системой обеспечения безопасности дорожного движения.

В некоторых случаях латышская аббревиатура даётся в качестве пояснения, в скобках после полного названия фирмы, учитывая, что именно латышский вариант может быть более знаком читателям. Например:

Ситуация, по мнению председателя Латвийской федерации детективов и служб безопасности (LDDDF) [...], и сейчас сложная. («Час», 21. 02. 07)

А в некоторых статьях латышская аббревиатура используется потому, что и полное название даётся на латышском языке:

*Председатель правления **Latvijas valsts meži (LVM)** [...] считает, что поиски ёлки, подходящей к Рождеству и Новому году, — настоящее приключение. («Вести сегодня», 06. 12. 07)*

Интересно, что аббревиатурные вкрапления появляются и в заголовках:

*В эту пятницу все отделения **VSAA** будут работать до 11 часов («Вести сегодня», 16. 04. 09)*

Заемствованные названия учреждений встречаются в русской прессе часто. Как уже говорилось, по правилам русского языка, буквенные аббревиатуры «говорящих» названий учреждений и компаний пишутся на языке оригинала только в случае невозможности их переноса или перевода (Мильчин, Чельцова 1999, 66). В остальных случаях их приводят в русском написании (в соответствии с установившейся традицией) либо в переводе. В русскоязычных СМИ Латвии, как видим, данное правило зачастую игнорируется, в чём чаще всего «виновата» ассоциация употребляемого понятия с языком-донором.

Приведём ещё несколько примеров:

*Будет ли **LDz** спонсировать участие Латвии в международной выставке Экспо в Шанхае? («Час», 29. 06. 06)*

*Из них на 78 кв. км. будут посажены более, чем 20 миллионов саженцев, а на остальной территории **LVM** планирует обеспечить естественное восстановление леса. («Телеграф», 30. 03. 09)*

*Вести занятия будут преподаватели из **TSI** и **PTV**. («Час», 25. 06. 09)*

Подводя итог, на основании вышеприведённых примеров можно сделать вывод, что один из наиболее важных аспектов использования аббревиатурных вкраплений – социолингвистический: журналисты ориентируются на определённого читателя (проживающего в Латвии и / или владеющего латышским языком). Также в большинстве случаев вкрапления выполняют прагматическую функцию (компрессию текста) и графическую задачу (привлечение внимания читателя совмещением латиницы с кириллицей). Приведённые в статье примеры дают основание полагать, что заимствования и иноязычные вкрапления в русскоязычных СМИ Латвии имеют как окказиональный, так и узуальный характер. Коннотационный оттенок подобных вкраплений нейтрален.

В данной статье специфика лексики русской прессы Латвии проиллюстрирована лишь несколькими примерами, но и на их основании

можно прийти к ещё одному выводу: русский масс-медийный дискурс в Латвии довольно эластичен, поэтому в нём «приживаются» вкрапления на латинице, используемые иногда с целью достижения определённого эффекта, а иногда попросту из-за невнимательности.

Дальнейшие исследования могут показать, насколько данные образования жизнеспособны, и можно ли прогнозировать их дальнейшее использование и закрепление в русском языке.

Литература

Holm 2004 – **Holm, John.** *Languages in Contact. The Partial Restructuring of Vernaculars.* Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

Matras 2009 – **Matras, Yaron.** *Language Contact.* Cambridge : Cambridge University Press, 2009.

Вайнрайх 1972 – **Вайнрайх, У.** Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике.* Выпуск VI. Языковые контакты. Ред. В. Ю. Розенцвейг. Москва : Прогресс, 1972, стр. 25–60.

Гиляревский, Старостин 1985 – **Гиляревский, Р. С., Старостин, Б. А.** *Иностранные имена и названия в русском тексте:* справочник. Москва : Высшая школа, 1985.

Диманте – **Диманте, И.** *Общий взгляд на русский язык в Латвии.* Проект гуманитарного семинара «Три века русской культуры в Латвии». Электронный ресурс: <http://www.humanitatis.info/19%20almanax/dimante.htm>

Дупленский 2004 – **Дупленский, Н.** *Письменный перевод.* Рекомендации переводчику и заказчику. Москва, 2004. Электронный ресурс: <http://www.translatorsunion.ru>

Мильчин, Чельцова 1999 – **Мильчин, А. Э., Чельцова, Л. К.** *Справочник издателя и автора:* редакционно-издательское оформление издания. Москва : Олимп: ООО «Фирма «Изд-во АСТ», 1999.

Серебренников 1970 – **Серебренников, Б. А.** *Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка.* Москва : Наука, 1970.

Хауген 1972 – **Хауген, Э.** Языковой контакт. *Новое в лингвистике.* Выпуск VI. Языковые контакты. Ред. В. Ю. Розенцвейг. Москва : Прогресс, 1972, стр. 61–80.

Источники

Газета «Вести сегодня», 06.12.07–05.01.10.

Газета «Телеграф», 30.03.09–19.06.09.

Газета «Час», 11.02.06–25.06.09.

ABBREVIATED FOREIGN WORDS: BORROWINGS FROM THE LATVIAN LANGUAGE IN THE RUSSIAN MEDIA IN LATVIA

Summary

The research “Abbreviated foreign words: borrowings from the Latvian language in the Russian media in Latvia” is aimed at the analysis of lexical interference in the Russian language used within the territory of Latvia and its specific features in the mass-media discourse. In the theoretical part the essence of language contacts and interference is touched upon. In the practical part the situation is illustrated by some examples of abbreviated foreign words taken from three Latvian Russian newspapers.

ANĢĻU VALODAS AIZGUVUMI SPORTA TERMINOĻĪJĀ LATVIEŠU UN NORVĒĢU LAIKRAKSTOS

Pastāv uzskats, ka Lielbritānijas lielākā eksportprece ir tās valsts valoda (Johansson 1992, 65). Pārskatot dažādu laika periodu avīzrakstus, samērā plašais anglismu lietojums pamanāms vairākās jomās, arī sporta slejās. Pētījuma mērķis ir aplūkot angļu valodas ietekmi uz sportā lietoto terminoloģiju latviešu un norvēģu valodā pēckara periodā.

Sporta aizsākumi rodami antīkajā pasaulē, tomēr vārds *sports* ir nācis no senfranču valodas (www.snl.no/idrett). Jau 16.–17. gadsimtā šo apzīmējumu lietoja angļu augstākajā sabiedrībā, raksturojot dažādu cīņu izklaides brīvajā laikā (ibid). Iespējams, šī vārda ienākšana angļu valodā sekmēja tā izplatību globālā kontekstā. Šajā rakstā termins *anglicisms*²² raksturo jebkuru aizguvumu no angļu valodas, nekonkretizējot aizguvējvarianta anglo-lingvistisko areālu. Daži valodnieki uzskata, ka, piemēram, samazinoties atšķirībām starp britu un amerikāņu angļu valodu, rodas grūtības noteikt avotvalodas jaunvārdu izcelsmi un ka amerikāņi, nostiprinoties britu leksikā, tiek uzskatīti par anglismiem (Görlach 2007, 732; Svartvik, Leech 2006, 158).

Latviešu valodā aizguvums *sports* pirmoreiz reģistrēts 1886. gada izdevumā „Svešu vārdu grāmata” ar nozīmi ‘laika kavēklis’, piemēram, jāšanās, skriešanās (Dravnieks 1886). Ar darbu nesaistītas fiziskas aktivitātes Latvijas teritorijā pazīstamas jau tālā senatnē. Vislabāko liecību par dažādām latviešu nodarbēm ar spēlēm un rotaļām jeb, kā šodien teiktu, – ar sportu – iegūstam tieši no dainām (Čika, Gubiņš 1970, 11). Viena no iecienītākajām rotaļām – rituāls ar saules simbolu ripu – izpaudās kā ripas sišana jeb dzīšana. Kaut arī šādu nodarbju kultiskā nozīme pakāpeniski izzuda, laika kavēklis ar ripu saglabājās.

Norvēģu valodā lietotā vārda *idrett*, latviski – *sports*, izcelsme atrodama senskandināvu valodā. Sākotnēji termins apzīmēja lielas dotības un spējas gan mākslas, gan sporta jomā. Lai arī mūsdienu norvēģu valodā minētais termins ir saglabājis savu lietojumu sporta pasaulē, valodnieku pētījumos redzams, ka angļu aizguvums *sport* tiek lietots aptuveni divas reizes biežāk (Johansson, Graedler 2002, 90). Senskandināviskais ir nostiprinājis savu nozīmi vieglatlētikas terminoloģijā – *fridrett*, apzīmējot vieglatlētikas sporta veidu.

Modernā sporta aizsākumi meklējami Lielbritānijā 19. gadsimta beigās, kas arī izskaidro samērā lielo angļu valodas dominanti sporta terminoloģijā. Norvēģu valodniece A. Stēne (Stene 1945) secina, ka viņas apkopotajā

---

²² Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca (VPSV 2007) sniedz arī termina paralēlformu *anglicisms*. LZA TK atbalsta termina lietojumu bez piedēkļa *-ic-*. Šim elementam vārda „anglicisms” sastāvā nav semantiskas slodzes, tāpēc terminā tas ir lieks (Terminoloģijas Jaunumi 2003/4, 27).

materiālā par angļu aizguvumiem norvēģu valodā 20. gadsimta 30. gados vislielāko grupu jeb vienu piektdaļu no 530 ekscerpētajiem angļismiem veido gan jaunu sporta veidu nosaukumi, gan vispārējā un kāda konkrēta sporta veida terminoloģija.

Pētnieks J. Baldunčiks, analizējot latviešu sporta leksiku, „Padomju Jaunatnes” 1987. gada numurā norāda, ka latviešu valodā lieto vairāk nekā simt angļismu (Baldunčiks 1987).

Šajā rakstā izmantoti trīs publicistikas avoti – laikraksts „Cīņa” un „Diena”, un norvēģu laikraksts „Aftenposten” (kopumā sešdesmit laikrakstu numuri). Analīzes materiāls aptver piecus izdošanas gadus laika posmā no 1946. līdz 2005. gadam. Angļu aizguvumi ekscerpēti asimilētu formu, hibrīdvārdu un pārcēlumu veidā. Lai noteiktu un raksturotu tendences sporta tematikā, leksēmu aptuvenais laika posms precizēts, izmantojot angļismu vārdnīcas, kā arī citas vārdnīcas attiecīgajā mērķvalodā. Apaļajās iekavās dota ekscerptu numerācija.

Asimilētie aizguvumi latviešu valodā

Pārskatot padomju laika periodikas izdevumu „Cīņa”, redzams, ka sporta notikumiem atvēlētas tikai pāris slejas, galvenokārt aprobežojoties ar rezultātu pārskatiem, notikumiem tautu spartakiādēs, retāk – ar dažās rindkopās sniegtiem spēles gaitas aprakstiem. „Galvenās fiziskās kultūras uzdevums ir audzināt aktīvus, veselīgus, stiprus komunisma cēlājus” (Čika, Gubiņš 1970, 8) – līdzīga satura samērā vienveidīgajos klišejrakstos nav nepieciešamības lietot angļu aizguvumus. Izskaidrojums, iespējams, meklējams arī apstākļī, ka minētā laikraksta pamatuzdevums bija apgaismot partijas dzīves jautājumus, parādīt sociālistiskās sacensības norisi un iepazīstināt ar reportāžām no partijas kongresu sēdēm. Lai gan „Cīņa” ir visvairāk tiražētais republikas izdevums, sporta ziņām veltīta samērā niecīga uzmanība.

Kā zināms, pēckara periodā latviešu terminoloģijas attīstībā liela ietekme ir bijusi tās tuvākajai kontaktvalodai – krievu valodai. Vērojama gan tieša tulkošana, gan aizgūšana no citām valodām ar krievu valodas starpniecību. U. Švinks (Švinks 2004, 156), LZA Sporta terminoloģijas apakškomisijas vadītājs, min faktu, ka [mutvārdu runā – A. P.] līdz 1991. gadam pamatā lietoja sporta terminoloģiju krievu valodā. Analizētajā materiālā trīs izdošanas gadu – 1946., 1960. un 1975. – laikā astoņpadsmit avīžu numuros reģistrēts tikai viens jauns angļu termins *presings* (1.), kas pirmoreiz iekļauts *Svešvārdu vārdnīcas* 1978. gada izdevumā. Mazliet plašāki iztirzājumi – spēles apraksti un izpildītās kustības – atrodami 1991. gada izdevumos, tomēr jauni aizguvumi nav konstatēti. Lai gan sportam atvēlētas slejas vairs neaprobežojas tikai ar rezultātu uzskaitījumiem, tomēr šādu rakstu skaits ir samērā neliels.

1. .. *izdarīt precīzus pustālos metienus viņām neļāva, nelīdzēja arī presings.* (Cīņa 04. 04. 1975., 4. lpp.)

Zināmas paralēles žurnālistu leksikā latviešu un norvēģu valodā saskatāmas 2005. gada izdevumos, kur lietoti gan asimilēti aizguvumi, gan pārcēlumi. Ņemot vērā latviešu valodas tipoloģiju, termini tiek biežāk pielāgoti un iekļauti latviešu valodas ortogrāfijas un gramatikas sistēmā (2.–4.). Par termina *drāfts* vēl neskaidro vietu latviešu valodā liecina svešvārdu vārdnīcās atrodamie šķirkļi. Aizguvums reģistrēts gan ar īso (Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca 2004), gan ar garo patskani (ibid; Ilustrētā svešvārdu vārdnīca 2005) netieši ļaujot valodas lietotājiem pašiem izvēlēties sev tīkamāko paralēlismu.

2. *Jēkabs repo, raksta dzeju un aizraujas ar **skeitošanu** ..* (SestDiena 04. 08. 2005., 12. lpp.)

3. *Jau šogad tūristu interesi par Ventspili papildinās [...] **sērfotāju** un nūdistu pludmales.* (Diena 07. 02. 2005., 3. lpp.)

4. *.. hokeja apskati sākas ar šāgada **drafta** pirmā numura ..* (Diena 07. 10. 2005., 10. lpp.)

Latviešu valodas tekstos biežāk sastopami asimilēti anglismi. Norvēģu tekstos parādās aizguvumi, kas tiek iesaistīti teikumā kā šai valodai piederīgi vārdi. To, iespējams, sekmē angļu un norvēģu valodas līdzīgā tipoloģija. Arī angļu valodas kā pirmās svešvalodas ieviešana 1935. gadā norvēģu pamatskolas izglītībā (Johansson, Graedler 2002) un tās nemainīgā popularitāte ļauj norvēģu lietotājam saziņas procesā biežāk iekļaut angļu cilmes aizguvumus.

Asimilētie aizguvumi un hibrīdvārdi norvēģu valodā

Atšķirībā no pieticīgajām sporta publikācijām latviešu izdevumos padomju periodā norvēģu analītiskajos rakstos vērojama tendence samērā bieži lietot angļu valodas terminoloģiju. Ekscerpētie aizguvumi no angļu valodas vairāk pārstāv tādus sporta veidus kā tenisu un futbolu. Daļa aizguvumu ir asimilēti, pievienojot tiem dzimtes artikulu (8.–9.), daudzskaitļa locījumu (10.–13.) vai arī tie piedalās vārddarināšanā, veidojot hibrīdvārdus (14.–18.).

8. *.. Gunnar Grorud var **en** efektīvi **sidehalf**.* (a. *sidehalf*, Aftenposten 01. 02. 1960., 13. lpp.)

9. *.. det vil si at den ikke når opp mot **centercourten** på Madserud i Oslo.* (a. *the centercourt*, Aftenposten 06. 09. 1946., 7. lpp.)

10. *.. kanskje alle de fem engelske **steeplerne** som er anmeldt.* (a. *the steepers*, Aftenposten 03. 10. 1975., 24. lpp.)

11. *.. en utpreget cupkamp – ført i stor fart, harde **tacklinger** ..* (a. *tacklings*, Aftenposten 07. 01. 1946., 6. lpp.)

12. *Særlig populært for tilskuere denne gang vil være de mange **windsurfere**.* (a. *windsurfers*, Aftenposten 03. 10. 1975., 23. lpp.)

13. *To danske **stayer** mot vår elite ..* (a. *stayers*, Aftenposten 04. 08. 1960., 11. lpp.)

Norvēģu hibrīdvārdu raksturīgākā iezīme ir tā, ka saliktna pirmo daļu veido angļu cilmes, bet otro – norvēģu cilmes vārds. Ņemot vērā, ka saliktna pirmās daļas komponents norvēģu valodā parasti netiek locīts un ir vienskaitļa nenoteiktajā formā, nav nepieciešamības pārnesumu asimilēt.

14. .. *Skandinavia mest innbringende stayerløp for 3-årige og eldre hester.* (a. *stayers' race*, Aftenposten 04. 08. 1960., 11. lpp.)

15. .. „*fitness*”-bransjen [...] et helt nytt konsept innenfor fysisk trening gjennom utviklingen av et meget avansert treningsutstyr. (a. *the fitness branch*, Aftenposten 03. 01. 1991., 29. lpp.)

16. *Over hele verden benyttes Nautilus av „fitness”-klubber ..* (a. *fitness clubs*, Aftenposten 07. 01. 1991., 29. lpp.)

17. .. *finalen i det australske hardcourt-mesterskapet i Adelaide.* (a. *hardcourt championship*, Aftenposten 07. 01. 1991., 26. lpp.)

18. .. *han støter også for første gang bort i passgjengere (pacerløp) og nettopp den nye gangarten kan bli ..* (a. *pacers' run*, Aftenposten 01. 04. 1975., 26. lpp.)

18. piemērā autors, runājot par jātnieku sportu, iekavās aiz norvēģu vārda veidojis hibrīdvārdu ('aidinieku sacensības'), mēģinot daļēji saglabāt reālijas oriģinālo nosaukumu – zirga soļa veidu, kam teikuma turpinājumā seko paskaidrojums *šis jaunais gaitas veids*. Norvēģiskais skaidrojums liecina par termina *passgjenger* (latviski 'aidinieks') jaunu papildu nozīmi jāšanas sportā, savukārt, konkretizējums angļu valodā, iespējams, dots, lai mazinātu neskaidrības interesentu vidū.

Norvēģu laikrakstos samērā reti rodami skaidrojoši apraksti vai tulkojumi, piemēram, *izstiepj gaisā roku* (20.). Tomēr būtu jāņem vērā, ka publikācijas par golfu vai snovbordu (19.–20.) piesaista nelielu daļu interesentu, kuri, visticamāk, arī pārvalda attiecīgā sporta veida terminoloģiju. Kā norāda *A Dictionary of European Anglicisms* (Görlach 2005) sastādītājs M. Gērlahs (*M. Görlach*), ar golfu saistītā leksika, izņemot pašu sporta veida nosaukumu, mēdz būt zināma tikai speciālistiem. Tas ļauj pārņemt aizguvumu izrunu un rada zināmu snobisku šī sporta veida valodas lietojuma kultūru. Anglisms *birdie* ('bumbiņas ieripināšanas veids bedrītē'), piemēram, iekļauts 2005. gada izdotajā norvēģu valodas pareizrakstības vārdnīcā.

19. *Takket være birdie på siste hull unngikk han omspill mot Mathew Goggin.* (Aftenposten 05. 12. 2005., 36. lpp.)

20. *Når du boner ut en indy grab – strekker armen i været – vil du ikke at jakken ..* (a. *bone out an indy grab*, Aftenposten 01. 07. 2005., 6. lpp.)

Pārcēlumi latviešu valodā

Attīstoties jauniem sporta veidiem, rodas nepieciešamība darināt ekvivalentus to nosaukumiem un spēļu noteikumiem aizguvējvalodā. Jauni, netradicionālu sporta veidu nosaukumi un to terminoloģija bieži tiek pārcelta, īpaši, ja to nozīmi nav iespējams izteikt īsi atveidotā ekvivalentā. Bieži vien šī

terminoloģija balstās uz tās valodas terminiem, kurā ir pieejama literatūra par šo sporta veidu, kā arī uz sporta veida izcelsmes valstī lietotajiem terminiem (Švinks 2004, 159).

Sporta apskatnieki, nespēdami konkretizēt aizgūto terminu saturu, nereti izvēlas saglabāt angļu valodas oriģinālrakstību jaunajiem sporta veidu terminiem, piemēram, *play-off*, *freestyle*.

21. .. komanda *Latvian Peppers Team* ar *freestyle* stila aizsācēju Latvijā ..²³ (Diena 03. 12. 2005.)

22. Pirmajā sezonas spēlē viņš bija *play-off* cienīgā kondīcijā. (Diena 07. 10. 2005., 10. lpp.)

23. Pērn Toledo nebija ne tuvu *play off*. (Diena 07. 02. 2005., 7. lpp.)

Anglicisms *play-off* reģistrēti gan kā pārcēlums ar defisi, gan kā vārdkoptermins. Pārcēluma rakstīšana slīprakstā (21.–23.) pievērš lasītāja uzmanību koda maiņai un vārda neiederībai rakstītāja tekstā. Jāmin, ka jaunākajos avīžrakstos terminam *play-off* radītais latviskais jaundarinājums *izslēgšanas sacensības* vai *spēles* (LZA TK terminu datubāze //termini.lza.lv/) ir aizvien biežāk sastopams sporta žurnālistu leksikā.

Pārcēlumi norvēģu valodā

Norvēģu valodā reģistrēti vairāki neasimilēti aizguvumi. Daži norvēģu valodnieki (Johansson, Graedler 2002) norāda, ka lietvārdu asimilācijas procesa sākumā bieži (80 % – 90 % gadījumu) tiek lietota angļu valodas daudzskaitļa fleksija *-s* (25.–26.). Mūsdienu norvēģu valodas vārdnīcā (Norsk ordbok 2005) aizguvumam *go-kart* (24.–25.) konstatēti divi daudzskaitļa varianti – gan aizgūtā, gan asimilētā forma. Dažādās skaidrojošās vārdnīcās vērojama tendence nesniegt vienotu atveides variantu, tādējādi it kā netieši atbalstot aizguvuma paralēlformu lietojumu, piemēram, *gokart*, *go-kart* vai *go-cart*.

24. .. *racerbilister med Stirling Moss i spissen har gått inn for Go-Kart*. (Aftenposten 01. 06. 1960., 15. lpp.)

25. *Go-Karts, midget og speedway* .. (Aftenposten 01. 06. 1960., 15. lpp.)

26. .. *time-outs, som gir en bedre mulighet for justeringer underveis*. (Aftenposten 06. 09. 1991., 13. lpp.)

Senskandināvu elements, tāpat kā vieglatlētikas disciplīnās, vēsturiski saistās arī ar slēpošanas sporta veidu nosaukumiem. Senskandināvu mitoloģijā minēta slēpošanas dieviete un vikingu slavenākie karaļi bieži raksturoti kā slēpotāji ar neparasti izcilām dotībām. Tomēr tādu moderno slēpošanas veidu nosaukumu kā *freestyle*, *super-G* izcelsme rodama angļu valodā. Savukārt angļu valodas kā starpniekavota ietekme redzama aizguvumā *jetski* ('platas, īsas slēpes'). Šajā vārdu savienojumā senskandināvu cilmes leksēma *ski* vārdnīcās kā šķirkliis reģistrēta, sākot ar 1995. gadu, bet pats aizguvums *jetski* vārdnīcu piemēros datēts ar 1969. gadu.

²³ Lai parādītu termina rakstību publicistikas avotā, piemēri (21.–23.) nav slīpināti.

27. *John Gordon ønsket seg enten ishockeykølle, ishockeyhansker eller svarte jetski med slalåmbindinger* .. (Aftenposten 06. 12. 1975., 32. lpp.)

Dažviet norvēģu valodā terminiem, kas plašākai publikai varētu būt mazpazīstami, kā arī citātiem sniegta oriģinālforma pēdiņās (28.–30.) vai tiem papildus dots paskaidrojums ar frāzes „tā sauktais” palīdzību (30.). Termina *sudden death* (‘papildlaiks uzvarētāja noteikšanai’) oriģinālforma 1991. gadā vienā laikrakstā reģistrēta astoņas reizes. Lai gan žurnālists minējis tā nozīmi dzimtajā valodā (‘ekstraomganger’), nevar nepamanīt lasītājam uzspiesto aizguvuma lietojumu.

28. *Over flydøren var det malt: „Olympic flame carrier” og de olympiske ringer.* (Aftenposten 01. 02. 1960., 14. lpp.)

29. .. *han understreket sin klasse ved å vinne „the double”, spesielt hopprenn* .. (Aftenposten 04. 06. 1975., 27. lpp.)

30. .. *spiller lagene 2 x 15 minutter ekstraomganger – med såkalt „sudden death”*. (Aftenposten 06. 09. 1991., 13. lpp.)

31. *Ruud hadde to settballer til 6–4, men måtte ha tie-break for å ta settet hjem.* (Aftenposten 07. 01. 1991., 26. lpp.)

Ar sportu saistīto reklāmtексту un sludinājumu mērķis ir dažādu pakalpojumu un preču popularizēšana. Aizguvumi nereti tiek lietoti prestižāka skanējuma sasniegšanai, īpaši apzīmējot un precizējot jaunas reālijas un terminus, piemēram,

32. *Jazzgym som work out er rikelig og godtrening* .. (Aftenposten 07. 01. 1991., 30. lpp.)

33. *Sykelutleie. Offroad/ mountain veltepettern.* (Aftenposten 06. 09. 1991., 13. lpp.)

34. *Nye kurs! Selvforsvar. Sports-karate. Kickboxing.* (Aftenposten 07. 01. 1991., 29. lpp.)

Tuvāk apskatot 1991. gada sludinājumos reģistrētos anglismus, redzam pakāpenisku to aizgūšanas attīstību norvēģu valodā. Tā, piemēram, vārdnīcā *Anglicismi norvēģu valodā* (Anglisismeordboka 1997) minēti visi četri iepriekš minētie aizguvumi (32.–34.). Te konstatēti pārcēlumi, kas sniegti dažādos variantos, piemēram, anglismam *off-road* – *off-road*, *off road*, *offroad*, bet anglismam *kickboxing* paralēlformas – *kickboxing*, *kick boxing*. Asimilētais aizguvums *kickboksing* iekļauts 2005. gadā izdotajā mūsdienu norvēģu valodas vārdnīcā (Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner 2005).

Aizguvumu piensums sporta jomā parāda, ka norvēģu tekstos anglismi bieži tiek iepludināti teikumā kā šai valodai piederīgi vārdi. Norvēģu un angļu valodas līdzīgā tipoloģija sekmē pārcēlumu lietošanu un hibrīdvārdu darināšanu, tātad – biežāku aizgūšanu. Arī angļu valodas kā pirmās svešvalodas ieviešana 1935. gadā norvēģu pamatskolas izglītībā (Johansson, Graedler 2002) ļauj norvēģu lietotājam saziņas procesā biežāk iekļaut angļu cilmes aizguvumus. Ņemot vērā latviešu valodas tipoloģiju, aizguvumi parasti tiek tuvināti tās ortogrāfijas un gramatikas sistēmai. Taču, kā redzams no

analizētā materiāla, vērojama tendence, saglabājot oriģinālrakstību, nesniegt autora tulkojumu vai skaidrojumu lasītājiem. Tas ļauj secināt, ka pārcēlumi *freely* un *play-off* ir samērā izplatīti sporta komentētāju leksikā 21. gadsimta sākumā. Lai gan angļu valodas starptautiskās saziņas lomai norvēģu lingvistiskajā vidē ir daudz senākas saknes nekā latviešu valodā, politisko pārmaiņu rezultātā šajā baltu valodā redzamas izmaiņas aizguvumu ortogrāfijā.

Latviešu un norvēģu laikrakstu sporta terminoloģijas analīze parāda, ka anglofono lielvalstu kā galveno modernā sporta eksportētāju loma un globalizācijas procesi pasaulē kopumā bieži iet soli soli ar lietotāja vēlmi attiecīgi papildināt savu leksiku ar nepieciešamajiem izteiksmes līdzekļiem – asimilējumiem, hibrīdvārdiem vai pārcēlumiem.

Literatūra un avoti

Anglismeordboka 1987 – Graedler, A. L., Johansson, S. *Anglismeordboka*. Oslo : Universitetsforlaget, 1997.

Baldunčiks 1987 – Baldunčiks, J. Aizguvumi sporta leksikā. *Padomju Jaunatne*. 1987. g. 12. augusts, 3. lpp.

Čika, Gubiņš 1970 – Čika, V., Gubiņš, G. *Latvijas sporta vēsture: 1918–1944*. Vašingtona : Amerikas latviešu apvienības fiziskās audzināšanas un sporta birojs, 1970.

Dravnieks 1886 – Dravnieks, J. *Svešu vārdu grāmata: grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem*. Jelgava : H. Allunans, 1886.

Görlach 2005 – Görlach, M. (ed.) *A Dictionary of European Anglicisms: a Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. Oxford : Oxford University Press, 2005.

Görlach 2007 – Görlach, M. Borrowing as Language Contact. In: Hellinger M., Pauwels, A. (ed) *Handbook of language and communication: diversity and change*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2007, pp. 715–749.

Ilustrētā svešvārdu vārdnīca 2005 – *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005.

Johansson 1992 – Johansson, S. Engelsk – et must i norsk? On the role of English in Norwegian Language and society. In: Langvall Olsen, A. M.; Simensen, A. M. (ed.) *Om språk og utdanning: festskrift til Sivertsen, Eva*. Oslo : Universitetsforlaget, 1992, ss. 65–83.

Johansson, Graedler 2002 – Johansson, S., Graedler, A. L. *Rocka, hipt og snacksy*. Kristiansand : HøyskoleForlaget, 2002.

LZA TK terminu datubāze//termini.lza.lv/ – LZA TK terminu datubāze [skatīts 2009. g. 5. okt.]. Pieejams: <http://termini.lza.lv/>

Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner 2005 – Guttu T. (red.) *Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner*. Oslo : Kunnskapsforlaget, 2005.

Norsk ordbok 2005 – *Norsk ordbok: ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Bind 5. Oslo : Samlaget, 2005.

Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca 2004 – Jurisone, I. (red) *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Nordik, 2004.

Stene 1945 – Stene, A. *English loan-words in modern Norwegian: a study of linguistic borrowing in the process*. London : Published for the Philological Society by Oxford University Press, 1945.

Svartvik, Leech 2006 – Svartvik, J., Leech, G. *English: one tongue, many voices*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006.

Švinks 2004 – Švinks, U. Dažas pārdomas par sporta terminoloģiju. *Linguistica Lettica*, 13. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 156.–167. lpp.

Terminoloģijas Jaunumi 2003/4 – Konsultācijas. *Terminoloģijas Jaunumi*. Nr. 4. Rīga : LZA Terminoloģijas komisija, 2003, 26.–29. lpp.

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU LaVI, VVA, 2007.

www.snl.no/idrett – Store norske leksikon. [skatīts 2009. g. 10. okt.]. Pieejams: <http://www.snl.no/idrett>

ENGLISH BORROWINGS IN SPORTS TERMINOLOGY IN LATVIAN AND NORWEGIAN NEWSPAPERS

Summary

The author of the article examines forms of English borrowings in sports articles in Latvian and Norwegian during the period 1946–2005. The present contrastive analysis reveals similarities and differences of anglicisms as part of the Latvian and Norwegian language word-stock and tendencies of equivalent formation.

The collected data illustrates assimilated loans, hybrids and non-assimilated words. The English pattern shows a tendency to be more favoured in Norwegian than Latvian. Among non-assimilated forms we find instances of original forms with Norwegian inflections and hybrids where one of the components is English, but the other – Norwegian.

The attitude towards borrowing from English seems to be rather similar in both languages though with a stronger tendency towards openness in the Norwegian language environment throughout the whole period under research. It can be explained with several factors, such as the language typology and language contact time scale within the Norwegian speaking society and its English language competence. Though now preference for English borrowings has evened out, there is still greater openness to anglicisms in Norwegian than Latvian.

SPECIAL VOCABULARY CLASSIFICATION IN ENVIRONMENT-RELATED TEXTS

Abstract

Over the last few years, there has been a significant increase in the number of publications on environmental and ecological problems in English and Latvian. These publications focus on professional aspects and demand a high level of terminological proficiency. Therefore, the role of a detailed environment-related terminology analysis and classification cannot be overestimated.

The aim of the present article is to consider one of the approaches to special lexis classification in the source language (English). The author of the article proposes a classification of special meaning categories in the environment-related fields and analyses some of them in relation to translation studies.

Special vocabulary classification

Technical translators develop professional skills to work with specialized texts on a certain scientific-technical subject. Ideally they are supposed to deal with texts, which are clear-cut, have one particular function and belong to one type. Text typology based on functional criteria facilitates the process of translation. Hatim (Hatim 1998, 264) argues that “texts are essentially hybrid, and that ultimately text typologies can only account for predominant tendencies”.

It is the norm rather than an exception that modern specialised texts are multi-functional in their nature. They are not homogenous and contain a great deal of lexical items that belong to different registers. Since *register* is “a configuration of meanings, a register must also, of course, include the expressions, the lexico-grammatical and phonological features, that typically accompany or realise these meanings” (Halliday and Hasan 1985, 39). This fact allows for variation across registers in monolingual communication (in one text) as well as in bilingual communication (in the source and target texts).

It means that specialised texts in general and environment-related texts in particular can be divided into several levels of complexity. Thus, the highest level of complexity would correspond to information communicated between experts and specialists, while the purpose of the communication at the lower level of complexity would be to popularize and convey information to non-specialists.

Various levels of specialization of communication as well as degrees of its complexity correlate best with the idea of special lexis division into the different layers.

Special lexis classification has been researched by many prominent linguists (e. g. Herbert 1965; Trimble and Trimble 1978; Arnold 1978; Hoffman 1985; Sager 1990; Iljinska 2004). They consider that the lexis of special texts can be divided into terms typical only of the particular scientific-technical area, terms typical of scientific-technical discourse in general and general words. However, only some of them consider that words of general language can act as terminological units and have special reference to one of the scientific-technical domains.

For instance, Herbert (Herbert 1965, v) divides terms into two major categories: highly technical terms with very specialized meanings and semi-technical or semi-scientific words which have a whole range of meanings and are frequently used idiomatically. He does not provide a more detailed division of the lexical items, but admits that terms can be used idiomatically, as well as suggests that they could be polysemous.

Trimble and Trimble (Trimble and Trimble 1978, 92) are of the opinion that there are highly technical terms and “a bank of technical terms from which all disciplines can draw”, the so-called basic frame of special lexical items, which have terminological load. They also admit that common words, i.e. words of general language, can have special meanings in certain scientific technical fields, therefore they could be called *subtechnical terms*, opposed to technical terms (coined in the traditional way).

Hoffman (Hoffman 1985, 126–127) identifies three categories of lexical items in specialised texts: subject-specific terms, non subject-specific terms and general language words. He specifies technical terms, which have special reference to one scientific domain, lexical items, which have special reference to more than one domain and words of general language, which are not terms. He believes that in most of the cases general vocabulary, which has no special reference to any of scientific-technical domains, is considered to be special only because it is used in specialised texts.

Environment-related texts are full of terms which are coined using various symbolic elements (different signs, letters from other languages, etc.) or are created by analogy or based on allusion, metaphorical and/or metonymical relations and may also include very many culture-specific terminological expressions which demand a unified and standardized approach to their communication, and, hence, translation (cf. Platonova 2008, 35–37).

Therefore, the author of the present research proposes the following division of the layers of lexis of scientific-technical texts in the environment-related field:

- **Domain-specific terms;**
- **Scientific technical discourse specific terms;**
- **Words of general language acting as terms;**
- **Words of general language.**

These categories can be further subdivided into numerous groups and analysed, taking into account different intra-linguistic and extra-linguistic aspects. For the purpose of the research, the author is particularly interested in terms; therefore, words of general language are not included in the present analysis.

Domain-specific terms

Domain-specific terms possess all characteristic features typical of traditional terms. Each subject field has its own core terminology, which actually allows identifying the particular scientific technical domain. These terms usually possess a high degree of complexity, and are frequently used only within a particular scientific-technical field, or its subfields. It means that these terms are context-independent within a particular field. They are usually monosemous, as they are free from additional meanings in the particular system of knowledge, however, they can obtain secondary meanings or shades of meanings if used in other scientific-technical fields.

Thus, each scientific-technical field has the basic bank of terms, that represents a range of concepts, which are grouped and classified according to their:

- Degree of complexity (depending on the number of meaningful components);
- Degree of dependency on the umbrella concept (to what extent the formulation of definitions of subsequent concepts depends on the superordinate one);
- Degree of comprehension (the role of preliminary information, background knowledge for understanding the concept behind the term).

Domain-specific terms can be divided into the following subgroups depending on the level of difficulty of communication and, hence, translation:

Domain-specific terms, which are difficult to communicate and translate. These are monosemous terms, that are used only within the particular field, and can be understood only by professionals, e. g.:

Disclimax – a stable ecological state, which has been caused by human intervention;

Ram pump – a water pumping device that is powered by falling water – triece or triecis;

Zoobenthos – the invertebrate animals that live in or on the seabed, including the intertidal zone – zoobentoss;

Biodome – a very large greenhouse or similar structure with a controlled internal environment in which plants and animals from much warmer or colder regions are kept in conditions similar to nature;

Fumarole – a small hole in the Earth's crust near a volcano from which gases, smoke or steam are released – fumarole.

When translating these terms from English into Latvian, the author of the research has encountered a number of difficulties in finding the corresponding equivalents in printed dictionaries; online sources were more helpful, however, they do not provide equivalents of some of the core terms, e. g., *disclimax*, *biodome*, or provide close target language equivalents as *triece* / *triecis*, which are not standardized and differ in grammatical forms. In the majority of cases, even online dictionaries and/or other sources simply provide transcribed variants of the English terms.

Domain-specific terms used in the derived subfields, which are easy to communicate, but sometimes difficult to translate. Such terms preserve their initial meaning, but when used in derived subfields, can obtain some new shades of meaning as well. Nevertheless, they are easy to understand, because the main meaning remains unchanged. However, sometimes they can present difficulties for inexperienced translators. In order to illustrate this phenomenon the following examples can be considered:

1. grit:

- *environment*: abrasive particles or granules, as of sand or other small, coarse impurities found in the air, food, water, etc.;
- *geology*: a coarse-grained siliceous rock, usually with sharp, angular grains;
- *ornithology*: sand or other fine grainy particles eaten by fowl to aid in digestion.

For translation into Latvian the following options are provided by different English-Latvian dictionaries: *smilts*, *grants*, *grauds*, *slīpgrauds*.

2. nest:

- *ornithology*: a pocket-like, usually more or less circular structure of twigs, grass, mud, etc., formed by a bird, often high in a tree, as a place in which to lay and incubate its eggs and rear its young;
- *environment*: a place used by insects, fishes, turtles, rabbits, etc., for depositing their eggs or young;
- *ecosystem*: a number of birds, insects, animals, etc., inhabiting one such place.

Dictionaries offer the following target language equivalents in the dictionaries: *ligzda*, *perēklis*, *mīga*, *midzenis*.

3. cloud:

- *climatology*: a visible collection of particles of water or ice suspended in the air, usually at an elevation above the earth's surface;
- *atmosphere*: any similar mass, esp. of smoke or dust;

- *environment*: a great number of insects, birds, etc., flying together: a cloud of locusts obscuring the sun.

Both printed and electronic dictionaries provide the following equivalents: *mākonis, aizsegs, duļķes, duļķojums*.

4. **bud**:

- *botany*: a small axillary or terminal protuberance on a plant, containing rudimentary foliage (leaf bud), the rudimentary inflorescence (flower bud), or both (mixed bud);
- *zoology*: (in certain animals of low organization) a prominence that develops into a new individual, sometimes permanently attached to the parent and sometimes becoming detached;
- *mycology*: a small, rounded outgrowth produced from a fungus spore or cell by a process of asexual reproduction, eventually separating from the parent cell as a new individual: commonly produced by yeast and a few other fungi.

The Latvian translation variants for the present source language term are the following: *pumpurs, ziedpumpurs, dīglis, kārpiņa*.

Domain-specific terms used in the unrelated scientific technical fields, which are easy to communicate, but sometimes difficult to translate. Such terms preserve their initial meaning, but when used in other scientific-technical fields, they obtain additional meanings as well. These terms might be difficult to communicate in the target language (Latvian), because even despite the fact that the central meaning in the source language remains unchanged, it does not fit the context of the situation, therefore, sometimes it can be difficult to find the equivalent in the target language on spot, e. g.:

1. **tissue**:

- *biology*: an aggregate of similar cells and cell products forming a definite kind of structural material with a specific function, in a multi-cellular organism;
- *polygraphy*: a piece of thin writing paper on which carbon copies are made;
- *textiles*: a woven fabric, esp. one of light or gauzy texture, originally woven with gold or silver: a blouse of a delicate tissue.

Bilingual dictionaries provide the following translation variants: *plāns audums, audi, tikls, tīklojums, salvetes*.

2. **fin**:

- *ichthyology*: a membranous, wing like or paddle like organ attached to any of various parts of the body of fishes and

certain other aquatic animals, used for propulsion, steering, or balancing;

- *aeronautics*: any of certain small, subsidiary structures on an aircraft, designed to increase directional stability;
- *metallurgy*: a ridge of metal squeezed through the opening between two rolls, dies, or halves of a mold in which a piece is being formed under pressure;
- *automotive*: an ornamental structure resembling an aeronautical fin that is attached to the body of an automobile, as on each rear fender (tail fin).

The following variants are provided by different dictionaries in Latvian: *spura, ķīlis, stabilizators, apmale*.

Domain-specific terms which are easy to communicate and translate. Such terms, although being very field specific, present no difficulties for communication and translation, as they are internationalisms, or are formed using the elements of Greco-Latin origin. For instance: *lithosphere, orbital, climate, domestication, ecology, ecosystem, ecotype, biocomposite, biodegradability, bioenergetics*; etc.

Scientific-technical discourse-specific terms

Scientific-technical discourse-specific terms – are common for the scientific-technical language. These terms are used in various, even absolutely unrelated, scientific-technical fields. However, there should be a clear difference between **scientific lingua franca** (terms common to more than one subject field) and **general terms** (terms, that are used in more than one subject field).

- **Scientific lingua franca** – terms, which constitute the core of scientific language and thus are related to any scientific-technical field: *action, agent, alternative, analysis, balance, base, channel, case, centre, class, data, degree, element, factor, item, objective, period, plan, quality, report, research, resource, risk, scale, survey, test, unit, volume, zone*, etc.

These terms present no difficulties for translators, although they can change their meanings or acquire some additional meanings depending on the field they are used in, but the original constitutive part of the meaning still remains the same.

- **General terms** – core terms of a particular scientific-technical domain, which are clearly positioned within one particular field. They can also be used in texts on subjects thematically unrelated to the domain they initially belong to. It is possible to classify them into the following categories:

- **Legal language terms** – clichés, words and phrases common to every legal document of a particular kind irrespective of its specificity (field/sphere). For example, the following legal terms are typical of any

legal process or action: *appeal, evidence, complaint, liability, natural person*, etc.

- **Economic and financial terms** – typical of every benefit-based agreement, financially supported project, etc. There are plenty of terms that fall into this category, for example: *interest, value, budget, fund, benefit, human factor, externalities, rate*, etc.

- **Mathematical and statistical terms** – used in any analytical document for the purpose of calculation-based assessment of the factors, for instance: *absolute value, algorithm, average, chart, graph, constant, digit, exponent, number, frequency, percent, probability*, etc.

Translation of these terms presents no difficulties, since they are standardized and can be easily found in both printed and electronic dictionaries. However, some of these terms have more than one meaning, which make them context-dependent, but it does not complicate the process of information communication, since these are not completely distinct meanings, but just the shades of the central meaning.

Words of general language acting as terms

Traditional terminologists imposed quite static and non-flexible norms on the terminology use, relying on the following “**five principles**: terminology studies concepts before terms (the onomasiological perspective); concepts are clear-cut and can be attributed a place in a concept system; concepts should be defined in a traditional definition; a term assigned permanently to a concept; and terms and concepts are studied synchronically” (Temmerman 2000, 4).

Lexical items that did not fit into the proposed classification were not considered terms. However, today the situation has changed dramatically and terminology application norms are created and recorded on the basis of their practical implementation.

One of the main requirements for terms to be monosemous can be considered valid only within the frame of one particular field or even subfield. The creation of new labels for the emerging scientific and/or technical concepts is not only difficult, but also restricted by the potential of language. It means that for naming novel concepts terminologists use the already existing language resources, i. e. they:

- “are modifying definition of concepts which already exist (defining exercitives)” (Pearson 1998, 5), broadening or narrowing the already-in-use concepts with no need for the coinage of a new label;
- are applying words of general language to denote special concepts in a particular scientific technical field. Entry terms that are created following this term formation pattern preserve their initial meaning and acquire an additional one by analogy. A new meaning may be also based on allusion, as well as metaphorical and/or metonymical relations. The criteria for category membership can differ, as the

resultant terms can be either subject specific (in the majority of cases) or non-subject specific.

Such terms according to Trimble and Trimble (Trimble and Trimble 1978, 92) are called **subtechnical terms** – i. e., common words that have special meanings in certain scientific and technical fields. The authors provide the following examples of subtechnical terms: *control, operation, current, ground, sense, folder, flux*.

There are some more examples from texts on environment-related theme: *cloud, fog, fruit, walk, chain, bee, frog, beaver, mouse, bear, elephant, tree, plant, neck, back, terrace, etc.*

A communicative setting is the only way to determine the status of each of the words of general language used in the text.

Conclusion

The classification of lexical items is one of the main requirements for feasible terminology analysis. The layers of special lexis reflect the degree of complexity, and they are highly dependent on the particular scientific-technical field. The role of terminological analysis in the contrastive studies and translatology for the needs of international communication cannot ever be overestimated.

It is necessary to emphasize that adequate and precise translation of scientific-technical texts into the target language requires from the translator special experience and at least basic skills of the discourse analysis of texts in both the source and target languages.

References

- Arnold 1978** – **Arnold, I. V.** *The English Word*. Moscow : “Visshaja Shkola”, 1978.
- Halliday and Hasan 1985** – **Halliday, M. A. K. & Hasan, R.** *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Victoria : Deakin University Press, 1985.
- Hatim 1998** – **Hatim, Basil.** *Text Linguistics and Translation. Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, ed. By Mona Baker, 1998, pp. 262–265.
- Herbert 1965** – **Herbert, A. J.** *The Structure of Technical English*. London : Longman, 1965.
- Hoffmann 1985** – **Hoffmann, L.** *Kommunikationsmittel Fachsprache*. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1985.
- Iljinska 2004** – **Iljinska, Larisa** (2004/2007) *English for Science and Technology: Course Design, Text Analysis, Research Writing*. Riga : RTU Publishing House, 2004.
- Pearson 1998** – **Pearson, Jennifer.** *Terms in Context*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1998.
- Platonova 2008** – **Platonova, Marina.** *Standards of Textuality and Translation of the Environment-Related Terminology. English – the Lazy Way Out? Maybe... But Is It Worth It?*. Riga : University of Latvia, 2008, pp. 35.–47.
- Sager 1990** – **Sager, Juan C.** *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1990.

Temmerman 2000 – **Temmerman, Rita.** *Towards New Ways of Terminology Description: The sociocognitive approach.* Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2000.

Trimble and Trimble 1978 – **Trimble, R. M. T. and Trimble, L.** The Development of EFL Materials for Occupational English: The Technical Manual. *English for Specific Purposes. Science and Technology*, ed. by Trimble R. M. T., Trimble L. and Drobnic K. Oregon State University, 1978, pp. 74–132.

SPECIALIZĒTĀ VĀRDU KRĀJUMA KLASIFIKĀCIJA TEKSTOS PAR VIDES AIZSARDZĪBAS UN EKOLOĢIJAS PROBLĒMĀM

Kopsavilkums

Pēdējā laikā ievērojami pieaudzis publikāciju skaits gan latviešu, gan arī angļu valodā par vides aizsardzības un ekoloģijas problēmām. Lai veicinātu starptautisko komunikāciju, ir nepieciešams attīstīt profesionālo un terminoloģisko kompetenci. Tādējādi detalizētai vides aizsardzības terminoloģijas klasifikācijai un analīzei ir liela nozīme.

Rakstā analizēti vides terminoloģijas klasifikācijas aspekti ar mērķi parādīt vides nozarei raksturīgās mūsdienu tehnisko terminu kategorijas. Terminu klasifikācija palīdz labāk izprast atsevišķa termina būtību un ātrāk panākt ekvivalenci tulkošanā.

SIEVIEŠU UN VĪRIEŠU SARUNVALODAS IZPĒTES SPECIFIKA UN PĒTĪJUMU AVOTI

Ikvienu valodas parādību var aplūkot no dažādiem viedokļiem. Pētot sarunvalodu, svarīgi apzināties, ka runa ir cieši saistīta gan ar runātāju un tā nodomu, gan vietu un laiku, kurā komunikācijas akta dalībnieki veido izteikumus.

Teorētiskajā literatūrā tiek apskatīti divi lingvistisko pētījumu veidi: runātājbrīvi (*speaker-free*) un runātājcentrēti (*speaker-centred*) pētījumi. Pie pirmā veida pētījumiem pieder N. Čomska pētījumi, kuros valoda tiek skatīta kā abstrakta, slēgta sistēma, nesaistot to ar sabiedriskajiem procesiem. Šāda veida pētījumi nesniedz informāciju par dažādajiem valodas variantiem (Lauze 2004, 22). Sociolingvistikā galvenais izpētes objekts ir runātājs un reālais valodas lietojums, kas tiek skatīts sociālā kontekstā. Tādējādi sociolingvistikas pētījumi pieder pie runātājcentrētiem pētījumiem. Lai vispusīgāk raksturotu gan runātāju, gan tā lietoto valodu, sociolingvistikā tiek izmantotas citu – socioloģijas, psiholoģijas, vēstures, etnoloģijas, politikas, statistikas – citu humanitāro un sociālo zinātņu atziņas un izpētes metodes.

Raksta mērķis ir sniegt pārskatu par visbiežāk lietotajām metodēm un paņēmieniem sieviešu un vīriešu sarunvalodas pētniecībā visdažādākajā kontekstā, kā arī par problēmām, ar kurām saskaras sarunvalodas pētnieks.

Pārskatu par sarunvalodas pētišanas metodēm un paņēmieniem latviešu valodniecībā snieguši vairāki valodnieki D. Nītiņa (Nītiņa 2007), I. Druviete (Druviete 1996; 2008), O. Bušs (lai arī valodnieks diferencē ikdienas runu no sarunvalodas, rakstā minētā ikdienas runas pazīme – situācijas neoficiālums un runas akta spontānums, nostāda šos terminus vienlīdzīgās pozīcijās) (Bušs 1984). Metodiskus norādījumus, kā vākt izpētes materiālu, devusi L. Lauze (Lauze 2008). Tāpat L. Lauze veikusi vairākus sarunvalodas sintakses pētījumus (Lauze 1998; 1999; 2004), atsevišķās publikācijās ņemts vērā arī dzimtes faktors (Lauze 2001; 2002). Jauniešu valodas izpētes metožu apraksts rodams grāmatā *Jauniešu valoda* (Ernstsonē, Tidriķe 2006). Jaunatnes sarunvalodu analizējusi I. Druviete (Druviete 1988). Īpatnējo speciālo leksiku mūsdienu latviešu sarunvalodā raksturojusi V. Ernstsonē (Ernstsonē 2001).

Daudz lielāku ieguldījumu, aprakstot sarunvalodu un tās izpētes metodes, sociolingvistikā devuši ārzemju autori, piemēram, H. R. Bernards (Bernard 2000), S. Eginza un D. Sleida (Eggins, Slade 1997), D. Haimzs (Hymes 1974), B. Džonstone (Johnstone 2000), V. Labovs (Labov 1972), L. Milroja un M. Gordons (Milroy, Gordon 2003), P. Patriks (Patrick 2009), S. Romeina (Romaine 2003), B. Spolskis (Spolsky 2005) un citi.

Lai izprastu sieviešu un vīriešu sarunvalodas pētniecībā izmantoto metožu izvēli, ir nepieciešams neliels ieskats sociolingvistikas vēsturē un vīriešu un sieviešu sarunvalodas pētījumu pirmsākumos.

Sociolingvistika kā zinātne attīstījās tikai 20. gadsimta 60. gados, taču tās priekšvēsture sakņojas nepieciešamībā valodu vērtēt no cita aspekta.

Interese par atsevišķiem runu kolektīviem vērojama jau 16. gadsimtā, kad Montēns kolekcionēja uz Franciju atvestos Brazīlijas indiāņu folkloras materiālus. Zināmu grūdienu sociolingvistikas attīstībā deva jaungramatiķu apgalvojums par valodas pārmaiņu regularitāti, tādējādi rosinot dialektologus veikt dzīvo dialektu pētījumus, lai apstiprinātu vai noraidītu jaungramatiķu hipotēzes. Tas bija nozīmīgs pavērsiens sociolingvistikas attīstībā, jo tika izmantota jauna pieeja tūkstošiem gadu ilgušajai valodas izpētei, kas valodu skatīja kā autonomu sistēmu, ignorējot valodas attīstības sociālos faktorus. Pētījumu veikšanā tika izmantotas mūsdienu sociolingvistiskajos pētījumos tik bieži sastopamās anketas un intervijas, ar kuru palīdzību tika vākti zemnieku valodas piemēri (Gampercs 2003, 5).

Atzinumi par atsevišķu sabiedrības locekļu grupu valodas lietojumu ir redzami jau E. Sepīra un viņa studentu darbos, kur pētīta sieviešu un vīriešu runa, aprakstot augsta un zema statusa stilu atšķirības formālā un neformālā runā. Šādas runas atšķirības E. Sepīrs ir dokumentējis Janā, Amerikas indiāņu valodā, kur vīrieši un sievietes izmanto dažādus vārdus viena un tā paša jēdziena apzīmēšanai (sk. 1. attēlu). E. Sepīrs atklāja, ka vīriešu runas veids tiek izmantots vīriešu saziņā. Savukārt, sieviešu runas veids tiek izmantots, kad sieviete sazinās ar citu sievieti vai vīrieti (Holmes 2001).

Sievietes	Vīrieši	Tulkojums
ba	ba-na	mīļš, dārgs
yaa	yaa-na	persona, cilvēks

1. attēls. Sieviešu un vīriešu runas atšķirības Janā (Avots: Holmes 2001, 151)

Šis periods sociolingvistikas attīstībā nozīmīgs ar to, ka attīstījās tāda tehnoloģija, kas palīdzēja vākt ne tikai datus, bet arī gūt informantu atbalstu lingvisti skaņas uztveres uzlabošanai – tika izmantota konteksta variēšanas metode. Šī metode palīdzēja noteikt, vai iegūtā skaņa ir līdzīga jau iegūtajai vai atšķirīga. Turklāt šīs metodes izmantotāji strādāja tikai ar vienu informantu. Metodei bija arī savi trūkumi. Atšķirībā no informanta ikdienas komunikācijas, intervēšanas process bieži vien bija formāls un samākslots.

Straujo sociolingvistikas attīstību sekmēja nepieciešamība risināt aktuālas valodas un sabiedrības mijiedarbības problēmas (piemēram, valoda un sociālais slānis Lielbritānijā, valoda un rase, valoda un dzimums ASV, valoda un imigranti Vācijā) (Lauze 2004, 23).

20. gadsimta 60.–70. gadi bija laiks, kad valoda kā svarīgu sociālu problēmu rādītāja kļuva arī par sociologu pētniecības objektu, savukārt, lingvisti valodas pētniecībā sāka izmantot socioloģijas metodes.

20. gadsimta 60. gados tāda maiņelementa izpēte kā dzimums saistībā ar valodu netiek veikta, lai pētītu dzimumu atšķirības valodas lietojumā, bet

tās tiek konstatētas, pētot valodas lietojumu noteiktā reģionā. Sākotnēji dialektoloģijas pētījumi tika veikti lauku jeb ārpuspilsētu rajonos. Pētījuma objekts bija vīriešu runa, izvēli motivējot ar pieņēmumu, ka vīriešu runa sniegs ticamas un tīras attiecīgā dialekta formas. Taču tādā veidā disglosijās reģistrētie dati sniedza informāciju tikai par viena dzimuma dzīvesveidu (Romaine 2003, 99).

Inovatīvu metodi pilsētu valodas izpētē izmantoja V. Labovs. Lai analizētu runu atšķirīgos formālos un neformālos kontekstos, pētnieks lietoja ierakstus magnetofona lentē. Attēlojot maiņelementu sadalījumu shematiski, V. Labovs pierādīja, ka maiņelementi atspoguļo gan sociālo slāni, gan etnisko identitāti. Šie atklājumi deva ierosmi pētīt trūcīgas minoritāšu grupas, lai sniegtu lingvistisko informāciju pilsētu pamatskolu programmu reformai ASV, kas savukārt deva ziņas par tādiem sociāliem faktoriem kā sociālais slānis, izglītība, dzimums, sociālais statuss u. tml. Korelatīvā pieeja valodai veicināja runas uzvedības izpēti, kas veidoja atsevišķu lingvistikas apakšnozari. Runas kolektīvu pētījumi sniedza svarīgas ziņas par valodas un sociālo faktu sasaisti (Gampercs 2003, 15).

20. gadsimta 70. gadi iezīmējas ar atšķirīgu pieeju vīriešu un sieviešu valodas pētniecībā. Šajā laikā valodas jautājumiem pievēršas feminisms, kas valodu skata no diviem aspektiem: kā valoda raksturo vīriešus un sievietes un kā to lieto vīrieši un sievietes. Neskaitāmi pētījumi tiek veikti, lai skaidrotu dzimumu psiholingvistiskās atšķirības. Šīs atšķirīgās pieejas aizsācēja valodas pētniecībā ir R. Lakofa (*R. Lakoff*), kuras slavenākā grāmata ir „Valoda un sievietes vieta” (*Language and Women’s Place*) (Lakoff 1975). Citi šī virziena redzamākie pārstāvji ir B. Atkinss (*B. Atkins*), D. Koutsa (*D. Coates*), K. Edelska (*K. Edelsky*), P. Ekerte (*P. Eckert*), S. Makonels-Žinē (*S. McConnell-Ginet*), V. O' Bārs (*V. O’ Bar*), K. Pointone (*K. Poynton*), D. Tanena (*D. Tannen*) un daudzi citi.

Mūsdienu sociolingvistikā tiek izmantotas dažādas metodes visatšķirīgāko valodas parādību izpētei. Sociolingvisti izmanto gan kvantitatīvās metodes, vācot faktu materiālu, gan kvalitatīvās metodes, izdarot teorētiskus secinājumus, taču galvenā nostāja sociolingvistiskos pētījumos ir viena – valodas lietojums tiek analizēts sociālā kontekstā. Sieviešu un vīriešu sarunvalodas izpētē parasti tiek izmantotas šādas metodes: **anketēšana, intervēšana, tiešie vai līdzdalīgie novērojumi**, tiek analizēti **slēptie ieraksti**.

Anketēšana ir viena no visbiežāk izmantotajām metodēm sociolingvistikā. Tas ir veids kā pietiekami īsā laika posmā var aptaujāt lielu skaitu respondentu un iegūt apjomīgu informāciju. Salīdzinājumā ar ierakstītu sarunu materiāla analīzi, no anketām iegūtos datus apstrādāt ir vieglāk un ātrāk. Tā kā anketēšana ir anonīma, sniegtajiem datiem ir augsta ticamības pakāpe. Anketēšanas metodes galvenais trūkums – ar tās palīdzību var iegūt ziņas par indivīda lingvistisko attieksmi, nevis informāciju par reālo valodas lietojumu un runas situāciju (Ernstson, Tidriķe 2006, 18).

Šī metode ir izmantota V. Ernstsones un L. Tidriķes grāmatā „Jauniešu valoda”²⁴. Izmantojot anketu datus, bija iespējams salīdzināt latviešu un vācu abu dzimumu jauniešu valodas lietojuma biežumu dažādos situatīvos kontekstos un secināt, ka Latvijā aptaujātās meitenes un zēni komunikācijas situāciju formāluma pakāpi brīvā laika pavadīšanas vietās vērtē dažādi.

Savā promocijas darbā D. Baltaiskalna ir izmantojusi anketēšanu kā vienu no metodēm, lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju lingvistisko attieksmi. Anketu rezultāti rāda, ka latviešu valodas prasmes līmenis ir aptuveni vienāds gan Latvijas minoritāšu sievietēm, gan vīriešiem. Saziņā gan minoritāšu vīrieši, gan sievietes visbiežāk izvēlas savu dzimto valodu, bet minoritāšu sievietēm ir novērota tolerantāka attieksme pret latviešu valodu, jo viņas komunikācijā ar latviešiem izmanto latviešu valodu biežāk nekā vīrieši (Baltaiskalna 2001).

Autoru kolektīvs: V. Ernstsons, D. Joma, L. Lauze, I. Pakse un J. Valdmanis veikuši pētījumu par latviešu valodas prasmi un lietojumu Liepājā 2004. gadā. Pētījuma rezultāti, kas iegūti ar anketu palīdzību, rāda, ka krievvalodīgajām sievietēm ir daudz lielāka vēlme integrēties Latvijas sabiedrībā nekā vīriešiem (Ernstsons, Joma, Lauze, Pakse, Valdmanis 2004)²⁵.

Intervijas kā sarunvalodas izpētes metode sociolingvistikā tiek izmatota, lai gūtu atbildes uz konkrētiem jautājumiem. Salīdzinot ar anketēšanu, intervēšana ir laikietilpīgāka. Intervijas no anketām atšķiras arī ar jautājumu uzbūvi. Intervijās parasti izmanto atvērtos jautājumus, uz kuriem atbildes ir informatīvākas nekā slēgta tipa jautājumiem (Lauze 2008). Kā vienu no metodēm intervijas ir izmantojusi D. Masaitiene (Masaitiene 2000), lai noskaidrotu sieviešu draudzeņu sarunu raksturu. Bieži vienā pētījumā tiek apvienotas intervijas un anketēšana, tādā veidā realizējot gan kvantitatīvo, gan kvalitatīvo datu vākšanas metodi.

Lai iegūtu reālus runas akta piemērus, sociolingvistikā tiek izmantota **tiešo novērojumu un līdzdalīgā novērojuma metode**. Runas faktu vākšanas procesā pētnieks pats var veikt kādu sociālo lomu. Šajā sakarā jāmin termins *sociālais tīkls* – pētnieks par sava pētījuma objektu izvirza cilvēkus, kuri ir vai nu ģimenes locekļi, draugi, vai tuvākie darbabiedri, paziņas. Sociālais tīkls nodrošina pētniekam iespēju novērot ikdienas saziņu starp komunikācijas akta locekļiem. Runas fakta materiāla vākšana var notikt arī publiskās vietās, kur cilvēki ir nodarbināti ar savām lietām un pētnieks var brīvi pierakstīt runas situāciju. Šī metode ir samērā laikietilpīgs process, taču ar tās palīdzību iespējams iegūt autentisku sarunvalodas materiālu. Tāpat runas aktus nepieciešams dokumentēt un sistematizēt, veidojot kartotēkas, kas palīdz pētniekam izdarīt secinājumus (Lauze 2008). Tiešo novērojumu un līdzdalīgā

---

²⁴ Minētās grāmatas pamatā ir L. Tidriķes promocijas darbs „Latviešu un vācu jauniešu valoda: kontrastīvais aspekts” (Tidriķe 2004).

²⁵ Lingvistisko attieksmju izpēte Latvijā turpinās, un šajā jomā ir zināmi arī citi pētījumi. Šā raksta mērķis, galvenokārt, ir raksturot tās metodes, kas tiek izmantotas valodas variantu analīzē.

novērojuma metodi lietojusi L. Lauze, veicot pētījumus par dzimuma (Lauze 2001) un vecuma (Lauze 2002) atšķirībām uzrunas lietojumā. K. Politere (Politere 2009), izmantojot tiešo novērojuma metodi, veikusi pētījumu par dažādiem lūgumu izteikšanas veidiem sieviešu un vīriešu runā dažādās tirdzniecības vietās.

Tā kā sarunvalodas materiāla iegūšanai nav pieņemamas formālas intervijas un atklāti lietots mikrofons, spontāni veidotu sarunvalodas piemēru iegūšanai noder **slēptie ieraksti**. Tie ir īpaši noderīgi, lai noskaidrotu patieso valodas lietojumu grupas locekļu vidū bez svešu personu līdzdalības, atklāti nelietojot mikrofonu un ierakstes aparatūru (Ernstsonē, Tidriķe 2006, 20). Šo metodi veiksmīgi izmantojusi R. Lakofa. Veicot slēptos ierakstus videokasetē, kurā tika ierakstītas sieviešu sarunas, autore varējusi izdarīt secinājumus par sieviešu valodu (Lakoff 1975).

Sieviešu un vīriešu runas pētniecībā bieži tiek izmantoti **eksperimenti**. Viens no eksperimentiem, kuru veicis M. Svakers (*M. Swacker*), lai noskaidrotu, kurš runā ilgāk – sievietes vai vīrieši. Sievietēm un vīriešiem tika lūgts pastāstīt par 15. gadsimta flāmu mākslinieka Alberta Durera (*A. Durer*) gleznu. Respondentiem tika ļauts izmantot tik daudz laika, cik nepieciešams. Vīriešu stāstījums ilga vidēji 13 minūtes, bet sieviešu 3,17 minūtes (Pattee 1997). Līdzīgu eksperimentu veica šī raksta autore, izstrādājot maģistra darbu par dzimuma atšķirībām valodas lietojumā. Eksperimentā iesaistītajiem abu dzimumu pārstāvjiem tika lūgts raksturot divus attēlus. Viens, pēc autores domām, bija „sievišķīgs”, otrs – „vīrišķīgs” attēls. Ar šīs metodes palīdzību autore noskaidroja gan morfoloģiskas, gan sintaktiskas atšķirības abu dzimumu valodas lietojumā (Kalniņa 2006).

Lai izvairītos no vienpusīguma, veicot pētījumu, tiek apvienotas vairākas metodes. Tā piemēram, jauniešu valodas izpētē V. Ernstone un L. Tidriķe (Ernstsonē, Tidriķe 2006) iesaka apvienot anketēšanu un intervēšanu, rakstu valodas analīzi un intervēšanu, līdzdalīgā novērojumu un anketēšanu. Arī L. Lauze pētījuma „Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā” datu iegūšanai izmantojusi vairākas metodes – gan anketēšanu, gan intervēšanu, gan tiešo novērojumu metodi (Lauze 2001).

Tāpat kā sociolingvistikā kopumā, arī veicot pētījumus par sieviešu un vīriešu sarunvalodas atšķirībām, valodas pētnieki saskaras ar vairākām metodoloģiskām problēmām.

Kā jau iepriekš minēts, lai iegūtu dabiskas, nepiespiestas runas datus, formālas intervijas un atklāti lietots mikrofons nav izmantojams. Lai konstatētu kādu valodas parādību, svarīgi valodas faktu materiālu vākšanu organizēt regulāri. Šeit minams V. Labova definētais novērotāja paradokss (*observer's paradox*): pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā cilvēki runā, kad viņi nav sistemātiska pētījuma objekts, bet šādi dati iegūstami tikai sistemātisku novērojumu ceļā (Labov 1972).

Faktu vākšanas procesā pētnieks bieži saskaras ar respondentu neatsaucību. Spilgts piemērs šim faktam ir pētījums par latviešu valodas

prasmī un lietojumu Liepājā 2004. gadā – no iecerētajiem 1000 respondentiem pētījuma veicējiem izdevās aptaujāt 741 (Ernstsonē, Joma, Lauze, Pakse, Valdmanis 2004). Pētījuma autori dalībnieku neatsaucību skaidro ar aptaujā pētāmā jautājuma īpašo statusu sabiedrībā. Pētījums tika veikts laikā, kad sabiedrībā norisinājās protesti pret izglītības reformu mazākumtautību izglītības programmās. „Ņemot vērā politisko kontekstu aptaujas norises laikā, kļūst saprotams, kāpēc daudzi respondenti uzskatīja, ka notiek nevis socioloģisks pētījums, bet gan slēpta valsts valodas prasmes pārbaude, uzņēmuma un personu kontrole” (Ernstsonē, Joma, Lauze, Pakse, Valdmanis 2004, 25).

Sociolingvistikā galvenie ētikas jautājumi saistīti ar izpētes materiāla vākšanas procesu. Lai iegūtu dabiskas runas materiālus, pētnieks sarunu fiksē rakstiski vai arī izmanto diktofonu, runātājiem nezinot, taču tādā veidā „pētnieks riskē pārkāpt cilvēku privātumu” (Johnstone 2000, 41). Ārzemju sociolingvistikā respondentu identitātes aizsardzība tiek nodrošināta, respondentam un pētniekam savstarpēji noslēdzot rakstisku vienošanos (Patrick 2009). Šādu praksi būtu nepieciešams ieviest arī Latvijā, kā ir ieteikts L. Lauzes metodiskajos norādījumos par izpētes materiāla vākšanu sociolingvistikā (Lauze 2008, 8). Šī raksta autore runas materiāla vākšanas procesā ir jau veiksmīgi noslēgusi rakstiskas vienošanās ar saviem pētījuma objektiem.

Valodu var pētīt no dažādiem aspektiem, izmantojot atšķirīgas valodas pētīšanas metodes un paņēmienus. Taču katrs pētnieks izvēlas metodes saskaņā ar darbā izvirzīto mērķi un raksturu. Lai pētītu lingvistisko attieksmi, tiek izmantotas anketēšanas un intervēšanas metodes, savukārt, sarunvalodas materiāla vākšanā vislabāk noder tiešie novērojumi un/vai līdzdalīgie novērojumi.

Literatūra

- Baltaiskalna 2001** – **Baltaiskalna, D.** *Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme.* Promocijas darba kopsavilkums. Rīga : LULa VI, 2001.
- Bernard 2000** – **Bernard, H. R.** *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches.* Thousand Oaks [etc.] : Sage Publications, 2000.
- Bušs 1984** – **Bušs, O.** Ikdienas runas specifika un tās pētīšana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 19. laidziens. Rīga : Avots, 1984, 22.–34. lpp.
- Druviete 1988** – **Druviete, I.** Par jaunatnes sarunvalodu. *Valodas aktualitātes – 1987.* Rīga : Zinātne, 1988, 197.–202. lpp.
- Druviete 1996** – **Druviete, I.** *Latviešu valodas sociolingvistiskā situācija (izpētes metodes un raksturojums: statistika, psiholoģija, politika).* Habilitācijas darba kopsavilkums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1996.
- Eggins, Slade 1997** – **Eggins, S. and Slade, D.** *Analysing Casual Conversation.* London and Washington : Cassel, 1997.
- Ernstsonē 2001** – **Ernstsonē, V.** Īpatnējā speciālā leksika ikdienas komunikācijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti,* 5. Liepāja : LiePA, 2001, 90.–98. lpp.
- Ernstsonē, Tidriķe 2006** – **Ernstsonē, V., Tidriķe, L.** *Jauniešu valoda.* Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.

- Ernstson, Joma, Lauze, Pakse, Valdmanis 2004** – Ernstson, V., Joma, D., Lauze, L., Pakse, I., Valdmanis, J. *Latviešu valodas prasme un lietojums Liepājā 2004. gadā*. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2004.
- Gampercs 2003** – Gampercs, D. Sociolingvistikas attīstība. *Kentaurs* 30. Rīga : SIA Minerva, 2003. gada aprīlis, 5.–27. lpp.
- Holmes 2001** – Holmes, J. *An Introduction to Sociolinguistics*. Harlow : Pearson Longman, 2001.
- Hymes 1974** – Hymes, D. *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. Great Britain : Tavistock Publications, 1974.
- Johnstone 2000** – Johnstone, B. *Qualitative Methods in Sociolinguistics*. New York and Oxford : Oxford University Press, 2000.
- Kalniņa 2006** – Kalniņa, K. Dzimumu atšķirības valodas lietojumā. *LPA Studentu zinātniskie raksti*. Liepāja : Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2006, 49.–53. lpp.
- Labov 1972** – Labov, W. The study of Language in its Social Context. Pride J. B., Holmes J. (eds.). *Sociolinguistics Selected Readings*. Middlesex : Penguin Books, 1972.
- Lakoff 1975** – Lakoff, R. *Language and Women's Place*. New York : Harper & Row, 1975.
- Lauze 1998** – Lauze, L. Predikāta realizācija latviešu sarunvalodas sintaksē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 2. Liepāja : LiePA, 1998, 80.–90. lpp.
- Lauze 1999** – Lauze, L. Sarunvalodas sintakses izpētes sociolingvistiskie aspekti. *Linguistica Lettica*, 5. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 1999, 196.–206. lpp.
- Lauze 2001** – Lauze, L. Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 5. Liepāja : LiePA, 2001, 286.–295. lpp.
- Lauze 2002** – Lauze, L. Vecuma atšķirības uzrunas lietojumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 6. Liepāja : LiePA, 2002, 434.–439. lpp.
- Lauze 2004** – Lauze, L. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja : LiePA, 2004.
- Lauze 2008** – Lauze, L. *Izpētes materiāla vākšana sociolingvistikā*. Metodiski norādījumi. Liepāja : LiePA, 2008.
- Masaitiene 2000** – Masaitiene, D. Gender and conversational interaction – a study of talk among women friends. *Tekstas kaip Pasaulio atspindys*. Tarptautines konferencijās tezes. ŠUL, 2000, 51.–52. lpp.
- Milroy, Gordon 2003** – Milroy, L. and Gordon, M. *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Malden [etc.] : Blackwell Publications, 2003.
- Nītiņa 2007** – Nītiņa, D. *Valodniecības jautājumi*. Rīga : RTU izdevniecība, 2007.
- Patrick 2010** – Patrick, Peter. *Notes on the Ethics of Sociolinguistic Research*. University of Essex [Skatīts 2009. g. 21. okt.] Pieejams: <http://privatewww.essex.ac.uk/~patrickp/ethics.html>.
- Pattee 1997** – Pattee, C. *More Gender Speech Issues*. University of Oregon [Skatīts 2004. g. 21. maijā] Pieejams: http://www.chez.com/phiiallfish/und_essays/sociolings.html
- Politere 2009** – Politere, K. Lūgumu veidošana dažādās tirdzniecības vietās: dzimtes aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 13 (2). Liepāja : LiePA, 2009, 217.–224. lpp.
- Romaine 2003** – Romaine, S. Variation in Language and Gender. *The Handbook of Language and Gender*. Janet Holmes and Mariam Meyerhoft (eds). Malden : Blackwell Publishing Ltd, 2003, pp. 99–117.
- Spolsky 2005** – Spolsky, B. Language in its Social Context. *Journal of Baltic Studies* xxxvi/3. University of Bristol, 2005, pp. 254–272.
- Tidriķe 2004** – Tidriķe, L. *Latviešu un vācu jauniešu valoda: kontrastīvais aspekts*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.

RESEARCH METHODS AND DATA SOURCES OF MEN'S AND WOMEN'S COLLOQUIAL SPEECH

Summary

The aim of the present article is to give a general overview of the main research methods and approaches to men's and women's colloquial speech.

It has long been assumed that women and men use language differently, even though it is generally accepted that the identification of differences between men's and women's speech began as late as the 1970s.

Sociolinguists employ a variety of different approaches when collecting their data – questionnaires, surveys, interviews, recordings, observations, quantitative or qualitative methods – but they all try to answer some part of the fundamental questions: who speaks what language, to whom, when, how, and why?

KRIEVU UN LATVIEŠU RUNAS VERBU NACIONĀLĀ SPECIFIKA²⁶

Pēc daudzu izcilu valodnieku domām 'runāt' ir viens no fundamentālajiem jēdzieniem, kas līdz ar jēdzieniem 'es', 'tu', 'kaut kas', 'cilvēki', 'šis', 'tas pats', 'cits', 'viens', 'divi', 'maz', 'viss', 'domāt', 'gribēt', 'zināt', 'just', 'redzēt', 'dzirdēt' u. c. ir leksikalizēts visās valodās un veido universālu „cilvēka domāšanas alfabētu” (Вежбицкая 2001, 19–20). Iespējams, tieši tāpēc runas verbi kopā ar citām leksiski semantiskajām pamatgrupām bieži kļuvuši par lingvistiskās izpētes objektu un vēl joprojām ir valodnieku redzeslokā. Tomēr dažādi runas verbu izpētes aspekti valodniecībā ir atšķirīgā izstrādes pakāpē, piemēram, krievu valodas materiāls ir vispusīgi un pietiekami pilnīgi aprakstīts sistēmiski semantiskajā plāksnē, ir piedāvātas vairākas runas verbu klasifikācijas, savukārt latviešu valodniecībā tie analizēti tikai epizodiski.

Viens no leksiskās analīzes uzdevumiem ir klasificēt kādu leksisko vienību kopumu semantiskā aspektā un raksturot to no kvalitatīvi kvantitatīvā viedokļa. Tieši šāda analīze jau atrodama daudzos pētījumos, tāpēc loģiskāk būtu izvēlēties citu pieeju, kas ne tikai skartu semantiskās klasifikācijas jautājumu, bet arī ļautu atklāt citus analīzes aspektus.

Parasti divu valodu leksiski semantiskās grupas tiek sastatītas, analizējot skaidrojošo un tulkojošo vārdnīcu materiālu, tādējādi praktiski tiek sastatīti valodā funkcionējošie ekvivalenti. Protams, leksikogrāfiskā materiāla analīze ir noderīga krievu un latviešu valodas runas verbu ekvivalences pakāpes un tulkojuma precizitātes noteikšanā, taču diez vai tā sekmētu padziļinātu pētāmās parādības izpratni. Domājams, ka šādai analīzei piemistu zināma vienpusība, tāpēc šķita lietderīgāk veikt sastatāmo analīzi funkcionālā aspektā, izpētot runas verbu lietojumu oriģināltekstā un tulkojumā, jo, kā norāda valodnieks S. Siļinskis: „Faktoloģiskā materiāla ekscerpēšana no tekstiem, nevis no vārdnīcām ļauj ne tikai gūt vārda lietojuma piemērus, bet arī netieši konstatēt visbiežāk izmantotos noteiktas grupas vārdus, atklāt vārda nozīmēs atslēptu, taču komunikatīvi iederīgu jēgu, kuru nevar konstatēt valodas līmenī, kur vārdu semantika izpaužas leksiski semantiskajos variantos, kas noteiktā secībā fiksēti kādā vārdnīcā” (Силинский 1995, 3).

Arī valodnieks I. Galperins atzīst, ka divu valodu kontrastīvā analīze nevar aprobežoties tikai ar atsevišķu valodas līmeņu sastatīšanu. Šai analīzei noteikti būtu jābalstās sastatāmo valodas līmeņu vienību funkcionēšanā (Гальперин 1982, 557). Savukārt valodniece V. Jarceva norāda, ka semantisko grupu specifika dažādās valodās kopumā sakrīt, taču katras grupas

²⁶ Publikācija izstrādāta ESF projektā „Atbalsts Daugavpils Universitātes doktora studiju īstenošanai” (vienošanās Nr. 2009/0140/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/015)

atsevišķas apakšsistēmas vai elementi var arī nesakrist. Tāpēc, viņasprāt, sastatāmie pētījumi būtu jāpaplašina sastatāmi stilistisko pētījumu, terminu sistēmas virzienā, kā arī jāpēta fakti, kas ekscerpēti no dažādiem literāriem tulkojumiem (Ярцева 1986, 499).

Runas verbi ir aktīva semantiska grupa, kurai ar pārējo semantisko telpu veidojas centrīces attieksmes – citu darbību un procesu nosaukumi aktīvi tiek izmantoti runas procesa nosaukšanai, savukārt pašiem vārdiem retumis attīstās nozīmes, kas iziet ārpus runas verbu semantiskās grupas (Гудавичюс 1998, 52).

Arī valodniece I. Freimane raksta, ka runāšanas verbu grupā var šķirt patstāvīgas nozīmes runāšanas verbus un konteksta runāšanas verbus. Ar patstāvīgajiem runāšanas vārdiem saprot verbus, kuru nozīmi pamatnozīmē vai visā leksiski semantisko variantu sistēmā (polisēmiskiem vārdiem) saista ar runāšanu. Par konteksta runāšanas vārdiem sauc verbus, kuriem runāšanas nozīme ir konsituatīvi nosacīta (Freimane 1976, 102).

Pētniece O. Glazunova atzīst: „Reālās īstenības priekšmeti parasti veido asociācijas, kuru pamatā ir attiecīgo jēdzienu līdzība vai kopsakarības. Pirmajā gadījumā uz reālās īstenības priekšmetu tiek attiecināta adverbiāla pazīme, kas, pēc valodas lietotāju domām, priekšmetam atbilst vislielākajā mērā, piemēram, suns – ‘nikns’, zelts – ‘dārgs’ utt. Ja asociācijas pamatā ir kopsakarības, tad uz priekšmetu tiek attiecinātas raksturīgākās darbības vai īpašības, piemēram, suns – ‘riet’, zelts – ‘spīdēt’ utt.” (Глазунова 2000, 70)

Kopumā pētījuma faktoloģisko materiālu veido aptuveni 3500 krievu-latviešu paralēlu ekscerpti, kas iegūti no A. Čehova stāstiem un to tulkojumiem latviešu valodā. Piemēri rāda, ka abās sastatāmajās valodās liela daļa runas darbības nomināciju sakrīt, tātad – tām piemīt universāls raksturs, taču vērojamas arī etnospecifiskas atšķirības, kuras, kā atzīmē pētnieki, ir relatīvas parādības un ir pamanāmas tikai attiecībā pret kādu citu valodu. Viena no leksikas daļām, kurai piemīt etnospecifiskais marķējums, ir metaforas un bezekvivalenta vārdi, kam tulkošanas procesā jāpievērš īpaša vērība, jo nereti tiem citā valodā nav adekvāta ekvivalenta.

Arī A. Čehova stāstos un to tulkojumos latviešu valodā konstatēti vairāki gadījumi, kad runas verbu funkcijā lietoti zoomorfiskie vārdi. Zoomorfisms ir viens no produktīvākajiem un tipiskākajiem pārnese veidiem, kad runas darbības nominācijai izmanto verbus ar subjektu *dzīvnieks* vai *priekšmets*, *parādība*. Daiļdarbā šie stilistiski marķētie līdzekļi uz neitrālo leksēmu fona šķiet neparasti, izceļas ar savu ekspresivitāti, tāpēc bieži kalpo par personāža portretējuma un runas manieres atainošanas līdzekli. Jebkurā kontekstā šāda leksēma rada fragmenta semantisku daudzslāņainību un stilistisku polifoniju. Pamatnozīmē šie vārdi apzīmē dzīvnieka darbību, tāpēc daiļdarbā potenciāli aktualizējas arī sēma ‘dzīvnieks’. Šajā gadījumā tēlainība veidojas neparastas leksiskās saistāmības dēļ, t. i., zoomorfiskie vārdi saistījumā ar subjektu ‘cilvēks’ iegūst runāšanas nozīmi.

Vienu no plašākajām grupām veido piemēri, kuros lietots krievu valodas zoomorfiskais verbs *ворчатъ* un tā priedēklatvasinājums *проворчатъ*, kas antropomorfiskā lietojumā eksplicē nozīmi ‘īgni, nelaipni murmināt; kurnēt’. P. Kalvas tulkojumā krievu valodas verbam *ворчатъ* atbilst verbi *rāties* un *rūkt*, bet verbam *проворчатъ* – *norūkt*, sal.: *Сердилась и ворчала она от утра до вечера и часто поднимала такой крик, что на улице останавливались прохожие* (Мужики); *No rīta līdz vakaram viņa dustojās un rājās un dažreiz sacēla tādu ļembastu, ka uz ielas apstājās gājēji* (Zemnieki, tulk. P. Kalva, 297); *В самом деле, бабка уже беспокоилась и ворчала, и старик спрашивал: «Кто там?»* (Мужики); *Nu protams – vecāmāte jau bija satraukusies un rūca, un vectēvs noprāsīja: „kas tur ir?”* (Zemnieki, tulk. P. Kalva, 307); – *Это ты, гладкая? – сердито проворчала бабка, догадавшись, кто это* (Мужики); – *Tā laikam esi tu, glodene? – vecāmāte īgni norūca, sapratusi, kas nāk* (Zemnieki, tulk. P. Kalva, 308); *И когда однажды... он [Коваленко] нахмурился и проворчал: – Не мое это дело* (Человек в футляре); *Un.. viņš [Kovaļenko] savilka uzacis un norūca: – Kāda man tur daļa* (Cilvēks futrālī, tulk. P. Kalva, 343).

Latviešu valodas zoomorfiskais verbs *rūkt* un tā priedēklatvasinājums *norūkt* pārnestajā nozīmē iegūst sarunvalodas konotāciju un nozīmi ‘īgni, nelaipni noteikt, pateikt’, savukārt *rāties* ir īsts runas verbs ar nozīmi ‘dusmīgi teikt pārmetumus; bārties’. Salīdzinot krievu un latviešu valodas verbu nozīmes, redzams, ka to jēdzieniskais saturs ir līdzīgs, taču runas verbs *rāties* atšķirībā no pārējiem runas vārdiem tomēr ir stilistiski un emocionāli neitrālāks. Jāpiebilst, ka pirmajos trīs oriģinālteksta fragmentos verbi *ворчатъ* un *проворчатъ* lietoti viena un tā paša personāža (vecenes) raksturojumam, tādējādi tekstā vērojama ne tikai citas informācijas aktualizācija, bet arī estētiskās slodzes – izcelt personāža ikdienas vienmuļību un nemainību – realizācija, kas tulkojumā vienas leksēmas konsekventa atkārtojuma trūkuma dēļ nenoliedzami mazinās.

Tulkotāja A. Rudzroga verbu *ворчатъ* atveido ar īsto runas verbu *kurnēt*, kas realizē nozīmi ‘izteikt neapmierinātību, protestu’, sal.: *Медик стал ворчатъ на то, что музыкантам придется платить рубль, но согласился быть vis-à-vis* (Припадок); *Mediķis gan kurnēja, ka muzikantiem vajadzēsot maksāt rubli, tomēr bija ar mieru stāties par vis-à-vis* (Lēkme, tulk. A. Rudzroga, 129), bet verbu *проворчатъ* – ar priekšmetskaņu verbu *noburkšķēt*, kurš antropomorfiskā funkcijā norāda ‘neapmierināti, īgni, paskaļi nomurmināt’, sal.: – *Проклятая жизнь! – проворчал он* (Палата № 6); – *Nolādētā dzīve! – viņš noburkšķēja* (Sestā palāta, tulk. A. Rudzroga, 226). Tādējādi latviešu valodas ekvivalentu lietojuma rezultātā abos minētajos tulkojuma fragmentos oriģinālteksta konotācijas, ko rada zoomorfiskais tēls, vienā gadījumā neitralizējas, bet otrā – iegūst priekšmetiskas asociācijas.

Arī tulkotājs J. Ozols verbu *проворчатъ* vienā un tajā pašā stāstā personāža tēla (Varvaras) runas portretējumā izmanto runas verbu *purpināt* ar

nozīmi ‘klusī, neskaidri, arī īgni, neapmierināti runāt (parasti pie sevis)’, sal.: – *Взять вожжи, да тебя бы так... – проворчала Варвара...* (Бабы); – *Vajadzēja paņemt grožus un tev pašam sadot...* – *Varvara purpināja* (Sievišķi, tulk. J. Ozols, 151), un runas verbu *murmināt* ar nozīmi ‘klusu, ātri, neskaidri teikt, runāt’, sal.: – *Вот еще! Стану я на вас, уродов, работать, – проворчала Варвара, уходя в дом* (Бабы); – *Кас vēl nebūs! Negaidi, ka es jums, izdzimteniem, strādāšu, – Varvara murmināja, iedama iekšā mājā* (Sievišķi, tulk. J. Ozols, 156). Tādējādi katrā no tulkojuma fragmentiem minēto ekvivalentu lietojuma dēļ ne tikai aktualizējas atšķirīga informācija, bet arī zūd semantiskā saikne starp teksta fragmentiem.

Zoomorfiskais verbs *ворчать* satorpams vēl vienā tekstā, kuru tulkojusi R. Ezera, sal.: – .. *Поклонись же, тебе говорю! – ворчал он* [Модест Алексеич] *настойчиво* (Анна на шее); – .. *Ну, sveicini taču, ja es tev saku! – viņš* [Modests Aleksejičs] *uzstāja* (Анна kaklā, tulk. R. Ezera, 265). Tulkotāja R. Ezera vārdkoru *ворчал настойчиво* atveido kā runas verbu *uzstāt* ar nozīmi ‘nepiekāpīgi prasīt (kādam ko veikt)’, tāpēc tulkojumā zūd atsevišķas oriģināltekstā atklātās runas darbības nianšes, kā arī neitralizējas rupjības un agresivitātes konotācija, ko aktualizē ar zoonīma tēlu saistītās asociācijas.

Domājams, ka adekvātuma labad, kas ļautu tulkojumā saglabāt oriģinālteksta vienības specifiku, verbus *ворчать* un *проворчать* būtu jāatveido ar latviešu valodas vārdiem *rūkt* un *norūkt*, kā tas vērojams, piemēram, P. Kalvas tulkojumos.

R. Ezeras tulkojumos vairākas atbilstmes atrodamas arī krievu valodas zoomorfiskajam verbam *мурлыкать*, kurš metaforiskā lietojumā aktualizē nozīmi ‘klusu dziedāt vai mīlīgi runāt’ un rada asociācijas ar kaķi. Stāstā „Агафья” krievu valodas verbs *мурлыкать* atveidots divējādi: vienā gadījumā kā verbs *ņurdēt* ar nozīmi ‘neskaidri, paklusu (parasti neapmierināti) runāt’, sal.: *Он [Савка] бесшумно ступал босыми ногами по рыхлой, огородной земле и что-то тихо мурлыкал* (Агафья); *Basām kājām viņš [Savka] nedzirdami nāca pa sakņu dārza irdeno zemi un kaut ko ņurdēja savā nodabā* (Агафья, tulk. R. Ezera, 72), bet otrā gadījumā kā verbs *dudināt* ar nozīmi ‘klusu (parasti laipni, mīlīgi) runāt; klusu skanēt par runātāja balsi; klusu dziedāt, dūkt kādu melodiju; dungot’, sal.: *Савка сидел неподвижно по-турецки и тихо, чуть слышно, мурлыкал какую-то песню, состоящую из одних только односложных слов, что-то вроде: «Фу-ты. Ну-ты... я да ты...»* (Агафья); *Savka nekustīgi sēdēja, kājas sakrustojis kā turks, un paklusām, tikko sadzirdami dudinjāja dziesmiņu, atkārtodams kaut kādus vienzilbīgus vārdus, kas izklausījās apmēram tā: „Ej nu, kur nu... es un tu...”* (Агафья, tulk. R. Ezera, 73).

Krievu valodas verba *мурлыкать* skaidrojums rāda, ka tam piemīt nozīmes difūzija, t. i., verbs vienlīdz var apzīmēt gan runāšanu, gan dziedāšanu, kā arī aktualizēt pozitīvas konotācijas. Latviešu valodas ekvivalenti rāda, ka identiska nozīme un konotācija piemīt tikai verbam

udināt, savukārt verbs *ņurdēt* aktualizē pavisam citu informāciju, turklāt tam raksturīga emocionāli negatīva konotācija. Diemžēl R. Ezera samērā tuvā kontekstā un viena personāža (Savkas) runas manieres atainojumā neievēro konsekvenci valodas līdzekļu lietojumā, tā rezultātā mazinās estētiski nozīmīga informācija, personāžs iegūst pretrunīgu interpretāciju.

Savukārt stāstā „Miegs nāk” tulkotāja R. Ezera verbu *мурлыкать* konsekventi (sešos piemēros) atveidojusi ar verbu *dungot*, kas eksplicē nozīmi ‘klusu dziedāt kādu melodiju, parasti bez teksta’, sal.: *Нянька Варька, девочка лет тринадцати, качает колыбель, в которой лежит ребенок, и чуть слышно мурлычет: Баю-баюшки-баю, А я песенку спою...* (Спать хочется); *Ауклите Варька, тринадцатитринадцатилетний мальчик, айя берни шупул ит тик тикко дзирдани дунго: – Цици, гули, тазулит, Падзедашу те тилит...* (Miegs nāk, tulk. R. Ezera, 119); – *Баю-баюшки-баю, – мурлычет она, – тебе каши наварю...* (Спать хочется); – *Цици, гули, тазулит, – виңа дунго, – дошу Putriņu тилит...* (Miegs nāk, tulk. R. Ezera, 119) u. c. Jāteic, ka verbs *dungot* kā krievu valodas verba *мурлыкать* ekvivalents atrodams arī J. Ozola tulkojumā, sal.: *Первый [сотский] идет вразвалку... хлопает себя по бедрам и мурлычет, вообще вид имеет беспечный и легкомысленный...* (Мечты); *Pirmais [sādžas amata vīrs] iet gāzelēdamies.. izsit sev pa gurniem un дунго, vispār izskatās bezrūpīgs un vieglprātīgs* (Sapņi, tulk. J. Ozols, 81). Salīdzinājumā ar krievu valodas verbu *мурлыкать* latviešu valodas verba *dungot* nozīmes struktūra ir šaurāka un norāda tikai dziedāšanu, kā arī izteiksmīguma ziņā tas ir neitrāls. Šeit jāpiebilst, ka latviešu valodas zoomorfiskie verbi *murrāt* un *ņurrāt*, kas divvalodu vārdnīcā norādīti kā krievu verba *мурлыкать* ekvivalenti, ir monosēmiski un netiek lietoti antropomorfiskā funkcijā, kas nenoliedzami sagādā grūtības tulkošanas procesā.

Arī zoomorfiskajam verbam *мычать* un tā priedēklatvasinājumam *промычать* runāšanas nozīme ‘radīt nesaprotamas skaņas, klusu, neskaidri runāt’ ir atvasināta un stilistiski un emocionāli marķēta. Tulkotājs P. Kalva verbu *мычать* atveido ar verbu *norūkt*, sal.: – *Тэк... – мычим Егор Власыч и медленно идет дальше* (Егерь); – *Ит... – Jegors Vlasičs norūc un lēni iet tālāk* (Mednieks, tulk. P. Kalva, 34), bet tulkotāja R. Ezera verbu *промычать* – ar verbu *noburkšķēt*, sal.: – *Бабы носят... – промычал Савка* (Агафья); – *Sievieši sanes... – noburkšķēja Savka* (Agafja, tulk. R. Ezera, 69). Minēto krievu un latviešu valodas verbu salīdzināšana rāda, ka to nozīmi veido dažādas sēmas: atšķirībā no krievu valodas vārdiem *мычать* un *промычать* latviešu valodas ekvivalenti *norūkt* un *noburkšķēt* norāda uz subjekta psiholoģisko stāvokli ‘īgni’, ‘neapmierināti’ un ‘rupji’, kā arī verbi asociējas ar dažādiem tēliem: oriģināltekstā tas ir zoonīms *govs*, *vērsis*, *teļš*, bet tulkojumā – zoonīms *lācis*, *lauva*, *tīģeris* u. tml. un priekšmets (pēc *Latviešu literārās valodas vārdnīcas* tas ir priekšmetskaņu verbs). Jāteic, ka latviešu valodas leksikas sistēmā funkcionē dzīvniekskaņu verbi *baurot*, *maurot*, *īdēt*, *dīkt*, kuru subjekta valence ir ‘liellops’, taču verbu metaforiskā

nozīme ir citāda, piemēram, verbiem *baurot* un *īdēt* – ‘raudāt’, savukārt verbam *dīkt* – ‘uzmācīgi, apnicīgi runāt’, kas minētajā kontekstā neiederētos. Tādējādi krievu valodas verbu *мычать* un *промычать* atveide ar *rūkt* šķiet veiksmīgāka nekā ar verbu *noburkšķēt*, jo arī tulkojumā daļēji iespējams saglabāt oriģinālteksta konotāciju.

Gan krievu, gan latviešu valodā zoomorfiskie verbi *кудахтатъ* un *kladzināt*, kas subjekta valences dēļ (verbi saistās tikai ar zoonīmu *vista*) ir visai specifiskas nominācijas, arī tiek lietoti antropomorfiskā funkcijā, ko apliecina ekscerpētie piemēri, sal.: *Николай Сергеич только глядит да кудахчет, как курица* (Переполох); *Bet Nikolajs Sergejičs tikai skatās un kladzina taisni kā vista* (Arjukums, tulk. P. Kalva, 52). Krievu valodas verbs *кудахтатъ* eksplīcē nozīmi ‘satraukti runāt, sarunāties’, savukārt latviešu valodas verbs *kladzināt* – ‘daudz runāt (parasti vienu un to pašu, arī nevajadzīgu, lieku)’. Krievu un latviešu valodas pasaulinā ar vistas tēlu asociējas kaut kas nepatīkams un negatīvi vērtējams, taču katrā no sastatāmajām valodām šo asociāciju pamatā ir dažādi tēli: krievu valodā – putna haotiskā uzvedība, latviešu valodā – radīto skaņu apnicīgums. Taču kopumā oriģināltekstā un tulkojumā realizējas zoomorfiskā verba estētiskā funkcija – personāža individualizācija un emocionālais vērtējums.

Tulkojumos latviešu valodā īpašu uzmanību piesaista fragments, kur lietots verbs *buldurēt*, jo tas pamatnozīmē – ‘radīt raksturīgas, īpatnējas guldzošas rīkles skaņas (par tītaru)’ – attieksmē pret krievu valodu ir bezekvivalenta leksēma, sal.: *Нам какой-нибудь аристократишка поедет к ним и живо по-ихнему брехать научится, а они... черт их знает!...* (Дочь Альбиона); *Šāds tāds mūsu aristokrātiņš aizbrauc pie angļiem un viens divi iemācās pa viņu modei buldurēt, bet viņi... jupis viņus sazin!* (Albionas meita, tulk. J. Ozols, 21).

Oriģināltekstā un tulkojumā personāža (aristokrātiņa) verbālo tēlu veido viens un tas pats izteiksmes līdzeklis – zoomorfiskais verbs, taču kopīgu semantisko elementu minētajiem verbiem nav, kā arī pamatnozīmē to subjekta valence ir atšķirīga: krievu verbam *брехать* (vaukšķēt) – suns, latviešu verbam *buldurēt* – tītars. Dažādas ir arī šo verbu pārmestās nozīmes (pēc skaidrojošo vārdnīcu materiāla), sal.: *брехать* – ‘melot, runāt tukšu, muļķības’, *buldurēt* – ‘neskaidri, nesaprotami runāt; nepareizi, kļūdaini runāt (parasti svešā valodā)’. Taču oriģināltekstā sēmas ‘meli’ un ‘muļķības’ neitralizējas, aktualizējas vispārēja runāšanas nozīme, tādējādi negatīvu vērtējumu iegūst nevis darbība, bet tās subjekts – augstākās, privileģētās valdošās šķiras pārstāvis (*aristokrātiņš*), kas svešvalodu apgūst tikpat labi kā suns riešanu vai arī tā izruna ir tikpat netīkama kā suņa vaukšķēšana.

Latviešu valodas leksikas sistēmā funkcionē, piemēram, verbi *riet*, *vaukšķēt*, kuriem subjekta valence ir ‘suns’ un kuru atvasinātā nozīme norāda runāšanu, taču J. Ozols krievu verbu *брехать* atveido ar verbu *buldurēt*, tādējādi tulkojumā atšķirībā no oriģinālteksta, no vienas puses, aktualizējas cits zoomorfiskais tēls – tītars –, bet, no otras puses, runas darbība tiek

konkretizēta ar papildus niansēm. Minēto oriģinālteksta un attulkojuma fragmenti varētu būt šādi: ... *аристократишка ... живо по-ихнему говорить научится...* (A. Čehovam); *аристократишка ... живо по-ихнему неправильно и с ошибками говорить научится...* (J. Ozolam). Taču kopumā arī tulkojumā personāžs (*aristokrātiņš*) iegūst līdzīgu raksturojumu un emocionālu vērtējumu.

Arī krievu valodas zoomorfiskajam verbam *реветь* un tā priedēkļatvasinājumam *зареветь* tulkojumā atbilst īstie runas verbi *aurot* un *ieblauties*, sal.: *Для меня вот, думал я, собралась теперь эта толпа, для меня горят три паникадила, ревет протодьякон, стараются певчие...* (Учитель словесности); *Re, manis dēļ, es domāju, tagad sapulcējies šis pūlis, manis dēļ deg trīs kroņlukturi, auro virsdiakons, cenšas koristi..* (Literatūras skolotājs, tulk. L. Rūmniece, 252); – *Прочь с глаз долой! – заревел Яков и бросился на него с кулаками* (Скрипка Ротшильда); – *Nost no acīm! – Jakovs ieblāvās un metās viņam virsū ar dūrēm* (Rotšilda vijole, tulk. M. Šūmane, 235). Krievu verbi *реветь* un *зареветь* kontekstā eksplicē nozīmi ‘skaļi dziedāt, kliegt pārvērstā balsī’, savukārt latviešu valodas ekvivalenti *aurot* un *ieblauties* – ‘skaļi, stiepti kliegt, klaigāt’ un ‘ļoti skaļi runāt, teikt’. Abos tulkojuma fragmentos īstā runas verba lietojuma dēļ zūd runas darbības metaforiskums, konteksts kļūst neitrālāks. Šķiet, ka šajos kontekstos iederīgāki būtu latviešu valodas zoomorfiskie verbi *rēkt* un *ierēkties*, kuri pēc sēmiskā sastāva (‘skaļā, skarbā balsī runāt, arī dziedāt’) ir tuvāki krievu valodas verbiem *реветь* un *зареветь*. Jāteic, ka zoomorfiskais verbs *зареветь* lietots tiešās runas piebildē, kas implicēti jau ietver runāšanas nozīmi, tāpēc runas verba uzdevums ir izcelt citas darbības nianses, proti, personāža emocionālo stāvokli, ko oriģināltekstā potenciāli aktualizē verba *зареветь* atvasinātā nozīme ‘raudāt’.

Antropomorfiskā funkcijā A. Čehovs lieto arī zoomorfisku verbu *лаять* ar nozīmi ‘lamāt, rāt’, sal.: – *Ну, не лай, а то влетит! Сволочь!* (Налим); – *Ну, nemuldi, citādi dabūsi pa ģīmi! Draņķis tāds!* (Vēdzele, tulk. V. Grēviņš, 13). No latviešu valodas verba *muldēt* skaidrojuma ‘teikt, runāt ko bezjēdzīgu, nesakarīgu’ redzams, ka runāšanas nozīme tam ir primāra, kas kontekstā nespēj aktualizēt zoomorfisko tēlu ‘suns’ vai ‘lapsa’, kā arī fragmentam piešķirt tēlainības nokrāsu. Tādējādi V. Grēviņa tulkojumā atveidoti tikai krievu leksēmas denotatīvie un stilistiskie komponenti, jo abu valodu ekvivalenti ir stilistiski marķētas vienības, savukārt vārda tēlainība nivelējas. Jāuzsver, ka tulkojuma fragmentā negatīvas konotācijas ir pat spēcīgākas nekā oriģināltekstā, jo tās līdz ar vārdiem *muldēt* un *draņķis* aktualizē arī vienkāršrunas vārds *ģīmis*, kura semantika A. Čehovam nav eksplicēta.

Semantiskas atšķirības vērojamas piemēros, kur zoomorfiskais verbs lietots tikai tulkojumā. Piemēram, P. Kalvas tulkojumā zoomorfiskais verbs *ieņurdēties* ar nozīmi ‘neapmierināti ierunāties’ lietots kā krievu valodas vispārīgas semantikas runas verba *проговорить* ar nozīmi ‘sacīt, teikt’

ekvivalents, sal.: – *Чтоб их розорвало!* – **проговорила** сонная Фекла со злобой (Мужики); – *Lai viņus nelabais rāvis!* – *samiegojusies ļauni ieņurdējās Fjokla* (Zemnieki, tulk. P. Kalva, 304). Tādējādi tulkojumā salīdzinājumā ar oriģināltekstu papildus gan aktualizējas runas akustiskās īpatnības, gan konteksts iegūst stilistisku pazeminājumu.

Vairāki zoomorfiskie ekvivalenti atrodamī arī krievu valodas runas vārdiem *бормотать* un *пробормотать*, kas oriģināltekstā eksplicē nozīmi ‘klusu, neskaidri, ātri un sev zem deguna runāt’, sal.: – *Любови... – бормочет* Егор, почесывая руку. – *Никакой любви не может быть* (Егерь); – *Мīlestība... – Jegors, roku kasīdams, noņurd.* – *Mums nekāda mīlestība vispār nevar būt* (Mednieks, tulk. P. Kalva, 35); *Только раз Абогин глубоко вздохнул и пробормотал:* – *Мучительное состояние!* (Враги); *Тikai vienu pašu reizi Абогинс grūti porūtās un norūca:* – *Сик smaga sidrs!* (Ienaidnieki, tulk. P. Kalva, 97); – *Ну и дура!* – *бормочет* токарь (Горе); – *Ir gan muļķe!* – *virpotājs bubina* (Bēda, tulk. A. Rudzroga, 43); – *Бу-бу-бу... – отвечает* Ефим (Спать хочется); *Bet Jefims tikai bubina* (Miegs nāk, tulk. R. Ezera, 120).

Latviešu valodas verbs *bubināt* metaforiskā lietojumā eksplicē runāšanas semantiku, tam krievu valodas leksikas sistēmā rodami vairāki ekvivalenti ar identisku nozīmi, taču pamatnozīmē minētais verbs ir dzīvniekskaņu verbs ar nozīmi ‘ar lūpu palīdzību radīt paklusas raksturīgas balss skaņas (par zirgiem)’, kuram krievu valodā nav atbilstoša vienvārda ekvivalenta (latviešu-krievu vārdnīcā verbs *bubināt* tulkots kā ‘klusu zviegt’, kas neapšaubāmi ir maldīga atveide). Tādējādi tulkojumā onomatopoētisms *бу-бу-бу* pilnībā nezūd, attiecīgo akustisko efektu rada latviešu onomatopoētiskas cilmes verbs *bubināt*. Var piebilst, ka A. Čehovam onomatopoētisms *бу-бу-бу* lietots atkārtoti, ko R. Ezera konsekventi atveido savā tulkojumā, sal.: *Боль так сильна, что он не может выговорить ни одного слова и только втягивает воздух и отбивает зубами барабанную дробь:* – *Бу-бу-бу-бу...* (Спать хочется); *Сāpes ir tik stipras, ka viņš nespēj parunāt un vienīgi velk uz iekšu двашу, zobiem klabinādams, un tas izklausās pēc bubināšanas:* – *Bu-bu-bu-bu...* (Miegs nāk, tulk. R. Ezera, 120).

Tulkotājs J. Ozols runas verbu *пробормотать* atveido ar zoomorfisku verbu *dūdot*, kas metaforiskā lietojumā eksplicē nozīmi ‘maigi, mīlīgi (parasti intīmi) runāt’, sal.: – *Ах ты, цыпка, баловница... – нежно пробормотал* Иван Петрович и поцеловал ее в лоб (Ионыч); – *Ак tu, sibulīt, draiskulīt... – Ivans Petrovičs maigi dūdoja un noskūpstīja sievu uz pieres* (Joničs, tulk. J. Ozols, 320). Tā rezultātā J. Ozola tulkojumā zūd runas akustiskās īpatnības ‘klusu, neskaidri’, taču atkārtoti aktualizējas runas emocionālā nokrāsa ‘maigi’. Domājams, ka šajā gadījumā precīzāk būtu lietot runas verbu *nomurmināt*, kurš pēc sēmiskā sastāva un emocionālā vērtējuma ir identisks krievu runas verbam *пробормотать*.

Oriģinālteksta un tulkojuma sastatāmā analīze rāda, ka runas verbi ir viena no universālajām leksiski semantiskajām vārdu grupām, taču katrā

valodā tai piemīt arī specifiskas iezīmes. Piemēri ilustrē, ka zoomorfiskai metaforai krievu un latviešu valodā raksturīga tradicionalitāte un pastāvība, kā arī lielākoties negatīvs emocionālais vērtējums. Zoomorfiskie verbi ir specifiskas runas darbības nominācijas, kuras galvenokārt saistītas ar antinormas jēdzienu. Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka ‘runāt’ ir norma, savukārt dažādas specifiskas darbības visbiežāk kvalificējas kā atkāpes no normas. Salīdzinājumā ar neitrāliem līdzekļiem daiļdarbā zoomorfiskie verbi ietver ne tikai eksplicētu, bet arī plašu implicētu informāciju.

Tulkošana nav mehāniska darbība, bet gan rūpīga atbilstoša ekvivalenta atlase, tāpēc liela nozīme ir tulkotāja valodas prasmēm, lai, no vienas puses, izprastu oriģinālvalodas īpatnības, bet, no otras puses, arī tulkojumvalodas zināšanām jābūt augstā līmenī, lai spētu atklāt oriģinālteksta vissīkākās nianšes, jo, kā rāda krievu un latviešu valodas runas verbu nozīmes sastatīšana, zoomorfiskie verbi nereti tikai daļēji ir starpvalodiski ekvivalenti, kurus citā valodā var atveidot ar tuvas semantikas vārdiem vai ar mazāk izteiksmīgiem līdzekļiem.

Literatūra

Čehovs 1985 – Čehovs, Antons. *Stāsti*. Rīga : Liesma, 1985.

Freimane 1976 – Freimane, Inta. Runāšanas verbu saistāmības īpatnības. *P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti, 259. sēj.: Valodas sistēma*. Rīga : LVU, 1976, 81.–106. lpp.

Вежбицкая 2001 – Вежбицкая, Анна. *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*. Москва : Языки славянской культуры, 2001.

Гальперин 1982 – Гальперин, Илья Романович. Гносеологический аспект двуязычных словарей и проблемы контрастивной лексикографии. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. Том 41, № 6. Москва : Наука, 1982.

Глазунова 2000 – Глазунова, Ольга Игоревна. *Логика метафорических преобразований*. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2000.

Гудавичюс 1998 – Гудавичюс, Алоизас. Аксиологический аспект лексической системы. *SLAVISTIKA VILNENSIS 1998. XII Международный съезд славистов. Доклады литовской делегации*. Краков, 1998.

Силинский 1995 – Силинский, С. В. *Речевая вариативность слова: На материале английских имен лица*. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1995.

Ярцева 1986 – Ярцева, Виктория Николаевна. Теория и практика сопоставительного исследования языков. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. Том 45, № 6. Москва : Наука, 1986.

NATIONAL SPECIFICITY OF THE VERBS OF SPEECH IN THE RUSSIAN AND LATVIAN LANGUAGES

Summary

According to many outstanding linguists, 'speaking' is one of the most fundamental notions that is lexicalized in all languages. It is probable that just for this reason verbs of speech along with other basic lexico-semantic groups have been an object of frequent linguistic investigation and are still in the focus of linguists. On the whole, the factological material of the research entails approximately 3500 excerpts of Russian-Latvian parallels from short stories by Anton Chekhov and their translations into Latvian. Examples show that a great deal of nominations of the action of speech conform in both compared languages, thus they have a universal character. However, there are also ethnically specific differences that are relative phenomena and occur just in relation to another language. Metaphor is one of lexical parts having ethnically specific marking. In A. Chekhov's stories and their translations into Latvian, several cases have been located when zoomorphic verbs are used in the function of verbs of speech. In the work of fiction, these stylistically marked devices seem unusual against the background of neutral lexemes; they also create multi-layeredness and stylistic polyphony of fiction. Comparison of the meaning of Russian and Latvian verbs of speech testifies that zoomorphic verbs are usually only partial inter-lingual equivalents that may be reproduced in another language by semantically close words or less expressive means.

LATVIJAS VALODAS SITUĀCIJAS DINAMIKA KOPŠ 20. GADSIMTA 90. GADU BEIGĀM

Pašreiz valodas politikā 20. gadsimta 90. gados veikto valodas situācijas pētījumu vērtība paaugstinās: ir iespējas valodas situāciju analizēt jau relatīvi ilgā laikposmā kopš Latvijas neatkarības atgūšanas, izvērtēt kļūdas valodas politikā deviņpadsmit gados, kā arī raksturot valodas situācijas nākotnes izredzes globālo procesu kontekstā.

Lai arī 80. gados tika veikti apjomīgi divvalodības un daudzvalodības pētījumi, piemēram, „Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās” (1700 respondentu) (Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija 1991; Дризуле 1990) u. c., to secinājumi vēlākajos gados netiek izmantoti salīdzinājumam ar valodas situāciju 90. gados galvenokārt atšķirīgo politisko sistēmu dēļ pētījumu veikšanas laikā. Tādējādi 90. gadu pētījumi savu laiku ir kalpojuši kā vienīgais atskaites punkts mūsdienu valodas situācijas vērtējumam²⁷.

Deviņpadsmit gadu kopš Latvijas faktiskās neatkarības atgūšanas un Valsts valodas likums (1999) ir pamatā pieņemumam, ka latviešu valodai arī *de facto* jābūt par dominējošo valodu valstī. Tomēr latviešu valoda par tādu tikai kļūst, un tas notiek lēni un sarežģīti. Šo procesu ietekmē valsts etnodemogrāfiskā, sociālekonomiskā, politiskā situācija, kā arī valodas politikas pārvaldības nepietiekamā kapacitāte: ir nepieciešamas modernākas pārvaldības metodes un daudzi speciālisti tieši valodas politikā. Etnodemogrāfiskā, sociālekonomiskā un politiskā situācija valsts attīstībā pozitīvajā virzienā šo gadu laikā ir mainījusies pavisam nedaudz, atsevišķos sektoros pārmaiņas nav notikušas. Par to liecina šajā rakstā minēto faktu analīze.

Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskās, etniskās, migrācijas, sociālekonomiskās un valodas situācijas raksturojumam par statistikas pamatavotiem 1999. gadā izmantoti Centrālās statistikas pārvaldes izdevumi: „Latvija. Galvenie statistikas rādītāji” (Latvija 1999), „Pielikums Latvijas statistikas ikmēneša biļetenam” (Pielikums 1999) un „Latvijas demogrāfijas gadagrāmata” (Gadagrāmata 1999). Situācijas statistiskajam raksturojumam pēc 1999. gada izmantotas publikācijas „Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti” (Tautas skaitīšana 2002), „Demogrāfija 2009” (Demogrāfija 2009) un Centrālās statistikas pārvaldes elektroniskās datu bāzes. Sociālekonomisko, politisko procesu un valodas situācijas analīzes pamatā ir statistikas datu un preses materiālu analīze, kā arī raksta autore tiešie novērojumi un intervijas.

---

²⁷ Pētījumu detalizētu raksturojumu sk. *Language Politics and Practices in the Baltic States*. Gabrielle, Hogan-Brunn, Uldis, Ozolins, Meilute, Ramoniene, Mart, Rannut. Tallinn : Tallinn University Press, 2009.

Šajā rakstā veikta 20. gadsimta 90. gadu, 21. gadsimta sākuma un pašreizējās valodas situācijas salīdzinošā analīze un raksturotas valodas situācijas nākotnes izredzes sociālpolitisko procesu kontekstā.

Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskais sastāvs

Iepriekšminēto statistikas avotu dati liecina, ka 2009. gadā Latvijā bija 2261 294 iedzīvotāji (salīdzinājumam – 2000. gadā Latvijā bija 2377 383 iedzīvotāji, 1998. gadā 2439 tūkst., 1995. gadā – 2501 tūkst., 1989. gadā – 2667 tūkst.), t. i., valstī ir par 15,2 % mazāk iedzīvotāju nekā 1989. gadā. Iedzīvotāju blīvums bija 35 cilvēki uz vienu kvadrātkilometru (2000. gadā – 36,8, 1998. gadā – 37,8, 1995. gadā – 39, 1989. gadā – 41,3). Pilsētās dzīvoja 67,8 % visu iedzīvotāju un laukos – 32,2 % (2000. gadā pilsētās – 68,1 %, laukos – 31,9 %), vīriešu bija 46,1 %, sieviešu – 53,9 % (īpatsvars vienāds ar 2000. gada tautskaites datiem).

Latvijai ir raksturīga strauja iedzīvotāju novecošanās, t. i., vidējā vecuma pieaugums. Iedzīvotāju līdz darbības vecumam ir mazāk nekā pēc darbības vecuma. Ja 2000. gadā iedzīvotāju īpatsvars līdz darbības vecumam bija 18,1 %, 2009. gadā tas jau bija strauji krities līdz 13,9 % (1989. gadā – 21,4 %), darbības vecumā 2009. gadā – 66,2 % (2000. gadā – 60,9 %, 1989. gadā – 61,2 %) un pēc darbības vecuma 2009. gadā – 20,1 % (2000. gadā – 21 %, 1989. gadā – 17,4 %). 1995. gadā iedzīvotāju virs darbības vecuma bija tikai par 1,8 % vairāk nekā iedzīvotāju zem darbības vecuma, bet 1998. gadā – jau par 3,7 % vairāk, 2000. gadā – 5,1 %. Savukārt 2009. gadā iedzīvotāju virs darbības vecuma īpatsvars par 6,4 procentpunktiem pārsniedza līdz darbības vecuma iedzīvotāju īpatsvaru. Šis ir viens no būtiskākajiem valodas situācijas ilgtermiņa determinantiem saistībā ar iespējamo piespiedu ekonomiskās imigrācijas veicināšanu, kas nopietni ietekmēs latviešu valodas lietojumu valstī, apgrūtinās valsts valodas politikas optimālu koordinēšanu un ar valodas politiku saistīto institūciju pienākumus.

Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs

„1998. gada sākumā Latvijā dzīvoja 55,5 % latviešu, 32,4 % krievu, 3,9 % ukraiņu, 2,9 % baltkrievu, 2,2 % poļu, 1,3 % lietuviešu, 0,4 % ebreju, 0,1 % igauņu un 1,3 % citas tautības.

Latvijas iedzīvotāji raksturīgi ar relatīvi zemu pamatnācijas iedzīvotāju īpatsvaru un visai ievērojamu citu tautību iedzīvotāju pārstāvniecību kopējā iedzīvotāju skaitā. Salīdzinājumā ar 1998. gadu, kad latviešu īpatsvars bija 55,5 %, 1999. gada sākumā tas palielinājies un ir 55,7 %. Latviešu īpatsvars ir atšķirīgs dažādos valsts reģionos. Augstākais tas ir Ventspils – 95,6 %, Talsu – 91,2 %, Kuldīgas – 89,4 % un Limbažu – 88,1 %, turpretī Daugavpilī – 14,3 % latviešu, Liepājā – 45,3 %, Jūrmalā – 47,1 %, Ventpilī – 47,5 % (Latvija. Galvenie statistikas rādītāji 1999, 1999; Pielikums Latvijas statistikas biļetenam Nr. 6, 1999).” (Poriņa 1999, 2)

Ja 2000. gada tautskaitē valstī reģistrēti vairāk nekā 150 tautību iedzīvotāji, 2008. gadā – ap 175 tautību iedzīvotājiem (salīdzinājumam – pirms Otrā pasaules kara Latvijā dzīvoja aptuveni desmit etnosu pārstāvji (Mežgailis, Gailītis 1993, 9)). Pie pamatnācijas piederīgo iedzīvotāju īpatsvars 2009. gadā bija 59,3 % un pie mazākumtautībām piederīgo – 40,7 %.

Latvijas iedzīvotāju etniskās proporcijas radikāli mainījušās. Samazinoties gandrīz visu lielāko Latvijā dzīvojošo mazākumtautību īpatsvaram, latviešu īpatsvars 2009. gadā salīdzinājumā ar 1989. gadu palielinājies par 7,3 %. Tajā pašā laikā latviešu skaits zemās dzimstības un emigrācijas viļņu dēļ kopš 2000. gada līdz 2009. gadam samazinājies par aptuveni 30,5 tūkstošiem. Lai arī latviešu īpatsvaram valstī ir noturīga tendence pieaugt, Latvijai vēl arvien raksturīgs relatīvi zems pamatnācijas iedzīvotāju īpatsvars un ievērojama citu tautību iedzīvotāju pārstāvība kopējā iedzīvotāju skaitā (Poriņa 2009, 69).

2009. gadā iedzīvotāju migrācijas saldo ir mīnus 4700 cilvēki (Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes, sk. bibliogrāfijā). No tiem lielākā daļa ir cilvēki, kuri reģistrējuši savu dzīvesvietu ārpus Latvijas. No 2000. gada līdz 2009. gadam ir audzis latviešu, čigānu jeb romu un vāciešu īpatsvars. Ebreju un igauņu īpatsvars palicis nemainīgs. Pie vienīgās autohtonās minoritātes – lībiešiem – reģistrēto personu skaits ir neliels – tikai 178 cilvēki. Tomēr tieši viņi un romi ir vienīgie etnosi Latvijā, kuru dabiskais pieaugums 2009. gadā, kaut ļoti neliels (lībiešiem – viens cilvēks, romiem – 66 cilvēki), bet ir pozitīvs. Taču šis nelielais lībiešu īpatsvars un pozitīvais dabiskais pieaugums tikai diviem etnosiem būtiski neietekmē etnodemogrāfiskos procesus valstī.

Dažādos valsts reģionos latviešu īpatsvars 2009. gadā bija atšķirīgs. Augstākais tas bija Talsu rajonā – 92,14 %, Kuldīgas rajonā – 91,7 % un Ventspils rajonā – 89,9 %. Turpretī Latvijas lielākajās pilsētās latvieši bija mazākumā: Rīgā – 42,3 % (1989. gadā – 36,5 %), Daugavpilī – 17,56 % (1989. gadā – 13,0 %), Rēzeknē – 44,3 % (1989. gadā – 37,3 %), bet pēdējos gados šajās pilsētās latviešu skaits ir jau lielāks par pusi: Liepājā – 52,76 % (1989. gadā – 38,8 %), Jelgavā – 55,37 % (1989. gadā – 49,7 %), Jūrmalā – 50,48 % (1989. gadā – 44,2 %), Ventspilī – 54,62 % (1989. gadā – 43,0 %). Kā redzams, 2009. gadā salīdzinājumā ar 1989. gadu latviešu īpatsvars visās Latvijas lielākajās pilsētās, tāpat kā valstī kopumā, ir palielinājies. Latvijas iedzīvotāju etnodemogrāfiskā struktūra kopumā kļuvusi latviešiem labvēlīgāka, tomēr lielākajās pilsētās – Rīgā, Daugavpilī un Rēzeknē – latviešu īpatsvars nav lielāks par citiem etnosiem. Šāda iedzīvotāju etniskā struktūra ir iemesls tam, ka valodas situācijā mazākumtautību latviešu valodas prasme joprojām neattīstās dabiski. Redzams, ka līdztekus citiem komponentiem, arī valodas vide nav tik atbalstoša, lai mazākumtautībām būtu izplatīta dabiskā bilingvisma attīstība vai – pēc Stīvena Krašena (*Stephen Krashen*) „monitora teorijas” – valodas apguve (nevis mācīšanās) (Poriņa 2009, 31, 169). Valsts valodai pozitīva valodas vide ļautu ietaupīt valsts un

Eiropas Savienības (turpmāk – ES) līdzekļus, kas tiek izlietoti latviešu valodas apguvei cittautiešiem. Šim mērķim paredzēto valsts finansējumu būtu iespējams novirzīt uz citiem ar valsts valodu saistītajiem aktuālajiem jautājumiem, piemēram, uz latviski runājošo, jo īpaši pamatnācijas cilvēku, lingvistisko cilvēktiesību nodrošināšanu. Par valodas vides lomu latviešu valodas apgūvē rakstījusi arī Linda Lauze²⁸, iesakot šķirt valodas vides un lingvistiskās vides jēdzienus. Valodas vides sakarā būtu nepieciešami arī pētījumi par tās veidošanas iespējām visā valsts teritorijā un iespēju izmantošanu. Līdz šim veikti pētījumi par valodas vidi un tās veidošanas iespējām galvenokārt Latgales reģionā²⁹, kur, protams, latviskas vides veidošanās problemātika ir sevišķi komplicēta.

Migrācijas procesi

„Pēdējos deviņos gados (no 1990. līdz 1999. gadam) mainījies migrācijas procesu virziens – emigrācija strauji palielinājās un tās apjomi pārsniedza imigrācijas plūsmu. Kopš 1990. gada valstī ieradās 71,9 tūkstoši, bet valsti atstāja 204,6 tūkstoši cilvēku.

Migrācijas radītās iedzīvotāju skaita izmaiņas salīdzinājumā ar 1997. gadu ir 3,2 tūkstoši. 1998. gadā imigrēja 3,1 tūkstoties un emigrēja 6,3 tūkstoši. Visvairāk emigrējuši ir Latvijā dzīvojošie ebreji. To skaita dinamika: 1989. gadā – 22 897 un 1999. gadā 8550 ebreju nacionalitātes pārstāvju.

Samazinoties visu lielāko Latvijā dzīvojošo tautību pārstāvju skaitam, izņemot čigānus, kopš pēdējās tautskaitēšanas par 3,7 procentpunktiem palielinājies latviešu īpatsvars. Tomēr salīdzinājumā ar 1989. gadu latviešu skaits samazinājies par 29,9 tūkstošiem (Latvija. Galvenie statistikas rādītāji 1999, 1999; Pielikums Latvijas statistikas biļetenam Nr. 6, 1999).” (Poriņa 1999, 2)

Kā liecina 1989. gada un 2000. gada tautskaites dati, migrācijas un dabiskās kustības dēļ Latvijas iedzīvotāju skaits kopš 1989. gada līdz 2000. gadam samazinājies par aptuveni 289 tūkstošiem cilvēku, bet kopš 1989. gada tautskaites līdz 2009. gadam – par 405 273 cilvēkiem (Demogrāfija 2009). Joprojām var secināt, ka no Latvijā dzīvojošām tautībām visvairāk emigrējuši ebreji. Tomēr viņu skaits laikā no 1999. līdz 2009. gadam ir audzis no 8555 līdz 9915.

Ričarda Rouza (*Rose*) pētījuma „Jaunais Baltijas barometrs” dati liecina, ka 1999. gadā noteiktos apstākļos emigrēt varētu 12 % latviešu un 23 %

---

²⁸ Lauze, Linda. Vides faktora loma latviešu valodas lietojumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 9. Liepāja : LiePA, 2005, 300.–307. lpp.; Lauze, Linda. Valodas vides izpētes teorētiskās problēmas. *Letonikas pirmais kongress : valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 202.–209. lpp.

²⁹ Poriņa, Vineta, Dalbiņa, Dace, Ieviņa, Ilva. *Latviešu valodas vides veidošanas iespēju izpēte* : LR Izglītības un zinātnes ministrijas valsts pasūtījuma pētījums. Rīga : LR IZM, 2002.; *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. *Via Latgalica* : humanitāro zinātņu žurnāla pielikums. 1. Šuplinska, Ilga, Lazdiņa, Sanita (red.). Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 2009.

krievu respondentu. Tātad latviešiem vēlme aizbraukt no Latvijas bija vērojama mazāk (Rose 2000, 34). Tomēr kopš 21. gadsimta sākuma ir vērojama cita situācija – lieli emigrācijas viļņi galvenokārt ekonomisko faktoru dēļ. Latvieši tikai nedaudz mazāk kā citu etnosu pārstāvji aktīvi emigrē no valsts. Emigrējušo Latvijas iedzīvotāju aptuvenais īpatsvars ir ap 10 % iedzīvotāju (aprēķinu sarežģī tas, ka laika gaitā emigrācija ir mainījusi savu dabu atšķirībā no tradicionālās emigrācijas izpratnes), kas ir liels cilvēkresursu īpatsvars un zaudējums mūsu valsts iedzīvotāju skaitam. Emigrējušie (galvenokārt ekonomisko problēmu dēļ) atspoguļo Latvijas ekonomikas attīstības pakāpi, tās kapacitāti un ar to saistīto politiskās kvalitātes līmeni (Poriņa 2009, 69–70).

Sociālekonomiskie apstākļi

1999. gadā, analizējot sociālekonomisko situāciju valstī 20. gadsimta beigās, konstatētas tādas iezīmes, no kurām daudzas ir radniecīgas šodienas situācijai Latvijā: „Sakarā ar ekonomisko krīzi Krievijā 1998. gadā samazinājās visi Latvijas ekonomiskie rādītāji (iekšzemes kopprodukta dinamika 1998. gada I un IV ceturksnī ir 8,9 % un 1,9 % ieņēmumi). Tā kā Latvijā saražotā liela daļa tika realizēta Krievijā, tika atlaisti daudz strādājošo un daļa no uzņēmumiem tika slēgta. Vēl neapgūtā Rietumu tirgus dēļ nebija iespējama strauja Latvijas uzņēmumu pārorientācija.

Salīdzinājumā ar 1998. gadu 1999. gadā ir kāpis bezdarba līmenis – bezdarbnieku skaits 1998./1999. gadā tuvojās 10 % no ekonomiski aktīvajiem cilvēkiem, 1998. gadā 1. jūlijā valstī reģistrēti 87,6 tūkstoši bezdarbnieki, 1999. gada 1. jūnijā – 120,9 tūkstoši. Joprojām vairāk nekā puse no bezdarbniekiem ir sievietes – 58 %. Visaugstākais bezdarba līmenis ir Latvijas austrumu daļā – Rēzeknes, Balvu, Krāslavas un Preiļu, Daugavpils, Ludzas un Jēkabpils rajonos.

Tas viss palielinājis iedzīvotāju sociālo spriedzi. Viena daļa no strādājošajiem nespēj pārorientēties uz citu darbu un nespēj konkurēt darba tirgū, galvenokārt tie ir strādājošie zivjapstrādē, koksnes un koka izstrādājumu ražošanā, tekstilrūpniecībā. Cilvēkus, nonākot šādā situācijā, ir pārņēmusi depresija.

Aizkavētā uzņēmumu privatizācija un ieilgušais privatizācijas process kopumā rada nestabilitāti cilvēkos, jo strādājošajiem ir neziņa par uzņēmumu nākotni, kurā viņi strādā.

Ņemot vērā ne pārāk veiksmīgo lauksaimniecības politiku, it īpaši mazajās lauku saimniecībās, arī ir vērojams depresīvs noskaņojums un valda nestabilitātes sajūta. Galvenie iemesli ir 1) lauksaimnieku neziņa par to, vai saražoto produkciju nenāksies nodot zem pašizmaksas, lai iegūtu skaidras naudas līdzekļus; 2) tas, ka valdība bieži nepilda savas saistības pret lauksaimniekiem, piemēram, tā iepērk graudus par mazāku samaksu nekā solīts iepriekš u. tml.; 3) nesakārtotie robežjautājumi, kuru dēļ valstī iespējams iebraukt ar kontrabandas pārtikas precēm un izejvielām. Zemnieki

nevar plānot savus ieņēmumus. Laukos dzīvojošajiem cerības atrast darbu tikpat kā nav, un bezdarbs laukos reāli ir lielāks nekā vidēji kopumā valstī.

Lauksaimniecības produkcijas indeksi pret iepriekšējiem gadiem tā visa rezultātā ir samazinājušies – 1998. gadā kopumā 91,3 (iepriekš 100,2), augkopības produkcijas indekss ir 86,1 (iepriekš 100,1), lopkopības 98,0 (iepriekš 100,2).

Biežās valdības maiņas, cīņa par varu politiskajā arēnā un dažādo ekonomisko grupējumu savstarpējās nesaskaņas, nesakārtotā likumdošana, kas bieži izdevīga iepriekšminētajos procesos, ir viesuļš valsts iedzīvotāju neticību nākotnei.” (Poriņa 1999, 4)

Pēc 1999. gada pirms Saeimas un pašvaldību vēlēšanām regulāri ir notikuši mēģinājumi veidot labējo spēku apvienības uz jauniem pamatiem. Joprojām vairums politisko partiju aizstāv oligarhu intereses. Līdz 2010. gada sākumam Latvijā nav nevienas politiskās partijas Rietumu demokrātijas izpratnē. Tas sarežģī arī izglītības un valodas politikas jautājumu risināšanu.

2010. gadā nav privatizēti tikai atsevišķi lielie uzņēmumi. Privatizācija iedzīvotājos neziņu vairs nerada, kā tas bija 1999. gadā. Bezdarbs Latvijā (2010. gada sākumā ap 194 000 jeb 17,3 % bezdarbnieku darbaspējas vecumā) ir lielākais Baltijas valstīs. Galvenokārt šī iemesla un nenokārtoto parādsaistību dēļ sociālā depresija ir vērojama gan 1999., gan 2009. gadā. Ja salīdzina situāciju pa gadiem, iedzīvotāju depresija sociālekonomisko problēmu dēļ šobrīd ir dziļāka nekā tā bija 1999. gadā.

1999. gadā konstatēta šāda situācija, kas pārsteidzošā kārtā ir tuva arī pašlaik vērojamai situācijai valstī: „Lielais ierēdniecības aparāts ar nevērīgu attieksmi pret nodokļu maksātājiem arī neveicina ticību un lojalitāti valstij.

Kārtējā banku krīze 1997.–1998. gadā, kad bankrotēja banka „Viktorija” un viena no vadošajām bankām, kurā noguldīti daudzu uzņēmumu līdzekļi – „Rīgas Komercbanka”, sagrava pēc 1995. gada iedzīvotājos atkal radušos uzticību Latvijas banku sistēmai, tās rezultātā bankrotēja daudzi mazie un vidējie uzņēmumi, kas bankās bija noguldījuši savus līdzekļus.

Mazie un vidējie uzņēmēji regulāri zaudē tirgu nesakārtoto likumu dēļ, jo valstī nenotiek mazo un vidējo uzņēmēju atbalsts, kaut gan, kā liecina pasaules pieredze, mazie un vidējie uzņēmumi Latvijai nestu lielus ienākumus, jo tie ir daudz elastīgāki – spēj ātrāk reaģēt uz pārmaiņām ekonomikā.

Kaut valsts apgalvo pretējo, tomēr reāli tā nespēj kontrolēt noziedzību. Tas cilvēkos vieš eksistenciālas bailes.

Sabiedriskajās attiecībās, kurās diemžēl dominē ekonomiskās attiecības un difference, nav nepieciešamība pēc latviešu valodas. Valodas izvēli diktē „augša”, Latvijā latvieši nav ekonomiskās hierarhijas augšgalā, tāpēc dominējošā ir krievu vai angļu valoda.

Valstī ir vērojama nekonkrēta valodas politika un tās realizācija: ir pieņemti likumi, kurus nepilda, vai arī nav pieņemti likumi, kurus vajadzētu pieņemt, lai nodrošinātu pamatnācijas valodas eksistenci. Kā viens no

iemesliem ir ekonomisko grupējumu daļas izdevīgums būt labās attiecībās ar Krieviju, Krievijas biznesa pārstāvjiem. Ekonomisko grupējumu spiediena rezultātā tik ilgi tiek vilcināts pieņemt Valsts valodas likumu.

Latvijā dzīvojošajiem cittautiešiem nav nepieciešamības gūt informāciju no latviešu preses, savukārt krievu prese vienpusēji informē par notiekošo Latvijā, tādējādi veicinot sabiedrības šķelšanos.” (Poriņa 1999, 4–5)

2009. gadā raksta autore secinājumi par krievu preses darbību ir ļoti līdzīgi 90. gadu secinājumiem. Joprojām lielai daļai Latvijā dzīvojošajiem mazākumtautību cilvēkiem nav nepieciešamības gūt informāciju no latviešu preses, savukārt krievu prese vienpusēji informē par notiekošo Latvijā, tādējādi veicinot sabiedrības šķelšanos. Analizējot presi 90. gados un patlaban, var secināt, ka preses telpas šobrīd ir vēl vairāk šķirtas, nekā tas bija 1999. gadā. Krievu prese patlaban ir vairāk nekā 90. gados šķirta arī no Latvijas kā vienotas nacionālas valsts. Krievu preses galvenajos laikrakstos šobrīd ir notikusi noslāņošanās radikālos, ar kļūdzošiem virsrakstiem lasītājus piesaistošos izdevumos, piemēram, „Vesti Segodnja”, un mazāk radikālos izdevumos, piemēram, „Čas” un „Teļegraf”. Laikraksts „Panorama Latvii” nemainīgi ieņēma konservatīvu pozīciju. Ir vismaz trīs būtiski jautājumi, par ko viedokļu vienotību ar latviešu sabiedrību krievu presē būs grūti sagaidīt. Tas ir Latvijas okupācijas fakts, Otrā pasaules kara un latviešu valodas kā valsts valodas jautājums.

Uzskatāms, ka krievu un citu krievu valodā runājošo mazākumtautību inteliģences cilvēki varētu aktīvi mainīt krievu preses darbību, kura uzstājas visu krievu valodā runājošo cilvēku vārdā. Krievu inteliģence tādējādi pārtrauktu procesu, kam tā nepiekrīt, reizē pārtraucot arī Latvijas sabiedrības šķelšanu.³⁰

Par 90. gadu beigu situāciju 1999. gada pētījumā secināts: „Latvijā aizvien biežāk tiek dibināti dažādi Krievijas ultranacionāli radikālo grupējumu atzari, piemēram, organizācija „Limonovieši”, pret kuru joprojām nav konkrētas rīcības. Ir redzams, ka valsts organizācijas baidās un likumu sargājošās iestādes neprot determinēt savu attieksmi.

Lielā Krievijas iedzīvotāju daļas apziņā iesakņojies stereotipisks uzskats, ka Latvija joprojām ir Krievijas guberņa, kas tikai uz laiku zaudēta. Privātīpašnieciskā tieksme pret Latviju joprojām izpaužas: tā ir iejaukšanās Latvijas iekšpolitisko jautājumu risināšanā, t. sk. pilsonības, valodas u. c. Latvijas valsts un pamatnācijas turpmākai pastāvēšanai kardinālu jautājumu risināšanā.

---

³⁰ Detalizētāk par presi 90. gados un pašreizējā periodā un autore intervijas ar krievu preses pārstāvjiem skat. Poriņa, Vineta. *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. Rīga : LVI, 2009; Par presi valodas politikas sakarā skat. arī Hirša, Dzintra. *Plašsaziņas līdzekļi par latviešu valodu*. Rīga: LVI, 2007; Poriņa, Vineta. *Press Publications on Language Problems. The Language Situation in Latvia*. LVI, 1995.

Nenoliedzami, jo Latvija vairāk plauks, jo vairāk tā būs pievilcīga Krievijai.

Latvieši nejūtas kā sociālās un ekonomiskās hierarhijas „augša” savā zemē. Tam ir gan iepriekšminētie sociālie un ekonomiskie, un politiskie iemesli, bet arī ne mazāk svarīgi psiholoģiskie iemesli: 1) no iepriekšējām paaudzēm nākušais t. s. verga sindroms, kas ir zemapziņas bailes no sekām, ja cilvēks izturēsies ar pašcieņu pret sevi un savu tautu; 2) provinciālisma komplekss – vienalga ar kādiem līdzekļiem iegūt visas pasaules civilizācijas labumus, noliedzot savu identitāti, bez ierunām pieņemot Rietumu pasaules dzīves modeli. Nacionālā pašapziņa šādā gadījumā tiek uzlūkota par atavismu un par traucēkli ceļā un cīņā uz ekonomisko un politisko labklājību. Latviešiem ir vērojams zems nacionālās pašapziņas līmenis uz sociālās depresijas fona: no depresīviem iedzīvotājiem ir grūti sagaidīt iniciatīvu un līdzdalību valodas jautājumu risināšanā, no nacionālo identitāti zaudējušiem arī.

Jo sociāli un ekonomiski situētāki un nacionāli pašapzinīgi būs latvieši, jo vairāk garantēts latviešu valodas lietojums. Bieži pasaulē tiek praktizētas nacionālo uzņēmumu atbalsta programmas. Latvijā tās būtu viens no veidiem, kā pamatnācijas pārstāvji gūtu lielāku ietekmi ekonomikā.” (Poriņa 1999, 5)

Arī pašreiz lielais ierēdniecības aparāts un profesionalitātes trūkums ierēdniecībā neviens uzticību iedzīvotājos. Jau ilgu laiku tiek runāts par strukturālo pārmaiņu realizāciju ierēdniecības aparātā, bet pārmaiņas norit lēni un to realizācija – negribīgi.

Kā neapšaubāmi smaga nasta Latvijas valstij kļuva „Parekss banka”, kas 2009. gadā no bankrotējoša uzņēmuma pārtapa par valsts banku.

Valsts līmenī joprojām netiek domāts par nacionālo uzņēmumu atbalstu. Latvieši tāpat kā 90. gadu beigās ekonomikā nav dominējošā pārsvarā. Vīlušies un cerot uz taisnīgu ekonomisko jautājumu risināšanu, pašvaldību un Saeimas vēlēšanās daļa latviešu elektorāta balsoja par kreisajiem politiskajiem spēkiem, kaut gan viņu nacionālie uzskati un attiecīgo partiju programmas daudziem bija atšķirīgas. Tas negatīvi ietekmē latviešu valodas klūšanu par faktisko dominējošo valodu valstī.

Valodas situācija sociālekonomisko procesu kontekstā

Ir pašsaprotami, ka 2010. gadā – deviņpadsmit gadus pēc faktiskās neatkarības atjaunošanas – Latvijas ekonomisko un sociālpolitisko procesu problēmās vairs nevar vainot padomju sistēmu. Izņēmumi ir Krievijas kā „lielā brāļa” tēls Latvijas sabiedrības daļā un korupcijas noturība, kas vērojama visās postpadomju valstīs. Korupcijas izplatību plaši analizējusi politoloģe Rasma Kārliņa³¹ u. c. Būtiskākais iemesls ekonomiskajām un sociālpolitiskajām problēmām, visticamāk, ir vienotas valsts attīstības programmas trūkums jau kopš Latvijas atgūtās neatkarības pirmajiem gadiem.

---

³¹ Kārliņa, Rasma. *Korupcija postkomunisma valstīs*. Rīga : Zinātne, 2008.

Latvijas ekonomikas attīstības tendences un prasmi veidot neatkarīgas valsts ekonomiku laikā kopš neatkarības atgūšanas raksturo ekonomisti Maikls Hadsons un Džefs Somerss: „Tika izveidota ekonomiskā sistēma, kas bija pielāgota banku un finanšu investoru interesēm. (..) No klasiskās ekonomikas paradigmas raugoties, Latvijas problēmas bija vienkārši prognozējamas.” (Hadsons, Somerss 2010, 2–3).

Arī valodas politikas jautājumu risināšanā nebija konsekvences. Par cēloni ar valodas jautājumiem saistītajās peripetijās 2000. gadā, pieņemot jau trešos valsts valodas atestācijas noteikumus, tika nosaukta Latvijas iestāšanās ES. Tomēr no tā, kā 1999. un 2009. gada pētījumā veiktajās intervijās (Poriņa 1999; Poriņa 2009) Galvenās atestācijas komisijas priekšsēdētāja Ieva Zuicena (līdz 2001. gadam) raksturoja sarežģīto ar atestāciju saistīto procesu vairāku gadu garumā, var secināt – iestāšanās ES bija tikai aizsargs, ko izmantoja, lai lingvistisko likumdošanu, piemēram, valsts valodas atestācijas sakarā nepieņemtu par labu latviešu valodas pastāvēšanai.

Joprojām valstī ir pieņemti likumi, kurus nepilda, piemēram, Valsts valodas likumu (1999) latviešu valodas lietojumā uzņēmējdarbībā, pašvaldībās un reizēm arī valsts augstskolās u. c. Vērojams arī, ka valodas politikā nepieciešamie likumdošanas grozījumi nav veikti savlaicīgi (piemēram, tikai 2009. gadā pieņēma MK noteikumus Nr. 733, kuri bija nepieciešami jau 2000. gadā) vai arī vispār netiek veikti nepieciešamie grozījumi likumdošanā, kā tas ir saistībā ar latviešu valodas lietojumu privātajā uzņēmējdarbībā.

Valodas situācijā joprojām ir izplatīta padomju sistēmas ietekme: liela sabiedrības daļa (gan latvieši, gan mazākumtautību cilvēki) akceptē sabiedrības divvalodību latviešu un krievu valodā.

Latvijas attiecības ar Krieviju šo gadu laikā ietekmē Latvijas iestāšanās ES un NATO. Tomēr, lai arī Latvija ir ES dalībvalsts, padomju periodā attīstītā sociālā divvalodība latviešu un krievu valodā un augstais krievu valodas pratēju īpatsvars Latvijā joprojām tiek uzskatīts par vienu no nozīmīgākajiem veicinātājfaktoriem abu valstu ekonomiskajā sadarbībā. Savukārt daļā sabiedrības tā uztverta kā būtisks līdzeklis Latvijas labklājības celšanā. Krievijas ekonomiskā kapacitāte bieži vai nu nezināšanas, vai arī demagoģijas dēļ tiek pārvērtēta. Tiesa, Latvijai ir liela atkarība no Krievijas energoresursiem. Kā viens no sadarbības iemesliem ir Latvijas ekonomisko grupējumu daļas izdevīgums būt labās attiecībās ar Krievijas uzņēmējdarbības pārstāvjiem. Šai sakarā individuālais bilingvisms dzimtajā un krievu valodā, kas pakāpeniski apsūbē pašreizējās izglītības sistēmas dēļ (kurā otrā apgūstamā valoda latviešu mācībvalodas skolās ir angļu (pārsvarā gadījumu), bet mazākumtautību skolās – valsts valoda), atkal tiek spodrināts no jauna. Nevēlamais sabiedrības divvalodības mehānisms joprojām darbojas ar nemainīgiem apgrīzieniem. Tomēr šo gadu laikā tie ir kļuvuši lēnāki.

Patlaban, kad valodas *sociālās dzīves ekspertu* (Edwards 1994, 207) rīcībā ir laiks, kas pagājis kopš 90. gadiem, redzams, ka pašreizējais periods ir

labvēlīgs latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas nostiprināšanai valstī. Pašlaik valodas situācijā ir vērojams pretrunīgums pasaules praksei: Latvijas krīzes perioda ekonomiskie apstākļi mazina problēmas, ko izraisītu darba meklētāji no citām valstīm, atvieglot valodas situāciju un ar valodu saistīto institūciju darbību. Bezdarbs veicina cittautiešu vēlmi veikt valsts valodas atestāciju, tāpēc nosacīti pieaug mazākumtautību bilingvisma līmenis dzimtajā un latviešu valodā, pieaug latviešu valodas nozīme valstī, un optimizējas valodas vide. Latvijas ekonomiskie apstākļi salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm ir iemesls, kāpēc cittautiešu emigrācijas dēļ Latvija kļūst latviskāka – pieaug latviešu procentuālais īpatsvars valstī (Poriņa 2009, 173).

Latviešu valodas pratēju īpatsvars valstī 11 gadu laikā ir audzis: 1989. gadā latviešu valodu prata 61,7 % Latvijas iedzīvotāju, 2000. gadā – 79 % (Tautas skaitīšana 2002). 2008. gadā latviešu valodas pratēju skaits, kuri vairāk vai mazāk prot latviešu valodu, sasniedz aptuveni 93 % (Valoda 2008, 63). Tomēr pētījuma „Valoda” statistikas datus par latviešu un krievu valodas lietojumu (Valoda 2008, 55–62) redzams, ka pirmo reizi kopš pagājušā gadsimta 90. gadu vidus ir ievērojami (par 20 procentpunktiem) samazinājies to latviešu īpatsvars, kuri darbā runā galvenokārt vai tikai latviešu valodā. Samazinājies krievu valodas lietojums starp mazākumtautību cilvēkiem sarunās ar draugiem un paziņām, kas izskaidrojams vai nu ar to, ka notiek krievu valodas kolektīva pakāpeniska adaptācija latviešu valodas kolektīvā, vai ar to, ka cittautiešu paziņu loks pēc lingvistiskās piederības ir krasi mainījies. Uz ielas un veikalos vairāk nekā 70 % mazākumtautību respondentu visbiežāk lieto krievu valodu, tātad ir izteikts mazākumtautību cilvēku monolingvisms krievu valodā.

2008. gadā pētījuma „Valoda” pirmo reizi kopš 1996. gada ir tik augsts to respondentu īpatsvars (63 %), kam dzimtā valoda nav latviešu valoda un kas nevēlas uzlabot latviešu valodas prasmi. Dalījumā pēc valodas prasmēm to respondentu īpatsvars grupās, kuri nevēlas uzlabot latviešu valodas prasmes, pārsniedz respondentu īpatsvaru, kuri tās vēlētos uzlabot. Kopumā no atbildēm var secināt, ka valsts valodas prasme zemākā un vidējā līmenī ir pilnīgi pietiekama, lai cittautieši ikdienā sazinātos.

Apskatot pētījumā „Valoda” datus, var redzēt, ka latviešu respondentu grupā visās vecumgrupās samazinājies to respondentu īpatsvars, kuri krievu valodu prot ļoti labi. Krievu valodas lietojums ikdienā un iepriekšējā politiskā perioda valodas vides un iegūtās izglītības (kad krievu valoda bija jāapgūst kā otrā valoda un obligāts mācību priekšmets) rezultāts ir tāds, ka respondentiem vecumā no 35 līdz 75 gadiem krievu valodas prasmes līmenis tik strauji nemēdz mazināties.

Tomēr šo gadu laikā ir notikušas būtiskas izmaiņas: to mazākumtautību respondentu īpatsvars, kuru latviešu valodas prasme ir augstākajā līmenī, kopš 2000. gada visās vecumgrupās ir divkārtšojies (no 16,5 % līdz 33,7 % 15–34 gadu vecumgrupā; no 10,9 % līdz 19 % 35–49 gadu vecumgrupā un no

10,7 % līdz 25,6 % 50–74 gadu vecumgrupā). To cilvēku īpatsvars, kuri valodu prot vāji, ir samazinājies visās vecumgrupās (no 46,8 % līdz 25,7 % 15–34 gadu vecumgrupā; no 49 % līdz 37,9 % 35–49 gadu vecumgrupā un no 53 % līdz 40,9 % 50–74 gadu vecumgrupā) (Valoda 2000, 55; Valoda 2008, 63). Tie ir optimistiski rādītāji dominējošās valodas nomaiņai publiskajā telpā. 2008. gadā tādu latviešu jauniešu procentuālais īpatsvars, kuri krievu valodu prot augstā līmenī, ir krietni mazāks nekā tāda paša vecuma mazākumtautību jauniešu īpatsvars, kuri latviešu valodu prot augstā līmenī (attiecīgi 24,8 % un 33,7 % 15–34 gadu vecumgrupā).

Nobeigums

Kopš Latvijas iestāšanās ES ir kļuvis ļoti būtiski realizēt daudzvalodības politiku skolās ar latviešu mācībvalodu, lai attīstītu jaunākās paaudzes daudzvalodību un lai pastāvošo individuālo un sociālo bilingvismu dzimtajā un krievu valodā jaunākā paaudze mainītu ar indivīda kvadrilingvismu utt., kur krievu valoda nav otrā vai trešā apgūtā valoda, bet ceturta valoda utt. Primārās pēc valsts valodas ir ES valodas, kas paver lielas iespējas gan izglītībā, gan darba tirgū. Ar iespējām iegūt labu izglītību citās ES valstīs jaunākā paaudze Latvijā radīs plurilingvālu situāciju, un iedarbinātais divvalodības mehānisms dzimtajā un krievu valodā pamazām, bet neatgriezeniski zaudēs savu spēku un apgriezienus.

Nebūtu vēlams, ka situācija ar krievu valodas lietojumu publiskajā telpā ieilgtu. Mērķtiecīgi veltītās pūles latviešu valodas lietojuma nostiprināšanai un sabiedrības izglītošanai par sociālās divvalodības raksturu un nevēlamību latviešu valodai, valsts stabilitātei un drošībai vainagos ar vēlamo sabiedrības vienvalodību latviešu valodā un ar daudzvalodību tikai indivīda līmenī. Tas ir viens no svarīgākajiem valodas politikas uzdevumiem indivīda un sabiedrības līmenī tuvāko gadu laikā.

Valstij gaidāmas būtiskas pārmaiņas, kas iezīmēs arī jaunu posmu Latvijas valodas situācijā. Pārmaiņas ir ne tikai pieaugošā ekonomiskā atkarība no lielajām kaimiņvalstīm, emigrācijas apjoms un politisko attiecību fons ar Krieviju, bet arī globāli procesi – nepārtrauktā politisko, ekonomisko sfēru sadale, arvien lielāka kapitāla koncentrācija un reliģiju savstarpējā konkurence pasaulē (Poriņa 2009, 173–174). Laikus plānotās un realizētās Latvijas valodas politikas pamatnostādnes ilgtermiņā, izsverot globālās tendences ekonomikā, politikā un pasaules valodu, kultūru un reliģiju daudzveidībā, nodrošinātu to, ka, neskatoties uz globālām pārmaiņām, Latvija attīstītos kā stabila nācīgas valsts, pateicoties latviešu valodai kā cilvēkus vienojošam faktoram un kā vienīgajai valsts valodai.

Literatūra

Centrālās statistikas pārvaldes datu bāze – *Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes* [skatīta 2010. g. 1. martā]. Pieejama: <http://data.csb.gov.lv/Dialog/Saveshow.asp>

Demogrāfija 2009 – *Demogrāfija 2009* : statistisko datu krājums. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2009.

Edwards 1994 – **Edwards, John.** *Multilingualism*. London, New York : Routledge, 1994.

Gadagrāmata 1999 – *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1999*. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 1999.

Hadsons, Maikls, Somerss, Džefs. Atgriežoties pie klasiskajām vērtībām. *Neatkarīgā*. 2010, 8. apr., 2.–3. lpp.

Latvija 1999 – *Latvija. Galvenie statistikas rādītāji*. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 1999.

Mežgailis, Gailītis 1993 – **Mežgailis, Bruno, Gailītis, Valdis.** *Latvijā dzīvojošie etnosi un to cilvēku skaits 1897–1989*. Rīga : Latvijas Statistikas institūts, 1993.

Pielikums 1999 – *Pielikums Latvijas statistikas ikmēneša biļetenam*, Nr. 6 (61). Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 1999.

Poriņa 1999 – **Poriņa, Vineta.** *Valodas situācija Latvijā 1998.–1999. gadā* [manuskripts LVI kompleksajā valodas situācijas pētījumā LZP programmā “Ekonomiskie, kultūras un sociālie aspekti Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā”]. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1999.

Poriņa 2009 – **Poriņa, Vineta.** *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2009.

Rose 2000 – **Rose, Richard.** *New Baltic Barometer IV : a Survey Study*. Glasgow : University of Strathclyde, The Centre of Public Policy, 2000.

Tautas skaitīšana 2002 – *Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti* : statistikas datu krājums. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2002.

Valoda 2000 – *Valoda*. Latvijas iedzīvotāju aptauja : aprīlis–maijs 2000. Rīga : Baltijas Sociālo Zinātņu institūts, 2000.

Valoda 2008 – *Valoda*. Latvijas iedzīvotāju aptauja : marts–aprīlis 2008. Rīga : Baltijas Sociālo Zinātņu institūts, 2008.

Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija 1991 – *Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās* [manuskripts LZA Latviešu valodas un literatūras institūtā veiktajam sociolingvistiskajam pētījumam]. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1991.

Дризуле 1990 – **Дризуле, Виктория.** *Использование ЭВМ в социолингвистических исследованиях*. Актуальные проблемы компьютерной лингвистики: тезисы докладов всесоюзной конференции. Тарту : Тарту Университет, 1990, с. 54.

LANGUAGE SITUATION DYNAMICS IN LATVIA SINCE THE END OF THE 1990s

Summary

This article in a diachronic aspect analyzes language situation in a relatively long period of time – since the 1990s. The article states that the conclusions made by its author in 1990s (Poriņa 1999) about the ethno-political and socio-economic situation are still topical. It means that the mentioned situation in the state has changed a little. As examples author mentions Latvian social depression due to unemployment, population aging trend, relations between Latvia and Russia, separate press space divided by Latvian and Russian languages, low self-confidence level of Latvian ethnoses, low support for small and medium

enterprises, etc. In general all the above mentioned hinder the process of Latvian language formation to be the de facto dominant language in the state. This process could be made easier also, if modern management practices in the language policy are used in Latvia.

The results of the present study show that percentage of Latvians has increased from 52 % in 1989 to 57.7 % in 2000 and 59.3 % in 2009. The percentage of the entire population who are speakers of Latvian has increased from 61.7 % in 1989 to 79 % in 2000 and to 93 % in 2008 (Latvijas 2000. gada tautskaites rezultāti 2002; Valoda 2008). The proportion of non-Latvians purporting to possess a good knowledge of Latvian has increased by 10 to 15 percent between 2000 and 2008, whilst a similar decrease is registered for those whose knowledge of Latvian is weak. The most dramatic increase in Latvian speakers is in the age group 15–34 years which must be attributed to bilingual education (Poriņa 2009).

Now when in disposal of experts in the *social* life of language (Edwards 1994) is time that has elapsed since the 90-ies, it can be concluded that the current time is favorable to solve problem of the state language strengthening in Latvia. Favorable conditions are contrary to the common world practice: the economic conditions in crisis period of Latvia minimize the problems which could cause job seekers from the other countries, thus facilitating the language situation and activities of the language-related institutions. Unemployment is promoting willingness of non-Latvians to take the state language certification, thus increasing minority's level of bilingualism in native language and Latvian language, the role of the Latvian language in the state grows and language environment optimizes. Latvian economic conditions compared with other European countries are the reason why due to emigration of non-Latvians Latvia becomes more Latvian – percentage of Latvians in the country grows.

DAŽAS TENDENCES LATVIEŠU VALODAS SPĒKRATU TERMINOLOĢIJĀ

Spēkratu terminoloģija ir terminoloģijas nozare, kurā kopš 20. gadsimta 60. gadiem noritējis regulārs terminrades darbs, izstrādātos terminus apkopojot „Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīcā” (1974), „Īsajā krievu–latviešu lauksaimniecības tehnikas vārdnīcā” (1991), topošajā skaidrojošajā spēkratu terminu vārdnīcā. Tāpēc šīs nozares terminoloģijas materiāls izmantojams, lai aplūkotu spēkratu nozares attīstības īpatnības un lai gūtu ieskatu visas šī posma latviešu valodas terminoloģijas procesos.

Šajā rakstā iezīmētas dažas mūsdienu terminoloģijai raksturīgas tendences gan terminu darināšanā, gan labākā varianta izvēlē, gan gramatisko formu lietojumā.

Plaši izmantots un veiksmīgs dažādu nozaru terminu darināšanas paņēmiens, īpaši tehnisko nozaru terminoloģijā, ir **terminu darināšana ar derivatīvajām galotnēm**. Jau sen latviešu terminoloģijā ienākuši un nostiprinājušies tādi termini kā *berze, sūce, ierīce, slīde, pārbīde, nobīde, rite, izdale* u. c. Ne visi ar šo paņēmienu darinātie termini ir tik plaši pazīstami. Piemēram, spēkratu jomas termins *klaudze* ‘asa, dobja, klauvējoša skaņa, kas var liecināt par nenormāliem procesiem vai palielinātām spraugām mezglu vai agregātu salāgojumos’ (LTTV 1974, 89) darināts jau sen, bet vispārlietojamā valodā lietots reti.

Šādi darinājumi terminoloģijā turpina ienākt no jauna paralēli garākiem un pierastākiem atvasinājumiem ar piedēkli. Piemēram, spēkratu ekspluatācijas, diagnostikas un remonta terminu sarakstā iekļauti termini *bremžu čīkstoņa, bremžu čīkste*. Stabili šie darinājumi nav, jo līdzīgam terminam *bremžu šņirkstoņa* nav atbilstošā īsā atvasinājuma *bremžu šņirkste*. Īsais variants *uzbriede*, savukārt, vārdnīcas projektā izkonkurējis agrāk lietoto atvasinājumu *uzbriešana*, kurš šeit vairs nav minēts. Šķiet, ka gadījumos, kad īsais atvasinājums ar derivatīvo galotni ir piedāvājums, kas ne nozares terminoloģijā, ne vispārlietojamajā valodā nav nostiprinājies, būtu lietderīgi dot abus sinonīmus, pavērojot, vai tas ieviešas valodas praksē.

Lai gan terminu darināšana ar derivatīvo galotni ir sens un veiksmīgs terminu darināšanas paņēmiens, nebūtu vēlams pārmērīgs šādu darinājumu skaits. Ar šo paņēmienu darināts arī termins *savāces maršruts* ‘loka maršruta paveids, kad kravas (pasažieru) uzņemšana notiek vairākos punktos, bet piegāde (izkraušana, pasažieru izlaišana) – vienā’ (pretstatā terminam *izdales maršruts*). Šis darinājums, šķiet, nav īpaši veiksmīgs ne vārddarināšanas, ne jēdzieniskā ziņā – īpaši, ja *savāce* tiek attiecināta uz pasažieru pārvietošanu.

Aktuāls mūsdienu terminoloģijā ir jautājums par **vārdkopas vai salikteņa izvēli**.

Termini, kas sākotnēji veidoti kā vārdkopas, ar laiku mēdz saaukt saliktenī, jo tā termins kļūst nepārprotamāks, īsāks un ērtāk lietojams.

Topošajā spēkratu terminu vārdnīcā ir vairāki vārdkoptermini, kas drīzumā varētu kļūt par salikteņiem, piemēram, *dīzeļa testeris – dīzeļtesteris, gala montāža – galamontāža, remonta dīkstāve – remontdīkstāve*, jo atbilstoši darinājumi jau valodā ir (*dīzeļdegviela, dīzeļekskavators, dīzeļgenerators, dīzeļmotors, dīzeļlokomotīve; galaprodukts, galasiena, galastacija, galavārds; remontatslēdznieks, remontbāze, remontbedre, remontdarbi, remontdarbnīca*).

Latviešu terminoloģijā vārdkopterminos ir būtisks jautājums par **ģenitīva vai īpašības vārda ar -isk- lietojumu** atkarīgajā komponentā. Ar piedēkli *-isk-* izsaka nozīmi 'ar to saistīts'. Ir gadījumi, kad skaidri nošķirama attiecīgās formas izvēle, piemēram, *ķīmiskā korozija*. Taču reizēm ar nozīmi 'saistīts ar' lieto arī ģenitīva formu, piemēram, *skābju korozija*, nevis *skābiskā korozija*.

Spēkratu vārdnīcas materiālā piedāvāti termini *atmosfēriskā korozija, virsmiskā korozija*. Pirmajā gadījumā piedēkļa *-isk-* lietojums ir pamatots, jo korozija notiek atmosfēras iedarbībā, ir saistīta ar to. Bet otrajā gadījumā, iespējams, veiksmīgāks tomēr ir ģenitīva lietojums, jo korozija skar izstrādājuma virsmu.

Gramatiskajā aspektā terminoloģijā ir aktuāls **skaitļa un noteiktās vai nenoteiktās galotnes lietojums vārdkoptermina atkarīgajā komponentā**.

Valodas (arī terminoloģijas) praksē vārdkopas atkarīgā komponenta skaitļa lietojums variējas, to nosaka dažādi faktori, īpaši vārdkopas jēdzieniskā nozīme. Vārdkopās, kuru neatkarīgais komponents ir vārds *darbi*, atkarīgais komponents terminoloģijas avotos biežāk lietots daudzskaitlī, piemēram, *skārdnieku darbi, jumīķu darbi, akmeņkaļu darbi, galdnieku darbi*. Šāds princips ievērots arī spēkratu terminu vārdnīcā, piemēram, *atslēdznieku darbi*. Taču līdzīgos terminos, piemēram, *atslēdznieka darbgalds*, lietota vienskaitļa forma. Izjaukt lietošanas tradīciju nebūtu vēlams, tomēr šķiet, ka arī iepriekš minētajos piemēros ir iederīgāka atkarīgā komponenta vienskaitļa forma, kas ir vispārinoša (*atslēdznieka darbi, skārdnieka darbi, jumīķa darbi, akmeņkaļa darbi, galdnieka darbi*).

Noteiktās vai nenoteiktās galotnes lietojums vārdkoptermina atkarīgajā komponentā ir bieži diskutēts jautājums, pie kura arvien atgriežas, jo pastāv uzskats, ka terminoloģiskas vārdkopas atkarīgajā komponentā nepamatoti bieži lietoti īpašības vārdi ar noteikto galotni. Arī spēkratu ekspluatācijas, diagnostikas un remonta terminu sarakstā vārdkopterminu atkarīgajiem komponentiem, kas izteikti galvenokārt ar īpašības vārdu, ir noteiktā galotne. Dažās tematiskajās grupās labāk iederētos nenoteiktā galotne, piemēram, kravu veidu nosaukumos (*ātrbojīga krava, higroskopiska krava, iesaiņota krava, mazbīstama krava, pašuzliesmojoša krava*), deformāciju veidos (*paliekoša deformācija, plastiska deformācija*).

Sen apzināta, bet vēl joprojām aktuāla problēma, kas vienlīdz skar terminoloģiju un vispārlietojamo valodu, ir aizguvumu ar piedēkli *-er-* iekļaušana latviešu valodas gramatiskajā sistēmā, pievienojot galotni *-s* vai *-is*. Vērojama tendence aizguvumam nominatīvā pievienot galotni *-s*, bet locīt pēc 2. deklinācijas parauga, tādējādi veidojot deformētu paradigmu, piemēram, *testers, taimers*.

Mūsdienu terminoloģijā ir būtisks jautājums par **aizguvuma vai latviešu valodā darināta termina izvēli**.

Spēkratu terminoloģijā sastopami gan tādi gadījumi, kad priekšroka dota aizguvumam, gan tādi, kad – latviešu valodā darinātam vārdam. Piemēram, lai gan latviešu valodā darinātais termins *transportpaliktnis* jēdzieniski ir saprotamāks nekā *palette* (fr. *palette*), priekšroka dota franču valodas aizguvumam *palette*, kas valodas praksē lietots plašāk nekā *transportpaliktnis* un kas attiecīgajā nozīmē jau akceptēts mašīnbūves terminoloģijā. Termins *transportpaliktnis* lietots likumu tekstos, vārdam *palette* vairumā vispārlietojamo vārdnīcu nav norādīta nozīme ‘transportpaliktnis’.

Pārsvaru pār jau 1931. gadā izdotajā A. Malvesa „Tehniskajā vārdnīcā celtniecībai” iekļauto latvisko terminu *sliept* mūsdienu praksē guvis senais ģermānisms *špaktelēt* (Malvess 1931, 358). Par aizguvuma priekšrocību tiek uzskatīta tā plašā izplatība. Šķiet, ka izvēle par labu ģermānismam valodas praksē saistīta ar plašo profesionālā žargona lietojumu dažādu tehnikas jomu ikdienas saziņā un to, ka attiecīgais ģermānisms krievu valodā tiek lietots kā oficiāls termins.

Ir gadījumi, kad savstarpējā konkurencē tomēr priekšroku guvis latviešu valodā darināts termins. Piemēram, sākotnēji piedāvāto terminu – aizguvumu *raunds* – aizstājis latvisks jaundarinājums *apritums*, kas atzīts par precīzāku attiecīgā jēdziena ‘*transportlīdzekļa pārvietošanās slēgtā kustības ciklā no sākumpunkta uz galapunktu un atpakaļ*’ izteikšanai.

Reizēm latviskais termins vai terminelements lietots gadījumos, kur tam paralēli varētu būt arī plaši izplatīts aizgūtais termins vai terminelements, piemēram, lietots termins *atkonservācija*, bet *dekonservācija* nav minēts.

Latviešu valodas terminoloģijā ir būtiska **attieksme pret kalkiem**.

Diezgan bieži latviešu valodas terminu darināšanā sastopami vārddarināšanas kalki. No tiem grūti izvairīties, jo darinājumu ietekmē iepriekš esošais citas valodas paraugs, piemēram, *gāzjaucis* – vācu *Gasmischer*.

Semantiskie kalki ir pamanāmāki, tāpēc no tiem izvairīties ir vieglāk. Ja kalka vietā ir radīts un nostiprinājies latvisks darinājums, atsakoties no kalka, pat ja tas ir speciālistiem plaši pazīstams, tiktu novērsta arī nevajadzīga terminu sinonīmija.

Aplūkojamajā materiālā šāds kalks ir, piemēram, termins *spēle* (< vācu *Spiel* ‘spēle’). Paralēli tam attiecīgā jēdziena nosaukšanai tiek lietots termins

brīvkustība, kurš vispārlietojamajā valodā, šķiet, ir labāk zināms nekā kalks *spēle*.

Taču ne vienmēr ir viegli atrast leksiskajam kalkam atbilstošu citu terminu. Šāds kalks ir, piemēram, dažādu nozaru vārdkoptermina atkarīgais komponents *tekošais*, kas šajā nozīmē ‘pašreizējais’ pārņemts no krievu valodas – *tekošais konts*, *tekošais remonts*, *tekošais uzdevums*. Vārdu *tekošais* šajā aizgūtajā nozīmē mēģināts aizstāt ar citu vārdu, piemēram, *tekošais konts* – ar *norēķinu konts*. Aplūkojamajā spēkratu materiālā ir aktuāls termins *tekošais remonts* (kr. *текущий ремонт*), kura vietā savulaik ieteikts termins *kārtējais remonts*. Apspriežot jaunās spēkratu vārdnīcas materiālu, šis termins atzīts par jēdzieniski neprecīzu, jo *kārtējais* ir ‘nākamais rindā’, un tā vietā akceptēts termins *uzturēšanas remonts*.

Aplūkotais spēkratu terminu materiāls liecina, ka **mūsdienu terminoloģijā** vērojamas vairākas tendences:

- joprojām produktīva ir terminu darināšana ar derivatīvajām galotnēm;
- turpinās vārdkopu saaugšana saliktenos;
- vārdkopterminu atkarīgajā komponentā bieži izmantots īpašības vārds ar piedēkli *-isk-*;
- vārdkopterminu atkarīgajā komponentā ir svārstības lietvārda skaitļa un īpašības vārda galotnes lietojumā;
- nav konsekvences aizgūto un pašcilmes terminu izvēlē;
- tehniskajās jomās vērojama profesionālā žargona ietekme uz terminu izvēli.

Avoti un literatūra

Īsa krievu-latviešu ražošanas terminu vārdnīca 1991 – *Īsa krievu-latviešu ražošanas terminu vārdnīca. Lauksaimniecības tehnika*. Rīga : Zvaigzne, 1991.

Krievu-latviešu politehniskā vārdnīca 2000 – *Krievu-latviešu politehniskā vārdnīca*. 2. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga : Avots, 2000.

LTTV 1974 – *Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīca*. Terminoloģija 10. Rīga : Zinātne, 1974.

Latvijas Vēstnesis – LZA Terminoloģijas komisijas lēmums Nr. 81 „Par spēkratu ekspluatācijas, diagnostikas un remonta terminu saraksta apstiprināšanu”. *Latvijas Vēstnesis*, 7 (4199), 14. 01. 2010.

Malvess 1931 – **Malvess, A.** *Techniska vārdnīca celtniecībai*. Rīga, 1931.

MLLVG I 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika I*. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1959.

SOME TRENDS IN LATVIAN VEHICLE TERMINOLOGY

Summary

Vehicle terminology is a branch of the field having seen constant efforts of term creation since the 1960s, therefore the terminology of this branch is a useful material in studying both characteristics of the development of vehicle industry and the Latvian terminology processes of the aforementioned period.

The present article touches upon some trends characteristic to modern terminology in both term creation and choice of the best variant as well as use of grammatical forms.

A widely used and successful approach in creation of terms of different fields (but especially technical ones) is term creation using derivational endings. There is a great number of terms accepted in everyday use that were created this way. Still not all terms created using this method are so widely known and successful. Excessive numbers of terms created by this method is undesirable.

An acute issue in modern terminology is the choice between a word group and a compound. There is a trend of compounds gradually being created out of word groups.

The subordinate component of the word groups quite often is an adjective with the suffix *-isk-*.

The subordinate components of word group terms show no stable usage of noun number and adjective ending.

There is no consistency in choice of borrowed terms and those of Latvian origin.

Jānis Sīlis (Ventspils Augstskola)

**„LATVIEŠU” UN „BRISIELIEŠU” VALODA TULKOJUMOS –
DIVI VALODAS ATTĪSTĪBAS CEĻI
„TULKOJUMSPIEDIENA LAIKMETĀ”**

Ievadam autors vēlētos citēt viedokli, ko nereti pauž Latvijas tulkotāji un tulki, kas nu jau gandrīz septiņus gadus strādā ES centrālo iestāžu tulkošanas dienestos:

„Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā latviešu valoda, tās lietotāji, valodnieki un terminologi nonākuši saskarē ar jaunu realitāti. Tāpat kā mūsdienu latviešu valodas rītausmā 19. gadsimtā, arī tagad mūsu dzimtās valodas likteni lemj ārpus Latvijas robežām – ES institūcijās, kas plašāk pazīstamas kā „Brisele”. Šo ES institūciju vidū ir arī latviešu valodas tulkošanas un terminoloģijas dienesti ne vien Briselē, bet arī Luksemburgā, Strasbūrā, Frankfurtē un citur.” (Svoks 2007, 3; tulkojums mans – J. S.)

Vai Latvijas valodniekiem, kas tik daudz laika un pūļu ieguldījuši mūsu dzimtās valodas saglabāšanai, kopšanai un attīstībai, šāds viedoklis nešķiet visai netradicionāls, varbūt pat šokējošs?

Šī situācija radusies arī kā neplānots, negaidīts un nevēlams blakusprodukts kādam būtiskam dokumentam, kura tapšanā piedalījušies ne vien šī raksta autors, bet arī virkne citu valodnieku, kuru viedoklī ieklausās visa sabiedrība. Šis dokuments ir Valsts valodas politikas programma, kas būtībā ir nenovērtējams pozitīvs impulss latviešu valodas saglabāšanā un tālākajā attīstībā.

Šķiet, ka var piekrist Valsts valodas politikas programmas atzinumam, ka „vienīgā iespēja nodrošināt latviešu valodas ilgtspēju, tās lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijas un pasaules valodu tirgū ir apzinātas, mērķtiecīgi veidotas valodas politikas ceļā konsekvēnti paaugstināt latviešu valodas ekonomisko vērtību, vienlaikus izmantojot arī juridisku kompensācijas mehānismu, kas ietvertu grozījumu izdarīšanu normatīvajos aktos un metodoloģijas izstrādāšanu latviešu valodas konkurētspējas nodrošināšanai Latvijas un pasaules valodu tirgū” (Valsts valodas politikas programma 2006, 6).

Tātad – būtiskākais: programmas mērķis ir nodrošināt latviešu valodas ilgtspēju, lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijas un pasaules valodu tirgū. Tomēr vairākus gadus pēc šīs programmas apstiprināšanas izveidojusies situācija, kas rosina dažus jautājumus:

Kādi ir konkrēti valodas politikas pasākumi, kas paaugstina latviešu valodas ekonomisko vērtību?

Vai optimāli izmantots juridiskas kompensācijas pasākumu komplekss, kura rezultātā tiktu izdarīti tādi grozījumi normatīvajos aktos un veikta tādas

metodoloģijas izstrādāšana, kas efektīvi paaugstinātu latviešu valodas konkurētspēju pasaules valodu tirgū?

Autoram pagaidām vēl nav ciešas pārliecības, ka pastāv skaidras un pārliecinošas pozitīvas atbildes uz šiem jautājumiem.

Tālākajai analīzes gaitai būtu lietderīgi atsaukt atmiņā uzdevumus un plānotos pasākumus, kas saistīti ar latviešu valodas kvalitāti tulkojumos – arī šie uzdevumi un pasākumi tika paredzēti Valsts valodas politikas programmā:

a) jānodrošina atsevišķu nozaru terminu sarakstu standartizācija un standartizēta terminoloģijas izstrādes prakse visās Latvijas pārvaldes iestādēs, kā arī jānodrošina regulāra aktuālāko terminu apmaiņa starp Latvijas iestādēm un ES tulkošanas dienestiem;

b) administratīvi un finansiāli jānodrošina normatīvo dokumentu tulkošanas problēmu risinājums Latvijas un Eiropas Savienības institūcijās – to plānots realizēt, īstenojot TTC [tagad – VVC] koordinējošo funkciju, TTC [tagad – VVC] arī sniegs konsultācijas ES tulkošanas dienestiem par dažādiem terminoloģijas un terminu standartizācijas jautājumiem;

c) jāsniedz atzinumi ministrijām par tiesību aktu tulkojuma kvalitāti (pēc pieprasījuma vidēji 50 rakstveida atzinumi gadā);

d) jāinformē par Latvijas lingvistisko situāciju un valodas politiku starptautiskos pasākumos; jāsigatavo un plaši jāizplata informatīvi materiāli svešvalodās (Valsts valodas politikas programma 2006, 7–21).

Vai varam teikt, ka šie uzdevumi pēc pieciem gadiem ir veikti?

Tūlīt pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā profesore Ina Druvieta, kas tajā laikā bija arī Izglītības un zinātnes ministre, mudināja īpašu uzmanību pievērst tulkotāju darbam. Daudzas iestādes to ņēmušas vērā –, piemēram, savulaik TTC [tagad VVC] un lielākie tulkošanas biroji (*SDI Media*, *Skrivanek*, *Eiroskript*) savus tulkotājus izvēlas konkursa kārtībā.

Lai kaut daļēji atbildētu uz jautājumu par paveikto, jāielūkojas dokumentos, kas nosaka latviešu valodas attīstības perspektīvas Eiropas Savienības valodas politikas kontekstā.

Eiropas Savienībai, atbilstoši šī ekonomiski politiskā veidojuma attīstības programmai, būtu jāatrodas virzībā uz politisku un ekonomisku daudzvalodu savienību, kurā oficiāli tiktu lietotas visu 27 dalībvalstu valsts valodas. Eiropas Savienības institūcijas jau kopš pagājušā gadsimta 50. gadiem atzinušas, ka tās darbojas daudzvalodu informācijas sabiedrības kontekstā. Mūsdienų Eiropa, kuras ietekme pasaulē ir nenoliedzama, nevar cerēt uz veiksmīgu iekšējo un ārējo kontaktu veidošanos bez efektīvas daudzvalodu komunikācijas palīdzības.

Ik gadu Eiropas Komisijā vien (neieskaitot Eiropas Parlamentu, Eiropas Kopienu tiesu, EESK, RK, ECB, EIF u. c. būtiski svarīgas institūcijas) tiek tulkots aptuveni 1,6 miljoni lappušu (precīzāk – 1 609 842 lappuses 2009. gadā). Latviski Eiropas Komisijā vien pagājušajā gadā tika iztulkotas 56 525 lappuses jeb 4 % no visa EK tulkojumu apjoma (Translation at the European Commission – a history 2010, 61). Ja pieskaitām aptuvenos

tulkojumu apjomus dažādās Eiropas valstīs (valsts un privātuzņēmēju vajadzībām), varam secināt, ka daudzvalodu komunikācija jau šobrīd ir visnotaļ ienesīga joma, kas veicina ne vien ES valsts valodu attīstību, bet arī t. s. terminoloģijas tirgus veidošanos (Sīlis 2007, 7).

Eiropas Savienības pamatdokumentos uzsvērts, ka valoda ir daļa no cilvēka identitātes un tāpēc jārespektē cilvēku lingvistiskā dažādība – tas ir 1957. gadā pieņemtā Eiropas Kopienas dibināšanas līguma (TTC 2001) pamatprincips.

Līguma 314. pants definē multilingvisma principu un nosaka, ka saskaņā ar Pievienošanās līgumiem ir autentiski arī šo līgumu teksti angļu, dāņu, grieķu, īru, portugāļu, somu, spāņu un zviedru valodā, kā arī to valstu valsts valodās, kas pievienojušās Eiropas Savienībai pēc 1995. gada 1. janvāra.

21. pants nosaka, ka ikvienam Savienības pilsonim ir tiesības rakstiski vērsties pie jebkuras no iestādēm, kas minētas šajā pantā vai 7. pantā, kādā no 314. pantā minētajām valodā un saņemt atbildi tajā pašā valodā.

EEK nosaka arī Eiropas Ekonomiskajā Kopienā lietojamās valodas: dokuments, kuru ES dalībvalsts vai konkrēts ES pilsonis sūta uz kādu no ES institūcijām, pēc sūtītāja izvēles var tikt sastādīts jebkurā no ES oficiālajām valodām. Arī atbildei jābūt šajā valodā. Dokumentam, kuru kāda ES institūcija nosūta ES dalībvalstij vai šīs dalībvalsts jurisdikcijai pakļautai personai, jābūt rakstītam šīs dalībvalsts valsts valodā.

Eirolatviešu valoda

Kāda tad ir šo „eirotekstu” valoda, kuras tulkojums tik būtiski ietekmē latviešu valodu?

Jau 2000. gadā – četrus gadus pirms Latvijas iestāšanās ES – tulkojumzinātniece Ieva Zauberga (Zauberga 2000, 349) rakstīja, ka ES tiesību aktu pārtulkošana latviešu valodā izvirza jaunas prasības ne vien latviešu terminoloģijai, bet visai valodas sistēmai, ieskaitot morfoloģiju, sintaksi un stilistiku. Papildus grūtības rada tas, ka visiem tulkojumiem jābūt savstarpēji saskaņotiem un jāveido terminoloģiski un stilistiski viendabīga sistēma.

Eiroteksti raksturojami kā „supranacionāli hibrīdteksti”: tie radīti vienā no dominējošajām ES valodām (agrāk – pārsvarā franču valodā, bet tagad visbiežāk angļu valodā) tīši samākslotā formā, izmantojot specifisku eirozargonu un gramatiskās struktūras, izvairoties no oriģinālvalodai raksturīgām iezīmēm. Tas tiek darīts apzināti – lai uzsvērtu visu valodu vienlīdzību Eiropas Savienības ietvaros: neviens no tekstiem nav oriģināls, tāpēc tas nav pārāks, noteicošāks vai svarīgāks par citiem līdzīgiem tekstiem. Tādējādi notiek izvairīšanās no iespējas piešķirt tekstiem citās ES valodās otršķirīgu tulkojumu statusu – konkrēta dokumenta teksts visās ES oficiālajās valodās tiek uzskatīts par oriģinālu, lai arī patiesībā tas ir kāda „pirmteksta” tulkojums.

Šo tekstu tulkojumos tiek prasīta „vienādības formāta” (*sameness format*) ievērošana. Grūtības tulkošanā nosaka arī tā sauktais „punkta likums” (*full-stop rule*), kas nosaka, ka gan tulkojumā, gan oriģinālā jānodrošina teikumu pilnīga atbilstība gan saturiskā, gan skaitliskā ziņā. Rezultātā rodas „eirolatviešu” valoda, kas bieži vien ir pretrunā ar latviešu „nacionālās” literārās valodas normām.

I. Zauberga (*ibid*) atzīmē, ka latviešu valodas un tās Latvijas lietotāju attieksme pret šādām ES prasībām ir neviendabīga. No vienas puses, notiek intensīvs aizgūšanas process, ko nosaka pakļaušanās ES standartizācijas un „harmonizācijas” prasībām. No otras puses, darbojas valodas paš aizsardzības mehānismi, kas cenšas izvairīties no interferences. Šo pretējo tendenču cīņa ne tuvu nav beigusies – tā norisinās šeit un tagad, līdzīgi tam, kā Lāčplēsis un Melnais bruņinieks nebeidz cīnīties Daugavas dzelmē.

Jāsecina, ka „eurovaloda” ir nosacīti jauna parādība latviešu valodas attīstībā un attieksme pret to ir divējāda. Ir cilvēki, kas eurovalodu uztver kā likumsakarīgu posmu valodas attīstībā, – tādi ir mazākums.

Citi uzskata, ka eurovaloda ir valodas slimība, kas jāārstē. Emma Vāgnere³² uzskata, ka eurovaloda ietekmējusi visas ES dalībvalstu valodas un visos gadījumos simptomi ir vieni un tie paši (Wagner 2001). Valodnieki cenšas būt tolerantī pret valodu attīstības ceļiem, un viņi apsveic jebkuru valodu visās tās izpausmēs. Tas ir ļoti politkorekti, taču šajos gadījumos mēs aizmirstam vienu apstākli: runājot ar kādu, mēs visai nešaubīgi jūtam brīdi, kad sarunu biedrs mūs nesaprot vai pārprot, taču rakstu valodā šī acumirkļīgā atgriezeniskā saite nepastāv, tāpēc ļoti viegli uzrakstīt kaut ko tādu, ko neviens nesapratīs un pat nemēģinās izlasīt.

E. Vāgnere nešaubās: ja (tīri teorētiski) pienāktu brīdis, kad „euroangļu” valoda iegūtu īpašu statusu, ES nolems sevi iznīcībai, jo šāds valodas paveids izolēs ES administrāciju no dalībvalstu iedzīvotājiem, kas vēlas lasīt „normālā” valodā rakstītus dokumentus (*ibid*). Nav šaubu, ka turpināsies prakse, kad dokumentus raksta cilvēki, kuriem šī (pārsvarā angļu) valoda nav dzimtā valoda. Daži no viņiem lieliski tiks galā ar šo uzdevumu. Taču leksikas un sintakses jomā interference tomēr būs neizbēgama, un cilvēki, kam konkrētā valoda nav dzimtā, nejutīs to, ka viņu teksti ir nedabiski. Pat dzimtās valodas pratēji, dzīvojot un strādājot svešā vidē, ar laiku zaudē valodas izjūtas smalkākās niansas.

E. Vāgnere domā, ka viena no iespējām labot situāciju ir skaļi lasīt uzrakstīto tekstu. Vēl citas iespējas: ņemt vērā lasītāju loka specifiku,

---

³² Emma Vāgnere – M. A. Cantab., Bātas unisversitātes diploms rakstiskajā un mutiskajā tulkošanā, 30 gadu tulkotājas, tulkoto tekstu redaktore, angļu valodas tulkošanas nodaļas vadītājas un visu ES oficiālo valodu nodaļas vadītājas darba stāžs EK Luksemburgas tulkošanas birojā; 1995. gadā palīdzējusi Somijas un Zviedrijas tulkotājiem integrēties ES tulkošanas dienestos, koordinējusi 1998. gadā uzsākto kampaņu „Cīnīsimies pret miglu”, kas aicināja Eiropas Komisijas ierēdņus rakstīt skaidrāk un saprotamāk.

izvairīties no pompozas rakstīšanas manieres. Ja tekstu, kā tas ES parasti notiek, raksta vairāki autori, tad kādam jāuzņemas atbildība par gala rezultātu.

Šie E. Vāgneres izteikumi raksturo tekstus, kurus tulkojot top eirolodas latviešu variants. Tātad tekstus „eirolatviešu” valodā jau pirms to „dzimšanas” ietekmē vecāku (resp. oriģināltekstu) „nelabvēlīgie gēni”:

a) miglaina izteiksmes forma;

b) zudis valodas dabiskais plūdums, to aizstāj neveiklas un pompozas konstrukcijas, jo lielākās tekstu daļas autoriem šī valoda nav dzimtā (lai arī šo tekstu valodas autentiskumu pārbauda ES institūcijās strādājoši redaktori, kuriem šī valoda ir dzimtā, tomēr arī viņi, ilgstoši dzīvodami un strādādami ārpus dzimtenes, zaudē valodas izjūtas nianšes un pakļaujas tulkojumspiediena ietekmei);

c) daudzi tekstu autori ir tādu literāro tradīciju pārstāvji, kurās izteiksmes vienkāršība un lakonisms tiek uzskatīts par trūkumu un „prastumu” (tāda lielā mērā ir arī latviešu rakstu valodas kultūra);

d) pārmērīga un vidējam lasītājam nesaprotama akronīmu lietošana;

e) tikai šaurākam lietotāju lokam saprotams vietvārdu metonīmisks lietojums – Šengena vairs nav tikai miegains Luksemburgas ciematiņš, bet gan pasu un muitas režīma atvieglojumu līgums, Amsterdamā ir līgums, Gimmihā ir nozīmīga ES ārlietu ministru tikšanās utt. (ibid).

Apzināti vai ne, bet šāda „slidena” aptuvenība parādās arī tajos 45 rindiņu apjoma tekstos, kas tulkotāju un tulkotāju asistentu amata vietu pretendentiem tiek piedāvāti EPSO (Eiropas personāla atlases biroja) konkursos. Šo teikumu tulkojumos iespējamas vismaz divas to satura interpretācijas un, nebūdami pārliecināti par savu izvēli, tulkotāji drošības pēc saglabā un pat vēl vairāk sabiezina oriģinālteksta „eiromiglu”.

Tiesa gan, liela daļa no negatīvajām piezīmēm adresēta ne tik daudz eirolodai, bet t. s. eirožargonam (*skrīnings, monitorings, fīdbeks, kantrī reports, kečap fasilitī*), kuru, pēc tulkojumzinātnieces Annas Trosborgas (*Ann Trosborg*) definīcijas (Trosborg 1997, 145–159), lieto eiokrāti (ES ierēdņi, daļēji arī tulki un tulkotāji ikdienas saziņā). Ir autori –, piemēram, jau pieminētā E. Vāgnere, kas uzskata, ka nevēlams ir tieši eirožargons, bet eiroloda ir samērā noderīga. Citi autori eirolodu un eirožargonu lieto kā sinonīmus. Savukārt, Andrejs Veisbergs uzskata, ka skaidra dalījuma starp šiem jēdzieniem vēl joprojām nav un viens vai otrs no šiem vārdiem tiek izmantots emocionālās nokrāsas dēļ: eiroloda ir „birokrātiska, pasmaga un vispārīga savā būtībā, reizumis sarežģīta un eifēmiski neskaidra, ar krietnu eirožargona piegaršu” (Veisbergs 2005, 143–176). I. Zauberga atzīst, ka eirotekstiem piemīt „hibrīdtekstu” iezīmes (Zauberga 1999). A. Trosborga (Trosborg 1997, 145–159) pamatoti uzskata, ka hibrīdteksti ir teksti, ko izstrādā kā kompromisu starp kultūrām un kas ir uzskatāmi par dažādu valodu un kultūru dialoga iznākumu; šādos tekstos var parādīties mērķvalodas un mērķkultūras normām neatbilstoši elementi.

Linda Deičmane (Deičmane 2009) neveiksmīgu eirovalodu un eirožargonu ilustrē ar veiksmīgi izvēlētiem piemēriem:

modes vārda „kritisks” (*critical*) vietā labāk lietot „izšķirošs”, „dramatisks” vietā – „pēkšņs” vai „straujš”, „eksponenciāls” vietā – „kāpjošs” vai „pieaugošs”, „izmantot rīcību”, „īstenot rīcību” vietā – „rīkoties”, „izvirzīt prasību” vietā – „pieprasīt”.

Nepieļaujams burtiskums tulkojumos: „atslēgas darbi” (*key tasks*), „videi draudzīgs” (*nature-friendly*), „netolerance” (*non-tolerance*), „nediskriminācija” (*non-discrimination*).

Ar rūgtu ironiju jāsecina, ka eiroteksti, arī „eirolatviešu valodas” teksti, atbilst mūsu laikmetam raksturīgā postmodernisma garam, kas izpaužas nenoteiktībā, fragmentācijā, patības trūkumā un jau līdz šim bieži pieminētajā hibridizācijā.

„Eirolatviešu valodas” problēmas tulkošanā

Saskaņā ar TTC datiem (TTC 2005, 9) ES un citi starptautisko tiesību aktu tulkojumi 2005. gadā veidoja 78 % no TTC iztulkotā apjoma jeb 21 643 standartlapām. No šī apjoma 77 % bija EKT spriedumi un 10 % – sekundārie tiesību akti. Tiesību aktu tulkojumu apjoms pēdējos gados ir samazinājies, bet pieaudzis pieprasījums pēc šo aktu piemērošanas dokumentiem. ES iestāžu tulkošanas dienestos katru gadu iztulko 1,5 miljonus lappušu, no kuriem vairāki desmiti tūkstoši ir tulkojumi latviešu valodā (TTC 2008, 9).

Eirotekstu tulkojumi veido prāvu daļu no visiem pēdējo pāris gadu tulkojumiem latviešu valodā. Diemžēl to formas un izteiksmes īpatnības bieži vien kontrastē ar latviešu literārās valodas normām, tāpēc jau kopš 2005. gada radušās bažas par jauna latviešu valodas paveida rašanos un attīstību tulkotajos tekstos, no kuriem šis valodas paveids izplatās rakstītajos tekstos, jo īpaši plašsaziņas līdzekļu vidē.

Katru dienu Briselē un Luksemburgā ES institūciju tulkošanas birojos latviešu valodā tiek pārtulkotas tūkstošiem ES dokumentu lappuses. Piemēram, kā atzīmē Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes maģistra programmas „Tulkošana un terminoloģija” 2007. gada absolvente Evita Gržibovska savā maģistra darbā „Pašvaldību jomai raksturīgākās terminoloģijas problēmas Eiropas Savienības Reģionu komitejas dokumentu tulkojumos”, vidēji simt lappuses dienā tiek iztulkotas ES Reģionu komitejas (RK) Latvijas Tulkošanas nodaļā vien (Gržibovska 2007, 6).

ES tulkotāji ikdienas darbā saskaras ar problēmām galvenokārt terminoloģijas jomā. Pirmajā, ES tiesībaktu izstrādes posmā, lielākās grūtības, kas skar terminu ekvivalentu meklēšanu un jaunu terminu veidošanu, ir Eiropas Komisijas tulkošanas nodaļai, tomēr nereti jau ES likumdošanas iniciatīvas tapšanas procesā katra atsevišķa ES dalībvalsts gatavo arī savu viedokli ES Padomes darba grupām par attiecīgo jautājumu (*ibid*). Tātad arī šajā posmā ES Padomes tulkotāji saskaras ar terminoloģijas problēmām.

Piemēram, ES RK gatavo atzinumus likumdošanas iniciatīvu apspriedes sākumposmā. Nereti šīs institūcijas tulkotāji saskaras ar terminoloģijas problēmām, kas attiecas ne tikai uz attiecīgajā direktīvā, regulā, paziņojumā vai cita veida dokumentā skarto jomu, bet arī risina terminoloģijas problēmas, kas skar atbilstošāko terminu izmantošanu attiecīgās nozares kontekstā (Gržibovska 2007, 7).

Jāpatur prātā, ka darbs ar terminoloģiju nenozīmē terminu tulkošanu no vienas valodas otrā (lai gan daudzi tulkotāji-praktiķi uzskata, ka tulkojuma pabeigšanas ekstremāli īso termiņu dēļ tieši tā arī notiek), balstoties uz domājami līdzvērtīgiem jēdzienu apzīmējumu ekvivalentiem.

Terminoloģijas teorētiķe Marija Terēze Kabrē (*Castellvi Cabré*) uzskata, ka tulkotāja uzdevums ir noskaidrot un pārzināt apzīmējumus, kurus valodas lietotāji izmanto, runājot par attiecīgo jēdzienu. Nepieciešamības gadījumā, kad runātāju lietotie termini ir neapmierinoši, tulkotājs var ierosināt alternatīvus jēdzienu apzīmējumus. Termini specializētajiem glosārijiem terminoloģiem jāapkopo no esošajiem tekstiem, nevis jāizdomā vai jārada no jauna (Cabré 1999, 115).

Vairāki Latvijas tulkošanas, terminoloģijas un citu jomu speciālisti, kas strādā Briselē, atzīst, ka visaktuālākā problēma ES RK dokumentos ir nekonsekvence dokumentu sagatavotāju lietotajā terminoloģijā (sīkāk sk. E. Gržibovskas, V. Sīļa, G. Svoka u. c. Ventspils Augstskolas maģistrantu darbus, kas pieejami VeA bibliotēkā).

Ventspils Augstskolas maģistra programmas „Tulkošana un terminoloģija” absolventi savos maģistra darbos secina, ka viņu pētītajās specifiskajās valodas lietojuma sfērās (piemēram, ES dokumentu tulkošanā, gaisa kuģu un pasažieru zemes apkalpošanas dienestu speciālajā leksikā u. c.) terminoloģijas problēmu akumulēšanās var radīt neatgriezenisku ietekmi uz valodu katrā konkrētajā jomā, bet rezultātā – uz visu latviešu valodu kopumā.

Bažas par latviešu valodas nākotni terminoloģijas un līdz ar to arī visas valodas attīstības līmenī rada terminu veidošanas un lietošanas nekonsekvences, ko izraisa latviešu valodas izmantošanas īpatnības Latvijā un ES institūcijās Briselē.

Jākonstatē, ka latviešu valodas terminu lietošanas un izveides mērķi Latvijā un, īsuma labad, t. s. „Briselē” ir atšķirīgi: tāpat atšķiras sociolingvistisko faktoru kopums, kas ietekmē valodu un arī tās sociolingvistisko funkciju raksturu divās atšķirīgās valodas kopienās. Šeit parādās mūsdienās izveidoto latviešu valodas terminu vājā vieta – adekvātas divvirzienu komunikācijas trūkums starp terminu veidotājiem, kas reizē piedalās arī šo terminu oficiālajā apstiprināšanā, un šo terminu reālajiem lietotājiem.

I. Zauberga raksta, ka „ne jau terminologi vēlāk lietos pašradītos terminus savā ikdienas darbā, bet gan tieši nozaru speciālisti, izstrādājot dokumentus, konsultējoties ar kolēģiem un aizstāvot savu viedokli dažādās sanāksmēs” (Zauberga 2000, 349). Protams, arī terminoloģijas lietotāju

(nozares speciālistu, tulku un tulkotāju) izteikumi, cīnoties ar šīs situācijas sekām, bieži vien ir ļoti tieši, emocionāli un tos ne vienmēr var uzskatīt par objektīvas un pāri viedokļu konfliktam stāvošas pozīcijas izpausmi. Situācijas sociolingvistiskam, zinātniskam izvērtējumam acīmredzot vēl tikai jātop, taču minētais pētījums kā konkrētas lietotāju grupas viedokļa paudējs ir vērtīgs materiāls šajā procesā.

Īpaši tiek uzsvērts apstāklis, kas Latvijas situācija ir valodnieku, terminoloģijas teorētiķu, terminologu (un daļēji arī lietotāju) uzmanības loka perifērijā, bet „briseliešiem” ir fundamentāls pamats, uz kura būvēta visa viņu ikdienas darbība –, proti, tas, ka likuma burtam ES terminoloģijā ir primārā nozīme (Svoks 2007). Teorētiski šai atziņai būtu jānosaka arī visu ES pilsoņu un pastāvīgo iedzīvotāju gaitas, bet ikdienā cilvēki to apzinās visai reti.

G. Svoks, nu jau ilgāku laiku dzīvodams un strādādams Briselē, nevilšus pakļaujas iespaidam, ka minēto institūciju redzeslokā ir terminoloģijas izstrāde un vērtēšana, vadoties tikai un vienīgi no ES vajadzībām, kas, protams, tā nav, jo, izstrādājot terminus visa lietotāju kopuma vajadzībām, par mērķgrupu nebūtu loģiski izvēlēties vienu specifisku, kaut arī Latvijas nākotnes attīstībai ļoti nozīmīgu lietošanas sfēru. Jāatzīmē, ka nozaru eksperti ne vien brauc uz Briseli, pie reizes konsultēdami mūsu tulkus un tulkotājus, bet aktīvi darbojas arī LZA TK apakškomisiju sastāvā. Kuri eksperti ir „pareizāki” – tie, kas darbojas TK un Latvijā, vai tie, kas piedalās „Briseles” institūciju darbā?

No iepriekš teiktā ir skaidrs, ka atšķirības „Rīgas” un „Briseles” pieejās akumulējas un būtu jāsanāk vismaz uz kopēju semināru, kam sekotu konkrētu pasākumu realizēšana, lai novērstu atšķirības, kuru tālāka padziļināšanās varētu radīt eksplozīvu situāciju, kurā abas puses vainotu viena otru klajā nekompetencē, provinciālismā vai „kultūrtrēģeriskā” snobismā un vispār pārtrauktu sadarbību.

Raksturīgs piemērs dažu „briseliešu” pozīcijai latviešu valodas nākotnes jautājumā ir autora citētais fragments raksta sākumā. VeA maģistranti pēdējos gados izdarījuši vairākas aptaujas ES iestāžu tulku un tulkotāju aprindās. Anketu formāts nodrošina atbildētāju anonimitāti, tāpēc tulkošanas speciālisti bieži vien ir ļoti tieši savos formulējumos. Piemēram, tiek atzīta jau Latvijā apstiprināto terminu nezināšana, tāpēc (bieži vien steigā) tiek izdomāti jauni termini (Svoks 2007, 52). Kritika bieži vien tiek izteikta no pretējām pozīcijām.

„Šķiet, ka valodnieku viedokļus uzklausa reti. Man žēl, ka [nozaru] speciālisti domā, ka ir jāskrien pakaļ jebkurai jaunai modei, jātulko burtiski un valodā jāmauc klamzīgi termini. Derīgus latviešu vārdus bieži vien uzskata par vecmodīgiem, nederīgiem. Latviešu attieksme pret savu valodu dažkārt šķiet ļoti negatīva.” (ibid, 81)

„... valodas kopēji Latvijā nav gatavi darīt (negrib vai neprot?) savu darbu – un tā āži uzmetas par dārzniekiem un visā nopietnībā iesaka terminus,

ko nevar lietot [...] Stīvums un nepareizi izprasti politikorektuma priekšraksti („Tā nedrīkst teikt!” „Tā ir vienkāršruna!”)” (ibid, 83)

Pavisam radikāli vēl 2007. gadā bija Eiropas Savienības Padomes Ģenrālsekretariāta Tulkošanas nodaļas latviešu valodas nodaļas vadītājas (pēc tautības – lietuvietes) uzskati:

„Jāatceras mūsu kopējais padomju laika mantojums. Tolaik visintensīvāk tika attīstīta krievu valoda, nevis latviešu un lietuviešu valoda, tādēļ atmodas laikos mūsu valodas kļuva par politiskās cīņas līdzekli un mērķi, kā rezultātā ikviens ar valodu saistīts jautājums iegūst izteiktu politisku pieskaņu. Šobrīd tas ir kļuvis par vienu no negatīvākajiem valodu ietekmējošajiem faktoriem, kavējot latviešu un lietuviešu terminoloģijas attīstību. [...] Latvijā un Lietuvā šobrīd notiek cīņa par pieminekļa uzcelšanu 19. gs. valodai.” (ibid, 92)

I. Zauberga jau 1999. gadā konstatēja, ka tulkojumi latviešu kultūrvīdē parasti ieņēmuši nozīmīgu vietu, nereti dominējot pār oriģinālliteratūru (Zauberga 1999). Tas nozīmē, ka „eirolatviešu valodas” vīruss jau tagad novārdzina latviešu valodu tās dzimtenē un ir pēdējais laiks veikt enerģiskus pasākumus, lai šis vīruss neradītu valodas pandēmiju, kam sekotu pavisam bēdīgs iznākums.

Iepazīstoties ar šiem un arī Latvijas pušu viedokļiem, kas parasti ir diametrāli pretēji, kļūst skaidrs, ka jāpanāk kompromiss, jo citādi varētu sākties Briseles tulku un tulkotāju „pilsoniskā nepakļaušanās” Latvijai vai Latvijas terminologu un valodnieku vilšanās un atsalums pret „Briseli” un ES vispār, kas liktu ar cerībām raudzīties uz kontaktu atjaunošanu austrumu virzienā.

Raksta autors savas bažas par situācijas nopietnību ir izteicis arī apaļā galda diskusijā, kurā piedalījās 14 runātāji – Eiropas Komisijas Rakstiskās tulkošanas ģenerāldirektorāta ģenerāldirektors Karls-Juhans Lēnrots un četri viņa kolēģi, un deviņi ES dalībvalstu universitāšu profesori. Runas videoieraksts atrodams vietnē http://webcast.ec.europa.eu/eutv/portal/_v_fl_300_lv/player/index_player.html?id=8626&pId=8614&userlocale=lv.

Literatūra

Cabré 1999 – Cabré Castellvi, M. T. *Terminology, Methods and Applications*. Amsterdam : John Benjamins Publishers, 1999.

Deičmane 2009 – Deičmane, L. *Eirovalodas pragmatiskie aspekti un to nozīme tulkošanas procesā* : maģistra darbs. Ventpils Augstskola, 2009.

Gržibovska 2007 – Gržibovska, E. *Pašvaldību terminoloģijai raksturīgākās terminoloģijas problēmas Eiropas Savienības Reģionu Komitejas dokumentu tulkojumos* : maģistra darbs. Ventpils Augstskola, 2007.

Sīlis 2007 – Sīlis, V. *Terminu tapšanas process* : maģistra darbs. Ventpils Augstskola, 2007.

Svoks 2007 – Svoks, G. *Latviešu valodas ES terminoloģijas izstrāde: pretrunas starp Rīgu un Briseli* : maģistra darbs. Ventpils Augstskola, 2007.

- Translation at the European Commission – a history 2010** – *Translation at the European Commission – a history*. Printed in Spain, European Communities, 2010.
- Trosborg 1997** – **Trosborg, A.** Translating Hybrid Political Texts. **Trosborg, A.** (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam / Philadelphia : Benjamins, 1997, pp. 145–159.
- TTC 2001** – *Konsolidēts Eiropas Kopienas dibināšanas līgums un Nicas Līgums*. TTC, AS Preses nams, „Jāņa sēta” 2001.
- TTC 2005** – Tulkošanas un terminoloģijas cests. *Publiskais pārskats – 2005*. Rīga : TTC, 2006.
- TTC 2008** – Tulkošanas un terminoloģijas cests. *Publiskais pārskats – 2008*. Rīga : TTC, 2009.
- Valsts valodas politikas programma** – *Valsts valodas politikas programma 2006.–2010. gadam*. Rīga : Izglītības un zinātnes ministrija, 2006.
- Weisbergs 2005** – **Weisbergs, A.** Tulkojumspiediens – guvums vai apdraudējums? *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Valsts valodas komisijas raksti. 1. sēj. Rīga : Valsts valodas komisija, 2005, 143.–176. lpp.
- Wagner 2001** – **Wagner, E.** Eurospeak – Fighting the Disease. – Cultivate Interactive, issue 4., 07. 05. 2001. [skatīts 2009. g. 22. nov.]. Pieejams: <http://www.cultivateint.org/issue4/eurospeak>
- Zauberga 1999** – **Zauberga, I.** Translations as Hybrid Texts. **Silis, J.** (ed.) *Interpreting and Translation as Intercultural Communication: Theory, Practice, Instruction Methods*, Ventspils : Ventspils Augstskola, 1999, pp. 96–101.
- Zauberga 2000** – **Zauberga, I.** Latviešu valoda Eiropas Savienības standartizācijas prasību kontekstā. *Tēzes starptautiskajam baltistu kongresam „Baltu valodas laikmetu griežos”*, Rīgā 3.–6. 10. 2000. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2000, 348.–349. lpp.

LATVIAN LANGUAGE OF LATVIA AND “BRUSSELS LATVIAN” IN TRANSLATIONS – TWO DIRECTIONS OF LANGUAGE DEVELOPMENT IN THE “ERA OF TRANSLATION PRESSURE”

Summary

It has been admitted in the State Language Policy Programme for 2005–2014 that administrative and financial support should be maintained for solution of translation problems of the *acquis*, as well as the normative documents of the Republic of Latvia; ministries should also receive regular evaluations of translation quality. The paper examines how these tasks have been dealt with in translation practice of the recent past.

The author comes to conclusion that the unsolved problems have given birth to an alarming situation where translators working in Latvia and their colleagues translating at the central EU institutions have developed diverse translation quality criteria that stimulate the tendency to create two different patterns of Latvian language in translation of the EU normative acts. This tendency is most pronounced in the field of terminology.

Author of the paper believes that it is high time to do away with this negative tendency, otherwise communication between both translators and institutions responsible for confirmation of appropriate terminology will stop any kind of cooperation.

The author has also expressed his concern during the Round Table discussion in the conference “Translation at the European Commission: 1958–2010” organized by the DGT and held in Brussels on March 12, 2010 (http://webcast.ec.europa.eu/eutv/portal/_v_fl_300_lv/player/index_player.html?id=8626&pId=8614&userlocale=lv).

VIENOTA VALODAS RESURSU UN TEHNOLOĢIJU INFRASTRUKTŪRA CLARIN

Mūsdienu dators ir gandrīz ikviena pētnieka darba rīks, bet tā lietojumu galvenokārt nosaka pieejamais saturs, programmatūra un lietotāja kompetence. Dators var būt gan moderns saziņas līdzeklis, gan rakstāmmašīna, gan nopietns pētniecības instruments.

Lai gan pēdējo divu desmitgažu laikā Latvijā, daudzās Eiropas valstīs un pasaulē kopumā ir uzkrāti kvalitatīvi valodas resursi elektroniskā formā un ir radīti rīki runātās un rakstītās valodas apstrādei, humanitārajās un sociālajās zinātnēs dators kā pētniecības darbarīks ir salīdzinoši maz izmantots. Tam ir vairāki iemesli. Viens no iemesliem ir resursu un rīku neērtā lietošana un savstarpējā nesavietojamība. Piemēram, latviešu valodā sagatavotie teksti var būt pierakstīti vismaz trīs dažādos kodējumos un, lai tos varētu lietot, nepieciešami rīki tekstu pārveidei no viena kodējuma citā.

Otrs iemesls ir rīku un resursu sadrumstalotība. Piemēram, leksikogrāfijas pētījumos nepieciešams izmantot gan konkordances, gan morfoloģiskās analīzes, gan sintaktiskās analīzes rīkus, tomēr tie pagaidām nav apvienoti vienotā sistēmā. Trešais būtiskais iemesls ir konkrētajam uzdevumam vai valodai nepieciešamo resursu un rīku trūkums. Visbeidzot, elektronisko resursu un rīku lietojumu ierobežo atbilstošas pētnieku kompetences trūkums.

Lai resursus un rīkus varētu efektīvi izmantot pētniecībā, nepieciešams novērst iepriekš minētos trūkumus. Tas iespējams, izveidojot vienotu valodas resursu un rīku pētniecības infrastruktūru, kas atrisinātu pašreizējo resursu un rīku sadrumstalotību un nodrošinātu ērtu lietojumu pētniecībā.

Mērķi izveidot vienotu valodas resursu un tehnoloģiju pētniecisko infrastruktūru humanitāro un sociālo zinātņu vajadzībām izvirzījuši ES valstu vadošie pētnieciskie institūti un uzņēmumi valodu tehnoloģiju jomā, apvienojoties kopējā CLARIN (Common Language Resources and Technologies Infrastructure — Vienota valodas resursu un tehnoloģiju infrastruktūra) iniciatīvā. Pašlaik (2010. gada aprīlī) CLARIN apvieno 174 organizācijas no 33 valstīm.

CLARIN mērķi un uzdevumi

CLARIN iniciatīvas mērķis ir izveidot vienotu, stabilu un paplašināmu Eiropas valodas resursu un tehnoloģiju pētniecības infrastruktūru humanitāro un sociālo zinātņu vajadzībām, kas ļautu viegli piekļūt un izmantot valodas resursus un tehnoloģijas. Pētniecības infrastruktūras izveide iecerēta trīs posmos: sagatavošanās (no 2008. gada janvāra līdz 2011. gada jūnijam), izveides (no 2011. gada jūlija līdz 2015. gada decembrim) un izmantošanas (sākot ar 2016. gadu). Sagatavošanās posms tiek īstenots kā 7. pamatprogrammas infrastruktūru apakšprogrammas projekts, kurā piedalās

37 partneri no 27 valstīm, t. sk. no Latvijas piedalās Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts (LU MII).

Sagatavošanās posma mērķis ir definēt CLARIN infrastruktūru no juridiskā, satura un tehnoloģiskā aspekta, noskaidrojot esošo situāciju un vajadzības, piedāvājot risinājumus CLARIN infrastruktūrā, kā arī pārbaudot risinājumu prototipā (Váradi u. c. 2008). Mērķa sasniegšanai ir noteikti šādi galvenie uzdevumi:

- nepieciešamās tehniskās infrastruktūras specificēšana, projektēšana un prototipa izstrāde (Wittenburg u. c. 2010);
- humanitāro zinātņu vajadzību izpēte, analizējot valodas resursu un tehnoloģiju kā pētniecības infrastruktūras lietojumu;
- situācijas apzināšana valodas resursu un tehnoloģiju jomā, stratēģijas izstrāde trūkstošo rīku un resursu izveidei;
- intelektuālā īpašuma un juridisko jautājumu izpēte valodas resursiem un rīkiem;
- infrastruktūras juridiskā un organizatoriskā izveide.

CLARIN darbu pārrauga vairākas padomes, t. sk. zinātniskā un stratēģiskās koordinācijas padome. CLARIN zinātnisko padomi veido katras dalībvalsts izvirzītais zinātnieku pārstāvis. Padome nosaka projekta zinātnisko stratēģiju, uzrauga pētniecības mērķu izpildi, izskata projekta darba grupu ziņojumus un nodrošina projekta vispārēju saskaņotību un pabeigtību. Latvijas pārstāve CLARIN zinātniskajā padomē ir Dr. philol. Ilze Auziņa.

CLARIN stratēģiskās koordinācijas padomi veido dalībvalstu pārstāvji, kurus deleģējušas partnervalstu finanšu institūcijas. Padome nosaka projekta pārvaldi un finanšu stratēģiju, uzrauga projekta programmas izpildi un atbilstību katras valsts pārvaldes un finanšu institūciju politikai, kā arī izskata visus projekta ziņojumus. Latvijas pārstāve CLARIN stratēģiskajā koordinācijas padomē ir Izglītības un zinātnes ministrijas Zinātnes, tehnoloģiju un inovāciju departamenta direktore Dr. sc. ing. Irina Arhipova.

CLARIN Nacionālās iniciatīvas

CLARIN iniciatīvas galvenais uzdevums ir izveidot vienotu Eiropas pētniecības infrastruktūru, tajā iekļaujot esošos resursus un rīkus. Tās ietvaros nav paredzēts radīt valodām trūkstošos resursus (piem., izveidot latviešu valodas runas korpusu) vai būtiski pilnveidot esošās tehnoloģijas (piem., papildināt pareizrakstības pārbaudes rīku ar jaunāko leksiku). Šie uzdevumi jārisina katrai dalībvalstij pašai. Tāpēc līdztekus kopējai CLARIN iniciatīvai vairākās valstīs tiek īstenotas nacionālās iniciatīvas, kuru galvenie uzdevumi ir valstī esošo valodas resursu un rīku integrēšana kopīgā nacionālā pētniecības infrastruktūrā un trūkstošo resursu un rīku izveide atbilstoši konkrētās valsts vajadzībām un prioritātēm. Šādas nacionālās iniciatīvas jau tiek īstenotas Čehijā, Dānijā, Nīderlandē (Odijk 2010), Somijā un Vācijā. Vairākās valstīs atbilstošajās ministrijās izvērtēšanai iesniegti projekti nacionālo infrastruktūru izveidei.

Viens no veiksmīgākajiem nacionālās iniciatīvas piemēriem, kuru varētu pārņemt Latvijā, ir „Dāņu valodas resursu un tehnoloģiju infrastruktūras centrs humanitārajām zinātnēm CLARIN-DK” (Fersøe, Maegaard 2009). CLARIN-DK tika uzsākts 2008. gadā, sadarbojoties Kopenhāgenas universitātei, Dienviddānijas Universitātei, Ārhusas Universitātei, Kopenhāgenas Biznesa skolai, Dānijas Karaliskajai bibliotēkai, Dānijas Nacionālajam muzejam, Dāņu valodas un literatūras biedrībai un Dāņu valodas padomei. CLARIN-DK mērķis ir izveidot dāņu pētniecības infrastruktūru humanitārajām zinātnēm, integrējot rakstītos, runātos un vizuālos ierakstus vienotā un sistemātiskā digitālā repozitorijā. Lai to sasniegtu, plānots izstrādāt nepieciešamo tehnisko infrastruktūru, radīt jaunus resursus un rīkus un pilnveidot esošos.

Zīmīgi, ka darbs ar valodas resursiem un rīkiem ir visaptverošs: infrastruktūrā tiek iekļauti gan runātās, gan rakstītās valodas materiāli. Tāpat jāatzīmē, ka infrastruktūrā būs gan senie, gan mūsdienu teksti, kā arī paralēlie un nozares specifiskie teksti. Lai valodas resursus varētu pēc iespējas ērtāk un efektīvāk izmantot pētniecībā, gan runātās, gan rakstītās valodas materiāli tiks marķēti. Tāpat repozitorijā būs tradicionālās, elektroniskās un mašīnlasāmās vārdnīcas un *WordNet* semantiskais tīkls dāņu valodai.

Piekļuve CLARIN-DK būs nodrošināta caur vienotu lietotāja saskarni tīmeklī. Saskaņā ar nodrošinātās piekļuves infrastruktūrā iekļautajiem resursiem un rīkiem, meklēšanas un izguves iespējas, tādējādi pētniekam nebūs jāmeklē nepieciešamie resursi un rīki dažādu institūciju mājas lapās. Tāpat infrastruktūrā būs iespēja izveidot personisko virtuālo darbvietu, kurā resursus un rīkus varēs kombinēt atbilstoši pētniecības uzdevumam, un būs nodrošinātas saziņas iespējas.

CLARIN Latvijā

Latvijā CLARIN aktivitātes tika uzsāktas 2006. gadā, kad CLARIN projekta iniciatori uzaicināja Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūtu iesaistīties vienotas infrastruktūras izveidē. Kopš šī laika CLARIN darbs Latvijā ir cieši saistīts ar Eiropas CLARIN projektu.

CLARIN mērķu sasniegšanai izveidotas darba grupas konkrētu sagatavošanas posma uzdevumu veikšanai. LU MII piedalās darba grupās, kas nodarbojas ar CLARIN tehniskās infrastruktūras projektēšanu un specificēšanu, humanitāro zinātņu vajadzību apzināšanu, valodas resursu un tehnoloģiju pārskata sagatavošanu, licenču un parauglīgumu sagatavošanu un CLARIN infrastruktūras juridisko izveidi (Skadiņa 2009). Dalība šajās darba grupās nodrošina Latvijā veikto pasākumu atbilstību un saskaņotību ar Eiropas CLARIN aktivitātēm un sekmē Latvijas specifikas un vajadzību atspoguļošanu CLARIN sagatavošanas posma dokumentos.

Ilgtermiņā LU MII plāno kļūt par CLARIN centru, kas koordinētu, konsultētu un pārraudzītu CLARIN infrastruktūras izveidi Latvijā un

nodrošinātu mūsu valsts zinātniekiem iespēju pētniecībā izmantot gan Latvijā, gan citās Eiropas valstīs radītos valodas resursus un rīkus.

Valodas resursu un tehnoloģiju pārskats

Viens no svarīgākajiem sagatavošanās posma uzdevumiem ir valodas resursu un tehnoloģiju pārskata sagatavošana. Pārskatā par katru valodu tiek apkopota informācija, kādi valodas resursi un rīki tai jau eksistē un kādus nepieciešams izveidot. Pārskatā analizētas ne tikai valodniecības, bet arī pārējo humanitāro un sociālo zinātņu pētnieku vajadzības, piemēram, arheoloģijas, politikas zinātnes, teātra zinātnes u. c.

2008. gadā, lai apzinātu Latvijas pētniecības institūciju rīcībā esošos valodas resursus un rīkus, tika veikta anketēšana. Aptaujas anketas iesūtīja Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrs, Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta Folkloras un valodas centrs, LU Filozofijas un socioloģijas institūts, LU Latviešu valodas institūts, LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, LU Matemātikas un informātikas institūts, LU Sociālo zinātņu fakultāte, Rēzeknes Augstskola, sabiedrība „Tilde”, Valsts valodas centrs.

Aptauja parādīja, ka ikvienā no iepriekš minētajām iestādēm tiek veidoti un uzkrāti resursi, arvien plašāk notiek papīra formā uzkrātā valodas materiāla digitalizācija. Tomēr daudzi resursi pašlaik ir pieejami tikai konkrētās institūcijas pētniekiem. Viens no iemesliem šādai situācijai ir tas, ka resursi ir dokumentu failu formā, tāpēc to publiskošana un izmantošana virtuālā pētniecības infrastruktūrā ir apgrūtināta.

Neskatoties uz iepriekš minēto problēmu, pētniecības iestādes labprāt veidotu resursu krātuves, kas būtu ērti lietojamas un pieejamas arī interesentiem ārpus konkrētās institūcijas. Tā kā bieži pašai pētniecības iestādei trūkst nepieciešamo tehnisko resursu vai zināšanu tīmekļa servisos balstītas resursu krātuves izveidei un uzturēšanai, tad viens no risinājumiem ir uzticēt resursu uzturēšanu LU MII. Šāda sadarbība jau agrāk LU MII ir izveidojusies ar vairākiem pētniecības institūtiem (piem., Latviešu valodas institūtu, Latviešu folkloras krātuvi), kuru resursus uztur institūts. Savukārt organizācijām, kas vēlas veidot savas digitālās krātuves, LU MII labprāt sniedz konsultācijas to izveidē.

Atšķirībā no resursiem, kuri tiek uzkrāti gandrīz ikvienā pētniecības iestādē, valodas apstrādes rīkus Latvijā veido tikai LU MII un sabiedrība „Tilde”. Gan LU MII, gan „Tilde” daudzus savus rīkus ir publicējuši internetā, un tie ir brīvi pieejami interesentiem. Pašlaik, piedaloties CLARIN tehniskās infrastruktūras darba grupā, LU MII vairākus tīmekļu servisos ir pielāgojis CLARIN prasībām. Nākotnē šos servisos varēs sasaistīt ar citiem CLARIN tīmekļa servisiem, tādējādi nodrošinot to ērtu lietošanu pētniecībā. Piemēram, morfoloģiskās analīzes servisu varēs sasaistīt ar jebkuru mūsdienu

latviešu valodas tekstu krājuma tīmekļa servisu, nodrošinot šo tekstu automātisku apstrādi morfoloģiskajā līmenī.

Latvijā apzinātie resursi un rīki ir iekļauti kopējā Eiropas CLARIN projekta datu bāzē (<http://www.clarin.eu/vlo/index.php?page=lrt-inventory>), kā arī CLARIN Latvija projekta mājas lapā (www.clarin.lv) izveidots latviešu valodas resursu un rīku pārskats. CLARIN projekta resursu un rīku datu bāze (Uytvanck u. c. 2010) ir pieejama ikvienam interesentam. Pašlaik (2010. gada aprīlī) Eiropas CLARIN datu bāzē ir reģistrēti 848 elektroniskie resursi, no tiem 32 ir latviešu valodas resursi (korpusi, vārdnīcas, tekstu datu bāzes un mācību līdzekļi), un 170 valodas apstrādes rīki, no tiem 8 ir latviešu valodas apstrādes rīki.

CLARIN uzdevums ir ne tikai noskaidrot esošos resursus un rīkus, bet arī apzināt trūkstošos un noteikt minimālo nepieciešamo valodas resursu un rīku kopu, lai varētu veikt sociālo un humanitāro zinātņu pētījumus pēc iespējas vairāk valodās. Tāpēc 2009. gadā tika apkopota un analizēta informācija par katras valodas situāciju valodas resursu infrastruktūrā. Šis pētījums parādīja, ka Latvijā trūkst daudzu nozīmīgu resursu, piem., Nacionālā korpusa, *WordNet* semantiskā tīkla, kas citām „mazajām” valodām jau ir izveidoti. Tāpat trūkst daudzu valodas apstrādes rīku, piem., sintaktiskās analīzes rīka, daudznozīmības novēršanas rīku, runātās valodas atpazīšanas rīka u. c.

Tā kā latviešu valodai trūkst vairāk nekā desmit būtisku valodas resursu un tehnoloģiju, tad nākamais uzdevums būtu noteikt, kurus svarīgos resursus veidot vispirms, un, ņemot vērā citu valstu CLARIN dalībnieku pieredzi, vienoties par stratēģiju, kā neesošos resursus veidot. Šis uzdevums tiek risināts kopā ar CLARIN Latvijas Nacionālo konsultatīvo padomi, kuru 2009. gada septembrī izveidoja Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija, lai sekmētu Latvijas iekļaušanos CLARIN infrastruktūrā un noteiktu CLARIN darbības prioritātes Latvijā. Padomē piedalās Latvijas augstskolu un pētniecisko institūciju, kā arī uzņēmumu pārstāvji.

Secinājumi un nākotnes ieceres

Pašlaik rit CLARIN sagatavošanās posma pēdējais gads, kad līdztekus tehniskajiem un satura jautājumiem jāpabeidz CLARIN juridiskā un organizatoriskā izveide un jāvienojas par kopīgiem principiem autortiesību jautājumu risināšanā. Viens no jautājumiem, kas pašlaik tiek diskutēts, ir CLARIN nākamo posmu realizācija. Vairāki CLARIN partneri ir ierosinājuši veidot CLARIN Eiropas pētniecības infrastruktūras konsorciju (ERIC), kura dibināšanai nepieciešama dalībvalstu piekrišana un finansiāls atbalsts.

Latvijā, līdztekus dalībai Eiropas CLARIN, ir svarīgi uzsākt nacionālās CLARIN iniciatīvas īstenošanu, lai radītu latviešu valodai trūkstošos pamatresursus un rīkus un integrētu tos kopējā infrastruktūrā. Būtiskai CLARIN nacionālās iniciatīvas sastāvdaļai jābūt izglītībai — Latvija ir viena no retajām valstīm Eiropā, kurā nav nevienas augstskolas, kura piedāvātu

studiju programmu datorlingvistikā. Pašlaik sadarbībā ar LU MII atsevišķi ar datorlingvistiku saistīti kursi tiek lasīti Liepājas Universitātē un Rēzeknes Augstskolā. Gan iepriekš minētie kursi, gan LU MII rīkotie CLARIN praktiskie semināri rāda, ka interese ir liela, tomēr tie nevar aizstāt speciālistu sagatavošanu datorlingvistikā.

Visbeidzot, Latvijā nav ilgtermiņā vērstas valodu tehnoloģiju programmas, kuras ietvaros valodas resursus un tehnoloģijas varētu veidot secīgi un plānveidīgi. Tāpēc, piemēram, atšķirībā no Igaunijas, kur šāda programma ir, Latvijai ir daudz lielāki „robi” minimālo resursu un rīku kopā. Neskatoties uz iepriekš minētajiem trūkumiem, jau esošie resursi un rīki ļauj arī Latvijai pievienoties CLARIN pētniecības infrastruktūrai.

Literatūra

Fersøe, Maegaard 2009 – Fersøe, Hanne, Maegaard, Bente. CLARIN in Denmark — European and Nordic perspectives. *Proceedings of the NODALIDA 2009 workshop Nordic Perspectives on the CLARIN Infrastructure of Common Language Resources*, May 14, 2009, Odense, Denmark, NEALT Proceedings Series, Vol. 5. 2009, pp. 6–11.

Odijk 2010 – Odijk, Jan. The CLARIN-NL Project. *Proceedings of the Seventh conference on International Language Resources and Evaluation (LREC'10)*, 2010, May 19–21, Valletta, Malta, pp. 48–53.

Skadiņa 2009 – Skadiņa, Inguna. CLARIN in Latvia: current situation and future perspectives. *Proceedings of the NODALIDA 2009 workshop Nordic Perspectives on the CLARIN Infrastructure of Common Language Resources*, May 14, 2009, Odense, Denmark, NEALT Proceedings Series, Vol. 5. 2009, pp. 33–37.

Uytvanck u. c. 2010 – Uytvanck, Dieter Van, Zinn, Claus, Broeder, Daan, Wittenburg, Peter, Gardellini, Mariano. Virtual Language Observatory: the portal to the language resources and technology universe. *Proceedings of the Seventh conference on International Language Resources and Evaluation (LREC'10)*, 2010, May 19–21, Valletta, Malta, pp. 900–903.

Wittenburg u. c. 2010 – Wittenburg, Peter, Bel, Nuria, Borin, Lars, Budin, Gerhard, Calzolari, Nicoletta, Hajicova, Eva, Koskenniemi, Kimmo, Lemnitzer, Lothar, Maegaard, Bente, Piasecki, Maciej, Pierrel, Jean-Marie, Piperidis, Stelios, Skadina, Inguna, Tufis, Dan, Veenendaal, Remco van, Váradi, Tamás, Wynne, Martin. Resource and Service Centres as the Backbone for a Sustainable Service Infrastructure. *Proceedings of the Seventh conference on International Language Resources and Evaluation (LREC'10)*, 2010, May 19–21, Valletta, Malta, pp. 60–63.

Váradi u. c. 2008 – Váradi, Tamás, Krauwer, Steven, Wittenburg, Peter, Wynne, Martin, Koskenniemi, Kimmo. CLARIN: Common Language Resources and Technology Infrastructure. *Proceedings of the Seventh conference on International Language Resources and Evaluation (LREC'08)*, 2008, May 28–30, Marrakech, Morocco, pp. 1244–1248.

COMMON LANGUAGE RESOURCES AND TECHNOLOGIES INFRASTRUCTURE CLARIN

Summary

The paper presents overview of CLARIN (Common Language Resources and Technologies Infrastructure) initiative and related activities in Latvia. The aim of the CLARIN is to establish an integrated and interoperable research infrastructure of language resources and its technology by reducing the current fragmentation and offering a stable, persistent, accessible and extendable infrastructure for the Humanities and Social Sciences. The CLARIN work is organized in Work Packages along thematic topics. The Institute of Mathematics and Computer Science (IMCS), University of Latvia actively participates in work packages related to the technical infrastructure, humanities projects, language resources and tools overview, IPR issues and Construction and Exploitation Agreement. The long term intention of IMCS is to become a CLARIN-conformant national-level service and metadata providing centre. For the preparatory phase, some existing resources and tools have been selected that can be rather rapidly integrated in the emerging CLARIN infrastructure. IMCS actively participates in “Language Resources and Tools Overview” task by collecting and analyzing information about tools and resources developed in Latvia and by participation in creation of CLARIN BLARK (Basic Language Resource Kit).

AFIKSOĪDS TERMINU DARINĀŠANAS LĪDZEKĻA FUNKCIJĀ

Latviešu valodā ir termini ar postpozitīvu terminelementu *-oīds*. Lielākā daļa šo terminu ir aizguvumi, piem., *alkaloīds*, *asteroīds*, *elipsoīds*, *haploīds*, *paraboloīds*, *sferoīds*, arī valodniecības termini *afiksoīds*, *prefiksoīds*, *postfiksoīds*, bet daži darināti latviešu valodā, piem., valodniecības termins *internacionalismoīds*.

Terminelements *-oīds* (no grieķu *eidos* ‘veids’; ‘līdzīgums, tamlīdzīgums’) ir postpozitīva vārddāļa, ko izmanto terminu darināšanā, lai nosauktu reāliju, kas ir tikai līdzīga tam, ko jēdzieniski izsaka termina pamatdaļa. Piemēram, terminā *afiksoīds* terminelements *-oīds* norāda uz to, ka ar šo terminu nosauktā reālija ir tikai līdzīga, nevis identa tai, ko jēdzieniski izsaka šī termina pamatdaļa resp. vārddarināšanas celms (*afiks-*). Proti: afiksoīds ir tikai līdzīgs afiksam, bet nav afikss, jo tajā ir saknes morfēma. Arī latviešu valodas leksikoloģijas terminā *internacionalismoīds* terminelements *-oīds* norāda uz to, ka ar šo terminu nosauktā reālija ir tikai līdzīga tam, ko jēdzieniski izsaka termina pamatdaļa resp. vārddarināšanas celms (*internacionalism-*), bet nav ar to resp. ar internacionālismu identificējama. Latviešu valodā par internacionalismoīdiem saukti termini, kas no internacionālajiem (parasti – latīņu vai grieķu cilmes) terminelementiem darināti latviešu valodā, piem., termini *programmatūra* (informātikā), *luksofors* (satiksmē), *scientioloģija* (‘zinātne par zinātņi’). Ja tos lieto tikai latviešu valodā, internacionālisma statusam tie īsti neatbilst.

Internacionālo afiksoīdu pamatzīmes un pamatveidi

Latviešu valodniecībā termini *afiksoīds*, *prefiksoīds*, *postfiksoīds* ir jaunāka laika vārddarinājumi. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* (turpmāk – VPSV) skaidrots tikai viens no šiem terminiem – *afiksoīds* (no latīņu *affixus* ‘piestiprināts’ + grieķu *eidos*).

Afiksoīds ir „kopīgs nosaukums prefiksoīdiem un postfiksoīdiem, kuru sastāvā ir saknes morfēma un kuriem salikteņu darināšanā ir patstāvīga afiksam līdzīga vārddarināšanas līdzekļa funkcija” (VPSV, 18). Citiem vārdiem: šo terminelementu līdzīgi afiksam izmanto kā vārddarināšanas līdzekli, ko pievieno vārddarināšanas celmam, bet atšķirībā no afiksa tajā ir saknes morfēma un to izmanto salikteņu (nevis atvasinājumu) darināšanai.

VPSV ne prefiksoīds, ne postfiksoīds patstāvīgā šķirklī nav skaidrots, bet tiek dota norāde, attiecīgi, uz terminiem *internacionālais prefiksoīds* un *internacionālais postfiksoīds*.

Internacionālais prefiksoīds, kā definēts VPSV, ir „prepozitīva vārddāļa, kuras sastāvā ir internacionāla saknes morfēma (vai celms) kopā ar vienotājfunkcijā lietotu patskani (parasti *-o-..*) un kuru vārdam vai

internacionālajam postfiksoidam pievieno prepozitīvi, darinot salikteni” (VPSV, 161), piem., *aero-* (*aerokamanas*), *elektro-* (*elektroiekārta*), *vibro-* (*vibrotrauma*); *agro-* (*agronomija*), *dato-* (*datogramma*), *kosmo-* (*kosmodroms*), *ludo-* (*ludotēka*). Retāk internacionālā prefiksoīda sastāvā ir vēl citas morfēmas, piem., prefiksoīdā *viruso-*, kas izmantots salikteņos *virusologs*, *virusoloģija*, ir saknes morfēma *vir-*, galotnes morfēma *-us-* un vienotājfunkcijā lietotais patskanis *o*.

Latviešu valodā šādi salikteņi parasti ir aizguvumi. Pēc starptautisko vārddarināšanas modeļu parauga internacionālos prefiksoīdus izmanto arī latviešu valodas vārddarināšanā, piem., prefiksoīdus *amino-* (*aminoskābe*), *ludo-* (*ludotēka*) u. tml. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* šādas internacionālās prepozitīvās vārddalās raksturotas aprakstoši, neizmantojot to nosaukšanai īpašu terminu (MLLVG I, 219–222). Terminoloģijas pētījumos šīs vārddalās dēvētas arī par internacionālajiem prefiksālajiem elementiem ar *-o-* (Skujiņa 2002, 147).

Internacionālais postfiksoids, kā skaidrots VPSV, ir „postpozitīva vārddala, kuras sastāvā ir internacionāla saknes morfēma (vai celms), latviešu valodā – arī latviska galotne (vai izskaņa) un kuru ārpus salikteņa kā patstāvīgu vārdu parasti nelieto, bet postpozitīvi pievieno internacionālajam prefiksoīdam, darinot salikteni” (VPSV, 161). Tātad atšķirībā no sintaktiski darināto salikteņu pamatkomponentiem, kurus lieto arī kā patstāvīgus vārdus ārpus salikteņa, postfiksoidus kā patstāvīgus vārdus parasti nelieto un tos kā postpozitīvus vārddarināšanas līdzekļus izmanto, tikai pievienojot tos internacionālajiem prefiksoīdiem. Šādi internacionālie postfiksoidi ir, piem., *-fobs*, *-fors*, *-grāfs*, *-līze*, *-logs*, *-skops*, *-tēka*, arī *-fobija*, *-grāfija*, *-loģija*, *-skopija*, un attiecīgie salikteņi latviešu valodā parasti ir aizguvumi (*teleskops*, *agronomija*, *ģeogrāfija*).

Pēc starptautisko vārddarināšanas modeļu parauga internacionālos postfiksoidus izmanto arī latviešu valodas vārddarināšanā, piem., ar *-tēka* (*datotēka*, *ludotēka*), *-fors* (*luksofors*).

Ar terminu *internacionālais postfiksoids* tiek aizstāts *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* izmantotais termins „vārdiskā izskaņa”, jo šīs vārddalās sastāvā ir saknes morfēma, kas izskaņām nav raksturīga (sal. MLLVG I, 180–181).

Latviskas cilmes vārddarināšanas līdzekļu materiālā atsevišķu grupu veido prefiksoīdi, kas *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* dēvēti par „puspriedēkļiem”.

Prefiksoīdi latviskas cilmes vārddarināšanas līdzekļu materiālā

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā atsevišķi minētie un aprakstītie „puspriedēkļi” (MLLVG I, 84, 181–184, 190–196), kas dažādās publikācijās (sk., piem., A. Vulānes un I. Dimantes pētījumus) dēvēti arī par *pusprefiksiem*, *pusafiksiem*, *prefiksoīdiem* u. tml., ir tādi vārddarināšanas

līdzekļi, kas ir uz robežas starp salikteņu pirmajiem komponentiem un priedēkļiem jeb prefiksiem. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* par „puspriedēkļiem” atzīti: *apakš-, ār-, caur-, iekš-, līdz-, pakal-, pēc-, pirms-, pret -, priekš-, starp-, virs-, zem-*.

Šādu vārddarināšanas līdzekļu skaits nav stingri nosakāms, jo bieži lietots salikteņa pirmais komponents laika gaitā var zaudēt savu leksisko nozīmi un gramatiskās attieksmes ar pamatvārdu un, iegūstot vispārinātu nozīmi, kļūt par priedekli jeb prefiksu.

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā raksturoti arī pusprievārdi, iekļaujot tajos apstākļa vārdus *apkārt, cauri, garām, pāri, pretī* u. c., kam „bez apstākļa vārda funkcijas piemīt arī zināma prievārda funkcija, jo šie apstākļa vārdi pārvalda kādu atkarīgo locījumu, ar kuru kopā var norādīt uz tā sintaktiskajām attieksmēm pret citiem vārdiem teikumā” (MLLVG I, 701, 723; sal. arī Nītiņa 1978, 34).

Terminu *puspriedēklis* un *pusprievārds* skaidrojumos var saskatīt zināmu analogiju, un abus šos terminus atrodam arī 1963. gadā publicētajā valodniecības terminu vārdnīcā (VTV 1963). Turpmākajos valodnieciskajos pētījumos termina *puspriedēklis* lietojums atzīts par problemātisku. Kā secinājusi A. Vulāne, nav pamata lietot terminu *puspriedēklis*, jo attiecīgajos vārddarinājumos pirmajā komponentā ir vai nu lietvārda vai apstākļa vārda sakne resp. celms, kas saglabā savu semantiku, vai prievārda motivēta valodas vienība, kas, izvēloties terminu *puspriedēklis*, nav ņemts vērā (Vulāne 1992, 118; sk. arī Vulāne 1994). Savukārt, I. Dimante, pētot valodas attīstības procesa dinamiku un vārdšķiriskās piederības maiņu, konkrēti, piem., apstākļa vārda tendenci un spēju kļūt par palīgvārdu, transformējoties prievārdā, ieteic plašāk pētīt attiecīgos vārddarinājumus kā „īpaša strukturālā tipa leksēmas”, kas atšķiras gan no afiksāliem darinājumiem, gan divu sakņu apvienojumiem, jo šī problemātiskā morfēma nav identiska ne saknei, ne priedēklim, bet tai piemīt abu šo morfēmu pazīmes (Dimante 2001, 17–18).

Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā par „puspriedēkļiem” dēvēto valodas vienību nosaukšanai vairāk piemērots ir termins *prefiksoīds*, kura sākumdaļa *prefiks-* jēdzieniski saista šo valodas vienību ar citām saknei prepozitīvi pievienotām valodas vienībām, proti, priedēkļiem jeb prefiksiem, bet beigu daļa – postpozitīvais terminelements (internacionālais postfiksoīds) *-oīds* (no gr. *eidos* ‘veids’; ‘līdzīgums, tamlīdzīgums’) – attiecīgo pazīmi ierobežo, liekot saprast, ka aplūkojamā valodas vienība ir tikai līdzīga prefiksam, bet nav prefikss.

Prefiksoīds ir prepozitīva vārddāļa, kuras sastāvā ir saknes morfēma (vai celms) un kuru vārdam pievieno prepozitīvi, darinot salikteni. Prefiksoīda pamatā ir patstāvīgas nozīmes vārda (lietvārda, apstākļa vārda, retāk – īpašības vārda) sakne un tam vienlaikus piemīt vairākas pazīmes, kuras to tuvina priedēklim jeb prefiksam:

- 1) lielākajai daļai prefiksoīdu, tāpat kā priedēkļiem, atbilst attiecīgi prievārdi (vai nu literārajā valodā, vai izloksnēs), kas saistās ar

noteiktu lietvārda locījuma formu, piem., *pretpote – pote pret gripu; starpjautājums – jautājums starp atbildes daļām* (sal. Endzelīns 1951, 627–628);

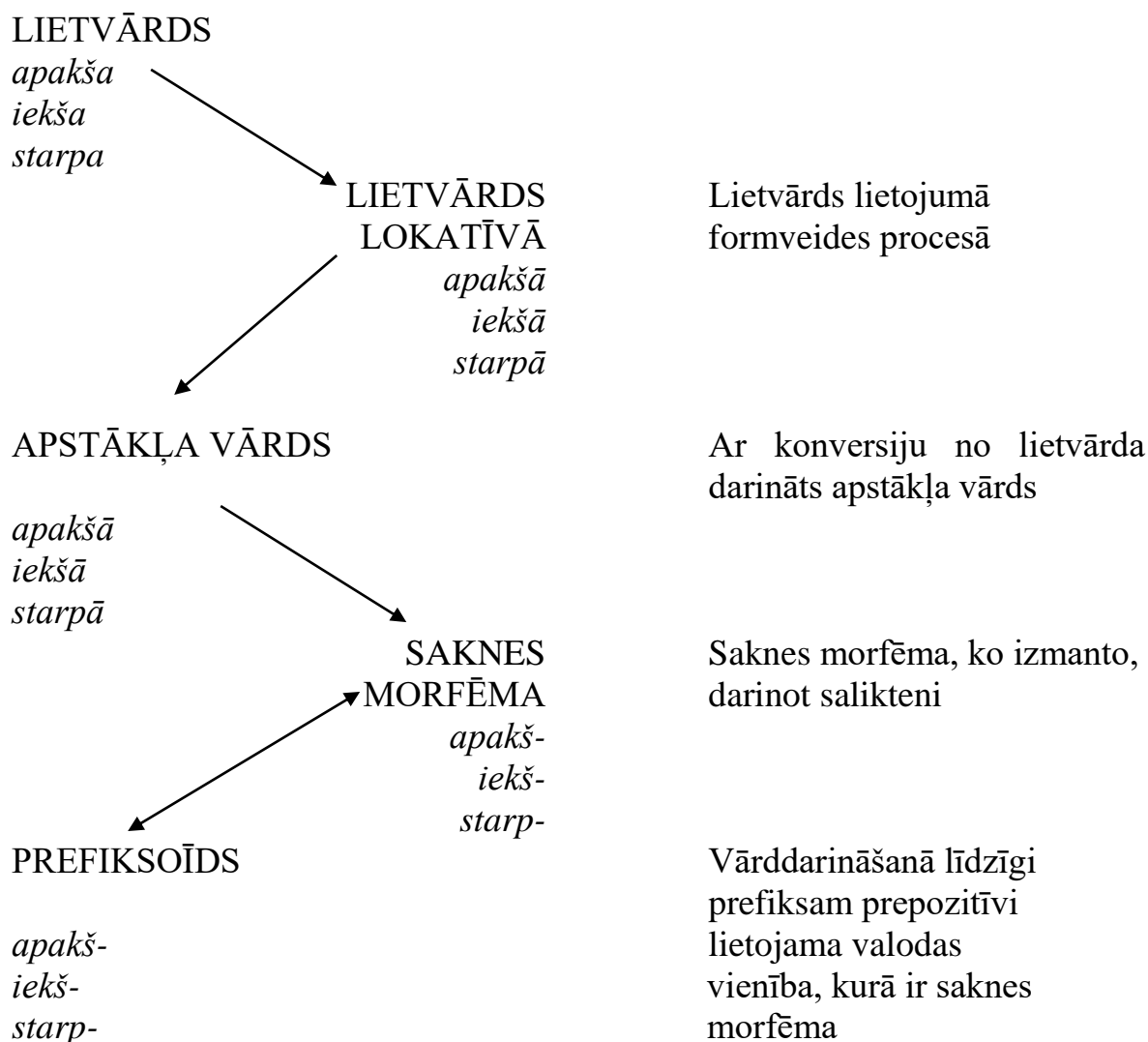
- 2) prefiksoīdu pievieno vārdam prepozitīvi tāpat kā priedēkli, piem., darinājumā *apakšjēdziens* prefiksoīds *apakš-* tieši pievienots pamatvārdam *jēdziens*, nesaistot *apakš-* ar vārdiem vai vārdformām *apakšas, apakšā, apakšējs* vai tml.;
- 3) prefiksoīdā leksiskā nozīme neitralizējas un vienā darinājumu grupā tam, tāpat kā priedēklim, ir vispārināta leksiskā nozīme, piem., prefiksoīdam *virš-* terminos *virszeme, virsbūve, virsdrēbes* ir nozīme ‘viršū’, ‘pāri’ tāpat kā priedēklim *uz-* atvasinājumos *uzgrope* (būvniecībā), *uzslāņojums, uzkodas*;
- 4) prefiksoīdiem vairs neizjūt gramatiskās attieksmes pret pamatvārdu, jo tie saistās ar to tāpat kā priedēkli, nevis kā, piem., noteikta locījuma forma (MLLVG I, 183–184).

Prefiksoīds ir savdabīga, neparasta un neviendabīga valodas vienība, kas analizējama un pētāma dažādos aspektos. Valodas sistēmā prefiksoīds ir valodas vienība, kas, kā jau teikts, ir uz robežas starp salikteņa pirmo komponentu un priedēkli jeb prefiksu (kam pamatā ir attiecīgs prievārds). Vārddarināšanas sistēmā prefiksoīds ir vārddarināšanas līdzeklis, ar kuru līdzīgi priedēklim jeb prefiksam darina jaunu vārdu. Terminoloģijā prefiksoīdam kā termindarināšanas līdzeklim resp. terminelementam ir terminoloģiski nozīmīga loma noteiktas jēdzieniskas pazīmes izteikšanai termina struktūrā un saskarīgu jēdzienu nošķiršanai.

Dažos gadījumos ir iespējams konstatēt vārdkopu, kas varēja noderēt par darinājuma pamatu, piem., *ārtausts – ārējais tausts, caurduršana – duršana cauri*. Darinājuma pamatā var būt arī kāds prievārdisks savienojums, piem., *starpslānis – starp slāņiem*. Tomēr konkrēta termina darināšanas ceļš mēdz būt sarežģīts, un pēc attiecīgā darinājuma vien par to nevar spriest, piem., termins *caurvēde* radies no vārdkopas *caurplūdes vēdināšana*, nevis no vārdkopas *cauri vēdināt*. Šādi gadījumi liecina, ka teorētiski iespējamā pamatvārdkopa var izrādīties mākslīgi konstruēta un formāla, jo mūsdienās vārddarināšana daudzos gadījumos notiek pēc gataviem valodā esošiem vārddarināšanas modeļiem.

Precīzākas ziņas par katra vārda darināšanu vai veidošanos ilgākā laikposmā var gūt diahroniskā pētījumā. Tomēr prefiksoīdu pētniecība pēc jaunākajiem leksikogrāfiskajiem avotiem, kur dots attiecīgo valodas vienību struktūras un vārdšķiriskās piederības raksturojums (piem., LVV, LLVV, VPSV), arī sinhroniskā pētījumā ļauj kaut nedaudz ielūkoties atsevišķos pakāpenisko pārmaiņu procesos, kas saistīti ar prefiksoīdiem un vārdu vai vārdformu vārdšķiriskās piederības maiņu. Turpmāk nelielā shēmā mēģināts nedaudz ilustrēt pakāpeniskās pārmaiņas, kas, pamatojoties uz valodas vienību mainīgajām funkcijām valodas lietojumā, vērojamas valodas attīstības procesā no lietvārda līdz prefiksoīdam vienā nelielā valodas vienību grupā.

No lietvārda līdz prefiksoīdam shematiskā skatījumā

Protams, piedāvātā shēma tikai ieskicē atsevišķu vārdu un vārdformu lomus dažos vienota pakāpenisko pārmaiņu procesa posmos nelielā valodas vienību materiālā, kas attiecas uz prefiksoīdiem, kuru sastāvā ir patstāvīga vārda saknes morfēma. Turpinot pētījumus, shēma vēl papildināma un precizējama.

Secinājumi

1. Afiksoīds ir valodas vienība, ko izmanto vārddarināšanā līdzīgi afiksam, bet kas no afiksa atšķiras ar to, ka tā sastāvā ir patstāvīga vārda saknes morfēma (resp. celms) un ar to darina salikteni.
2. Internacionālo terminu materiālā izšķir internacionālos prefiksoīdus (*aero-*, *agro-*, *kosmo-*) un internacionālos postfiksoīdus (*-fobs*, *-fors*, *-skopija*).
3. Latviskas cilmes terminu materiālā salikteņu darināšanā izmanto galvenokārt latviskas cilmes prefiksoīdus (MLLVG I tie saukti par „puspriedēkļiem”) resp. vārddarināšanas līdzekļus, kas ir uz robežas starp

- salikteņu pirmajiem komponentiem un priedēkļiem jeb prefiksiem (*apakš-, iekš-, pēc-, virs-, zem-* u. c.).
4. Lielai daļai latvisko prefiksoīdu atbilst attiecīgi prievārdi, kas saistās ar lietvārdiem noteiktos locījumos (*caur, līdz, pēc, pret, starp, zem*), veicinot attiecīgo prefiksoīdu pāreju prefiksos.
  5. Jaunu terminu darināšanā terminelementa funkcijā latviešu valodā tiek izmantoti visi aplūkotie prefiksoīdi – gan tie, kas sinhroniskā skatījumā tuvāki atvasinājumiem, gan tie, kuru sastāvā ir saknes morfēma un kuri tāpēc tuvāki salikteņiem.

Literatūra

- Dimante 2001** – **Dimante, Irīna**. *Adverbu transpozīcija un evolūcija*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga : LU, 2001.
- Endzelīns 1951** – **Endzelīns, Jānis**. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LVI, 1951.
- LLVV** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. I–VIII sēj. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
- LVV** – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 2006.
- MLLVG I** – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I d. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1959.
- Nītiņa 1978** – **Nītiņa, Daina**. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga : Zinātne, 1978.
- Skujiņa 2002** – **Skujiņa, Valentīna**. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : LZA LU LaVI, 2002.
- VPSV** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņas vad. Rīga : LU LaVI, 2007.
- VTV 1963** – *Valodniecības terminu vārdnīca*, 4. Rīga : LVI, 1963.
- Vulāne 1992** – **Vulāne, Anna**. Puspriedēkļi mūsdienu latviešu literārās valodas derivatīvajā sistēmā. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*. Zin. raksti. 579. sēj. Rīga : LU, 1992, 95.–120. lpp.
- Vulāne 1994** – **Vulāne, Anna**. *Morfēmikas un vārddarināšanas termini*. Māc. līdz. Rīga : LU Pedagoģijas fakultāte, 1994.

AFFIXOID AS THE MEANS OF TERM-FORMATION

Summary

This article focuses on the so-called affixoids which are the root-morphemes being added to the word-formation steam like affixes and are used for forming compounds.

There are two types of affixoids in the borrowed international word-stock in Latvian: international prefixoids (*aero-, agro-, kosmo-*) and international postfixoids (*-fobs, -fors, -skopija*).

In the Latvian word-stock there are prefixoids (sometimes called as “semi-prefixes”) of the Latvian origin too. These are the means of term-formation partly used for forming compounds, partly – for derivatives (*apakš-, iekš-, pēc-, virs-, zem-*). There are no strong boundaries among both groups.

The most part of Latvian prefixoids have corresponding prepositions which are used in connection with substantives in an appropriate case, promoting the process of prefixation (e. g. it refers to prefixoids *caur-, līdz-, pēc-, pret-, starp-, zem-*).

All types of affixoids are used for term-formation, including coinage of neoterms.

SOUND SYMBOLISM IN PHONOSEMANTIC PERSPECTIVE

Introduction

The present article is dedicated to an analysis of the phenomenon of sound symbolism seen as an instance of linguistic iconicity or primary (phonetic) motivation of nomination. In order to provide a theoretical background for the forthcoming contrastive analysis of Sound Symbolic Systems of English, Latvian and Russian such issues as iconic functions and features of sound symbolic words will be considered in greater detail.

Sound symbolism as an instance of linguistic iconicity may be addressed in relation to questions connected with the genesis of language, etymology, expressiveness of speech and the motivation of a linguistic sign.

A significant wave of interest towards iconic elements of language rose around the turn of the 20th century. Onomatopoeia and sound symbolism were discussed in relation to the issue of the motivation of a linguistic sign. Such proponents of the theory of arbitrariness of a linguistic sign as V. Wundt, E. Sapir, O. Jespersen and L. Bloomfield addressed the issues of onomatopoeia and sound symbolism in particular and made many noteworthy observations and discoveries concerning the iconic or, as they referred to it, descriptive, nature of certain sounds and sound clusters.

The founder of the theoretical study of sound symbolism is O. Jespersen. Many of his findings and particularly his classification of sound symbolic words provide the basis for the study of this phenomenon nowadays. L. Bloomfield also classified sounds and sound clusters, or, as he referred to them, phonaesthemes, in relation to their connection to the meaning of word roots (Блумфилд 1990, 133–136). It should be noted, though, that L. Bloomfield considered sound symbolism too marginal, too anomalous a phenomenon, and claimed that an analysis of such a linguistic phenomenon as root forming morphemes would inevitably be incomplete and inaccurate. He was of the opinion that it was due to the fact that phonetic similarity of a certain sound in certain words might be considered a certain language form only if it was accompanied by semantic similarity. There were no criteria available, which could be applied for determining and measuring such similarity (ibid, 136). On the whole, linguistic iconicity was not treated as an integral sub-system within the general system of language. Many scholars writing on the subject did not even distinguish between sound imitative and sound symbolic words in their attempt to provide a classification of iconic sounds and sound clusters (cf. Воронин 1982, 11).

Since the appearance of the theory of arbitrariness of a linguistic sign there have been numerous attempts to contest it. In an attempt to establish a consistent approach to the study of linguistic iconicity in its connection to the problem of the motivation of a linguistic sign as well as in connection to the

study of expressive potential of language, the new discipline of phonosemantics was established. Both before and after the appearance of the discipline extensive research was conducted, iconic systems of various languages were studied and a number of important discoveries were made. That has ensured the independent status of phonosemantics and has provided sufficient empirical data for research.

Phonosemantics as an Integral Discipline: Overview

Phonosemantics developed at the periphery of phonetics (plane of expressions), semantics (plane of content) and lexicology (conjunction of these planes). Phonosemantics is connected with such disciplines as etymology, comparative – historical linguistics, typology and psycholinguistics.

The subject of phonosemantics is the sound iconic system of language, i. e. sound initiative or onomatopoeic and sound symbolic systems taking into consideration temporal and spatial variables.

The basic property of the system is **linguistic iconicity**, or phonetic (primary) motivation. Linguistic iconicity is a property of a word conditioned by the presence of the necessary, essential, recurrent and relatively stable non-arbitrary relation between phonemes of a (non-derived) (непроизводного) word and the property of an object-denotant (motif) taken as the basis of nomination. In traditional terms, phonosemantics studies the relation between sound and meaning (Воронин 1982, 21–22). Given that such a relation may be found in sound imitative and sound symbolic words, phonosemantics studies onomatopoeia and sound symbolism.

Taking into consideration that the paper is dedicated to an analysis of sound symbolism in phonosemantic perspective, it is necessary to clarify some concepts and terms in order to avoid possible inconsistency in the application of terminology.

Onomatopoeia may be defined as follows: inherent non-arbitrary phonetically motivated relation between the phonemes of a word and the acoustic property of a denotant taken as the basis of nomination. (Воронин 1990, 5). Onomatopoeia may be also defined as verbal imitation of sounds of the environment by means of a particular language.

Sound symbolism, in turn, is defined as an inherent non-arbitrary phonetically motivated relation between the phonemes of a word and the non-acoustic property of a denotant taken as the basis of nomination (ibid).

In the present paper the terms will be referred to with these definitions in mind. However, it should be mentioned that several other scholars apply the term ‘sound symbolism’ referring to a slightly different concept.

In terms of phonosemantics a direct correlation between the form of a word and its meaning is seen as a manifestation of linguistic iconicity (see also Trask 1999, 119). Onomatopoeia and sound symbolism are seen as instances of linguistic iconicity. At the same time, there are sources that treat

‘sound symbolism’ as a parallel term for ‘linguistic iconicity’. Sound symbolism is referred to as a direct association between the form and meaning of language, and onomatopoeia and phonaesthesia, which is defined as a direct sound/meaning correspondence, are viewed as instances of sound symbolism (Crystal 1994, 299, 360; Katamba 1994, 41–43; Trask 1999, 283). It is obvious that there is a certain overlap in the definitions of the terms: linguistic iconicity and sound symbolism both stand for one phenomenon, and sound symbolism and phonaesthesia – for another.

Not attempting to contest the authority of D. Crystal, F. Katamba and R. L. Trask, it may still be maintained that S. Voronin’s treatment of the phenomenon of ‘sound symbolism’ as of an instance of a broader phenomenon of linguistic iconicity and a phenomenon distinct from onomatopoeia appears to be more accurate and comprehensive. Accepting S. Voronin’s definitions of linguistic iconicity and sound symbolism it is possible to avoid cross-discipline inconsistency in terminology application. The concepts ‘icon’ and ‘symbol’ as well as the terms ‘iconic’ and ‘symbolic relationship between the signifier and the signified of a sign’ are widely used not only within the framework of semiotics, to which these terms originally belong (Fiske 2000), but also in linguistics and other disciplines. Misunderstanding and mistreatment of the concepts may occur if a phenomenon of direct correspondence between a linguistic sign and meaning of a word, i. e. iconic relationship between the signifier and the signified, is referred to as ‘symbolism’. The application of the term ‘sound symbolism’ with respect to an instance of linguistic iconicity, as it has been suggested by S. Voronin, may nevertheless be justified, since the relationship between a sign (a sound) and meaning in sound symbolic phenomena is more arbitrary and language specific than in onomatopoeia (see Smirnova 2009). So the term ‘sound symbolism’ may reflect a greater degree of conventionality characteristic of the phenomenon which is iconic in nature. Thus, taking into consideration the arguments presented above, it should be specified that the term ‘sound symbolism’ will be used with the sense ascribed to it by S. Voronin.

Other terms that should be mentioned in connection with the study of linguistic iconicity are phonaesthesia, synesthesia and kinemics.

Phonaesthesia is direct correspondence between sounds and sound clusters of a word and its meaning not based on the principle of sound imitation (Crystal 1994, 299). As it has been specified, the term is parallel to the term ‘sound symbolism’ and is not going to be used in the present analysis. However, the related term *phonaestheme* which defines sound units (sounds or sound clusters) that are associated with a certain meaning will be used below.

Synesthesia and *kinemics* are the most important components of psychophysical foundation of sound symbolism. Synesthesia is a perception phenomenon occurring when an impression caused by a certain stimulus and

specific of a certain organ of perception is accompanied by some other additional impression or image, often characteristic of other modality. Synesthesia is also referred to as oneness of senses (Fordyce 1988 in Brède 1999). Kinemics is a conjunction of kinemes or involuntary movements of muscles which accompany sensations and emotions (Воронин 1982, 23; Воронин 1990, 7).

Sound iconic system (SIS) is the multitude of interrelated phonetically (primarily) motivated words. It should be kept in mind, though, that not only words that are perceived by contemporary language users as possessing non-arbitrary relation between sound and meaning, but also words in which this relation has been obscured in the process of evolution might be referred to as sound iconic.

Yet a word, although it is the central element of SIS, is not its only element. One of the most important features of SIS is that it comprises elements of other levels, i.e. properties of phonemes, types of phonemes, the entire range of morphemes and micro texts. So, a more comprehensive definition of SIS could run as follows: SIS is the multitude of elements of different levels of the archesystem of language which (a) possess a property to form a system, exposed through existence of a natural non-arbitrary phonetically (primarily) motivated relation between the phonemes of a word and the motive of nomination, and which (b) are organized according to juxtaposition of syntagmatic, paradigmatic, hierarchical, functional, developmental and transformational planes (Воронин 1982, 21–24).

It is apparent that the range of problems studied by phonosemantics is rather wide, and it is not possible to consider all of them within the framework of one article.

Sound Symbolic System

Sound symbolism is one of the most widely and heatedly discussed linguistic phenomena. The majority of scholars, even those who firmly supported the theory of arbitrariness of a linguistic sign, admitted that the phonetic structure of certain words reflects or implies the meaning these words have. For example, O. Jespersen who is considered to be the first theoretician of sound symbolism maintains:

[Some examples presented by W. von Humboldt] are doubtful, but I do not see that this affects the general truth of his contention that there is something like sound symbolism in *some* words.

There is no denying, however, that there are words which we feel instinctively to be adequate to express ideas they stand for, and others the sounds of which are felt to be more or less incongruous with their signification. (Jespersen 1964, 397, 398)

Sound symbolic words were not always referred to by this name. They were also discussed as ‘sound gestures’ (Вундт 1990, 74), ‘expressive words’ (Граммон 1990, 177) and ‘descriptive words’ (Хакулинен 1990, 126). No

matter under what name the phenomenon has been studied, all scholars agree on the point that certain words are phonetically symbolic and their form is related to the meaning they denote.

The following sections are dedicated to the review of the following issues: features of sound symbolic words, functions of phonemes and phoneme clusters (phonaesthemes) in sound symbolic words and sound symbolism in grammar.

Features of Sound Symbolic Words

There have been numerous attempts to explain the nature of motivation of sound symbolic words (SSWs). It is clear that such words differ from onomatopoeic words as they do not imitate properties of their denotants but rather represent them symbolically. They imply a certain meaning rather than point at it directly. That is why it is important to distinguish between sound symbolism and sound imitation, yet it is not always an easy task.

The basic aspect of the relationship between SSWs and the meaning of objects-denotants, the psychophysical basis of sound symbolism is *synesthesia*. Synesthesia is a perception phenomenon which appears when one stimulus causes not one sensation but two at a time. One sensation is adequate, the other is inadequate. There is a transfer of a quality of one sensation onto another (Воронин 1982, 83). On the whole, it is widely recognized that synesthesia accounts for the existence of sound symbolism. R. Jakobson has also pointed out the importance of synesthesia:

Due to a close connection between sounds and meaning of a word, speakers want to supplement this external connection with some internal one; they want to supplement adjacency with similarity, with some 'rudiment' of iconic origin. The notion of synesthesia is used in neuropsychology: according to its laws sound oppositions may express relations connected with musical, colour, olfactory, tactile etc. perception. For example, the opposition of high and low phonemes may induce the appearance of associations with such oppositions as *light-dark*, *sharp-round*, *thin-thick*, *light-massive* and so on. Although this 'sound symbolism', [...] this inner significance of distinguishing properties exists in hidden, implicit form, it may appear at once, whenever certain correspondence between this inner significance and the meaning of a certain word, our emotional or aesthetic position in relation to this word emerge. It appears even more vividly in our attitude to words with polar meanings (Якобсон 1990, 33, translated by the author).

Thus, synesthesia is a factor that determines the nature of motivation of SSWs. At this point it is necessary to consider the exact properties of denotants that cause the phenomenon of synesthesia. According to O. Jespersen sound symbolic words may represent the following meaning of denotants: movement, things and appearances (shape, light), states of mind

(dissatisfaction, dislike, disguise, scorn), size and distance (Jespersen 1964, 399–403). D. Westermann notes that Western Sudanian sound imitative words (however, his term is not accurate, he actually deals with both SIWs and SSWs) may signify shape, roughness, light, movement, taste, smell, colour and states of mind (Вестерманн 1990, 106). S. Voronin summarizes the results of previous investigations on the properties of objects-denotants taken as the basis of nomination in a most comprehensive way:

Analysis proves that properties of objects taken as the basis of nomination of sound symbolic words may be perceived by any sense modality of a human (apparently, with the exception of hearing modality, in this case sound imitation is under consideration). These may be indications perceived by sight, smell, taste, touch, and organic sensations. The majority of possible indications may be perceived by **sight**: movement (instantaneous/continuous, rapid/slow, sudden/smooth, uneven/even, uninterrupted/interrupted, disorderly, sliding and all modes of walking), static (*distance*: close/far, *size*: big/small, *shape*: round, convoluted, angled, stretched). The **sense of smell** may give us ability to distinguish scents, which, primarily, are classified as pleasant/unpleasant. **Taste** gives an opportunity to distinguish taste indications (characteristics) of an object – sweet, salty, sour, bitter (also characterized as pleasant/unpleasant). **Sense of touch** gives an opportunity to distinguish indications of tactile group (touch, pressure, properties of the surface: smooth/rough; texture of the objects; hardness or firmness, and also resilience, shape), indications of temperature group (hot/cold), and pain group (gripping, shooting, dull or sharp pain). Indications of hunger, thirst, affixation are perceived through **organic sensations**. The indications pointed out in fact cover all varieties of properties with the exception of sound. So the sphere of motivation (and primary denotation) of sound symbolic words may generally be defined (with certain degree of stipulation) as ‘not sound’ (Воронин 1982, 88, translated, bolded and underlined by the author).

This extensive enumeration of properties of denotants reflected by SSWs may be extended even further. In general, SSWs are used frequently in language.

As it has been noted SSWs often represent movements. Similarly to SIWs, SSWs representing movement are often classified according to the principle of the type of movement they denote taking into consideration the origin and the originator of the movement. Two big groups of SSWs may be distinguished following the principle whether movements are produced by animate or inanimate objects. Movements produced by animate objects, i. e. humans and animals, and, respectively, SSWs that represent them may be further grouped according to the part of the body that is connected with the production of the movement, for example, the organs of speech, hands, legs,

etc. Or, alternatively, SSWs may be grouped according to the nature of movements they represent, i. e. whether some movements reflect emotions, mental processes, mimics etc. On the whole, it is far more difficult to classify sound symbolic words than sound iconic words due to the greater variety of objects-denotants.

One group of movements is particularly often used as a motif of nomination of sound symbolic words, namely, movements produced by the organs of speech. S. Voronin distinguishes this group as the most productive for SSWs. He calls such movements ‘phonointrakinemes’ (*фоноинтракинемы*). In his works 36 types of phonointrakinemes are distinguished, for example, snoring, clicking, laughing, coughing, hiccupping etc. Phonointrakinemes may be grouped according to 1) the place of production (nose, mouth, throat or combinations of these cavities) and 2) the presence/absence of the stream of the air in their production (respiratory/non-respiratory) (Воронин 1982, 74–75).

Such close attention to this particular type of classification and to this particular group of movements may be explained by the following: articulatory movements are universal, the same organs of speech take part in their production and that is why SSWs representing them display a very high degree of similarity in various languages. For example, one of the most widely recognized cases is *licking*. Licking implies particular movements of the tongue that is why the lateral sonorant /l/ is the main element of the words denoting it in many languages (cf. English: *lick*; Latvian: *laizīt*; Russian: *лизать*; French: *lécher*; German: *lecken*; Italian: *leccare*). Since any contrastive analysis is aimed at the detection of differences and similarities in sound symbolic systems of compared languages it is important to know beforehand what group of words are likely to display this similarity and difference. It may be added that most instances of universal sound symbolism are found among words representing articulatory movements. Therefore they rarely pose any translation problems.

So, approaching the examination of the exact functions some phonemes and phoneme clusters have in their relation to the meaning of SSWs certain points mentioned should be summarized.

1. Sound symbolism is an inherent non-arbitrary phonetically motivated connection between the phonemes of a word and non-acoustic property of a denotant.
2. Sound symbolic words most frequently signify
  - different types of movements;
  - form, size and texture of objects;
  - distance;
  - light phenomena;
  - types of gait;
  - mimics;

- emotional and physiological states of humans and animals.
3. Sounds in SSWs derive their meaning from direct association between sounds and elements of perception. Such a process is called synesthesia.
  4. SSWs that represent articulatory movements display a high degree of universality in various languages

Sound Iconic Functions of Phonaesthemes in Sound Symbolic Words

In this section the data presented by numerous scholars will be summarized and slightly rearranged. Sounds and sound clusters, or, as they may be referred to, phonaesthemes in question will be grouped according to the principle whether associations between certain phonaesthemes and meaning of denotants are 1) relatively universal, i. e. typical of many languages and 2) typical of some languages. The data is acquired from numerous sources: analysis of sound functions performed by O. Jespersen (Jespersen 1964) and L. Bloomfield (Блумфилд 1990), and compound tables presented by S. Voronin (Воронин 1982) and M. Brēde (Brēde 1999).

Relatively Universal Sound Iconic Elements

- **Stops** convey an iconic impression of brevity and discontinuity, especially when used after short vowels.
- /l/ in the initial position often represents the tongue movements in the process of licking (English: *lick, lap*; Latvian: *laizīt, lakt*; Russian: *лизать, лакать*).
- /s/, /ʃ/ almost always appear in words representing sucking (of liquid by mouth) (English: *suck, sip*; Latvian: *sūkt, sūkāt*; Russian: *сосать, всасывать*. /s/ may also imply hissing.
- /r/ often represents vibration directly or approximately (r-colouring) (English: *tremble, shiver, quiver*; Latvian: *drebēt, trīcēt*; Russian: *дрожать, трястись*).
- **The labial consonants /p//b/ and the rounded (labial) vowels /o//u/** are often used to represent round objects (English: *ball, buoy, bubble*; Latvian: *bumba, burbulis*; Russian: *бублик, бубен, булка*).
- **Labial consonants** often together with labial vowels with the lips protruded signify blowing. Such combinations as *pu-* and *fu-* are frequently used (English: *pooh-pooh*; Latvian: *pūst*; Russian: *фукать*).
- The perception of **low vowels** is often accompanied by the impression of something big, wide, massive, dark.
- /a/ is associated with largeness.
- **High vowels**, on the contrary, imply a lighter colour, smaller size.
- /i/ very often serves to indicate something small, light, insignificant or weak.

Sound Symbolism in Grammar

Apart from sound symbolism appearing at the lexical level, i. e. sound symbolic words, many scholars point out that sound symbolism may appear also in grammar, i. e. at the morphological level. Such tendencies as to express the imperative mood with the help of the shortest form of the verb possible, to reduplicate morphemes of a verb in order to identify reduplication of movement or its prolonged character, to use diminutive suffixes in order to signify the size of objects are considered to be iconic (cf. Воронин 1982; Скаличка 1990).

In general, reduplication is considered to be one of the most vivid instances of sound symbolism. E. Sapir points out:

Nothing is more natural than the prevalence of reduplication, in other words, the repetition of all or part of the radical element. The process is generally employed, with self-evident symbolism, to indicate such concepts as distribution, plurality, repetition, customary activity, increase of size, added intensity, continuance (Sapir 1959, 76).

Another instance of sound symbolism in Germanic languages is the so-called RL-formant of the verb. The idea is that the phonemes /r/ and /l/ appearing as suffixes in a verb may imply continuity of a movement or repetitive activity.

The continuity of a sound is frequently indicated by *l* or *r* after a stopped consonant. (Jespersen 1964, 398)

The existence of this phenomenon has been also justified by other scholars (cf. Блумфилд 1990, 135; Marchand 1959; Koziol 1937 in Воронин 1982). S. Voronin describes the functions of /r/ and /l/ in sound iconic words in the following way:

/r/ and /l/ are sound iconically valid. In sound imitative lexis /r/ and /l/ perform the common function of expression of multiplicity, repetitive activity and sound, and, consequently, it means that they have sound symbolic iterative (итеративное) meaning. (Воронин 1982, 116)

Having considered what functions certain phonemes and phoneme clusters as well as suffixes have in relation to the representation of certain meaning conclusions concerning the nature of the root of sound symbolic words may be made: the root of SSWs alike to the root of SIWs may be decomposed into smaller meaningful units (cf. Блумфилд 1990, 134; Worf 1956 in Воронин 1990). Thus, contrasting sound symbolic words in different languages it is of greater importance to compare certain phonemes and phoneme clusters they comprise rather than whole roots.

Conclusions

The phonetic structure of sound symbolic words is to a great extent conditioned by conventions of a particular language. Certain sounds and sound clusters are associated with a particular meaning only because there is a certain similarity in the meaning of the words containing them. The sound

symbolic value is ascribed to certain sounds and sound clusters following the principle of analogy rather than the principle of imitation. Occasionally there are similarities in the phonetic structure of sound symbolic words in different languages. However, the phonetic structure of sound symbolic words is largely language specific.

The above presented review of the functions of certain phonemes and phoneme clusters may be referred to in the process of further contrastive analysis of the English, Latvian and Russian sound iconic systems. This information may appear extremely useful for the solution of translation problems that may arise as a result of incompatibility of sound iconic systems in the source and target languages, as it may help to work out a consistent approach to the treatment of such phenomenon as linguistic iconicity in translation.

References

- Brēde 1999** – **Brēde, Maija**. Phonosemantic Approach to Text Analysis (English-Latvian). *Valoda, Humanitārās fakultātes IX Zinātniskie lasījumi*. Riga : LU, 1999.
- Crystal 1994** – **Crystal, David**. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. USA : Penguin, 1994.
- Jespersen 1964** – **Jespersen, Otto**. *Language. Its Nature, Development and Origin*. USA : The Norton Library, 1964.
- Katamba 1994** – **Katamba, Francis**. *English Words*. New York : Longman, 1994.
- Fiske 2000** – **Fiske, John**. *Introduction to Communication Studies*. GB : Routledge, 2000.
- Sapir 1959** – **Sapir, Edward**. *Language*. USA : A Harves Book, 1959.
- Smirnova 2009** – **Smirnova, Tatjana**. Onomatopoeia in Contrastive Perspective. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 13 (2). Liepāja : LiePA, 2009.
- Trask 1999** – **Trask, Robert Lawrence**. *Key Concepts in Language and Linguistics*. New York : Longman, 1999.
- Блумфилд 1990** – **Блумфилд, Леонард**. Типы сочетаний морфем <на материале английского языка>. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.
- Вестерман 1990** – **Вестерман, Дидрих**. Звук, тон и значение в западноафриканских суданских языках. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.
- Воронин 1982** – **Воронин, Сергей**. *Основы фоносемантики*. Ленинград : ЛГУ, 1982.
- Воронин 1990** – **Воронин, Сергей**. Из истории изучения звукоизобразительности. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.
- Вундт 1990** – **Вундт, Вильгельм**. Речь. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.
- Граммон 1990** – **Граммон, Морис**. Звук как средство выразительности речи. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.
- Скаличка 1990** – **Скаличка, Владимир**. Исследование венгерских звукоподражательных выражений. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.

Хакулинен 1990 – Хакулинен, Лаури. Описательные слова <на материале финского языка>. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.

Якобсон 1990 – Якобсон, Роман. Звук и значение. *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании*. Ред. Воронин, С. Ленинград : ЛГУ, 1990.

SKAŅU SIMBOLISMS FONOSEMANTIKAS SKATĪJUMĀ

Kopsavilkums

Rakstā sniegta skaņu ekspresivitātes pētījumu vēsture, kā arī aplūkota skaņu simbolizējošo vārdu sistēma trīs valodās, analizēta un apspriesta fonosemantikas pieeja skaņu simbolisma pētīšanai. Izpētītas fonēmu un fonēmu kopu ekspresivitātes funkcijas un atspoguļoti analīzes rezultāti, kas raksturo angļu, latviešu un krievu skaņu simbolizējošos vārdus fonosemantikas skatījumā. Raksta mērķis ir noteikt universālās, daļēji universālās un individuālai valodai raksturīgās skaņu simbolizējošo vārdu pazīmes trīs valodās.

EIROPAS SAVIENĪBAS DOKUMENTU VALODA MIGRĀCIJAS JOMĀ LATVIJĀ UN LIETUVĀ

Migrācijas un patvēruma joma paplašinātajā Eiropas Savienībā (turpmāk tekstā – ES) daudzās valstīs ir izveidojusies par jaunu sociāli politisku nozari. Tāpēc ir nepieciešams saskaņot (dažās valodās – arī izstrādāt) nozarē lietoto terminu definīcijas un izstrādāt un/vai izvēlēties katras valsts lingvistiskajam kontekstam visatbilstošākos terminus. Migrācijas jomas speciālisti ir vienisprātis, ka nepieciešama viena vārdnīca, kas apvienotu dažādos dokumentos un dažādu nozares organizāciju darbā izmantotos terminus. Līdz šim ar migrācijas un patvēruma jomu saistītus terminus savā darbā un tekstos ir lietojušas dažādas starptautiskas organizācijas Eiropā (piemēram, Starptautiskā Migrācijas organizācija) un pasaulē (piemēram, Apvienoto Nāciju Organizācija), kā arī tie ir izmantoti dažādu valstu normatīvajos aktos un ES dokumentos. Tādējādi daudzos gadījumos viens un tas pats termins ir lietots ar atšķirīgu nozīmi. Terminu izstrāde migrācijas un patvēruma jomā pašlaik notiek gan kopīgajā ES līmenī, gan katrā valstī, tai skaitā – Latvijā un Lietuvā.

Terminu atšķirīgo nozīmi ietekmē arī dokumentu tapšanas process. Viena dokumentu daļa (piemēram, ES tiesiskie akti: līgumi, direktīvas, Komisijas paziņojumi un ziņojumi, atzinumi u. tml.) parasti tiek sagatavota dalībvalstu valodās, izmantojot ES tulkošanas dienestus. Ir dokumenti, ko sagatavo Latvijas ierēdniecība latviešu valodā (piemēram, „Politikas ziņojums par migrācijas un patvēruma situāciju Latvijā 2008. gadā”, Rīga, 2009. gada jūnijā). Vēlāk šie ziņojumi tiek tulkoti iesniegšanai koordinējošās institūcijās ES. Vēl vienu dokumentu grupu veido dokumenti, ko Latvijas ministriju ierēdniecība sākotnēji sagatavo angļu valodā (piemēram, „Solidaritātes un migrācijas plūsmu pārvaldīšanas pamatprogramma 2007.–2013. gadam”), bet pēc apstiprināšanas ES institūcijās atbildīgajā ministrijā dokuments tiek pārtulkots latviešu valodā Latvijas sabiedrības vajadzībām, potenciālajiem programmas lietotājiem un projektu realizētājiem. Atsevišķa dokumentu grupa ir arī dažādi nolikumi, pavēles, rīkojumi, atļaujas, iestāžu iekšējie dokumenti u. c. lietišķo rakstu veidi, kas šajā rakstā netiks aplūkoti.

Pirmo grupu visās dokumentu valodu versijās raksturo ES dokumentiem noteiktās formālās prasības saistībā ar to struktūru. Visi dokumenti strukturēti identiski: vienāda uzbūve, vienāds lapaspušu skaits, pārsvarā vienāds rindu skaits (pat garums) rindkopās un teksta apjoms apakšnodaļās (sk. arī Muriēne 2008, 184 un Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata 2006, 81 (turpmāk tekstā –TATR 2006)).

Paplašinoties starptautiskajiem kontaktiem, arvien vairāk jādomā par terminoloģijas starptautisko harmonizēšanu (Skujiņa 2002, 195). Rakstā sniegts ieskats jaunākajā dokumentā, kurā apkopoti galvenie migrācijas un

patvēruma jomā lietotie termini – *Asylum and Migration Glossary – A tool for better comparability – produced by the European Migration Network, July 2009* (publicēta 2010. gada janvārī, turpmāk tekstā – AMG 2010). Vārdnīcas mērķis – saskaņot tajā iekļautos terminus un definīcijas un panākt vienotu izpratni par tiem starp ES dalībvalstīm. Jaunu terminu izstrādei un terminoloģijas sakārtošanai parasti ir lietderīgi veidot nozaru terminoloģijas darba grupas, kurās tiek iesaistīti nozares speciālisti, kvalificēti terminologi un valodnieki (TATR 2006, 79). AMG izstrādājusi īpaši šim nolūkam no Eiropas Migrācijas tīkla nacionālo kontaktpunktu pārstāvjiem veidota darba grupa, vajadzības gadījumā pieaicinot ekspertus. Vārdnīcu paredzēts papildināt un izveidot patvēruma un migrācijas jomas tezauru.

Plānotā analizētās vārdnīcas mērķauditorija ir ne tikai speciālisti, bet arī visplašākā sabiedrība kopumā. Terminoloģija pēdējā gadsimta gaitā dažādu sabiedrisku un politisku procesu, kā arī vispārējā izglītības līmeņa un tehnikas un tehnoloģiju attīstības rezultātā ir kļuvusi par leksikas jomu, kuru plaši izmantoto ne tikai pētnieki un profesionāļi. J. Sīlis pat secina (Sīlis 2009, 131), „ka termini, kas agrāk raksturoja runātājus ar augstāko izglītību, tagad sastopami arī tikai pamatizglītību ieguvušu fiziskā darba darītāju un pirmsskolas bērnu leksikā”. Kā atzīst J. Sīlis „terminam bez nosaukšanas un definēšanas funkcijām vienmēr piemītusi arī komunikatīvā funkcija, ko tradicionālā valodniecība (arī tradicionālā terminoloģija) nav ignorējusi pilnībā, taču ilgu laiku atstājusi bez pienācīgas ievēribas. 20. gs. terminoloģijas teorijā viena no galvenajām problēmām bijusi standartizācija (Vīnes skola), taču 20./21. gs. mijā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta terminoloģijas lomai komunikatīvo un kognitīvo situāciju daudzveidībā” (Sīlis 2009, 120). Mūsdienās termini tiek pētīti to funkcionēšanas dabiskajā vidē – kā specializētajā, tā arī nespecializētajā rakstu un mutvārdu valodā. Balstoties uz dažādu mūsdienu pašmāju un ārvalstu zinātnieku secinājumiem, atzīts, ka termini savā ziņā ir attālinājušies no klasiskā sistemātiskuma un nepārprotamības saistībā ar to, ka mūsdienās viens un tas pats termins tiek lietots gan specializētajā, gan nespecializētajā saziņā (Sīlis 2009, 131).

Vārdnīcā pašlaik iekļauti 300 termini patvēruma un migrācijas jomā angļu valodā ar tulkojumu (terminu ekvivalentiem (TATR 2006, 10)) 17 ES valodās. Izmantotie terminu avoti: ES direktīvas, regulas, lēmumi un Eiropas Komisijas definīcijas; dažādu ES institūciju (*Eurostat, FRONTEX, EUROJUST, EUROPOL* u. c.) definīcijas; starptautiskās konvencijas, līgumi un protokoli (Eiropas Padome, Starptautiskā Krimināltiesa u. c.); *ILO, IOM, OECD, UN* u. c. starptautisku organizāciju iepriekš izstrādātie termini un definīcijas; dažādos atbilstošos ES projektos un juridisko personu dotas definīcijas; pašas darba grupas dalībnieku darināti termini un definīcijas; citas vārdnīcas: *ILO Thesaurus, Oxford English Dictionary, the Oxford Dictionary of Law* (AMG 2010, 4–6). Atsevišķas sadaļas šajā vārdnīcā veltītas avotu aprakstam, nozīmju atšķirību skaidrojumam un norādei uz termina lietojumu (sk. 1. tabulu).

AMG 2010 šķirkļa piemērs (Avots: AMG 2010, 12)

Alien	AT/DE: Drittstaatsangehöriger (EU context), Ausländer/Fremder (globally) CZ: cizinec DK: udlænding EE: Välismaalane ES: Extranjero FI: ulkomaalainen FR/BE: étranger GR: αλλοδαπός HU: Külföldi IE: eachtrannach IT: straniero LT: Užsienietis LV: ārzemnieks NL/BE: vreemdeling PL: cudzoziemiec PT: Estrangeiro SE: utlänning SI: tujec SK: cudzinec	In EU-context: A person who is not a national of a Member State of the European Communities. Globally: A person who is not a national (native or citizen) of a given state (IOM Glossary on Migration) Synonym: Foreigner, non-citizen, non-national	Schengen acquis (EU context)
-------	--	---	------------------------------

Vārdnīcā orientēties palīdz un terminu un jēdzienu savstarpējo sakarību parāda arī dažādas norādes un saīsinājumi, piemēram, S (*synonym*): savstarpēji aizvietojami termini; BT (*Broader Term*) – plašākas nozīmes termins: norāda uz saikni starp specifisko terminu un plašākas nozīmes terminu; NT (*Narrower Term*) – šaurākas nozīmes termins: norāda uz saikni starp plašākas nozīmes terminu un specifisko terminu; saistītais termins (*Related Term*): norāda attiecības starp terminu pāriem, kas nav savstarpēji hierarhiski saistīti, bet ir asociatīvi saistīti, un saikne starp tiem nozīmē to, ka alternatīvais termins var tikt lietots sastādot/ierakstot rādītāju vai labojot to dokumentā (AMG 2010, 7).

Vārdnīcas izstrādātāji ir apzinājušies, ka vienmēr nav iespējams vienmēr nodrošināt adekvātu termina tulkojumu visās ES valodās. Novērojams arī, ka vairākās dalībvalstīs var būt vienlaicīgi vairāki termina tulkojumi/ekvivalenti atkarībā no tā, vai atsauces avoti ir nacionālās likumdošanas akti vai ES tiesību akti. Šajos gadījumos vārdnīcā iekļauti abi termini, norādot kontekstu (ES vai nacionālo), kurā katrs no tiem tiek izmantots. Ir gadījumi, ka pat tajās dalībvalstīs, kurās tiek lietota viena valoda, iespējamās terminoloģiskas atšķirības (piemēram, Austrijā un Vācijā, Francijā un Beļģijā, Nīderlandē un Beļģijā). Vārdnīcā iekļauti valstij raksturīgie termini.

Aplūkojot latviešu un lietuviešu valodas terminus, tika ņemti vērā tālāk minētie raksturojuma aspekti.

Terminrade:

vispārlietojamās leksikas izmantojums;
saīsinājumu izmantojums;
paskaidrojošo vārdkopu lietojums termina funkcijā;
neoficiālu apzīmējumu izmantojums terminu funkcijā;
terminsalikteņu veidošana;
netulkotu citu valodu vārdu izmantojums terminu funkcijā.

Citi aspekti:

paralēlterminu lietojums un sinonīmija;
terminu nozīmju atbilstība.

Vispārlietojamās leksikas izmantojums

Gan latviešu, gan lietuviešu valodā pārsvarā gadījumu vērojams vispārlietojamās leksikas izmantojums terminu funkcijās³³:

angliski: Absconding (Risk of); lietuviski un latviski: LT: Slapstymosi pavojus; LV: aizbēgšanas risks (AMG 2010, 9);

angliski: Accommodation Centre; lietuviski un latviski: LT: Priėmimo centras; LV: Izmitināšanas centrs (AMG 2010, 10);

angliski: Adult; lietuviski un latviski: LT: Pilnametis; LV: pieaugušais (AMG 2010, 11);

angliski: Asylum; lietuviski un latviski: LT: Prieglobstis; LV: patvėrums (AMG 2010, 13).

Nokļūstot termina funkcijā, vārda nozīme sašaurinās (piemēram, terminam ‘patvėrums’) un/vai iegūst citas papildus nianšes (piemēram, ‘protu apykaita’).

Saīsinājumu izmantojums

Vārdnīcā līdz ar terminu tulkojumu dots arī nozares dokumentos izmantotais termina saīsinājums (angļu valodas termina abreviatūra), piemēram:

angliski: Asia-Europe Meeting (ASEM);

pārējās ES oficiālajās valodās: EE: Aasia-Euroopa kohtumine (**ASEM**); ES: Conferencia Asia-Europa (**ASEM**); FI: **ASEM** (Aasian ja Euroopan yhteistyöfoorumi); IE: Cruinniú na hÁise agus na hEorpa (**ASEM**); IT: **ASEM** Meeting Asia-Europa; LT: **Azijos ir Europos susitikimas** (**ASEM**); LV: **Āzijas-Eiropas sanāksme**; NL/BE: **ASEM** (Asia Europe Meeting); PL: **ASEM** (Asia Europe Meeting); PT: Cimeira **ASEM**; SE: **ASEM** (Asia-Europe Meeting); SK: Fórum Ázia-Európa (AMG 2010, 13).

Jāpiezīmē, ka vārdnīcā iekļautajos terminos abreviatūra ir tikai angļu valodas terminam, kas saglabāta arī vairāku citu ES valodu termina sastāvā, tai skaitā – lietuviešu valodā.

Paskaidrojošo vārdkopu vai vārdkopterminu lietojums

Paskaidrojošo vārdkopu vai vārdkopterminu lietojums šajā vārdnīcā ir populārs paņēmiens jēdzienu definēšanai ES valodās. Piemēram:

angliski: Brain Drain; lietuviski un latviski: LT: Protų nutekėjimas; LV: kvalificēta darbaspēka aizplūšana uz ārzemēm (AMG 2010, 24);

angliski: Brain Circulation; lietuviski un latviski: LT: Protų apykaita; LV: kvalificēta darbaspēka cirkulācija (AMG 2010, 23);

---

³³ Šeit un turpmāk visos piemēros saglabāts lielo sākumburtu, slīpinājuma, pēdiņu un iekavu lietojums atbilstoši AMG 2010.

angliski: Brain Waste; lietuviski un latviski: LT: Protų netekimas; LV: kvalificēta darbaspēka nodarbināšana zemākas kvalifikācijas darbā (AMG 2010, 25);

angliski: Asylum application (Examination of an); lietuviski un latviski: LT: Prašymo suteikti prieglobstį nagrinėjimas; LV: Patvēruma pieteikuma izskatīšana (AMG 2010, 16).

Dažkārt paskaidrojuma daļā gan latviešu, gan lietuviešu valodā lietotas pat plašākas sintaktiskās vienības, piemēram: *overstayer* – latviski ‘persona, kura uzturas valstī ilgāk par noteikto laiku’, lietuviski ‘asmuo, viršijęs teiseto buvimo laikotarpį’. Šis paņēmiens ir atzīstams adekvāta tulkojuma nodrošināšanai un palīdz izvairīties no kalku lietošanas.

Neoficiālu apzīmējumu izmantojums

Neoficiālu apzīmēju izmantojums vārdnīcā kaut arī reti, tomēr ir sastopams, piemēram:

angliski: Asylum Shopping; lietuviski un latviski: LT: Ieškojimas, kur geriau gauti prieglobstį; LV: patvēruma „šopings” (AMG 2010, 17).

Šis paņēmiens norāda uz vārdnīcas izstrādātāju grūtībām atrast adekvātu tulkojumu. Bez izvērsta paskaidrojuma (šajā gadījumā – ‘patvēruma procedūras ļaunprātīga izmantošana’) plašākai mērķauditorijai šāds apzīmējums nav saprotams. Vārdnīcas pilnveides procesā šādi „termini” noteikti ir aizstājami ar valodas lingvistiskajai sistēmai un literārajām normām atbilstošiem ekvivalentiem.

Salikteņu izmantošana

Terminu ekvivalences nodrošināšanai vārdnīcā veiksmīgi tiek izmantoti salikteņi. Dažos gadījumos novērojama nekonsekvence starp radniecīgiem terminiem. Piemēram, vārdkopā un saliktenī līdzīgas nozīmes izteikšanai izmantots cits vārds:

angliski: Border crossing; lietuviski un latviski: LT: Sienos kirtimas; LV: robežšķērsošana (AMG 2010, 22);

angliski: Border Crossing Point; lietuviski un latviski: LT: Sienos kirtimo punktas; LV: Robežpārejas punkts (AMG 2010, 22).

Robežu iespējams gan šķērsot, gan pāriet, tāpēc abi vārdi nozīmes ziņā ir sinonīmi. Lietojot citu vispārlietojamās leksikas vārdu minētajā latviešu valodas terminsalikteņa piemērā, iespējams, tiek norādīta nozīmes atšķirība, jo nelegāla robežšķērsošana (šādā gadījumā robeža ir pārvarams šķērslis) ir iespējama ne tikai oficiālajos robežpārejas punktos.

Netulkotu citu valodu vārdu izmantojums terminu funkcijā

Novērojama nekonsekvence citu valodu vārdu atveidē latviešu vai lietuviešu valodā. Parasti tie ir starptautiski lietoti latīņu (arī franču) valodas izteicieni, kas saglabāti oriģinālrakstībā, piemēram:

angliski: Refugee (*de facto*); lietuviski un latviski: LT: pabėgėlis (de facto); LV: de facto bēglis (AMG 2010, 131);

angliski: Refugee *sur place*; lietuviski un latviski: LT: pabėgėlis sur place; LV: sur place bēglis (AMG 2010, 139).

Dažkārt šie paši (un citi latīņu valodas cilmes) izteicieni ir pārtulkoti (dažkārt – nepamatoti), piemēram:

angliski: Population (de facto); lietuviski un latviski: LT: Giventoju skaičius (de facto); LV: klātesošie iedzīvotāji (AMG 2010, 116);

angliski: Population (de iure); lietuviski un latviski: LT: Giventoju skaičius (de iure); LV: Juridiskie iedzīvotāji (AMG 2010, 117);

angliski: Ius sanguinis; lietuviski un latviski: LT: kraujo teisė; LV: asinsradniecība (AMG 2010, 87);

angliski: Ius soli; lietuviski un latviski: LT: Žemės teisė; LV: zemes princips (AMG 2010, 87).

Paralēlterminu lietojums un sinonīmija

Paralēltermini ir gan sinonīmi, piemēram:

angliski: Absconding; lietuviski un latviski: LT: Slapstymasis/pasislėpimas; LV: aizbēgšana (AMG 2010, 9);

angliski: Adaptation; lietuviski un latviski: LT: Adaptacija/prisitaikymas; LV pielāgošanās (AMG 2010, 10),

gan ar atšķirīgu nozīmi atkarībā no iespējamā dokumenta konteksta:

angliski: Adoption; lietuviski un latviski: LT: Įsivaikinimas/įvaikinimas; priėmimas (susitarimo); LV: adopcija (dependants)/pieņemšana (accords) (AMG 2010, 11).

Sinonīmu pārus veido gan mērķvalodas vārdi, gan mērķvalodas vārds un atbilstošais aizgūvums vai netulkots citas valodas vārds, piemēram:

angliski: Absconding; lietuviski un latviski: LT: Slapstymasis/pasislėpimas; LV: aizbēgšana (AMG 2010, 9);

angliski: Regularisation; lietuviski un latviski: LT: reguliarizacija/iteisinimas; LV: legalizācija (AMG 2010, 139).

angliski: Population (de facto); lietuviski un latviski: LT: Giventoju skaičius (de facto); LV: klātesošie iedzīvotāji (AMG 2010, 116).

Terminu nozīmju atbilsme

Izmantojot vārdkopas terminu funkcijā, ir meklēta pēc iespējas pilnīgāka nozīmju atbilsme. Paskaidrojošo daļu vai sinonīmu apzīmējumu tulkojumā atdala ar kolu vai defīsi, piemēram:

angliski: Barcelona Process: Union for the Mediterranean; lietuviski un latviski: LT: Barselonos procesas: Viduržemio jūros regiono valstybių sąjunga; LV: Barselonas Process: Vidusjūras reģiona valstu savienība – Savienība Vidusjūrai (AMG 2010, 18).

Termins latviešu valodā ir neveiksmīgs, paskaidrojošā daļa aiz domu zīmes ir mēģinājums to saīsināt, taču piedāvātais risinājums neatbilst latviešu valodas izteiksmei.

Novērojams, ka latviešu un lietuviešu valodā izraudzīti atšķirīgas cilmes aizgūvumi angļu valodas termina tulkošanai, piemēram:

angliski: Regularisation; lietuviski un latviski: LT: reguliarizacija/iteisinimas; LV: legalizācija (AMG 2010, 139).

Par valodas un vārdu pragmatiku var runāt, kad mutvārdu vai rakstveida teksts tiek speciāli veidots ar kādu īpašu uzdevumu un nolūku. Nozīmīga loma ir laikmetam, situācijai un modei – katram laikmetam ir raksturīgas vispārīgas frāzes, lai radītu iespaidu par aktualitāti, progresīviem uzskatiem u. tml. Kādu vārdu aktualizēšanu bieži nosaka atbilstošu vārdu lietošana starptautiskajā komunikācijā. Kontekstā šie vispārīgie vārdi „konkretizējas”, tie ir palīgi teksta izveidē, kaut arī neapliecina valodas

jaunradi un bagātību. Pētījumā „Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti” starp populārākajiem mūsdienās aktualizētajiem terminiem nosaukti *mehānisms*, *instruments* u. c. (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008, 70):

mehānisms ‘mechanism’: pulksteņa mehānisms. Domāšanas mehānisms, pārvaldes mehānisms.

Šis termins atrodams arī starp AMG piedāvātajiem tulkojumiem/terminu ekvivalentiem latviešu un lietuviešu valodā:

Mutual Information Mechanism (MIM) – LT: Tarpusavio keitimosi informācija *mechanizmas* (MIM); LV: Savstarpējās informācijas apmaiņas *Mehānisms* (AMG 2010, 109).

Nozīmes skaidrojums angļu valodā:

This is a mechanism for the mutual exchange of information concerning national measures in the areas of asylum and immigration that are likely to have a significant impact on several Member States or on the European Union as a whole. The mechanism also allows for the preparation of exchanges of views and debates on such measures (AMG 2010, 109).

Mūsu dienās praktiskajā sociāli ekonomiskajā saziņā viens no visvairāk „ekspluatētajiem” vārdiem ir termins *iniciatīva*, to atrod arī starp migrācijas terminu vārdnīcā piedāvātajiem tulkojumiem latviešu un lietuviešu valodā:

Migration Routes Initiative – LT: Migrācijās maršrutu *iniciatyva*, LV: „migrācijas ceļu” *iniciatīva* (AMG, 106). Nozīmes skaidrojums angļu valodā: *Work along the main migratory routes through a particular region and towards the EU is identified and takes into account the need to work in close collaboration with the third countries along these routes; **Migration, Asylum, Refugees Regional Initiative (MARRI)** – LT: Migrācijās, prieglobsčio ir pabēgēliu regioninė *iniciatyva*, LV: Migrācijas, patvēruma, bēgļu reģionālā *Iniciatīva* (AMG 2010, 107).*

Nozīmes skaidrojums angļu valodā:

Deals with the issues of migration management in the Western Balkans by promoting closer regional cooperation and a comprehensive, integrated, and coherent approach to the issues of migration, asylum, border management, visa policies and consular cooperation, refugee return and settlement in order to meet international and European standards. MARRI's top priority is the enhancement of regional cooperation in its fields of activities among countries in the region, as a vital part of EU integration process and in line with the Thessaloniki Agenda for the Western Balkans. Participating states are Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, the former Yugoslav Republic of Macedonia, Montenegro and Serbia. Since 2004, MARRI came to function through two mechanisms: the MARRI Regional Forum – providing political and framework support to the Initiative and the MARRI Regional Centre in Skopje – carrying out practical cooperation and activities of MARRI and supporting the implementation of the decisions reached by the Regional Forum (AMG 2010, 107).

ES ietekmē minētajiem latviešu valodas vārdiem mainās nozīme, piemēram, terminus *iniciatīva*, *mehānisms* vai *stratēģija* lieto arī kā dokumenta nosaukumu.

Aplūkojot piemērus, jāsecina, ka dominējošā ir terminu komunikatīvā funkcija. Raksturojot *kompetenci* un *sniegumu* (izmantojot N. Čomska terminus), jāatzīst, ka migrācijas jomas terminu vārdnīcas veidotāju galvenais

mērķis ir bijis nodrošināt spēju komunicēt bez pārpratumiem šajā nozarē (funkcionālo kompetenci), kādēļ arī ir bijuši nepieciešami dažkārt pat ļoti izvērsti paskaidrojumi (konteksts), lai termini būtu vienādi saprotami dažādu valstu vienas jomas profesionāļiem, gan arī sabiedrībai kopumā. Šie paskaidrojumi bieži norāda uz iespējam nākotnē atrast valodā sinonīmu formulējumu vispārinātajā (paplašinātajā) nozīmē lietoto terminu aizstāšanai, piemēram, *Migrācijas, patvēruma, bēgļu reģionālā Iniciatīva* ir ‘migrācijas un patvēruma pārvaldība Rietumbalkānu reģionā’, ‘*migrācijas ceļu iniciatīva* – ‘cieša sadarbība ar trešajām valstīm galveno migrācijas maršrutu uzraudzībā/ pārvaldībā’, *Savstarpējās informācijas apmaiņas Mehānisms* – ‘savstarpējās informācijas apmaiņas sistēma’ u. tml.

Ideālos apstākļos jaunizveidotam terminam jāapmierina: gan visi mūsdienu terminoloģijas izveides kritēriji, gan jaunā termina lietošanas ērtuma kritērijs, gan kritērijs, kas nosaka jaunā termina lietošanas saderību ar visa runātāju kopuma ‘ikdienas terminoloģiskās uzvedības’ tradīciju (Sīlis 2009, 120–121). Ideāls termins ir monosemantisks un neatkarīgs no konteksta.

Protams, AMG atrodami arī termini, kas kopumā atbilst mūsdienu prasībām. Piemēram:

Exploitation – LT: Išnaudojimas, LV: izmantošana (AMG, 66); **Migration Flow** – LT: Migracijos srautas, LV: migrācijas plūsma (AMG 2010, 105) u. c.

Noslēgumā jāsecina, ka arī migrācijas jomas tekstos no *snieguma* viedokļa terminradē vērojams klasiskā sistemātiskuma un nepārprotamības trūkums kā specializētajā, tā nespecializētajā saziņā. To ietekmējušas dažādās tradīcijas, noteikumi un principi, starptautiskā saziņas situācija, daudzu valstu sabiedrībai un speciālistiem jaunais objektīvais saturs un konkrēto valodas izteiksmes līdzekļu lietošanas paņēmieni kopums.

Secinājumi

Vārdnīcas galvenais mērķis ir rast kopīgu nozīmes izpratni terminiem dažādās ES valodās, tāpēc nav meklēts īsākais un koncentrētākais izteiksmes veids un tulkojums reizēm ir paskaidrojums, nevis termins.

Novēršams un lietošanā neērts ir neoficiālu apzīmējumu izmantojums terminu funkcijā no valodas normas viedokļa, un arī to nozīme bez paskaidrojuma nav saprotama.

Terminu paskaidrojošās daļas dažkārt ir mēģinājums izteikties īsāk, taču īsinātais variants nav pieņemams no latviešu valodas labskanības un normu viedokļa.

Terminu ekvivalentu izvēles principi latviešu un lietuviešu valodā ir līdzīgi un norāda uz grūtībām adekvāti pārtulkot angļu valodas terminu mērķvalodā.

Avoti un literatūra

Angļu-latviešu vārdnīca 2000 – Angļu-latviešu vārdnīca. Atbildīgā redaktore Irēna Birzvalka. Rīga : Izdevniecība Jāņa sēta, 2000.

AMG 2010 – Asylum and Migration Glossary – A tool for better comparability. Produced by the European Migration Network, January 2010.

Murienė 2008 – **Murienė, Lina**. Verstinių Europas Sąjungos teisės aktu ir kitų dokumentų pavadinimų tipai. *Kalbos kultūra*, 81. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2008, 170.–184. lpp.

Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008 – **Nītiņa, Daina, Iljinska, Larisa, Platonova, Marina**. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie faktori*. Rīga : RTU, 2008.

Komisijas paziņojums 2007 – KOMISIJAS PAZIŅOJUMS PADOMEI, EIROPAS PARLAMENTAM, EIROPAS EKONOMIKAS UN SOCIĀLO LIETU KOMITEJAI UN REĢIONU KOMITEJAI. Trešais gada ziņojums par migrāciju un integrāciju. Briselē, 11. 9. 2007, COM(2007) 512 galīgā redakcija.

Sīlis 2009 – **Sīlis, Jānis**. *Tulkojumzinātnes jautājumi*. Teorija un prakse. Ventspils : VA, 2009.

Skujiņa 2002 – **Skujiņa, Valentīna**. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : LVI, 2002.

Svešvārdu vārdnīca 1999 – *Svešvārdu vārdnīca*. Atbildīgais redaktors Juris Baldunčiks. Rīga : Jumava, 1999.

TATR 2006 – *Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata*. Rīga : TTC, 2006.

Treimane 2006 – **Treimane, Inese**. Eiropas Savienības dokumentu tulkošana – lingvistisku un sociālpolitisku jautājumu krustpunkts. *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*. Rīga : LZA, 2006, 350.–357. lpp.

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU, VVA, 2007.

Interneta resursi

<http://www.emn.lv/lv/>

<http://eur-lex.europa.eu>

LANGUAGE OF EU DOCUMENTS IN FIELD OF MIGRATION IN LATVIA AND LITHUANIANIA

Summary

Migration and asylum field in enlarged European Union is one of social political issues that need a lot of attention from legislative as well as from terminological point of view concerning special texts in the field. Many definitions must be elaborated and appropriate terms have to be chosen corresponding to the linguistic context of the particular country and new terms must be harmonised among different countries. *Asylum and Migration Glossary – A tool for better comparability* – produced by the European Migration Network, July 2009 gives overview of the situation and ways these problems are tackled. Particular study is focused on the analysis of means used there to create terms, such as: use of general lexis, abbreviations, use of descriptive parts, unofficial and non-translated words and phrases of other languages etc., as well as use of parallel terms and synonymy, equivalence of meanings and other aspects. Many of methods used in Glossary are not acceptable in the Latvian as well as in the Lithuanian standard language. In general, the tendencies of choice of term equivalents are similar in the Latvian and Lithuanian languages and show difficulties to find adequate translation of English terms into target language.

REPLIKŲ NUTRAUKIMAI DIALOGUOSE

Pastaraisiais metais vis labiau domimasi ne tik dialogu grožiniuose kūrinuose (Klioštoraitytė 2006), bet ir dialogo tipologijos principais (Jurgutienė 2003; Stončienė, Žilionis 2006; Šumskytė 2006). Reikia pastebėti, kad ne visos dialoginio kalbėjimo ypatybės vienodai domina tyrinėtojus, juos ypač domina tipišką dialogo požymis – pašnekovo nutraukimas ar pertraukimas pokalbio metu. Dialogo nutraukimas – vienas įdomiausių komunikacijos atvejų, paliečiantis įvairius jos aspektus: dialoge dalyvaujančių asmenų amžių (vaikai labai dažnai pokalbyje nutraukia vienas kitą), visuomeninį rangą (labiau tikėtina, kad socialiai hierarchiškai aukščiau stovintis žmogus pertrauks žemiau stovintį asmenį, o ne atvirkščiai), pokalbio temą (tiek vyras, tiek moteris bus linkęs / linkusi nutraukti dialogo dalyvį ar dalyvę, jeigu jis/ji jaučiasi toje srityje pakankamai kompetentingas; šiuo atveju dominuojantis veiksnys yra būtent kompetencija, o ne lytis) ir kt. Pastarųjų metų darbuose atkreiptas dėmesys į vyrų ir moterų vaidmenis dialoge, ypač tais atvejais, kada vienas kalbančiųjų pertraukia kitą kalbantįjį, įsiterpdamas į pirmojo kalbėtojo posakius.

Straipsnio tikslas – paanalizuoti replikų nutraukimo tipus dialoguose, kuriuose kalbasi vyras su moterimi.

Tyrimo medžiagą sudaro Egono Lyvo (*Egons Līvs*) romano „Velniakaulio dvyniai“ ir jo motyvais Alanto Grikevičiaus sukurto filmo „Jausmai“³⁴ dialogai.

Dialogas apibrėžiamas ir suvokiamas kaip dviejų ar daugiau veikėjų pokalbis ar individų verbaliniai mainai literatūros kūrinyje (Vaskelienė 2007, 121–126). *Tyrimo problemą* ir savotišką intrigą sudaro tai, kad nors dialogo modelis yra labai paprastas, tačiau teorinė schema *pirmasis pašnekovas + antrasis pašnekovas + pirmasis (trečiasis ir t. t.) pašnekovas* atspindi tikrai idealybę, o ne realias situacijas.

Pašnekovo nutraukimu komunikacijos akte vadinamas reiškinys, kada vienas ar keli pokalbio dalyviai pradeda kalbėti tada, kai pradėjęs kalbėti anksčiau dar nebaigė savojo pasakymo. Daugelis lyčių komunikacijos specialistų mano, kad pagrindinė tokios elgsenos funkcija – sutrukdyti kalbančiajam užbaigti savąją repliką ir perimti pokalbio iniciatyvą į savo rankas.

Tyrinėjimai rodo, kad tos pačios lyties partnerių dialoguose dažnesnė yra sinchronizacija, o kalbantis skirtingiems partneriams – nutraukimas.

---

³⁴ Filmo premjera įvyko 1968 m. sausio 1 d. Trukmė 90 min. Scenarijus Vytauto Žalakevičiaus, režisieriai Almantas Grikevičius, Algirdas Dausa. Vaidina aktoriai: Regimantas Adomaitis, Juozas Budraitis, Regina Paliukaitytė, Eugenija Bajorytė, Bronius Babkauskas ir kt. „Jausmai“ laikomas vienu geriausių lietuvių vaidybinių filmų. Režisierius Almantas Grikevičius 2009 m. pelnė Lietuvos Nacionalinę kultūros ir meno premiją.

Manoma, kad nutraukimas turi tikslą išmušti pašnekovą iš sklandaus pasikeitimo replikomis ir priversti nutilti – po pertraukimų dialoguose, kuriuose kalba tos pačios lyties komunikantai, pauzė truputį trumpesnė negu dialoguose, kuriuose dalyvauja skirtingų lyčių atstovai (atitinkamai 1,21 : 1,35 sek., žr. Coates 1993, 146).

Kalbėtojo nutraukimai dialoge labai įvairūs ir jų tyrėjai skiria tokius pagrindinius tipus: 1. Tyčiniai nutraukimai, pažeidžiantys kalbančiojo teises, kada vienas dialogo dalyvių nori pokalbyje dominuoti. Tokie nutraukimai savo ruožtu skirstomi į sėkmingus ir nesėkmingus nutraukimus. 2. Nutraukimai, rodantys, kad norima pokalbyje dalyvauti ir palaikyti partnerį. Tokie nutraukimai rodo aktyvų dalyvavimą pokalbyje: įsiterpia temą tikslinantys klausimai, temos papildymas, pavyzdžių iš asmeninės patirties davimas, netgi juokai, neturintys ironijos ar sarkazmo atspalvio. 3. Racionalūs neutralios paskirties įterpiniai: *atsargiai*, *karšta* ir pan. 4. Pertraukimai, kurių tikslas – papildomos informacijos gavimas arba turimos informacijos patikslinimas. 5. Pertraukimai, rodantys, kad pašnekovo informacija yra suprata ir/arba kad jai pritariama. 6. Pertraukimą gali lemti skubotas atsakymas, atsirandantis entuziastingai įsijungiant į pokalbį, ypač jeigu tas entuziazmas susijęs su pašnekovo teigiama ar neigiama emocija. 7. Pokalbį gali pertraukti ir vadinamieji „mistiming errors” (nesavalaikiai posakiai, žr. Coates 1993), įsiterpiantys klaidingai interpretavus trumpą kalbančiojo pauzę, nors pastarasis nori tęsti mintį. Kadangi dialogas yra gyviausia kalbėjimo forma, pašnekovo nutraukimo būdų esama labai įvairių, tačiau juos visus galima nesunkiai suklasifikuoti į dvi dideles grupes: (1) kada dviejų (ar daugiau) pašnekovų tekstai yra vienalaikiai, (2) kada posakiai yra tik iš dalies vienalaikiai ir eina vienas po kito.

Lyčių komunikacijos tyrinėtojų pastebėta, kad yra didžiulis skirtumas, ar pokalbyje dalyvauja vienos lyties ar skirtingų lyčių atstovai. Mokslo literatūroje pabrėžiama ne tik kalbos, bet ir ta kalba kalbančiojo individo, priklausančio vienai ar kitai lyčiai, problema. Komunikacijos teorijoje (apie tai žr. Tannen 2007, 152–190, ypač 153–155), nagrinėjančioje dialogus, apibrėžti du svarbūs replikų nutraukimo būdai: vieno teksto *uždėjimas* ant kito teksto (*overlap*) ir pašnekovo pasakymo *nutraukimas* (*interruption*). Teksto *uždėjimas* (*overlap*) – tai dviejų (gali būti ir daugiau) kalbėtojų tekstų simultaniškumas, t. y. vienalaikiškumas: jį matome tada, kada antrasis kalbėtojas pradeda pasakymą truputį anksčiau negu pirmasis kalbėtojas baigia savąjį pasakymą. Tokiais atvejais pirmojo ir antrojo kalbėtojų segmentai kurį laiką skamba vienu metu. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad neretai toks simultaniškumas nėra laikomas kalbėtojų teisių pažeidimu ir traktuojamas kaip savaimė suprantamas dalykas arba jo netgi nepastebima. Antrasis atvejis – *nutraukimas* (*interruption*) būna tada, kai antrasis kalbėtojas savo pasakymą pradeda pirmajam kalbėtojui dar toli gražu nepabaigus savo minties. *Nutraukimai* sugriauna (ar tikrai apgriauna) kalbėjimo modelio simetriškumą.

Ką rodo vienalaikis kalbėjimas? Esama daugybė situacijų, kada antrojo teksto „uždėjimas“ ant pirmojo kalbėtojo teksto yra palaikymo ir bendradarbiavimo liudijimas. Šiai kategorijai priklauso minimalūs tokio tipo, kaip *aha, gerai, taip, toliau* (skatinimas), pasakymai. Šiuos žodelius (pertarus) gali lydėti arba pakeisti neverbaliniai ženklai – linksėjimas galva ir pan., rodantys pozityvų požiūrį į kalbantįjį. Tokiais atvejais susiduriama su empatija, t. y. įsijautimu į kito žmogaus pasaulį. Šiuolaikinėje psichologijoje vyrauja požiūris, kad empatija būdingesnė moterims, pvz., įsiterpiančios „O Dieve!“ Žinoma, toli gražu ne visada tokie žodeliai reiškia pritarimą: priklausomai nuo intonacijos jie gali reikšti ir sarkazmą. Kartais vienalaikį kalbėjimą lemia kalbėjimo maniera, įpročiai, pašnekovui priimtinas polifoninis bendravimas, pvz., moterų kalbėjimo modalumas, intonacijos, pauzės, jų užpildymas neverbaliniais ženklais. Kalbėjimo neapibrėžtumas leidžia atsirasti vienalaikiam kalbėjimui kaip savitai pagalbai. Kartais vienu metu nuskambanti replika leidžia pokalbį pagyvinti, išsiaiškinti situaciją ir pan.

Vieno kalbėtojo teksto „uždėjimą“ ant kito kalbėtojo teksto nelengva atskirti nuo pokalbio partnerio nutraukimo, todėl tiek Egono Lyvo romane „Velniakaulio dvyniai“, tiek filme „Jausmai“ išskirti tokie trys replikų nutraukimo būdai vyrų ir moterų dialoguose: 1. Vienas pokalbio dalyvis savo tekstą „uždeda“ ant kito pokalbio dalyvio teksto pakartodamas pirmojo kalbėtojo žodžius. 2. Antrasis dialogo dalyvis nutraukia pirmąjį „tuščia“ sintagmine grandimi (isteriškas juokas, vardo pakartojimas). 3. Antrasis kalbėtojas staiga nutraukia pirmojo temą keisdamas temą arba stabdydamas pirmojo pasakojimą.

Pirmasis atvejis: vienas pokalbio dalyvis savo tekstą „uždeda“ ant kito pokalbio dalyvio teksto pakartodamas pirmojo kalbėtojo žodžius.

Pakartojimais klausimas sustiprinamas, Zanda net neleidžia pasakyti, ko ji nenorėtų girdėti, todėl dar kartą „uždeda“ savo klausimą.

Keli pavyzdžiai (paryškinta cituojant – D. V.):

1 epizodas

[..]

– Kodėl tu čionai **atvažiavai**? – grimzdamas į miegą, Kasparas girdi Zandos balsą. Iš tokio balso nieko nesuprasi – ar tai klausimas, ar priekaištas. [..]

– **Atvažiavau**... – nutęsia jis atsainiai.

– Ji tave **pametė**?

– **Pametė**? Iš kur tu tą ištraukei?

Zanda tylėdama grįžta prie tinklo ir atsisėda.

– Kodėl tu **atvažiavai** čionai? – dar kartą klausia Zanda, klausia taip primygtinai, lyg Kasparas ką norėtų nuslėpti nuo jos. (VD, p. 69)

[..]

2 epizodas

– Zanda...– jis šnibžda.[..] Andrejis lyg iš didelio nuotolio girdi tylų, priekaištaujančią balsą.

– Ar **tu žinotai**, apie ką aš tą akimirką galvojau?

– Zanda...

– **Tu žinotai**? Būk gi vyras ir pasakyk!

Andrejis papurto galvą.

– Ne, taria jis – iš kur **aš galiu žinoti**?... Aš tik žiūrėjau į tave ir netikėjau, kad tu... kad **tu mano žmona**. Įtempti Zandos pečiai atslūgsta. [..]

– **Tavo žmona**...– [..] ne kokia aš **tau žmona**, Andreji. [..]

– Tu vis dar galvoji **apie Kasparą**?

Klausimas toks netikėtas, jog Zanda net šypteli.

– **Apie Kasparą**? Aš?

Šypsena ant Zandos lūpų užlūžta. (VD, p. 106)

[..]

Labai panaši dialogų, kuriuose vienas pašnekovas kartoja kito pašnekovo žodžius, struktūra:

3 epizodas

– **Įsiveržiau** į tavo namus nė neprašyta, po teisybei.

– Kodėl **įsiveržei**?

– Taip jau yra.

– Tu **nepatenkinta** kuo?

– Kodėl **nepatenkinta**? (J)

4 epizodas

– Ką man daryti, jei man **gera** su tavimi?

– Nebus **gera**.

– Man jau **gera**.

– Eik lauk, paleistuve tu. (J)

Šie pavyzdžiai rodo, kad pašnekovo teksto kartojimas, kuris gali būti interpretuojamas kaip *vienalaikis kalbėjimas*, gali būti interpretuotas daugiareikšmiškai, pvz., *vienalaikiu kalbėjimu* pašnekovas ne tik palaikomas ar nutraukiamas pretenduojant į bendradarbiavimą. Kartais vienas iš pokalbio dalyvių gali (ir netgi privalo) įspėti pašnekovą, kad jis nesuprato pokalbio temos ar jo klausimo. Tokiais atvejais galime kalbėti apie santykinai neutralius pertraukimus (2 epizodas). Klausime išgirdus vardą „*apie Kasparą*“ skubama perklausti, pakartoti klausimą: „*Apie Kasparą? Aš?*“. Nesupratus temos, klausimo ar norint keisti temą, išsisukti iš jos, vartojami įvardžiai, kartojamas vardas, dialoge ima vyrauti vienskiemeniai žodžiai, suteikiantys savotišką koloritą ir rodantys vieno iš partnerių jaudinimąsi.

Vienskiemeniais žodžiais, kurie gali priklausyti įvairioms kalbos dalims, vyrai ir moterys rodo skirtingus siekius: pastarosios nori pabrėžti suinteresuotumą pokalbiu, tuo tarpu vyrai tokius žodelius pasilieka „po pauzės“ – taip pademonstruojama, kad arba pokalbio dalyviui ne visiškai pritariama, arba kad vyras nėra sudomintas tuo pokalbiu.

Dialogo pertraukimas neabejotinai paliečia labai svarbią kontrolės ir dominavimo temą, nutraukimu dažniausiai norima perimti pokalbio iniciatyvą. Tačiau pats nutraukimo nustatymas yra gana komplikotas, nes pokalbio nutraukimas ar įsiterpimas į jį gali reikšti ir šiltus santykius (trečiajame epizode tai pavyksta, ketvirtajame nepavyksta – tai liudija baigiamoji vyro pasakyta frazė „*Eik lauk, paleistuve tu*”). Paprastai kalbant apie pokalbio partnerio nutraukimą *pakartojant pašnekovo ką tik ištartą atkarpą*, būtina atkreipti dėmesį į du dalykus: *pirma*, kiek laiko kalbėjo vienas ar kitas partneris, kaip tiek vienas, tiek kitas anksčiau reagavo į pokalbio pertraukimą, *antra* (tai svarbiausioji aplinkybė), koks buvo nutraukimo tikslas – galimas dalykas, kad tas tikslas buvo pokalbio palaikymas (neįmanoma ilgą laiką tik klausytis kalbančiojo, pastarasis tai gali palaikyti partnerio abejingumu), nepritarimas ir pan. Šios visos aplinkybės gali būti reikšmingos tik aiškiai suvokus ir įrodžius, kad vieno iš partnerių teisės buvo akivaizdžiai pažeistos. Visiškai įmanoma situacija, kad pertraukimu kaltinamas partneris tokios intencijos, t. y. noro nutraukti pašnekovą, apskritai neturėjo.

Antrasis atvejis: antrasis dialogo dalyvis nutraukia pirmąjį „tuščia” sintagmine grandimi (isteriškas juokas, vardo pakartojimas).

Pvz., 5 epizode Kasparas nutraukia pats save ir pereina prie kitos temos, rodos, Zandos teisės pažeistos, o ji juokiasi. Zanda irgi pertraukia Kasparą (epizode ryški pauzė) vėl juokdamasi. Vienas kalba, kitas bando tik juoktis, pertraukti. Galima teigti, kad teisės pažeistos abiejų pokalbio dalyvių:

5 epizodas

[..]

– Mes su Andreju esam susituokę,– tarė ji,– todėl tau nepriderėjo grįžti čionai... O savo vaikų verčiau man nerodyk. Pasiimk juos ir...išeik iš Andrejo namų. Ir daugiau čia nebeateik!

– Aš neturiu kur eiti, Zanda, [..].

– Zanda...

– Išeik! Aš negaliu prisiliesti prie jų! Aš nenoriu!

– Tu, Zanda, esi kvailė,– be apmaudo tyliai tarė Kasparas.– Tu visada buvai kaip ir trenkta...

– Cha-cha-cha! – garsiai nusikvatojo Zanda ir žengė žingsnį arčiau prie jo.

– Cha-cha! – juokėsi Zanda, ir jos kvėpavimas, karštas ir negailestingas, degino Kasparo veidą.

[..] (VD, p. 71)

Taigi: kas ką nutraukia? Reikia pastebėti, kad vienas dalykas – kas ką pertraukinėja pokalbyje ir visai kitas dalykas – stereotipas, kas ką pertraukinėja. Paprastai vyrauja nuomonė, kad moterys, kadangi jos plepesnės, pertraukinėja vyrus. Kad ir kaip būtų interpretuojamas kalbos nutraukimas ar įvairaus pobūdžio įsiterpimai į kalbą, paprastai jie traktuojami kaip nedraugiškas veiksmas pašnekovo atžvilgiu. Kalbos atkarpos nutraukimas, ypač „tuščia” sintagmine grandimi, neretai laikomas agresija,

pažeidžiančia kito (savotiškos „aukos“) teises. Tannen (Tannen 2007, 155) manymu, tokia nuomonė atsiranda todėl, kad į kalbančiojo teksto atkarpą įsiterpia metakalbiniai pranešimai, rodantys, jog pokalbio partneris negerbia savojo pašnekovo, kad jam pokalbis neįdomus ar netgi nemalonus, kad norima pakeisti temą.

Trečiasis atvejis: antrasis kalbėtojas staiga nutraukia pirmojo temą, keisdamas temą arba stabdydamas pirmojo pasakojimą.

6 epizodas

[..]

– Štai kas liko: keturios rankos, keturios akys.

– Ji tave pametė? (J)

[..]

Šis konkretus dialogas į filmą yra perkeltas iš romano (plg. pirmąjį epizodą), tačiau pakartojimą, esantį romane (*Moters klausimas: Ji tave pametė? – Vyro atsakymas: Pametė? Iš kur tu tą ištraukei?*), filme pakeičia ilga pauzė.

7 epizodas

– Aš negaliu gyventi po vienu stogu su tavimi ir tais tavo pypliais.

– Ką beveiksi! Teks! (J)

8 epizodas

– Kasparai, o aš galiu tau padėti? Aš tau surasiu vietą, kur galėsi gyventi.

[..] (J)

9 epizodas

– Dvyniai visada šlykštu. Du šmotai to paties gabalo. Nenatūralu kažkaip.

– Nežiūrėk!

[..] (J)

Ar šiuo atveju buvo pokalbio nutraukimas? Pašnekovas nutraukiamas todėl, kad su juo vienu ar kitu klausimu nesutinkama. Tokioje situacijoje pašnekovas negali laukti, kol įsivyras tylą arba bus pritarta. Šiuo atveju pokalbio ar frazės nutraukimas gali būti laikomas nežymėtuju opozicijos nariu ir hierarchiškai privalomu. Galima daryti išvadą, kad pokalbio metu nutraukimo suvokimą formuoja nevienodai vertinama situacija, nutraukimą galima traktuoti kaip bendradarbiavimą. Šiame epizode *pauzės* – vienas svarbiausių dalykų. Galbūt vienas pašnekovas yra įpratęs prie trumpesnių, kitas – prie ilgesnių pauzių. Tokiu atveju vienas mano, kad pokalbis buvo pertrauktas, o kitas – kad tiesiog buvo įsiterpta. Jeigu dialogo dalyvis nėra įpratęs prie ilgų pauzių (arba jeigu jis yra įpratęs prie labai trumpų pauzių), jis tarsi pertraukia kitą neleisdamas (bent jau iš pirmo žvilgsnio) jam kalbėti, tačiau iš tikrųjų jis tikrai bando užpildyti ne kartą stojusią neįaukią tylą.

Nagrinėjant pavyzdžius galima būtų laukti, kad labai „aštrūs“ romano dialogai bus perkelti į filmą, tačiau taip nėra. Romane Zandos ir Kasparo dialogai yra kupini įtampos, juose nėra jokio jų santykių dviprasmiškumo,

įtampa šalinama pašnekovo nutraukimais, staiga nemotyvuotai keičiant temą ar atvirai rodant isteriją. Filme Zandos „antrininkė” Agnė Kasparui nuolat siūnčia užuominas (pvz., kad „vienam bus šalta miegoti”), siūlo pagalbą, bet vėlgi tuo pačiu metu įžeidinėja, tyčiojasi, netgi išduoda Kasparą valdžiai, pameluoja, kad jis atvežęs su savimi du (iš tikrųjų jis atvežė tikrai vieną) vokiečius... Filme vienas įdomiausių pertraukimo atvejų – pertraukimas norint partneriui pritarti, tačiau žodžiai, reiškiantys pritarimą, kartais yra suvokiami kaip nutraukimas, nes pokalbio metu pašnekovai vienas su kitu rungtiasi, lenktyniauja, kovoja ir pan. Dažniausiai pašnekovas, kuriam norima pritarti, įtaria, kad iš jo norima atimti žodį, ir nutyla, nes negali toleruoti tam tikros kakofonijos. Jam nemalonūs du tuo pačiu metu skambantys balsai. Greitas kalbėjimas ir pauzės taip pat sukuria diskomfortą, priverčia pašnekovą imtis pokalbio nutraukimo.

Išvados

Vienalaikis kalbėjimas (vieno teksto „uždėjimas“ ant kito teksto) liudija partnerio palaikymą ar norą su juo bendradarbiauti (ypač tos pačios lyties partnerių dialoguose).

Kalbantis skirtingų lyčių partneriams akivaizdesnis pašnekovo nutraukimas, siekiant dominuoti arba pašnekovas nutraukiamas todėl, kad jis nesuprato pokalbio temos ar partnerio klausimo.

Moteris kalbėdama labiau orientuojasi į komunikacijos partnerio pasakymus, į komunikacinį bendradarbiavimą.

Dialogo metu vyras labiau orientuojasi į savo paties anksčiau pasakytus žodžius, į komunikacinę konkurenciją.

Vyrų ir moterų dialogai Egono Lyvo romane ir jo motyvais sukurtame filme „Jausmai” radikaliai skiriasi, pastarajame pokalbis dažnai pertraukiamas nutylėjimais.

Šaltiniai

VD – Līvs, Egons. *Velnakaula dvīņi*. Rīga, 1966. Cituojama pagal: **Lyvas, Egonas.** *Velniakaulio dvyniai*, Vilnius : Vaga, 1969. Vertė Milda Zukmanienė.

J – Jausmai. Kino filmas. Režisieriai Almantas Grikevičius, Algirdas Dausa. Lietuvos kino studija, 1968.

Literatūra

Coates 1993 – Coates, Jennifer. *Women, men and language*. N.Y. : Longman, 1993.

Jurgutienė 2003 – Jurgutienė, Aušra. Dialogas su tekstu, *Lituanistika*. T. 4 (56), 2003, 79–88.

Klioštoraitytė 2006 – Klioštoraitytė, Rasa. Dialogų tipai Piero Paolo Pasolinio romane „Teorema”. *Literatūra*, 2006, t.48 (4), 2006, 92–100.

Stončienė, Žilionis 2006 – Stončienė, Dalia Marija., Žilionis, Juozas. *Dialogo struktūros ir genezės refleksija*, Pedagogika, t. 84, 2006, 44–47.

Šumskytė 2006 – Šumskytė, Gražina. Dialogo tipologija ir profesinio bendravimo užsienio kalba mokymas. *Santalka. Filologija. Edukologija*. T. 14 (2), 2006, 66–72.

Tannen 2007 – Tannen, Debora. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. N. Y. : Harper Collins Publishers, 2007.

Vaskelienė 2007 – Vaskelienė, Jolanta. *Trumpas teksto lingvistikos žodynas*. Šiauliai : Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

INTERRUPTION OF REMARKS IN DIALOGUES

Summary

A dialogue is one of the most interesting and lively forms of speaking. The most striking peculiarity of dialogical speech is interruption of collocutor's remarks: the rights of a collocutor are trespassed in some cases, and in other cases the aim of the interruption is keeping of contacts or the revision of the topic of the conversation. The remarks of a male and a female in the dialogues of Egons Līvs' novel "Velniakaulio dvyniai" and in the Lithuanian film "Jausmai" created according to the mentioned work are analysed in the article.

The analysis of dialogues in the novel and in the film showed that the vicissitude of dialogues varies between the interruption of the remark and the desire to continue the talk in the desirable direction.

The collocutors sometimes strive to speak simultaneously, and the later desire is implemented by repeating text segments. The repetition can be "superimposed" on the remark of the partner, forbidding him/her to explain anything, the personal name is repeated, the interruption of the talk by hysterics or laugh and so on.

On the other hand, the repetition of the same words or phrases (this phenomenon is more frequent in the film) is often intended to strike up a conversation, id est for a phatic function.

Though, more "sharp" dialogues in comparison with the novel could be expected in the film "Jausmai", they are not developed in the film, the sharpness of the talk is emphasized by silence, but not by concrete expressions.

The general feature of the dialogues in Egons Līvs' novel and the film is considered to be *the interruption of the collocutor*, when the partners of *different* genders talk. The collocutor is interrupted on purpose to dominate or because he/she does not understand the topic of the talk or the partner's question.

DZEJAS TULKOJAMĪBA: KRUSTPUNKTI DZEJAS VALODĀ

Rakstā sniegts ieskats dažos dzejas tulkojamības jautājumos, aplūkojot, kā valoda darbojas, kā tā realizējas dzejolī, jo atdzejošanā kā tulkošanas metodē ir svarīgi ieraudzīt dzejoļa valodu kā veselumu, kurā līdztekus lingvistiskajam līmenim pastāv arī autora un valodas attieksmes, autora un kultūrvides attieksmes, autora poētiskā koncepcija. Tik plašs dzejoļa valodas izpausmju aptvērumš atdzejotājam nepieciešams, lai varētu pretendēt uz iespējami pilnīgu dzejoļa stilistikas izpratni ceļā uz adekvātu atdzejojumu. Poētiska teksta funkcionālā specifika nosaka tādas valodas vides veidošanos, kurā katram elementam mēdz būt raksturīga vienlīdz būtiska nozīme un intensitātes pakāpe.

Džordžs Steiners (*George Steiner*) norāda, ka „katrs teksta lasīšanas akts jau pats par sevi ir tulkošana, t. i., interpretēšana” (Steiner 1975, 45). Tātad teksta vai tā tulkojuma izmantošana ir dinamisks process, kurā tulkotājs nav galaprodukta radītājs, bet tikai svarīgs starpposms, kas nodrošina iepriekšējo posmu (oriģinālteksta un tā nozīmes esošajā kultūras un valodas situācijā) sasaisti ar turpmākajiem posmiem, kuros interpretācija un teksta nozīmes attīstība turpinās.

Tulkošanas teorija rāda, ka Rietumu tradīciju raksturo divas pretējas koncepcijas. Pirmā no tām ir netulkojamības koncepcija. Viens no pamatargumentiem ir valodas īpašības, kuras nav iespējams pilnā apjomā iztulkot citā valodā jeb ka tulkošana nenovēršami ir saistīta ar nozīmes zudumiem. Piemēram, Romans Jakobsons (*Roman Jakobson*) atzīst, ka dzeja jau pēc definīcijas ir netulkojama, ir iespējams tikai radošs pārlūkums (Jakobson 1959, 115). Atzītais lingvistiskās skolas tulkošanas teorētiķis Džons Ketfords (*John Catford*) pievēršas tulkojamībai jaunā perspektīvā (Catford 1965). Viņš norāda, ka lingvistiskā netulkojamība izriet no avotvalodas (AV) un mērķvalodas (MV) atšķirībām, savukārt kultūras netulkojamību nosaka atbilstošu situacionālo modeļu trūkums MV. Tulkojamības teorijās lingvistiskie un kultūras faktori gan saplūst, gan iegūst arvien lielāku nozīmi. Ķīnas translatoģis Ši Avei (*Shi Awei*) uzskata, ka netulkojamības piekritējus var iedalīt divās grupās: vieni strikti tic oriģinālteksta neaizskaramībai, bet otri – noteiktas valodas nozīmes un formas vienotības absolūtumam (Awei 2005). Un saskaņā ar šādu ideālistisku nostāju viņi tulkošanā nepieļauj nekādus papildinājumus vai zudumus, kas ir nenovēršami tulkošanas procesa elementi.

Tomēr, iespējams, pats spēcīgākais tulkojamības arguments ir pats tulkošanas fakts. Jānis Sīlis raksta: „Viss, kas saistās ar verbālo saziņu, tomēr ir vismaz daļēji tulkojams. Tādā gadījumā jāatzīst, ka pastāv kāds noteikts ideju, jēdzienu un interpretācijas modeļu kvantums, kas ir kopējs visām mūsdienu pasaules kultūrām un tātad arī to valodām.” (Sīlis 2001, 399)

Pievēršoties dzejas tulkojamībai, izklāstu būtu lietderīgi sākt ar atsauci uz trīs slavenu praktiķu – rakstnieku – atzinumiem: Sjūzenas Sontāgas (Sontāga 1964) apceri „Pret interpretāciju”, kuras pamatā ir ideja par interpretācijas kā pretenzijas uz mākslas tulkojamību noraidījums; Roberta Frosta (Frost, cit. pēc Ishov 2008, 1) slaveno apgalvojumu, ka „dzeja ir tas, kas zūd tulkojumā”, un Josifa Brodskā (Brodsky, cit. pēc Grol 2006, iv) atbildi, ka „dzeja ir tas, ko mēs iegūstam tulkojumā”. Tomēr R. Frosta un J. Brodskā apgalvojumi neizsaka tik pretēju būtību, kā tas sākotnēji varētu šķist, precīzāk sakot – abu pieeju apvienojumā meklējamas atbildes uz jautājumiem par atdzejošanu. Skatoties uz valodas, poētikas, autora un lasītāja, dažādo valodu un kultūru attieksmju telpu, piedāvātajā koordinātu sistēmā būtu jātiecas meklēt vispārīgus atskaites punktus, kas būtībā sakņojas valodas universāluma paradigmā. Turklāt, runājot par atdzejošanu tulkojumzinātnes un metodiskās pieejas kontekstā, svarīgi atcerēties, ka mākslas izpratne ir kategorija, kurā līdztekus intuitīvai refleksijai, identifikācijai un subjektīvai interpretācijai ir būtiskas gan daudzslāņainas valodas zināšanas, gan kultūrzināšanas. Pilnvērtīgs poētiskās telpas aptvērums dod iespēju atdzejotājam (un pēc tam – lasītājam) veidot tādu dzejoļa interpretācijas daudzskaldni, kas ir pietuvināts visiem oriģināldzejoļa slāņiem.

Dzejoļa vispārīgās analīzes vajadzībām tiek piedāvāts šāds iedalījums (pēc Ši Avei): vārdu un stilistisko līdzekļu izvēle; metrs un pantmērs; metaforas; mīts un simbols; izkātojums; vispārīgi elementi. Turpinājumā sniegts šī iedalījuma papildināts izvērsums.

Dzejoļa lingvistika un stilistiskie līdzekļi

- Izteiksmes līdzekļu un semantisko slāņu analīze.

Ši Avei norāda: dzejā vārdus izvēlas ne tikai denotatīvā, bet arī konotatīvā nolūkā, t. i., veidojot asociācijas un mērķtiecīgi organizējot dzejas teksta skaniskumu un ritmu.

- Dzejoļa satura un formas attieksmju analīze.

Marks Strands atzīst: „Forma visredzamāk atklājas satura un tēla darbībā jeb, citiem vārdiem sakot, sižetā un runas figūrās. Šis formas aspekts ir grūtāk apspriežams, jo nav tik viennozīmīgs; tā tas ir arī apgabalā, kur dzejoļi sasniedz savu vislielāko individualitāti un kur tie ir daudz personīgāki.” (Strands 2000)

- Dzejoļa metaforu un frazeoloģijas analīze.

Poētiskā tekstā tā var kļūt par īpaši lielu pārbaudījumu. Metaforu lietojumā savijas valodas, kultūras, autora poētiskās koncepcijas un stila aspekti, turklāt moderno virzienu dzejā metaforika nereti tiek veidota daudzpakāpju, kultūrreferenču un intertekstualitātes (alūziju) sistēmā.

- Skaņu raksta un fonētisko elementu tulkojamības analīze.

Zaudējumu un kompromisu jautājums atkal izvirzās priekšplānā. Piemēram, atskaņu analīzē jāņem vērā fakts, ka tās var piedalīties dzejas satura un konotācijas veidošanā. Praktisku piemēru par valodas darbību dzejā

sniedz Sjužena Sontāga: „Ar diviem vārdiem veidojot atskaņu pāri, starp tiem rodas zināmas attiecsmes. Pieņemsim, ka dzejoļa rinda beidzas ar vārdu *moon* (*mēness*). Dzejnieks sāk valodā meklēt atskaņu vai atbilstošu vārdu un agrāk vai vēlāk nonāk pie vārda *spoon* (*karote*). Sākumā šķiet, ka tas nekam neder, jo starp mēnesi un karoti nav acīmredzamas saiknes. Bet vai saikne tiešām nepastāv? Varbūt tomēr. Pirmkārt, tās ir nedzīvas lietas; abām piemīt metālisks spīdums. Jūs savienojat šos vārdus, un tas palīdz uzzināt kaut ko jaunu par šīm lietām – par mēness būtību un par karotes būtību. Un varbūt pat par šo lietu saiknes būtību.” (Sontag, cit. pēc Ishov 2008, 57)

Plašākā kontekstā būtiskas var izrādīties prosodijas atšķirības. Piemēram, attiecībā uz angļu un krievu valodu jau V. Žirmunskis (*Виктор Жирмунский*) ir norādījis: „Sievišķo (divzīlbīgo) vai daktilisko (trīszīlbīgo) atskaņu lietošana, nemaz nerunājot par vīrišķo (vienzīlbīgo) un sievišķo atskaņu miju, kas raksturīga krievu dzejai, ir ievērojami mazāk raksturīga angļu dzejā, kurā dominē vīrišķās atskaņas.” (Жирмунский 1975, 238)

Amerikāņu dzejnieks un atdzejotājs Dereks Valkots (*Derek Walcott*) norāda, ka būtu apšaubāma krievu dzejai raksturīgā heksametra saglabāšana angļu valodā, jo angļu dzejas tradīcijā šāds pantmērs ir raksturīgs komiskai, parodējošai vai ironiskai dzejai (Walcott 1988).

Simbolisms un mīta klātbūtne dzejā

Šis poētiskās valodas elements ar tā būtisko klātbūtni dzejas tekstā tikai daļēji uzskatāms par ekstralingvistisku, jo tas rod arī konkrētas atsauces un lingvistiskas izpausmes, un tam noteikti ir jāpievērš uzmanība atdzejošanas metodē. Dzejas kontekstā mīts būtu formulējams ļoti plaši – cilvēces vēstures, empīriskās pieredzes un kolektīvās apziņas lauku lietojums un iemiesojums subjektīvā priekšstatu sistēmā, kas vienlaikus gan izriet no kultūras simboliem, gan papildina šo kultūru ar jaunu simbolismu un priekšstatiem par to nozīmi. Līdz ar to kultūrizpratnes un tulkojamības jautājumā būtiski ir analizēt mītu ietekmi uz to, kā attiecīgās kultūras pārstāvji veido un paši interpretē priekšstatus par sevi un savu kultūru. Folkloru un zināšanas par folkloru ir viena no tiešākajām izpausmēm, kādā veidā kultūrtelpā pastāv kopīgi priekšstati un ar tiem saistītie simboli. Tieši tāpēc Brodskas dzejolim „То не Муза воды набирает.” pašas dzejnieka atdzejojumā ir ieviests dzejoļa nosaukums „Folk Tune” (Brodsky 2001, 273), lai angļu valodā lasošajiem dotu norādi uz dzejoļa satura un stila kontekstu, kas bez šādas norādes faktiski nebūtu uzminams.

Dzejoļa ritma (metra un pantmēra) analīze

Ir svarīga Ši Avei atziņa, ka emocionālai valodai pašai par sevi ir tendence būt ritmiskai. Līdz ar to var secināt, ka dzejas ritmiskums nav mākslīgs uzstādījums, bet dabiska un pamatota izpausme. Ši Avei izsmeltošā iztirzā pantmēra nozīmi: „Pantmērs ir ritma sistemātiska atkārtotāšanās. Tas veido un organizē saturu, un uzsver vārdus vai elementus, kas citādi paslīdētu

garām nepamanīti: jo spriegāks pantmērs, jo izteiksmīgākas var būt sīkās atkāpes no normas. Pantmērs atvieglo atcerēšanos, nosaka tempu, noskaņu, mazās svārstības dzejoļa telpā, aizrautību un ticamību, kas nav iespējama prozā.” (Awei 2005)

Turklāt dzejoļa ritma aspekts var būt nozīmīgs konkrēta autora kontekstā. Pats J. Brodskis norāda: „Время – источник ритма. [...] И чем более поэт технически разнообразен, тем интимнее его контакт со временем, с источником ритма”. (Бродский, cit. pēc Пироговская) Līdz ar to, zinot, kādu nozīmi klasiskās dzejas formas, ritma un skaņu raksta elementu saglabāšanai dzejā piešķīra Josifs Brodskis, katrs kompromiss šī dzejnieka atdzejojumos ir sverams ar to, cik attaisnojama būtu šo būtisko autora rokraksta pazīmju zaudēšana.

Dzejas teksta ekstralingvistiskā vide

Piemēram, dzejas procesa noteicošais virziens, poētisma paradigma un citi faktori, kas virza un ierobežo autora māksliniecisko izpausmi. Viens no būtiskiem faktoriem, kas tādējādi kļūst par atdzejošanas metodes sastāvdaļu, ir konteksts, kādā ir veidojusies autora stilistika. Piemēram, J. Brodskā stilu un ritmu lielā mērā ietekmē V. Odens (*W. Auden*) un E. Montāle (*E. Montale*), par kuru „neitrālo toni” (Бродский, cit. pēc Пироговская) viņš sajūsminās.

Šie četri elementi ir pirmais solis dzejoļa valodas vides skaidrošanā tieši tulkošanas kontekstā, turklāt tie atklāj arī būtiskākās atšķirības, piemēram, no juridiska teksta analīzes tulkošanā. Pievērsoties atdzejošanas praktiskajām problēmām un iespējamo risinājumu dažādībai, šajā rakstā izmantoti vairāki J. Brodskā dzejoļi un to tulkojumi latviešu un angļu valodā, lai ilustrētu dažādās dzejoļa valodas šķautnes, bez kurām nav iespējams pilnvērtīgi interpretēt dzejoļa semantiskos elementus, konotācijas un stilistiku. J. Brodskā dzejas intonācijas vienmērība un šķietamā stilistiskā neitralitāte sevī slēpj daudzšķautņainu kontekstu, kura pārradīšana MV apvienojumā ar precīzo metru un atskaņām atdzejotājam kļūst par smagu uzdevumu, turklāt nozīmīgs aspekts ir sarežģītā sintakse un gramatiskās transformācijas, ko, paradoksāli, J. Brodskis parasti spēj iemiesot plūstošā, ļoti ritmiskā tekstā; ne velti ir izstrādāti neskaitāmi pētījumi par Brodskā īpašo sintaksi.

Daži krustpunkti dzejoļu analīzē

- Darbs ar dzejoļa semantiku (kas neizbēgami savijas ar dzejoļa formas, stilistikas un ritma jautājumiem).

Piemēram, dzejoļa „От крайны к центру” rindā „[...] по осколкам бежал пустырями [...]” vārds „пустырь” atdzejotājam rada ievērojamas grūtības. Tā ir tukša, neapbūvēta vieta, arī – nezālēm aizaugusi vieta. Izpētot dzejoļa stilistiku un pantmēru, kļūst skaidrs, ka nav iespējams atveidojums, izmantojot vairākus vārdus. Šādos gadījumos izplatīts atdzejotāju paņēmiens ir izšķiršanās, piemēram, par jaunvārda, reti lietota vārda, apvidvārda

izmantošanu, kas vienlaikus kļūst par ieguldījumu vienā no būtiskākajām literatūras tulkošanas funkcijām – valodas bagātināšanā un attīstīšanā. Latviešu valodā (Brodskis 2009, 63) izmantots vārds „aizaudze”, savukārt, angļu valodā (Brodsky 1967, 37) – „sawdust”.

Trīs citus piemērus, kas turklāt atklāj dzejoļa leksikas un konotācijas savijumu, var minēt no dzejoļa "Ниоткуда с любовью" tulkojumiem latviešu valodā (Brodskis 2009, 139) un angļu valodā (Brodsky 2001, 103). Šo tulkojumu salīdzinošā analīze (viens tulkojums angļu valodā pieder pašam J. Brodskim) norāda gan uz būtiskām atdzejošanas pieejas atšķirībām, gan uz atšķirībām dzejoļa konotācijas un satura izpratnē. Pirmkārt, dzejoļa ievadvārds „ниоткуда” nes lielu dzejoļa semantiskā lauka svaru un visa dzejoļa centrālo uzsvaru. Būtiski saprast, ka šeit ‘nekuriene’ faktiski ir konkrēta ģeogrāfiska vieta, kurā atrodas liriskais tēls un kurai ‘nekurienes’ dramatisko kontekstu piešķir J. Brodskas biogrāfijas fakti – tā ir trimda kaut kur Amerikas dziļumos, svešatnē, izsūtījums aiz Dzelzs priekškara prom no savas valodas, prom no vēstulē uzrunātās sievietes. Šī telpas kategorija noteikti ir saglabājama atdzejojumā. Angļu valodā „nowhere” precīzi izpilda nepieciešamo funkciju, turpretī latviešu valodas atdzejojumā lietotais okazonālisms „neznokuriene”, šķiet, tomēr mazina semantisko piesātinājumu. Gan avotvalodas vārdā, gan angļu valodas atdzejojumā attiecīgi „ниоткуда” un „nowhere” semantiski apzīmē vietu, kurai paradoksālā kārtā piemīt pietiekami liela konkrētība: nekuriene; tieši šajā konkrētībā, kas apvienojas ar neaizsniedzamības un nepieejamības, bezcerības semantiku veidojas dzejoļa poētiskā spriedze. Savukārt latviešu valodas atdzejojumā lietotais vārds „neznokuriene” maina uzsvaru uz apjukumu un nenoteiktību telpā, kas turklāt neatbilst arī J. Brodskas dzejas tonim arī plašākā skatījumā.

Otrkārt, problēmātiska šajā dzejolī ir arī rinda „я любил тебя больше, чем ангелов и самого”. Atdzejotājs D. Veisborts (*Daniel Weibort*) angļu valodā izvēlējies šādu tulkojumu: „I loved you more than himself or his angels”, Māris Melgalvs: „es tevi mīlēju vairāk par eņģeļiem, vairāk par pašu”, bet pats J. Brodskis angļu valodā atdzejojis šādi: „I loved you better than angels and Him Himself”. Šie piemēri liecina, ka, iespējams, satura ziņā vistālāk no oriģināla ir palicis M. Melgalvs, jo viņa tulkojums „par pašu” saglabā salīdzinoši lielu neskaidrību par to, kas patiesībā ir domāts.

Treškārt, interesanta aina paveras rindas „как не сказано ниже по крайней мере” tulkojumos. D. Veisborta tulkojums: „which to say the least, isn't stated below”, bet M. Melgalva tulkojums: „lai nu kā zemāk ir sacīts, taču vismaz”, kas ne vien ir pēc nozīmes pretējs D. Veisborta tulkojumam, bet, šķiet, neatbilst arī teksta saturam krievu valodā, jo avotvalodas tekstā izteiktā doma – bet dzejoļa turpinājumā es tomēr centīšos par to klusēt – latviešu valodas atdzejojumā formulēta neskaidri.

- Darbs ar dzejoļa ritmu un skaņu rakstu.

Piemēram, ir jāņem vērā atšķirības krievu, angļu un latviešu valodas fonētikā. Viena no tām ir uzsvērtu zilbju skaits: pretēji angļu un latviešu valodai krievu valodā katram vārdam neatkarīgi no tā garuma ir tikai viens spēcīgs uzsvars, nav otra vai sekundāro uzvaru. Šādas atšķirības vismaz daļēji izskaidro, kāpēc atdzejojums no krievu valodas nav iespējams iegūt tikpat labskanīgu ritmu.

Cits darba posms ir atskaņu analīze. Piemēram, dzejolī „От крайны к центру” liela daļa atskaņu ir uzsvērti un ironiski „klabošas”: патефоном – саксофоном, лимонада – комбината. Zinot J. Brodskā virtuozo poētisko tehniku, šāda negaidīta stilistiskā iezīme noteikti ir jāņem vērā, jo tā ietekmē dzejoļa raksturu un intonāciju.

- Dzejoļa ģeogrāfija jeb norises vieta.

Piemēram, dzejolī „От крайны к центру” ir ļoti cieši saistīta ar dzejoļa tematiku, ideju un filozofiju. Turklāt ir būtiska ne tikai pati pilsēta – Sanktpēterburga, kas dzejolī nozīmē autora biogrāfijas klātbūtni, bet arī vietas, ko autors apraksta: tās ir nomales, industriālais ostas rajons, tikai pamazām – līdzīgi dzejoļa idejas virzībai – tuvojoties centram. Atdzejotājam šie faktori palīdz ne vien labāk izprast dzejoli, bet arī sagatavot adekvātu atdzejojumu.

- Kultūrzināšanu slānis.

Tas lielā mērā var noteikt atdzejojāja spēju brīvi strādāt ar dzejoli lingvistiskajā līmenī. Nereti tā ir intertekstualitāte vai gramatiski pārveidoti frazeoloģismi. Piemēram, dzejoļa „От крайны к центру” sākums „Вот я вновь посетил / эту местность любви [..]” ir tieša alūzija ar A. Puškina dzejoli „Вновь я посетил / тот уголок земли [..]”. Pārzinot Sanktpēterburgas kultūrvidi, ir viegli saprast ne vien to, ka rindā „Обвивается змей[..]” ir runa par Sanktpēterburgā esošo pieminekli Pēterim I, kurā čūska simbolizē naidīgos spēkus, bet arī uztvert rindas turpinājuma ironisko nokrāsu.

- Konteksta un konotāciju izpratne.

Jau iepriekš minētie piemēri parāda, kā dzejoļa valodā tiek iemiesots konteksts un konotācijas. Līdztekus tiešajam semantiskajam slānim un stilistiskajai izteiksmei jāņem vērā citi dzejoļa valodas telpas elementi: pilsētvide, autora attieksme pret to un iemiesojums dzejā; biogrāfija; dzejoļa noskaņa un koncepcija – attieksme, pieredze un virzība, kādu autors ir izmantojis konkrētajā dzejolī, jo tie visi tiek realizēti dzejoļa valodā. J. Brodskā dzejolī „От крайны к центру” būtisks pavediens ir alūzija ar A. Puškina dzejoli, kurā dominē romantismam un patētikai raksturīgs epitets un metaforu kopums, valoda pauž patriotismu, dzimtenes un likteņa sentimentu. J. Brodskā dzejoļa analīze atklāj, ka atsauce uz A. Puškinu ir karikatīva, ironiska; J. Brodskis ļauj pasīronijai un kariķē pārspīlētu jūsmību. Ja netiek pamanīta alūzija ar A. Puškina dzejoli, pārējais darbs ar dzejoļa valodu var ciest neveiksmi, jo trūkst izpratnes gan par šī dzejoļa kontekstu kultūrvidē, gan par dzejoļa kopējo konotatīvo nozīmi.

Dzeja ir pasaules un īstenību daudzskaitliskuma manifestācija valodā. Dzejā nekas nav iespējams ārpus valodas, taču – paradoksāli – dzeja nebūt nav tikai valoda tradicionālās lingvistikās analīzes izpratnē. Atdzejošana nav jaunas valodas un kultūras telpas radīšana, būtiskās izmaiņas ir saistītas tieši ar dažādu faktoru sastatāmību – valodā, kontekstā, kultūrā, autora–valodas un autora–lasītāja attieksmēs.

Labs pētījumu sākumpunkts ir Marka Stranda teiktais: „Varbūt, ka dzejolim jākalpo par metaforu nezināmajam un tā izprašana nozīmē atgūt nezināmo. Varbūt, ka ir nepieciešams paturēt atstatus dzejoļa pirmavotu, lai dzejolis turpinātu dzīvot kā neizsmeļams artefakts. (Lai arī vārdi var apzīmēt lietas vai darbības, kopā tie var pārstāvēt pavisam ko citu — neizteikto, līdz šim nezināmo vienību, kuras piemērs ir dzejolis.) Vēl vairāk — varam sacīt, ka punkts, līdz kuram dzejolis tiek izskaidrots vai pārfrāzēts, ir tieši tas pats punkts, kurā tas pārstāj būt dzejolis. Ja no dzejoļa nekas nav palicis pāri, tas kļūst par parafrāzi sev pašam un lasītāji tā vietā, lai piedzīvotu dzejoli, sastapsies tikai ar tā parafrāzi. Un tieši šī iemesla dēļ dzejoļiem ir jāpastāv ne tikai valodā, bet arī aiz tās.” (Strands 2000)

Orģinālkonteksta interpretācijā ir svarīgi saglabāt būtiskās pazīmes, lasītājam neradot nepamatotus lingvistiskus vai pastarpinātus šķēršļus. Formas un cita veida izmaiņas svarīgi iegaumēt principu, ka, pirmkārt, jācenšas sasniegt iespējami lielu tuvinājumu teksta konotācijai un tās radītajam efektam, otrkārt, tekstā kā elsktralingvistiskais elements jāaglabā autora individualitātes klātbūtne.

Avoti

Brodskis 2009 – Brodskis, Josifs. *Dzejas izlase*. Rīga : Neputns, 2009.

Brodsky 2001 – Brodsky, Joseph. *Collected Poems in English*. Manchester : Cacenet Press Limited, 2001.

Brodsky 1967 – Brodsky, Joseph. *Elegy to John Donne and Other Poems*. London : Longmans, 1967.

Brodsky 1973 – Brodsky, Joseph. *Selected Poems*. London : Harper&Row, 1973.

Literatūra

Awei 2005 – Awei, Shi. *Translatability and Poetic Translation*, 2005 [skatīts 2009. g. 7. aug.]. Pieejams: <http://www.translatum.gr/journal/5/translatability-and-poetic-translation.htm>

Catford 1965 – Catford, John C. *A linguistic theory of translation*. London : Oxford University Press, 1965.

Grol 2006 – Grol, Regina. Introduction. In: Frajlich, Anna. *Between Dawn and the Wind*. 2nd ed. Austin : Host Publications, Inc., 2006, iv. lpp.

Ishov 2008 – Ishov, Zakhar. ‘Post-horse of Civilisation’: Joseph Brodsky translating Joseph Brodsky. *Towards a New Theory of Russian-English Poetry Translation*. Promocijas darbs. Berlīne, 2008 [skatīts 2009. g. 9. aug.]. Pieejams: http://www.diss.fu-berlin.de/diss/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDISS_derivate_000000005290/Zak-thesis-180309.pdf?hosts

- Jakobson 2000** – **Jakobson, Roman**. On linguistic Aspects of Translation. *The Translation Studies Reader*. London & New York : Routledge, 2000, pp. 113–118.
- Sīlis 2001** – **Sīlis, Jānis**. Vārds un tā atbilstības meklējumi citā kultūrā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja: LiePA, 2001, 398.–404. lpp.
- Sontāga 2009** – **Sontāga, Sūzena**. *Pret interpretāciju* [skatīts 2009. g. 15. aug.]. Pieejams: <http://satori.lv/raksts/135>
- Steiner 1992** – **Steiner, George**. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. Oxford & New York : Oxford University Press, 1992.
- Strands 2000** – **Strands, Marks**. *Piezīmes par dzejas prasmēm*. 2000 [skatīts 2009. g. 1. okt.]. Pieejams: http://www.satori.lv/raksts/2476/Marks_Strands/Piezimes_par_dzejas_prasmem
- Walcott 1988** – **Walcott, Derek**. *Magic industry: book review of Joseph Brodsky's To Urania*. New York : The New York Review, Vol. 35, 1988, pp. 35–39.
- Пироговская 2005** – **Пироговская, Мария**. Ритм и смысл: пятистопный ямб Иосифа Бродского. *Toronto Slavic Quarterly*, Vol.13. University of Toronto, Toronto, 2005 [skatīts 2009. g. 2. okt.]. Pieejams: <http://www.utoronto.ca/tsq/13/pirogovskaia13.shtml>
- Жирмунский 1975** – **Жирмунский, Виктор**. *Теория стиха*. Ленинград : Советский писатель, Ленинградское отделение, 1975, 237.–238. lpp.

TRANSLATABILITY OF POETRY: CROSSPOINTS IN POETIC LANGUAGE

Summary

In view of the specific functional features of poetic texts, poetic language is realised as a set of linguistic and extra-linguistic elements possessing equal importance and intensity. Poetry translator is a mediator linking the text in its original position (source text and its meaning in the source culture and language) with the next phases in which interpretation of the text and development of its meaning remains dynamic.

Similarly to other types of translation, translatability and equivalence are still the main questions of poetry translation studies but the answers highlight, additionally to contrastive analysis based on text linguistics and grammatical aspects of poetic style, the importance of connotation, context, intertextuality and various extra-linguistic elements forming the dimension of a poetic text.

An essential pre-requisite of adequate interpretation and translation is preservation of the most important features without creating any obstacles to reader's ability to perceive the text. Any changes should be based on the principle that, first, translator stays as close as possible to the original connotation of the source text and to the effect of such connotation, and, second, 'presence' of author's personality is preserved in the translation as an essential extra-linguistic element of any creative text.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

- Māris Baltiņš** – Dr. habil. med., Valsts valodas centra direktors
- Tatjana Bicjutko** – Mg. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asistente
- Linda Bišofa** – Mg. sc. human., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asistente
- Inga Bliska** – Mg. paed., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes lektore, Liepājas Universitātes doktorante
- Sintija Blumberga** – Mg. philol., Ventspils Augstskolas doktorante
- Jelena Dorošenko** – Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētā profesore
- Guntars Dreijers** – Mg. philol., Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes lektors, Ventspils Augstskolas doktorants
- Ina Druviete** – Dr. habil. philol., Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes profesore
- Agnese Dubova** – Mg. paed., Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes lektore
- Normunds Dzintars** – Mg. philol., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes lektors, Liepājas Universitātes doktorants
- Ingars Gusāns** – Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docents
- Larisa Iljinska** – Dr. philol., Rīgas Tehniskās universitātes Valodu institūta direktore, profesore
- Anna Kalve** – Mg. art., Latvijas Kultūras akadēmijas lektore
- Laura Karpinska** – Mg. paed., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes lektore
- Gunta Kļava** – Mg. philol., Latviešu valodas aģentūras vecākā speciāliste
- Elīna Krasovska** – Mg. philol., Latvijas Kultūras akadēmijas lektore
- Ieva Kuplā** – Mg. philol., Latvijas Universitātes aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” zinātniskā asistente
- Linda Kurmiņa** – Mg. philol., Latvijas Universitātes aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” zinātniskā asistente
- Linda Lauze** – Dr. philol., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore
- Tomass Levandovskis** (*Thomas Lewandowski*) – Mg. phil., Rīgas Valsts 1. ģimnāzijas vācu valodas skolotājs, Ventspils Augstskolas doktorants
- Diāna Liepa** – Mg. paed., Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmijas lektore
- Dace Liepiņa** – Dr. paed., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docente
- Inta Līsmāne** – Mg. paed., Latvijas Universitātes Valodu centra lektore

Gunta Ločmele – Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore

Laimdota Ločmele – Mg. philol., Latvijas Universitātes Valodu centra lektore

Natalja Malašonoka (*Наталья Малашёнко*) – Mg. philol., Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes lektore, Ventspils Augstskolas doktorante

Kristīne Motivāne – Mg. philol., Latviešu valodas aģentūras vecākā speciāliste

Agnija Platace – Mg. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes lektore

Marina Platonova – Mg. oec., Rīgas Tehniskās universitātes Valodu institūta docente

Kristīne Politere – Mg. philol., Liepājas Universitātes doktorante

Svetlana Polkovņikova – Mg. philol., Daugavpils Universitātes lektore

Vineta Porīna – Dr. philol., Latvijas Universitātes aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Iveta Pūtele – Dr. philol., Latvijas Universitātes aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” pētniece

Jānis Sīlis – Dr. philol., Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors

Inguna Skadiņa – Dr. sc. comp., Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošā pētniece, Liepājas Universitātes Dabas un sociālo zinātņu fakultātes profesore

Valentīna Skujiņa – Dr. habil. philol., Latvijas Universitātes aģentūras „LU Latviešu valodas institūts” vadošā pētniece

Tatjana Smirnova – Rīgas Tehniskās universitātes Valodu centra docente

Ineta Stadgale – Mg. philol., Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes lektore, Liepājas Universitātes doktorante

Danute Valentiene (*Danutė Valentienė*) – Šauļu koledžas Humanitāro zinātņu katedras lektore

Jānis Veckrācis – Mg. biznesa vadībā, tulkotājs, Ventspils Augstskolas doktorants